

ACTA MUSEI MARAMOROSIENSIS XVII

2021

ACTA MUSEI MARAMOROSIENSIS

**Anuarul Muzeului Maramureșan
din Sighetu Marmăției**

Coperta : Muzeul Satului Maramureșean – Biserica din Oncești
Coperta IV: Muzeul Satului Maramureșean
Foto: Chiș Vasile Timur

Fondator

Redactori

Dăncuș Mihai

Barz Mirela Ana
Nemeș Nicoleta
Kosinszki Sorin
Chiș Vasile Timur
Manole Mihail Gerald
Pralea Alin
Boboșan Dănuța
Marincean Alina
Boroica Ioan
Știrb Vasile Nelu
Nemeș Nicoleta
Chiș Vasile Timur
Bîrta Dacia Mara

Tehnoredactare

Tipărit

ASKA GRAFIKA

ISSN: 1583-4476

Volum finanțat de Consiliul Județean Maramureș în cadrul programelor, proiectelor și acțiunilor culturale pe anul 2021

Consiliul Județean Maramureș

Muzeul Maramureșan

**Volum publicat în cadrul proiectului
„Acta Musei Maramorosiensis XVII”**

**Conținutul acestui material nu reprezintă în mod
obligatoriu poziția oficială a Consiliului Județean Maramureș.**

ACTA MUSEI MARAMOROSIENSIS XVII

**CUVINTE DE SALUT - ETNOGRAFIE – ISTORIE –
MUZEOLOGIE– PERSONALITĂȚI – VARIA
- ȘTIINȚELE NATURII –**

**Sighetu Marmăției
2021**

Adresa Redacției: Muzeul Maramureșan
Piața Libertății nr. 15
435500 Sighetu Marmăției
Jud. Maramureș
Tel/fax: 0262-311521
email:muzeulmaramuresului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului textelor revine exclusiv
autorilor.

Cuprins

Mirela Ana BARZ - <i>Muzeul satului în zi de sărbătoare</i>	9
Mesaje aniversare - 40 de ani de la deschiderea Muzeului satului maramureșean	14
Aurel CHIRIAC - <i>Un trezorier al memoriei culturale - Mihai Dăncuș</i>	27
Mihail Ion GORGOI - <i>Un om de muzeu, Mihai Dăncuș</i>	30

ETNOGRAFIE

Laura Cristina POP - <i>Oameni și locuri. Rituri de întemeiere în fonduri documentare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea</i>	35
Nicoleta NEMEȘ, Sorin Alin KOSINSZKI - <i>Colecția de pecetare "Dr. Pop Victor" din patrimoniul Muzeului Maramureșan</i>	56
Olimpia MUREȘAN - <i>Despre semne, vise prevestitoare și visele cu cei decedați în lumea satului sălăjean</i>	67
Pamfil BILȚIU, Maria BILȚIU - <i>Motive de mare vechime în colindele maramureșene și românești</i>	92
Camelia ȘTEFAN, Simona MALEAROV - <i>Crăciunul. O sărbătoare a sașilor și landlerilor din zona Sibiu</i>	106
Olimpia MUREȘAN - <i>Sfântul Nicolae sau Sânt-Nicoară în tradiția populară românească</i>	126
Mihaela MONDOC - <i>Pâsla - de la firul de lână la pălăria Fedora</i>	131
Ileana CODREA, Maria PAȘCA - <i>Importanța coloranților vegetali în procesul de conservare a patrimoniului muzeal</i>	162
Marius MATEI - <i>Limbaș și simbol în arta decorativă din Banatul de Câmpie</i>	166
Ștefan ANDREICA - <i>Un obicei inedit practicat în Vișeu de Sus, Maramureș – învărtitul făcliilor de Sfântul Petru</i>	180

Ioan TOȘA - <i>Contribuții la cunoașterea aparatului de gătit și încălzit de la începutul secolului XX</i>	186
Măriuca VERDEȘ - <i>Omenia-i mai scumpă ca averea</i>	211
Alexandru BABOȘ - <i>O introducere în simbolistica ușilor împărătești din Maramureș</i>	214

ISTORIE

Livia ARDELEAN - <i>Descrierea topografică a comitatului Maramureș din anii 1767-1769</i>	261
Alina MARINCEAN - <i>Eseu despre „Fericirea obligatorie”. „Femeia de valoare” „Yiddishe Mame” sau Tovarășă. Femei evreice după cel de-al doilea război mondial Hedi Fried</i>	296
Alin Spiridon PRALEA - <i>Contribuții la istoria breslelor din Sighet</i>	308
Ilie GHERHEȘ - <i>Țara Maramureșului - o monadă etno-istorică în continuă reconfigurare teritorială</i>	318

MUZEOLOGIE - PERSONALITĂȚI - VARIA

Ioan OPRÎȘ - <i>Competență, rigoare și vizionarism</i>	325
Ioan BOROICA - <i>Aspecte muzeotehnice în elaborarea proiectului Centru de restaurare, conservare și depozitare a patrimoniului muzeal mobil din Muzeul Satului Maramureșan, 2017</i>	340
Bogdan VANCEA - <i>Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa</i>	355
Ioan PETROVAI - <i>Livia-Flora Filipașcu-Piso de Dolha și Petrova</i>	367
Ioan BOROICA - <i>Un cleric poet maramureșean: Laurențiu Mihalyi</i>	374
Ioan OPRÎȘ - <i>Un fapt istoric: România la Folklife Festival (21 VI – 5 VII, Washington DC, 1999)</i>	399
Ilie GHERHEȘ - <i>Pr. Ioan Bizău: „Tradiție și continuitate artistică la Nicula. Contribuția călugărului Ilarion Mureșan” - o carte cu alesătură, scrisă în camera de gardă a Muzei Clio</i>	412

Ioan BOROICA - <i>Cea mai veche construcție industrială din Sighetu Marmăției</i>	422
Nicolae LAURUC - <i>Importanța afinităților spirituale</i>	435
Nicolae LAURUC - <i>Cinstirea sfintelor moaște</i>	439

ȘTIINȚELE NATURII

Claudiu IUȘAN - <i>The biodiversity importance of "Tăul Muced" peatbog from Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve)</i>	447
Ivan KOLIADZHYN, Leonid OSADCHUK - <i>Natural cessation of drying of spruce trees in the nature reserve on the example of NNP "Verkhovynsky"</i>	462
Ludmila MATSAPIAK, Vitalia MEGEDIN - <i>Monitoring of production species of flora on the territory of NPP "Verkhovina"</i>	476
Alla ZITENYUK - <i>Faunistic complexes Verkhovyna National Nature Park and the conditions of their stay</i>	488
Claudiu IUȘAN - <i>The population dynamic of alpine marmots (Marmota marmota) from Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve)</i>	496
Claudiu IUȘAN - <i>Preliminary data on monitoring the wild cat (Felis silvestris) in Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve), Romania</i>	506
Vasile Timur CHIȘ - <i>Corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman</i>	519
Ivan ZELENCHUK, Yaroslav ZELENCHUK - <i>Beauty and pain of Chornyi Cheremosh</i>	554

Muzeul satului în zi de sărbătoare

Dr. Mirela Ana BARZ

Manager Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției

Anul 2021 reprezintă pentru Muzeului Maramureșan un an aniversar. Sărbătorim 40 de ani de la deschiderea Muzeului satului maramureșean, 95 de ani de la deschiderea primului muzeu etnografic la Sighetu Marmăției sub conducerea lui Gheorghe Vornicu și 50 de ani de la deschiderea Muzeului Etnografic la Maramureșului sub conducerea lui Francisc Nistor.

„Satul primordial al Maramureșului”, cum frumos îl numea Mihai Dăncuș, Muzeului Satului Maramureșan celebrează 40 de ani de existență și de contribuție la lungul șir al reprezentării identității umane. Această fascinantă lume a trecutului provoacă în aceeași măsură la reflecție și poveste, cu precădere în acest spațiu atent ales și consacrat la 30 mai 1981, sub egida Consiliului Național Român ICOM, cu ocazia sărbătoririi Zilei Internaționale a Muzeelor, prin inaugurarea ca Muzeu al Satului Maramureșean, la Sighetu Marmăției, un proiect de anvergură care a plasat comunitatea noastră a sighetenilor și a maramureșenilor pe harta Europei și a lumii.

Evenimentul celebrat nu este un eveniment doar despre un loc, case, și obiecte tăcute și neînsuflete. Este un eveniment dedicat unui loc și unor oameni cu o semnificație simbolică de o mare valoare. Un loc al identității noastre la care au contribuit pe rând anonimi și mai apoi mari personalități ale căror povești încercăm să le păstrăm și pe care vă invităm să le descoperiți.

Povestea acestei lumi unice a satului maramureșean nu este doar despre nașterea unor ziduri ci este despre povestea oamenilor care, în inițiativele lor pline de noblețe, au propus și deschis aceste spații de visare și de reper.

Începutul acestui loc se leagă de Francisc Nistor, care după un amplu proiect de organizare a expoziției pavilionare, ajutat și de colegul său, Profesorul Beres Iosif, începe acțiunea de identificare a unui teren pentru constituirea viitorului Muzeu al satului

maramureșean, numit atunci Muzeul arhitecturii populare maramureșene. În toate aceste acțiuni este implicat și tânărul, pe atunci, Mihai Dăncuș.

Mihai Dăncuș a primit o sarcină grea, deoarece acest proiect i-a fost încredințat întru totul. Alături de el îl avea pe primul și singurul restaurator angajat al muzeului, Petru Bledea, în care avea încredere deplină. Puțină lume știe că acest meșter, care a ridicat mai bine de jumătate din casele din muzeu, nu s-a grăbit atunci când timpul îl presa. În acele momente timpul trebuia ignorat pentru că o casă nu se ridica până când nu se „cetea”, zicea Petru Bledea, se așeza și își făcea loc în viața și sufletul meșterului, sub atenta supraveghere a lui Mihai Dăncuș.

Au fost două generații de echipe de meșteri care au contribuit la edificarea muzeului. Prima generație este cea alături de care s-a început muzeul, s-a pus piatra de temelie la primele gospodării. Erau oameni simpli, fără școli speciale, din satele învecinate, țărani care s-au remarcat în satele lor și prin îndemânări în lucrările de construcții. Stăpâneau foarte bine tehnicile tradiționale. Toți au moștenit darul din tată-n fiu. Primii meșteri erau angajați temporar, conduși de Bledea Petru.

Au urmat apoi meșterii restauratori: Borodi Gheorghe din Vadu Izei, echipa lui Găvrilă Hotico Herenta cel tânăr din Ieud, Dudaș Vasile și Ivanciuc Ioan din Bârsana, meșteri drănițari, Pop Petru din Bârsana, Lenghel Vasile din Bârsana, Țiplea Dumitru, frații Găvrilă și Dumitru Hotico din Ieud (nepoții lui Grigore Hotico Herenta).

A doua generație sunt copiii acestora care continuă munca părinților. Amintim aici pe meșterii restauratori de azi: Ioan Pop (fiul lui Petru Pop), **Liviu Bledea** (fiul lui Petru Bledea), alături de care muncesc și alți restauratori, conservatori, muzeografi.

Echipa de meșteri a muzeului a construit o biserică de lemn tip „maramureșeană” pentru comunitatea de români ortodocși din Caracas - Venezuela și o alta care a fost prezentată la ”Smithsonian Folklife Festival” Washington DC în 1999 și apoi a fost donată Episcopiei Greco-catolice române din Canton, Ohio.

Tuturor, le adresăm mulțumirile noastre, toți sunt onorați cu diplome aniversare ca însemn de apreciere.

Acest loc nu ar fi existat dacă în spatele lui, de-a lungul anilor, nu s-ar fi aflat oameni care au înțeles importanța acestuia, și care, prin pregătirea, responsabilitatea și nu în ultimul rând grija pentru o lume care se află din ce în ce mai mult pe pragul dispariției, au decis să rămână perioade mai lungi sau mai scurte în acest răstimp, contribuind așa cum au putut mai bine la salvarea și păstrarea acestei lumi - paznici, supraveghetori, restauratori, conservatori, nume ca Dăncuș Ioana, Bârsan Ana, Vasile Bîrlea, sunt doar câteva care îmi vin acum în minte, specialiști care au înțeles rostului muzeului în păstrarea valorilor, care au muncit cu responsabilitate și implicare. Mulțumirile și gândurile noastre de apreciere se îndreaptă și către ei.

Alături de aceste echipe, povestea acestui loc s-a dezvoltat treptat printr-o campanie amplă de identificare și achiziționare a celor mai valoroase și reprezentative monumente de arhitectură populară. S-a reconstituit satul tradițional maramureșean cu monumente autentice, respectând structura așezărilor și structura gospodăriei tradiționale. S-a configurat rețeaua stradală a satului, casele izolate, aglomerările din anumite zone, instituțiile așezării: biserica cu cimitirul, mica sinagogă pentru evrei, „boldul” sau prăvălia, sectorul de instalații tehnice, realizat printr-un proiect finanțat prin Mecanismul Financiar al Spațiului Economic European. Grupajele de gospodării reconstituite în muzeu sunt realizate pe principalele subzone ale regiunii. În muzeu sunt reprezentate și etniile din zonă: ucrainenii, maghiarii, evreii, țigani printr-o fierărie, în proiect fiind și reprezentarea „țipțerilor” (germani), casa fiind achiziționată, urmând restaurarea acesteia.

Primele două case s-au montat în vara anului 1974 (Casa Ilea din Călinești, sec. XIX și Casa Marinca din Sârbi, 1785), iar la momentul inaugurării erau montate 15 case, zeci de anexe gospodărești, instalații tehnice, dar și biserica.

Etapa în care Francisc Nistor a predat ștafeta mai tânărului coleg, Mihai Dăncuș a fost cea mai înfloritoare, muzeul cunoscând cea mai amplă dezvoltare și recunoaștere atât pe plan național, cât și internațional. Colaborarea cu muzee din altă țară și din străinătate,

participarea la sesiuni științifice, simpozioane, proiecte UE au consolidat imaginea profesională a Muzeului.

L-am cunoscut pe Mihai Dăncuș, am lucrat alături de Mihai Dăncuș și sub aripa lui m-am format profesional în toți acești ani. Mi-a fost profesor. Am venit la muzeu în ultimul an al studenției. Am urmat, încă din primul an, cursurile de perfecționare, unde i-am avut ca profesori de Radu Florescu, Paula Popoiu, Ioan Opriș, titani ai muzeologiei românești. M-a pregătit pentru munca de muzeograf. Am cunoscut în Mihai Dăncuș un om pentru care ceasul deșteptător nu era necesar pentru a veni la muncă. Timpul și viața lui se transformau și el își trăia povestea profund identificat cu viața muzeului uneori fără urmă de separare. Un prieten adevărat, consecvent, loial, echilibrat, cu umor și o noblete inconfundabilă, reușea să distileze cu succes esența calităților umane și profesionale. Eu, personal, îi port o recunoștință profundă. A avut încredere în mine, la fel ca și directorul care i-a urmat, Domnul Todinca Gheorghe, căruia îi mulțumesc.

Nu este de mirare că i-a fost hărăzit acest parcurs al vieții lui Mihai Dăncuș. Nu-i este dat oricui să facă un muzeu în aer liber. Mihai Dăncuș a primit această șansă și a folosit-o construind o lume de visare, o poveste pe care ne-a lăsat-o nouă moștenire, o poveste care trebuie să meargă mai departe. Iar această poveste nu poate continua fără sprijinul factorilor de decizie.

Ca o recunoaștere a întregii sale activități, ca un omagiu aceleuia care, prin valoarea sa profesională, a contribuit în mod esențial, timp de aproape patru decenii, la dezvoltarea, valorificarea și consolidarea a tot ce înseamnă azi Muzeul Satului Maramureșean din Sighetu Marmăției, în Consiliul de Administrație al Muzeului Maramureșan a fost aprobată schimbarea denumirii Secției în aer liber în *Muzeul Satului Maramureșean "Mihai Dăncuș"*.

Anul acesta, Muzeul Maramureșan este în an aniversar, sărbătorește și 50 ani de la deschiderea Muzeului Etnografic al Maramureșului, al cărui întemeietor a fost Francisc Nistor, cel care a colindat satele Maramureșului aducând piese etnografice și de artă populară de mare valoare și care se vor constitui în viitorul muzeu. Ca o recunoaștere a întregii sale activități culturale și muzeistice, numit

de însuși Profesorul Mihai Dăncuș *”întemeietor al muzeologiei maramureșene și românești”*, Consiliul de Administrație al Muzeului Maramureșan a aprobat schimbarea denumirii Secției de Etnografie – Expoziția pavilionară în *Muzeul Etnografic al Maramureșului ”Francisc Nistor”*, urmând ca o sală din cadrul acestei expoziții să poarte numele Gheorghe Vornicu, director întemeietor al primului muzeu etnografic la Sighetu Marmăției, deschis la 7 septembrie 1926 și care a funcționat pentru o scurtă perioadă de timp.

40 de ani este considerată vârsta unei generații biblice. Mulțumim celor care au făcut parte din această generație, le rămânem profund recunoscători pentru demersuri și ne angajăm să contribuim cu aceeași determinare și grijă pentru acest loc care, în această lume dinamică și surprinzătoare pare să se contureze tot mai mult ca un spațiu al păstrării și refacerii propriei noastre identități.

Mesaje aniversare cu ocazia sărbătoririi a 40 de ani de la deschiderea Muzeului satului maramureșean

Aniversăm azi 40 de ani de la înființarea Muzeului Satului Maramureșean. Grație unei viziuni îndrăznețe, în anii `80 s-au pus bazele unui muzeu în aer liber, această zonă din Sighetu Marmăției transformându-se în mai câțiva ani dintr-o periferie într-un centru vital. Cu dragoste, pasiune, dăruire și simț a responsabilității Muzeul Satului a fost păstrat și îmbogățit an de an, devenind azi una dintre cărțile de vizită ale municipiului nostru și a județului Maramureș. Un loc vizitat de zeci de mii de oameni anual. Mihai Dăncuș a fost unul din susținătorii ideii înființării unui muzeu în aer liber și și-a dedicat toată priceperea și viața pentru ca acest muzeu să prindă viață. Demnitatea și curățenia sa morală împrumutată din mijlocul țăranilor maramureșeni simbolizează simplitatea patriarhală și ancestrală a neamului nostru. Suntem prezenți aici și-n semn de recunoștință pentru omul Mihai Dăncuș, renumit muzeograf, etnograf, etnolog, cercetător și profesor, pentru a-l omagia și evoca, și doresc să felicit inițiativa în semn de recunoștință și prețuire ca Muzeul Satului Maramureșean să-i poarte numele. Sincere mulțumiri tuturor celor care au crezut în acest și potențialul acestui loc de a deveni un adevărat reper în domeniu conservării și valorificării patrimoniului cultural maramureșean românesc.

Vă transmit tuturor „La mulți ani!” și să vă bucurați de satul din inima orașului, aici să aflați rădăcinile noastre.

Av. Vasile MOLDOVAN,
Primarul municipiului Sighetu Marmăției

Când vin în incinta Muzeului Satului eu mă întorc în mine însumi, adică vin acasă. Nu cred că sunt cuvinte poetice, cât mai degrabă sentimentul și sentimentele pe care le am, ori de câte ori vin într-un spațiu autentic, în spațiul care ne invită să ne redescoperim

originile, valorile și în același timp legăturile profunde care există între noi. Mulțumesc pentru invitația de a veni și a sfinți (a binecuvânta) Troița care s-a ridicat în onoarea și perpetuarea domnului Mihai Dăncuș.

Sunt puține instituțiile care pot să se identifice cu o persoană și în aceeași măsură o persoană să își aducă o contribuție atât de însemnată la făurirea, dezvoltarea și înfrumusețarea unei instituții. Putem face o asemenea comparație aici în incinta Muzeului Satului, gândindu-mă la tot ceea ce înseamnă arealul unui sat maramureșean cu toate valorile lui, cu biserica tradițională care axiologic conturează și în jurul ei adună toate celelalte valori dându-le viață. Este vorba de axa asta a credinței, raportarea noastră pe orizontală la Dumnezeu. Creștinismul care ne definește pe noi românii ca popor, rămâne pe mai departe valoarea universală pe care putem s-o împărtășim tuturor popoarelor din Europa, cu atât mai mult în aceste timpuri de transformare, schimbare a post-modernității.

În satul maramureșean ne redescoperim valorile cele mai autentice, de la simplitate la generozitate, la rânduială, la lucru bine făcut și așezat. Toate acestea le găsim (sau eu le-am găsit) și în persoana domnului Mihai Dăncuș.

L-am cunoscut mai puțin, trebuie să recunosc, și-l redescopăr mai mult, acum în aceste timpuri când nu mai este printre noi. Două apelative m-au impresionat foarte mult din partea autorilor care au scris despre domnia sa, când a împlinit 70 de ani și apoi în momentul când a trecut la cele veșnice aducându-și condoleanțele lor. Acestea două sunt: cel de „patriarh” sau „sacerdot” și „nobil”, două apelative care vorbesc foarte mult de structura interioară a unui om, de valorile pe care a dorit să le promoveze și care se oglindesc în această operă a Muzeului Satului.

Preotul (sacerdotul) este cel care mijlocește, care inițiază, cel care însoțește într-o realitate mai profundă, înspre o realitate spirituală, înspre Dumnezeu, iar nobilul este cel care însumează multe calități sufletești și intelectuale. Cel care a acumulat valori sintetizându-le în trăirea personală. Toate acestea astăzi sunt bucuros să le regăsesc, să

le împărtășesc cu dumneavoastră și în aceeași măsură să le port cu mine.

Doresc să urez cele mai sincere și cele mai alese gânduri conducerii muzeului de azi și tuturor celor care s-au implicat în devenirea acestui spațiu, acum la moment aniversar sărbătoresc, la cei 40 de ani.

Preasfințitul Părinte Episcop, Vasile BIZĂU

„Eu cred că veșnicia s-a născut la sat”, acesta e versul din poezia lui Lucian Blaga, ce multora ne răsună în minte când trecem pragul Muzeului Satului și vizităm acest spațiu cultural specific județului Maramureș. Marcăm astăzi patru decenii de când oameni de nădejde ai acestor locuri se preocupă cu multă implicare și dăruire de punerea în valoare a patrimoniului cultural, material și imaterial al comunităților rurale din Maramureș.

Se cuvine astăzi să vă felicităm și să vă asigurăm că suntem alături în misiunea dumneavoastră de importanță istorică menită să conserve și să promoveze valorile plaiurilor maramureșene. E un cadru potrivit aici, azi, să pomenim și numele neuitatului muzeograf, etnograf, etnolog, profesor și cercetător, fost director al Muzeului Maramureșean din Sighetu Marmației, cel care a fost numit simbolic de oamenii cărora le-a marcat existența culturală „patriarhul satului primordial al Maramureșului”, domnul Doctor Mihai Dăncuș.

Domniei sale i se datorează faptul că în Muzeul Satului Maramureșean s-a reușit formarea unei școli de conservare și restaurare a monumentelor din lemn, prin profesorul Aurel Moldoveanu. De asemenea a fost cel care a reușit să atragă și se implementeze proiecte de anvergură cu finanțare europeană și norvegiană în beneficiul muzeului și al comunităților maramureșene. Este fără putință de tăgadă că aportul său în dezvoltarea și conturarea actualei forme a Muzeului Satului va dăinui peste deceniile următoare. Nu este însă singurul făuritor și truditor la conturarea acestui edificiu etnografic.

Pe această calea în numele maramureșenilor pe care vremelnic îi reprezint prin Consiliul Județean, doresc să adresez felicitări și sincere urări de sănătate tuturor celor care trudesc zi de zi în acest loc minunat, Muzeul Satului Maramureșean.

Dumnezeu să vegheze ca acest loc să rămână moștenire generațiilor ce vor urma și să prindă centenarul!

Ionel BOGDAN

Președintele Consiliului Județean Maramureș

Am venit cu delegație din partea Preasfințitului părinte Iustin, pentru că și Preasfinția Sa a fost invitat, dar pentru că a slujit undeva mai departe nu putea să ajungă la această oră, de aceea am fost delegat ca să particip eu. N-am un mesaj scris, n-am venit pregătit pentru așa ceva, doar doresc să spun că vă mulțumesc pentru cadoul pe care mi l-ați dat, eu nu sunt maramureșean. Îmi aduc aminte că la Satu-Mare aveam un părinte de aici, din Maramureș, care ne spunea adeseori: „Eu sunt maramureșean născut, iar nu făcut”. Eu sunt făcut, nu născut, dar mărturisesc că mă simt foarte bine în Maramureș, sunt de 30 de ani și nu se poate să nu iubești Maramureșul, nu se poate să nu te îndrăgostești de Maramureș, pentru frumusețea nu numai materială, iată și ceea ce vedem aici, ci și pentru frumusețea spirituală (duhovnicească) a maramureșenilor, a credincioșilor de aici, iubitori de biserică, credincioși cu toată ființa lor, credincioși ai lui Dumnezeu și mărturisitori ai credinței în Dumnezeu.

Eu felicit din toată inima conducerea muzeului de aici, din Sighetu Marmației, nu înainte de a-mi exprima recunoștința față și de domnul Profesor Mihai Dăncuș, pe care l-am cunoscut și l-am prețuit, sigur că l-am pierdut, pentru că, așa pe rând toți părăsim această viață pământească. Eu l-am prețuit și i-am cunoscut activitatea bogată, și mă bucur că astăzi am fost invitat aici și delegat de Preasfințitul Părinte Episcop Iustin.

Eu vă felicit din toată inima și vă dorim spor la muncă și, așa cum a spus aici cineva, să ajungeți și centenarul. Dar, dacă muzeul va

ajunge centenarul, noi, mulți de aici, nu vom ajunge să prăznuim centenarul. Vă mulțumesc! Hristos a înviat!

Părintele Protopop, Vasile POP

Trebuie să vă spun că astăzi și ieri, de fapt, de două sau trei zile, de când doamna director Mirela Barz mi-a trimis invitația, am memorat și mi l-am imaginat tot timpul pe Mihai Dăncuș. Venim la Muzeul Satului eu și încă o grupă de colegi de la Muzeului Satului din București, (care și el a împlinit în luna mai 85 de ani), venim la Muzeul Satului pentru a vă ura „La mulți ani!” și să împliniți împreună cu Muzeul suta de ani.

Dar venim la Muzeul Satului din Maramureș, unde de foarte multe ori am venit de-a lungul timpului, cu gândul la Mihai Dăncuș, cu gândul la acest ctitor al Muzeului Satului, alături de o echipă întreagă de muzeografi, de multe generații de țărani care au construit aceste monumente, care se află în jurul nostru. Și eu, cel puțin personal, am venit cu o oarecare tristețe pentru că, de câte ori am venit la Muzeul Satului, pe drum de la București la Sighet cineva, o voce caldă, îmi dădea telefon și întreba: „Unde sunteți? Dar de ce nu mai ajungeți? Dar ați pățit ceva?”. Era domnul Mihai Dăncuș, îi simțeam grija în voce tot timpul, dar mai ales îi simțeam dragostea pentru noi toți, colegii lui.

Mihai Dăncuș a avut vocație de creator, el a făcut un muzeu sigur, nu singur, nimeni nu face ceva de unul singur, a făcut un muzeu care a rămas pentru toți românii o carte de identitate, oriunde l-am duce în lume.

Paula POPOIU,

Manager Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București

În ziua în care s-a pensionat domnul Dăncuș, în timp ce colegii erau la Casa Nuțu și discutau împreună cu doamna Primar Eugenia Godja, m-a luat de braț, m-a dus sus la Biserică, și-n spatele bisericii, la 20 de metri, mi-a arătat o groapă (o groapă de obuz), un

amplasament de tun de fapt, și mi-a spus: „Gheorghe, aici vreau să fiu îngropat”, i-am spus: „De ce?”. Mi-a spus: „Pentru că un ctitor întotdeauna trebuie să fie acolo unde e locul unde a muncit și pe care l-a sfințit”.

Cine nu l-a cunoscut pe domnul Dăncuș și nu i-a văzut privirea nu poate să vorbească despre el în deplinătatea cunoașterii. Mi-aduc aminte privirea lui șăgalnică, amuzat de multe ori, l-am văzut și nervos, furios, dar rău niciodată. Ne-am cunoscut din octombrie 1975, am fost colegi de 36 de ani, în acest muzeu am venit de foarte, foarte multe ori.

În aceeași zi când s-a pensionat, mi-a dat câteva sfaturi fundamentale care le transmit și colegilor mei mai tineri din muzee. Mi-a spus: „Fii foarte atent să aperi instituția, să aperi colegii, să fii bun cu colegii. Nu te risipi în amănunte inutile, urmărește întotdeauna țelul. Vei fi de multe ori singur când o să crezi că nimeni nu te poate ajuta, dar niciodată să nu-ți pierzi speranța”, spunea domnia sa. „Pentru muzeu am făcut și-am trecut peste orice, oricine și orice lege”, și așa a făcut. Acest muzeu, pe care-l vedeți acum, aș începe cu ceva cutremurător. În urmă cu trei ani, mi-a spus un domn bine situat politic: „Ce ne trebuie nouă muzeul în aer liber la Sighet? Pentru că nu avem bani, nu sunt bani de finanțare. De aceea nu vom mai avea muncitori la muzeu, se vor tăia posturile, dacă nu vom tăia bălăriile vor umple tot muzeul, și muzeul se va distruge, pentru că, este muzeu și la Baia Mare și la București”. Vă dați seama? De aceea tot ce se face și prezența dumneavoastră, atâtor înalte oficialități, fețe bisericești, atâtor intelectuali și lucrători din muzee, este un lucru bun și de luare aminte că această instituție merge și trebuie să meargă mai departe.

Gheorghe TODINCA,
fost manager al Muzeului Maramureșan din Sighetu Marmăției

Îmi vine foarte greu să vorbesc despre cel care mi-a fost și a fost alături 45 de ani și cu care am împărțit și bucuriile și necazurile. Amintea careva despre Tabăra Națională de Sculptură, s-a implicat

foarte mult în organizarea ei. S-au preconizat ca zece ani să vină aici cei mai buni sculptori, dar din păcate doar în patru ani s-a desfășurat și pe urmă a venit Revoluția.

Într-adevăr, a iubit Maramureșul și pe locuitorii și oamenii acestui ținut și nu numai... Și i-a purtat peste tot unde a fost în țară, în lume (în Europa sau în America), prin valorile identitare ale Maramureșului.

Îmi aduc aminte c-am văzut zilele trecute un ziar în care era o fotografie cu Mihai Dăncuș în guba specifică Maramureșului, cu un grup de tineri țărani. Și am aflat că, de fapt, a pregătit balada eroului legendar Pintea și el a jucat rolul lui Pintea.

Venea târziu acasă, era profesor suplinitor la Bârsana. Venea târziu acasă și mama lui care a devenit și mama mea, i-a zis: „Dragul meu, nu mă deranjează ceea ce faci. Te duci cu tinerii aceștia țărani, foarte bine, dar să nu cobori la nivelul lor, ci să încerci să-i ridici pe ei la nivelul tău”.

Într-adevăr a făcut cât a putut și-n domeniul acesta. Sigur, a fost crescut în respectul pentru valorile Maramureșului, pentru Maramureș și pentru oamenii locului, pe care, așa cum spuneam, i-a purtat peste tot. Dar, cel mai greu a fost în momentul când a făcut tematica acestui muzeu și... idealul lui era să-l ducă la bun sfârșit ceea ce și-a propus în acest proiect. A fost greu, pentru că erau puțini la muzeu, o mână de oameni. Nu aveau mașini și mergeau pe jos, aduceau obiectele cu căruța sau (domnul Oprea știe) cu un camion, iar ei se duceau pe jos sau cu „rata”, așa cum se numea autobuzul în perioada respectivă.

A încercat și-a reușit să creeze și aceea punte spirituală între majoritate și minoritate, aducând (așa cum a mai amintit cineva aici), două case evreiești, o casă ucraineană, o casă maghiară, iar ulterior s-a achiziționat și casa țipterilor din Vișeu, care urmează să fie ridicată.

S-a implicat în mult prea multe și probabil, de aceea, la un moment dat, a regretat că și-a lăsat cărțile nescrise sau neterminate, pentru că a donat enorm de mult material, și nu puteam explica, într-adevăr, cum a avut forța să facă atâtea lucruri, rememorând zilnic diverse perioade din munca lui, zilnic, pentru că aici vedem o

fotografie, dincolo o carte, dincolo știu eu...toate, și acasă, deci nu ne putem detașa de ele, ci încercam să privim totul așa cum ar fi normal.

Adică, venim pe rând, ne ducem pe rând și regretăm orice vârstă ar avea și oricine ar fi. Voiam să vă spun mai multe, dar nu m-am pregătit deloc, m-a luat prin surprindere Mirela și... poate o să spun altădată, când o să fiu mai calmă, mai liniștită, dar oricum vă mulțumesc că ați venit atâția și se spune într-adevăr că timpul și distanța nu sunt motive ale uitării, ci motive ale aducerii aminte, și așa s-a întâmplat și astăzi, pentru acei colegi dragi nouă și care au ținut mult la Mihai Dăncuș, au venit de la distanțe mari. Nu-i deloc simplu să vii de la București sau de la Sibiu sau din Oradea până aici. Dar au ținut atât de mult la el, pentru că el n-a fost niciodată rău și nici invidios pe colegi. Și venea cu atâta bucurie și cu mulțumirea în suflet că: „Uite ce s-a întâmplat la București, uite ce s-a întâmplat la Sibiu”, era foarte...nu știu.... ca și ar fi fost în muzeul lui. Și asta a fost totuși, și acesta a fost un merit.

A iubit....i-a iubit pe oameni, i-a înțeles și de aceea îi erau străine ceea ce spuneam înainte: răutatea, ura, invidia. Nu țin minte și nu știu să fi avut aceste sentimente față de cineva. Dacă cineva îl supăra, așa cu un zâmbet, superior aș zice eu acum, asta era replica la acele mici discuții sau înțepături ale cuiva. Eu vă mulțumesc foarte mult, încă odată!

Ioana DĂNCUȘ,
fost etnograf al Muzeului Maramureșan

Vă rog să mă credeți că am încărcătură emoțională destul de puternică pentru că îmi trec așa, prin memorie evenimente, fapte, imagini, prieteni, ba chiar și momentul când s-a inaugurat acest muzeu în 1981, care iată acum, bine meritat, poartă numele ctitorului Mihai Dăncuș, un prieten al nostru, nu doar un nobil, ci și un aristocrat al culturii, în sensul plenar pentru că, știți că Dumnezeu face minuni prin oameni. Ei, și oamenii fac minuni în biografia lor atunci când se dedică, când au competență, când au generozitate, când sfințesc locul. Asta a făcut Mihai Dăncuș, pentru că aici el n-a configurat un muzeu,

a configurat un topos de civilizație maramureșeană. Cei care avem o anumită vârstă avem și nostalgia originilor noastre rurale și suntem chiar mândri, și avem motive, pentru că, dacă păstrăm ceva solid din experiența noastră rurală maramureșeană, atunci păstrăm fundamentele morale pe care le-am internalizat în noi încă din copilărie, valori creștine, cu gesturi speciale aproape dispărute, să-ți ridici clopul când saluți pe cineva, ca o formulă de respect cu adevărat aristocratică.

Îmi aduc aminte că și fratele meu a lucrat aici ca și conservator și acuma cred că repară stele împreună cu Mihai Dăncuș în cer.

Satul maramureșean s-a mutat în muzeu, poate ca toate satele românești, pentru că metamorfoza sociologică a ruralului românesc este radicală, nu înseamnă că și foarte reușită. Este important că avem aici și legitimarea și legitimația a ceea ce am fost și a fost vreodată ca spațiu de civilizație: satul maramureșean, și asta se datorează, în primul rând la noi, la Sighetu Marmăției, unor oameni care s-au dăruit ca să reconfigureze acest univers al ruralității maramureșene. Mihai Dăncuș, fiind evident, dacă vreți, maestrul, dirijorul, managerul, ne-a lăsat ca zestre acest sat. Dumnezeu să-l răsplătească, acolo în ceruri! Și noi să avem grijă de această moștenire! E valabil pentru administrație mesajul acesta la toate nivelurile, de jos până sus. Pentru că de aici nu obținem profituri financiare, dar sigur că obținem profituri pentru istoria și civilizația neamului românesc.

Prof. univ. dr. Gheorghe-Mihai BÂRLEA

Este o zi cu semnificație foarte multă, doamna Paula Popoiu a vorbit din postura celui care conduce cel mai mare muzeu în aer liber al României, dar și din aceea de președinte al Asociațiilor Muzeelor în Aer Liber, continuând ceea ce a făcut în aceeași calitate Mihai Dăncuș, Făcând sute de drumuri la București, la Focșani, la Tulcea, (de la Sighet să te duci într-un colț de țară în sud nu e simplu) cu o energie pe care, cu felul lui domol de a fi, cu eleganța excepțională, cu bunătatea pe care o avea, a știut să împărtășească și altora dintr-un colț

de țară uitat de mulți, de câtă nevoie avea, că să face cultură, înaltă cultură, superioară cultură, se trăiește românește și-n spiritul românismului, în bună înțelegere cu ceilalți, și că aici vrednicia se manifestă în multiple forme.

Onorată familie Dăncuș, doamnă Ioana Dăncuș, fratele lui Mihai (Nelu Dăncuș), celelate rude, nepoți și nepoate ale lui Mihai Dăncuș, se face un act de dreptate, și nu facem decât de puține ori dreptate. Așa cum Gheorghe Vornicu stă cu numele ca fondator al muzeografiei la Sighet, cum Francisc Nistor stă ca unul dintre cei care au adus, cu Mihai Pop, o biserică în Muzeul Satului în 1936, și-apoi în anii '50, într-o vreme nu foarte bună pentru cultură, a știut să reînnoade tradiția la Sighet, așa Mihai a desăvârșit-o. Numai el știe cum a făcut pentru că aici nu au fost și nu sunt nici zeci de specialiști, nici un buget foarte bun și, nu de puține ori, nici înțelegere.

Am stat cu Mihai și cu echipele lui (admirabili oameni care au servit acest muzeu) și-am asistat săptămâni de-a rândul până s-au făcut toate componentele bisericii pentru FolkLife Festival, în Mall-ul de la Washington. Am văzut acolo cele mai mari autorități americane, timp de două săptămâni peste două milioane de vizitatori intrând și ieșind din biserica Maramureșului. A fost un gest pe care puțini au știut că-n spatele lui e energia unui om, o energie care a știut să anime, să convingă pe un alt maramureșean (pe Augustin Buzura) și la rândul său să convingă guvernul pentru a face o cheltuială foarte mare pentru ca România să fie reprezentată în acest secol mai bine ca-n 1939, la marea expoziție de la New York. Și Mihai a fost struna principală, fără să iasă în evidență.

Am fost cu Mihai în vremuri speciale, când o bucată de salam și o pâine ni se aduceau în satele Oașului, pentru a crea muzeul din Negrești-Oaș. Astăzi oșenii, nu-i nimic că uită asta, nu trebuie să uite ce au acolo. Dăncuș a adus ancadramentele de fereastră și de uși din trei sate din Oaș, în muzeul din Negrești. A venit cu idei care au făcut ca acest muzeu să fie încă unul foarte important în această parte de țară.

N-aș vrea aici să extind aceste cuvinte pe seama omului Dăncuș. De la Dennis Deletant, celebru prin scrierile sale, la Gail Kligman toți au mâncat la masa pe care a așezat-o familia Dăncuș.

Știință multă... acum trebuie și practică foarte multă aici. Aici e foarte mult de lucru, foarte mult de îndreptat. Partea frumoasă, aceea parte a artiștilor pe care a plătit-o Primăria din Sighet pentru taberele de sculptură în lemn, a mâncat-o vremurile, nu mai e. Era pe deal, dincolo, una dintre cele mai frumoase rezervații de artă ale marilor artiști, sculptori ai României. Indiferență, greșeli se poate, dar noi trăim cu asemenea greșeli (mulți dintre noi fără să ne facem nici o problemă).

Așa că, vă doresc din tot sufletul să faceți în așa fel în care generația voastră înțelege lucrurile astăzi, și să le dați celor care vin după noi, să le dați din bunătatea asta, din priceperea aceasta, din felul de a fi a celor care s-au atașat de muzeu într-atâta încât asta a fost de fapt casa lor. Și când au fost în casa lor tot despre asta au vorbit, tot pe asta au slăvit-o, pentru ce? Pentru noi, pentru toți, ca noi să putem să-i spunem astăzi: „Mihai dragă, s-a făcut, s-a împlinit și e pe drumul cel bun”.

Prof. univ. dr. Ioan OPRIȘ
Universitatea „Valahia”, Târgoviște

Mă întorc din Delta Dunării, de la o conferință cu comisia UNESCO, și acolo se discuta despre ce înseamnă peisaj cultural, turism cultural ș.a. m. d. Și mă gândesc la ce moștenire am primit noi (tinerii directori de muzee în aer liber) cum este și cazul muzeului din Sighet. Cum vor vorbi peste 40 de ani despre noi, cei care vor veni după. Ce-am făcut noi pentru satul românesc? Ce-am făcut noi pentru ruralitatea din România? Și cred că marea provocare este să ținem cont de această moștenire. Pentru că în momentul de față ruralitatea din România se află într-un impas. Noi, muzeele în aer liber, chiar putem deveni pentru aceste comunități lideri în a-i ajuta să-și dezvolte zona, în a-i ajuta ca autoritățile să înțeleagă că un peisaj cultural fabulos, cum este în Maramureș, că turismul cultural înseamnă altceva și că principala piață în viitor, pentru cei care încă dețin cunoștințe ce pot fi transmise către generația tânără suntem noi, muzeele în aer liber.

Uitați-vă ce minunății avem numai aici în muzeul de la Sighet. Cum vor arăta ele peste 30 de ani, dacă noi astăzi nu punem bazele unei rețele concrete de meșteri, cum îi avizăm, cum îi plasăm pe piața muncii, cum îi convingem pe cei tineri să ducă mai departe meșteșugul?.

Pe buzele noastre trebuie să fie următoarele cuvinte: sustenabilitate, pactul verde european, sustainable development goals și waste management. Waste management în statul românesc? Cel mai bun exemplu făcut de marii oameni de știință din Norvegia și Suedia care vin și spun că: „voi doar trebuie să adaptați ceea ce avem în ruralitate și sunteți în conformitate cu toate reglementările europene pe dezvoltare rurală, pe lupta cu schimbările climatice ș.a. m. d..

Asta, din punctul meu de vedere, este mare provocare a noastră (a tinerilor directori): ce lăsăm pentru următorii 30-40 de ani? Și cum ne asigurăm că satul românesc poate avea un viitor, nu doar unul de exploatat și de expus în muzee, sau în cărți, sau în expoziții, și cum noi, muzeele în aer liber putem și o să fim capabili să construim drumuri de rămas acasă. Noi asta facem la Muzeul Astra la Sibiu, și dragă Mirela, venind de pe drum, eu n-am venit cu nimic, dar vin cu inima deschisă în fața ta și-n fața celor prezenți, să spun că Muzeul Astra e un prieten și că noi îți vom fi alături în noile provocări ale secolului XXI. Pe una dintre ele o suferim deja, o suportăm deja, această pandemie ciudată, care a avut efecte și va avea și-n continuare și asupra noastră, dar trebuie să devenim noi cei care suntem în momentul de față în linia întâi, alături de doctori, să lucrăm la psihicul oamenilor, prin programe și acțiuni culturale de calitate, prin implicare în zonele rurale, prin implicare în zonele defavorizate, pentru că avem cu ce.

Vă mulțumesc foarte mult! Îți mulțumesc pentru invitație! Și te asigur de tot sprijinul nostru, al Muzeului Astra. Vă mulțumesc! Hristos a înviat!

Drd. Ciprian ȘTEFAN
Managerul Complexului Național Muzeal „Astra” Sibiu

Multe mulțumiri, dar eu nu mai pot multe să spun, nu sunt etnolog ca specialitate. Dar, atât știu, că am umblat împreună în primii ani, când eu am venit cu patru ani mai repede la muzeu, după care a venit domnul Dăncuș (cum spuneam noi, Țuțu), așa de buni prieten am fost cu domnul Dăncuș. Nu pot să spun, din punct de vedere ca specialitate, mai mult decât am auzit aici. Foarte frumos și adevărat. Eu am fost foarte bun prieten cu Țuțu. La început am umblat împreună, că eram singur la muzeu. Domnul Nistor era cam bătrân atunci, nu mai putea umbla așa de bine și atunci și eu am făcut puțină etnografie, am intrat și eu puțin în temă.

Eu, ca biolog, am încercat să fac Muzeul de Științe ale Naturii la Sighet, să fie inclus și am reușit. A fost și din punct de vedere oficial. Ministerul Culturii a aprobat înființarea secției de Științe ale Naturii.

Dar eu încă o dată spun că Țuțu a fost un foarte bun specialist și un foarte bun prieten, n-am cuvinte numai de laudă la adresa dânsului.

Salut și pe fost meu prieten, fostul primar, prieten intim al meu, domnul Scubli și pe toți prietenii de la muzeu, pe toată lumea care este prezentă aici. Scuzați-mă că vorbesc așa greoi, dar vârsta e înaintată, n-am ce face. Eram mult mai bătrân ca... pensionar, un pic mai devreme decât domnul Dăncuș, dar totuși am mai ținut legătura.

Mulțumesc frumos încă o dată! Apreciez că am fost invitat și chiar mi s-a dat cuvântul să vorbesc câteva vorbe. Încă o dată, mulțumesc!

Prof. Iosif BÉRES

Muzeograf, fost șef secție Științele Naturii Muzeul Maramureșan

Un trezorier al memoriei culturale - Mihai Dăncuș

Prof. dr. Aurel CHIRIAC

Muzeul Țării Crișurilor Oradea

„Toată viața am ars ca o flacără pentru a împlini dezideratul pe care mi l-am propus, adică un Complex muzeal cu mai multe secții, și de a pune în valoare ceea ce are Maramureșul mai de seamă.” Sunt vorbe rostite de Mihai Dăncuș într-un interviu televizat când tocmai îi apăruse cartea despre Săpânța. Ele conțin, de fapt, definiția unei vieți exemplare a unui om extraordinar care a încercat mereu să găsească acel echilibru fragil, dar de o importanță esențială, dintre Maramureșul vechi și Maramureșul actual, să evidențieze tot ceea ce înseamnă memorie culturală rurală fără a nega însă nici o clipă prezentul unui spațiu geografic și sufletesc pe care l-a îndrăgit până la identificarea cu el - Maramureșul.

De fapt, iubind Maramureșul, el a iubit toate satele României: pe lângă cercetările de teren din satele maramureșene; se știe că atunci când a participat la realizarea Atlasului Etnografic al României a străbătut și localitățile rurale din Moldova, Oaș ori Dobrogea.

Trăgându-se dintr-o veche familie nobiliară și-a cinstit până la sfârșitul vieții obârșiile și a respectat fără flexiuni disonante țaranul român, obiceiurile și credințele acestuia, deprinderile și scrierile lui de genialitate, respect și iubire care au contribuit cu siguranță din plin la demnitatea cu care și-a trăit viața, la sânguința cu care a muncit atât ca întemeietor de instituție culturală, cât și dedicarea cu care și-a împlinit opera scrisă. Deschiderea sa extremă către adevărul istoric al acestor pământuri, adeziunea sa lăuntrică la cultura profundă sunt confirmate nu doar de împliniri precum înființarea Casei muzeu „Dr. Ioan Mihalyi de Apșa” sau a muzeelor sătești de la Săpânța, Vadu Izei, Giulești, Bârsana ori Ieud, ci și de inaugurarea *Muzeului culturii și civilizației evreiești din Maramureș - Casa muzeu Elie Wiesel*.

Această paletă largă de interese, depășind cu mult spațiul etnografiei (în 2008 publica, să nu uităm, *Unirea Maramureșului cu Țara: mărturii documentare 1918-1919*), a făcut din Mihai Dăncuș

unul dintre patriarhii memoriei culturale ale acestor meleaguri, de la care cu toții, prieteni, cunoscuți ori simpli cititori, am avut ce învăța, atât profesional cât și uman.

Cum orice iubire nu e doar blândă ci și îndârjită, Mihai Dăncuș s-a încăpățânat din 1969 când s-a angajat, dar mai cu seamă în bogații ani de directorat (între 1977 și 2011), să transforme Muzeul Maramureșan din Sighetul Marmației într-unul dintre cele mai importante instituții de acest gen nu doar din România, ci din Europa. S-a încăpățânat și a reușit. A pus la punct o extraordinară expoziție de bază, a izbutit să adune un material documentar de o importanță deosebită, dar mai cu seamă a pus pe picioare Muzeul în aer liber, unul definitoriu pentru arhitectura populară din zonă, dar și pentru întreaga spiritualitate românească.

Înșirată așa, banal, această muncă încape în câteva cuvinte, dar nu trebuie uitat nici o clipă efortul personal susținut, mentalitatea celui care duce cu bine la capăt orice lucru început, care însă, repet, nu ar fi fost nimic în lipsa iubirii nesmintite pentru ruralitatea românească.

Inspirat, cineva l-a numit unul dintre patriarhii etnografiei românești. L-aș numi, și eu, simplu, un trezorier al memoriei culturale, un trezorier care și-a propus și a izbutit nu doar să păzească de împrăștierea temporală ori de rugina hăbăucelilor istoriei a acestei autenticități spirituale, ci a făcut tot ce i-a stat în putință să o îmbogățească, să pună ordine în ea și să ne-o transmită nouă într-o splendoare de nimic umbrită.

E foarte greu să vorbești despre personalitatea și viața unui asemenea om fără să atingi, măcar în treacăt, și corzi patetice ale discursului. Dar - în acest caz - patetismul e mai degrabă o calitate decât o dimensiune fals formală. Nimic din ceea ce spunem nu își are finalitate câtă vreme nu întâlnește același patetism în cel care ascultă. Însă cum cu toții am cunoscut acea ardere ca o flacără a lui Mihai Dăncuș cred că vorbele noastre, ale tuturor, chiar trebuie să fie măcar palid patetice. Despre un om care a iubit atât de mult trecutul acestei țări și care a încercat să găsească întotdeauna punți peste veacuri către contemporaneitate nici nu ai cum să vorbești altfel.

Însă, dincolo de vorbe, rămân opera sa scrisă și realizările sale muzeale. Care trebuie să ne fie un exemplu de urmat pentru felul în care respectându-ne trecutul nu facem altceva decât să ne modelăm viitorul, ca indivizi și ca neam, despre modul în care se așează cu folos cultura în lume, indiferent de direcția și puterea cu care bat vânturi mai mult sau mai puțin potrivnice care peste noi.

Un om de muzeu, Mihai Dăncuș

Dr. Mihail Ion GORGOI

Muzeul Național Bran

Mihai Dăncuș este un nume pe care îl prețuim, toți cei care l-am cunoscut, care am colaborat cu el și care îl apreciem pentru activitatea sa depusă în slujba patrimoniului cultural național.

Muzeograf, director de muzeu mai mulți ani și cercetător pasionat privind plaiurile natale, istoria și etnografia unei zone pline de tradiții și înnobilită de Dumnezeu cu un relief unanim apreciat, Mihai Dăncuș a lăsat în urma sa un muzeu dinamic, dotat cu un patrimoniu de excepție.

Muzeul în Aer Liber de la Sighetul Marmației, care acum sărbătorește patru decenii de existență, are în componența sa monumente de arhitectură populară de o excepțională valoare istorică și artistică. Este un muzeu care a respectat componența satului tradițional maramureșean, muzeu în care găsim, pe lângă gospodăriile complexe țărănești (case și anexe gospodărești), și biserică și construcții sociale.

Preocupat ca muzeul pe care îl conduce să reziste unor perioade dificile, privind situația financiară și în intenția de a dezvolta continuu această instituție de excepție din rețeaua națională, Mihai Dăncuș a făcut mari eforturi în acest sens. S-a străduit și a reușit alături de colegii și colaboratorii săi să construiască monumente din lemn, după modelul tradițional, în stilul cunoscut maramureșan și a dus chiar peste ocean o biserică maramureșeană.

Muzeul din Sighetul Marmației s-a dezvoltat nu numai în domeniul etnografiei, ci și în cel al istoriei, științelor naturii și memorialisticii.

Am avut imensa plăcere să particip alături de familia Mihai și Ioana Dăncuș la numeroase cercetări etnografice în zona Maramureșului și în zona Dobrogei, fiind martor la felul minuțios și serios cum aceștia își desfașurau activitatea pe teren.

Cu aceeași familie frumoasă, bine pregătită și documentată științific, am fost la Congresul Asociației Muzeelor în Aer Liber din Europa, de la Martin din Slovacia, unde intervențiile lor au fost unanim apreciate.

Opera lui Mihai Dăncuș rămâne pentru generațiile viitoare și îi suntem recunoscători pentru contribuția sa, prin publicațiile sale științifice foarte bine documentate.

Mihai Dăncuș va fi mereu o personalitate științifică, în lumea muzeelor și a etnografiei românești.

Regret nespus plecarea sa prematură dintre noi, prietenia sa, noblețea sa sufletească, calitățile sale intelectuale și gesturile sale de ajutorare în orice moment.

Sunt convins că, de acolo de sus, din lumea stelelor, din lumea cea dreaptă și plină de lumină, Mihai va fi alături de toți cei pe care îi iubea și prețuia, de frumoasele sale fiice, de care era tare mândru, de frumoasa sa soție, care îl însoțea zilnic în toate activitățile, de instituția la care a pus un umăr serios, pentru dezvoltarea ei și de plaiurile mirifice ale Maramureșului.

Dumnezeu să îi fie alături mereu!

*Colindători din Vadu Izei, Maramureș, 1982
Colecția de clișee foto Arhiva Muzeului Maramureșan,
Fond Vasile Mănăstireanu*

ETNOGRAFIE

Oameni și locuri

*Rituri de întemeiere în fonduri documentare de la sfârșitul
secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*

Dr. Laura Cristina POP, muzeograf IA,
etnograf **Ioan TOȘA**

Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj Napoca

Lucrarea de față prezintă câteva aspecte legate de riturile de întemeiere surprinse în fonduri documentare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Pentru acest demers am apelat la corpusul de răspunsuri la chestionarele lansate de Hașdeu-1877, Densușianu-1893, Mușlea-1938. Aceste fonduri documentare prezintă avantajul că sintetizează informația care a fost culeasă dintr-un număr mare de localități și într-un interval scurt de timp. Chiar dacă valoarea documentară a acestor răspunsuri redactate de informatori nu este egală din punctul de vedere al cantității și calității informațiilor obținute, acestea au meritul de a semnaliza și detalia aspecte etnografice de interes ale cotidianului dintr-un anumit areal și o anumită perioadă.

Studiul nostru își propune ca, pornind de la aceste chestionare și răspunsurile obținute, să realizeze o clasificare a tipurilor de așezări tradiționale. Vom urmări, de asemenea, familia ca unitate socială de măsură a așezărilor, drepturile comunitare ce marceau viața socială din lumea satului cât și practicile de întemeiere a satului tradițional. Fără a avea certitudinea că vom realiza un tablou complet, sinteza de față creionează un tablou al oamenilor care au întemeiat sate la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Principalul instrument de clasificare au fost credințele populare care consideră că așezările sunt fie foarte vechi, fie au fost întemeiate de cineva sau au fost reîntemeiate. Credința că așezările sunt foarte vechi, fără a se cunoaște de când – „am fost aici din totdeauna” (Novaci, Gorj, D. 1893) – de pe vremea uriașilor, a piticilor, locuitorii acestor teritorii înainte de apariția oamenilor” (Traian, Covurlui, D.

1893), a fost întâlnită într-un număr mare de localități de pe întreg teritoriul României. Aceasta era exprimată prin formulări de genul „oamenii bătrâni spun că noi ne-am pomenit aici de pe vremea moșilor și strămoșilor” (Novaci, Gorj, D. 1893) sau prin povestea fetei de uriaș care a luat în poala rochiei pe primii oameni care au arat cu un plug cu patru boi¹. Unele localități au fost întemeiate, după credințele populare, ca urmare a unor danii oferite de domnitori vitejilor, pentru a le răsplăti serviciile aduse: „un om făcea o vitejie în război și ca răsplată i se da de la Vodă o bucată de pământ de veci cu drept de a o stăpâni el și urmașii săi și-i dădea și hrisov la urmă. Bucata de pământ era mai mare sau mai mică, după vitejia ostașului. El împărțea pământul între fiii săi și toți deveneau moși” (Podul Iloaiei, Iași, D. 1893).

Cei care întemeiau astfel satele pe pământul primit se numeau moși iar satul își primea numele după aceștia. „La noi în Nadișa a fost un soldat cu numele de Ioan Badișu care, făcând vitejie în armata lui Ștefan Vodă Cel Mare, i s-a dat proprietatea udată de o apă care astăzi este locuită de vreo 12 sate. Satul în care locuia soldatul a luat numele lui de Nadișa. Acesta a avut doi fii și a împărțit proprietatea lui în două și a așezat un fiu lângă dânsul iar pe altul în altă parte și în sfârșit din fiii și nepoții lui după mai multe împărțeli astăzi se pomenește bătrânul Ionașcu, bătrânul Giurgiu, Stănilă de Sus și de Jos, Drăgăstan și alții. (Nadișa, Bacău, H. 1877)

Printre conducătorii de oști care au făcut danii, cel mai des menționați au fost: împăratul Traian, Negru Vodă și Ștefan cel Mare. Despre împăratul Traian se credea că a venit în aceste părți „de la Roma, cu oaste mare și a bătut pe uriași, soldații lui au rămas pe locul acesta și din ei ne tragem noi” (Bordei Verde, Brăila, D. 1893).

¹ „Odată o copilă de uriaș a găsit un plug cu șase boi și doi oameni ce arau la câmp. Ea i-a luat în poală, boii oamenii și plugul, pre toți și s-a dus cu ei la mama ei zicând: Uite mamă, am găsit niște gândaci ce scurmă pământul. Mama ei i-a zis: du-te mamă și-i du unde i-ai găsit că avem să perim noi și au să iasă aceștia să trăiască pe lume” (Braniștea, Covurlui, D.1893). „În vremurile vechi pământul era locuit de uriași. Fata celui mai din urmă uriaș a găsit un om cu plugul cu patru boi pe câmp, l-a luat în poală cu plugul și cu boii cu tot și l-a dus la tatăl ei care era orb zicând: Am găsit un om din cei care ne vor moșteni pământul. Tatăl ei i-a zis: adă-l să-l pipăi și eu. Fata știind că omul va putea fi strivit de degetele uriașului nu l-a dat pe el ci fierul plugului. Uriașul pipăind fierul l-a îndoit într-o parte și-n alta zicând tot, tot e ceva, are oarece tărie” (Voinești, Dâmbovița, D.1893).

Împăratul Traian a fost menționat ca întemeietor de așezări, prin daniile făcute, în localități din județele: Brăila², Dolj³, Gorj⁴, Ialomița⁵, Romanați⁶ și Vâlcea⁷.

Negru Vodă a fost menționat că a făcut danii vitejilor săi pentru a întemeia așezări în localități din județul Argeș⁸, Brăila⁹, Dolj¹⁰ și Olt¹¹. Despre Negru Vodă se credea că a alungat pe tătari¹² sau ca a venit „de la Roma cu ostașii săi cu caii potcoviți de-a îndărătelea ca să nu cunoască dacii urmele pe unde au venit și 17 ani s-a bătut până i-a răzbit pe daci. Pământul l-a dat Negru Vodă ostașilor lui care n-aveau femei și le-a adus Negru Vodă femei de la Roma” (Florești, Dolj, D.1903).

În unele localități din județele Bacău¹³, Dorohoi¹⁴, Tecuci¹⁵, Vaslui¹⁶ era credința că Ștefan cel Mare a fost cel care a făcut danii vitejilor lui. Un viteaz a lui Ștefan cel Mare a primit pentru multele-i vitejii o mare porțiune de pământ în aceste locuri, unde s-a stabilit și și-a făcut locuință și fiind singur și neputând trăi a chemat pe mai mulți din ostașii cu care a făcut el armata de a se așeza pe acel loc. Acel viteaz s-a numit Gârceanu și de la el și-a luat numele satul” (Gârceni, Vaslui, D. 1893).

Unele sate au fost întemeiate ca urmare a stabilirii în acele locuri a unui grup de oameni plecați din locurile de baștină din diverse cauze:

² Bordei Verde

³ Argetoaia, Albeni, Florești

⁴ Bălănești

⁵ Eliza Stoienești

⁶ Brastavățu

⁷ Broșteni, Costești

⁸ Broșteni, Costești

⁹ Batogu

¹⁰ Florești

¹¹ Priseaca

¹² „Strămoșii noștri au venit aici mai întâi ca panduri cu Negru Vodă și după ce Negru Vodă a biruit pe tătari și i-a gonit peste Dunăre a lăsat o parte din pandurii săi aici la care le-a dat voie să muncească pământ, care ori cât o putea, fiind scutiți de orice dajdii” (Priseaca, D. 1893)

¹³ Dărmănești

¹⁴ Târnăuca

¹⁵ Poiana

¹⁶ Gârceni, Ipatele

- molime – „înainte vreme pe locul unde este satul Titulești era o pădure mare. Un om de la Săveni de peste Olt a plecat cu toți cei din casă și cu alți vecini de ai lui de frica ciumei și s-au așezat în mijlocul pădurii făcându-și bordeie” (Titulești, Olt, D. 1893);

- foamete¹⁷ – „satul s-a întemeiat de către oamenii din Râpa din țara Ungurească în timpul când acolo era foamete mare de se hrăneau oamenii cu scoarță de copaci. Drumul lor a fost de-a dreptul peste munți și s-au așezat prin păduri unde au început a lăzui pădurea și a-și face loc de casă și arătură” (Dolheștii Mari, Suceava, D. 1893);

- asupririle suferite în vechile așezări¹⁸ – „satul s-a întemeiat fiind oamenii alungați din satul lor de un boier numit Mavru care fără drept le-a răpit moșia și oamenii nemaiputând suferi asupririle lui s-au retras aici din acel sat” (Mânjești, Vaslui, D. 1893);

- condiții mai bune de viață promise de către proprietarii moșiilor¹⁹ – „boierul moșiei a dat veste în toate părțile că aceia care vor veni pe moșia lui li se va da loc și lemn trebuitor pentru facerea caselor, iar vitele lor vor fi slobode pe toată moșia” (Păușești, Iași, D. 1893). De obicei când se întemeia un sat nou pe o moșie „locuitorii acelui sat erau scutiți de dări” (Almaju, Dolj, D. 1893).

- necesitatea adăpostirii – „un cioban foarte bogat s-a așezat cu târlele de oi aici, apoi și-a făcut bordeie și după el au venit și alții care au ocupat terenurile cât au vrut ei, formând satul Bârca”(Bârca, Dolj, D. 1893).

- datorită autorităților care, pentru a controla oamenii ce trăiau departe de drumuri, în apropierea munților și a pădurilor refuzând să

¹⁷ „fiind foamete mare în Ardeal și fiind supărați românii acolo, parte din ei au trecut munții așezându-se aici” (Tătăruși, Suceava, D. 1893).

¹⁸ „Satul a fost întemeiat pe la 1780 de locuitorii români veniți din Ardeal, acolo trăiau rău cu ungurii și de aceea au fugit” (Valea Popii, Muscel, D.I.); „cu vreo 200 ani înainte strămoșii noștri au venit din Ardeal fiind necăjiți acolo” (Muntenii de Sus, Vaslui, D.I.); „satul s-a întemeiat venind oamenii din Bucovina din cauză că acolo îi lua la meliție și aici dacă veneau nu-i întreba nimeni de nemic”, (Drăghița, Roman, D. 1893).

¹⁹ „se afla un boier care era stăpân pe o întindere mare de pământ și având nevoie de oameni a zvonit că ori cine va voi să vină pe aceste locuri îi va da loc de casă și lemn trebuitor pentru clădiri” (Bosanci, Botoșani, D.1893); „bătrânii spun că satul e format prin strămutarea a 15 locuitori din satul Cioara Radu Vodă, care e foarte vechi, aici și și-au păstrat numele de Cioara și Doicești după numele proprietarului” (Cioara Doicești, Brăila, D.1893); „cu vreo doi secolii în urmă, robii Mănăstirii Nemțului înmulțindu-se așa de tare încât nu aveau loc unde ședea în mănăstire, starețul a poruncit să iasă cu femeii, cu copii și cu tot avutul lor și să se așeze pe câmpia din apropiere, între apele Ozanei și Nemțișor” (Nemțișor, Neamț, D.1893).

se supună, au încercat să sistematizeze aranjarea caselor în cadrul unui spațiu care să poată fi ușor controlat.

Prima încercare de sistematizare a satelor a fost făcută de austrieci în timpul ocupării Olteniei în 1718-1739 iar în acest scop au întocmit o hartă în care au fost redată cu acuratețe formele de relief, drumurile, apele și localitățile Olteniei. Mai târziu, începând cu 1829, harta a fost extinsă și în Țara Românească, cu care ocazie s-au comasat multe cătune și sate mai mici în scopul obținerii unor terenuri pentru culturi dar și pentru a facilita controlul locuitorilor. Cum nu voiau să-și strice vechile gospodării pentru a ridica altele pe loturile primite, autoritățile au fost nevoite să apeleze la „silnicie de topoare, căci oamenii nu voiau mutarea”(Ceacăru, Brăila, D. 1893), „stăpânirea fiind nevoită să trimită slujbași să fărâme coșurile caselor” (Ibănești, Olt, D. 1893).

Sistematizarea satelor era o problemă care privea atât casele clăcașilor cât și pe cele ale moșnenilor și fiecare centru de județ avea o comisie din care făcea parte și un inginer : „înainte de linie oamenii au fost risipiți prin păduri cu locuințele și atunci din poruncă domnească s-au tras la linie” (Ibănești, Olt)²⁰. Această sistematizarea a satelor a fost concepută după criterii și reguli clare în raport cu suprafața intravilanului unui sat, proprietățile fiecăruia în intravilan, materiale și tehnici de construcție, dimensiunile caselor. (Spre exemplu, casa iobăgească trebuia să fie formată din trei încăperi – cameră de locuit, tinda sau bucătăria și cămara – cu târnaț la fațadă).

Măsurile administrative nu a dat roadele scontate în toate localitățile. Acolo unde creșterea animalelor ocupa o pondere importantă în cadrul ocupațiilor locuitorilor, aceștia fie că și-au construit sălașe pe proprietatea din hotar, fie că și-au mutat casa și gospodăria în câmp: „după desființarea graniței, atât la noi cât și în

²⁰ „s-au surpat casele locuitorilor și i-a obligat să le pună în centrul satului la linie, unele pe o parte a drumului, altele pe partea cealaltă. Au surpat atunci, sunt ca la 60 de ani, casele la două cătune mai îndepărtate și le-au pus la linie” (Bela, jud. Dâmbovița, D.1893); „satul s-a întemeiat în anul 1832 din 7 cătune așezate mai toate de-a lungul hotarului între Domeniul Brăilei și moșia vizirului. Mutarea celor 7 cătune s-a făcut prin silnicie de topoare și alte instrumente căci locuitorii nu voiau mutarea” (Ceacăru, jud. Brăila, D); „locuitorii comunei erau risipiți formând mici cătune în diferite părți, după ce guvernul a luat măsura de a-i scoate din văi, cătunele s-au concentrat formând comuna” (Conțești, Muscel, D1893).

alte comune de pe Someș, unde poporul are ca ocupațiune de frunte creșterea vitelor, s-a observat la proprietari o deosebită năzuință de a-și edifica locuințe extravilane” (Buzilă, 1910: 29).

Unele localități din Vechiul Regat au fost înființate sau acceptate ca unități sociale (sate, comune, cătune) după aplicarea reformei agrare a lui Cuza (1864), ca urmare a venirii unor familii din alte părți – „la împrăștierea din 1864 locuitorii din Peana și Purcăreți s-au mutat în satul actual, acolo li s-au dat loc de casă” (Stolniceni, Suceava, D. 1893) sau a Legii din 1879 prin care s-au împrăștiat însurășeii – „în anul 1880 locul unde este acum satul era proprietatea Domeniului Brăilei și împărțindu-se pământul s-au chemat tineri fără pământ de prin satele vecine și s-au așezat punându-și casele pe locurile destinate pentru aceasta, autoritățile dându-i numele de Traian” (Traian Brăila, D. 1893) sau a celor care au luptat în războiul de independență „satul este format în 1880 prin împrăștierea mai multor locuitori de prin satele vecine care au servit în oștire” (Satu Costi, Covurlui, D.1893) ²¹.

Desființarea iobăgiei și împrăștierea țăranilor au dus la finalizarea procesului de recunoaștere oficială a așezărilor rurale ca unități social teritoriale, individualizate printr-un toponim, formate dintr-un număr variabil de gospodării dispuse în cadrul unei rețele de căi de comunicație și un teritoriu utilizat ca spațiu ocupațional de către locuitori.

Așezările erau recunoscute ca unități social teritoriale (cătun, sat, comună) prin toponimie, teritoriu și numărul familiilor. Toponimia în majoritatea cazurilor cuprindea informații privind întemeietorii și caracteristicile spațiului geografic.

Famiile erau elementele de bază ale comunităților sătești, în funcție de numărul lor era stabilit statutul de cătun sau sat „poporul deosebește satul de cătun prin numărul populației, de-i o populație măricică se numește sat și, din contră cătun” (Nadia, Bacău, H. 1877). Cătunele erau înființate de: un *strămoș comun* „fiecare moșnean făcea case copiilor în jurul casei bătrâne”, un *număr mic de familie* „cică

²¹ „Satul este întemeiat prin Legea împrăștiării însurășeilor din 1879” (Dochia, Neamț, D. 1893); „acest sat a fost înființat în anul 1881 cu însurășeii împrăștiți prin Legea din 1879” (T. Vladimirescu, Tecuci, D. 1893).

famiile din satul acesta, pe vremea când s-o făcut cătunul, o fost puține și le-o zis puținei, de le-o rămas până azi numele de Puținei” (Candrea, 1906: 151) sau de *mari proprietari care aduceau familii din alte localități* pentru a avea forță de muncă pe moșiile lor. Cătunele se deosebeau de sate numai prin numărul gospodăriilor și prin dimensiunea hotarului.

Cătunele se deosebeau de sate numai prin numărul gospodăriilor, dimensiunea hotarului și numărul unităților social culturale. Satul era comunitatea rurală formată dintr-un număr mai mare de familii care avea și instituții social-culturale (biserica, școală, primărie, cimitir) ce deserveau și locuitorii cătunelor aparținătoare.

Unele așezări din zonele montane aveau în cadrul hotarului **crânguri** mici, așezări formate dintr-un număr mic de familii (2-20 familii) descendente dintr-un strămoș comun care s-au mutat din localitatea natală și și-au ridicat gospodărie pe o proprietate mai mare din hotar, pentru a o exploata mai ușor.

Crângurile nu aveau instituții social-culturale, ele aparținând din punct de vedere administrativ și cultural de localitatea matcă. Abia după prima generație apărea și prima instituție culturală, cimitirul propriu, care conștientiza legătura dintre locuitorii spațiului ocupat. Căile de comunicație din crânguri erau puținele drumuri de hotar și cărări care legau gospodăriile cu localitatea matcă sau cu așezările vecine.

Famiile erau apreciate după neamul din care făceau parte: de neam bun – o mândrie pentru urmași sau de neam slab sau rău – o povară greu de purtat, atunci când înaintașii au fost săraci, bețivi, leneși, mincinoși. Famiile se deosebeau și după originea neamului făcându-se „deosebire dintre urmașii foștilor clăcași și răzeși” (Dofteana, Bacău, H. 1877) deoarece „răzeșul în satul lui a putut să-și caute mai bine de viață ca unul ce a avut pământ și toate cele necesare, pe când clăcașul nu numai că n-a avut ce mânca și ce purta dar a mai fost și rob la boier”.

Răzeșii erau preocupați de educația școlară și cea religioasă a copiilor pe când clăcașului i-au lipsit toate acestea. Răzeșul fiind mai bogat și portul lui a fost deosebit, cu pantaloni creți dinapoi cu

scurteică de vară, iarna cu contăș sau șubă. La răzeși exista o oarecare mândrie în raport cu clăcașii, considerându-i „ca fiind mai proști, inferiori” (Dofteana, Bacău, H. 1877), de aceea „nu se fac căsătorii între răzeși și clăcași și foarte rar se întâmplă ca feciorul clăcaș să ia fată de răzeș și acestea să fie privite ca bune și de o parte și de alta” (Dofteana, Bacău, H. 1877).

Averea (pământul) a fost până la mijlocul secolului al XX-lea cel mai important element în funcție de care o familie era apreciată în cadrul comunității sătești. „Pământul face neamul și domniile, cine are pământ se poate ține cu nasul pe sus, da cine n-are, trebuie să caute și la picioare. Pământul îți dă posibilitatea să te simți tare și să-ți faci părerile ascultate” (Reteganu, 1942:33).

Famiiliile cu avere mai multă se socotesc între ele „bogate zicând că-s pline de toate iar cei care n-au avere se socotesc săraci și le zic calici” (Nadișa, Bacău, H. 1877). Chiar dacă famiiliile nu au bani, sunt privite mai bine decât cele cu bani dar fără pământ și se bucură de o considerație mai mare decât cele sărace chiar dacă acestea din urmă s-ar întâmpla să fie mult mai culte decât cei dintâi”. Cei bogați se bucurau de „supunerea și ascultarea celorlalți care sunt ascultători la povețele lor și le satisfac cererile de a le face clăci” (Brusturoasa, Bacău, H. 1877).

În funcție de avere (animale de tracțiune și pământ), famiiliile se împart în *bogate* sau „*fruntașe* cele cu 4 boi, *mijlocașe* cele cu doi boi și *codașe* sau sărace cele care n-au boi și sunt astfel săraci” (Dofteana, Bacău, H. 1877).

Famiiliile fruntașe erau considerate „pline de toate și erau privite mai bine de săteni, ca mai de frunte în sat și cei mai săraci le dau supunere și ascultare” (Nadișa, Bacău, H. 1877). Nu toate famiiliile bogate erau apreciate la fel. Exista un criteriu moral, erau apreciați doar cei despre care se știa că „și-au câștigat averea cinstit, nu sunt datori nimănui, nu fac rău celorlalți săteni” (Nadișa, Bacău, H. 1877) și au calități, adică sunt „sunt indulgenți către cei săraci, nerăpitori etc. și atunci săracii sunt ascultători la povețele lor, le satisfac cererile de a le da clăci” (Berzunt, Bacău, H. 1877). Famiiliile cunoscute că aveau printre membrii lor hoți, bețivi, leneși, mincinoși

erau disprețuite de către consăteni „ele nu erau împrumutate cu nimic la nevoie, nu erau crezute, nu erau invitate la petreceri și nu garantează nimeni la nevoie pentru ele” (Berzunt, Bacău, H. 1877).

Un alt criteriu de clasificare a familiilor ținând cont de originea neamului distingea familia *pământene*, descendente ale persoanelor care au înființat satul sau a *moșilor* care primeau odată cu pământul și un hrisov prin care ei și urmașii lor erau împământeniți – „cam de pe vremea lui Ștefan cel Mare sunt împământeniți bătrânii noștri” (Cursăști, Vaslui, H. 1877) și *venetice* – familiile care, din diferite motive, au venit din alte părți și s-au stabilit alături de familiile de pământeni. Familiile venetice erau desconsiderate și privite ca „oameni nedemni de-a viețui în localitatea natală din cauza vreunor defecte și întotdeauna când se certau, îi numesc străini, venetici” (Brusturoasa, Bacău, H. 1877). În multe localități ele au fost nevoite să se stabilească într-o anumită parte a așezării și să formeze un grup izolat de gospodării – „nouă ne-au zis ungureni pentru că n-avem pământ, lor le-o zis mazili și răzeși și nu dă un răzeș fata după unul din noi, că zic că suntem ungureni și cum să dau io fata după unul care muncește și face boieresc” (Popești, Tutova).

Venetici erau considerați și tinerii care se căsătoresc în alte sate – „dacă un flăcău sau o fată se căsătorește în alt sat sunt priviți în satul din care au ieșit cu jale, dorindu-le care mai de care, o soartă mai bună iar în satul în care au intrat sunt priviți ca venetici ” (Dofteana, Bacău H. 1877). Veneticul era greu de acceptat în noua comunitate în care „nu-i cunoștea nimeni nici familia nici neamul și numai după o lungă purtare bună putea avea cuvânt de spus în afacerile satului” (Frâncu T., Candrea A., 1888, p.116).

De un statut similar aveau parte și persoanele străine, de alt neam și de altă religie (evreii, țigani, armenii) care treceau sau se stabileau în sat, fiind foarte rău priviți de către săteni. Din cauza religiei, lăcomiei și a meșteșugului de amăgit „**evreii** sunt priviți de popor ca niște indivizi străini de națiune, religie și cu calitățile cele mai urâte, ațintitu-le fiind mintea (osebit celor de prin sate) numai la a înșela pe creștini” (Brusturoasa, Bacău, H. 1877) fiind numiți „liftă

spurcată și zicând că dâșii nu pot trăi până ce n-or spurca pe creștini” (Nadișa, Bacău, H. 1877).

Țigani erau priviți diferit, unii îi considerau „cam la fel cu evreii în privința calităților, mulți dintre ei fiind hoți, însă de dispreț mai mare se bucură evreii pentru că ei înșală mai mult pe creștini decât țiganii” (Brusturoasa, Bacău, H. 1877). În localitățile în care țiganii și-au construit locuințe stabile, de obicei la marginea satelor, există „un cătun de o parte numită ursărime, unde nu sunt moldoveni deloc, numai ursari care au meșteșugul fierăritului și a scripcăritului. Au case și bordeie în pământ, muncesc, adună bani și cumpără” îi considerau oameni buni dacă nu să acață de furțișaguri” (Scărișoara, Tecuci) și la ei mulți apelau fiind considerați pricepuți în făcutul văioagelor și lipitul caselor.

În unele localități tinerii care își aduceau soție din alt sat erau taxați de flăcăii din satul soției care „leagă drumul cu lanțuri și nu-i lasă să iasă până nu plătește *vadra* – o vadră de vin” (Rotunda, Baia, M. 1938) sau *hulpea* „când un flăcău aduce mireasă din alt sat, flăcăii din acel sat se ațin la drum ca să le plătească hulpea care constă dintr-o oca de rachiu și câteva pâini. Petrea Cojocarul când o luat pe Maranda o scăpat. Amu l-o pândit ei ca să le pice în mână. La o jumătate de lună s-o dus el la moară la Gândești, în satul ei, că mai bine mergea la Movilești, și i-o ieșit înainte niște flăcăi, unul o ținut boii, doi l-o ținut pe el și doi i-o luat sacii din car și i-o dus la o casă. Petrea o umblat pe lângă ei, s-o rugat și dacă o văzut că nu-i chip, o venit acasă, o luat parale și s-o dus cu toț la crâșmă și-o cinstit, o băut hulpea, pe urmă i-o dat frumușel sacii” (Târzia, Baia, M. 1938).

Nu aceleași drepturi aveau străinii (locuitorii așezărilor vecine) care puteau trece prin hotarul altei așezări numai pe drum cu nunta, cu mortul dacă are pașaportul și cu vitele dacă are bilet de proprietate” (Stolniceni, Baia, M. 1938). În unele localități era o problemă să se treacă prin teritoriul unei localități cu un mort „din credința că mortul străin aduce diferite nenorociri (secetă, grindină) care ar nimici semănăturile sau boli și moarte între oamenii și animale” (Sicula, Arad, M. 1938).

Dacă omul a murit în altă localitate sau la spital „nu se aduce acasă fără preot când se trece peste hotar căci bate piatra. Dacă moare cineva undeva la spital apoi trebuie preotul de acolo să-l aducă dacă nu poate duce cel din sat, ori dacă nu-l poate aduce până acasă să-l aducă măcar până în satul vecin, acel preot până în satul din apropiere și așa până ajung în satul mortului” (Moisa, Baia, M. 1938).

Teritoriul cel de al treilea element important al unei așezări, era separat complet de cel aparținător comunităților vecine și de cel al marilor proprietari (boieri, mănăstiri, stat). Suprafețele teritoriului aparținând așezărilor variaua de la caz la caz și cuprindeau *vatra satului* în care se aflau gospodăriile locuitorilor, unitățile comunitare (cimitirul, biserica, școala, primăria), căile de comunicație (drumurile, ulițele) și hotarul cu terenurile destinate desfășurării ocupațiilor de bază. „Sub numele de **sat** se înțelege vatra satului unde sunt casele cu grădinile și hotarul care se împarte în trei părți, pământul de arătură destinat anume pentru arătură, pământul de coasă sau locuri destinate anume pentru iarbă și în care nu se ară niciodată și pădurea din care se taie tot felul de lemne” (Dofteana, Bacău, H. 1877).

Întemeierea unei așezări se făcea după unele practici rituale prin care se stabileau limitele teritoriului și alegerea locului unde să se bată parul în jurul căruia se ridicau casele, „urmașii binecuvântau sau blestemau pe cei care au bătut parul” (Pietroasa, Buzău, D. 1893). Delimitarea teritoriului se făcea prin brazda plugului: „era obiceiul să înconjoare locul ce cuprindea moșia prin brazda plugului, după care se puneau pietre la punctele însemnate și așa se hotăra moșia satului” (Felești, Covurlui, D. 1893).

Plugul cu care se trăgea brazda era tras de:

- doi boi gemeni – „locuitorii aveau obiceiul să înjuge doi boi gemeni la un plug, menind ca peste brazda trasă să nu treacă bolile” (Zăpodeni, Vaslui, D. 1893),

- doi boi negri făcuți de sâmbătă – „se povestește că satul Vârtopul este înconjurat cu o brazdă trasă de doi boi negri, gemeni, făcuți de sâmbăta. Pentru aceasta, cred că satul este scutit, sau apărat de molime” (Vârtopul, Dolj, D. 1893),

- doi bivoli albi – „bătrânii povestesc că la formarea satului au înconjurat comuna cu o brazdă de plug, fiind tras plugul de doi bivoli albi” (Argetoaia, Dolj, D. 1893) după care se puneau semne de hotar care delimitau acel teritoriu.

Se trăgea brazda de plug și „în timpul ciumei și a holerei se trăgea o brazdă împrejurul satului cu un plug tras de patru boi negri ca să nu intre ciuma în sat” (Țebea, Hunedoara, D. 1893).

Potrivit informațiilor cuprinse în aceste surse documentare, dreptul de proprietate asupra pământului, se putea obține de către locuitori prin: *dreptul primului ocupant, donații* (danii); *măsurile administrative* (sistemizări de așezări, împroprietăriri); *moșteniri* și prin *cumpărări*.

Credința că locuitorii și-au obținut dreptul de proprietate prin **dreptul primului ocupant** a fost menționată în satelor foarte vechi, în care oamenii credeau că „au fost aici dintotdeauna” sau că „sunt aici de pe vremea uriașilor”²² și în localitățile care au fost înființate de unele persoane stabilite temporar în zone nelocuite²³.

Prin dreptul primului ocupant și-au obținut proprietatea prin defrișări „oamenii, care au venit în vechime aici, unde n-aveau locuri de semănat și de fânaș, că erau numai păduri pe locurile acestea și cei care voiau să are, să semene și să-și facă fânaș, tăiau copacii, scoteau rădăcinile și așa își făceau arături, semănături și fânețe” (Heciu, Lespezi, Suceava, D. 1893) și materialele pentru construcții „se spune că și casele bătrânești sunt făcute din lemnul ce se tăia chiar în locul acela” (Bursucani, Covurlui, D. 1893).

Dreptul de proprietate asupra teritoriului, în unele localități, a fost primit ca **danie** de la un domnitor, pentru unele servicii aduse

²² Uriașii sunt pomeniți în localități din toate zonele țării, despre ei crezându-se că au fost locuitorii acelor meleaguri. Uriașii erau ființe așa de mari încât „o copilă de-a lor, găsind doi oameni ce arau la câmp cu un plug cu 6 boi i-a luat în poală pe toți boii, oamenii și plugul și s-a dus cu ei la mama sa zicând: uite mamă! Am găsit niște gândaci ce scurmă pământul. Mama ei i-a zis, du-te mamă și-i du de unde i-ai găsit, că avem să perim noi și au să iasă aceștia să trăiască pe lume” (Braniștea, jud. Covurlui, D. 1893).

²³ „un cioban foarte bogat s-a așezat cu târlele de oi aici, apoi și-a făcut bordeie și după el au venit alți locuitori, care au ocupat și folosit terenurile, cât și cum au vrut ei, formând un sat Bîrca” (Bîrca, jud. Dolj, D. 1893).

țării „cu drept de a o stăpâni el și urmașii săi, și-i dădea și hrisov la urmă. Bucata de pământ era mai mare sau mai mică după vitejia ostașului” (Podul Iloaiei, Iași, D. 1893). Pământ, în suprafețe mai mici, au dat și unii proprietari mari (boieri, mănăstiri, așezăminte, etc.) pentru a atrage brațe de muncă pe moșiile lor. Oamenii care se stabileau pe moșiile lor primeau drept de proprietate pe locul de casă.

Suprafețele teritoriului unei așezări varia de la caz la caz, după modul de înființare al acestora. Potrivit dreptului primului ocupant, primii locuitori ocupau:

- *cât teren doreau* fiindcă nu avea cine să-i oprească
- *cât au putut defrișa* „cei care au vrut să are și să-și facă fânaț au tăiat copacii și au scos rădăcinile și așa și-au făcut arături și fânețe” (Slănic, Bacău, D. 1893)

- *cât putea ocoli omul într-o zi cu picioarele* (Florești, Dolj, D. 1893) sau *cu animalele*.

- *cât puteau umbla într-o zi la vânătoare*. „Unii mergeau la vânat și cât puteau vâna într-o zi puneau semn sau hotar, alții veneau din altă parte și când ajungeau la hotar se întorceau fiindcă nu aveau voie să treacă peste hotar, și în felul acesta puneau semn sau hotar, alții veneau din altă parte și când ajungeau la hotar se întorceau fiindcă nu aveau voie să treacă peste hotar, și în felul acesta puneau stăpânire pe bucățile de pământ și le stăpâneau ca proprietatea lor” (Havârna, Dorohoi, D. 1893).

Odată cu stabilirea mărimii teritoriului se făcea și **delimitarea prin semne de hotar** – „spun bătrânii că în vechime, când se întemeia un sat nou, unul din cei mai bătrâni punea o brazdă în cap, preotul îmbrăca haine de slujbă și mergeau împreună până când cădea brazda de pământ singură de pe cap și acolo puneau semn de hotar o piatră mare” (Obârșia, Bacău, D. 1893).

Semnele de hotar marcau material și spiritual locul până unde se întinde proprietatea unei comunități în care membrii comunității se simțeau acasă – „până la hotar omul merge liniștit că merge ca pe locul lui, n-are de ce să se teamă”, dar dincolo de ele intrau într-o lume necunoscută „poate bună, poate nu, eu știu că dacă trec nu mă mai simt bine” (Poiana Mărului Brașov, D. 1893). Semnele de hotar

aveau, în primul rând, rolul de a delimita teritoriul unui sat de cel al altui sat – „moșia unui sat era despărțită de a altui sat prin semne de hotar, movile împietrite în care se puneau cărbuni și alte materialuri și se lăsa cu anatema ca nimeni să nu le strămute” (Mihăiești, Argeș, D.1893) și de a apăra tot teritoriul și pe membrii unei comunități satești – „hotarul e așa ca o îngrădire care cuprinde satul întreg, hotarul nost e satul nost” (Poiana Mărului, Brașov, D. 1893). Spațiul cu delimitările lui exacte și cu calitățile care i se atribuiau, de bun sau rău, reprezenta unul dintre elementele majore care defineau viața materială și spirituală a satului: „fenomen complex, cu multiple forme și sensuri, spațiul apare în mentalitatea țăranului român ca o realitate vie și consistentă, prinsă în contextul existențial al lumii și omului..Spațiul este văzut ca o manifestare a lumii noastre, poate mai mult decât un cadru al ei așa cum noi îl vedem,...omul satului nostru tradițional vede în spațiu unul dintre aspectele fundamentale ale existenței, străbătut până în cele mai neînsemnate forme de o respirație cosmică, participare necondiționată a omului la principiul însuși al lumii și al vieții, așa cum o vede el în tot locul” (Bernea, 1997: 40).

Spațiul, un element deosebit de important în economia vieții tradiționale, se definea, așadar, prin toate elementele sale, prin suprafață, vecinătăți, semnele care îl delimitau și calitățile pe care le deținea. Semnele de hotar erau „niște țarcuri umplute cu pământ și cu pietroaie mari” (Dofteana, Bacău, H. 1877), „movile de pământ în care se îngropau pietre” (Priseaca, Olt, D. 1893), gropi anume făcute în care puneau pietre mari sau butuci de lemn – „când se punea un semn de hotar era obiceiul de-a îngropa în pământ pietroaie lungi cu un capăt în pământ și cu altul afară sub care îngropau cărbuni” (Buhalnița, Neamț, D. 1893).

Pentru a putea fi recunoscute în timp, sub semnele de hotar în gropi, se puneau obiecte rezistente în timp – „cenușă cu cărbuni de stejar în care se amestecau bucăți de sticlă, cărbuni” (Grumezești, Neamț, D. 1893), hârburi de oale noi, cărbuni și cărămizi fărâmițate” (Drajna de Sus, Prahova, D.1893) și „semnele de hotar erau sfințite: „când se pun semne de hotar se face întâi agheasmă, apoi se fac gropi în care se pun cărbuni și deasupra lor se pune piatra de hotar, apoi se

face movilă și stropește cu agheasmă” (Priseaca, Olt, D. 1893) iar sub ele se puneau „cenușă cu cărbuni de stejar în care se amestecau cioburi de sticlă” (Mânjești, Vaslui, D. 1893), sticle sau hârburi de oale noi pentru că acestea nu putrezesc (Câmpuri Putna, D. 1893).

Obiectele care se puneau în groapă (cărbunii, sticla, cenușa, etc.) erau considerate tot semne de hotar, ele fiind proba materială ce dovedea valabilitatea semnului de hotar, în caz de litigiu, „dar acum stâlpul, fiind stricat și frânt deasupra, nu se cunoaște și ne-am apucat de

l-am dezgropat să vedem dacă are semne de hotar și s-a aflat sub acea piatră, cum iaște obiceiul nici cărbuni, nici cenușă, ci a fost o piatră fără ispravă” (Obîrșia, Bacău, D. 1893).

Pentru ca să nu fie mutate semnele de hotar când se fixau participanții:

- *proferau blesteme* – „ca cel ce va muta pietrele să se facă cărbune și să nu mai putrezească” (Bursucani, Covurlui, D. 1893).

- *jurau că le vor respecta* – „înainte când se îngropa orice semn de hotar se puneau sub el cărbuni stinși și se zicea că așa să se uște cel ce va strămuta hotarul, după cum s-au uscat acești cărbuni. După ce îngropau hotarul, puneau deasupra lui niște cărbuni de tei aprinși și după ce-i scuipeau, îi loveau cu un ciocan producându-se un pocnet și ziceau că așa să pocnească ochii celui ce va muta acest hotar” (Dumasca Dubrovăț, Vaslui, D. 1893)

- *preotul făcea molitva* – „când se puneau semnele de hotar oamenii aveau obiceiul să pună pe preot să citească molitva de jurământ și toți stau cu mâinile pe acele pietre ce au să le înfigă, apoi jură cu tot neamul să stingă aceluia care va schimba semnele sau le va strica și înfig pietrele în groapă și cu ele pun și cărbunii, semnul jurământului” (Plenița, Dolj, D. 1893).

- *bătaia călătorilor martori* – „Când se puneau un semn de hotar și din întâmplare trecea pe acolo un călător, îl prindeau și simulau asupra-i un fel de bătaie și dezbrăcare de haine, ca să consfințească astfel tăria hotarelor și să se știe și să se respecte acestea” (Plenița, Dolj, D.1893) sau *bătaia tinerilor* – „când se pun așa numitele semne de hotar se duc și junii cei mai tineri care, după ce

semnul este ridicat și acoperit cu pământ ca să înțelească, se pun în rând mai mulți pe acel semn și în fața adunării li se aplică mai multe bastoane în semn de aducere aminte. Devenind oamenii mari, în caz de divergențe, sunt chemați și ascultați ca martori” (Seliște Transilvania, D. 1893).

Tot semne de hotar erau **bourii** – „copacii care se pun ca semne de hotar nu se pot tăia” (Dofteana, Bacău, H. 1877) iar cei care-i tăia erau pedepsiți – „atunci când eram copil mic am mers cu alți băieți și am dat foc stejarului însemnat din Valea Băhnarilor și auzind tata m-a luat și ducându-mă la rădăcina stejarului m-a bătut zicând că acela a fost bour și el după aceea a sădit doi nuci care și acum se află, la rădăcina stejarului”. (Pamfile T, 1913, p.24).

Oamenii dintr-o localitate, indiferent de situația lor socială „se socotesc între ei ca prieteni și buni cunoscuți și toate legăturile dintre ei sunt îndreptate spre interesul de a se ajuta unul pe altul” (Dofteana, Bacău, H. 1877). Tot teritoriul cuprins între semnele de hotar era un bun material al tuturor, pe el aveau dreptul de-a umbla toți dacă nu provoacă stricăciuni culturilor și de a pășuna în perioada în care țarina nu era închisă (Vinerea Mare – Sf. Gheorghe), și obligația de a participa la repararea drumurilor, a fântânilor din hotar, a gardurilor și porților de țarină și la curățirea pășunii comunale.

Teritoriul unei localități era format din două elemente distincte, *vatra satului* „locul unde sunt așezate casele și cu grădinile lor aflătoare în sat” (Dofteana, Bacău, H. 1877) și terenurile pe care se găsea biserica, școala, cimitirul, drumurile, maidanele, păturele de rezervă care reprezentau proprietatea comuna și *hotarul* unde se aflau terenurile pentru arături, fânețele, pășunea și pădurea” (Dofteana, Bacău, H. 1877) care formau proprietatea individuală și comună a familiilor care compuneau comunitatea sătească.

Pentru a fi apărate culturile din țarină de stricăciunile provocate de animale, *vatra satului* era despărțită de țarină prin gardul țarinei, un gard făcut din nuiele, spini, vrejuri de viță de vie, etc. Întreținerea lui în stare bună fiind obligația tuturor locuitorilor comunității – „primarul pedepsea pe cei care nu ieșeau la făcutul sau reparatul gardului, punând străji puternice la porțile satului pentru a

împiedica să iasă la arat pe cel care nu și-a făcut partea de gard” (Pamfile T 1913, p.27).

Intrarea și ieșirea din sat se făceau prin poarta țarinei care în perioada în care țarina era închisă (de la Sf. Gheorghe până la Vinerea Mare) era păzită „de un paznic ce avea colibă lângă drum și urmărea ca toți oamenii care intrau sau ieșea din sat s-o închidă „când trecea un alai el deschidea poarta și primea câte un bacșiș. Rar unde a mai rămas câte o poartă de aceasta”. (Târzia, Baia, M. 1938).

În cadrul teritoriului unei așezări se găseau **locuri bune, locuri curate și locuri rele, locuri necurate** care erau cunoscute atât de localnici cât și de străini. **Locurile bune** – terenurile productive, pe care nu s-a întâmplat niciodată nici o nenorocire sau pe care se găseau obiecte cu proprietăți miraculoase „sâgă, un fel de piatră albă ce se desface mărunt ca sarea, care se folosea la durerea de inimă și piatra roșie (ori civitul) care era folosită la cernitul țesăturile femeiești” (Baia de Aramă, Mehedinți, H.1885). Tot acolo cresc unele plante ce aveau efecte benefice în tratarea celor loviți de diferite boli: „în plaiul cu vie din apropierea Craiovei, unde crește buruiana numită frăsinet, vin bolnavii loviți de Iele în noaptea de dinaintea Înălțării Domnului și în locul unde găsesc un fir de frăsinet întind o masă pe care pun azimă și se culcă” (Scăești, Dolj, H. 1885). Aceleași locuri găzduiesc fântâni ori izvoare, a căror apă avea proprietăți miraculoase în anumite perioade din an: „în hotarul Sâmbetei este o fântână din care luau apă oamenii în timpul dintre Paști și Rusalii, pe care o foloseau contra pociturii și pentru scoaterea dracului din om” (Lisa, Făgăraș, H. 1885).

Locuri rele, necurate, erau considerate terenurile neproductive și terenurile pe care s-a petrecut o moarte nenaturală pentru că sufletul mortului se transformă în strigoi care bântuie pe acolo noaptea, locurile pe care s-a produs un accident, „acolo l-o trăsнит pe un om sau s-o răsturnat carul și o murit un om” sau a păcătuیت cineva „s-a drăgostit fără lege sau a pus la cale o faptă rea”. Loc necurat era și „locul pe care a fost îngropată o comoară blestemată pe care n-o poate scoate nimeni” (Scrioaștea, Teleorman, H. 1885), „locurile care au fost cumpărate cu bani blestemați sau bani care n-au fost câștigați cinstit, pentru care în fiecare an moare cineva și familia se destramă”

(Bârca, Dolj, H. 1885), „locurile pe care s-au făcut vrăji sau pe care babele au îngropat mutătoare” (Runcul Salvei, Năsăud, H. 1885), „locurile unde s-a uscat iarba pentru că au stat și au petrecut Ielele pe care dacă calci ți se scrântește un picior, te lovește așa o boală de rămâi strâmb toată viața sau îți pierzi mințile”.

Răscrucea drumurilor era considerată loc periculos pentru că era socotită locul necuratului, locul unde se întâlnesc spiritele, mai ales cele dușmane omului, unde ele se simt tari, locul unde vrăjitorii făceau farmece și vrăji din care cauză oamenii le evitau, mai ales pe timpul nopții” (Ernest Bernea, 1997, p. 31). În unele localități se credea că în anumite zile crucile de la răspântii au proprietăți miraculoase: „la noi este o cruce veche de piatră, îngropată la o răspântie, de 50-60 ani. În seara de Paști oamenii merg acolo cu vitele bolnave și cu o lumânare, dau roată de trei ori crucii, pârlesc animalul în frunte cu lumânarea” (Vișani, R. Sărat, H. 1877).

De obicei, locurile rele erau marcate de rude cu ajutorul troițelor pentru sufletul celor morți și pentru ca oamenii, închinându-se, să fie apărați de necazuri: „unde-i troiță, Necuratul nu-și face de lucru” (Poiana Mărului, Brașov, D. 1893).

Pământenii cunoșteau de mici locurile bune și cele rele din cadrul hotarului de aceea ei puteau să umble peste tot dacă nu „făceau pagubă în semănături sau în recolte” (Nadișa, Bacău, H. 1877) dar nu același lucru îl puteau face străinii care puteau umbla numai pe drum.

Pentru păstrarea locurilor curate din cadrul hotarului unui sat locuitorii puteau să umble peste tot dar „nu peste semănătură sau prin recoltă” (Nadișa, Bacău, H. 1877) însă nu același lucru îl puteau face străinii care trebuiau să umble numai pe drum. Pe drum, aceștia din urmă puteau trece cu nunta fără să plătească nimic iar cu animalele „numai pe drum dacă au bilet de proprietate, iar dacă animalele sunt cumpărate să fie făcută viză pe numele cumpărătorului” (Stolnicești, Bacău, M. 1938).

Atât localnicii cât și străinii „când se intra cu un mort în hotarul satului trebuiau să umble numai pe drum sau șosea și să aibă pașaport” (Stolnicești, Bacău, M. 1938) pentru că se credea că „mortul străin aduce nenorociri pentru hotar (secetă, grindină) care distrug

semănăturile și boli pentru oameni și animale ”(Șicula, Arad, M. 1938).

În trecut, mortul trebuia să fie adus cu preot „mortul nu se aducea fără preot când se trece hotarul că bate gheața. Dacă cineva moare undeva la spital apoi trebuie preotul de acolo să-l aducă până acasă sau să-l ducă măcar până în satul vecin iar preotul din acel sat să-l ducă mai departe, dacă nu-l poate duce trebuie să-l aduce cel din sat. (Moișa, Baia, M. 1938).

Iată câteva dintre elementele care definesc tradiția juridică a satului. Pornind de la credințele relative la modurile de întemeiere a satului (definit ca foarte vechi, întemeiat ca urmare a daniilor oferite vitejilor sau întemeiate ca urmare a stabilirii în acele locuri a unui grup de oameni plecați din locurile de baștină) am definit unele norme de sistematizare și anume motivele care au dus la aceasta, cui i s-a aplicat sistematizarea și care a fost rezultanta acestor acțiuni. Am identificat și o posibilă schiță de tipologizare a așezărilor satului tradițional așa cum reiese din răspunsurile la chestionare în: crânguri, cătune, sate, comune. Mai mult, arhitectura acestui sat tradițional era definită prin vatra satului, hotarul, gardul țarinei și poarta acesteia. Conexa acestor elemente am identificat care erau practicile rituale de definire a locurilor bune și rele pentru întemeierea satului, acelea menite să limiteze teritoriul, să definească locul de ridicare a caselor și să stabilească limitele prin semnele de hotar. Totodată, un element important identificat și definit prin chestionare a fost unitatea de măsură socială a satului, și anume familia. Definită prin prisma ochiului critic al satului, familia era apreciată conform neamului din care provenea, a avuției, a istoricului acesteia, a moralei care o caracteriza, a tipului de descendență căreia îi aparținea.

Așadar, răspunsurile la chestionare au oferit un material consistent pentru a putea defini câteva din elementele codului juridic intern care guverna viața satului la cumpăna secolelor XIX și XX.

Bibliografie

(H. 1877) răspunsurile trimise la chestionarul *Obiceiele juridice ale poporului român* a lui B. P. Hașdeu

(H. 1884) răspunsurile trimise la chestionarul *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* a lui B. P. Hașdeu

(D. 1893) răspunsurile trimise la chestionarul *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile Țerilor locuite de români* (parte I-a 1893) a lui N. Densușianu

(M. 1938) răspunsurile trimise la chestionarul juridic al lui I. Mușlea

BÂTCĂ, Maria, *Însemn și simbol în vestimentația țărănească din Transilvania*, Revista de Etnografie și Folclor, Tom 18, Nr. 4, 1993

BERNEA, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Editura Humanitas, București, 1997

BUZILA, Ștefan, *Monografia comunei Sâniosif (comitatul Bistrița-Năsăud) sau Poiana*, Tipografia lui Matheiu în Bistrița, 1910

FRÂNCU, Teofil; CANDREA, George, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, Casa cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2019

GODEA Ioan, *Moralitate, Mentalitate și Osândă. Perindele, Caloda și Mireasa pe grapă*, Editura de Vest, Timișoara, 2011

CANDREA, I. Aurel; DENSUȘIANU, Ov.; SPERANȚIA, Th. D., *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, Socec&Co, București, 1906

HAȘDEU, B.P., *Soarele și Luna, Folclor tradițional în versuri*, Editura Saeculum I.O., București, 2002

MUȘLEA, Ion; BÎRLEA, Ovidiu, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu*, Editura Minerva, București, 1970

PAMFILE, T., *Pagini vechi de viață românească*, Ion Creangă, Nr. 6-8, iunie – octombrie, 1919

PRODAN, David, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, Anuarul Institutului de Istorie, VI, 1961

RĂDUȚIU, A., *Actele țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, XIX, 1976

RETEGANU, Gheorghe, *Căianul Mic. Un sat de voștinari și strângători de lână din Munții Someșului*, 60 Sate românești. Contribuții la tipologia satelor românești. Ocupații anexe, Institutul de Științe Sociale al României, 1942

STANCA, Sebastian, *Primarii satelor românești din Ardeal înainte de 1848*, Anuarul Institutului Național de Istorie, VII (1936-1938), 1939

ȘTEFĂNUCĂ, Petre V., *Folclor din județul Lăpușna*, Anuarul Arhivei de folclor II, 1933

VĂCARU, Silviu, *Despre boală și bătrânețe la începutul secolului al XIX-lea în Suceava*, Anuarul Muzeului Bucovinei XXXIX, 2012

VULCĂNESCU, Romulus, *Etnologie juridică*, București, Editura R.S.R., București, 1970

Colecția de pecetare „Dr. Pop Victor” din patrimoniul Muzeului Maramureșan

*Nicoleta NEMEȘ, muzeograf IA,
dr. Sorin Alin KOSINSZKI, muzeograf IA
Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției*

Abstract

The collection of Orthodox prosfora holy communion bread seals, from the patrimony of the Museum of Maramureș, is unique in its kind, and the story of its becoming is quite as interesting. The prosphora bread was and is still made with only four ingredients, from a leavened dough: water, white wheat flour, salt and yeast. The spiritual element of it comes from applying the seal/stamp with the symbols IC-XC-NI-CA, bearing the the significance of Jesus Christ's victory over death. Religion, tradition and spirituality are all intertwined in the tiny pieces of carved wood, crafted by the ancient Maramureș craftsmen. A collection of 92 seals in total is present in the patrimony of the Museum of Maramureș, 70 of them having been gathered by the Victor and Iuliu Pop brothers, and subsequently donated to the museum. In this paper we are going to present a few professional and spiritual aspects of them.

În Maramureș țăranul crede în Dumnezeu. Această credință a țăranului maramureșean se poate observa prin salutul, rugăciunea dar și prin obiceiurile tradiționale pe care încă le păstrează. În satele maramureșene pâinea este considerată a fi sfântă și curată. De aceea înainte de a tăia pâinea i se face semnul crucii cu un cuțit, mulțumind astfel lui Dumnezeu pentru tot și toate.

Meșterul popular, folosind calitățile plastice ale materialelor de construcție întrebuințate la construirea caselor și acareturilor, folosind tehnici simple și un instrumentar sărac, a reușit să creeze valori materiale de o înaltă ținută artistică. Folosindu-se în mare măsură de

însușirile naturale ale lemnului, elementele decorative sunt executate prin creștături, cioplituri, traforări, sculptări, tăieturi. El a reușit să îmbine perfect simțul logic al măsurii cu forma, cu compoziția și motivele ornamentale crestate și sculptate. Prin obiectele din lemn create (biserici, troițe, icoane, cruci de mână și de mormânt, **pecetare** etc.) meșterul maramureșean a reușit să facă lemnul să se roage.

Pecetarul, acest mic obiect de cult, confecționat, de regulă, din lemn, mai rar din piatră, bronz, lut, marmură, mase plastice sau alte materiale este aproape nelipsit din gospodăriile țăranilor maramureșeni.

Fiecare casă din Maramureș avea pecetarul ei care era păstrat cu mare cinste, ținut cu mândrie învelit într-o bucată de pânză albă fie în lada de zestre, fie pe grindă (tocmai pentru a nu putea fi atinse decât de persoana care avea acest drept) și uneori pe peretele de răsărit al încăperii curate a locuinței alături de icoane și fire de busuioc și era transmis din generație în generație (de la mamă la fiică sau de la soacră la noră). Deși se găsea în toate gospodăriile nu oricine putea să pună mâna pe el și să îl folosească.

Moștenire străbună, acest obiect al simbolismului creștin numit *pecetar*, *pistornic* sau *pristolnic*, este folosit pentru a întipări cu ajutorul lui însemnele sfinte pe pâinile aduse în dar bisericii, împreună cu vinul. Aceste pâini se fac din făină „din grâu curat”, de cea mai bună calitate, cernută înainte, amestecată cu apă „de băut”, dospite tot cu aluat lăsat de la un copt anterior, nu cu drojdie. De remarcat e faptul că, în prescură nu se pune sare. În timpul prelucrării aluatului sau când e pusă în cuptor se rostește rugăciunea Tatăl nostru sau alte rugăciuni simple, având rolul de a îndepărta spiritele rele. Înainte de a introduce prescurile în cuptor, acesta este binecuvântat prin semnul Sfintei Cruci.

Prescura nu se poate face în zile de sărbătoare, în zile de post, sâmbăta după prânz sau duminica. Se modelează în formă de cruce sau rotundă. Deosebirea dintre pâinea obișnuită și prescură este pecetea cu care este însemnată prescura. Înainte de a fi introduse la

cuptor și a fi coapte se face semnul crucii și se aplică sigiliul cu însemnele chirilice IC-XC-NI-KA sau IS-NS-NI-KA, semnificând „victoria lui Iisus Hristos asupra morții” sau „Iisus Hristos învinge”. Pecetarul se introduce într-un vas curat cu apă sfințită înainte de a pecetlui pâinile. Pecetluirea se face în formă de cruce și se rostește: „În numele Tatălui, al fiului și al sfântului Duh!”

Pâinea în momentul în care a fost pecetluită cu slovele sacre a devenit pâine rituală, căreia i se zice *prescură* (de la grecescul *prosfora* – aducere).

Prescura nu se poate face de către orice femeie din sat. Femeia care face prescurile trebuie să fie o femeie „curată”. Această curățenie nu se referă doar la curățenia trupească, ci mai ales la cea sufletească. Condițiile impuse țin întotdeauna de gândirea mitică a oricărui act care îl pune pe profan în contact cu sacrul. De obicei este făcută de femeile bătrâne, de obicei văduve sau de o femeie aleasă de către preot, dar respectând același principiu al „curățeniei”. Femeia respectivă trebuie să fie un exemplu în comunitate. Femeile care fac prescură nu au voie să ceară plată și nici să refuze pe nimeni. Înainte de a fi folosit, pecetarul trebuia ținut 40 de zile în biserică pentru a fi sfințit.

Prescurile se duc în fiecare zi de duminică sau sărbători religioase de către credincioșii ortodocși la slujba Sfintei Liturghii dimineața, înainte de începerea liturghiei. Se dau preotului la Proscomidiar și preotul pregătește înainte de slujbă din ele Darurile pentru Sfânta Euharistie. După ce este sfințită, se numește *anafură* și preotul se cuminecă cu ea, iar după slujbă iau anafură și oamenii care au fost la biserică

Prescura nu poate fi tăiată, ci doar ruptă. Singurul care o poate tăia este preotul în cadrul Sfintei Liturghii, folosind un cuțit, numit *copia*.

Există un set de reguli nescrise care sunt respectate de comunitate în ceea ce privește obligația morală de a duce, prin rotație,

la biserică câte o pereche de prescuri. Prescurile se duc la biserică într-un ștergar alb, nou.

De asemenea prescura este cea care, sub diferite forme, însoțește omul în toate momentele importante din viața sa: la botez, la nuntă, la înmormântare și la marile sărbători creștine.

Meșterii maramureșeni, de cele mai multe ori anonimi (crucieri, cioplitori în lemn sau piatră) au făcut un adevărat obiect de artă din bucata de lemn folosită în ritualurile de la biserică, aici intervenind creativitatea fiecăruia, simțul măsurii, dorința de a crea ceva frumos. Ei, prin incizie și excizie și folosind unelte adecvate, au reușit să înfrumusețeze înfățișarea pecetarelor, adaptând decorul la sensul dominant al formei și dispunerea sa într-o formă echilibrată.

Acest obiect al simbolismului creștin are înălțimi care rareori depășesc 9-16 cm, cioplite în mai toate cazurile din lemn de esență tare (nuc, prun, păr, cireș, măr, salcie, tei) și mai rar din esențe rășinoase. Pecetarele pot fi lucrate și din ceramică, piatră (marmură etc.) sau mai rar din, os, bronz, lut.

Pecetarele sunt compuse din două segmente. Baza sigilară a pecetarelor care este pătrată, cu dimensiuni ce nu depășesc 4x4 cm. Acest pătrat conține la rândul lui patru pătrate pe care e incizat un înscris religios în negativ – IC-XC-NI-KA sau IS-NS-NI-KA: **IC** (=Iisus), sus, în stânga; **XC** (=Hristos), sus, la dreapta; **NI** și **KA**, jos (gr. νικά = „învinge”).

Funcția canonică poate fi îndeplinită de acest pătrat. Partea superioară, suprastructura lor, îmbracă o multitudine de forme, variind

de la strictul funcționalism (susținerea bazei) până la compoziția sculptată liberă și având toate fețele bogat ornamentate, căpătând astfel cele mai interesante forme și ornamente. Poate fi grupată în două tipuri distincte: „cele cu motive ornamentale și forme legate de ritul creștin” - troițe sau ideea răstignirii stilizată, pecetare cruciforme - și „cele cu pronunțat caracter laic”¹. Aceste obiecte de cult au tendințe puternice de abstractizare.

În tradițiile populare maramureșene s-au păstrat numeroase motive simbolice arhaice care au fost integrate în noi sisteme religioase. Aproape fiecare pecetar din colecția muzeului este unicat. Cele mai vechi pecetare au forme simple.

Cât privește compoziția ornamentelor, putem spune că acestea sunt extrem de variate. Pecetarele mai vechi au ornamente simple. Pe acestea întâlnim unele dintre cele mai vechi și mai frumoase ornamente: zig-zagul, rombul, funia răsucită, dinții de lup, soarele, bradul. Apoi pe altele mai noi, mai bogat ornamentate apare și omul sau spicul de grâu.

Totuși cele mai frumoase și spectaculoase rămân cele care au corpul în formă de cruce și sunt bogat ornamentate sau turlele bisericilor de lemn.

Simbolul și implicit forța pecetarului depășeau deci folosirea lui strict canonică și el putea fi considerat, într-un fel, o amuletă protectoare a casei, după cum afirma și Anca Pop Bratu.

De cele mai multe ori meșterul, țăran simplu fiind, fără prea multe studii și uneori necunoscător de carte, a copiat alte pecetare fără a înțelege înscrisurile de pe ele. Astfel apar pecetare „*oscilând între un scris corect și ușor descifrabil și unul stângaci*”².

Practica s-a pierdut ori s-a degradat, dar, din fericire, s-au păstrat două colecții foarte valoroase: cea a preotului Mircea Antal din Breb aflată la Muzeul etnografic din Baia Mare, precum și cea a

¹ **Hoarca Alexandru**, *Pristolnicul (pecetarul)*, Revista Murmurul jilțului, revistă a colegiului național tehnologic Mătăsari- Gorj

² **Anca Pop Bratu**, *Pecetarele din Maramureș - un fenomen de sincrētism*, Studii și cercetări de istoria artei, seria Artă plastică, tomul 27, 1980, p. 9

fraților Victor și Iuliu Pop, aceasta din urmă făcând parte, în prezent, din patrimoniul Muzeului Maramureșan din Sighetu Marmăției, colecție ce numără 70 de unicate. Pe lângă pecetarele achiziționate de la Dr. Victor Pop încă 22 pecetare, achiziționate din satele Maramureșului, întregesc această colecție de obiecte de cult.

Pecetarele din colecție se pot analiza în funcție de vechime și mai apoi în funcție de ornamentică. Pecetarele din colecția muzeului au vechimi diferite. Cel mai vechi pecetar din colecție este datat **1812**, făcând parte din colecția dr. Victor Pop, iar celelalte sunt confecționate în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Tot pe pecetarul cu nr. 17.621 apare și inscripția KOMAN.

Pe două laturi ale postamentul unui pecetar (nr. 17.623) apar inscripțiile DOM POM, A, iar pe pecetarul cu nr. 17.614 ar putea fi cuvântul AN, despărțit de o cruce în mijloc, scrise în litere latine, de mână. Pare a fi incizat anul 1924. Pe a doua față par a fi două silabe, neclar dacă sunt inițiale ale unor nume sau altceva CIV[K?]E.

Pe pecetarul cu nr. 17.647 apare o inscripție în chirilică. Pe rândul de sus pare scris FĂ-CUT. Pe cel de jos pare un nume TĂ-

MA[Ș?]. Pe o față apare **Să ă** , poate o prescurtare de la **să se știe că**. TA-MA e corect. Mai apare sub FĂ silaba OU. Să fie TĂ-MA[Ș] OU.

Referindu-ne strict doar la colecția domnului dr. Victor Pop, expusă la Muzeul Etnografic al Maramureșului „Francisc Nistor”, din cele 70 de pecetare, 68 sunt realizate din lemn, unul din marmură și unul din piatră, toate având modele și dimensiuni diferite.

Dr. Victor Pop este născut în 22 februarie 1914. Absolvent al Facultății de Medicină din Cluj Napoca, acesta pune bazele Pediatriei din Maramureș în două cămăruțe ale spitalului din Sighetu Marmăției. Cutreierând satele Maramureșului, a pregătit generații de cadre medicale în satele maramureșene. Fiind pasionat de arta populară maramureșeană, dr. Pop Victor a știut să distingă obiectele autentice. Fiind medic pediatru și *„cercetând copiii din casă în casă, din sat în sat, dacă a văzut obiecte într-adevăr valoroase a căutat să intre în colecția lui. Așa și-a format colecția”*³. Victor este mai mare ca mine cu un an. *Știe să vadă frumosul și mai ales să facă distincție între obiecte, între cele valoroase și cele care strălucesc fals. A avut acest dar și, mânat de pasiunea de a colecționa frumosul, fiind medic și cercetând copiii din casă în casă, din sat în sat, dacă a văzut obiecte într-adevăr valoroase a căutat să intre în colecția lui. Așa și-a format colecția. și dacă el astăzi la cei peste 80 de ani, mai are câteva clipe*

³ **Romul Pop**, *Glasul pecetarelor*, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 1993, p. 108

de bucurie în viață, le are atunci când ia un pecetar în mână și se uită la el și îl admiră...”⁴. Țăranii fiind atașați de aceste obiecte cu greu vroiau să se despartă de ele. De aceea dr. Pop Victor le-a dat în schimb replici ale originalelor.

Pecetarele din colecția domnului dr. Victor Pop au diferite forme, catalogare făcută de Romul Pop: *rozetă solară* (pecetarul din Bogdan Vodă, nr. inv. 17.642), *clepsidră* (pecetarul din Rona de Jos, nr. inv. 17.635), *piramidă aztecă în trepte* (pecetarul din Săcel, nr. inv. 17.639), *obelisc egiptean* (pecetarul din Berbești, nr. inv. 17.613), „*Pasărea Măiastră*” (pecetarul din Glod, nr. inv. 17.626), *Regele Regilor* (pecetarul din Bogdan Vodă, nr. inv. 17.647), „*Scaunul nobilului Mariș din Ieud*” (pecetarul din Ieud, nr. inv. 17.650), *turle de biserică* (pecetar din Moisei, nr. inv. 17.618, pecetar din Bocicoel, nr. inv. 17.616, pecetar din Petrova, nr. inv. 17.662), *Răstignirea* (pecetar din Săliștea de Sus, nr. inv. 17.617), *Coloana infinitului* (pecetar din Săcel, 17.669) etc.

⁴ **Iuliu Pop**, *Interviu cu Iuliu Pop, Pecetare maramureșene*, Baia Mare, 1995, p. XIV

Un pecetar din Moisei (nr. inv. 17638) a fost cioplit ca un coif cu patru turnulețe, asemănător turelor gotice ale bisericilor din Maramureșul istoric.

Uneori se regăsește și imaginea omului, incizată sau cioplită naiv și cu evidente disproporții, însă cea mai frecventă temă este cea a răstignirii, tratată într-o manieră neconvențională (nr. inv. 17.606, 17.623, 17.633, 17.656, 17. 623, 17.610).

„Pe o astfel de cruce, Iisus are corpul cioplit ca un fel de suveică, sprijinit de două picioare foarte scurte ce par a fi îndoite, dacă n-am ști că această reprezentare este obișnuită crucifixelor apusene. Capul este un cerc în care ochii, nasul și gura sunt contopite într-un triunghi înscris. La picioarele lui, într-un soi de arcadă, stau două personaje

minuscule... ștergarul din jurul trupului este înlocuit doar de două mici triunghiuri plasate de o parte și de alta a corpului”⁵.

Acest mic obiect din lemn atât de respectat de cei din casă a slujit atât familia cât și comunitatea timp de mai multe generații. Dr. Victor Pop și preotul Mircea Antal au adunat aceste obiecte care acum fac parte din patrimoniul muzeelor (Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției și Muzeul de Etnografie și Artă Populară Baia Mare) pentru a se putea bucura și alții de frumusețea lor, aducând astfel un omagiu celor care le-au creat.

Colecția de pecetare „Dr. Victor Pop” din patrimoniul Muzeului Maramureșan din Sighetu Marmăției etalează spre vizitarea și studiul publicului cele 70 de pecetare. Pecetarele din această colecție alături de celelalte pecetare aflate în depozitul muzeului (22 obiecte) se află într-o etapă de studiu intensiv, dezvoltare și modernizare a mijloacelor de expunere, care trebuie să fie conforme cu muzeografia prezentului.

Pecetarul datorită dublei apartenențe în universul artei religioase (folosință casnică și de cult) poate fi încadrat la convergența artei plastice cu iconografia și epigrafia.

Astăzi, aceste mici capodopere sunt confecționate ca suveniruri pentru turiștii români și străini. Totuși încă în satele maramureșene femeile păstrează cu sfîntenie aceste obiecte. Dacă altădată erau ascunse în colțul grinzii, acum stau la loc de cinste, pe masă.

⁵ Victor Pop, Sabin Șainelîc, *Pecetare maramureșene*, Acta musei maramorosiensis, Sighetu Marmăției, 2002

Bibliografie

1. **Anca Pop Bratu**, *Pecetarele din Maramureș - un fenomen de sincretism*, Studii și cercetări de istoria artei, seria Artă plastică, tomul 27, 1980
2. **Delia Răchișan**, *Pecetarele din Maramureș între unitate și diversitate*, Conferința internațională Tradiție și inovație. Unitate și diversitate în context european, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2015
3. **Hoarca Alexandru**, *Pristolnicul (pecetarul)*, Revista Murmurul jilțului, revistă a colegiului național tehnologic Mătășari - Gorj
4. **Iuliu Pop**, *Pecetare maramureșene*, Centrul creației populare Maramureș, Baia Mare, 1995
5. **Pamfil Bilțiu**, *Prehucrarea artistică a lemnului în arta populară din Maramureș*, Editura Eurotip, Baia Mare, 2010
6. **Romul Pop**, *Glasul pecetarelor*, Biblioteca Revistei familia, Oradea, 1993
7. **Victor Pop, Sabin Șainelic**, *Pecetare maramureșene*, Acta Musei Maramorosiensis, Sighetu Marmației, 2002

*Visăle spun, numa nu-ți dai sama pă moment,
până să întâmplă.*

Despre semne, vise prevestitoare și visele cu cei decedați în lumea satului sălăjean

*muzeograf IA Olimpia MUREȘAN,
Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău*

Oamenii au dat visului o semnificație importantă încă din cele mai vechi timpuri. Visul a fost întotdeauna învestit cu puteri particulare, dar semnificația visului variază în funcție de epoca istorică, de contextul social și cultural, dar nu în ultimul rând, și de legătura acestora cu conștiința. Interpretările de acum câteva sute de ani nu mai corespund simbolurilor de astăzi. Visul este văzut ca o poartă privilegiată de acces către lumea supranaturală, invizibilă, de aici marea importanță pe care o are în toate epocile istorice¹.

În credința populară românească, visul este interpretat în funcție de elementele importante din vis, ridicate la rang de simboluri comune tuturor oamenilor. În unele părți ale țării soarta copilului nou-născut este reprezentată de visul moașei din noaptea nașterii. În alte părți, fetele pun busuioc sfințit sub pernă, tot spre a-l visa pe cel ursit. Tradiția populară românească păstrează simboluri referitoare la visele „meteo”: de visezi șarpe – va fi vânt, de visezi pește – va fi ploaie, iar ouăle în vis înseamnă zăpadă. Se mai spune că visând sâmbătă spre duminică, visele se împlinesc, că dacă te uiți pe fereastră la trezire vei uita visul, de plângi în vis, te vei bucura și multe altele. Din punct de vedere religios suntem sfătuiți să nu încercăm interpretarea viselor întrucât e greu să deosebim dacă acestea vin de la Diavol sau de la Dumnezeu, dar, e cunoscut faptul că visele sunt produsul proceselor noastre din subconștient.

¹ *Lucia Terzea Ofrim, Alexandru Ofrim, Vise și vedenii în cultura tradițională românească, în IN HONOREM SABINA ISPAS, Cunoaștere "culturii profunde". Paradigme actuale, Editura Etnologica, București, 2021, p.317-327*

În Biblie visul apare de foarte multe ori, dar în două mari situații total opuse: o dată este o formă de comunicare cu Dumnezeu, altă dată este o formă înșelătoare, în care omul nu trebuie să se încreadă. Biblia spune, prin înțeleptul împărat Solomon, că „*din mulțimea grijilor se nasc visele*” (Ecclesiastul 5, 6). Adică, din preocupările sufletești ale conștiinței noastre.

La fel afirmă și cercetătorii științifici: visele reprezintă un fel de sistem digestiv al creierului, care are foarte mare legătură cu activitatea sa conștientă. Informațiile din vis au legătură întotdeauna cu informații procesate în stare conștientă, indiferent de gradul lor de conștientizare. Cert este că visul lasă și amprente emoționale asupra visătorilor: visele frumoase generează o bună dispoziție, iar visele urâte generează stări negative.

Pe de o parte, visul este adeseori prezentat în Biblie ca o formă de comunicare a omului cu Dumnezeu. Există chiar și o anumită formă de interpretare a viselor, Vechiul Testament fiind străbătut de vise profetice: visul lui Iacov, cu îngerii care suie și coboară pe o scară, Iosif tâlcuiește visele lui Faraon, profetul Daniel visează diverse evenimente viitoare, dreptul Iosif este înștiințat prin vis ce să facă cu Pruncul Iisus și mama Lui etc.

Pe de altă parte, tot Biblia se opune interpretării viselor și încrederii în ele. Dumnezeu, prin proorocul Ieremia, avertizează asupra escrocheriei practicate prin interpretarea viselor: „*Pentru că așa zice Domnul Savaot, Dumnezeul lui Israel: Să nu vă lăsați amăgiți de prorocii voștri și de ghicitorii voștri care sunt în mijlocul vostru, și să nu ascultați visele voastre, pe care le veți visa, căci vă proorocesc minciună și Eu nu i-am trimis, zice Domnul!*” (Ieremia 29, 8-9).

Să visezi o persoană care a murit poate fi de multe ori un vis tulburător, care te poate da peste cap întreaga zi de după sau îți poate oferi o stare de liniște, în funcție de relațiile în care erai cu acea persoană la momentul dispariției ori de felul în care ai visat-o. Oricum ar fi, aceste vise au întotdeauna o semnificație.

În tradiția populară, atunci când visezi că interacționezi cu o persoană decedată, fie că vorbești cu ea sau o asculți, înseamnă că vei primi vești neașteptate sau că vei avea parte de schimbări importante

în viață. Interpretarea creștină, însă spune că apariția unui mort în vis înseamnă că acesta nu a găsit liniștea, iar cărțile religioase încurajează efectuarea unor ritualuri suplimentare prin care să fie satisfăcută dorința celui decedat.

Specialiștii în studiul viselor susțin că lumea onirică poate fi o conexiune cu alte lumi, inaccesibilă ei, uneori dificil de descifrat pentru conștiința umană, așa că nu este de mirare faptul că, încă din vremurile antice, visele în care apar oameni morți au fost interpretate ca un semn important, ce nu trebuie ignorat.

În credința populară românească visul este interpretat în funcție de elementele importante care apar în vis, în general acestea fiind ridicate la rang de simboluri universale, comune tuturor oamenilor.

În satul tradițional, interpretarea visurilor importante era rezervată bătrânilor satului sau vracilor, care cu o mare doză de empatie și intuiție reușeau să descifreze adevărata semnificație a celor visate. Așadar, oamenii comunităților sătești au crezut în vise și în mesajul pe care-l transmite acesta. Pentru mulți visul este la fel de necesar în echilibrul biologic și mental ca și somnul, oxigenul sau alimentația sănătoasă.

În lucrarea de față, pornind de la surse diverse (credințe, texte religioase, mărturii), am încercat, prin cercetările de teren întreprinse în satele sălăjene să aducem la suprafață câteva exemple de experiențe onirice reprezentative pentru cultura tradițională românească.

Nu toate visele au aceeași importanță. Visul obișnuit este repede dat uitării, de cele mai multe ori imediat după trezire, însă există experiențe onirice greu de uitat, impresionante, despre care mulți oameni cred că sunt o formă de manifestare a unei puteri supranaturale, benefice sau malefice. În cercetările de teren în comunitățile sălăjene am insistat pe două categorii de vise:

1. Visul profetic – visul care prevestește ce urmează să se întâmple, de regulă „anunță” nenorocirile, evenimentele tragice dar și pe cele bune, chiar vindecări.

2. Visul cu cei decedați – visul în care îți apar oameni decedați, de regulă apropiați, din familie care îți dau diverse semne sau îți cer anumite lucruri.

Visul profetic

Acest vis poate fi un avertisment mai mult sau mai puțin deghizat privind un eveniment prezent sau viitor. În timpuri străvechi, visele profetice erau considerate un mesaj din partea zeilor sau o anumită forță supranaturală². C. G. Jung vede visul ca pe mesagerul inconștientului care are misiunea de a ne releva secretele care scapă conștientului. Astfel, visul devine mesaj, o aducere la cunoștință, mesaj preluat până ajunge să fie înțeles. Așadar, visul profetic poate fi înțeles ca acel vis în care vezi viitorul. Dacă în lumea științifică se consideră că puterile supranaturale nu există, în lumea satului tradițional se credea cu tărie în astfel de vise iar interpretarea lor nu trebuia căutată mult pentru că, de cele mai multe ori, faptele se petreceau întocmai nu după foarte mult timp de când erau ”prevestite” prin vis. De-a lungul timpului, oamenii au încercat să-și interpreteze visele, mulți susținând că au avut un vis profetic care s-a transformat în realitate. Din cercetările de teren, mărturiile oamenilor asupra acestui tip de vis reiese că în marea majoritate a acestor vise profetice sunt prevestite evenimente negative (moarte, boli, accidente) mai des decât cele pozitive (nașterea unui copil sau alte evenimente frumoase din viața unui om).

Când mi-o murit coptilu, am visat că acole după casă, avem on butuc mare de vie și pă via ceie atâta o fost niște struguri de faini și am zâs cum m-am trezât demineața și am deștis ochii no, o murit Giorgica (fecioru mneu că era beteag). Fata me, tăt în noptea ceie mi-o spus că o disat că am avut on pădute mare, negru în cap și numa nu mi l-o putut lua. Demineața ne-o anunțat di la spital c-o murit. Visu spune³.

Am disat, înainte să-l nasc pă pruncu aiesta care mi-o murit, eram gravidă cu el și am disat că o vinit tata și o deștis ușa, io eram

² Stein G., Visele profetice în *Enciclopedia Paranormalului*, Amhest, NY, 1996, (p. 553-560)

³ Inf. Drăgan Eugenia, n. 1941, Ciocmani, Sălaj, 2019

cu el în brață, da nu l-am fost născută, o pus mâna pă el și o zâs: pă aiestă îl duc cu mine. Și când i-am spus la bunica me, avem o bunică, de 104 ani o fost când o murit, o zâs: cu pruncu aiestă n-ai tu treabă că l-a lua tată-tău la el. M-am năcăjit on ptic atunci, apoi am uitat, o trecut vremea. După ce l-am născut, după ce o murit, mi-am adus aminte de vis⁴.

Visăle spun, ți să arată, care știi să întăleagă. Tata mneu, când o murit al doilea pruc, lucra pân Hunedoara, o avut on vis și o zâs: oarice nu-i bine acasă. Nu erau atunci telefone. Maica i-o fost trimasă telegramă, da el cum o visat, cum s-o pus pă tren și o vinit. Când o ajuns, erau cu pregătirea pântu mormântarea pruncului. Telegrama o ajuns acolo după ce el era deja ajuns acasă. L-o întrebat maica: cum ai știut?⁵

Io am născut sângură acasă, apoi o vinit moșa. Am făcut o fată, la doi ani am făcut on fecior, tăt acasă. O murit coptilu la 7 luni, o avut meninjită. Moșa o zâs cătă coptil, după ce l-am născut: mă Marceluc, tu n-ai vinit în lume ca să stai, numa să ne vezi. Am zâs cătă ie, di ce zâci așe? Nu mi-o răspuns. O murit. Io am fost disată, da nu mi-am dat sama. Când am rămas grosă cu iel am disat că m-am dus la podu ala mare și am avut on tar de grâu și l-am țapat în apă și am zâs: da după ce te-oi purta cu mine? M-am suit pă punte și puntea tătă o fost cu aur și păsări de aur cântau de numa, numa. Io m-am dus pă punte și am țapat grâu în apă și o vinit on cocoș cătă mine și atâta o cântat de mândru și am zâs în gând: vai mândru-i, îl prind. Când s-o apropiat de mine am auzât on glas din cer: lasă-l că nu-i a tău, că-i a Maicii Preciste. Atunci cocoșu s-o întors, o bătut din aripi și o suit la cer. Io am știut că mi-a muri coptilu da nu mi-am dat sama. Era tare beteag, atâta m-am cântat, n-o putut murii coptilu, și o vinit fomei și m-o scos afară din casă și o murit coptilașu și mama l-o fost spălată, înșchimbă. La tri zăle l-am îngropat, am făcut cocuri. L-am îngropat aici în fundu grădinii între pomi la noi⁶.

Înt-o nopte de Anu Nou, eram culcată aici și am visat că mă mușcă on șerpe. Mersăi să închid găinile și sări din valău on șerpe și

⁴ *Inf. Roșan Floare*, n. 1946, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2017

⁵ *Inf. Ciupe Florica*, n. 1965, Ban, Sălaj, 2018

⁶ *Inf. Pop Maria*, n. 1928, Hășmaș, Sălaj, 2017

mă mușcă de sân de partea stângă. Și amu îl văd, atâta o fost on șerpe de lung și cu capu negru și o zâs cătă mine: amu tăt te omor io. Șerpile ala o fost omu ala rău care i-o făcut și la fată. Când am fost la popa așe mi-o spus că dacă nu eram credinciosă mă omore. După ce am visat visu aiesta la on ptic de vreme am paralizat, da pân rugăciuni mi-am revenit⁷.

Personajele care se înfățișează în unele vise variază în funcție de contextul religios și cultural al individului care trăiește experiența onirică. Astfel, unora li se arată Isus, Fecioara Maria, alți sfinți sau îngeri. De exemplu, în multe locuri, multe mănăstiri sau biserici au fost ridicate ca urmare a unui mesaj divin, transmis prin intermediul unui vis unor oameni simpli⁸.

M-am vindecat, l-am visat pă Isus. Atâtea năcazuri am avut, din zî în zî mai greu. Atunci o început războiu când m-o născut pă mine și de atunci tăt în război am fost în viața asta. Numa Domnu Isus o avut crucea pă care o-am avut io și o fost lângă mine când am fost bolnavă. O vinit și m-o tămădit, tri zăle și tri nopți am fost în pat tătă am fost jungiuri și țăpușuri în mine de năcaz când am fost tânără. Am avut tri prunci, era o neauă mare, nu m-o putut duce la spital da io m-am rugat la Domnu Isus și la Dumnezeu. O vinit Isus în haine albe, și amu îl văd și și-o pus mâna pă mine, o vinit în vis, el m-o vindecat. Când m-am sculat nu m-o mai durut mnică⁹.

Mie mi-o arătat Dumnezeu leacu pân dis. Io atâta am fost de beteagă, tăt de morte, îmi vine o durere să și mor așe pân burtă și zăce cuskra: trimite fata până la mine să-ți dau numa 2,3 fire de potroce, le pui în doi deț de apă și atâta să hiarbă până rămâne on deț și be cât on păhăraș de pălincă. Îmi fac, da io n-am băut on păhăraș, io l-am băut tăt, atâta am fost de beteagă și mintenaș m-am liniștit. La câțiva ai după asta, iară m-o mai durut, gata să mor și am uitat de ceaiu ala de potroce, da Dumnezeu mi-o spus prin vis. N-am putut durni de durere și, cât am ațâptit on ptic am visat că eram în casă și-n casă era apă mare până la brâu, apă limpede și-n mijlocu căsă era on pat și-n patu cela era o bătrână și io m-am dus și i-am zâs: vai

⁷ Inf. Șimon Cornelia, n. 1951, Fildu de Sus, Sălaj, 2018

⁸ Lucia Terzea Ofrim, Alexandru Ofrim, op. cit., p.318

⁹ Inf. Martin Ana, n. 1940, Fildu de Jos, Sălaj, 2018

măicuță, ce să-ți dau io să mânânci și să bei? Și mi-o zâs: nu-mi da mie mică, da tu să bei ceai de potroce. Și m-am trezât. Asta o fost la 12 noptea. Și i-am zâs la omu meu: ia ce am visat, du-te și fă-mi on ceai de ala. Și s-o dus și mi-o făcut ceai de ala și două guri am băut și am și adurnit și nu m-am trezât până dimineața, și nu m-o mai durut altu în veci. Vezi că Dumnezo îți spune, șeaba am fost tăta zâua beteagă că nu mi-am adus aminte, până mi-o spus Dumnezo în vis¹⁰.

Pă mine, vinerea m-o tăt durut capu rău și mi s-o spart timpanu di la urechea stângă, atunci o strâgat Domnu, în vis, ori injeru lui, nu știu cine o fost: Mărie, de 3 ori, dacă vrei să nu te doră capu, așe cum te dore, tăta viața ta, vinerea să nu mânânci de dulce. Pote să hie orice, vinerea nu mânânc numa sara, puțân de post, pită golă. Dumnezo îți dă putere în orice, așe că și zâua și noapte cu el în inimă îs, mărgând pă drum mă rog lui Dumnezău¹¹.

Io m-am dus să mă operez la Cluj, nu știem dacă să mă operez sau nu și m-am rugat: Domne, dă-mi un vis. Dacă visăz vis bun mă duc, dacă nu, nu mă duc. Și am disat că eram într-o poiană și era o pantă de urcat. Și era ca două table de beton și între ieie o prăpastie. Și m-am gândit uare pot trece? Am urcat și am ajuns într-o livadă unde erau numa tei înfloriți și o lumină portocalie pântre tăți teii. Era on vecin de-a mne, cobora cu niște desaji pă umăr. L-am întrebat: unde meri Cornel? Zăce: mă duc să culeg mere. Zăc: nu vi acasă, că mn-i urât să marg sângură. Zăce: viu, da până-mi umplu desajii. El o coborât, io am urcat și el o murit¹².

Personaje ale lumii de dincolo (de regulă din familie sau apropiați) se arată și în situații limită, cum ar fi cele de boală, având un rol salvator.

Io am fost operată la burtă în 1989, atunci o apărut în Zalău ecograf și mi-o spus că am on fibrom, cât inima la on vițal. O trăbuit să mă operez la Cluj, doctoru mi-o spus că cât am ciclu ala tăt crește, după ace nu, da nu știi ce-i acolo, în 2 mai m-o programat la operație. Înainte de a mere la operație am visat că avem fân pă jos și o vinit bunica și bunicu să ne ajute. Io am rămas mai napoi că era o creangă

¹⁰ *Inf. Ilieș Elisabeta*, n. 1945, Surduc, Sălaj, 2014

¹¹ *Inf. Ianchiș Maria* (Măria lui Piciri), n. 1939, Bălan, Sălaj, 2020

¹² *Inf. Revnic Maria*, n. 1946, Șasa, Sălaj, 2016

de prun care trăbuie dusă acasă și tuna și fuljera de numa. Io zâc: no, mereți tăți acasă că io gât de greblat pângă bodi și viu și io. Când gât ieu și creanga să o duc acasă, când să ajung aproape îi on pic de deal n-am mai putut urca și m-am pus pă burtă și m-am tras pă jos și stăteu toți trii în ușe și să uitau cum viu io cu creanga. Io zâc: să vă hie rușine că stați tăți tri și vă uitați la mine și ați văzut că nu pot sui și n-ați vinit să mă ajutați. Bunica zâce: să nu-ți hie ciudă, draga me că nime nu ți-o putut ajuta la ie. Da văd că ai ajuns cu bine și ești bine, noi merem. Bunicii erau morți¹³.

După ce o murit tătucu, înainte de a muri măicuța m-am disat că o vinit în podu șurii și o zâs: am vinit acasă să-mi dai on ptic de brânză. I-am dat. Nu după mult timp o murit măicuța¹⁴.

Am avut pompă de stropit pomii și o vinit on vecin și bărbatu mneu i-o dat pompa de încărcat. O vinit omu și o adus și nu uit în veci că era vară și o pus după ușă, el o luat și o băgat după lădoi. La câteva zâle o murit, l-o călcat mașina. Pruncu zâce, no maică, amu o murit tata și nu mai avem aparatu cu ce să stropim. Io zâc, mă, știu că o adus Bonțea da nu știu unde o pus tată tău, tăt m-am gândit. Noaptea mă visăz: Mărie, su lădoi îi pompa. Mi-o spus în dis¹⁵.

Demult o fost tare multe; io la 32 de ani am fost să mor, am șezut în spital da nu mi-o aflat nime mnică, am fost făcută de făcătură. Am stat în spital 8 săptămâni, când am vinit acasă nu mi-am cunoscut fetile. Mama atâtea zâle o ținut pântu mine. Cum este Dumnezeu, este și dracu. Era unu în Agrij, badea Ion, o fost soru-me la el și mai era una Pușcășoia în Surduc, aceie întorce, și la aceie o fost soru-me. Am fost vinită din spital și era unu din Muncel care căra lapte în Surduc, badea Ionel. El o fost la moră și l-am rugat să mă ducă și pă mine până acasă. Zâce cătă mine: tu ești beteagă de făcătură, bagă-te la Pușcășoie că te aștept, da n-am apucat, când am ajuns acasă am fost gata n-am mai putut. Am fost tare rău și i-am zâs la mama să poruncească după soru-me să vie până la noi și am zâs cătă ie să margă la Pușcășoia că io mor. O mârș și i-o dus o haină, când o vinit i-o zâs: ai vinit pântu soră-ta că i-o făcut oaricine pă orândă și mi-o

¹³ Inf. Ciuca Lia, n. 1946, Zimbor, Sălaj, 2019

¹⁴ Inf. Moraru Lucreția, n. 1949, Mesteacănu, Sălaj, 2018

¹⁵ Inf. Ivașcău Maria, n. 1941, Șeredei, Sălaj, 2019

întors pă haină. O ținut pântu mine și în ultima noapte am visat că o vinit o femeie și s-o băgat în ocol la noi, n-o zâs mnică, numa s-o băgat și o ieșit. Io am ieșit să văd cine-i, da nu o-am cunoscut și m-am pominit în capătu temeteului, eram înt-o chemeșă albă, lungă și erau plin de draci pă lângă mine și tăt vroieu să mă împungă cu furcoie, cu cosă și io tăt mă trăjem și nu m-o atins. Când i-o spus soru-me la aceie ce-am disat i-o spus să steie liniștită că scap¹⁶.

În tradiția populară, moartea nu vine niciodată neanunțată: „Moartea rar când se arată oamenilor pe neașteptate și pe neștiute, ca să le curme firul vieții, după credința și spusa românilor, totdeauna dă de știre mai dinainte prin diferite semne atât neamurilor cât și celui ce are să moară”¹⁷. Dacă nu ești prevenit prin vis, Dumnezeu îți dă alte semne. Ceea ce pare paradoxal este lipsa fricii creștinului față de moarte: el înțelege venirea ei ca pe un motiv de pregătire pentru ceea ce urmează. Omul este conștient de moarte odată ce trec anii, iar pentru cei care ajung la bătrânețe, această pregătire le asigură integrarea firească în Lumea de dincolo.

Înainte de a muri soția, era bolnavă, în neputință și m-am visat că o vinit socra, mama ei, aci în ușe îmbrăcată în haine negre și mai bine nu-i spunem. I-am spus demineața și o zâs: o vinit după mine. Așe o fost, n-o mai trecut mult și o murit¹⁸.

Visăle spun, numa nu-ți dai sama pă moment, până să întâmplă. Io după ce am vinit din armată, avem 22 ani, își duceu uaminii piatră, durai, să-și pună pă drum și m-o temat on om să-i duc piatră cu caii. M-am dus, am încărcat caru cu piatră și m-am întâlnit cu altcineva pă drum care m-o rugat să-i pun pă car 2 rude de lemne. Le-am pus pă piatră și, când am coborât panta, o alunecat rudile și o dat în cal și m-o tras su car, era să mor. Când m-am rădicat de acolo, mi-am adus aminte că am fost disată noptea cu mânzăle și atâta lume pângă mine. La socră-me i-o murit on coptil de 5 ai. Înainte de ace, o zâs că o disat atâta lume și on mort și o zâs în dis: ioi, ce m-oî cânta io după mortu aiesta. O fost primăvara, în Postu Mare, pruncu o rămas cu

¹⁶ *Inf. Farcaș Ana*, n. 1948, Brăglez, Sălaj, 2019

¹⁷ *S. Fl. Marian*, *Înmormântarea la români*, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1995, p. 7

¹⁸ *Inf. Traica Iosif*, n. 1929, Țăud, Sălaj, 2018

sora lui, era valea mare, o trecut puntea și când o vrut să treacă napoi o alunecat și o pticat în vale. Bunica lui o murit de supărare, o lovit guta¹⁹.

*Înainte să moră soțu mneu l-am visat că era plin de tină, că să scălda în apă tulbure*²⁰.

*Pă măicuța o-am visat cu o săptămână, cu două mai nainte, de-a muri, nu uit până-i lume visu ala. Io eram în Almaș, cum te cobori o fost o casă văruiță albastru, acolo cătă vale plânjeu, era lume multă. Întreb on om di ce plâng și o zăs că o murit on prunc mnic. Mă uit cătă sat și o vād pă măicuța, când să aproptie de mine să o întreb di ce o vinit și ie, îmbrăcată în hane albe ca neaua și pă cap cu o cunună, să duce, trece pă o scară pângă mine. Când ajunje în centru în Almaș o ie în jos și o întreb di ce mere acolo. Zâce: acolo trebe să mă duc. Și să duce, trece pângă mine și nu să uită napoi, tăt mere*²¹.

În comunitățile rurale sunt multe semne care prevestesc anumite necazuri, nenorociri sau chiar moartea unuia din familie sau unui apropiat al acestuia. Spargerea fără motiv, pocnirea neașteptată sau stricarea unor obiecte din casă, căderea pe neașteptate a unei icoane și sfărămarea ei, căderea tencuielii de pe pereți sau deschiderea ușilor sunt considerate prevestitoare, mai ales când exista un bolnav în casă; zbaterea unui ochi în mod repetat și la intervale diferite de timp Alte semne prevestitoare sunt sunetele nefirești ale animalelor domestice sau comportamentul ciudat al acestora. Se spune că e semn rău să miaune pisicile fără motiv sau ca acestea să se tolănească în mijlocul casei. Un alt exemplu, des întâlnit este urletul lung al câinilor noaptea. Tot semn rău este considerat cântecul cucului, al bufniței sau al cucuvelei în împrejurimile casei, pe poartă, pe cumpăna fântânii sau într-un pom din grădină. De altfel, cucuveaua este cunoscută în popor ca pasărea morților. Dacă visezi că îți cade un dinte e semn că moare un cunoscut. Cu cât doare mai tare dintele și curge mai mult sânge, e semn că mortul îți este mai apropiat.

Visăle spun. Când visăzi că ți-ai scos on dinte ori o măseauă, nu durează mult și-ți more cineva apropiat din familie. Mi s-o întâmplat

¹⁹ Inf. Borna Gheorghe, n. 1933, Letca, Sălaj, 2016

²⁰ Inf. Șuşman Maria, n. 1943, Răstoci, Sălaj, 2016

²¹ Inf. Morar Lucreția, n. 1949, Mesteacănu, Sălaj, 2018

de nu știu câte ori. Înainte cu două săptămâni să-mi moră bărbatu o murit o mătușe. Atunci am disat că mi-am scos on dinte și apoi am zâs, hai că-mi scot și o măse. O murit mătușă, aceie o fost dintile și apoi soțu, aia o fost măseaua²².

Când cântă ciuica, îi sămn rău. Eram cu nepotu aci în odor și o trecut on corb cântând păstă casă și era o vecină și o zâs: vi s-a întâmpla oarice rău că o trecut corbu păstă casa vostă. Demineăța vreu să mă duc la beserică și colo mai în jos am pticat în mijlocu drumului și mi-am rupt mâna, n-o fost mol, n-o fost găteje, nu m-am împiedecat, nu știu cum am pticat.

Când o murit soțu, socră-me o zâs înainte de a muri că i s-o rupt on par di la drum, di la gard, era gard nou, nu ave cum să să rumpă²³.

Dacă visai noptea arătură și că ari, aceie îi morte și scrofă sau că ți-ai scos o măsauă sau că ai fost la cosă. Ieri mi-o murit on frate și io eri când m-am pieptănat și mi-am împletit păru, mi-o rămas on ciup mare de păr, și ala îi sămn. L-am dezlegat să-l fac napoi și mi-o rămas altu ciup, oricât am vrut, tăt mi-o rămas, nu știu cum, tăt am dat cu mâna da el tăt o rămas. Tăt m-am gândit apoi ce neamuri apropiete am io, mai bătrâne să moră, am fost uitată de fratele cât de rău îi beteag. Mă dezleg iară, îl fac napoi, nu-mi pot lega coda nicicum, Domne, nu mă lăsa, ce pote fi? N-o trecut on ceas și o vinit nora me și mi-o spus că o murit Petrea, fratele. Mai urlă câmile, la casa la care more și cucuveau zăceu bătrânii că cântă noptea, no oare pă cene aduce zăceu când să auze cântând²⁴.

Cucuveaua prevestește, dacă o auzi, nu neapărat la casa ta, da, anunță că vine mORTEA pă acole. Tătă lumea zăce când aude: oare la cine-i cântă buha?²⁵

Soru-me o murit la 22 de ani, o făcut pneumonie și la maica în casă i-o pticat icona di pă părete și iaga di la lampă și s-o sfârmat tâte. Trăia bunica și o zâs: Domne, oare ce năcaz om ave, nime nu s-o gândit să moră și să rămâie on coptil de 9 luni²⁶.

²² *Inf. Talpoș Maria*, n. 1944, Bobota, Sălaj, 2018

²³ *Inf. Mătieș Maria*, n. 1946, Teștioara, Sălaj, 2018

²⁴ *Inf. Saute Floare*, n. 1953, Valcău de Sus, Sălaj, 2021

²⁵ *Inf. Păușan Floare*, n. 1946, Meseșenii de Jos, Sălaj, 2016

²⁶ *Inf. Talpoș Maria*, n. 1946, Bobota, Sălaj, 2018

*Dacă vine o mnierlă neagră și cântă la fereastră, ala-i sămn rău, că a muri cineva. Când traje cineva să moră, să aude pocnind mobilă în casă. Când să traje clopotu după mort și dacă țângălește, îi sămn că more iute cineva*²⁷.

*La noi ieste o pasăre – buha morții care prevestește mORTEa, da înainte cu o lună de zile, vine așe în păr și cântă*²⁸.

*Când cântă cucuveau, aceie îi pasărea morții, când o auzem că cântă, îm partea ceie, sau încolo, la o zî, două, numa auzem că o murit oaricine di pă ulița ceie*²⁹.

*Când mi-o murit coptilu, durmem aci în casă cu omu mneu și o pasăre s-o bătut la mine în jam, noptea, buha nopții, n-am crezut, da așe o fost, în ceie zî o murit*³⁰.

*Într-o primăvară atâta o cântat aci cucuveaua și-o murit tri inși dupăolaltă: mătușa, unu tânăr ș-on vecin. Nu prevestește tătdeauna mORTE, pote hi o întâmplare re sau bolă. Mama era gravidă, era tata bine și o vinit o soră de-a lui într-o dimineață iute și o zâs: ce faceți, sculatu-v-ați, n-ați pățât oarice că zâce: după ce ne-am culcat, pâ la unu așe o pocnit o dată ceva în casă, ne-o crăpat ușa di la lădoi în două, ala nu-i sămn bun. Iel o zâs, du-te tu cu semnile tale. Și iară cineva din familie le-o spus tăt atunci că i-o disat că iera on goron așe mare în ocol și dint-o dată numa s-o îmburdat. La puțână vreme l-o bătut cineva pă tata și o murit*³¹.

*Dacă cântă buha, cionc, cionc, așe face, aceie prevestește mORTEa. Și vecina o murit vineri și joi tătă noptea o cântat cioncu, aci în tier, aci în păr, tăt din unu în altu o zburat și o cioncăit și demineață o murit. Și auzem, aici o fost on om gazdă, o avut pământ mult și când o murit o urlat câinii, tătă noptea o urlat în noptea când o murit, până și-o dat sufletu, apoi n-o mai urlat*³².

Îi mărăsân rău când cântă ciuica, asta-i semn. Când o murit tata mneu io am făcut în cuptor ptită și avem on măr după casă și de tri uări o cântat ciuica. Și m-am gândit, domne ce-o mai cântat ciuica,

²⁷ Inf. Pop Nicolae, n. 1938, Țăud, Sălaj, 2018

²⁸ Inf. Rusu Aurica, n. 1938, Răstolțu Deșert, Sălaj, 2016

²⁹ Inf. Demle Viorica, n.1949, Buciumi, Sălaj, 2019

³⁰ Inf. Bura Salvina, n. 1939, Sântă Măria, Sălaj, 2019

³¹ Inf. Buciuman Aurelia, n.1938, Meseșenii de Sus, Sălaj, 2016

³² Inf. Roșan Floare, n. 1946, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2017

ce-a mai hi. Nu s-o mânat on jumătate de ceas de vreme că o și vinit on văr de-a mneș și o zâș că o murit tătucu³³.

Sarca când vine în curte și sărcălește zâce că îmi aduce veste re³⁴.

Baună câinii înainte să să întâmple ceva rău, no amu a muri oaricine să zâce sau urlă a pagubă³⁵.

Când să bate ochiu îi sămn, stângu-i de rău și dreptu de bine. Dacă ți să zbate ochiu stâng de multe ori îi sămn că să întâmplă ceva rău.

Io cred în semne, de când eram mnic zâcem asta: Cred în semne și să spune/ Că-s și rele da-s și bune/ Mâță neagră cocoșată sau cușit din mână dat/ Sau găleșile golite sau potcovile găsâte. Iară dacă vedei prima dată fluture galbân, erai palid tătă vara, nu era bine, erai tăt beteag, putei și muri. Trăbuie să vezi fluture alb³⁶.

De obicei, se spune că dacă-ți cântă bufnița, chiuuua, îi semn că-ți moare cineva, dacă cântă, trebuie gonită. Sau dacă un câine, nu știu cum latră... Am avut on caz, când o vecină de aici o fost bolnavă și o vinit salvarea după ie, o vinit soșu și mi-o spus că vecina îi cu mâinile pă sârmă, nu pote vorbi și să simte rău. Peste nopte, doamna care stăte aici la noi mi-o spus că tătă noptea o urlat on câne și diminața când s-o trezât mi-o spus: Tu să știi că femeie aceie a muri. No trecut două săptămâni și o murit. Căinile ala o urlat a morte. Iară dacă visezi că-ți pțică dinte, că ți-o căzut dinții din față – își more cineva. Dacă te piepteni și-ți faci conciu, dacă-ți rămâne o șuviță de păr desfăcută acolo să zâce că: Ți-a muri cineva din neam, a trăbui să porți doliu³⁷.

Când mâța dormne în mnișlocu căsî, atunci știu că s-a întâmpla ceva rău, amu când o murit fîna asta, săptămâna trecută, io stătem aci pă bancă, am o mâță mnică și s-o pus pă prag. Niciodată nu s-o mai lunșit, nu s-o culcat pă prag. Oare ce s-a întâmpla? N-o trecut

³³ Inf. Lupșe Veronica, n. 1938, Solona, Sălaj, 2018

³⁴ Inf. Traica Iosif, n. 1929, Țăud, Sălaj, 2018

³⁵ Inf. Bedecan Rodica, n. 1938, Petrindu, Sălaj, 2019

³⁶ Inf. Revnic Gavril, n. 1942, Șasa, Sălaj, 2016

³⁷ Inf. Perșe Lucia, n. 1949, Motiș, Sălaj, 2015

*două zăle că o murit hina asta. Să să culce măt pă prag niciodată n-am văzut*³⁸.

*Cânta ciuica, când o murit socra. Înt-o demineată o aud și de atunci mă tem de ie, la 4 după masă o murit. Când o murit bărbatu mneu, o zăs coptilu, Ion, mamă, nu știu ce-o cântat pă portă, lasă că știu io ce o cântat și o și murit în zîua ceie*³⁹.

*Când visăzi că-ți ptică dinți din gură, îți more oaricine din familie. Sunt tare multe semne dar nu tăte le poți pricepe. Când o murit tata așe o cântat cucuveaua și înainte să moră mama ne-o pticat icona di pă părete*⁴⁰.

*Dacă cineva din familie îi bolnav și îl visăzi, ți să arată în vis, dacă îl visai pă omu bolnav vesel, zăce că să întorce din bolă*⁴¹.

Am întâlnit, în relatările din teren și situații în care unii și-au visat propria moarte:

*M-am visat că mă duc pânt-on tunel, era așe gri și la capăt să vede o lumină galbână, așe era on aer de dulce, nici cald, nici frig. Bunicii mei erau acolo între flori, erau două uși așe de lețuri și ei erau după ușile alea. Bunica zăce: da, di ce ai vinit draga măicuții aici?. Io zăc, am vinit la dumneavoastră. Da ie: du-te dragă napoi, că nu trebe să și vii încă. Atunci m-am trezât. Io nu i-am văzut numa pă bunicii mei și în lumina ceie galbenă am văzut ca și cum era on costum: să vede că-s mâneci, pantaloni albi, era Isus, da nu i-am văzut corpu*⁴².

Visul cu cei decedați

Se crede că există mai multe motive pentru care persoanele dragi decedate apar în vise. Acestea caută iertare sau vor să rezolve o problemă care a apărut în timpul vieții lor. Vor să ofere îndrumare, protecție sau un avertisment. Vor să arate că există viață după moarte, să transmită un mesaj sau să aline durerea persoanelor dragi pe care

³⁸ *Inf. Simoc Jenica*, n. 1951, Băbiu, Sălaj, 2018

³⁹ *Inf. Pop Cristina*, (Crișca), n. 1942, Solona, Sălaj, 2018

⁴⁰ *Inf. Farcaș Ana*, n. 1948, Brâglez, Sălaj, 2019

⁴¹ *Inf. Giurcuț Ana*, n. 1940, Ip, Sălaj, 2019

⁴² *Inf. Ciuca Lia*, n. 1946, Zimbora, Sălaj, 2019

le-au lăsat în urmă, să le spună că sunt bine și că au ajuns în lumea cealaltă.

După ce mi-o murit coptilu, am tăt auzât pași, că vine pân ocol. Atunci m-am rugat la Dumnezo și noptea m-am visat că m-am dus cu o femeie, Ana, era aici o bătrână care ședea aicea, Ana slaba îi zăce, era o femeie văduvă care țane post pântu tătă lumea și cu aceia m-am dus la Timișora în Parcu Rozelor. Io n-am auzât de iel până soră-me di la Timișora mi-o spus că ieste. Și când ajung acolo, plin de flori, și numa o văd pă Ana și coptilu mneu făcând cu mâna printre trandafiri și zăce: Măicuță, veizi-mă? Și m-o țucat. Du-te cătă casă că vin io după dumneta la timpu potrivit. Da, pă aici pă obraz tăt-tăt-tăt era ars. Veizi-mă cum îs, lacrimile tale m-o ars. Apoi, după ce m-am trezât și m-am gândit la disu aiesta, m-am rugat lui Dumnezo cu tărie și am zăs: Domne, dacă tu ai vrut să mi-l iei și-i acolo unde l-am văzut io în dis, îs mulțămnesc Domne, liniștește-mă să-l văd în ultimele clipe tăt acolo. Și m-am liniștit și nu l-am mai disat în veci⁴³.

Fata me o murit la patru ai, s-o înneecat cu on bob de mazăre. N-am mai hiert mazăre până-i lume. Tare mult o-am tăt plâns. Am zăs că nu ieste Dumnezău, că mi-o luat coptilu. O vinit popa și m-o spovedit și m-o cuminecat și după ace m-am liniștit. O-am disat că o zburat departe. Apoi, la tri luni am disat că o vinit acasă, că era grăsuță și m-o strâgat și o vinit și m-o strâns în brață și o zăs: maică, nu mai plânje, că așe mi de bine, dacă tu plânji io nu mă pot juca cu coptii. Când mure coptil, să pune cu iel în sicriu crușma care o prime la botez, să pune păstă iel în sicriu. Io din crușma ceie i-am făcut o cămeșuță și cu aceie u-am îmbrăcat când o murit. U-am disat că mi-o spus: maică, numa cu asta îi voie să mă îmbrac acolo. Altă dată u-am disat că eram la noi la biserică și erau mulți coptii și ie iera pântre iei și erau tare multe flori în jur și am vrut să rup o flore și o zăs cătă mine: maică, de aici nu-i voie să rupi flori⁴⁴.

Tata mneu o murit la 51 de ani, eram tânără, de 22 de ani, atăta am plâns, atăta mi-o părut de rău, trăbuie să facem de 6 săptămâni, deminieața o trăbuit să merem la beserică am disat că era

⁴³ Inf. Pantea Emilia, n. 1939, Cutiș, Sălaj, 2014

⁴⁴ Inf. Scurt Viorica, n.1942, Șumal, Sălaj, 2011

culcat la noi în gredină sub on măr înt-on lipideu roșu, tăt era cu flori lipideu și io l-am văzut și m-am dus cătă el și o zăs: Ană, nu mai plânje, nu vă mai cântați atăta după mine că tătătăt mă frijeți. Florile alea di pă lipideu roșu erau lacrămnile. I-am spus la mama, am făcut făcut de 6 săptămâni și nu l-am mai jelit. O murit înainte de Crăciun și l-am jelit până la Paști⁴⁵.

Băiatu mi-o murit la 25 de ani și l-am disat coptil la școlă, da așe cum o fost când o murit nu-l visăz, da aș vre să-l visăz să-mi alin doru, da cred că cu-l visăz că am plâns pre mult după el, cred că de ace nu mi să arată. Fata mne s-o visat cu el că era înt-o râț frumos în hane albe⁴⁶.

L-am visat pă bărbatu mneu care o murit, la 28 de ani, că tare m-am năcăjit că am rămas văduvă la 22 de ani că era îngropat în gredină și o vinit de acolo îmbrăcat în hane de miliție și io mă văietam la mormântu lui și o zăs cătă mine: auzi, de mai plânji și te mai vaieți, te spui la ala mai mare⁴⁷.

L-am tăt visat de multe ori pă bărbat după ce o murit, de câte ori îl visam zăcei că-l tăt văd în fereastră. Îl disam că mă întreba ce fac, ce fac pruncii, că i-am trimăs la grădiniță, la școlă. De câte ori îl disam și mă trezem dimineața îmi zăcem, no, iară am vorovit cu Giorgica. Îi bine să faci pomană pântu cei morți, să-i pominești la biserică. În veci nu mă duc la beserică să nu aprind lumnină pântu ei⁴⁸.

Mi-o murit doi bărbați, pă primu soț îl tăt visăz, da pă aiesta nu, pă ala în tătă noptea aproape îl visăz, nu știu di ce. Înt-o nopte m-am visat că vine di cătă pădure cu dibolii, când să treacă părău să vină acasă, tăt pân mol o vinit, tăt era mol. Dibolii s-o dus la cineva în ogradă și io m-am năcăjit că nu pote vini, tăt m-am frecat și m-am dus la părău ala să-i dau mâna cu on vecin. Amu zăce că-i beteag vecinu aiesta. Nu mi-o plăcut cum l-am visat. Tăt timpu l-am visat cu diboli, cu vaci și câini, da nu-i bine că câinii zăce că-s oameni răi, dibolii îs draci și vacile zăce că-s muieri rele. Nu știu, pote că di ce m-am măritat cu altu îl visăz așe rău. Demineața am dat sare păstă cap,

⁴⁵ *Inf. Farcaș Ana*, n. 1948, Brăglez, Sălaj, 2019

⁴⁶ *Inf. Bura Salvina*, n. 1939, Sântămărie, Sălaj, 2019

⁴⁷ *Inf. Lina Sumnii*, n. 1935, Voivodeni, Sălaj, 2019

⁴⁸ *Inf. Drăgan Eugenia*, n. 1941, Ciocmani, Sălaj, 2019

am luat o pungă de sare și o dai așe ni păstă cap la cineva, pântu mort, să să liniștească. De disat mă disez tare mult cu el, cu primu, da, tăt cum mă sfădesc, cumva că-i pare rău așe și mă gândesc de multe ori, oare pânce m-am măritat? Am fost de 47 de ani când am rămas de el. Am stat 7 ani văduvă, am avut tare mulți luători, mai mulți ca și când am fost fată. Mama o fost re cu mine, i-am spus, cum îi muri, mă mărit, nici nu o-am jelit on an de zâle⁴⁹.

L-am disat pă bărbat că o vinit acasă și o zâs: hai cu mine, și am zâs cum om mere amândoi pă deal⁵⁰.

L-am tăt disat pă coptil după ce o murit, că zboră pă on câmp, nu-i videm trupu numa aripile⁵¹.

Pă bărbatu mneu tri luni nu l-am disat după ce o murit. Când l-am disat era în mnijlocu căsii și și-o deschis ochii, oarecum m-am spăriet. La vreo două luni așe m-o apucat on dor de el să-l văd, eram bolnavă, m-am fost lăsată în pat și am plâns și am zâs așe, Domne, tare așe aș vre să-l văd, mi-o fost dor. Am adurnit și numa mă disăz cu el că viniră acasă, era pă târnaț, era înt-o cămeșă cu coscuțe cu negru așe și cu alb și zâce: acasă ești Anică? Atunci m-am trezât, numa am văzut că nu-i⁵².

Se credea că morții își continuau existența și că nevoile lor erau identice cu cele ale viilor. Anumite gesturi săvârșite în lumea terestră trebuiau să aibă un corespondent în lumea de dincolo. Gesturile de milostenie, pomenile, reprezentau mijloacele concrete de ”transfer” al unor obiecte sau alimente pe lumea cealaltă. Însă sunt și mesaje ”de dincolo” care transmit gesturi și fapte de către cei rămași care le fac rău și datorită cărora nu se pot odihni.

Măicuța o avut o fată care o murit la 13 ani. Era beteagă de aprindere de plămâni. Bani de-o vacă o cheltuit tătuca pântu medicamente. O murit la o săptămână după Paști în brață la tătucu. Atăta i-o fost de dragă la măicuța, atăta o plâns, numa nu o putut uita și înt-o noapte o zâs că o visat că o vinit acasă și o luat cana di pă masă și i-o spus: măicuță dragă, vezi cana asta, s-o umplut. Amu care

⁴⁹ *Inf. Negrean Silvia*, n. 1944, Sânmihaiu Almașului, Sălaj, 2019

⁵⁰ *Inf. Moise Maria*, n.1941, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2018

⁵¹ *Inf. Roșan Floare*, n.1946, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2017

⁵² *Inf. Martin Ana*, n. 1940, Fildu de Jos, Sălaj, 2018

*mărg păstă ie mă ard. Mă ard lacrămile dumitale și nu mă pot hodini. O zâs că așe țâne cu amândouă mânurile cana ceie. S-o spăriet măicuța și o mârș la o muiere bătrână și i-o spus. Aceie i-o zâs: n-o mai plânje altu, că nu să pote hodini*⁵³.

*O murit o vecină și nu m-am dus la mormântare că era departe și ea mi-o stat cu pruncii, mi-o grijit de ei, le aduce câte on ou fiert, era în Oastea Domnului, tăt mere la adunare, o murit. Visăz că-i o groapă lângă patu mneu și mă duc la o vecină și îi spui ce am disat și zâce: du-te și pune sare pă jam și pâine că nu-i mai visa, că-ți cere uarice că n-ai fost la mormântare. Așe am făcut și nu am mai visat. Pă soțu mneu l-am visat că tăt vine și-l întrebam unde meri și numa-l vedem că iese. Spun și visele și trebe să dai pomană, când disăzi cu morți*⁵⁴.

*După ce o murit omu mneu, l-am disat tare mult și îl auzem că umblă pân curte și ieșem pă ușe și o zâs o mătușe: nu mai ieși la ușe când îl auzi zî: mă Ioane, stai acolo și lasă-mă să mă liniștesc, sfădeștel să nu mai vie acasă. Până la 7 ani i-am făcut prinos. Cum îl auzem mă ridicam repide să-i deștid ușa, îl auzem cum pășește. Aici în grădină îi înmormântat, lângă casă, aici așe-i. Atunci să îngropau în grădini, unde o vrut*⁵⁵.

*Pă bărbatu mneu l-am visat de când o murit, de când s-o dus l-am disat de tri ori. Odată l-am disat că vine spre casă și când o ajuns aproape de casă o zâs cătă mine, era cu on domn în spatile lui, s-o băgat pă ușe cu domnu ala, io măturam pă trepte și o zâs: Ț-am spus că-i acole, dacă-i așe mi-oi traje consecințele. Avem o stălaje în antreu. Io am zâs, nu ti teme Păvălașu mneu, aici îi Dumnezău și ne ajută, nu ti teme, ne rugăm amândoi și ne ajută, tătdeauna când ne-am rugat pă noi ne-o ajutat. Parcă omu ala îl duce la judecată*⁵⁶.

Cu măicuța me m-am visat, ie sta pă dâmb, păstă grădină. Înainte de-a muri io tăt merem la ie, mă strâga noptea și merem la ie. Ie își făce tătdeauna pâine cu noi în cuptor. După ce o murit m-am visat că mă strâgă la gard. Într-o sară m-o strâgat soru-me la gard

⁵³ Inf. Șandor Maria, n. 1940, Crișeni, Sălaj, 2020

⁵⁴ Inf. Papuc Susana, 1929, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2018

⁵⁵ Inf. Mătieș Maria, n. 1946, Teștioara, Sălaj, 2018

⁵⁶ Inf. Joldea Leonica, n. 1946, Porți, Sălaj, 2019

să-i duc o pâine. M-am dus să-i duc pâine și când m-am întors o-am văzut pă măicuța me. O vinit cu mine până acasă și o zâs cătă mine: Viorică, pă mine altu să nu mă mai plânji, când mă plânji io nu mă pot hodini. Trăbuie să o lași și pă Veronica să vie și ie (soru-me). M-am băgat în casă și mi-am întors așe capu. Era plin în casă, că așe era la noi sara, zâce socră-me, ce-i baiu? Io zâc: o vinit măicuța cu mine până aci și m-am apucat de plâns. Ie o zâs: du-te nu tăt vorovi de asta. Ba io zâc, ba până aci o vinit și o zâs să nu mai plâng că nu să pote hodini și io zâc: cum să nu plâng. Și m-am mai visat înt-o nopte, da atunci cu toți m-am visat că merem așe la cimitir și era pă marjinea drumului un câmp așe frumos, verde, cu flori și ei stăteu așe pă marginea drumului: tătuca, măicuța, unchi, erau mulți morți, nu i-am cunoscut pă tăți. Am trecut pă lângă ei și am zâs în gând: aieștia îs tătuca și măicuța, cum trec io așe și nu zâc mnică cătă ei. Măicuța o zâs: Viorică dragă, vezi cât ni de bine nouă aici? Te rog din suflet să nu mai fi altu supărată că nouă ni forte bine. Câmpu ala îl vād și amu, on verde atâta de frumos și flori în tăte colorile. Când îți cere ceva în vis trebe să dai pomană, unii cer. Io în numile lor am tăt dat⁵⁷.

Cu socru mneu am disat, da după multă vreme după ce o murit. Am disat că io ieșem din casă și o zâs cătă mine: Tu Jenică, io aș be on păhar de pălincă. Io zâc: stai că îți aduc, nu ți-oi îndulci, nu așe cum îi. I-am spus la măicuța ce am disat și o zâs: du-te și pune o iagă de pălincă și du la, era unu aici care nu pute vorovi, era mut. I-am dat la ala. Când i-am dat, așe i-am dat, cu gându ala, să-l ierte Dumnezeu. Altu nu l-am mai disat. Zâce că mortu îți cere pân dis⁵⁸.

După ce o murit tata l-am disat că o vinit și o zâs cătă mine: vai, Florică io n-am chemeșă pă mine, vezi ce chemeșă am și mi-o arătat, nu ave numa guleru di la chemeșă. Și i-am spus la bunica ce am disat. Și o zâs du-te fātu mneu, era tumna în Săptămâna Mare, cătă Paști, du-te și cumpără o chemeșe și du-o la ...era o familie mai năcăjită, cu mulți coptii, tăți erau bolunzi, unu sîngur o fost citov între ei. La Mitru Găvrilii, du-i o chemeșă că i-a păre bine. La on ptic de

⁵⁷ Inf. Demle Viorica, n. 1949, Buciumi, Sălaj, 2019

⁵⁸ Inf. Pop Eugenia, n. 1945, Țăud, Sălaj, 2018

vreme iară l-am disat, zîce: așe de bine mă hodinesc în chemeșă asta, așe mi de dragă chemeșă asta că mi o-ai luat albă⁵⁹.

Îl disăz pă soțu mneu cum eram tineri. Înt-o nopte am disat că eram într-o cameră mare la on danț și el o vinit cu mai mulți feciori, da și aceia îs morți tăți și s-o băgat acolo. S-o băgat în lontru cu feciorii aceia da o ieșit iute. Io mi-am lăsat fecioru cu care jucam și am fujit după el. El mere pă drum și l-am străgat: Ioane, Ioane, unde meri? Noi n-am jucat nici on danț. S-o întors cătă mine da s-o tăt dus. Am fost la on popă în Zalău și o zăs că trebe să-l disăz în nopte în care îi fac paus. Domnu ți-l arată în dis. I-am zăs că mi dor și aș vre să-l vād în dis⁶⁰.

Când o murit omu mneu atunci o murit Ceaușescu, în anu ala, în octombrie, nu ai aflat mnică de cumpărat. I-am fost luată io on costum de hane cu câțiva ai înainte de a muri, tare i-o plăcut costumul ala, am crezut că s-a face bine și a pute mere la beserică, da nu o mai apucat, cu ala l-am mbrăcat. L-am visat la ceva vreme că mi-o spus: îți mulțumesc Reghină că m-ai îmbrăcat așe frumos. Când îl grijem tăt zăce cătă mine. Reghină, Reghină, pă tine cine te-a griji? Când visam așe vorbem cu el, tăt zăce să nu mă năcăjesc. Tare l-am grijit ca pă on prunc. Pă mine mă grijește Dumnezo⁶¹.

Tata mneu, după ce o murit, era la vreun an, într-o sâmbătă, am fost făcută pancove și duminică trăbuie să merem la biserică. Sâmbătă nopte am disat că o vinit tătuca și io punem masa afară și el vine așe înștimbat, știem că o fost dus oareunde, nu că o murit și când l-am văzut am zăs: o tucu-te tătucă, ce bine că vi, hai și șezi oariunde să stăm să mîncăm. El o zăs: nu-mi trebe mnică, hai măcar niște pancove și el o zăs: nu-mi trebe mnică di la tine numa să te roji să mă ierte Dumnezo. Io am zăs: tătucă, io în tăte rugăciunile mă rog pântu dumneta. Pă veci altu nu l-am mai disat⁶².

L-am disat de multe ori pă bărbatu mneu care o murit, până am dat pomană la o țăgancă. L-am disat odată că o vinit acasă și atâta m-o străgat. Apoi l-am disat pă on câmp că strânje omăt cu

⁵⁹ Inf. Roșan Floare, n.1946, Cosniciu de Sus, Sălaj, 2017

⁶⁰ Inf. Julia Terezia, n. 1946, Sighetu Silvaniei, Sălaj, 2018

⁶¹ Inf. Iuhoș Reghina, n. 1931, Bobota, Sălaj, 2019

⁶² Inf. Bumbaș Maria, n. 1939, Noțig, Sălaj, 2018

grebla cu alți doi, tăt morți. Și i-am întrebat: mă Gusti, di ce strânjeți voi omăt? Zăce: ne trebe acolo unde-s, atăta omăt ne trebe acolo. Zăc: hai că ți-am adus mâncare, topală cu carne. Zăce: nu-mi trebe, adă-mi mămăligă cu brânză. Altă dată l-am disat la fân, o făcut 2 fârcituti și o zăs cătă mine să-i aduc apă că atăta i de sete. M-am dus la o fântână, era de aceie cu zvârdină, când să scot apa, mi s-o rupt di la jumătate ruda. Când visăzi cu morți trebe să dai pomană, să dai hanile păstă umăr, apoi nu l-am mai disat⁶³.

Am avut multe năcazuri. Am avut on prunc care o murit, o avut cancer. În 1982 o murit maica, în 1984 o murit bărbatu mneu, în 1986 o murit tata, în 1990 o murit socra, în 1991 mi-o murit pruncu, io n-am avut vreme nici și gândesc, mă mir că mai pot. De visat i-am visat, da nu-mi cereu mnică, asta înseamnă că-s mulțămniți, că nu-s supărați, că le-am făcut ce trebe⁶⁴

De obicei, când o persoană care a trecut în neființă apare în vis cere de pomană, de regulă, lucrul pe care ti-l cere este acela despre care se spune că trebuie dat. De exemplu, dacă nu are haine cere că îi este frig. Dacă cere bani, probabil era nevoie să răscumpere ceva pe lumea cealaltă. Dacă îți cere apă sau mâncare trebuie să dai pomană celor nevoiași; cei care visează cu morții din familie știu că trebuie să dea pomană:

Să zăce că dacă visăzi cu mort și cere ceva trebe să dai pomană. Soră-me o zăs că s-o disat cu tata că o vinit la ie și o întins așe mâna cătă ie și s-o dus la biserică și o dat pomană⁶⁵.

Io o visăz pă maica mereu primăvara și mă întreabă ce fac, ce lucru. Pomană pântu mort să dă din munca lor⁶⁶.

Dacă visezi pă cineva mort și cere ceva di la tine, pui o farfurie cu mâncare undeva în casă și îi zăci pă nume: no... hai și mânâncă. Vecinu mneu mi-o spus: vecină, ce să mă fac că tăt mă disăz cu mama bună, tăt vine și îmi cere ceva, n-am hodină de ie, tătă noptea mă disăz cu ie. I-am zăs: ie oarice și dă la țăganii ceia din capăt, să-ți faci pomană și zî că pântru ie, că era tare zgârcită

⁶³ Inf. Pop Maria, n. 1937, Hășmaș, Sălaj, 2017

⁶⁴ Inf. Giurcuț Ana, n. 1941, Ip, Sălaj, 2019

⁶⁵ Inf. Pantea Emilia, n. 1943, Cutiș, Sălaj, 2015

⁶⁶ Inf. Ciupe Florica, n. 1965, Ban, Sălaj, 2018

bătrâna, n-o dat mnică în veci la nime. No și o dus o covată de jumere toptite. No, n-o mai disat în veci⁶⁷.

Eu o-am visat pă soru-me asta mai mare care o murit, că eram la o petrecere și am zâs cătă ie, tu Florică, nu mi-am închis pă acasă, să nu intre cineva să ne fure oarice și i-am dat la on prunc de aci 20 de lei, i-am mai dat on dărab de clisă, așe să zâce că dacă disăzi cu mort, trebe să dai pomană⁶⁸.

Alteori, cei morți apar în visele celor vii, apropiați, averizându-i că nu și-au împlinit datoriile față de ei (cei decedați): poate că n-au chemat preotul să-i spovedească și să-l împărtășască înainte să moară, poate nu s-au îngrijit să-l înmormânteze creștinește sau n-au făcut pomenile și părăstasele rânduite sau n-au făcut nimic pentru mântuirea sufletului celui decedat.

De nu faci pomană disăzi că vine mortu și cere haina cutare sau mâncarea cutare, ca semn ca aceie să o dai de pomană. Mătușa o zâs că o visat că cobora Nene pă costă în chemeșe și izmene albe și l-o întrebat di ce umblă așe și i-o zâs: așe m-o îmbrăcat noru-me. La 7 ani îi ce mai importantă pomană, sufletu până ajunge în rai durează: să dă la biserică: colac, cozonac, farfurii, prosop, cană și tigăi. După cumnata n-am făcut prescurile sufletului, cele 7 prescuri și parastasă în sâmbetile morților și am disat cu mama socră că ei nu-i trebe să-i dau mnică, da la Elena să-i dau. Și i-am dat și n-am mai disat. Amu l-am disat pă Ștefanu Iancului, era gătat într-o caleașcă, atâta de frumos și mi-o făcut cu mâna și m-o strâgat. Când m-am trezât am zâs că mă duce și pă mine acolo, așe credem. Io l-am disat pă băiatu mneu Mircea care o murit, era cu Văsălica și suieu pă costă în sus. Am vrut să mă duc la o femeie care vorovește cu morții. Mi-o zâs în vis: lasă-mă-n pace, lasă-mă să mă hodinesc⁶⁹.

Mămuca me și-o fost cumpărată o pătură, cu 60 de lei, cât o fost beteagă, pătura ceie io fost su ie, da, în loc să i-o hi pus cu ie în sicriu când o murit io o-am spălat și o-am pus su prunc în pătuș. Și, înt-o nopte o-am visat pă mămuca lângă mine și o zâs: Vai sărac de tine că n-ai cu cine povesti. Era numa în combinetă și s-o aplecat să

⁶⁷ Inf. Bedecan Rodica, n. 1938, Petrindu, Sălaj, 2019

⁶⁸ Inf. Silvia Schiopului, n. 1936, Gălășeni, Sălaj, 2019

⁶⁹ Inf. Fărcaș Vilma, n. 1926, Cheud, Sălaj, 2015

ie pătura di la prunc. Da, o luat di la prunc și și-o pus așe în spate și o fost deschis jamu și o zâs: io amu mă duc. Și încă u-am împins să potă trece și am închis jamu și încă i-am prins on ptic din combinetă și l-am deschis înapoi și am zâs: dute mămucă. Și m-am trezât. Dimineața, am luat pătura, u-am împăturat și zâc la omu mie: du-te-n Pogor și las-o acolo pă pod să o ieie cineva. Da, o murit pă ie și trăbuie să i-o pui cu ie. La fata me când o murit tăt, tăt, tăt di pă pat, perină, plapumă, cuvertură, tăt am dat pomană⁷⁰.

Io l-am visat pă tătuca meu că o vinit și o zâs: tu, n-ai vreo două piroște? Era înainte de Crăciun și o vinit on țagan și mi-o fost milă că o fost deodată cu tătuca și i-am pus piroște să ducă cu el acasă⁷¹.

Pă bărbat l-am disat de două ori, că o vinit acasă, da atuncea repide și l-am văzut acole la trepte și o zâs: hai Lenuță descuie-mă și m-am dus da n-o fost nime. Da o zâs o mătușe să nu mai descui altu ușa, de câte ori m-a strâga să nu-l descui. Am dat pomană haine de-a lui⁷².

Am visat după ce o murit mama, că o vinit la mine și o zâs că-i flămândă. Când m-am dus în Ileanda am cumpărat una alta și am dat la cineva pomană⁷³.

Pă maica o tăt visam după ce o murit, că trece pân niște uși și nu ajung la ie, o-am tăt pus la pominit⁷⁴.

Io l-am disat pă bărbatu mneu mort că o vinit la mine și o zâs: No, gată-te că am vinit să te duc și pă tine . Și i-am zâs: ioi, da nu pot vini amu, mai lasă-mă până a crește pruncu aiesta, batăr până a știi de a închide ușa, ce-or face fără mine. Io când nu-mi place ce visăz, zâc: să treacă cu noaptea⁷⁵.

Atâta năcaz am avut, nu știu de unde. Mi-o murit maica me la 42 de ani și o rămas patru frați și tătuca s-o însurat cu alta și ne-o lăsat, apoi mi-o murit pruncu și amu nepotu. Pă prunc l-am disat de două ori după ce o murit, pă nepot numa o dată. După ce o mi-o murit

⁷⁰ *Inf. Ilieș Elisabeta*, Surduc, Sălaj, 2014

⁷¹ *Inf. Perșe Lucia*, n. 1949, Motiș, Sălaj, 2015

⁷² *Inf. Druhora Ileana*, n. 1941, Baica, Sălaj, 2019

⁷³ *Inf. Revnic Gavril*, ...Șasa, Sălaj, 2016

⁷⁴ *Inf. Șimon Cornelia*, n. 1951, Fildu de Sus, Sălaj, 2018

⁷⁵ *Inf. Iancu Susana*, n. 1930, Cheud, Sălaj, 2015

pruncu, am disat cu el, era blând și-o vinit și l-am întrebat: mă Ioane, cum ai vinit tu de acolo. Și o zâs, apoi am vinit să te mai văd, atâta, gata, nu l-am mai visat. Am tăt făcut pomană după iel 10 ani⁷⁶.

Am avut o soră, o murit. O zâs că i-o dat la maica haine, năframa n-o avut de unde-i da, așe pomană. O zâs că când o-a cumpăra i-a da. O disat pă maica: Mărie, dă-mi o năframă că io îs tăt în capu gol. O mârș și i-o dat la muiere o năframă și n-o mai visat⁷⁷.

Până n-am făcut prinosu la 6 săptămâni l-am disat pă soțu mneu că o vinit acasă și știem că-i mort și l-am întrebat: di ce ai vinit acasă? Și așe o răs cătă mine și răsând așe, o pierit din fața me. După ace, am făcut pomană nu l-am mai disat⁷⁸.

Omu meu îi mort de 8 ani, și anu trecut, când s-o împlinit 7 ani, am zâs că-i fac o pomană. N-am mai făcut. L-am disat 3 nopți la rând că o tăt vinit acasă. Până am dat pomeni. I-o plăcut horinca și am dat la 3 persone câte o fele de pălincă, mâncare și n-am mai disat. I-am pus și în sicriu pălincă. El o fost zugrav și i-am rupt câte on ptic din tăte scullile lui și i-am pus în sicriu, să nu vină să-mi ceară. Mama me când o murit, înainte c-on an i-am promis că-i ieu on batic. N-am mai apucat și o murit și am disat că o vinit și o zâs: ai zâs că-mi iei o năframă. M-am dus în Moisei și i-am luat o năframă și mâncare și le-am dat la cineva. Apoi am disat că mi-o mulțămnit⁷⁹.

Am avut 5 prunci, prima fătucă mi-o murit la doi ani, o chemat Dumnezău. M-am dus cu ie la moșa să-i facă injecție și o murit, Vironică o chemat ca pă sora me. Atâta am plâns după ie. M-am dus la mama și i-am spus că mi-o murit fata. O zâs: nu-i nicion bai țucu-te că și mnie mi-o murit patru, îi ave și tu on injer, te-a aștepta și pă tine oaricine când ti duce din lumea asta. N-am mai plâns altu după fată⁸⁰.

Când o murit bărbatu mneu n-am făcut pomană că n-am avut rând și tătă vara am disat numa prescuri și i-am făcut apoi toamna. După ce i-am făcut masa nu l-am mai disat⁸¹.

⁷⁶ Inf. Sava Borz, n. 1932, Meseșenii de Sus, Sălaj, 2016

⁷⁷ Inf. Oros Firuța, n. 1931, Șeredei, Sălaj, 2016

⁷⁸ Inf. Rusu Aurica, n. 1938, Răstolțu Deșert, Sălaj, 2016

⁷⁹ Inf. Șuşman Maria, n. 1943, Răstoci, Sălaj, 2016

⁸⁰ Inf. Ianchiș Maria, n. 1939, Bălan, Sălaj, 2020

⁸¹ Inf. Prodan Maria, n. 1935, Cristolț, Sălaj, 2016

*Dacă visăzi cu mort, că tăt vine acasă, trebe să dai on ou păstă fereastră la on străin și nu ma disăzi*⁸².

De regulă, cei rămași au vise cu cei care „au plecat” la ceruri doar dacă au avut o legătură mai specială, care se gândesc tot timpul la ei sau le este dor:

*Io nu l-am disat pă bărbatu mneu că drept să vă spui nu mi-am bănuir după el, o fost băutor. El îi în iad amu, nu pote hi în altu loc, că nu s-o purtat cum o trăbuit. De bătut nu m-o bătut că s-o temut de mine. Am avut noroc că am avut numa on prunc, da dacă mă umpleu pruncii, ce făcem? Nu mi-o fost drag nici când m-am măritat, da n-am avut ce face, că mama vitregă o fost re cu mine, ce să fac să stau și să-i cresc pruncii ei?*⁸³

Mulți cred că visul cu cei decedați „aduce” ploaie:

*Când o plouat tare, amu, zălile astea, noptea m-am fost visată cu tătucu că vine pân ocol pă o cărare și așe o vinit apa pân ocol, vale, de-o făcut cărare, când te visăzi cu mort, atuncea plouă. Să mai știe așe că, caii îs hir, veste*⁸⁴.

Din aceste mărturii și din multe altele (pe care nu le-am expus în această sumară cercetare) rezultă că, la interferența stărilor de vis există o mare diversitate a trăirilor onirice. Un prim pas în diferențierea lor este repertorierea situațiilor onirice, contextele în care apar în folclor, în literatura română veche sau în textele religioase. ”Materia primă” a viselor depinde de contextul cultural în care se manifestă și de la care împrumută elemente ale reprezentărilor colective: viziunea despre lume, credințele religioase, miturile, simbolurile etc.⁸⁵.

⁸² *Inf. Bot Viorica*, n.1938, Răstoci, Sălaj, 2016

⁸³ *Inf. Cosma Floare*, n. 1934, Fildu de Jos, Sălaj, 2018

⁸⁴ *Inf. Creț Rozalia*, n. 1944, Sântă Mărie, Sălaj, 2019

⁸⁵ *Lucia Terzea Ofrim, Alexandru Ofrim*, op. cit., p. 317

Motive de mare vechime în colindele maramureșene și românești

Pamfil BILȚIU

Maria BILȚIU

Rezumat

Studiul nostru este axat pe analiza morfologică a unor tipuri și motive de colinde vechi, puțin studiate în cercetările de specialitate, selectate din repertoriul de colinde maramureșene și românești. Am pus accent pe tipurile de colinde agrare care reprezintă poezia primilor agricultori, mai ales cele care narează succesiv operațiile agrare până la obținerea pâinii sacre. În această grupă am analizat motivul „Pomului încărcat de rod”, în care descifrăm reminiscențe din religia strămoșilor.

Motivul „Scalda lui Moș Crăciun” l-am analizat datorită substratului mitico-magic, având ca miez îmbătrânirea și renovarea timpului.

Apoi am analizat colindul cu tema „Șarpele antropofag” care are la bază încredințarea copilului de către mamă șarpelui protector, încă din leagăn.

Alături de alte variante vechi, precum „Întoarcerea vulturilor frumoși”, având la bază funcția de inițiere, am pus accent pe „Sacrificiul zidirii”, în care nu ne-am situat pe ipoteza lui Mircea Eliade, care arată că la baza ritului stă sacrificiul uman care are rolul de a însufleși zidirea pentru ca ea să dăinuie. Din analiza morfologică a variantelor am argumentat că la baza sacrificiului stă un rit de fertilitate, așa cum ne sugerează o variantă din Bistrița: „Și-o zidit-o până-n țâță / Și-o crescut verde holdiță.” Iată versuri care ne-au convins că este un rit de fertilitate la baza jertfei zidirii.

Selectarea acestor teme și motive de colinde vechi am efectuat-o și datorită funcției lor de documente etnologice de mare vechime și de ședere statornică a stăpânilor lor în spațiul care aparține acestora.

Cuvinte cheie: colindă, variantă, rit, temă, semnificație, arat, semănat, jertfă.

Colinda este marea carte a istoriei devenirii noastre, făurită de popor. Colindele sunt adevărate compendii de viață și de înțelepciune. Ele cuprind o veche istorie de spirit, care reflectă din plin concepțiile omului din popor despre lume și viață. Colindele ne dezvăluie un univers de gândire arhaică, dominat de mituri și superstiții, născocite de omul din popor, în trecerea lui prin vreme.

Variantele din grupa „**Merele căpătate de la soare**”, considerate de Monica Brătulescu cosmogonice, aparțin bogatei grupe a colindelor agrare, care cuprind elemente de cult solar și lunar, făcând parte din așa-numita religie astrală sau cosmogonie populară.

Motivul esențial al acestor variante de colind, din această categorie tipologică, este „**Mărul încărcat de rod**”, care exprimă abundența acestui fruct. „Vântu-și trăgâna, / Poamele-și pica. / Boieri le-aduna, / Pân mânuri, pân sânuri, / Pân mâneci de siruri.” (Bilțiu, Pop, 1996: 88).

Întrebarea care se ridică pentru cercetător este cum se explică impresionanta bogăție de variante de colinzi aparținând acestei grupe și cum se explică răspândirea lor într-un areal geografic atât de întins? Într-o anumită fază a alimentației, arăta Traian Herseni, mărul sălbatic sau domestic a trebuit să joace un rol important. Fructele acestuia, acrișoare (alături de afine, mure, zmeură), sunt o adevărată binefacere pentru alimentația tradițională. Faptul că merele nu se strică iarna a condus, ca și-n cazul bradului verde, la ideea nemuririi, alături de alte simboluri similare. (Herseni, 1977: 197).

Am putea accepta această ipoteză, dar simbolistica mărului este mai bogată, variantele din această grupă relevându-ne funcția mărului de simbol erotic. „Gazda le culeasă / Și le și trimeasă, / La poduț de rai, / La fete de crai.” (Bilțiu, Pop, 1996: 90).

Motivul dobândirii merelor de la soare este de o vechime considerabilă și ne trimite la vechi elemente de religie a strămoșilor. „Luna-n drum le-o stat, / Frumos i-o-ntrebat: / -Cine vi le-o dat? / -Noi

le-am căpătat, / De la sfântul soare, / Cu rugare mare, / În coate și-n jerunche, / Pă cel vârș de munte.” (Bilțiu, Pop, 1996: 91). Istoricii fac referiri asupra formelor de religie ale dacilor care constau din slujbe, ceremonii și incantațiuni, pe care le oficiau, de obicei, pe munți înalți, pentru a fi mai aproape de soare. (Giurescu, Giurescu, 1974: 70).

Cu variantele de colind brodate în jurul lui Moș Crăciun, reprezentare mitologică arhetipală, ne situăm în primele straturi de vechime. În variantele din zona Codrului și Țara Lăpușului imaginea acestei ființe mitologice este cea de moș bun, donator mitic, simbol al iernii, frigului și gerului. În poezia acestor variante este imaginat călare pe cal, „Cu opincile-nghețate, / Cu mustețile burate, / Cu căluțu’, tăt jucân’, / Cu barba, tăt scuturân’”, adică este aducătorul iernii. Spre deosebire de darurile donate, de mai recentul Moș Crăciun turistic, care împarte dulciuri, fructe, jucării, în variantele din aceste zone etnografice, donatorul mitic aduce alimente fundamentale, indispensabile hranei copiilor. Moșul poartă „On tocuț de lapte-n sân, / Ouță-n coșărguță, / Să le deie la fătută, / La care îs mai micuță.” (Bilțiu, Pop, 1996: 78). Trebuie să subliniem că oul este simbol arhetipal, al începutului tuturor lucrurilor, al originii, al regenerării și permanenței vieții. (Evseev, 1998: 336). Laptele este alimentul primordial, simbol al fecundității și regenerării. Este și o băutură a imortalității. (Evseev, 1998: 218).

În variantele de colindă din Țara Bârsei, ca donator mitic, Moș Crăciun dăruiește copiii cu daruri tradiționale rituale, care se împart și la colindători în cadrul obiceiului colindatului: „Bună dimineața lui Moș Crăciun! / Moș Crăciun cel bătrân / Bagă la copii, în sân, / Mere, pere, nuci, covrigi / Și câte un bănuț de cinci.” (Puchianu-Moșoiu, 1998: 14).

În unele variante Moș Crăciun marchează începutul și caracterul de petrecere al sărbătorii: „Când îi coale, pă-nsărat, / Moș Crăciun să bagă-n sat. / La tăta casa-i lumină, / Pă cuptor îi oala plină, / De cârnaț și de slănină.” (Bilțiu, Pop, 1996: 79). Aluzia la mesele copioase ale sărbătorii, cu funcție de ofrandă rituală, adusă unor divinități, în scopul optimizării anului care vine, ne este sugerată cu limpezime.

În variantele de colindă, din Țara Bârsei sau alte zone ale țării, care cuprind motivul „**Masa sfinților**”, Moș Crăciun șade la masă cu Moș Ajun, cu Dumnezeu, Sfântul Vasile, Sfântul Ioan și Maica Sfântă, în casa lui Moș Ajun, tatăl acestei ființe mitologice. Suntem în posesia aceleiași aluzii la mesele copioase, caracteristice sărbătorilor din ciclul celor douăsprezece zile, azât cu funcția de ofrandă rituală adusă unor divinități, în scopul optimizării perfecționării începutului noului an.. „În casa lui Moș Ajun, / Șade fiul lui, Crăciun, / Lângă el Sfântul Vasile, / La un cap de An Nou vine. / Mai colea, Sfântul Ioan, / Strângea masa, și-o ștergea, / Maica Sfântă îi privea, / Pentru lume se ruga, / Cu toți sfinții la un loc, / De belșug și de noroc. / De Crăciun, Fiu a venit, / Sărbătorile-a-nceput. / Sfântul Ion le sfârșește, / Cu veselii și ospețe.” (Puchianu- Moșoiu, 1998: 93). Ca urmare a procesului de încreștinare sărbătorile ciclului, cu petrecerile caracteristice, debutează cu Crăciunul care este marcat de venirea Fiului Sfânt, care îl substituie pe Moș Crăciun, iar încheierea acestora este marcată de Sfântul Ioan, serbat a doua zi de Bobotează.

Din primele straturi de vechime ni s-au transmis și variantele de colindă, brodate în jurul acestui strămoș totemic, cel mai vechi simbol legat de sărbătoarea Crăciunului, care cuprind motivul „**Scalda lui Moș Crăciun**”: „A cui sunt aceste curți, / Așa-nalte, stoborate, / Cu stoboruri pe departe? / dar departe de stobor, / Îs nouă meri, nouă vârveri, / Dar în vârful merilor, / Ardu-și nouă lumânări, / Pică-și nouă picături, / S-a pornit pârâu de vin / Și unul de apă rece, / Să-l scăldăm Pe Moș Crăciun, / Moș Crăciun cel mai Bătrân, / Să-l scăldăm, să-l îmbăiem, / Cu veștmânt să-l priminim. / Cu fașă dalbă de mătăasă, / Cu scutic de ușunic, / Lungu-i, lung, / Până-n pământ, / Cu chitia de bumbac, / Să-i țină moale la cap.” (Pamfile, 1997: 302).

Substratul mitologic al colindei este pronunțat. Versurile precum „Moș Crăciun, / Cel mai bătrân” ne sugerează că această ființă mitologică arhetipală simbolizează îmbătrânirea timpului, la fine de an, care moare odată cu anul vechi, ca să renască apoi la venirea anului nou. Drept urmare, scalda în care este îmbăiat Moș Crăciun devenit, acum, copil „mititel și-nfășățel simbolizează renovarea timpului, la început de nou an. Trebuie să subliniem că sunt frecvente

în Moldova piesele de teatru popular, în care se înfruntă anul vechi, în chipul unui personaj mascat în moș bătrân, și anul nou, reprezentat de un flăcău tânăr sau chiar de un copil.

Motivul scaldei lui Moș Crăciun a circulat, odinioară, destul de intens în Moldova. Într-o variantă din comuna Năruja, din Vrancea, alături de Moș Crăciun, se îmbăiază, concomitent, Moș Ajun: „La vârful a nouă meri, / Hai, *lerunda, lerului Domnului*, / Îmi ard nouă lumânări, / Sus îmi arde, jos îmi pică, / Picătura ce-a picat, / Trei pâraie a format, / Un’ se scaldă Moș Ajun și Moș Crăciun. / S-au scăldat, s-au îmbăiat, / Veștmânt nou au îmbrăcat.” (Chirilă, 2005: 209).

Primenirea celor doi moși arhetipali (Moș Ajun, în mitologia populară, fiind tratat ca frate al lui Moș Crăciun sau vecin de-al său) cu veștminte noi și scumpe simbolizează ca și scaldă renovarea timpului și renașterea individului o dată cu el. Opoziția dintre anul vechi, reprezentat prin Moș Crăciun, și Anul Nou ne este marcată și de unele obiceiuri care coboară din timpuri străvechi. Cum Moș Crăciun simboliza timpul îmbătrânit, observa Maria Bocșe, el trebuia să intre în veșnicie, lăsând loc noului an mai bun, mai spornic, mai plin de daruri pentru oameni. Pentru argumentare citează un obicei, cercetat de Virgil Medan, denumit **„Comandarea Crăciunului”**, care se practica în satul Nireș, din ținutul Clujului, în noaptea de 28-29 decembrie. „Ceata de feciori, care umblau cu colindul, imită o înmormântare simbolică a Crăciunului, a timpului și a divinității autohtone, celebrate în spațiul carpatic, Moș Crăciun. Unul din cetași, înveșmântat cu straie albe și cojoc, era așezat pe o scară de lemn sau pe o leasă de car și era dus la râu, „pe ultimul drum”, însoțit de alaiul tinerilor din sat, fete și feciori, care jeleau și se cântau morțește. În afara acestui actant, care îl reprezenta pe Moș Crăciun, un alt fecior slujea ca un popă, iar un al treilea era cantorul care dădea răspunsurile la ectenii, în cadrul unei slujbe funebre simulate. Lăutarii care îi însoțeau trăgeau pe strune cu jale, ca la înmormântările adevărate ale junilor nelumiți. La fel ca în ritualul funerar real, în fruntea cortegiului era dus bradul sau „sulița”, cum i se mai spunea însemnului de mormânt precreștin, substituit al celui plecat nelumit. Lipsa crucii mortului este un aspect semnificativ, care demonstrează vechimea

precreștină a obiceiului. Însă și mai elocvent în acest sens, descifrând rosturile ritualului, era textul bocetului incantat de tinerii din alaiul funerar: Măi Crăciune, măi bătrâne, / Astăzi te-ngropăm pe tine. / Haideți toți, cu mic cu mare, / Să ducem Crăciunu-n vale / Și să-l băgăm în produc, / Pă el să punem butuc. / O, Crăciune, o, bătrâne! / Du-te, de la noi, cu bine. / Meri pe apa sâmbetei / Și la noi nu mai veni, / C-a veni altu Crăciun / Și-a fi ca tine mai bun”.

La produc își luau toți iertăciune de la cel care dispărea, apoi îl aruncau în undă sau pe podul de gheață pentru a pleca pe apa sâmbetei, în lumea Blajinilor, a moșilor și a strămoșilor. După o scurtă adăstare, când feciorii „slujeau și închinau din ulcioarele cu țuică, feciorul, care simboliza Crăciunul, se ridica renăscut și reîntinerit spre bucuria întregii asistențe, apoi plecau, în alai vesel, cântând și jucând , spre „casa de joc”, unde organizau festinul comun „comandarea”, adică „pomana mortului” și ofranda Anului Nou. (Bocșe, 2007: 207-208)

În variantele de colindă, aparținând unui strat deja încreștinat, Moș Crăciun este tratat ca stăpân al staulului unde s-a născut Hristos. Căutând sălaş pentru a-l naște pe Isus, maica Sfântă ajunge la curțile lui Moș Crăciun, căruia îi cere sălășluire și pe care n-o primește, ci este trimisă la grajdul boilor. „Și la Moș Crăciun intrară / Și din gură cuvântară: / -Bună seara, Moș Crăciun, / C-am nimerit la om bun. / Să ne dai sălășluire, / Să naștem o mântuire. / Moș Crăciun atunci grăiră: / -Du-te-n grajdul boilor / Și în ieslea vitelor, /C-acolo vei putea naște, / În liniște și-n pace.” (Puchianu-Moșoiu, 1998: 54). Pruncul divin este dăruit cu daruri scumpe, de către păstori, între care și cel mai bun miel din turmă.

Sunt numeroase legendele natalității în care Moș Crăciun, după ce o primește, în ieslea boilor, pe Maica Sfântă, se duce de acasă, vreme în care Crăciuneasa, făcându-i-se milă, o moșește pe Fecioara Maria. La întoarcere, văzând-o cu mâinile pline de sânge, i le taie pe un butuc, dar Maica Domnului i le pune la loc, în unele variante, din aur. Văzând această minune Crăciun își cere iertare și devine primul creștin. (Fochi, 1976: 204-209).

Cu variantele de colindă, care narează principalele operații agrare: „**Aratul și semănatul**”, ne situăm în primele straturi de vechime. Suntem cu aceste variante în plină magie imitativă, care are la bază aceeași credință veche, potrivit căreia pentru a se îndeplini un deziderat, în realitate, trebuie performat mai întâi în plan magic. Se performează astfel abundența în cereale. „Iacă, grâu-i până-n brâu / Și oveșe-s până-n mese / Și săcară-i până-n scară.” Obținerea grâului și a pâinii sacre este tratată ca o finalizare a muncilor agrare, care se desfășoară în succesiune. În unele variante ni se sugerează că, odinioară, scosul plugului asocia cultul solar. „Când soarele răsăre, / Ion boii-n jug prindē / Și la plug arăduie. / -Stați, voi boi, p-acest pământ! / Până plugu l-oi desface / Și-om ara cât om ara, / Tot mai mult om sămăna. / Când a fi pă la gustare, / Ne-or trimete de mâncare / Și-om scrie o cârtică, / Colo-n deal, la fogădău, / La domnu' solgăbirău / De-acolo trimete-ne-a / Pită albă ca spumă, / Grâu roșu ca vioară.” (Bilțiu, Pop, 1996: 103).

În variantele din Țara Bârsei, gospodarul este trezit din somn și îndemnat să are cu plugul, urându-i-se rod bogat. „Scoală-te, cinstite gazdă, / Și cu plugul trage brazdă, / Ară coasta și colnicul, / Ca să crească mare spicul, / Să crească mare, bogat, / Că de mult am așteptat, / Să mâncăm pâine crescută, / Gazda să ne fie avută.” (Puchianu-Moșoiu, 1998: 190). Rezultă că și în această variantă finalitatea muncilor agrare este obținerea pâinii sacre de calitate, care a îndeplinit un rol fundamental în alimentația tradițională.

Varianta este ilustrativă și pentru modul în care, prin formulele de urare, este performat rodul în grâne și avuția gospodarului. Trebuie să subliniem că omul din popor credea că, pentru a se împlini, în realitate, un deziderat din grupa celor mai importante, trebuie să se performeze mai întâi în plan magic.

Colindele descriptive, observa Pavel Ruxăndoiu, cuprinzând o descriere sumară a principalelor etape ciclice, constituie expresia bucuriei nețârmurite a omului care trăiește liniștit, datorită propriei munci și reprezintă o poezie agrară antică ce nu s-a născut din nimic, ci ea continuă tradițiile străvechi ale creației primilor agricultori. (Ruxăndoiu, 1963: 119).

Balada-colind, cu tema „**Șarpelui antropofag**”, care narează devorarea unui voinic, aparține tot de straturi de mare vechime. Referitor la semnificația motivului devorării voinicului de către reptilă, s-au emis și păreri eronate, comise datorită omiterii decodificării simbolului. În afara faptului că, la mai multe popoare, șarpele reprezintă fertilitatea feminină, fiind stăpân peste femei, la anumite populații, șerpii păzesc spiritele copiilor, pe care îi dăruiesc oamenilor pe măsură ce aceștia au nevoie de ei. (Chevalier, Gheerbrant, 1993: 308). Pornind de la aceste semnificații, ni se limpezește ideea încredințării nou-născutului șarpelui protector, izvorâtă din teama de a nu-l pierde.

Variantele maramureșene cuprind un motiv care ne sugerează, cu limpezime, încredințarea de către mamă a nou-născutului șarpelui ocrotitor. Oprindu-se, din drum, pentru a zădărnici devorarea voinicului de către șarpele antropofag, drumarii sunt avertizați de acesta: „-Mereț’ voi în drumu vost, / Nu ne-aveț’ voi baiu’ nost. / Nouă mă-sa ni l-o dat, / Înt-o zî de sărbătoare, / Când o fo’ zua mai mare.” (Bilțiu, Pop, 1996: 297).

Interpretarea blestemului s-a făcut de către unii cercetători, de asemenea, eronat datorită omiterii decodificării simbolului. Blestemul este un act de magie, bazat pe credința în puterea cuvântului de a institui, de a modifica o stare de existență. În tradiția românească, blestemul rostit de mamă și împlinirea acestuia este un motiv frecvent în basme, legende și balade. (Evseev, 1998: 51). În colindele din această grupă, mama apelează la blestem ca formă de magie, denumită și rit vorbit, pentru ca încredințarea copilului reptilei protectoare să se producă. Versurile sunt, pe această linie, sugestive: „Sugă șerțî carnea ta, / Cum mi-ai supt tu inima, / Sugă șerțî trupu’ tău, / Cum mi-ai supt tu pieptu’ meu.” (Bilțiu, Pop, 1996: 296).

Dumitru Caracostea, în cercetările sale, optează și el în favoarea acestei idei. Analizând motivul blestemului arată că acesta a avut inițial o dublă funcție magică. El ne trimite la vechi forme totemice, apoi la încredințarea copilului de către mamă șarpelui ocrotitor. „Sunt frecvente, în folclorul nostru, basmele și baladele, în

care mama își blestema copilul în leagăn să-l mănânce șarpele.” (Caracostea, Bîrlea, 1971: 113).

Acelorași straturi de mare vechime aparține și colindul pe tema „**Sacrificiului zidirii**”, odinioară, de largă răspândire în Țara Lăpușului, avându-l ca erou central pe mai marele peste meșterii zidari, Siminic, substitut al Meșterului Manole. Variantele din Țara Lăpușului au fost încadrate, de cercetările de specialitate, la tipul Someș-Bistrița, de largă răspândire în Transilvania.

Majoritatea cercetătorilor au interpretat sacrificiul zidirii ca rit de construcție, având ca funcție asigurarea trăinicieii edificiului, în acord, cu opinia lui Mircea Eliade, care arată că ritualul de construcție este o consecință a unui rit cosmogonic și a unei întregi metafizici arhaice, care afirmă că nimic nu poate dura dacă nu are suflet sau nu este însuflețit. (Eliade, 1992: 65).

Analiza motivului zidirii soției lui Siminic, în zidul construcției, ne dezvăluie o cu totul altă semnificație, care nu a fost enunțată de către cercetările de specialitate. Trebuie să subliniem că fiecărei faze a zidirii soției meșterului îi corespunde câte o etapă de metamorfozare a ființei zidite în elemente vegetale, ceea ce ne pune în evidență că, la baza ritualului, stă un rit de fertilitate: „Ziduită până-n brâu, / Și-o ieșit on fir de grâu. / Ziduită până-n barbă / Și-o ieșit on fir de iarbă.” (Antologie de folclor, 1980: 116). Faptul că avem de-a face, în ritualul zidirii unei ființe umane în peretele unei construcții, cu un rit de fertilitate, ne este și mai bine argumentat de variantele bistrițene, în care, din femeia zidită, crește o holdă verde. „Și-o zidit-o până-n țată / Și-o crescut verde holdiță.” (Taloș, 1962: 188).

Pentru a argumenta, mai bine această părere, este important să cităm opinia lui Traian Herseni, potrivit căreia morții erau considerați sămânță. „S-a păstrat, în credințele religioase antice, ideea străveche de origine preistorică că oamenii nu mureau decât ca să renască, iar morții se întorc în pământul matern unde rodesc, din nou, ca orice sămânță și revin în forme tinere la viață.

Morții, considerați ca sămânță aflată în germinație, chiar în trupul unei divinități a pământului, cum era orice zeiță-mamă telurică,

erau socotiți ei înșiși cu puteri nutritoare, germinatoare și crescătoare.” (Herseni, 1966: 327).

Un exeget de seamă al acestui mit românesc, Ion Taloș, socotește episodul de neînțeles, tocmai datorită prezenței acestor elemente vegetale, care indică o simetrie perfectă om-natură. (Taloș, 1962: 187).

În zona Chioar au circulat, odinioară, variantele de colindă cu motivul „**Întoarcerea vulturilor frumoși**”. „Întorcu-să, întorcu, Doamne, / Doi vulturi frumoși, / Dar penele lor, cele mai mărele, / Mândre-ntr-aurele. / Cele mânânteale, / Mândre-ntr-arginteale. / -Da’ voi, vulturi frumoși, / Unde v-ați iernatu? / -În câmp la Țiligrad, / Sub tufă de fag. / -Da’ voi, doi vulturi, / Unde v-ați vărat? / În câmp de Rusalim, / Sub tufă de spini.” (Fericea, 1970).

Colindele având ca miez întoarcerea acestei păsări care, credem, se referă la o specie migratoare, sunt mai răspândite în folclorul nostru și ele circulă prin felurite motive. O variantă culeasă de preotul Grigoriu Crăciunaș în satul Ciubanca, din apropierea Clujului, la 1880, este axată pe motivul întoarcerii vulturului sur, nu pe a perechii de vulturi. Varianta este încreștinată. „De zboară, de zboară, Doamne, / *Dai corindem*, Doamne, / De zboară în zori, / Cam pe lângă nori, / Un vultur cam sur, / Pân cetatea verde. / Nime’ nu și-l vede, / Numa’ ce-l văzură, / Crăciun cel bătrân / Și de-l-a-ntrebat: / - Unde te-ai iernat, vulture? / -La vaduri, călduri. / Și de l-o-ntrebat: / - Unde te-ai vărat, vulture? / -La fântâne răci, / Cu fete de greci. / -Ce duci în unghii, vulture? / -Păhar de d-aur. / -Da-n pahar ce duci? / -Mir să miruiesc, / Vreau să dubândesc. / Și de l-o-ntrebat: / -Ce duci în aripi? / -Valuri de joljuri. / Am să le dau daruri.” (Bocșe, Mihaiu, 2005: 117).

Sub aspectul semnificației acestei variante Maria Bocșe observa că vulturul este o ipostază metaforică a junelui, ce reprezintă Anul Nou, care aduce mirul, adică binecuvântarea unui nou început, iar „joljurile” sunt „punțile albe” ale trecerii existențiale, rituale, de la la naștere la nuntă și la moarte, în eterna perindare a generațiilor, vegheată de veșnicia Crăciunului. (Bocșe, 2007: 210). Considerațiile acestei prestigioase cercetătoare sunt judicioase. Trebuie să subliniem

că funcția de bază a acestor variante de colindă este cea de inițiere, caracteristică pentru obiceiul colindatului. Ne-o sugerează clar versurile: „-Unde te-ai vărat, vulture? / -La fântâne reci, / Cu fete de greci.” În varianta noastră cei doi vulturi frumoși sunt o redare alegorică a perechii de însurăței.

Funcția de inițiere a perechii de vulturi ne-o sugerează variantele, care circulă frecvent în Oltenia, axate pe motivul bătaia vulturilor, al căror final ne etalează căsătoria: „Și noi ne-am văzut / Și ne-am cunoscut / Tot doi vulturi suri, / De coade-nnodeați, / De guri încheștați / Și ei se certau / Tot pe-o cununice / Și p-un fulg de d-aur, / Peste munți mergeau. / Fulgu-om însura, / Cununa-om-mărita-o.” (Flori dalbe de măr, 1987: 24). Sunt numeroase variantele cu acest motiv, în care finalul semnifică un rit de trecere, specific sărbătorilor din ciclul celor douăsprezece zile. „Dar pe ce se mîncă? / Pe-o cunună sfântă. / Dar pe ce să bat? / Tot pe-on fulg de aur. / Noi să ne-afirmăm, / Fulgul să i-l dăm, / Fulgul la băieți, / Cununa la fete.” (Mohanu, 1975: 149).

Sunt prezente în astfel de variante două elemente emblematice ale căsătoriei: cununa și inelul care, probabil, odinioară se confecționa din fulgi de aur, adică resturile rezultate de la turnarea metalului prețios. Prin astfel de elemente emblematice, care abundă în colindele la fată de măritat și fecior de însurat, se performau în plan magic căsătoriile ce urmau să se întâmple în câșlegi în acord cu credința populară potrivit căreia, pentru a se realiza un deziderat, trebuia performat, mai întâi, în plan magic.

Dacă acceptăm părerea Mariei Bocșe, potrivit căreia vulturul ar reprezenta Anul Nou, în varianta de la Ciubanca înregistrăm o opoziție între anul vechi, redat alegoric prin Moș Crăciun cel bătrân, sugerând îmbătrânirea timpului, și Anul Nou.

Cultul păsărilor este generalizat în folclorul nostru datorită legăturii omului din popor cu mediul înconjurător. Le întâlnim în basme, ca adjuvanți ai eroilor, în legende, în credințe și superstiții. O serie de specii de păsări circulă frecvent în lirica populară, mai ales cucul, mesager erotic și simbol al singurătății, în colinde întâlnim frecvent turtureaua, simbol al femeii bătrâne, rămase singură. Frecvent

întâlnim porumbelul și stolul de porumbei, prin care ni se redau, alegoric, peșitorii colindători, care se opresc la casa fetei, prin care ni se sugerează funcția de inițiere a colindatului. „Molinu’ să clătinară, / Tri porumbi din el zburară, / Jos, la țară, să lăsară, / La fântâna galbenioară, / Zugrăvită-i cu inele, / Cu inele mânânteale, / De la fete feciorele, / Să să mărite cu ele.” (Bilțiu, Pop, 1996: 161).

Din categoria colindelor religioase, varianta axată pe motivul „**Cusutul praporelui de mătase**”, de către o familie, reprezintă un unicat, care este evidențiat și de vechimea ei considerabilă. Redăm textul variantei, așa cum a fost ea înregistrată la Călinești-Maramureș: „Rujmalin, cu cranga verde, / Da-n jujica cine șăde? / Șăde-o doamnă c-on domn mare, / Mândru lucru ce-l lucrare. / Coasă-on prapor de mătăsa, / Pă până din tiară scoasă. / Tăt îl coasă și-l descoasă, / De tri săptămâni încoace. / Pî la poale-l poleiește, / La mijloc îl zugrăzește. / -Hei, tu Sică, doamnă mândră, / Ori mi-l vinde, ori mi-l știmbă, / C-amu-i, minten, primăvară, / Tu tăt coși și descoși iară. / -Hei, tu domnu’, domnu’ meu, / Nici îl vându, nici îl știmbu, / C-aiesta nu-i prăporelu’, / C-aiesta îi voinicelu’, / Care poartă praporele, / La tăte besericile.” (Bilțiu, Șerba, Bilțiu, 2012: 77).

Colindul are ca miez sacrificiul, investit în creație, migala care îl caracteriza pe creator și pe care o învestea în confecționarea obiectului de podoabă. Prin praporele, cusut migălos cu mătase, într-o perioadă lungă de timp, ne este redat alegoric voinicul însurățel pe care praporele îl substituie și care ne amintește de motivul fetei de măritat, aflată în chilie, care coase și „chindisește” „Chischineie (basmale) mari domnești / Și prapori împărătești.” (Bilțiu, Pop, 1996: 186).

Încercarea soțului de a o determina pe soție să schimbe sau să vândă praporele ne amintește de motivul „**Paharul ritual**” din colindele vechi. „Tot stam, domn bun, să te-ntreb / Și acum întreba-te-aș: / Nu-mi vinz’ mie acest pahar? / Acest pahar galbăn de aur, / Să mi-l vinz’ sau să mi-l schimb. / -Nici nu-l vând, nici nu ți-l schimb.” (Mohanu, 1975: 43). Rezultă că odinioară să practica trocul, inclusiv cu obiectele de podoabă și vasele de ceremonial. Este evidentă funcția de inițiere a variantei, axată pe motivul cusutul praporelui, în acord cu

funcția de rit de trecere a obiceiului colindatului, colportorii lui având legătură cu norocul în căsătorie.

Bibliografie

Antologie de folclor din județul Maramureș, Vol I Poezia, Baia Mare, 1980

BILȚIU, Pamfil, ȘERBA, Maria, BILȚIU, Maria, *Folclor de pe Valea Cosăului*, volumul I, Baia Mare, Editura Eurotip, 2012.

BILȚIU, Pamfil, POP, Gheorghhe Gh., „*Sculați, sculați, boieri mari!*” *Colinde din Județul Maramureș*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 1996.

BOCȘE, Maria, *Obiceiuri tradiționale românești din Transilvania. Sărbători, credințe, rituri, mituri*, volumul III, Cluj – Napoca, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2007.

BOCȘE, Maria, MIHAIU, Ligia, *Colinde străvechi de pe Valea Someșului*, Cluj – Napoca, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2005.

CARACOSTEA, Dumitru, BÎRLEA, Ovidiu, *Problemele tipologiei folcloristice*, București, Editura Minerva, 1971.

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, *Dicționar de simboluri*, Vol. I-III, București, Editura Artemis, 1993.

CHIRILĂ, Titel-Toader, *Năruja – Inima Vrancei*, Focșani, Editura Terra, 2005.

ELIADE, Mircea, *Meșterul Manole*, Studii de etnologie și mitologie, Iași, Editura Junimea, 1992.

EVSEEV, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Flori dalbe de măr. Din poezia obiceiurilor de iarnă, București, Editura Academiei R. S. R., 1987

FOCHI, Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Editura Minerva, 1976.

GIURESCU, Constantin C., GIURESCU, Dinu C., *Istoria românilor*, volumul I, București, Editura Științifică, 1974.

HERSENI, Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1977.

MOHANU, Constantin, *Fântâna dorului. Poezii populare din Țara Loviștei*. București, Editura Minerva, 1975.

PAMFILE, Tudor, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, București, Editura Saeculum, 1997

I.O., PUCHIANU-MOȘOIU, Nicolae Gh., *Colinde din Țara Bârsei*, Sibiu, 1998

RUXĂNDIOIU, Pavel, *Forme descriptive ale poeziei agrare*, în: *Analele Universității București, Seria Științe sociale*, XII, Nr. 28, 1963.

TALOȘ, Ion, *Meșterul Manole și variantele transilvănene*, *Revista de folclor*, Nr. 1-2, București, 1962

Crăciunul. O sărbătoare a sașilor și landlerilor din zona Sibiu

muzeograf **Camelia ȘTEFAN**

muzeograf **Simona MALEAROV¹**

Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu

Studiul etnografic al comunităților minoritare a sașilor și landlerilor din județul Sibiu reprezintă o constantă în preocupările noastre profesionale în cadrul Muzeului ASTRA. Cunoașterea limbii germane și a mentalității acestor etnii ne-a permis în incursiunile pe teren realizarea unei cercetări etnologice despre viața și societatea lor.

Din anul 2003 investigarea orală a constituit o metodă predilectă în abordarea socio-antropologică a acestor comunități cu accent asupra aspectelor culturale, sociale și economice, obiceiurilor și evoluției societății analizate. Temele avute în vedere fac referire atât la obiceiurile familiale (naștere, botez, nuntă, moarte), cât și la cele calendaristice sau religioase și au fost sistematic înregistrate în interviuri și transcrise în fișe. Astfel în perioada 2003 – 2021 am întreprins o cercetare amplă bazată pe interviuri orale și povești de viață, înregistrate audio, - la Căminul Spital *Dr. Carl Wolff*, Sibiu și la domiciliul respondenților. Anul pandemic 2020 ne-a obligat să abordăm diferit această metodă de cercetare așa că am recurs la interviuarea telefonică. Majoritatea celor care au acceptat să răspundă întrebărilor noastre au vârste cuprinse între 53 și 92 de ani.

Considerăm că cea mai emoționantă și familială dintre toate sărbătorile cercetate, este cea a Crăciunului când se reuneau comunitățile, dar mai ales a membrilor familiei, și își transmiteau empatia și dragostea unii față de ceilalți.

Majoritatea intervievaților ne-au oferit informații relevante care ne asigură răspunsuri la întrebarea: *Ce obiceiuri de Crăciun s-au mai păstrat în anul 2021 după 30 de ani de la marea emigrare?*

*Muzeograf, Muzeul ASTRA, Sibiu; camelia.stefan@muzeulastra.com.

*Muzeograf, Muzeul ASTRA, Sibiu; simona.malearov@muzeulastra.com.

În lucrarea *Crăciunul. O sărbătoare a sașilor și landlerilor din zona Sibiu* dorim să prezentăm sărbătoarea Crăciunului așa cum respondenții noștri o păstrează încă în memoria lor. Materialul prezentat sintetizează câteva din simbolurile Crăciunului (fără a face o istorie a obiceiurilor din această perioadă). Vom relata interviurile obținute, fără ca noi să emitem opinii asupra acestor fapte sau obiceiuri. Răspunsurile relatate mai jos sunt rezultate în urma cercetărilor de teren, din Turnișor², Cristian³ și Apoldu de Sus⁴. Astfel a rezultat o reconstituire a obiceiurilor specifice Crăciunului așa cum rezultă ele din amintirile enunțate de către respondenți. De-a lungul vremii, atât cei rămași în țară cât și cei stabiliți în Germania, teaurizează acest patrimoniu imaterial și îl adaptează nevoilor actuale.

Studiul este aplicat asupra unei zone restrânse în care aceste două etnii au conviețuit. Considerăm o ipoteză viabilă că această nouă comunitate rezultată din sași și landleri s-a putut realiza datorită punctelor comune de apartenență: origine germanică, stil social similar, și poate factorul cel mai important credința. Confesiunea Evanghelică comună celor două grupuri, este principalul liant al celor două societăți.

În Transilvania sașii sunt cunoscuți datorită istoriei lor de peste 800 de ani, bucurându-se în zilele noastre de o largă mediatizare. Nu același lucru se poate spune despre comunitatea restrânsă, cu origini austriece, a landlerilor. Atât sașii cât și landlerii din județul Sibiu reprezintă un model de conservare a identității etnice, culturale și religioase, fiind și astăzi recunoscuți, dar și diferențiați prin dialect și îmbrăcăminte. Începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în spațiul comun în care au trăit, tradițiile sașilor și landlerilor au cunoscut influențe și interferențe care s-au contopit în timp. Astfel au existat, căsătorii mixte, femeia adoptând, în majoritatea cazurilor, obiceiurile specifice etniei soțului, preluând tradițiile, portul și

²După cel de-al Doilea Război Mondial, satul Turnișor a fost încorporat municipiului Sibiu, devenind cartier al orașului.

³Comună aflată la 10 km de municipiul Sibiu.

⁴Sat aflat la 34 km de municipiul Sibiu.

dialectul familiei acestuia, orientându-și educația copiilor în acest mod.

Pentru a-i cunoaște facem o incursiune în viața cotidiană a celor două minorități care au conlocuit de-a lungul a trei secole în localitățile Turnișor, Cristian și Apoldu de Sus.

Sașii reprezintă cea mai veche comunitate de origine germană din Transilvania. Ei s-au stabilit aici în secolul al XII-lea în calitate de „oaspeți germani” să sprijine dominația ungară în baza unor privilegii promise, printre care acela de a lucra și moșteni liber pământul locuit de ei. De-a lungul timpului aceștia și-au dezvoltat o identitate proprie, cu un dialect german specific, cu o cultură și mentalitate aparte.

În privința landlerilor, acceptați și integrați în comunitățile săsești, aceștia reprezintă o comunitate mult mai restrânsă, mai puțin cunoscută în rândul românilor, adeseori fiind confundată cu cea a sașilor.

Termenul de landleri este folosit încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru a desemna urmașii protestanților austrieci exilați în timpul împăratului Carol al VI-lea și a Mariei Tereza de pe domeniile habsburgice și colonizați forțat în Transilvania. Sentimentul de apartenență la acest grup nu s-a dezvoltat însă decât în cazul urmașilor acelor austrieci care s-au așezat, în comunități relativ compacte, în cele trei localități învecinate de lângă Sibiu: Turnișor, Cristian și Apoldu de Sus⁵.

Prezentarea Crăciunului în trecut și prezent din cele două comunități necesită o abordare și prin prisma transformărilor care au avut loc în istoria recentă marcată de plecarea membrilor acestora.

Astăzi, sașii și landlerii din Turnișor, Cristian și Apoldu de Sus se regăsesc într-un număr restrâns, având o populație destul de îmbătrânită, care se încadrează în media de vârstă peste 70 de ani. Din datele furnizate de către doamna Renate Köber⁶ din Turnișor, cele trei comunități însumează astăzi un număr de aproximativ 170 de etnici sași și landleri. Acest fapt se datorează, plecării în masă a populației

⁵Irmgard Sedler, *Landlerii. Deportarea protestanților austrieci în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în volumul *Imperiul la periferie. Urmele austriecilor în Transilvania*, Horea Balomiriu, Irene Etzersdorfer, Editura Honterus, Sibiu, 2007, p. 85.

⁶Renate Köber este secretară în cadrul Parohiei Evanghelice din Turnișor din anul 1989.

de origine germană după deschiderea granițelor din 1990. Actualmente în Turnișor locuiesc 112 persoane, în Cristian locuiesc aproximativ 35 de persoane iar în Apoldu de Sus aproximativ 25. Doamna Köber mărturisește că un număr exact este destul de dificil de stabilit deoarece există așa-numiții *Sommersachsen*⁷ care contribuie la taxele anuale ale bisericii evanghelice, dar nu locuiesc permanent în zonă.

În urma analizei interviurilor s-au reliefat câteva segmente importante care au fost atinse de toți respondenții și care considerăm că au definit sărbătoarea Crăciunului: perioada de Advent, cu simbol marcant coronița de Advent, Ajunul Crăciunului, bradul de Crăciun și prima zi de Crăciun și obiceiul *Cântatului în jurul candelabrului*.

Perioada de Advent. În comunitățile tradiționale, pregătirile pentru sărbătoarea Crăciunului au fost și sunt încă rânduite începând cu ultima săptămână a lunii noiembrie, până la sfârșitul lunii decembrie. Perioada de post care cuprinde cele patru duminici, între 26 noiembrie și 23 decembrie, este cunoscută sub denumirea de *Advent*⁸. Prima duminică din această perioadă este pentru catolici și protestanți începutul noului an bisericesc.

Balul care se desfășura cu ocazia zilei de Sfânta Katharina (25 noiembrie), „*Kathrein sperrt den Tanz ein*”⁹, marchează începutul perioadei de *Advent*. Cele patru săptămâni ale *Adventului* însemnau o perioadă de liniște și regăsire sufletească, în care fiecare familie se pregătea pentru sărbătoarea Crăciunului. Era o perioadă propice pentru împăcarea celor certați, cât și pentru plata datoriilor. Membrii Vecinătăților mergeau duminica la biserică pentru împărțanie, iar ordinea în vecinătate era restabilită¹⁰.

⁷Sunt sașii care se întorc la casele lor și locuiesc acolo doar pe perioada verii.

⁸Etimologic cuvântul *Advent* (lat. *adventus*), se referă la perioada celor patru săptămâni de dinaintea Crăciunului, semnificând venirea sau sosirea pruncului Isus în ziua de Crăciun.

⁹În traducere „cu Katharina se încheie dansul”.

¹⁰Camelia Ștefan, *Gedanken zu den Weihnachtsbräuchen der Siebenbürgen Sachsen*, în volumul *Din etnologia germanilor din România. Aus der Ethnologie der Deutschen in Rumänien*. Antologie realizată de Andreea Buzaș și Ilie Moise, Editura Honterus, Sibiu, 2017, p. 550, reproduș după *Studii și comunicări de etnologie*, tomul XXIX/2010, pp. 195-200.

Despre cum se desfășura perioada de așteptare a Crăciunului ne-a povestit domnul Andreas Zahl¹¹: „Odată cu aducerea recoltelor în gospodărie se sfârșeau și muncile agricole din câmp și începea perioada lungă a șezătorilor (germ. *Rockenstube*) atât pentru fete cât și pentru femei. Cânepa și inul cultivat de fiecare familie în parte urma să fie toarsă în serile lungi de iarnă. În unele case se torcea și lâna. Era o muncă anevoioasă. Femeile se adunau la șezătoare câte șase, șapte sau mai multe în casa unei gazde, fiind grupate pe vecinătăți, după statutul de femei măritate dar nu și după vârstă. Șezătorile începeau la șase, iar până la ora nouă seara, femeile își vedeau de tors, cântau, povesteau, timp în care feciorii nu aveau voie să intre. În acest timp gazda le servea pe fete și femei cu mere coapte, cartofi copți sau uneori și cu o mică gustare. Șezătorile se țineau cu rândul în camera cea bună și se încheiau după ce băteau clopotele la ora nouă. Atunci aveau voie să vină și feciorii de însurat și le era permis să însoțească fetele până acasă în fața porții”.

Cu timpul, în cele trei localități studiate, șezătorile nu s-au mai practicat datorită lipsei tinerilor. În Turnișor șezătoarea tradițională s-a transformat, în anul 1992, în *Cercul de lucru manual al femeilor evanghelice* (germ. *Handarbeitskreis Neppendorf*). Acesta contribuie la păstrarea minimă a anumitor obiceiuri, femeile ținând asigurând legătura în comunitate. Înaintea Crăciunului gospodinele se întâlnesc și pregătesc turta dulce pentru a fi pusă în pungulițe spre a fi împărțită în Ajunul Crăciunului persoanelor în vârstă care nu se mai pot deplasa la biserică.

Un simbol al perioadei de *Advent* îl constituie *coroana de Advent* (germ. *Adventskranz*), confecționată din ramuri de brad, prinse pe un suport circular, și ornamentată cu patru lumânări roșii sau albe. Acestea se aprindeau succesiv în cele patru duminici din timpul *Adventului*.

Conform lui Ernst Martin Weingärtner, în Cristian, coroana se instalează în prima duminică de *Advent* în zona altarului, și se decora cu patru lumânări mari, spre a fi vizibilă enoriașilor. În cele patru

¹¹Andreas Zahl (n. 1931 în Sighișoara, d. 2004 Căminul Spital Dr. Carl Wolff, Sibiu), interviu realizat de Camelia Ștefan (2003, Sibiu).

duminici din perioada *Adventului* se aprindea câte o lumânare astfel încât în ultima duminică să fie aprinse toate patru, simbolizând lumina. *Eu sunt Lumina lumii. Cine Mă urmează nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții*¹². (Ioan 8.12)

Coroana de Advent în interiorul bisericii evanghelice din Cristian, 1982
Arhiva Asociației comunității sașilor din Cristian în Germania

Aceasta se păstra până în Ajunul Crăciunului, în ziua Nașterii Domnului fiind înlocuită de un brad, respectiv de un candelabru (germ. *Leuchter*) pe care îl vom detalia în rândurile ce urmează.

Obiceiul împodobirii coroanei de *Advent* a fost preluat și adus în spațiul laic din mediul rural, după cel de-al Doilea Război Mondial, prin anii '50, creând o atmosferă deosebită, de sărbătoare în toată perioada postului. Coroana era așteptată cu multă bucurie de cei mici care calculau mai ușor, în funcție de lumânările aprinse, câte săptămâni mai rămâneau până la venirea pruncului Isus¹³ (germ. *Christkind*).

¹²Ernst Martin Weingärtner, *Ein Heimatbuch über die Gemeinde Grossau in Siebenbürgen / Rumänien*, Memmingen Selbstverlag, 1988, p. 166.

¹³În biserica lutherană copiii primeau cadouri de la Isus, obiceiul de a primi daruri de la Moș Crăciun (*Weihnachtsmann*) a apărut mult mai târziu.

„Când eram mică , prin anii ' 50 nu țin minte să fi făcut Adventskranz în Turnișor ca acum. A apărut mai târziu. De copil îmi amintesc numai de bradul din casă și de Leuchterul din biserică”, ne povestește doamna Maria Liebhart¹⁴ din Turnișor.

Hans Huber¹⁵ provine dintr-o familie de landleri din Turnișor și își amintește de coroana de Advent cu mare nostalgie: „Țin minte că tata prindea în fiecare an coroana în biserică și aprindea lumânările. Era foarte frumoasă, din păcate în casă nu aveam așa ceva când eram copil”.

Dagmar Baatz¹⁶, președinta Asociației sașilor din Cristian stabiliți în Germania, născută într-o familie de sași își amintește că: „În Cristian, coroana de Advent era cunoscută mai mult în casele landlerilor. La sași nu țin minte să fi văzut Adventkranz”.

Referindu-ne la obiceiul de a oferi daruri de Sfântul Nicolae (germ. Nikolaustag), în ziua de 6 decembrie, acesta era practicat, în special, de familiile cu copii mici. Doamna Dagmar Baatz¹⁷ ne relatează câteva aspecte din perioada copilăriei petrecute în Cristian în perioada anilor '70-80: „La grădiniță și la școală copiii confecționau din mere, nuci, hârtie și vată forma lui Nikolaus pe care îl duceau acasă. Seara curățam încălțăminte care în timpul nopții era umplută cu nuci, mere, uneori și cu turtă dulce în formă de Nikolaus, nu ca acum. Nu se uita joarda!”.

În cele patru săptămâni de Advent, în gospodăria fiecărei familii se făcea curățenie generală. Totul trebuia să fie spălat, călcat și apretat. Bărbații tăiau porcul și preparau bucatele. Cu două-trei zile înainte de Crăciun femeile coceau cozonacii cu nucă, hencleșul și Gugelhupf-ul¹⁸.

¹⁴Maria Liebhart (n. 1943, sat Turnișor, Sibiu), interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021, cartier Turnișor, orașul Sibiu).

¹⁵Hans Huber (n. 1953, Turnișor, Sibiu, stabilit în Wangen, Germania), interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021).

¹⁶Dagmar Baatz (n. 1968, comuna Cristian, județul Sibiu, stabilită în Bietigheim-Bissingen, Germania), interviu realizat telefonic de Camelia Ștefan (2021)

¹⁷*Ibidem*.

¹⁸Chec de forma unui tort care se prepara cu ocazia sărbătorilor. În Turnișor acesta se servea atât de landleri cât și de sași, în timp ce în Cristian era preparat în special în familiile landlerilor.

De pregătirea dulciurilor pentru sărbători Maria Liebhart din Turnișor își amintește cu nostalgie: „*Nouă copiilor ne plăcea când bunica începea să se pregătească pentru Crăciun cu dulciurile. Pregătea din timp biscuiții cu unt, ștrudelul cu nucă, hencleșul și turta dulce. Eu mă bucuram când făcea biscuiții pentru că mâncam din aluatul acela crud și făceam forma lor cu niște forme din metal mai mici decât cele pentru turtă dulce*”.

Pe lângă adulți, și copiii aveau sarcini pentru pregătirea festivității ce urma să aibă loc în Ajunul Crăciunului. Aceștia trebuiau să participe la orele ținute de preot în ziua de duminică (germ. *Sonntagsschule*). Preotul alegea același număr de copii sași și landleri care urmau să învâțe poezii și cântece¹⁹. De asemenea, corul și fanfara din sat repetau cântecele bisericești care urmau a fi interpretate în cadrul festivității.

Bradul, un alt element-simbol al Crăciunului, cunoaște o prezență diferită în cele trei localități. Dacă în Cristian și Apoldu de Sus acesta se împodobește în biserică și înainte de anul 1990, în Turnișor, conform relatării doamnei Renate Köber²⁰ a fost împodobit pentru prima dată în biserică în anul 1990.

Despre bradul din Apoldu de Sus, introdus în biserică cu mult timp înainte de 1900 ne relatează doamna Elisabeta Pavel²¹: „*La noi în sat, de când țin eu minte, bradul era împodobit în biserică. Trebuia să fie gata pentru slujba din Ajun când copiii, după ce recitau poezii, primeau pungulițe cu biscuiți și turtă dulce. În zilele actuale, în Apold, bradul nu se mai împodobește în biserică, suntem puțini enoriași, iar slujbele iarna se țin într-o încăpere din incinta bisericii*”.

Dagmar Baatz își amintește de slujba din Ajunul Crăciunului din Cristian, care începea la ora 17: „*Lumina venea de la lumânările de ceară din brad care era decorat cu stelute din paie și ghirlande de hârtie pe care le pregăteam din timp în casa parohială cu doamna preoteasă. Toată comunitatea cânta. După terminarea slujbei copiii*

¹⁹Ernst Martin Weingärtner, op. cit. p. 267.

²⁰Renate Köber (n. 1965, cartier Turnișor, Sibiu), interviu realizat de Simona Malearov (2021, cartier Turnișor, orașul Sibiu)

²¹Elisabeta Pavel (n. 1959, Apoldu de Sus) interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021)

primeau câte un pachetel care era pregătit de femeile din Vecinătate în care erau puse mere, nuci, turtă dulce. La ora 8 seara începeau să bată clopotele, iar din turnul bisericii iluminat răsuna fanfara care interpreta cântece de Crăciun. După aceea toți cei prezenți la slujbă se întâlneau în fața bisericii iar tinerii aveau voie să petreacă”.

Despre bradul din casă Maria Liebhart ne povestește: „Bucuria noastră de Crăciun era să vedem la geam cine are pomul de Crăciun cel mai frumos. Familiile îl așezau în camera din față, ca să se vadă din stradă, iar noi îl vedeam dimineața, la ora 7, când mergeam la slujbă în prima zi de Crăciun. Încă era întuneric iar unele familii aprindeau și lumânările în el”.

Și Hans Huber ne relatează despre cum era bradul de Crăciun în familia sa: „Părinții duceau în seara de Ajun bradul în grădină, la fel și ornamentele și mai puneau pe jos prin curte crengi rupte până în grădină iar apoi ne ziceau că a venit Christkind cu bradul. Apoi noi îl împodobeam. Seara plecam la slujbă și bunica pleca după noi și zicea că merge să mai pună un lemn gros în sobă, moment în care așeza cadourile sub brad. Aveam fiecare copil câte o farfurie sub brad pe care o găseam plină la întoarcere cu nuci și fursecuri. Mai primeam mănuși, ciorapi și cămăși. Am primit și schiuri și într-un an patine”.

Și pentru că sărbătorile de Crăciun și bradul împodobit erau asociate de copii cu darurile pe care le primeau, considerăm oportun să relatăm aceste simțăminte în următoarele rânduri așa cum ne-au fost redade.

În ceea ce privește bucuriile copiilor, și anume primirea darurilor cu ocazia venirii lui Christkind, informații importante ne-a furnizat doamna Elisabeta Rosenauer²² din Turnișor, care provine dintr-o familie de sași: „În seara de ajun noi mergeam tot la bunica. Acolo primeam un cadou și ne servea cu cozonac, prăjituri și un ceai cald în care puneam o picătură de rom. Pe drumul de întoarcere, vedeam cadourile primite de copii, puse în geamuri. Fetele primeau cadou o figură de turtă dulce în formă de păpușă iar băieții în formă de cal. Când ajungeam ne culcam imediat, probabil și romul din ceai

²²Elisabeta Rosenauer (n. 1930, sat Turnișor, Sibiu), interviu realizat de Simona Malearov (2020, cartier Turnișor, orașul Sibiu).

ne ajuta. Părinții făceau bradul și puneau cadourile pe care le desfăceam dimineața. Era un obicei ca pentru fiecare copil să se pună sub brad o farfurie adâncă cu mere și nuci, în caz fericit și câte o ciocolată. Mai primeam haine și câte o păpușă. Păpușa o țineam de la Crăciun până de Anul Nou când dispărea. Și apoi o primeam din nou în anul următor dar cu alte hăinuțe”.

Tot despre darurile primite ne povestește doamna Maria Liebhart, care se trage dintr-o familie de landleri: „În copilăria mea era multă sărăcie . Eu m-am născut în 1943 iar în '45 mama a fost deportată în Rusia și s-a întors în '48 iar de mine și fratele meu s-a îngrijit bunica. Crăciunurile erau destul de sărace pe vremurile alea, la fel și primele petrecute alături de mama care era bolnavă și trebuia să se refacă. Noi ne bucuram și de un caiet, de niște culori și două-trei bomboane, nu eram bogați! Mai primeam și câte un șorț sau câte un batic; bunica cumpăra materialul și apoi le croia și le făcea tiv. Băieții primeau câte un pulover, mai primeam și șosete croșetate. Deci primeam chiar ce aveam nevoie, nu am prins vremurile cu multe jucării ca acum când e numai risipă. În seara de Ajun nu aveam voie să stăm mult. Bunica sau mama ne trimiteau la culcare ca să aducă bradul în casă și să îl împodobească. Bunica ne tot zicea: Mergeți la culcare că nu poate veni Christkind, că nu aveți voie să îl vedeți că vă aruncă cenușă în ochi. Doar când eram mai mari ne lăsa și pe noi”.

Sărbătoarea de Crăciun începea cu slujba religioasă care se ținea în Ajun. Biserica era plină de oameni îmbrăcați în porturile populare specifice anotimpului rece. Cu mic cu mare se mergea la biserică, întrucât slujba de Crăciun reprezenta un eveniment important în comunitate.

Cântatul în jurul candelabrului. Prima zi de Crăciun începea cu mersul la biserică la ora 7 dimineața. Aici se cânta în jurul candelabrului de Crăciun (germ. *Leuchtersingen*) vestea nașterii lui Isus. Acest obicei se practica în multe dintre comunitățile săsești din Transilvania.

Recuzita obligatorie a obiceiului constă dintr-un *candelabru* numit în dialectul săsesc *Lichtert* sau *Lichterchi*, iar în limba germană *Leuchter*²³.

Candelabrul de Crăciun
Desen realizat de Andreas Zahl, 2003

În anul 1856 *candelabrul de Crăciun* este menționat documentar în localitatea Turnișor²⁴. Acest obicei cunoscut în localitățile Turnișor, Apoldu de Sus și Cristian, prezintă unele particularități pe care le-am obținut din interviurile realizate precum și din traducerea materialelor din limba germană.

Candelabrul de Crăciun era format dintr-un cadru din lemn pe care se așeza un suport în formă de coroană sau piramidă. Suportul se învelea cu saschiu²⁵ și se decora cu flori din paie, hârtie creponată și mătase, ghirlande de măceșe, cu biscuiți, nuci și mere. La final se adăugau douăsprezece lumânări, iar în vârf se așeza un porumbel al

²³Reprezenta un obiect - simbol bisericesc, folosit în perioada Crăciunului, păstrat în multe comunități din Transilvania dar confecționat în unele localități diferite.

²⁴Renate Bauiniger-Liebhart, *Neppendorf. Bewohner*, 2006, p. 139.

²⁵Plantă perenă, cu tulpini târătoare, cu frunze ovale, și lucioase care înfloresc în luna aprilie și face flori albastre; pe timpul iernii frunzele rămân verzi.

păcii. În timpul anului suportul candelabrului de Crăciun era păstrat în sacristia bisericii²⁶.

O frumoasă descriere estetică și o explicație amănunțită a simbolurilor ornamentelor a candelabrului din Turnișor ne parvine de la preotul Heinz Dieter Galter în anul 1975²⁷: „Pe un suport de forma unui butuc din lemn sunt suprapuse în formă piramidală trei cercuri prinse de acesta cu câte o tijă în formă de cruce, învelită cu mușchi și trandafiri confecționați din hârtie colorată. Pe cercuri sunt agățate nuci aurii, păsărele și ouă confecționate din trestie și stofă colorată. Vârful piramidei era de forma unei coroane aurii. De asemenea pe fiecare cerc se prindeau patru lumânări iar pe coroană patru stegulețe bogat ornamentate. Însemnătatea simbolică a candelabrului indică lumina adusă în Ajunul Crăciunului, nucile simbolizează taina răstignirii lui Isus, ouăle simbolizează mugurii primăverii. Cele patru stegulețe indică cele patru puncte cardinale ce amintesc de cuvântul lui Isus: «Duceți-vă și faceți ucenici din toate neamurile»(Matei 28,19). Păsărelele sugerează probabil sărbătoarea Rusaliilor. Cele trei cercuri simbolizează Trinitatea. Florile transmit mesajul «Plecați din inima mea și căutați-vă bucuria!» Iar mușchiul verde reprezintă speranța vieții”.

Detalii despre obiceiul cântatului în jurul candelabrului de Crăciun numit Leuchtersingen ne relatează doamna Liebhart: „În biserică se pregătea Leuchterul. Erau patru pe vremuri și erau aranjate de către un bărbat din sat²⁸ care aduna mușchi de pe copaci și îl împodobeau. Tot el făcea niște păsări din hârtie care se puneau în Lichter. Acest obicei se desfășura în prima zi de Crăciun la 7 dimineața când băieții care terminau școala, cei din clasa a VII-a, erau organizați în patru grupuri. Fiecare grup ducea câte un Lichter la orgă, la altar și câte unul la fiecare intrare în biserică. Aceștia cântau un cântec foarte vechi Lobt Gott, ihr Christen alle gleich”(în

²⁶<http://www.brauchtumskalender.ooe-volkskultur.at/brauch-136-christleuchter>; Sara Konnert, *Tradition im Wandel am Beispiel Neppendorf*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2016, p. 18.

²⁷Sara Konnert, *Tradition im Wandel am Beispiel Neppendorf*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2016, p. 20.

²⁸Se referă la satul Turnișor care a fost încorporat municipiului Sibiu după cel de-al doilea război mondial, astăzi cartier.

traducere *Lăudăm pe Domnul, toți suntem la fel, care apărea în cartea veche de cântece*).

Tineri în jurul candelabrului, a doua jumătate a secolului XX
Arhiva bisericii evanghelice din Turnișor

Hans Huber ne introduce în atmosfera Crăciunului din anul 1967: „*Atunci slujba începea la 7 dimineața. Preotul ținea o slujbă scurtă după care începea ceremonialul. În acea zi biserica era cea mai plină din an, nu găseai un loc liber, stăteau oamenii în picioare. În 1967 eu am dus unul dintre candelabre. Eram patru grupuri, grupul mare, grupul mijlociu, grupul mic și grupul sașilor. Primele trei grupuri erau formate din landleri. Eu am făcut parte din grupul cel mare, având o statură mai impunătoare. Fiecare grup era format cam din cinci persoane. Noi, cei confirmați, porneam din sacristie de unde ieșeam pe rând și luam cele patru candelabre din spatele altarului. Fiecare grup ducea câte un candelabru. În fața celui care ducea candelabrul mergeau două persoane cu lumânări, două în față*

și două în spate. Grupul mijlociu, cel mic și cel al sașilor urcau cu candelabrele până la orgă. La finalul ceremonialului, două candelabre rămâneau în balcoanele din preajma orgii iar celelalte două candelabre erau puse în dreapta altarului și rămâneau în biserică până începea Postul Paștelui”.

Despre împodobirea candelabrului aflăm că în anul 1967 cei confirmați²⁹ nu aveau voie să participe, fiind interzis din partea școlii: „Eu nu am mai apucat să aranjez candelabrul, pe vremea mea școala din Turnișor ne-a interzis acest lucru. Un unchi de-al meu, Köber Josef pregătea decorațiunile pentru candelabru, făcea niște păsări din hârtie și niște figurine din lemn. Noi băieții îl ajutam doar la adunat mușchi din pădure pe care unchiul meu îl așeza în bucătăria de vară și îl colora cu verde ca să fie uniform apoi îl prindea de scheletul candelabrului”³⁰. Despre acest obicei aparte practicat și în Cristian în dimineața primei zile de Crăciun își amintește Dagmar Baatz: „Cântatul la candelabrul în prima zi de Crăciun avea loc la ora 7 dimineața, repetarea cântecelor și împodobirea acestuia intrau în egală măsură în atribuțiile băieților sași și landleri neconfirmați cu vârste cuprinse între 12-14 ani din ciclul primar clasele 6-8. Aceștia erau îndrumați de feciorii mai mari confirmați și de adulți. Două candelabre erau duse în biserică de feciorii sași și două de feciorii landleri (germ. Knaben)³¹).

Confecționarea acestora, constituia un concurs între cele două grupuri. Fiecare grup își dădea silința ca fiecare dintre candelabre să fie cât mai frumos decorat iar cântecele să fie clare și fără greșeli. În principiu acest act era de fapt o pregătire a copiilor într-o nouă etapă a comunității de la copil la confirmand, de la confirmand la membru al bisericii cu drepturile și îndatoriri. Fiecare grup era condus de un dirijor (germ. *Leuchterführer*) responsabil pentru cântatul perfect al acestuia. Primele două grupuri ale sașilor erau poziționate în zona altarului și pe empora sudică iar cele ale landlerilor pe la empora de vest și lângă orgă. Grupurile cântau alternativ vestea nașterii lui Isus

²⁹Tineri cu vârste între 14- 15 ani care își mărturisesc credința în fața întregii comunități, fiind inițiați în tainele Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană.

³⁰Hans Huber, interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021).

³¹Denumire folosită pentru băieții care nu sunt confirmați (cu vârste cuprinse între 10-13 ani).

iar întreaga comunitate răspundea între strofe cu versul «O ce bucurie mare”»”.

Candelabrul în fața altarului din biserica evanghelică din Cristian, județul Sibiu, 1979/1980, Fotograf Mihael Engel-Huber, Cristian, Arhiva Asociația comunității sașilor din Cristian în Germania

Candelabrul în empora bisericii evanghelice din Cristian, județul Sibiu, 1979/1980, Fotograf Mihael Engel-Huber, Cristian, Arhiva Asociației comunității sașilor din Cristian în Germania

Și în Apoldu de Sus se celebra obiceiul numit *Leuchtersingen*. Spre deosebire de Turnișor, unde candelabrele erau împodobite cu mușchi, în Apoldu de Sus, conform celor spuse de doamna Elisabeta Pavel, acestea erau împodobite cu saschii, iederă și crenguțe de buxus: „*Cele două clase se împărțeau în patru grupuri să strângă saschii. Primii patru băieți care erau mai în vârstă alegeau echipele, vorbim despre confirmanzi. Copii mergeau undeva departe în pădure după saschii și ornau apoi la casele lor Lichterkranz. În privința practicării Lichterului astăzi, acesta nu s-a mai ținut imediat după revoluție. Au mai încercat cei care au mai rămas să îl păstreze dar a fost greu pentru că localitatea nemaivând tineret nu mai era cine să-l practice. Acuma slujba nu se mai ține în biserica mare, pentru că nu este încălzită, iar fanfara, spectacolele, teatrul, cum era înainte de Crăciun, sunt amintiri*”.

Anita Ritz³², cea mai tânără dintre interlocutori, provenind dintr-o familie de landleri, face parte din ultimele generații care au participat la desfășurarea acestui obicei în Turnișor, în forma sa originală, păstrând și o fotografie din acea perioadă.

Grup de tineri în jurul Candelabruului de Crăciun, Turnișor, 1990
Arhivă personală Anita Ritz

³²Anita Ritz (n. Huber, n. 1976, Turnișor, municipiul Sibiu, stabilită în Erligheim, Germania din anul 1991), interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021)

După 1990³³ obiceiul *Cântatului în jurul candelabrului* nu a mai fost practicat în biserică sub aceeași formă. Obiceiul se preschimbă în mare parte, datorită numărului mic de enoriași rămași în localitățile analizate. În Turnișor acesta nu s-a mai organizat în biserică ci în incinta Academiei Evanghelice Transilvania: „După anul 1990 a fost făcută o pauză în privința Leuchterului, luând treptat o altă formă de organizare două Lichtere fiind lăsate în biserică, străjuind altarul și celelalte două fiind folosite la slujba din incinta Academiei. Slujba de la 7 dimineața care zeci de ani a trezit comunitatea și a organizat-o nu se mai ține”³⁴.

Revenind la obiceiurile din zilele Crăciunului știm că în cea de-a doua zi de Crăciun se țineau tot trei slujbe religioase, ca și în prima zi, iar în cea de-a treia doar una. În seara celei de-a doua zi de Crăciun avea loc, de obicei, un spectacol de teatru, la căminul cultural, urmat de o petrecere la care participa întreaga comunitate.

Suita manifestărilor de Crăciun se încheia în cea de-a treia zi cu o petrecere a tinerilor recruți: „În cea de-a treia zi de Crăciun, în 27 decembrie, exista obiceiul numit *Aufnehen*³⁵ la care participau atât tinerii din comunitatea landlerilor cât și din cea a sașilor. Era petrecerea de rămas bun a feciorilor care urmau să plece în armată după data de 1 ianuarie. Tinerii se întâlneau de obicei pe rând la fiecare” ne relatează Dagmar Baatz.

Din trecut în prezent – Crăciunul sărbătorit peste hotare

Spiritul Crăciunului, cu tot ce a însemnat *acasă* pentru sașii și landlerii din Transilvania, a fost purtat de comunitate indiferent unde s-a stabilit. Cu toate că sunt mai bine de 30 de ani de când au părăsit locurile natale, aceștia și-au păstrat obiceiurile culinare și dorința de a retrăi Crăciunul ca *acasă*, în Sibiu. Așa cum vom vedea în rândurile următoare, Crăciunul este perpetuarea și concretizarea unei amintiri

³³Revoluția din 1989 a permis deschiderea granițelor, moment în care o mare parte din populația germană a decis să emigreze definitiv din țară.

³⁴Renate Köber, interviu realizat de Simona Malearov (2021, cartier Turnișor, orașul Sibiu)

³⁵Cu ocazia acestui obicei fetete dăruiau feciorilor un buchețel de flori confecționat din diferite materiale și hârtie creponată pe care o prindeau cu ac și ață de partea dreaptă a pălăriei, iar feciorii dăruiau fetei alese o panglică prinsă pe umărul drept. Feciorii landleri primeau de la fete o cravată brodată, iar fetele primeau un batic pentru gât.

emoționale, aceea când cele trei generații ale familiei se reuneau în jurul mesei de Crăciun.

Mulți dintre respondenții noștri re trăiesc și astăzi amintiri legate de Crăciunul tradițional. Un exemplu în acest sens este cel al familiei Huber din Turnișor, stabilită în Germania, care a transmis copiilor și nepoților născuți în Germania, obiceiurile cu care au crescut acasă în Sibiu.

În amintirea acelor vremuri, bărbații pregătesc cârnații de casă după rețeta tradițională. În seara de Ajun aceștia vor fi serviți cu moare de varză.,,*Îmi amintesc că acasă, în Turnișor, în seara de Ajun mâncam cârnați fierți în moare, cu pâine și hrean ras. Peste hrean mama pune puțin zahăr și oțet, ca să nu piște foarte tare, îl pune câteva minute în cuptor. În primii ani după ce am venit în Germania, cumpăram de la țărani un porc gata tăiat și ne preparam de toate: tobă, cârnați, oase și carne afumată. Acum cumpărăm carne de la abator, ca să facem cârnați*”, ne destăinuie Hans Huber.

Și obiceiul Leuchtersingen, dăinuie în comunitățile de sași și landleri de peste hotare. Despre el deținem următoarea informație de la Dagmar Batz: „*Prietena mea landleriță Brigitte Holzinger plecată din anul 1982 în Germania mi-a povestit că în familia sa cântau de Crăciun cântecele specifice. Această relatare a fost scânteia care a entuziasmat comunitatea din Cristian stabilită în localitatea germană Bietigheim-Bissingen să reînvie vechiul obicei. În landul Baden Württemberg unde locuiesc nu se cunoștea până în anul 2016 acest obicei. Acesta a fost reconstituit pentru prima dată în cadrul unei festivități bisericești desfășurată în fiecare an, în prima duminică din luna ianuarie, în care se reunesc diferite comunități de emigranți cu origine germană, care prezintă obiceiurile specifice de Crăciun aduse din țara de baștină. Noi am fost prezenți cu obiceiul candelabrului și ne-am îmbrăcat în portul nostru din Cristian. După încheierea festivității, am oferit participanților la slujbă, o masă, unde am servit tocană și gulaș. Acest obicei a fost foarte bine primit de către biserică, așa încât este prezent în fiecare an, în biserica din Bietigheim-Bissingen, chiar și în cea din Karlsruhe*”.

La fel se întâmplă și cu comunitatea sașilor și landlerilor din Apold care practică acest obicei în Augsburg: „*Sașii din Apold au dus obiceiul Lichterkranz în Germania în Augsburg*”³⁶.

Comunitatea sașilor și landlerilor proveniți din Cristian la reconstituirea obiceiului *Leuchtersinger*, Germania, 2019
Arhiva Asociația comunității sașilor din Cristian în Germania

După 250 de ani de conviețuire dintre sași și landleri, rânduiala de a fi uniți a întărit comunitatea, ducând la o acceptare și omogenizare a tradițiilor. Respectul și dragostea față de valorile tradiționale îi unește și astăzi pe cei răspândiți în diferite zone ale Germaniei, departe de patria natală. Acasă, în Sibiu, obiceiurile străvechi sunt păstrate și practicate într-un mod mai simplificat (ne referim la ritualurile bisericești și la cele din spațiul casnic) din cauza numărului mic și îmbătrânirii populației rămase.

Abordarea metodei interviului, a facilitat obținerea neîngrădită de noi informații despre cum a fost trăit Crăciunul în trecut dar și în prezent. După cum informatorii ne-au relatat reiese faptul că menținerea propriei moșteniri culturale a depins și depinde de

³⁶Elisabeta Pavel, interviu realizat telefonic de Simona Malearov (2021).

locuirea împreună, în aceeași comunitate, fapt mai puțin realizabil datorită emigrării și răspândirii acestora pe întreg teritoriul Germaniei.

Materialele rezultate, vădesc și istoria recentă a acestei sărbători. Informațiile vor fi prelucrate și vor constitui ipoteze de cercetare pentru studiul comparativ al obiceiurilor din comunitățile sașilor și landlerilor din zona Sibiu.

Sfântul Nicolae sau Sânt-Nicoară în tradiția populară românească

muzeograf 1 A, Olimpia MUREȘAN
Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău

După tradițiile de Sânt Andrei, mistice și chiar înfricoșătoare, pentru că este "noaptea strigoilor" și a lupilor, plină de duhuri primejdioase, care umblă slobode până la cântatul cocoșilor, Sfântul Nicolae sau Sânt Nicoară este figura blajină aducătoare de pace și liniște, închipuit adesea ca un bătrân călare pe un cal alb, dacă vine pe ninsoare, sau negru, dacă vine pe pământ nenins. Așadar, dacă Sântandreiul este plasat într-un timp sumbru, învăluit de spirite malefice (strigoi), Sânt Nicoară apare ca un salvator, este Sfântul care salvează lumea, în această zi binele învingând prin credință răul.

Viața Sfântului Nicolae este foarte puțin cunoscută. Nu există o biografie detaliată a vieții sale, întrucât mai toate elementele biografice au apărut târziu și nu au putut fi demonstrate. Sfântul Nicolae a trăit la sfârșitul secolului al III-lea, începutul secolului al IV-lea. Tradiția Bisericii consemnează că Sfântul Nicolae s-a născut într-o familie bogată în localitatea Patara, în provincia Lichia, din partea asiatică a Turciei de astăzi. Numele său, Nicolae, vine de la „nicao“ care înseamnă „a învinge“, „a birui“, și „laos“, care înseamnă „popor“. Astfel, Nicolae se traduce prin sintagma „învingător/biruator de popor“. A studiat la cele mai bune școli, unde s-a remarcat prin inteligența sa, iar în bisericile în care intra uimea pe toți prin blândețe și noblețe sufletească. Întrucât unchiul său era episcop la Patara, Nicolae a stat o vreme la Mănăstirea Patara, unde a devenit preot. După moartea părinților săi, Teofan și Nona, Nicolae a renunțat la toată averea pe care aceștia i-au lăsat-o. A împărțit-o săracilor. A ajutat pe săraci, i-a primit pe cei păcătoși, a apărat credința de erezii și de persecutorii păgâni, el însuși fiind chinuit de soldații împăraților Dioclețian și Maximian, care au încercat să distrugă creștinismul și să reintroducă religiile păgâne. El a continuat să apere legea lui Hristos, mergând prin cetate și distrugând toate statuile zeilor la care se închinau păgânii.

Nu se știe cu exactitate anul în care Sfântul Nicolae a plecat la Hristos, unele surse indicând anul 340, iar altele 350. Se știe doar data,

respectiv cea la care astăzi îl cinstim pe Sfântul Nicolae, 6 decembrie. Sfântul Nicolae a făcut minuni chiar din timpul vieții sale.

Se spune că în timpul călătoriei spre Țara Sfântă, o furtună puternică i-a speriat pe cei din corabie, dar Nicolae i-a îndemnat pe toți să se roage lui Dumnezeu, iar furtuna s-a oprit. Tot atunci, Sfântul Nicolae a înviat un tânăr corăbier care căzuse de pe catarg și se înecase. De asemenea, în Alexandria, Sfântul Nicolae a vindecat mulți bolnavi și demonizați. Datorită minunilor pe care le-a făcut, Sfântul Nicolae este considerat ocrotitorul copiilor, în special al celor săraci, dar și al marinarilor, al brutarilor, al fetelor nemăritate și al celor acuzați pe nedrept.

În ciuda faptului că nu se cunosc foarte multe despre viața Sfântului Nicolae, iar cele care se cunosc sunt puse la îndoială, cultul său este foarte popular. În credința populară, Sfântul Nicolae mai este cunoscut și sub numele de Sânt-Nicoară. Se spune că el păzește soarele care încearcă să se strecoare pe lângă el pentru a ajunge la tărâmurile de miazănoapte pentru a lăsa lumea fără căldură și fără lumină.

Sărbătoarea Sfântului Nicolae prefigura victoria binelui asupra răului, a luminii asupra întunericului¹, este sfântul care stă de-a dreapta lui Dumnezeu². Imaginea multor icoane îl reprezintă ca un sfânt bătrân cu barbă albă care, atunci când și-o scutură, se umple pământul de zăpadă – aluzie la prima zăpadă care cade la începutul iernii³, pentru că iarna, după spusele multora începe la Sf. Nicolae⁴. Pentru a putea proteja lumea, Sfântul Nicolae este protectorul oamenilor de la văduve, copii orfani, fetele sărace până la soldați, corăbieri și animale.⁵ Sfântul apără oamenii de înec: *știu di la mama că ne spune că, mai demult când să întâmpla ca cineva să hie în pericol să să înece trăbuie să ceară repide ajutor la Sfântu Nicolae – Sfînte Nicolae, nu mă lăsa!*⁶

¹ **Ion Ghinoiu**, *Comoara satelor – Calendar popular*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 252

² **Inf. Rablău Maria**, loc. Surduc, jud. Sălaj: *Așe să zăce că în lumnina mare când să deștid cerurile de tri uări îl poț vede stând în dreapta Domnului.*

³ **Inf. Perșe Lucia**, loc. Motiș, jud. Sălaj, 2015: *Așe să zăce că dacă ninje în zăua de Sf. Nicolae, moșu își scutură barba și atunci începe iarna.*

⁴ **Antoaneta Olteanu**, *De la Sfântul Nicolae la Moș Crăciun*, în *Revistă de etnologie*, vol. II, Nr. 1, 2006, p. 51

⁵ **Marcel Lapteș**, *Timpul și sărbătorile țaranului român*, Editura Corvin, Deva, 2009, p.28

⁶ **Inf. Cormoș Maria**, n. 1928, Aluniș, Sălaj, 1998

Despre Sfântul Nicolae se spune că: *o fost atâta de sfânt că și când o fost prunc, în zălile de post nu suje țâță de la mă-sa: luna, miercurea și vinerea*⁷.

În unele sate era obiceiul ca de Sfântul Nicolae, mamele care aveau fete de măritat, trebuiau să urmeze un ritual pentru a-și vedea fetele măritate. După ce posteau cu sfințenie toate joile din an, în ziua de Sfântul Nicolae trebuiau să așeze la capătul patului o ulcică cu apă sfințită, o carte de rugăciuni și trei fire de busuioc, să fie căsătoria cu noroc și cu prunci sănătoși.

În trecut, în satele unde colindau feciorii în ziua de Sfântul Nicolae se alegeau „samadăii” sau „tizeșii” – conducătorii de colinde⁸. În unele sate din Sălaj, în această zi se sărea peste foc: *de Sf. Nicolae ne adunam și ne facem cocoși. Aprindem hului di la vaci din iesle și facem cocoși, avem ciur de ala din tablă găurit, prins cu o sârmă de botă, ne petrecem, sărem păstă focu ala că zăce că nu ne mâncă purecii dacă sărem păstă foc în zăua ceie*⁹.

Sfântul Nicolae este unul din cei mai iubiți sfinți și pentru că Moș Nicolae este adevăratul Sfânt Nicolae. Astăzi, este moșul care împarte daruri copiilor pentru că în trecut „*nu să știe de asta*”. Este cunoscut ca ocrotitorul copiilor săraci, punând trei pungi de galbeni celor trei fete pe care tatăl lor voia să le vândă din cauza sărăciei. *De Niculaie când eram mnică ne lua oarice, ori rotie, blide, prime pântu code. Mă scote afară pă capătu târnațului, să vād că nu vine, știu că mă tāt uitam în sus pă coste, nu videm mnică și intram în casă că îmi era frig și apoi îmi dăde și zăce, no că o intrat pă ferestrucă*¹⁰.

Mai veche este însă tradiția pedepsirii copiilor neascultători cu nuielușa lăsată în încălțările lor. Astfel, potrivit tradiției creștine, el pedepsește pe cei care se abăteau de la dreapta credință lovindu-i cu nuiua peste mâini. Rolul de ocrotitor al familiei cu care a fost investit Sfântul Nicolae îi dă dreptul să intervină în acest fel în educația copiilor.

Azi, toți copiii știu că în noaptea de 5 spre 6 decembrie trebuie să-și pregătească ghetuțele și cizmulile pentru că Moș Nicolae va

⁷ Inf. *Giurcuța Ana*, n. 1944, Ip, Sălaj, 2019

⁸ Inf. *Ardelean Ioan, Peci:* Tătdeauna, de Sfântu Nicolae, după ce să găta slujba la beserică, rămăneu feciorii și alejem samadăii.

⁹ Inf. *Criste Floria*, n. 1962, Cizer, Sălaj, 2016

¹⁰ Inf. *Druhora Ileana*, n. 1941, Baica, Sălaj, 2020

veni pe la ei să le aducă daruri celor cuminți¹¹. Copiii neascultători primesc o nuielușă, menită să-i atenționeze și să le aducă aminte că trebuie să asculte de părinții și bunicii lor. Nuielușa pe care o primesc copiii trebuie să fie din măr, iar aceasta trebuie pusă apoi în apă și, dacă va înflori până la Crăciun, înseamnă că sfântul „a mijlocit” iertarea celui care a primit-o.

Tot în această zi, de Sfântul Nicolae, sătenii spun că mai demult, așa cum de Anul Nou se făcea calendarul de ceapă, de Sfântul Nicolae se rupeau crenguțe de pomi fructiferi, de regulă de măr, pe care le aduceau în casă și le puneau în apă lângă icoane să înflorească până la Anul Nou. Dacă aceste crenguțe vor înflori până când anul se sfârșește, anul care vine va fi unul bun și roditor.

Ziua de 6 decembrie încheie ciclul de practici magice dedicate spiritelor morților – strigoi - început la mijlocul lui noiembrie și culminând cu Sfântul Andrei.

Imaginea Sfântului Nicolae în iconografie

În iconografia tradițională, Sfântul Nicolae este înfățișat împreună cu mai mulți sfinți sau împreună cu Maica Domnului, ținând în mâini omoforul episcopal, și cu Iisus Hristos, ținând în mâini Sfânta Evanghelie, amintind de o minune din viața sfântului, care a dus la reabilitarea sa, fie ca personaj unic, sau încadrat de scene din viața sa. Conform Erminiei bizantine a lui Dionisie din Furna, Sfântul Ierarh Nicolae este zugrăvit sub chipul unui bătrân pleșuv, având barba rotundă. El este reprezentat fără mitră, cu fruntea înaltă (simbol al înțelepciunii) și cu puțin păr alb în centru. Sfântul este îmbrăcat în felon, peste care are omoforul. În mâna stângă ține Sfânta Evanghelie, iar cu cea dreaptă binecuvântează. Uneori, Sfântul Nicolae este reprezentat ținând în mâna stângă o biserică, iar în mâna dreaptă o sabie (simbolul înarmării sale

Sfântului Nicolae, icoană de Nicula, de secol XIX, din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

¹¹ *Inf. Rablău Maria, Surduc*, Sălaj: pă vreme me nu să știe de asta, numa ne pune o botă în încălțai.

duhovnicești). Aceste obiecte scot în evidență personalitatea sfântului, ca luptător intransigent pentru credința curată și ca apărător al turmei sale împotriva ereziilor. În multe icoane, în partea superioară, de o parte și de alta a chipului Sfântului Ierar Nicolae, apar zugrăviți, în medalioane sau stând pe nori, Mântuitorul Hristos ținând în mâini Evanghelia, și Maica Domnului ținând în mâini omoforul episcopal.

Sân-Nicoară este foarte prezent și în colinde. Multe din refrenele colindelor sunt cu „flori dalbe, flori de măr”. Asta pentru că bătrânii cunoșteau și ei că acea nuielușă a Sfântului Nicolae trebuia să fie neapărat de măr. În unele sate din Sălaj am întâlnit mai multe variante ale colindei Sfântului Nicoară. Vom reda una dintre colinde culeasă, în cercetările de teren în anul 2016, din satul Cizer:

Colinda Sfântului Sân-Nicoară

Bun gazdă-i domnuțu mneu,
Domne
Bun gând și-o gândit, d-ai corinde
Oaste ce-o temat
Căți o cam tematu
Tăți o cam vinitu
Hei, corinda me, numa n-o vinit.
Sfântu-i Sfânt Nicoră
Tăți îl așteptară
Hei, corinda me, până joi, de
seară.
Când îi joi, de seară
Numa că-l văzu
P-on căluț albuț.
Albu-i de-nspumat
Și nainte ieșind,
O babă bătrână
Cu furca-n brău

Cu o cupă de vin
Cu cupa-nchina
Cu gura-ntreba
Pă unde-ai zăbovit?
Noi așe am întâlnit:
Nouă corăbdii,
Nouă și alte nouă,
Cele păcătoasă
Io le-am petrecut
Pă su mâna stângă
Pă portă de iad
Iadu-i întunecos
Rău loc de folos.
Cele mai drepte
Le-am petrecut în rai
Pă portă de rai
Raiu-i lumninos
Bun îi de folos¹².

¹² *Inf. Criste Florica*, n. 1962, Cizer, Sălaj, 2016

Pâsla - de la firul de lână la pălăria Fedora

muzeograf **Mihaela MONDOC**,
Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu

Încă din cele vechi timpuri, omul ca supraviețuitor, ființă rațională și practică, cu o fire întotdeauna curioasă și inventivă, a încercat mereu să obțină ceea ce își dorește prin minimum de efort, deci a creat procedee cât mai simple și eficiente, pentru a obține obiecte finite de maximă utilitate, pe care ulterior le-a îmbogățit cu elemente simbolico-estetice.

În această lucrare vom urmări deci, cum una dintre principalele materii prime ale industriei tradiționale a omenirii – Lâna – devine materialul cu atât de multe întrebuințări astăzi - Pâsla. Vom demara lucrarea noastră cu o incursiune în laboratorul de fizică-chimie, pentru a lua sub lupă firul de păr animal, punând accentul pe cel al oii, pentru a înțelege de ce anume este cel mai potrivit pentru confecționarea pâslei. Va urma apoi descrierea amănunțită a procedurii de realizare a materialului pe baza cercetării de teren efectuate în anul 2007, la Cîsnădie, unde Doamna Magdalena Schneider, meșter, ne-a demonstrat întregul procedeu de obținere a pâslei. În cele ce urmează ne vom concentra pe utilizarea ei în țara noastră, vom afla de unde a venit aici și vom atinge tangențial cele mai variate subiecte legate de pâslă: piese de costum popular tradițional, moda pălăriilor de fetru, alte industrii în care este utilizat acest material. Va fi o incursiune eterogenă ca informație, dar tocmai prin prisma acestui aspect, sperăm că totodată antrenantă și interesantă.

Să vedem totuși, înainte de a începe analiza amănunțită, ce anume spune cea mai viabilă sursă de informație din România despre acest subiect. Dicționarul Explicativ al Limbii Române ne oferă definițiile și expresiile uzuale ale cuvintelor *pâslă*¹, *împâslire*² și

¹*pâslă, pâsle*, s. f. Material textil obținut din fire de lână sau de păr de animal netoarse bătute la piuă, folosit la confecționarea pălăriilor, a încălțămintei călduroase, ca izolat etc. – Cf. sl. p l ũ s t ȳ .

*fetru*³, existente la momentul actual cât și informații legate de influențele lingvistice⁴ cărora le datorăm termenul românizat de *fetru* (latină) sau chiar *filz*⁵ (germană), iar acestea sunt foarte interesante. Amprenta mariilor imperii care au dominat Transilvania/România este evidentă.

Lâna. Materie primă. Toate fibrele naturale animale (în cazul nostru părul/blana) poartă denumirea generică de fibre proteice, din simplul motiv că au în structura lor proteine. Lâna/părul/blana, în calitatea ei de proteină cheratinică (alături de unghii, copite, pene, coarne etc.), are rolul de a susține și proteja organismul. Acest tip de scleroproteine (spre deosebire de proteinele din categoria fibroină,

pâslă ~e f. 1. Produs textil compact, obținut prin baterea în piuă a lânii sau a părului netors al unor animale, având diferite întrebuințări (la fabricarea pălăriilor, a încălțămintei călduroase, ca material izolant etc.).

2. Obiect de încălțămintă călduroasă (de iarnă) în formă de cizmă, confecționat din acest produs. /cf. sl. *plusti*

pâslă (-le), s. f. – Fetru. În loc de **pîstlă*, din sl. *plŭstŭ* (Miklosich, *Slaw. Elem.*, 35; Cihac, II, 247; Conev 60), cf. sb., cr. *pust*, ceh. *plst*, rus. *polstŭ*. – Der. *pîslar*, s. m. (muncitor care face pâslă); *pîslit*, adj. (de fetru; plușat); *pîslós*, adj. (moale; des; încălțit); *împîsli*, vb. (a încălci).

pâslă f. 1. materie de lână sau de păr, neșesută dar călcată: *cojoc de pâslă*;

2. lână foarte mare și delicată: *pălărie de pâslă*. [Cf. ceh PLST].

²**împâsli**, *împâslesc*, vb. IV. 1. Refl. (Despre tricotaje de lână) A se face des, îndesat ca pâsla.

◇ Tranz. *Împâslește dimia*. 2. Tranz. (Despre păr sau barbă) A acoperi fața, crescând des (ca pâsla). – **În + pâslă**.

a împâsli ~*esc* tranz. 1) (*despre păr, barbă*) A acoperi abundent (crescând des și încălțit, ca pâsla).

2) (*obiecte*) A căptuși cu pâslă. /în + pâslă

a se împâsli pers. 3 se ~*este* intrans. (*despre păr, lână*) A se face ca pâsla (descurcându-se greu). /în + pâslă

împâsli v. a se îndesa, vorbind de părul capului sau de mustăți. [V. *pâslă*].

împâslesc v. tr. (d. *pîslă*). Vest. Îmbicsesc, îndes cu praf, vorbind de lână, de covoare sau de părul capului. V. refl. Mă fac ca pâsla.

³**fetru** s. n. Pâslă din lână sau din păr de animal (presată și încheiată) întrebuințată în special la confecționarea pălăriilor. – Din fr. **feutre**.

fétru (fe-tru) s. n., art. *féturul*

fetru n. Pâslă subțire de calitate superioară, folosită la confecționarea pălăriilor. /<fr. *feutre*

fetru s.n. Pâslă făcută din fibre de lână presată, utilizată la confecționarea pălăriilor. [< fr. *feutre*].

fétru s. n. – Filtru. Fr. *feutre*, cf. rus. *fetr*.

***fétru** n., pl. *urî* (fr. *feutre*. V. **pîslă**). Barb. Pîslă. – Și **feó-** (eo dift.).

⁴**pâslă** f., pl. e (din **pîstlă*, bg. vsl. *plŭstŭ*, rus. *polstŭ*, germ. *filz*, din mai vechiu **feltar*, engl. *felt*, fr. *feutre*, it. *feltro*, mlat. *filtrus*. V. **filtru** 1). Un fel de stofă făcută din păr îndesat și neșesut: *pălărie de pîslă*. – Barb. **fetru** și **feotru** (după fr.). **FÉTRU** s. n. Pâslă fină și deasă, din lână sau din păr de animal, folosită la confecționarea pălăriilor. – Din fr. **feutre**.

⁵**filț** (3) *filțuri*, s. n. 1. Pâslă fină făcută din păr de iepure, care servește la confecționarea pălăriilor. 2. Țesătură specială făcută din lână împâslită și folosită la fabricarea filtrelor¹, ca izolator fonic etc. 3. Obiect confecționat din filț (1). – Din germ. **Filz**.

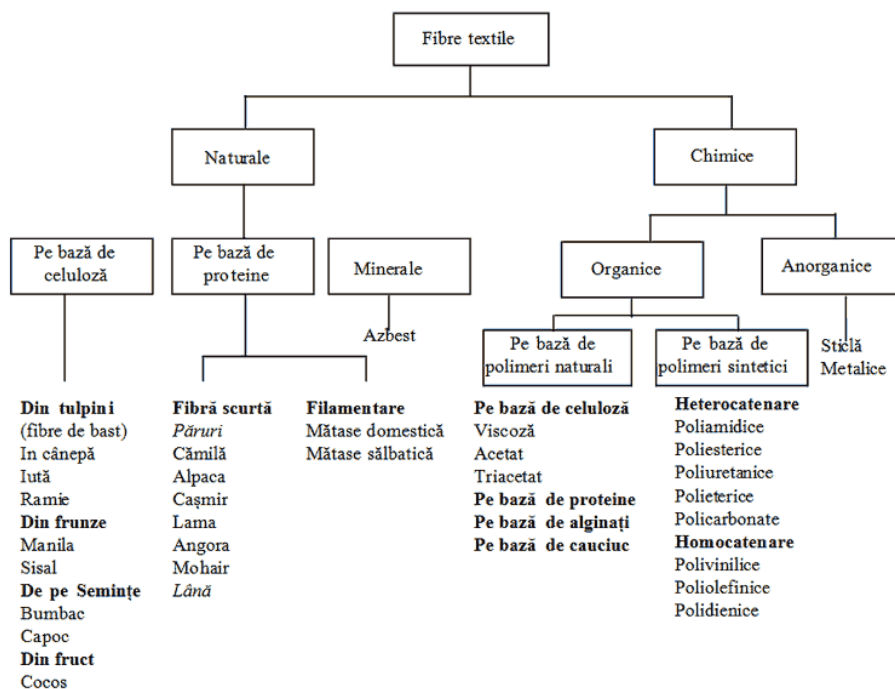
filț, *filțuri*, s. n. 1. Pâslă fină făcută din păr de iepure, care servește la confecționarea pălăriilor. 2. Țesătură specială făcută din lână împâslită și folosită la fabricarea filtrelor¹, ca izolator fonic etc. – Din germ. **Filz**.

filț s. n., (obiecte) pl. *filțuri*

filț ~uri n. Țesătură elastică și rezistentă confecționată din lână împâslită, folosită la fabricarea filtrelor, ca izolator fonic etc. /<germ. *Filz*

unde includem collagenul din piele și elastina din tendoane) prezintă o ridicată rezistență, fiind insolubile la factori ca: apă, soluții apoase de acizi sau alcali, ele putând fi dizolvate doar în soluții foarte concentrate acide sau bazice, la temperaturi ridicate⁶. Părul de capră, cămilă, bou, cal, lama, iepure, chinchilla, chiar câine sau pisică, dar mai ales cel de oaie se folosește în industria textilă a lumii. Tuns, spălat, scărmanat, ales în funcție de calitate, împâslit sau tors și apoi țesut, omul a descoperit potențialul acestei materii prime.

Iată mai jos o împărțire a fibrelor de origine vegetală, animală sau artificială⁷.

⁶ Iacobeanu, E, Ing., Ghimpu, M., Ing., *Materii prime textile. Manual pentru școli profesionale de ucenici*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963, pagina 71

⁷ <http://www.dex-tex.info/fibre-textile>

Datorită ușurinței în prelucrare, lâna este superioară tuturor celorlalte categorii de fibre animale produse de epidermă și reprezintă peste 90% din părul animal, care se folosește în industria textilă.

Oaia face parte din clasa mamiferelor, familia rumegătoarelor, specia *Ovis aries* și este în întreagăspândită în întreaga lume. Tocmai din această ultimă cauză calitatea lânii depinde foarte mult de rasă, alimentație (lâna oilor hrănite prost este uscată, se rupe ușor și prezintă gătuiri de-a lungul firului), climă, vârsta animalului, dar și de îngrijirea care i se acordă. Se deosebesc mai multe categorii și rase de oi, în funcție de calitatea lânii pe care o dau acestea. Lâna de calitate superioară (fină și semifină) la rasele *merinos* și *țigaie*, trebuie să fie omogenă, suplă fină, cu ondulații, iar lungimea firului să aibă valori între 40-180 mm. Cea de calitate inferioară (groasă), la *țurcană*, este neomogenă, aspră, fără ondulații și lungă până la 360 mm. Rasele încrucișate produc lâna de calitate determinată de caracterul predominant al uneia sau alteia dintre rasele încrucișate, pentru că acest caracter determină creșterea fineții lânii. Din berbec *merinos* încrucișat cu oi din alte rase, de exemplu *țigaie* s-a obținut varietatea *spancă* (superioară țigăii)⁸.

Fibra de lâna, indiferent cărei rase aparține, are aceeași structură. Ea este un produs al pielii animalului și crește fiind hrănită de substanțele din organism, de aceea, mai subliniem încă o dată cel mai important factor, alimentația. Aceasta dă în ultimă instanță calitatea și proprietățile extraordinare ale fibrei de lâna: elasticitatea și higroscopicitatea ridicată, bun izolator termic, plăcută la atingere, ușor de obținut, prelucrat, vopsit, rezistentă (la purtare) etc.

Pentru cei care urmăresc țeserea cu fir tors de lâna, anumite proprietăți pot fi un dezavantaj, posibil de ameliorat prin supunerea materialului la anumite procedee și finisări chimice, pentru neutralizarea alcalilor. Se impun totuși cunoștințe științifice complexe a structurii chimice a cheratinei, a structurii histologice și morfologice a fibrei de lâna, precum și a comportamentului acesteia în fața diferiților reactivi chimici, pentru a „îmblânzi” lâna. Trebuie avut în

⁸ Iacobeanu, E, Ing., Ghimpu, M, Ing. op. cit., pagina 44

vedere faptul ca oricât de largă ar fi gama de fibre sintetice cu proprietăți superioare, proprietățile acestei fibre animale nu pot fi ușor egalate. Până în prezent nu se cunosc fibre sintetice, care să fie superioare din toate punctele de vedere fibrei de lână.

Din fericire pentru noi, care avem ca scop împâslirea, este un real avantaj reacția fibrei la numiți produși chimici: rezistența scăzută la agenții alcalini⁹. Două dintre produsele care se folosesc în prelucrarea pâslei sunt apa cât mai dură și săpunul, mai ales cel obținut în gospodărie (soda caustică cum se spune popular), iar aceasta abundă de agenți alcalini, care în final înăspresc fibra, stimulând solzii firului de păr și practic încâlcesc firele ireversibil (dacă procedeul este realizat cum trebuie). Solid, lichid sau sub formă de cremă, săpunul este practic o emulsie care prin caracteristicile sale chimice, care datorită alcalinității sale (dată în principal de fabricarea lui cu o bază puternică: NaOH - cu PH maxim alcalin de 14), dizolvă grăsimea și implicit toate impuritățile “agățate” de fibră. Săpunul este de fapt o sare de sodiu. Exact același lucru se întâmplă și la operațiunile de dat la pivă a textilelor și țesăturilor mari.

Pentru a înțelege rezistența la agenți chimici și comportamentul în procesele de finisare, trebuie să cunoaștem structura morfologică a straturilor arhitecturale componente ale fibrei, care influențează proprietățile ei fizico-mecanice.

Structura fibrei de lână. Un fir de păr de oaie se compune din două părți: *rădăcina* (care se găsește sub epidermă, este formată din celule vii, care printr-un proces de cheratinizare progresivă se diferențiază și pe măsură ce se apropie de suprafața pielii, mor, transformându-se într-o materie cornoasă, cheratinică) și *tulpina* (partea exterioară a fibrei, cea care de fapt dă lânii valoarea deosebită prin proprietățile mecanice, fizice și chimice particulare¹⁰).

⁹ Iacobeanu, E, Ing., Ghimpu, M., Ing., *op cit.*, pagina 44-73

Oprea, Ovidiu Horea, *Fibre textile naturale*, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, Centrul pentru Învățământ la Distanță, Sibiu, Ed. Alma Mater, 2003, pagina 73-134

Jacobi, Louis, Arnold-Berlin, Gustav R., Richter-Periam, Kurt, Pellaio, C.A.P., Moll-Berlin, Herbert, *Fabrikation von Damen- und Herren-Filzhüten*, Hasse & Dreher G.M.B.H., Berlin W 35, Berlin, Verlag der Deutschen Hutmacher Zeitung, 1935, pagina 149-163

¹⁰ <http://www.dex-tex.info/fibrele-naturale/fibra-de-lana>

În componența fibrei de lână/tulpinii de fapt, se găsesc 3 straturi celulare: stratul cuticular/cuticula (situată la suprafață, cu aspect solzos și rol de teacă protectoare), stratul cortical/cortexul (sau corpul propriu-zis al fibrei de lână care determină aproape exclusiv proprietățile chimice și fizice, respectiv elasticitatea și rezistența mecanică etc) și stratul medular/medula (aflat în interiorul fibrei de grosime mijlocie și medie, care, în cazul fibrelor fine, poate lipsi).

Studiile efectuate cu ajutorul microscopului optic arată că celulele solzoase, cuticulare ale lânăii se suprapun parțial una peste alta (pe aproximativ $2/3$ din lungimea lor), asemănător țiglelor de pe un acoperiș, formând astfel un înveliș pe suprafața fibrei, protector dar neomogen (pot prezenta părți mai puțin ordonate, spații goale, bastonașe, pori, umflături, fisuri longitudinale). Dacă animalul se îmbolnăvește de exemplu sau este rău întreținut, în grosimea lânăii apar discontinuități sau pe porțiunile fibrei unde diametrul este mai mic, stratul de solzi poate chiar să lipsească. Tocmai din această cauză prezența solzilor prelungește durata de purtare a confecțiilor din lână și este tocmai motivul pentru care lâna se folosește la împâslit.

Proprietățile generale ale lânăii, geometrice, fizice, mecanice și chimice, sunt determinate nu numai de structura chimică, ci și de structura supramoleculară cu particularitățile ei morfologice.

Lungimea fibrei depinde de natura hranei administrată animalului, de rasă, de sex, de timpul dintre două recoltări consecutive ale lânăii. Nu se cunosc diferențe privind lungimea fibrei în funcție de vârstă. *Grosimea* sau *finețea* fibrei, caracteristică de mare importanță tehnologică este influențată de hrană, climă, sex, rasă și de vârsta animalului. Totdeauna lâna de calitate superioară are diametrul fibrei mai mic. Ondulația conferă lânăii elasticitate, proprietăți termoizolante, rezistență la uzură și proprietatea de a reveni după șifonare. Calitatea se apreciază și după numărul ondulațiilor pe centimetru (rasa de oi merinos ocupă primul loc la caest capitol).

Culoarea fibrei, proprietate fizică importantă, este generată de pigmenții care se găsesc în fibră. Pigmentul localizat în stratul cortical, există și în stratul solzos și în canalul medular, dar nu în aceleași proporții. Cea mai frecventă este culoarea albă, apoi neagră și

brună. Se cunosc și rase de oi cafenii și chiar roșcate. Lâna de calitate superioară, cum este merinos, are aproape totdeauna culoarea albă.

Luciul este dat de fenomenul de reflectare a luminii care lovește fibrele de lână, cu cât sunt mai netede și mai uniforme, cu atât aspectul lor este mai lucios. Luciul este influențat de solzi, de stratul cortical precum și de starea de pigmentare a fibrei. Lucirea lânii pe corpul animalului este influențată și de prezența usucului¹¹, deoarece aceasta are un aspect gras și favorizează reflectarea luminii. Un astfel de luciu, dispare după spălarea lânii.

Higroscopicitatea este proprietatea lânii de a absorbi apa/umiditatea din mediul înconjurător. Fibrele cu canal medular mai dezvoltat sunt mai higroscopice. În comparație cu alte fibre textile, fibra de lână absoarbe o cantitate mai mare de apă. Lâna nespălată absoarbe în mai mică măsură apa din atmosferă (datorită sebumului), pe când cea spălată este mai higroscopică.

Dintre proprietățile mecanice ale fibrei de lână cele mai importante sunt rezistența și elasticitatea. De ele depinde durata de folosire a materialelor din lână. Ambele au valori maxime pentru fibra crudă/tână, ele fiind proprietăți care apar în cursul formării și creșterii fibrei. Sunt defavorizate de condițiile necorespunzătoare de hrană și întreținere a oilor, precum și de depozitarea lânii în condiții improprii.

Proprietățile chimice ale fibrei sunt determinate de structura chimică și supramoleculară a cheratinei. Dintre factorii cei mai importanți care influențează această proprietate fac parte: lumina, căldura, agenții alcalini și acizii, agenții oxidanți și reducători¹². Fibra de lână este o substanță reactivă și se poate combina fără dificultăți cu substanțe cu caracter acid, bazic și cu un număr mare de coloranți. Cu

¹¹**usuc**, *usucuri*, s. n. Substanță unsuroasă, albă-gălbuie, secretată de glandele sebacee și sudoripare ale ovinelor, care protejează fibrele de lână, menținându-le rezistența și elasticitatea. ♦ Apă unsuroasă rezultată din prima spălare a lânii (și folosită în medicina populară la tratamentul scabiei). – Lat. **suc(c)us** + **usuc** (prez. ind. al lui *usca*). Sursa: DEX '98 (1998) | <http://dexonline.ro/definitie/usuc>

¹² **Oprea, Ovidiu Horea**, op.cit, pagina 73-134

Jacobi, Louis, Arnold-Berlin, Gustav R., Richter-Periam, Kurt, Pellaio, C.A.P., Moll-Berlin, Herbert, op.cit, pagina 149-163

compușii din coloranți poate forma reacții și legături chimice, fiecare vopsire înseamnă de fapt un proces chimic complex. Acest gen de vopsire se practică mai ales în ramura industrială a confecționării pâslei. Vopsirea este practic un dublu tratament. O dată impregnează culoarea dorită, iar apoi imprimă lânii, în cazul nostru pâslei rezultate, anumite proprietăți fizice și chimice necesare materialului finit (rezistență la anumiți factori, de exemplu ignifugare). În prezența acizilor, proprietățile chimice și fizice ale lânii se modifică în funcție de calitate, concentrație, temperatură, durata tratamentului, prezența unor săruri neutre, dar în general, lâna scade în greutate, își pierde rezistența fizico-mecanică și elasticitatea (din cauza acizilor care distrug legăturile dintre compuși). Sărurile alcaline trebuie administrate foarte controlat pentru ca sunt mai agresive decât acizii.

Acțiunea distructivă a moliilor asupra lânii se poate explica în felul următor: în suc digestiv larva de molie conține o substanță capabilă să slăbească anumite legături chimice, declanșând practic o reacție în lanț, care duce în final la distrugerea fibrei.

Împâslirea este capacitatea fibrei de a se încălci, datorită prezenței solzilor pe suprafața fibrei. *Impâslirea este premeditată*, când dorim să mărim capacitatea termoizolatoare și aspectul suprafeței materialului. Practic aceste efecte se obțin prin procedeul de introducere la pivă, care se bazează pe proprietățile structurii solzoase a lânii, care în prezența anumitor agenți chimici și mecanici externi, generează o frecare direcționată a fibrelor în sensul longitudinal, facilitând ancorarea acestora¹³. Factorii principali care influențează și creează posibilitatea obținerii pâslei și postavurilor sunt structura suprafeței și elasticitatea (longitudinală și transversală) a fibrelor cheratinice, lungimea, finețea și ondulațiile fibrelor, conținutul de grăsimi și ceruri, dar și factori externi (temperatura, proprietățile chimice ale aburului, valoarea pH-ului, umiditatea etc.). Structura

¹³Jacobi, Louis, Arnold-Berlin, Gustav R., Richter-Periam, Kurt, Pellaio, C.A.P., Moll-Berlin, Herbert, op.cit, pagina 149-163
Oprea, Ovidiu Horea, op.cit, pagina 73-134

solzoasă a suprafeței fibrelor și elasticitatea acestora, creează principiul de împâslire, iar lungimea și finețea fibrelor influențează cu precădere calitatea (densitatea, rezistența, permeabilitatea la lichide, elasticitatea etc.).

Împâslirea este nedorită când influențează negativ stabilitatea dimensiunilor piesei finite. Prin anumite reacții chimice și de umidificare, posibilitatea de împâslire poate să scadă sensibil. Prin tratări corespunzătoare cu substanțe emoliente, se potolește tendința de împâslire și crește maleabilitatea.

Căldura este cunoscută ca un factor favorabil împâslirii (viteza de împâslire crește odată cu creșterea temperaturii). Influența căldurii asupra tehnicii de împâslire este atribuită modificărilor proprietăților de electricitate longitudinală și transversală. Valoarea pH-ului influențează de asemenea posibilitatea de împâslire. Prin analiza celor mai importanți factori și a influenței lor în tehnologia de împâslire, ne dăm seama că aceasta începe în momentul în care fiecare fibră este acționată într-o mișcare (de migrare) una față de alta, datorită unor forțe externe care creează această apropiere. Apoi, în mod preferențial, vârfurile fibrelor mai sensibile, cu capacitate mai mare de gonflare și de deformare în prezența căldurii și umidității, capătă o ancorare (mai mare sau mai mică, în funcție de valorile fiecărui factor în parte).

Bineînțeles că în ramura industrială a pâslei se aplică tratamente chimice lânii, pentru a se evita împâslirea acesteia, deci se modifică pe această cale majoritatea proprietăților cheratinei, dar se încearcă nealterarea culorii, elasticității etc.

Prelucrearea lânii. Obținerea pâslei. Magdalena Schneider, meșter popular din Cîsnădie

După ce am aflat de existența unui meșter popular care prelucrează pâslă manual în Cîsnădie, județul Sibiu, am poposit în data de 21 martie 2008 în atelierul acestuia. Doamna Magdalena Schneider, fostă țesătoare la fabrica de covoare din Cîsnădie, a luat parte, împreună cu alte 6 femei, la un curs organizat de Biserica Evanghelică în Germania, unde a învățat să confecționeze pâslă manual, pentru ca ulterior să devină meșter acreditat, în condițiile în care activitatea economico-socială din Cîsnădie s-a restrâns foarte

mult. După finalizarea acestui curs au deschis împreună un magazin de desfacere a tot felul de produse de artizanat cu specific săsesc printre care și obiecte din pâslă (veste, jucării, covorașe și altele).

Lângă magazin, într-o cameră, era amenajat un mic atelier dotat cu masă, sursă de apă, încălzire și un mic depozit, unde am găsit lână sub formă de caiere, săpun și cele necesare prelucrării (tipare pentru diferite obiecte finite, jaluzele din bambus, perdele, pungă din material plastic etc.). Doamna Schneider ne-a demonstrat practic tot procesul de confecționare al unui obiect simplu: un papuc de casă din pâslă. Meșterul a folosit următoarele: lână naturală de oaie (100 %), apă fierbinte, săpun de casă, o jaluzele mare de bambus (pentru a putea confecționa obiecte de diferite dimensiuni), o bucată de linoleum decupată în formă de talpă (tipar), o perdea (pentru a stoarce excesul de apă), o bucată dintr-o pungă de plastic (cu care se umple papucul, pt a-și păstra forma).

Lâna de culoare naturală (300-400 grame) și cea vopsită (necesară decorării), este materialul din care se realizează pantoful. Este doar tunsă, curățată și pieptănată/scărmănată. “Pe un covor de bambus se așează 10-12 straturi de lână sub și peste tiparul de linoleum”, ne explică Doamna Magdalena.

Tiparul are forma și mărimea dorită, în funcție de obiectul finit, în cazul nostru, imită talpa stângă și dreaptă a pantofilor. Peste bucata de linoleum se mototolește o pungă de plastic, pentru a da forma labei piciorului. Cu cât jaluzeaua din ramuri subțiri de bambus este de mai mari dimensiuni, cu atât obiectele realizate pot fi mai voluminoase. Toate aceste materiale (covorașul de bambus, perdeaua, linoleumul și pungă de plastic din PVC) sunt impermeabile și rezistente la apă fierbinte.

“Caier de bună calitate, cu fir mai lung!” observă dânsa. “Se dă forma dorită prin frecare circulară cu săpun și apă fierbinte.” Într-o găleată de metal se încălzește apă aproape până la temperatura de fierbere, apoi se rade pe răzătoare săpun de casă (calup în formă de cub cu latura de 10-15 cm) și se amestecă până acesta se dizolvă. Lâna se presează prin apăsare cu mâna udă de apă fierbinte, plină cu clăbuc de săpun.

Dacă se observă că pereții pantofului sunt prea subțiri se mai poate adăuga lână, în straturi și pe o parte și pe alta. Acum este momentul când se adaugă și lâna colorată, cu efect decorativ, în stratul cel mai superficial. După ce lâna se mulează pe suportul din interior, se “taie codița, pentru a scoate forma din interior”, cum ne povestește Doamna Schneider, în timp ce lucrează cu sânguință mai departe. După ce se decupează partea de sus, pe unde se va introduce mai târziu piciorul, când vor fi încălțați, se freacă pantoful cu mâna plină de clăbuc, până prinde o formă mai stabilă.

Următorul pas este rularea și presarea pantofului, în interiorul căruia încă mai avem linoleumul, în covorașul de bambus.

Se întoarce pe toate părțile și pozițiile, ca să prindă forma normală pe care trebuie să o aibă. Prin rulare și apăsare în bambus, apa în exces este stoarsă, în material rămânând practic doar săpunul. Acest procedeu se repetă până când pâsla are consistența dorită în urma proceselor fizico-mecanice și chimice explicate anterior. Finalitatea constă în îndesarea/încălcirea/împâslirea firelor de lână.

Înainte de ultima etapă, se modelează cu săpun în mână, pentru a retușa ultimele detalii funcționale și estetice. La final “se spală de săpun cu apă rece în mașina de spălat. Apoi se așează papucul în picior și se modelează cu mâna ca să ia forma piciorului, după care se scoate ușor și se pune la uscat la soare.” Spălarea cu apă rece contribuie la evitarea suprasaturării pâslei cu săpun. Excesul poate fi nociv fibrei de lână, care își poate pierde proprietățile (elasticitate,

rezistență mecanică, rezistență termică, pigmentația). “Se poate spăla în mașina automată cu programul de rufe delicate, la 30-40 de grade” ne sfătuiește meșterul.

Astfel în urma a 7-8 ore de muncă manuală destul de obositoare, la care nu am adăugat timpul necesar uscării, avem rezultatul final: un papucel de pâslă realizat în atelierul Doamnei Magdalena Schneider. De atunci creatoarea a devenit un strâns colaborator al Complexului Național Muzeal ASTRA a fost invitată în fiecare an la târgurile și evenimentele de gen, în calitate de meșter popular sau chiar instructor la tabere de creație. De câțiva ani însă, starea de sănătate nu i-a mai permis din păcate să se dedice acestor lucruri dragi ei.

Pâsla în alte centre. Tot la Cislădie, prin intermediul Doamnei Gerhild Rudolf, astăzi director al Friedrich Teutsch Haus, am aflat despre existența în Germania, a Doamnei Margret Riedl, artist deosebit în acest domeniu. Născută în 1949, în Ucraina, fiica lui Lieselotte Bilstein (săsoaică din Cislădie) și a lui Klemens Riedl (austriac), de profesie pedagog special pe programe extrașcolare, chiar terapeutice, pentru 27 de ani. Inițiază după 1984 varii proiecte de educare a creativității, în cadrul cărora în calitate de instructor învață, în propriul atelier, adulți și tineri atât meșteșugul cât și arta prelucrării pâslei. Experimentând pe această materie primă, Doamna Riedl a ajuns la nivelul de artist plastic, făcând parte din Asociația Artiștilor și Susținătorilor de Artă din Bonn, Germania. Crează lucrări de anvergură din pâslă. Imaginile de mai sus au apărut într-un editorial dedicat ei, din ziarul

virtual al comunităților săsești transilvănene¹⁴.

La atelierul organizat de dânsa, au participat atât Doamna Schneider, cât și alți meșteri populari din România. Doamna Panait Maria, absolventă a acestui program a învățat la rândul ei încă cinci persoane în satul Viscri, comuna Bunești, județul Brașov. Aici mai dăinuie, cetatea țărănească săsească, ce cuprinde între zidurile sale una dintre puținele biserici-sală romanice de secol XIII. Între timp satul Viscri este renumit în toată lumea și cunoaște un boom economic prin turism, pentru că Prințul Charles a ales să cumpere o proprietate acolo. Dar până nu demult situația nu a fost atât de fericită, așa că femeile de aici au format o pe la sfârșitul anilor '90 a asociație și au demarat proiectul Șosete din lână naturală din Viscri, inițiat de doi germani stabiliți acolo. Șosetele croșetate din vechi pulovere de lână de către femeile din sat, erau la început date în schimbul alimentelor (zahăr, ulei sau pâine). Cum grămada de șosete a început să crească din ce în ce mai mare, cu timpul trocul s-a transformat într-un adevărat proiect la care participau acum câțiva ani 125 de femei din sat. S-au extins între timp și pe prelucrare pâslă. Acum nu de multă vreme ele tricotau șosete, mănuși, căciuli, pulovere sau papuci de pâslă care ajungeau la depozitul central din Naumburg Germania, de unde se vindeau în toată țara¹⁵.

Astfel, un meșteșug care datează din perioada de pruncie a întregii omeniri, după cum vom vedea, se propagă și astăzi, datorită unui simplu factor – economia. Pornind de la omul care prelucrează cu dragoste, din pasiune această materie primă, ducând-o la rangul de artă și învățându-i și pe alții, meșteșugul în sine este transmis mai departe.

Pâsla. Scurt istoric. Descoperiri, mituri și legende

Împâslitul este una din cele mai vechi forme de prelucrare a lânii, lucru din păcate dificil de demonstrat datorită faptului că acest material se degradează și putrezește rapid. Totuși s-au mai păstrat

¹⁴ <http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/alteartikel/2198-portrait-der-textilkuenstlerin-margret.html>

¹⁵ Pliant de prezentare primit de la meșter popular tradițional Maria Panait *Echte Schafswollsocken aus Viscri, Viscri, das Sockendorf aus Transsilvanien*

dovezi în acest sens. S-au găsit fire presate de păr animalier care datează până în 3000 înainte de Christos (neolitic timpuriu), unii cercetători fiind de părere că acest meșteșug ar putea data chiar din 8000 înaintea erei noastre mai ales în zona asiatică.

Interesant este că din regiunile în care se prelucra pâsla ne-au rămas diferite *legende* despre cum a luat ființă fenomenul.

În Persia se povestește cum unul din “copiii” regelui Solomon a reușit să împâslească lâna. Cioban fiind, călătorind cu oile în întreaga regiune, acestuia i-a venit ideea de a transforma lâna în covor, dar oricât de mult s-ar fi chinuit, tot nu a reușit să înnoade cu success firele. Pierzându-și răbdarea, a început să plângă amarnic și să sară cu picioarele pe lâna. Epuizat a căzut în genunchi și atunci a observat că lâna plină de lacrimile lui sărate se transformase în covoraș.

Altă povestire ne indică că pe arca lui Noe ar fi fost prima lâna împâslită. Se spune că animalele de pe arcă ar fi fost foarte înghesuie și fiind atât de multe era groaznic de cald, încât oile s-ar fi lepădat de blană. După cele 40 de zile pe arcă, când Noe a eliberat animalele pe Muntele Arrarat a observat că în țarcul oilor, lâna îmbibată cu urină și călcată în copite se transformase într-un covor de lâna împâslită.

O ultimă legendă pe care o vom aminti este cea a Sfântului Clement, patronul spiritual al pălărierilor de pretutindeni. Se spune că în jurul anilor 800 după Christos, Clement rătăcea pe drumurile prăfuite ale Irlandei, împărțind Cuvântul lui Dumnezeu. Drumul pietros i-a însângerat picioarele, astfel că și-a capitonat tălpile sandalelor cu ghemotoace de lâna. De la transpirație și călcat, lâna s-a transformat într-un material plăcut la atingere și foarte rezistent.¹⁶

Dar mai bine să lăsăm presupunerile la o parte și să vedem doar câteva din *descoperirile arheologice* importante.

În regiunea Catal Hüyük, din actuala Turcie, s-au descoperit fragmente de pâslă care atestă prezența ei încă din antichitate (anul 600 înainte de Christos). Fragmente bine păstrate s-au mai găsit și în podișul Altai din Siberia, mai exact în mormintele din peșteri. Cea mai renumită piesă este o pătură de cal, care datează din secolul IV înainte

¹⁶ [Ploaiadecuvinte.blogspot.ro/2013/11/istoria-palariei.html](http://ploaiadecuvinte.blogspot.ro/2013/11/istoria-palariei.html)

de Christos. Toate aceste dovezi au supraviețuit de-a lungul secolelor numai datorită faptului că au fost înghețate mult sub zero grade Celsius.

Și Herodot aduce aminte în scrierile lui de importanța pâslei, ca material necesar la construirea corturilor nomazilor, acoperirea coviltirelor, realizarea covoarelor și a îmbrăcăminții (veșminte de ploaie și acoperămintele de cap de toate genurile).

Strabon, vestitul istoric și geograf antic grec scrie despre sarmați, popor de păstori și războinici, aparținând grupului iranian vestic, aflat în ținuturile uralo-caspice: “Corturile de păslă sunt așezate pe carele în care ei locuiesc. În jurul corturilor pasc cirezile, cu al căror lapte și carne se hrănesc. Umblă după pășuni, alegând întotdeauna regiuni bogate în iarbă – în timpul iernii în mlaștinile din jurul Maiotidei (Marea de Azov), iar vara în câmpii”. În secolul al V-lea î.Hr., după spusele lui Herodot, sarmații erau așezați lângă fluviul Don, care îi despărțea de sciții aflați mai spre vest¹⁷.

Și în ziua de astăzi pâsla mai este încă folosită la construirea iurtelor triburilor nomade din nordul Asiei (mongoli și chinezi). În mod eronat pâsla nu se folosește doar la acoperirea acestora. Lemnele care formează scheletul iurtei, în sistem grilaj, sunt legate între ele cu șnururi groase de piele și păslă. Exteriorul structurii de lemn este îmbrăcat în mai multe straturi de păslă. În funcție de regiune și anotimp se mai poate aplica peste acest strat, unul de pânză pentru protecție împotriva prafului, precipitațiilor și colorat în însemnele familiei. În funcție de anotimp și podeaua de lemn (fenomen recent, înainte lipsea) este acoperită cu covoare de păslă, mai groase sau mai subțiri. În mijlocul cupolei acoperișului este o gaură de evacuare a fumului. În funcție de destinația iurtei aceasta măsoară între 3-8 metri în diametru și 2-3 metri înălțime.¹⁸

¹⁷ <http://trona2007.wordpress.com/2013/12/15/studii-de-istorie-a-ucrainei-ii/>

¹⁸ Lamm, Cornelia, Dr.Boehnke, E., *Filzvergleich unterschiedlicher Wollen verschiedener einheimischer und vom Aussterben bedrohter Schafrassen*, Witzenhausen, Projektarbeit an der Universität-Gesamthochschule Kassel, Fachbereich Landwirtschaft, Internationale Agrarentwicklung und Ökologische Umweltsicherung, WS 1999/2000

Și în spațiul nord-germanic s-au făcut descoperiri de acest gen. Pe vremea vikingilor, în zona dezvoltatului port din Golful Haitabu, la granița daneză, se prelucra manual pâslă. Aici materialul s-a păstrat sub formă de bulgări îmbrăcați în strat de cărbune și tocmai datorită acestuia a rămas intact. S-au făcut anumite ipoteze potrivit cărora aceste bucăți sferice de pâslă ar fi fost folosite la impregnarea / hidrofugarea / impermeabilizarea podelelor corăbiilor vikinge cu cărbune, dar nu au putut fi în totalitate dovedite. A mai fost descoperită o mască aparținând tot acestei civilizații, întruchipând un cap de urs, folosită cel mai probabil ca parte componentă a unui costum ceremonial. Lâna care s-a folosit la realizarea acesteia, aparține rasei băștinașe de oi Skudde¹⁹, din acea zonă, care astăzi este pe cale de dispariție.

Putem concluziona că lâna împâslită a apărut în toate zonele în care existau crescători de oi, ca soluție la intemperiiile climatice regionale.

Pălăria. De la necesitate la modă. Observăm că de-a lungul istoriei piese de îmbrăcăminte din pâslă au persistat în anumite zone, prețuite la început tocmai pentru calitățile lor izolatoare și higroscopice. Iarna se purtau în zonele friguroase, papuci asemănători șosetelor din pâslă sub care se lega talpa de piele și se fixau cu curelușe asemănătoare nojițelor, mai târziu s-a căptușit talpa sau tot interiorul cizmelor. În evul mediu avem vesta *gambeson*, purtată sub armură, pentru protecție împotriva frigului, șocurilor de la lovituri, dar și să nu jeneze pielea.

În ceea ce urmează vom aminti denumirea câtorva dintre acoperămintele de cap din pâslă, ce au apărut descrise în documente, pictate pe fresce, sculptate sau fotografiate, ca parte integrantă a istoriei. În Grecia, prima pălărie din pâslă, cu boruri poartă denumirea de Petassos. În Evul Mediu (secolul al XVI-lea), în Europa pălăriile erau considerate un accesoriu destinat exclusiv membrilor de rang înalt ai societății, fiind confecționate în diferite forme – conice, pătrate sau cu onduleuri.

¹⁹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Skudde>

Pălăriile cel mai des întâlnite erau cele bărbătești confecționate după moda spaniolă – înalte, din fetru (pâslă din fibră fină) închis la culoare, avînd borul întors în față, ornate cu o cataramă sau o broșă prinsă pe o panglică și uneori cu pene.²⁰ Pălăria își depășește condiția de necesitate și devine încet dar sigur un accesoriu la modă, un însemn social. În secolul XVII, în moda pălăriilor bărbătești a fost creat modelul pălăriei *bicorn* și *tricorn* din fetru negru, ornată cu panglici aurii și pene de struț. Pălăriile de damă și-au început ascensiunea tot în acea perioadă, devenind unul dintre cele mai controversate accesorii feminine, cunoscând evoluții spectaculoase de-a lungul vremii. Între timp în moda feminină apar și alte materiale (paiul, hârtia), iar pâsla cunoaște un ușor regres, dar este constant întâlnită de-a lungul anilor. La bărbați însă, persistă până astăzi, rafinându-se pe parcurs. S-a trecut de la pâsla din fibră de lână de oaie, la fetru confectionat din păr de iepure și la renumita pălărie *fedora*. Numele ei vine de la eroina unei piese de teatru scrisă în 1882. Prințesa Fedora avea o pălărie cochetă ce se putea rula când nu o purta. Este îndoită de-a lungul și strîmtă pe laterale și în față. A fost la modă în secolul al XIX-lea, fiind purtată de către bărbații aristocrați. Cu toate acestea, pălăria a fost lansată de către o femeie, actrița Sarah Bernhardt²¹ când a interpretat rolul Fedorei.

Amintim doar câteva dintre “toanele” modei. *Porkpie* a apărut prin anii 1800, numele provenindu-i din asemănarea cu placinta britanică tradițională. Ea avea formă tubulară cu calota dreaptă. *Jobenul* lansat de către

²⁰ <http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/>

²¹ <http://the100.ru/en/actors/bernard-sara.html>

Prințul Consortiu Albert în 1850, a fost confecționat din fetru din blană de castor. *Borsalino* a fost creată de Giuseppe Borsalino în jurul anului 1857. El și-a câștigat renumele prin calitatea fetrului din blană de iepure. *Melonul* a fost inventat de William Bowler ca accesoriu obligatoriu în echitație și a fost la moda la începutul secolului al XX-lea. *Clopotul* a fost purtat de femei în anii '20 și a dominat o bună perioadă de timp moda feminină. Înălțimea acestei pălărioare, depășea cu mult lățimea. Prin anii 1930, acoperămintele de cap iau forme geometrice extrem de fanteziste. În perioada gangsterilor americani, pălăria *Hamburg* a cunoscut perioada de vârf, fiind o pălărie de înălțime medie, dură, cu borurile întoarse și o adâncitură ce desparte calota în două. *Toca*, pălăria mica, rotunda, cu părți drepte și înguste, fără boruri a fost promovată de către Jacqueline Bouvier-Kennedy în anii 1950.²² *Cocktail* pălăria de damă,

care intră în componența ținutelor de seară. Este mică, decorată cu mărgelile, bijuterii, pene și voal. A apărut ca o alternativă la pălăria cu boruri mari. *Bereta* este un tip de pălărie rotundă, moale și scundă, confecționată de obicei din fetru. A apărut în Evul Mediu fiind purtată atât de oameni de rând, cât și de militari. Astăzi, este purtată în general de adepții stilului retro și rămâne un element vestimentar în

armatele mai multor țări ale lumii.

“De-a lungul istoriei sale, pălăria a fost un indicator al statutului social, dar și un simbol al schimbării. Fiind purtată ca element de protecție, în armată (capitonarea căștii militare cu pâslă sau piele), pentru motive religioase sau ceremoniale, pentru siguranță sau ca un accesoriu de modă, pălăria a marcat în permanență tranziția la un statut mai modern. Istoria pălăriei este, de fapt, istoria

²² <http://rinconforero.mforos.com/2108828/11103870-documental-sobre-kennedy/?pag=2>

modernizării, a dezvoltării economice și a crizelor, a revoluțiilor, și, de ce nu, a războaielor și a păcii. Pălăriile definesc generații și împiedică o clasificare superficială a oamenilor, vorbind despre timpurile în care ei au trăit și despre ce au avut de spus generațiilor care le-au urmat.”²³

Destinațiile pâslei astăzi. Port și influențe.

Trebuie să facem câteva referiri la *portul popular tradițional românesc*. Singura piesă, parte integrantă din acesta, realizată din pâslă este acoperământul de cap bărbătesc, care apare atât la români în majoritatea regiunilor etnografice, cât și minorități (sași, maghiari, rromi etc). Fie clop, fie cu boruri mari sau înguste, era din lână împâslită și vopsită neagră, decorată la sărbătoare cu pene, mărgel, panglici.

Virgil Ilieș, meșter popular de o viață, ne relatează într-un interviu²⁴ acum câțiva ani că: “Pălăria se lucrează toată la căldură și la abur. Ca să tragi pe calapod îți trebuie apă caldă așa la vreo 40 de grade și s-o tragi ca să se întindă lâna (altfel lâna nu se întinde); o tragi din nou pe calapoadă după apretare și umezită o pui pe aburi și se înmoaie și iar o tragi pe calapod, iar o usuci, apoi la presă trebuie să încălzești matrița ca un fier de călcat, s-o presezi. Ca să gați o pălărie de la cap la coadă trebuie să o iei de vreo 60 de ori. Nu îți trebuie mult timp și nici mușchi, ci minte multă, că nu doar faci, ci creezi. La fabrică vopsirea clopurilor se face sub presiune la aburi ca să treacă culoarea de o parte și alta, la cea tradițională pentru că cloșul este piuat tare, nu poate să treacă culoarea prin tighel, încă nici nu-i destul de piuat, ar trebui să fie mai piuat în așa fel încât să nu treacă apa prin el, să rămână apa, să poți bea din el, că pălăria are multiple întrebuințări: este o cană de băut apă, o pernă de dormit și o podoabă a capului.”

În afară de această piesă nu mai apare nimic altceva realizat din pâslă, din neșesute, nici măcar la sași sau la unguri, fapt care este foarte bizar pentru că urmărind care dintre statele din apropierea

²³ <http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/>

²⁴ Crețu, Mirela, Capotă, Claudiu, interviu meșter popular Virgil Ilieș, Săliște, 2006

României, au în componența costumului tradițional vreo piesă din lână împâslită, am descoperit că în Austria încă se mai poartă *Janker*-ul²⁵ (haină/sacou) din pâslă (primele atestări ale purtării acestuia în zona Alpilor datând din secolul al XVI-XVII-lea).

Pe de altă parte altă țară care a influențat poporul roman de-a lungul istoriei este Rusia, dar nu am “împrumutat” pâsla nici de aici. *Pantofii/pâslarii* datează de la mijlocul secolului al XIX-lea. Pe atunci, cizmele din pâslă (*valenki*) erau considerate exclusiv încălțăminte de sărbătoare, cu timpul, însă, vor fi folosiți zi de zi. La sfârșitul secolului al XX-lea, se transformă în încălțăminte pentru copii și bătrâni, însă până și astăzi pe vreme geroasă locuitorii satelor din Rusia poartă *valenki*. Radio Vocea Rusiei²⁶ scrie pe 10 februarie 2009 pe pagina sa de web despre cum Muzeul de Stat de Orientalistică din Moscova, a organizat, în orașul Kazani, capitala Republicii Tatarstan, Simpozionul internațional „Arta pâslei în lumea turcă: istorie și contemporaneitate”. Șefa Secției Caucaz și Asia Mijlocie, Ekaterina Ermakova, este de părere că: “Pâsla a încetat să mai fie un material textil de arhivă. În prezent acest produs este tot mai solicitat. La Moscova se înregistrează un adevărat boom al pâslei. De 5-6 ori pe an se desfășoară expoziții la care reprezentanții popoarelor turcice își prezintă articolele. Fantezia maeștrilor nu are limite, fiecare articol fiind înfrumusețat cu ornamente naționale”. La rândul lor, modelierii moscoviți, experimentează cu pâsla: genți, cizme, paltoane elegante fără cusături, chiar și scaune.

Finalitate. De la cele mai mici și fine până la cele mai mari și grosiere produse finite, lâna împâslită are o varietate de întrebuințări.

Iată ce definiție dă METAMOB pâslei, în calitate de principal producător de pânză, panglică și pânze de gater din România, cu rețea națională de distribuție și servicii de întreținere a acestor produse. Pâsla este un produs textil compact, obținut 100% din lână. Se fabrică de diferite densități, grosimi, lungimi și lățimi. Are o mare varietate de utilizări: etanșări, filtrări, preluări de vibrații, șlefuiuri.²⁷

În cele ce urmează noi vom enumera câteva dintre acestea: garnituri; tuburi, panouri sau recipiente de *izolare termică și fonică* (această pâslă poartă denumirea industrială de FONOMIN și este

²⁵ <http://de.wikipedia.org/wiki/Janker>

²⁶ Art. *Kazani: Rusia cunoaște un "nou boom" al pâslei*, 10 februarie 2009, pe <http://romanian.ruvr.ru/2009/02/10/563821/>

²⁷ <http://www.metamob.ro/index.aspx?Page=133&Culture=1>

folosită, din păcate mult prea puțin la noi, pentru izolația caselor, atât în pereți cât și sub acoperiș); capitonaj pentru interiorul automobilelor, care se aplică imediat sub tablă și în scaune; părți componente ale boxelor audio de toate mărimile pentru *direcționarea corectă a sunetului*; perii manuale pe care se aplică strat de pâslă de diferite calități (moale/fină sau dură) pentru *lustruire sau curățare*; pânze de toate formele și mărimile pentru aparate electrice și industriale utilizate la *șlefuirea* (pâslă fină, moale) sau curățarea (pâslă dură, abrazivă) suprafețelor de oțel inoxidabil (ascuțit cuțite de exemplu), ne-metale, bronz, alamă, metale prețioase (conferă aurului și argintului un luciu deosebit), lemn, material plastic sau suprafețe tratate cu lacuri și vopsele; izolație sub parchet; cuibare de porumbei²⁸; covoare; obiecte *decorative*; mobilier; saltele de pat; obiecte de *artă* (categorie în care intră și pâsla calcografică, disponibilă în foi de diferite culori, grosimi și dimensiuni); obiecte *vestimentare*, genți, bijuterii și *accesorii*; huse pentru diferitele accesorii; dreadlocks²⁹ (*coaful* cu snururi de pâslă integrate în păr sau chiar păr uman împâslit, jamaicanul Bob Marley); mingi de tenis (*sport*); bureți de șters tabla la școală, carioca (*birotică*) și eyeliner (creion de ochi, *cosmetică*) cu vârf de pâslă; filtre GPL etc.

²⁸ www.produseporumbei.ro

²⁹ file:///D:/de%20pe%20calc%20vechi/PASLA/pasla%20nou/filzlocken%20vezi%20wikipedia%20lb%20rom_files/Dreadlocks.htm

Avem părți componente ce permit *îmbogățirea sonorității instrumentului muzical* prin controlarea rezonanței la: pian³⁰ (straturi subțirele de pâslă prinse între ciocănele și corzi) și țambal³¹ (tampoane amortizoare din fetru, dispuse de o parte și de alta a cutiei de rezonanță, fixate pe două tije orizontale din lemn; acestea pot să acopere sau să descopere corzile prin intermediul unei pedale acționate cu piciorul; la țambal se interpretează cu două baghete de lemn încovoiate și învelite la capetele superioare cu bumbac sau pâslă; pentru a obține sonorități aspre se folosesc ciocănele neînvelite).

Observăm că pâslă intrând în categoria *produselor ecologice*, realizate manual (referindu-ne aici la cele care nu se utilizează industrial și au dimensiuni reduse) este în vogă în anul 2014. Firma germană de mobilă Hey Sign³² propune un nou concept, mobilier din pâslă și îi subliniază cumpărătorului calitățile acestuia: rezistent în timp, poate fi combinat după gust, deosebit de viabil.

În ultimul timp se încearcă la nivel industrial introducerea pâslelor din alte materii prime, mult mai ieftine, dar nu și cu aceleași minunate proprietăți ca cele ale lânii, cum ar fi bumbacul (de exemplu

³⁰ <http://arscantus.ro/ro/curs-de-pian.php>

³¹ <http://www.patrimoniuiaterial.md/ro/pagini/registrul-fi%C8%99ele-elementelor-de-patrimoniu-cultural-imaterial-instrumentele-muzicale-tradi%C8%99Bionale/%C5%A3ambal>

³² <http://www.dw.de/ce-propun-designerii-de-mobil%C4%83-pentru-2014/g-17385029>

mânuși de menaj capitonate pe interior cu acest material care absoarbe transpirația) sau fibrele sintetice.

La Timișoara a fost pornită în anul 1894, *Fabrica de pâslă Hungaria Nashitz și Deixner*, ca societate pe acțiuni, care în anul 1905 s-a transformat în acțiune colectivă. Din pâsla produsă aici se confecționau articole pentru necesități tehnice.³³ Producția era acționată de motoare cu 30 de cai putere. Numărul muncitorilor era în medie 30, din care jumătate femei. Prima fabrică de pălării din oraș a fost ridicată în anul 1899, cu un capital de pornire de 1,5 milioane de coroane. Se fabricau pălării din pâslă formate și fără formă, căciuli din piele de iepure, conuri (căciuli din velur). Funcționa cu mașini cu aburi, care furnizau o putere totală de 20 de cai putere. Numărul muncitorilor era de 480-500, din care 70% erau femei. Aveau export în toată Europa și în America de Nord și de Sud. Bunăstarea muncitorilor s-a asigurat printr-o baie comună, cantină și săli de odihnă.

Dialog Textil este numele revistei industriei de textile și confecții din România. Aceasta a publicat online un interviu³⁴ cu Romfelt³⁵ Manufacturing, respectiv, singurul producător din România de pâslă tehnică (țesături grele industriale, cu lungime maximă de 120 metri, lățime maximă de 5,50 metri și grosime de 6 milimetri) cu sediul în București. La cererea clientului aceștia oferă și decupaje din materiale textile de diferite forme și grosimi.

³³Leșcu, Octavian, *Fabrici funcționale înainte de 1900*, articol, <http://www.primariatm.ro/m/?menuId=1&viewCat=17&viewItem=2484>, (lucrări consultate de autorul articolului:

Beran, Oszkar, *Îndrumătorul Expoziției Organizată la Timișoara*, Timișoara, Editura Rosch G.F, 1891

Armin, Barat, *Orașul Liber Regal Timișoara. Schiță monografică*, Timișoara, tipografia Heinrich Uhrmann, 1902

Lajos, Szmda, *Istoria Bisericii Romano-Catolice*, localitate necunoscută, Editura Millenium, 1901

dr. Berkeszi, Istvan, Conciatu, I., *Mica monografie a Orașului Liber Regal Timișoara*, Tipografia Huniadi, an necunoscut

Stoia-Udrea, Ion, *Ghidul orașului Timișoara*, Timișoara, Editura Institutului Cultural de Vest, 1941)

³⁴ <http://dialogtextil.ro/content/ultimul-producator-de-pasla-tehnica-din-romania>

³⁵ <http://www.romfelt.ro/index.shtml>

Istoria lor pornește din 1922 când au fost fondate Atelierele Române de Pâslă de către trei industriași locali. În 1933 denumirea se schimbă în Pâsla Română. Urmează naționalizarea forțată în 1948, iar denumirea se schimbă iarăși, conform modei vremii în Uzinele Române de Pâslă. Ca și în multe alte cazuri, după încercări eșuate de privatizare și intenții de exploatare a terenurilor de sub fabrică, firma a intrat în cele din urmă pe mâinile unui inginer cu chef de muncă, Alexandru Alexan, care s-a încăpățânat să continue activitatea și profilul firmei. Directorul Romfelt Manufacturing, a luat cu el 45 de oameni din totalul celor care lucrau în firmă, în momentul în care acționarii principali s-au hotărât să vândă, în 2005, a pornit cu ei pe drumul spinos al producției industriale, preluând capacitățile de producție și portofoliul comercial al "Uzinelor" și aparatura îmbătrânită și depășită. Între timp s-au modernizat și nu spre surprinderea noastră constatăm că se bazează aproape exclusiv pe export.

Întrebat de reporter care sunt aplicațiile pâslei tehnice, directorul răspunde: "În general, aceste produse textile din lână au destinație industrială, sunt folosite la etanșări, lustruiri, superfinisări, filtrări. Se folosesc și în construcții, dar mai puțin, pentru că lâna este un material scump. Lâna, prin natura ei, este un material cu autostingere, adică arde numai prin prezența unei flăcări externe. Lucrul acesta face ca ea să fie recomandată la tot ceea ce înseamnă lucrări de sudură, pe șantierele navale mari, de exemplu. Ca să vă faceți o idee la nivel de piață, fabrica aceasta realiza în 1989 în jur de 60 de tone lunar, iar în acest moment nu știu dacă toată piața anuală ajunge la 30 de tone.

Lucrăm și ceva export, însă doar materiale decupate, adică șnururi, garnituri, inele din pâslă. Avem și comenzi pentru Italia pentru busoane de artificii, care se folosesc la separarea dintre etajul de combustie și cel de explozie. Pâslele, din punct de vedere al modului de obținere, pot fi din lână, care are o tehnologie de fabricare specială și sintetice. Acestea au destinații dintre cele mai diverse, de la confecții la industrie, construcții și altele.

Ne aprovizionăm cu lână doar din țară, dar nu cred că vom mai reuși să facem acest lucru multă vreme. Cum piața din Romania a scăzut foarte mult, țăranul nostru nu a mai crescut oile decât pentru lapte și carne. Lâna nu l-a mai interesat pentru că nu a avut unde să o valorifice.

Avem parteneri externi, care au o hală similară la 40 de kilometri de statul Luxemburg și plătesc 800 euro/lună chirie, iar noi plătim aici de 20 de ori mai mult pentru un spațiu de 4.000 mp. Toată lumea spune că trebuie să scoatem industria din București, dar unde să o ducem? Este de condamnat, după părerea mea, politica generală dusă de statul român. Nu pot vorbi de un guvern sau altul, deoarece toate au fost cam la fel. Statul român nu a înțeles că, pentru a putea face politici serioase, fie ele sociale, fiscale sau altele, are nevoie de o industrie serioasă. S-a mers pe ideea că această industrie să fie făcută de investitorii privați, pe banii lor. Atunci să nu ne mai mirăm de faptul că avem peste două milioane de români plecați peste hotare.

Primul lucru pe care l-am făcut a fost ca pentru fiecare loc de muncă să existe mai multe persoane care să aibă competențe relativ egale. Acest lucru mi-a dat flexibilitate vis-à-vis de gama de produse și rapiditatea de trecere de la un produs la altul. Practic, acum avem patru mari tipuri de produse pe care le realizăm: pâslele de lână, produse decupate, produse interțesute de tip geotextile, geosintetice și produse din țesături, inclusiv confecții din țesături tehnice, cum sunt sacii de filtrare, de stocare, cu aplicații în construcții. Am încercat să dezvoltăm niște sectoare noi, o parte din ele merg, altele nu.

Clienții noștri sunt toți cei care mai fac industrie în România: industria cimentului, Lafarge, Holchim, industria navală, ceea ce a mai rămas din ea, cea metalurgică, depourile și ceea ce înseamnă partea de reparații și construcții de material rulant, industria mobilei, unde pâsla se folosește pentru lustruiri și întinderi de vopsea. Cele mai bune raclete pentru a da uniformitate unui strat de vopsea se realizează din pâslă.

În 2006, când am fost practic "cu fabrica în spinare" făceam profit, în 2007 am avut o cădere spectaculoasă, iar acum începem să ne revenim. Am reușit să obținem acum trei săptămâni certificatul ISO

9000 privind sistemul de management al calității de la GERMANISCHER LLOYDS. Suntem doar cinci oameni de birou, în rest personal direct productiv. Am încercat să creeăm o rețea de distribuție, dar se mișcă destul de greu.”

Acestea sunt, am spune noi, fericitele și mai puțin fericitele mărturii ale celui care încă duce mai departe industria pâslei românești, să sperăm că lucrurile se vor îmbunătăți în viitor.

Am observat că meșteșugul și industria pâslei deși au avut un start puternic și un farmec aparte, au pălit în culoare odată cu trecerea vremii, în țara noastră. Se încearcă revitalizarea lor, dar condițiile economice nu oferă premise foarte avantajoase, în unele situații chiar dimpotrivă. Totuși cei care activează și își câștigă pâinea de zi cu zi în acest domeniu nu se dau bătuti, semn că încă mai există speranță. În ceea ce privește situația din jurul granițelor avem și cerere și ofertă.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general

Bratu, Delia, *Contribuții la Studiul industriei casnice textile transilvănene*, Articol în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Vol. X, Cluj-Napoca, 1978

Focșa, Marcela, *Industria casnică textilă în Mărginimea Sibiului*, 1958, dosar nr. 83, Nr. Inventor 41,59/1958 Arhivă Științifică, Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu

Iacobeanu, E, Ing., Ghimpu, M., Ing., *Materii prime textile. Manual pentru școli profesionale de ucenici*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963

Oprea, Ovidiu Horea, *Fibre textile naturale*, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, Centrul pentru Învățământ la Distanță, Sibiu, Ed. Alma Mater, 2003

Pamfile, Tudor, *Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară*, ca parte Din *vieața poporului român. Culegeri și studii*, Vol. VIII, București, Tipografia Cooperativa, 1910

Lucrări speciale

Crețu, Mirela, Capotă, Claudiu, *interviu meșter popular Virgil Ilieș*, Săliște, 2006

Jacobi, Louis, Arnold-Berlin, Gustav R., Richter-Periam, Kurt, Pellaio, C.A.P., Moll-Berlin, Herbert, *Fabrikation von Damen- und Herren-Filzhüten*, Hasse & Dreher G.M.B.H., Berlin W 35, Berlin, Verlag der Deutschen Hutmacher Zeitung, 1935

Lamm, Cornelia, Dr.Boehnke, E., *Filzvergleich unterschiedlicher Wollen verschiedener einheimischer und vom Aussterben bedrohter Schafsrassen*, Witzenhausen, Projektarbeit an der Universität-Gesamthochschule Kassel, Fachbereich Landwirtschaft, Internationale Agrarentwicklung und Ökologische Umweltsicherung, WS 1999/2000

Surse electronice

Art. *Kazani: Rusia cunoaște un "nou boom" al păslei*, 10 februarie 2009, pe <http://romanian.ruvr.ru/2009/02/10/563821/>

file:///D:/de%20pe%20calc%20vechi/PASLA/pasla%20nou/filzlocken%20vezi%20wikipedia%20lb%20rom_files/Dreadlocks.htm

<http://arscantus.ro/ro/curs-de-pian.php>

<http://de.wikipedia.org/wiki/Skudde>

<http://dexonline.ro/definitie/>

<http://dialogtextil.ro/content/ultimul-producator-de-pasla-tehnica-din-romania>

<http://rinconforero.mforos.com/2108828/11103870-documental-sobre-kennedy/?pag=2>

<http://romanian.ruvr.ru/2009/02/10/563821/>

<http://the100.ru/en/actors/bernard-sara.html>

<http://trona2007.wordpress.com/2013/12/15/studii-de-istorie-a-ucrainei-ii/>

<http://www.dex-tex.info/fibrele-naturale/fibra-de-lana>

<http://www.dex-tex.info/fibre-textile>

<http://www.dw.de/ce-propun-designerii-de-mobil%C4%83-pentru-2014/g-17385029>

<http://www.patrimoniuiaterial.md/ro/pagini/registrul-fi%C8%99elementelor-de-patrimoniu-cultural-imaterial-instrumentele-muzicale-tradi%C8%9Bionale/%C5%A3ambal>

<http://www.romfelt.ro/index.shtml>

<http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/alteartikel/2198-portrait-der-textilkuenstlerin-margret.html>

<http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/>

Leșcu, Octavian, *Fabrici funcționale înainte de 1900*, articol, pe

<http://www.primariatm.ro/m/?menuId=1&viewCat=17&viewItem=2484>

Ploaiadecuvinte.blogspot.ro/2013/11/istoria-palariei.html

Ploaiadecuvinte.blogspot.ro/2013/11/istoria-palariei.html

www.produseporumb.ro

Importanța coloranților vegetali în procesul de conservare a patrimoniului muzeal

conservator Ileana CODREA

conservator Maria PAȘCA

Muzeul Maramureșan Sighetu Marmației

Muzeul Etnografic al Maramureșului din Sighetu Marmației este unul dintre marile depozite de valori patrimoniale, care prezintă atât publicului vizitator cât și cercetătorilor în domeniul etnografiei, al conservării și restaurării științifice, o diversitate de obiecte, de materiale, de tehnici, formă cromatică, ornamentală etc. Ca specialiști în domeniul conservării științifice a patrimoniului muzeal am fost interesate de problemele pe care le-a ridicat conservarea acestor valori, în special a celor care aveau în componență materiale de natură organică considerate a fi cele mai vulnerabile la atacurile agenților fizici chimici și biologici. Pentru reușita oricărei activități care are drept scop protejarea patrimoniului muzeal, este foarte important să se cunoască nu numai materialele componente ci și tehnicile de prelucrare a materialelor sau produsele utilizate la colorarea fibrelor pentru țesut, a pigmentilor și coloranților utilizați în acest scop. Patrimoniul muzeelor etnografice prezintă o varietate de obiecte ca formă de concepție, ornamentație și cromatică. Materialele utilizate la confecționarea lor este un capitol care interesează toți cercetătorii din muzeu, fie că sunt implicați în muncă de restaurare și conservare a acestor obiecte, fie că sunt muzeografi.

Meșteșugul vopsitului își are izvoarele în trecutul îndepărtat al omenirii, fapt atestat de mărturiile ce se păstrează în numeroase muzee ale lumii și în scrierile istoricilor începând

de la cei antici, care menționează prezența acestui meșteșug printre primele artisanale. Patrimoniul muzeelor etnografice reprezintă mărturia performanței la care au ajuns vopsitorii care utilizau coloranții din plante.

Utilizarea coloranților vegetali în domeniul restaurării pieselor etnografice este una dintre problemele cele mai importante pe care le ridică procesul restaurării științifice la ora actuală. Meșteșugul vopsitului este cunoscut încă din antichitate, la început utilizându-se planta macerată în apă rece, mai târziu prin fierbere și fixarea culorii cu un mordant. Primii coloranți au fost cei minerali și cei extrași din plante cu proprietăți tinctoriale. Meșteșugul vopsitului cu buruieni relevă, de exemplu, că mai mult de 36 de plante erau folosite pentru obținerea galbenului, de la deschis la ruginiu. Femeile din satele unde încă se mai păstrează o parte din rețetele utilizate de multe generații, au combinat coloranții vegetali obținând tonuri din cele mai neașteptate și care realizau pe țesături efecte cromatice deosebite.

Primii coloranții naturali au fost extrași din unele specii de animale inferioare (moluște, insecte), apoi cei minerali și cei extrași din plante. O puternică dezvoltare a cunoscut-o meșteșugul vopsitului cu coloranți de natură vegetală datorită bogatei varietăți a proprietăților tinctoriale de secole în mediul rural. Vechea tradiție a vopsitului cu buruieni a fost practică de secole în mediul rural. Tainele acestui meșteșug s-a transmis din generație în generație, reușind în acest fel să recuperăm o mare parte din rețetele utilizate. Coloranții vegetali care se fixează singuri pe fibrele din lână, bumbac, în cânepă sau borangic sunt foarte puțini. De aceea s-au folosit mordanții care au rolul de a fixa culoarea în fibrele vegetale sau animale. Femeile de la țară au folosit la început ca mordanți borșul de puțină și zeama de varză, apoi treptat ce meșteșugul a evoluat s-a utilizat următorii mordanți: piatră acră, sulfat de fier, piatră

vânăta, apa tare, acid azotic și albastru de metil. În mediul rural întărirea culorilor se făcea, de asemenea, cu mordanți de origine naturală (zerul, borșul, moarea, leșia de cenușă ș.a.). Către sfârșitul secolului al XIX-lea apar coloranții chimici și sintetici, care au influențat negativ asupra vopsitului cu coloranți naturali. Continuă să fie folosiți pigmentii minerali la producerea ceramicii, însă vopsitul cu plante vegetale a fibrelor textile de lână aproape a dispărut. Mai continuă să fie folosite unele rețete la vopsitul ouălor de Paște.

Cercetările efectuate în domeniul conservării patrimoniului muzeal au dus la următoarele concluzii privind coloranții utilizați la data confecționării pieselor respective:

- s-a constatat o instabilitate accentuată a culorilor la cele vopsite chimic;
- curățirea pieselor cu coloranți chimici ridică mari probleme, deoarece culoarea migrează în momentul introducerii în soluții apoase;
- se impune fixarea culorii, care de multe ori este greu de realizat pentru o pregătire perfectă;
- piesele vopsite cu coloranți vegetali și-au păstrat tonurile o mare parte din timp, dovadă fiind piesele textile care datează din sec XIX;
- în timpul curățirii se comportă excelent nefiind nevoie de fixarea culorii;

În ultimele două decenii s-au făcut încercări sporadice de a reveni la unele rețete de vopsire cu coloranți vegetali. S-a reușit parțial, dar sunt încercări experimentale, particulare, care se limitează adesea la culorile naturale ale lânii (albă, neagră, sură). Pentru a reveni la tradițiile cromatice ale artei populare maramureșene este necesar și important un program real de identificare a acestor valori seculare, a cunoștințelor tehnologice, biologice, de teaurizare, de valorificare și de

promovare a rețetelor populare, acestor adevărate perle de înțelepciune.

”Vopsirea cu coloranți naturali de origine vegetală constituie experiența practică, seculară a poporului român, de valorificare a florei spontane, pentru obținerea unei game diverse de culori calde, armonioase, nereproductibile, cu rezistențe la lumină și spălare satisfăcătoare”¹.

Bibliografie

Ing. Laura Chiriac, *Studiu privind vopsirea tradițională cu coloranți naturali de origine vegetală*, lucrare apărută în Buletinul AGIR nr 4/2016

¹ **Ing. Laura Chiriac**, *Studiu privind vopsirea tradițională cu coloranți naturali de origine vegetală*, lucrare apărută în Buletinul AGIR nr 4/2016

Limba și simbol în arta decorativă din Banatul de Câmpie

muzeograf-etnograf **Marius MATEI**

Muzeul Satului Bănățean Timișoara

mariusmatei03@yahoo.com

Rezumat

În arta decorativă din regiunea bănățeană se regăsesc din cele mai vechi timpuri semne și simboluri din diferite etape și stadii de dezvoltare a societăților umane autohtone sau provenite din alte arii de civilizație. Universalitatea semnelor și simbolurilor reprezintă o enigmă, pentru cercetători.

Se naște întrebarea când o imagine care provine din tehnica geometrizară a țesutului și din stilizarea unui obiect existent în natură face trecere pe pânza țesută a bănățenei ? Care au fost etapele procesului de stilizare a unor obiecte din natură, devenite simboluri?

Cuvinte cheie

”Banat” ”semn” ”simbol” ”artă decorativă” ”artă populară”
”etnografie” ”costum tradițional”.

Summary

In the decorative art from Banat region, signs and symbols from different stages and stages of development of the local human societies or from other areas of civilization can be found from the ancient times. The universality of signs and symbols is an enigma for researchers.

The question arises when an image that comes from the geometrizing technique of the fabric and from the stylization of an object existing in nature passes on the woven fabric of Banat? What were the stages of the process of stylizing some objects in nature, which became symbols?

Keywords

"Banat" "sign" "symbol" "decorative art" "folk art" "ethnography" "traditional costume".

Pentru un pasionat de etnografie, cunoașterea și curiozitatea sunt esențiale în acest domeniu, fiecare informație despre esența și alcătuirea lumii, despre om și viața umană, condiționează multe întrebări. Fiecare pas, înainte în dezlegarea misterele și decriptarea informațiilor, sporește conștiința relativității acestora. Odată conservată și decriptată, informația, răspunsul obținut, ideea este dusă mai departe și naște noi întrebări, enigmele se înmulțesc și necunoscutul crește, căci orice nouă informație lărgeste paleta întrebărilor într-un perpetuu continuu. Corelarea dintre întrebare și răspuns, cunoscut și necunoscut, exactitate și aproximație nu este aceeași în întregul câmp al cunoașterii teoretice. În cadrul cercetărilor, am ales, printr-o altă abordare să prezint esența semnelor și simbolurilor din cadrul ornamentelor de pe piesele de port bănățene. Am căutat informații dacă erau concepute de persoana care le confecționa sau exista un sistem de semne și simboluri rezultat din procesul genezei istorice a artei populare, precum și funcțiile acestora legate de religie-magie-mit.

În arta decorativă din regiunea bănățeană se regăsesc din cele mai vechi timpuri semne și simboluri din diferite etape și stadii de dezvoltare a societăților umane autohtone sau provenite din alte arii de civilizație. Universalitatea semnelor și simbolurilor reprezintă o enigmă, pentru cercetători.

Fenomenul de sincretism în domeniul mitologiilor, cosmogoniilor și religiilor, este cel care poate ușura înțelegerea în domeniul ornamenticii populare. Formulele sintetice grupate în nenumărate forme, transmit mesaje care trebuie descifrate și citite în funcție de modul de gândire și transpunere pe obiect de comunitatea care le-a folosit și perceput dându-i un sens prin prelucrare, transformare, modelare și confecționare în diferitele activități umane, de raportare și manifestare semnificativă a omului într-un proces

continuu de autonomizare și specializare. Interpretarea acestor informații presupune o mare doză de probabilitate¹.

Expresia vizibilă a acelor idei morale, care-l stăpânesc pe om pe plan interior, poate într-adevăr să fie preluată numai din experiența directă; dar pentru a face vizibilă legătura lor cu tot ceea ce rațiunea noastră asociază ca valori morale în ideea supremă a funcționalității: bunătate sufletească, puritate, forță sau calm etc. pentru a le exprima corporal (ca acțiune a interiorității), este nevoie de ideile pure ale rațiunii asociate cu imaginea puternică a celui care dorește să le aprecieze, dar mai ales celui care dorește și să le reprezinte².

În urma cercetărilor bibliografice și de arhivă am constatat că numeroși cercetători din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea au încercat să definească simbolurile din istoria ornamentului din antichitate printr-o evoluție unitară condusă de impulsul artistic creator immanent al omului.

Goethe, într-o scrisoare adresată lui Schiller la 16 august 1797, abordează ideea obiectelor simbolice:

Acestea sunt cazuri ieșite din comun care, într-o caracteristică variată, se oferă ca reprezentante ale multor altele, cuprind în ele o anumită totalitate, pretind o anume inseriere, trezesc în spiritul meu elemente asemănătoare dar și altele străine mie, și astfel, văzute atât în afară cât și dinăuntru, pretind unitate și universalitate³. În *Artă și antichitate*, în 1826 formula: Aceasta este adevărata simbolistică în care particularul reprezintă universalul, nu însă ca un vis și umbră, ci ca o revelație vie și instantanee a necuprinsului⁴.

Datorită lui Friederich Creuzer, noțiunea de simbol a dobândit acea adâncime și extensie, care au fundamentat însemnătatea acestei noțiuni în secolul al XIX-lea, în calitate de categorie istorică și estetică. *Adevărul* atunci când este vorba de o imagine vizuală, își atinge cel mai sigur țelul, dacă este concentrat în clipita unei priviri și în miezul incandescent al instantaneității și al evidenței... În străvechea lui comuniune cu zeii, omul obișnuiește să le surprindă

¹Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, Editura Meridiane, București, 1971, p. 7

²Lorenz Dittmann, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988, p. 26

³Lorenz Dittmann, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988, p. 123

⁴Idem

manifestările în visele lui, în zborul păsărilor, în împrejurări ale jertfelor de animale, în adâncul pământului, în vârfurile copacilor, ca și în tot felul de alte semne neașteptate..., viața animală și vegetală, chiar și în piatra neînsuflețită devin învățături simbolice ale unui adevăr moral⁵.

Hegel, preia concepția lui Creuzer, afirmând faptul că: simbolul în înțelesul în care folosim aici cuvântul, se constituie conceptual vorbind, ca și sub aspectul istoric, ca un început al artei și trebuie privit, așa zicând, doar ca o fază premergătoare artei, existentă în principal în Orient și care abia după multiple treceri gradate, transformări și intervenții, conduce la realitatea autentică a idealului ca formă clasică de artă⁶.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea apare termenul de antropologia artei, ca rezultat a gândirii filozofilor și cercetătorilor secolului al XVIII-lea, precum și de pozitivismul darwinian din secolul al XIX-lea, în care prin studierea artei, în special al ornamentului. Obiectele și decorurile sunt clasate după gradul de asemănare cu modelul lor natural și concepute ca provenind din evoluția priceperilor tehnice sau dintr-o degenerare treptată, în acest caz, stilizarea și geometrizarea formelor și motivelor apar ca desăvârșirea unui proces de deformare progresivă în raport cu modelul original⁷.

*Detaliu ansamblu vestimentar din subzona
etnografică Lugoj*

Ilustrând o mentalitate înțelegeri a lumii și a vieții caracteristice unor anume stații de

⁵*Ibidem*, p. 122

⁶*Ibidem*, p. 124

⁷**Michel Coquet**, *Antropologia artei*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2002, p.138

dezvoltare a societății omenești, simbolurile de circulație universală nu apar izolate, ele trebuie citite în contextul decorativ al artelor populare naționale. Ele se subsumează unor structuri decorative care sunt specifice unui popor sau altuia, unei zone etno geografice⁸. (Foto 1)

Astfel un cerc poate reprezenta un cuib, un ou, o groapă cu apă, o colină, etc., conturarea acestor motive însoțește nararea unor istorii mitice, motivele își pierd atunci polisemia pentru a dobândi o semnificație particulară în funcție de alte motive solicitate și de povestirea corespunzătoare dacă, într-o situație de enunțare dată, un motiv, un obiect sau o imagine sunt utilizate pentru una din accepțiunile lor, toate celelalte rămân prezente în arierplan și tocmai în această ambivalență rezidă fără îndoială partea esențială a eficacității lor⁹.

Prin artă și prin religie, simbolul trebuie să cunoască expansiunea către infinit și ieșirea din limite, astfel va avea un caracter mistic sau va deveni un simbol al divinului.

Asia și Egiptul sunt zonele care își asumă sarcina spirituală a auto descifrării spiritului fără a ajunge cu adevărat la o descifrare:

Operele artei egiptene cu simbolistica lor secretă sunt ele însele niște enigme, enigma obiectivă însăși. Drept simbol al acestei semnificații specifice a spiritului egiptean putem desemna Sfinxul. El este oarecum însuși un simbol al simbolicului¹⁰.

Din punctul de vedere a celor mai mulți cercetători unitatea de bază a culturii este simbolul, cultura fiind creată prin capacitatea de simbolizare a ființei umane. Așa cum afirma Ralph Waldo Emerson: Noi suntem simboluri și trăim în interiorul simbolului.

Simbolul are caracter de imagine, de aceea este intuitiv și perceptibil instantaneu. El deschide calea spre infinit, spre impenetrabil, este de necercetat și reprezintă în deosebi universalul, totalitatea. Pe de altă parte, esența și forma nu se suprapun în simbol, conținutul ajunge numai indirect, inadecvat în expresie¹¹.

⁸Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, Ed. Meridiane, București, 1971, p.7

⁹Michel Coquet, *Antropologia artei*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2002, p.142

¹⁰Lorenz Dittmann, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988, p.125

¹¹Lorenz Dittmann, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988, p. 126

Acestea erau conceptele gânditorilor și filosofilor secolului al XIX-lea.

În arta populară, ramură a artei decorative, simbolurile, ca semne care comunică și transmit informații, constituie mesaje artistice care comportă o parte semantică putând fi exprimată și tradusă și o parte estetică legată de senzorialitatea imediată¹².

Simbolul, în majoritatea cazurilor cu valoare universal umană, primește o puternică amprentă specific etnică în reprezentarea sa, în complexul său compozițional și cromatic, în conformitate cu încărcătura de concepție de viață și estetic-decorativă. El devine o *forță unificatoare* a unei colectivități etnice¹³.

Clasicele împărțiri ale motivelor din arta populară în vegetale sau animale, realiste sau geometrice, tehnice sau simbolice, aplicate dihtonic sau tinzând la o grupare sistematică polivalentă, au avut, firește rostul lor în cadrul cercetărilor¹⁴.

Aceste formule sintetice grupate în nenumărate forme, transmit mesaje care trebuie descifrate și citite în funcție de modul de gândire și a elementelor artistice, de codificare a limbajului ornamental al pieselor de port popular se poate face numai ținând seama de întreg ansamblul de factori care au determinat crearea și însemnarea prin decor a veșmintelor, ca și de factorii social-economici care au mijlocit adaptarea lor neconținută la gusturile și trebuințele estetice ale societății¹⁵.

Dacă în preistorie, linia și punctul au fost primele elemente ornamentale de la care au evoluat liniile în toate formele lor (frântă, ondulată, zimțată), evoluția acestora a dus la formarea elementelor geometrice.

Problemele geometrismului artei populare sunt dezbătute și astăzi, numeroși cercetători și teoreticieni dezbat geometrismul în viziunea creatorilor. Răzvan Theodorescu remarcă *aspectul internațional* în structura producției artistice și asupra unor *forme*

¹²Abraham Mohles, *Artă și ordinator*, Ed. Minerva, București, 1974, p.293

¹³Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseuri despre simbolul magico-religios*, Ed. Humanitas, București, 2019, p.25

¹⁴Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, Editura Meridiane, București, 1971, p. 6

¹⁵Aristida Turcuș, *Portul popular românesc din județul Timiș*, 1982, Timișoara, p. 58-59

amintind motive romane și bizantine, dar adaptând imagini din mitologia orientală. I. D. Ștefănescu încearcă să găsească o ordine stratigrafică: la obârșia tuturor lucrurilor apare un fond preistoric distins prin însușiri geometrice sau geometrizante. Temele florale și animale înrâurite de privesc natura caracterizează o a doua fază¹⁶.

Observația obiectelor din mediul înconjurător, sau de pe cer, îl îndeamnă pe creatorul din epocile constituiri alfabetelor decorative și simbolice, la redarea unor forme geometrice. Cercul, de pildă împrumută forma de discul solar, simbol al luminii, al plinătății, al diurnului. Pentru simbolurile pozitive, cum sunt cele derivate din cercul solar, apelul la geometrie poate fi motivat din dorința de apropiere de realități ale naturii favorabile omului și vieții¹⁷.

În mileniul de început al erei creștine, treptat, s-au adăugat și alte izvoade, multe derivate din cele arhaice, toate rămânând dovezi ferme ce atestă o realitate vădită: spațiul Carpaților dunăreni a fost epicentrul unei mari civilizații, unul din puținele leagăne ale credințelor precreștine. Aceste convingeri mistice au constituit un tipar în care s-au cristalizat simbolurile, frizele și compozițiile pentru a răspunde unui mesaj anume, unei cerințe axiomatice. Când fondul compoziției (câmpul), și-a pierdut valoarea de simbol, izvoadele au intrat într-un joc haotic și astfel a apărut încărcătura bizantină cu multe elemente fitomorfe așezate meandric. Toate modificările sociale au influențat cromografica textilă în modul de prezentare, de expunere, dar simbolurile și-au păstrat forma inițială, cerințele sacre au lăsat locul celor estetice, fără ca modificările formale să prejudicieze simbolul în felul lui de a fi¹⁸.

Firește imaginea soarelui a preluat și funcții magice, dar acestea s-au pierdut în timp. Putem constata, în cadrul artei decorative bănățene, câteva grupuri principale de motive, un fel de martori ai arheologiei, al unor concepții dispărute în timp, cum sunt soarele și pomul vieții, ele nu apar singure ci se combină între ele, formând diferite figuri geometrice. În grafica textilă, simbolurile sunt dovezi

¹⁶Constantin Prut, *Calea răătăcită*, Ed. Meridiane, București, 1991, p. 31

¹⁷*Ibidem*, p. 32

¹⁸Virgil Vasilescu, *Semnele cerului*, Ed. Arhietip, Chișinău, 1993, p.143

care, potrivit străvechilor credințe, atestă existența unei puteri atotstăpânitoare pe care o reprezintă, sunt pârgurile cu care aceste forțe universale își exercită prerogativele. Ele au fost alcătuite din în crustații vădit-logice, proces început pe vremea când omul s-a detașat de lumea animală, urmând să se adauge, treptat și la alte valori spirituale. În esență, toate simbolurile reprezintă Cosmosul-spiritul universal și raporturile acestuia cu spiritul uman atât de vulnerabil¹⁹.

Mai târziu, apare crucea ca simbol creștin, care se adaugă fondului ancestral, conducând la imagini complexe.

Dacă universalitatea elementelor geometrice este clarificată, ne putem pune întrebarea cum a devenit floarea un element ornamental? Influența mediului înconjurător trebuie luate în seamă.

Transpunerea naturii în arta populară nu se face pe calea directă, model-copie ce ar duce la un naturalism de negăsit de pildă în vechea artă populară, ci prin reflectarea diferitelor elemente în conștiința creatorului popular care le modelează potrivit concepției sale despre frumos și potrivit înțelegerii sale despre esența și fenomenele lumii, precum și conform cu interesele sale practice de a se sluji de forțele naturii.

Unele din imaginile întâlnite în natură și anume cele care au impresionat puternic imaginația omului și care influențează direct viața sa-soare, floare, copac - au fost transformate în cursul unui lung proces de stilizare însemne ce au fost adoptate ca simboluri ale diferitelor culturi ce-și au loc lor în istoria sistemelor de înțelegere și explicare a lumii²⁰.

În urma cercetărilor efectuate de Riegl, elementele ornamentale vegetale provenind din diverse arii de cultură din Orient și Egipt urmărea un țel, anume acea dotare cu forme ornamentale corespunzătoare esenței interioare a fiecărei opere de artă dar și condițiilor ei exterioare de apariție funcțională. Acest țel a fost atins în Grecia antică, această cultură a dat operelor de artă „acea disjunctie „tectonică” dintre fondul material și ornamentul împodobirii, dintre elementul static dar de efect, și cel indiferent, dintre cadru și

¹⁹*Ibidem*, p.142

²⁰**Paul Petrescu**, *Motive decorative celebre*, Ed. Meridiane, București, 1971, p.10

conținut”. A contopi armonios frumosul formal și conținutul bogat în semnificații, a știți să îmbini semnificativul cu plăcutul a fost țelul atins abia de greci și preluat apoi de cultura Bizantină²¹.

Niciodată nu vom socoti stilul bizantin printre cele creator-inovatoare, căci tocmai realizările lui cele mai mature nu sunt în fond ale Bizanțului, ci moștenirea unei epoci mai active pe plan artistic și mai dornice de a crea: epoca elenistică. Pe această rută din Imperiul Bizantin, și mai târziu Imperiul Otoman, ornamentele vegetale pătrund și în arta noastră populară²².

Se naște întrebarea când o imagine care provine din tehnica geometrizarantă a țesutului și din stilizarea unui obiect existent în natură face trecere pe pânza țesută a bănățencei ? Care au fost etapele procesului de stilizare a unor obiecte din natură, devenite simboluri?

Detaliu catrință din subzona etnografică Lugoj

Predominanța geometrismului în cadrul țesăturilor este legată, fără îndoială și de modalitățile de expresie legate de tehnica țesutului, în care prioritară este perpendicularitatea firelor care ne face să intuim foarte greu

sensul de inspirație a motivelor: s-a mers de la obiect la numele motivelor, sau invers, de la numele obiectului la motiv? Ambele căi sunt valabile deoarece nenumăratele motive geometrice reproduse din natură sau din tehnica țesutului au condus la realizarea de compoziții cărora comunitățile rurale le-au dat denumiri prin analogie, apropiindu-le de obiectele cunoscute lor.

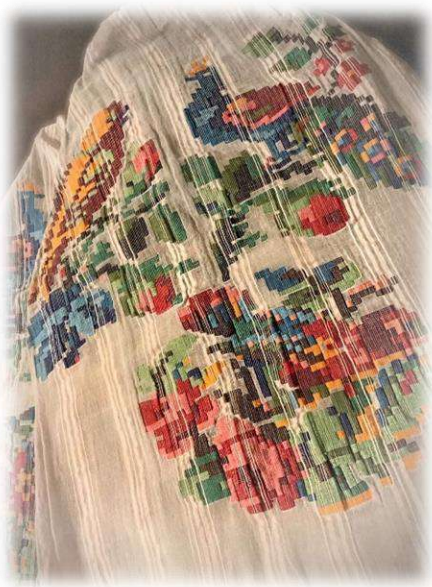
Pornind de la obiecte ale căror forme inițiale se pot desluși în imaginea stilizată ajungem la forme, în care doar ”uneori”, numai numele mai amintește originea imaginii stilizate. Refacerea procesului

²¹**Lorenz Dittmann**, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988, p. 129

²²*Ibidem*, p. 29

de stilizare și sintetizare este foarte greu, s-au de cele mai multe ori imposibil de etapizat²³.

În aceeași manieră stilizată regăsim, în cadrul țeșăturilor autohtone, frânturi de imagini provenite din culturile altor civilizații: arborele vieții în forma sa iraniană, șarpele ca simbol al divinității egiptene, porumbelul (Foto. 2) ca simbol al sufletului în orientul creștin, etc. Toate aceste simboluri au fost exprimate în forme unghiulare în ornamentica țeșăturilor noastre, dar ele și-au pierdut sensul inițial, deoarece în imaginația și viziunea țărăncii bănațene apare o altă lume cu păsări, flori, animale asemenea

*Detaliu cămașă din subzona
etnografică Sânnicolaul Mare*

unei grădini de basm autohtonă, în care originea motivelor este câteodată vizibilă, alteori dispare, alcătuind un decor somptuos (Foto 3). În evoluția artei decorative populare românești, se poate urmări schimbarea în timp a modalităților de concepție și exprimare artistică. O compoziție decorativă apare chiar pe piesele foarte vechi, supuse unor anumite legi. Ele sunt cu atât mai ușor observabile, în cazul acestor piese, cu cât materialul și tehnica de lucru impun dezvoltarea compoziției pe o anumită axă. Fragmentele de țeșături, descoperite în săpăturile arheologice fac dovada acestui lucru, prezentând o structură ornamentală dezvoltată pe axe paralele.

Acest principiu al delimitării suprafețelor pe o singură direcție s-a păstrat până în zilele noastre, cele mai vechi exemplare de țeșături fiind lucrate în vergi paralele de lățime egală, în culori care alternează într-un ritm constant. Așa sunt de exemplu, laicele și păretarele

²³Paul Petrescu, *Creația plastică țărănească*, Ed. Meridiane, București, 1976, p.24

vărgate sau ștergarele vechi ale căror ornamente sunt dispuse în trei benzi paralele la capătul țesăturii.

La alte categorii mai noi, deși compoziția decorativă a evoluat devenind și mai complexă, s-au păstrat totuși aceleași caracteristici în desfășurarea ei. Indiferent dacă este vorba despre piese al căror singur ornament consta în repetarea ritmică a unor spații diferențiate cromatic, sau dacă sunt piese având motive dispuse și în interiorul acestor spații, principiul desfășurării nelimitate a compoziției pe o singură axă se menține nealterat. În cel de-al doilea caz, el se repetă însă chiar și în interiorul benzilor, prin dispunerea unor motive de dimensiuni diferite, care alternează în același ritm. De data aceasta, pe întreaga suprafață se creează o compoziție raportată la două axe simetrice.

Caracteristica pieselor de port constă în folosirea, ca fond a culori albe a țesăturilor.

Din perspectiva limbajului vizual, spațiile albe regăsite pe ansamblurile vestimentare din Banat, oferă o anumită structură prin croiul și prin așezarea broderiei. Astfel creatoarea ansamblului deschide o *ușă* a posibilităților nemărginite. *Obiectul* ales de creatoare devine limbaj, simbolizând un sentiment uman sau social și etnic. Codificarea poate fi individuală sau colectivă. Codul trebuie să fie cunoscut, recunoscut și înțeles în cadrul normelor, a colectivității respective, la epoca dată, în cadrul normelor, canoanelor și concepțiilor sale etnice și estetice²⁴.

Din perspectiva textuală, ”gramatica” spațiilor albe devine creatoare de sens. Cea care creează ansamblul și alege locul acestor spații produce și transmite sens, contrastând simbolurile cusute cu albul pur dintre acestea. Sensul textual este valorificat, cu precădere, atunci când este asimilat de conștiința umană, de comunitatea în care este afișat cu mândrie.

Regăsim în spațiile albe informații prețioase legate de statutul sau originea purtătorului. Dacă în cultura asiatică și cea egipteană

²⁴**Tancred Bănățeanu**, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985, p. 248

albul simbolizează moarte, tristețe, doliu în cultura românească simbolizează bucuria, puritatea, curățenia.

Scoaterea *obiectului* din acest context îi poate *devaloriza* mesajul în sine și greutatea acestuia.

Costumul tradițional din Banatul de câmpie constituie, atât prin croi cât și prin structură, un frumos și deosebit mesaj, folosind o gramatică aparte.

Ornamentele de pe mânecă, încep de înălțimea umărului până la încheietură, alături de partea dedicată pieptului, sunt cele mai expuse vederii. Ele corespund mentalității sociale și a gustului de a avea în fața ochilor un obiect frumos, plăcut, ridicat la cea mai înaltă treaptă estetică, printr-o intervenție decorativă. Privind pe axa verticală orice piesă de port, putem remarca o multitudine și o diversitate de elemente simbolice, grupate compact, într-o deplină armonie vizuală. În fiecare creatoare trăiește un artist, numele ei se pierde în anonimatul sacru al credinței, în aportul continuu al colectivității.

Femeia din Banat și-a asumat rolul de creatoare de frumos și a cusut și țesut poveștile ei în fiecare obiect textil. Ea a preluat repertoriul decorativ și simbolic, a mai adăugat ceva și apoi a transmis mai departe, dar cu cât ne apropiem de contemporaneitate realizăm că semnele și simbolurile străvechi își pierd înțelesul lor original și își păstrează funcția reprezentativă. Alegerea materialelor, a culorilor, a modelelor, sunt toate alegeri fundamentale, conștiente și bine cântărite, de această creatoare de mistic.

Un rol deosebit, în cadrul decorativ al ansamblului vestimentar, o joacă podoabele de cap și împletirea părului la femei, care pe lângă funcția de reprezentare socială au și un rol magic. Semnificațiile și simbolurile magice s-au diluat în timp, s-au chiar au dispărut, ele făceau parte din diferite rituri de trecere-naștere, nuntă, moarte-având un rol precis, stabilit de tradiție și cutumă²⁵.

Puterea de pătrundere, de introspecție și redare, de sesizare și înțelegere a ambianței fizice și morale în care își scaldă creatoarea existența, aceasta este marea taină, misticul imbold prin care ne-am

²⁵Paula Popoiu, *Etnologie*, Ed. Mega, Cluj Napoca, 2007,p. 280

durat prin spațiu și timp, locul nostru ca popor, cu primatele noastre specifice. Trăiește undeva, în ființa noastră o celulă, în care clocotește o puternică reacție cu elementele firii, atavismul rasei, cu toate sentimentele și gândirile, cu toate bucuriile și durerile, cu toată voința ei²⁶.

Trebuie să admitem că simbolurile care sunt adânc înrădăcinate în straturile profunde ale personalității au puterea a avea o viață a lor și, printr-un efect de reacție inversă, își influențează creatorii. Omului conștient de această realitate îi revine responsabilitatea de a alege din tezaurul de simboluri al istoriei ceea ce este pur și valoros. Simbolurile pot deschide calea spre comorile spirituale ale epocilor trecute și pot trezii, la viață, în omul modern, vechile valori păzite de înaintașii noștri cu atâta sânguință.

Toate științele referitoare la om, deopotrivă cu artele și tehnicile care izvorăsc din ele, se întâlnesc în drum cu anumite simboluri, fiind ca atare nevoite să își conjuge eforturile pentru a putea descifra enigmatul întâlnite, căci doar astfel vor deveni capabile să înțeleagă întregul lor potențial. Se spune că trăim într-o lume de simboluri. Ar fi nimerit să afirmăm că o lume de simboluri trăiește în noi²⁷.

Putem concluziona faptul că, cercetarea ornamenticii impune tratarea în extensiune spațială și temporală a unei întregi serii de motive bine individualizate, având un loc de prestigiu în arta unor mari culturi ale globului. În studiul acesteia, fragmentarea, pe porțiuni teritoriale, nu poate fi realizat, iar repertoriul local nu poate fi definit și înțeles decât prin legarea cu încadrarea universală a fenomenului respectiv.

Bibliografie

BĂNĂȚEANU, Tancred, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, Ed. Minerva, București, 1985;
CHEVALIER, Jean, *Dicționar de simboluri*, Ed. Artemis, București, 1993;

²⁶**C.M. Lerca**, *Considerații asupra artei țărănești din Banat*, Timișoara, 1936.p. 11-12

²⁷**Jean Chevalier**, *Dicționar de simboluri*, Ed. Artemis, București, 1993, p.16

COQUET, Michel, *Antropologia artei*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2002;

DITTMANN, Lorenz, *Stil, simbol, structură*, Editura Meridiane, București, 1988;

ELIADE, Mircea, *Imagini și simboluri. Eseuri despre simbolul magico-religios*, Ed. Humanitas, București, 2019;

LERCA C.M., *Considerații asupra artei țărănești din Banat*, Timișoara, 1936;

MOHLES, Abraham, *Artă și ordinator*, Ed. Minerva, București, 1974;

PETRESCU, Paul, *Motive decorative celebre*, Editura Meridiane, București, 1971;

PETRESCU, Paul, *Creația plastică țărănească*, Ed. Meridiane, București, 1976;

PRUT, Constantin, *Calea rătăcită*, Ed. Meridiane, București, 1991;

POPOIU, Paula, *Etnologie*, Ed. Mega, Cluj Napoca, 2007;

TURCUȘ, Aristida, *Portul popular românesc din județul Timiș*, 1982, Timișoara, 1982;

VASILESCU, Virgil, *Semnele cerului*, Ed. Arhietip, Chișinău, 1993.

Un obicei inedit practicat în Vișeu de Sus, Maramureș – învărtitul făcliilor de Sfântul Petru

Ștefan ANDREICA

Orașul Vișeu de Sus este situat la frontiera de nord a țării. Așezarea vetrei sale mai departe de *drumu' țării* (Drumul Național 18), diferită de localitățile învecinate, a determinat specialiștii în etnografie, folclor etc., de-a lungul vremii, să nu-l cerceteze îndeajuns. De aceea, câteva tradiții și obiceiuri sunt necunoscute până azi. Unul dintre acestea este învărtitul făcliilor de Sf. Petru¹.

În calendarul creștin, la data de 29 iunie, sunt pomeniți Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Sărbătoarea religioasă este însemnată, dovadă că are post premergător, variabil, care ține uneori trei săptămâni.

Sărbătoarea a fost și este importantă și în calendarul popular. Ea începe din seara zilei anterioare, odată cu răsăritul primei stele.

În trecut, *Sâmpetru* (*Sânpetru*, *Sâmp'tetru*) ținea trei zile:

Prima zi era nelucrătoare. Se aducea apă sfințită de la biserică, după liturghie, și se stropeau recoltele cu un struț de pospan împotriva dăunătorilor (la fel ca de Rusalii). Seara, aveau loc jocurile clăcilor de frunze² de tei, tufă (alun), fag, paltin sau frasin, aduse de tineri, fete și feciori, în zilele anterioare la casele organizatorilor. Aceste distracții erau binevenite după post.

A doua zi, nu se lucra cu pământul pentru *vremni*³ și recoltă bogată.

A treia zi, tinerii organizau clăci pentru ajutorarea celor mai nevoiași, bătrâni sau săraci. De exemplu, fetele ajutau la *ogorātu'*

¹ În literatura de specialitate, acest obicei este amintit doar de către Crinu Andreica din Vișeu de Sus, din câte știm, în cartea *Între Râuri, imaginea trecutului*, Eurotip, Baia Mare, 2016, la pag. 108. Denumirea populară veche a localității este Între Râuri.

² Feciorul sau fata care organiza jocul clăcii de frunze, trebuia să anunțe tineretul. Cine voia să participe aducea la casa gazdei un sac de frunze într-una din zilele anterioare jocului. Acestea substituiau fânul pentru vite. Cine nu aducea frunze și dorea să participe la joc plătea gazdei o anumită sumă de bani, stabilită în prealabil. Gazda angaja banda de muzicanți și pune spațiul la dispoziție.

³ Condiții meteo nefavorabile: ploi puternice, furtuni, grindină, distrugătoare ale recoltelor.

(prășitul) cartofilor, iar feciorii la alte activități legate de gospodărie. Acestea erau prestate din inițiativă proprie, în grupuri. Ei considerau astfel că nu păcătuiau prin muncă în zi nelucrătoare.⁴

În calendarul popular, în prezent, sărbătoarea ține două zile. În prima nu se lucrează deloc. În 30 iunie, nu se muncește cu pământul, ca și în trecut, persistând credința că cel ce lucrează are de suferit din partea naturii: ploaia puternică și vântul pot să-i culce iarba, grindina îi poate distruge recolta, fulgerele îi pot aprinde claia, șoprul, șopreica, grajdul etc.

Aceste zile mai poartă denumirea de *Sâmpetru de vară al lupilor*, în care nu se coase, piaptână ori toarce și nu se lucrează cu pământul (desigur, prima este sărbătoare religioasă), toate pentru ca oamenii și animalele casei, respectiv păcurarii și animalele stânei să nu fie atacați de lupi și urși. În prima zi a *Sâmpetrului*, există credința că lupii se adună într-un loc și urlă (lupii urlă, de regulă, iarna).⁵

Însă caracteristica principală a componentei populare a sărbătorii, care leagă trecutul de prezent, este învârtitul făcliilor. Ritualul are scop apotropaic și este transmis din vechime. Dacă de Sânziene făcliile se învârt⁶, printre altele, pentru îmbunarea zânelor bune (Sânzienelor) și alungarea zânelor rele, în special a Fetei-Pădurii, a duhurilor necurate, pentru protecția recoltei de dăunători, a stânelor de lupi, urși și râși, de Sf. Petru, acestea se învârt⁷ pentru apărarea bunurilor materiale împotriva incendiilor generate de fulgere. Desigur, prin contaminare, credințe ale primei sărbători se întâlnesc și la a doua⁸.

Focul are și efect purificator. În ambele cazuri, făcliile se învârt în sensul rotirii soarelui (focului din cer), în serile

⁴ Informații culese de la Andreica Ileana, 73 de ani, Vișeu de Sus, 2017, Șimon Ana, 89 de ani, Vișeu de Sus, 2019

⁵ Ștefan Andreica, *Istorie și tradiție pe Valea Râului (Vaser)*, Grinta, Cluj-Napoca, 2015, pp. 334-335

⁶ În prezent, în Maramureș, de Sânziene, se învârt făclii în următoarele localități: Vișeu de Jos, Vișeu de Sus, Moisei și Borșa.

⁷ Azi, în Maramureș, de *Sâmpetru*, se învârt făclii doar în Vișeu de Jos și Vișeu de Sus. Ultimul include cartierul Vișeu de Mijloc, localitate separată până în anul 1956, în care, la fel, se practică obiceiul. În Moisei și Borșa, bătrânii nu își amintesc să se fi învârtit vreodată făclii de Sf. Petru.

⁸ Andreica Gheorghe, 61 de ani, Vișeu de Sus, 2021

premergătoare. Acestea erau confecționate din pari de molid de cca 1,2-1,5 m, crăpați la un capăt și îndesați cu surcele din același material lemnos⁹. Acum, făcliile se fac din surcele de draniță, care au lungimi de 0,6 m sau 0,8 m, având cu tot cu mâner cca 0,8-1 m. Rotirea se efectuează deasupra capului, în plan orizontal sau, dacă sunt grele, până ard și se fac mai ușoare, în plan vertical. Durata rotirii unei făclii este de cca 20 de minute. Ca focul să țină mai mult, unii folosesc anvelope auto¹⁰. Acestea se pot învârti și ele deasupra capului (cele ușoare) sau prin rotirea pe loc a persoanei (cele grele).

Locurile de desfășurare a practicării obiceiului sunt lângă ape, la intersecții de drumuri (unde sălășluiesc duhurile necurate), pe înălțimile dealurilor. Trebuie ca toate acestea să fie vizibile de o cât mai mare parte a comunității. Numărul locurilor este peste zece. În trecut erau cu mult mai multe.

Ceremonialul trebuie semnalat altor persoane și prin grai. Dacă la Sânzienne sunt strigături specifice, de genul: *Hai, Mari, la Sânzâiene/ Sus la d'eal și în poiește, [...]*¹¹ sau *Faclia mare, Faclia, măi cocoși* etc., de Sf. Petru se rostesc doar de tipul ultimelor, obiceiul fiind mai simplu.

Actanții sunt copii, tineri și adulți de ambele sexe și de toate vârstele¹². Cei mici sunt ajutați de părinți. De regulă, copiii și tinerii practică obiceiul.

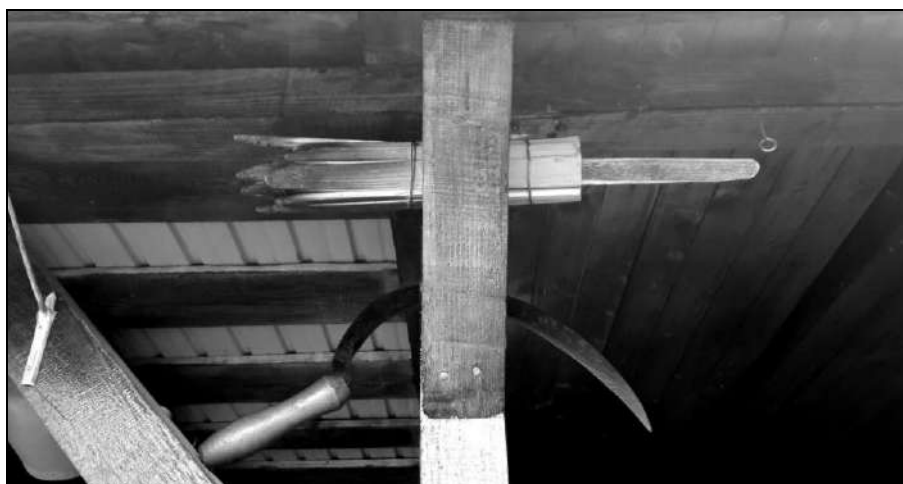
De Sânzienne, făclia arsă se pune într-un strat din grădină, iar de *Sâmpetru* se așează sub streșina casei sau altei construcții din gospodărie. Dacă mai mulți membri ai unei familii învârt făclii diferite, cel puțin una dintre ele trebuie dusă acasă, restul putând fi grupate cu ale altora și lăsate să ardă, formând un foc mai mare. Pentru purificare, se sare peste foc de trei ori.

⁹ Opincile uzate din cauciuc sau cizmele din același material, legate cu o sârmă, substituiau câteodată făcliile din lemn în urmă cu câteva zeci de ani.

¹⁰ Anvelopa se leagă cu o sârmă lungă de cca 3 m și are la un capăt o bucată de lemn, pe care persoana respectivă îl mânuiește.

¹¹ Azi, se strigă foarte rar.

¹² Uneori și oamenii bătrâni învârt făcliile nepoților sau ale altor copii.

*Făclia învărtită de **Sâmpetru** se pune în gospodărie sub o streașină.*

Se crede că gospodăria va fi ferită de fulgere în anul respectiv.

Foto Ștefan Andreica, 29.iun.2020

Chiar dacă nu toate persoanele practice cunosc conotația învărtitului făcliilor, ele știu că *așa e bine (așă i biñe)*.

Localnicii consideră obiceiul românesc. Și unii membri ai celorlalte etnii îl practică.

Mai jos, prin fotografii, este oglindit acest obicei frumos¹³:

*Seara de **Sâmpetru**, 28.iun.2017, intersecția străzilor Țapinari și Avram Iancu*

Au participat cca 20 de persoane. Copiii și unii dintre adulți au învărtit pe rând patru făclii.

¹³ Autorul acestor rânduri cunoaște foarte bine obiceiul și îl practică începând din copilărie.

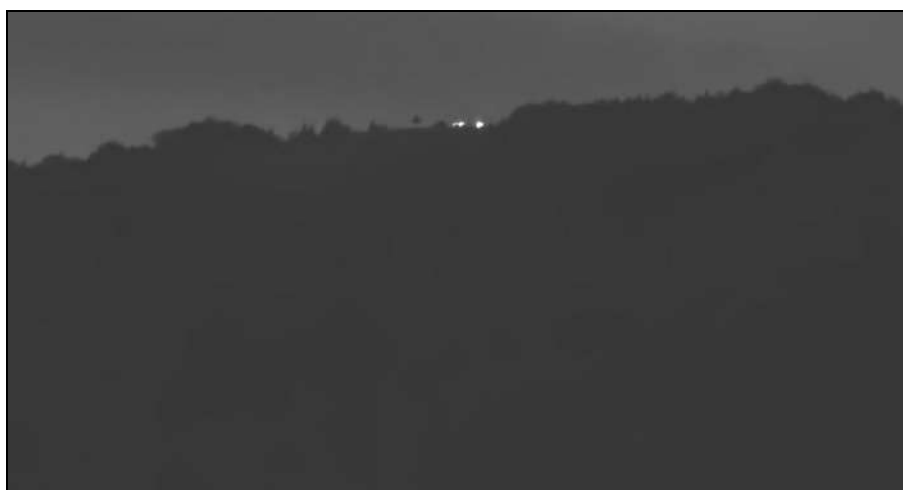
*Seara de **Sâmpetru**, 28.iun.2018, dealul Osoi. S-au învărtit anvelope auto.*

*Seara de **Sâmpetru**, 28.iun.2019, intersecția străzilor Țapinari și Înfrățirii
Au participat 10 persoane.*

*Făclii de **Sâmpetru**, 28.iun.2020, intersecția străzilor Maramureșului și Crinului*
 Sursa: Facebook/Gabriela Leti Ciolpan, accesat la 29.iun.2020

*Făclii învârtite în seara de **Sâmpetru**, 28.iun.2021, sus în **Cornu' Plaiului**, loc vizibil de la depărtare mare*

Contribuții la cunoașterea aparatului de gătit și încălzit de la începutul secolului XX

etnograf **Ioan TOȘA**

Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj Napoca

*„Tu torci. Pe vatra veche ard
Trăsnind din vreme-n vreme
Trei vreascuri rupte dintr-un gard
Iar flacăra lor geme.
Clipește apoi din când în când
Cu stingerea în bătaie
Lumini cu umbre amestecând
Prin colturi de odaie”
(George Coșbuc, **Mama**)*

Vom încerca să prezentăm câteva aspecte privind aparatul de gătit și încălzit din interiorul casei țărănești de la începutul secolului XX pe baza răspunsurilor primite la întrebările 308-351 din cap. XV al Chestionarului Casa, al Muzeului Limbii Române din Cluj¹, din 1926, urmărind mijloacele de gătit și încălzit, tipologia acestora, tehnicile de realizare, sistemul de evacuare a fumului.

În satul românesc de la începutul secolului XX casa a fost construcția cea mai importantă din cadrul unei gospodării, ea fiind locul în care se desfășura atât cea mai mare parte din viața cotidiană a unei familii; cât și cele mai importante momente din viața unui individ ca nașterea, nunta și moartea. Din cauza rolului pe care-l avea în cadrul vieții cotidiene a unei familii și a semnificațiilor pe care le avea în cadrul vieții sociale a comunităților rurale, casa era prima construcție care se ridica în cadrul unei gospodării, prezența ei

¹Chestionarului Casa a fost elaborat de către profesorii: Sextil Pușcariu, Stefan Pop, Stefan Pașca, și Romulus Vuia și, cuprindea următoarele capitole :I. Generalități; II. Derivate și alte înțelesuri ale cuvântului casă; III. Locul unde se clădește casa; IV. Materialul; V. Temelia; VI. Pereții casei; VII. Ușa; VIII. Fereastră; IX. Dușumeaua; X. Podul și tavanul casei; XI. Coperișul casei; XII. Prispa, cerdacul, pridvorul, târnațul; XIII. Pivnița; XIV. Încăperile XV. Soba, vatra, cuptorul, hornul; XVI: Luminatul; XVII. Văruirea casei; XVIII. Curtea, grădina, îngrădirea; XIX. Șura, grajdul și alte acareturi; XX. Fântâna; XXI. Obiceiuri și credințe legate de casă.

indicând existența unei familii și implicit a unei noi unități sociale, independente, cu identitatea ei proprie.

În satul românesc tradițional la începutul secolului al XX-lea termenul de casă era utilizat pentru a desemna:

- construcția care servea drept locuință permanentă pentru o familie;
- familia care locuia în acea casă cu toate atributele morale ale ei;
- gospodăria și întreaga proprietate ce aparținea acelei familii.

Pentru ca să se numească casă o construcție trebuia să fie ridicată la suprafața pământului, să fie formată cel puțin din două încăperi din care una să fie utilizată ca locuință permanentă de către o familie, iar încăperea cu destinația de locuință să aibă ușă, ferestre, pod și sisteme de iluminat natural și de încălzire, preparare a hranei și de evacuare a fumului în afara odăii.

La sfârșitul secolului al XIX-lea sistemul de încălzire și de gătitul mâncării era asigurat de vatra focului, cuptorul și soba. Vatra focului se putea afla în aer liber, în cadrul unor adăposturi temporare, în casă în tindă (la foc) sau în camera de locuit.

Vetrele în aer liber erau mici porțiuni de teren împrejmuite cu pietre făcute de oamenii care erau la lucru pe timpul verii și de îngrijitorii de animale pe care făceau focul pentru pregătirea mâncării prin frigere. Vatra focului era considerată loc curat pe care nu era voie să arunci gunoaie.

Vetrele din adăposturile temporare (colibe, surle, stâanii, etc.) se găseau fie la mijlocul adăpostului, fie lângă un perete izolat cu pietre. În cazul stânelor, vetrele folosite la fiertul zerului și pregătirea mâncării erau, de obicei, o groapă săpată în pământ, marginită de obicei cu lespezi de piatră, pe marginea căreia se afla cujba sau zăvodarul de care era atârnată căldarea în care se fierbea. Deasupra vetrei nu se găsea nici o întocmire pentru captarea fumului de la foc, acesta se ridica și ieșea prin acoperiș, adăposturile temporare neavând pod.

În cadrul casei vatra focului a ocupat un loc important atât prin dimensiunile și locul de amplasare, cât, mai ales, prin funcțiile pe care le avea. Prin dimensiunile pe care le avea, vatra focului ocupa o suprafață mare în tindă, lângă peretele camerei de locuit sau în

colțul format de peretele median și cel din dos al casei, iar prin funcțiile pe care le avea era considerată loc curat, fiind împreună cu colțul mesei locul sacru al camerei de locuit.

În cadrul casei vatra focului era locul pe care:

- se face focul “un spațiu podit cu cărămizi pe care se face focul pentru mâncare” (Braniștea, jud. Dâmbovița); “vatra este locul unde se face focul, sau colțul din tindă unde se gătește mâncarea” (Dobromir, jud. Constanța) “locul din tindă unde se face focul cu lemne lungi pe lângă care se așează oalele cu bucate spre a fierbe” (Stejar Vărădia, jud. Arad); “locul neted de sub coș unde se face focul pentru mămăligă” (Coșereni, jud. Ialomița)

- locul pe care se coace “locul pe care se așează pâinea când se coace” (Hătăjel, jud. Hunedoara);-

- “partea de dinaintea cuptorului pe care poți trage jarul” (Fărcăndinul de Jos, jud. Hunedoara);

- ridicătura din jurul cuptorului “mai largă ca să te poți culca pe ea” (Doljești, jud. Roman), “o întocmire în jurul cuptorului pe care se poate șede” (Vicovul de Sus, jud. Rădăuți)

Fig. 1 Gătitul pe vatra liberă Racovița Severin Foto Romulus Vuia

Vatra focului se făcea din “pământ bătut bine și stropit cu saramură” (Independența, jud. Ialomița), “din piatră cu un strat de cărămizi deasupra” (Siliștea, jud. Neamț), sau “din cărămidă arsă

lipită cu pământ galben” (Poiana Mare, jud. Dolj) și putea fi puțin înălțată față de nivelul de călcare (Fig. 1) sau ridicată până la 50 cm înălțime, “vatra se ridică cam 50 cm din văiușă iar stratul de deasupra este din cărămidă arsă, aleasă ca să fie netedă și dreaptă” (Nerău, jud. Timiș)

Utilizarea vetrei pentru pregătitul mâncării și pentru încălzit și gătitul mâncării în casă ridică o serie de probleme legate de combustibilul utilizat, de evacuarea fumului și acumularea căldurii. Drept combustibil în așezările situate în zone cu păduri s-a utilizat: lemnul, „combustibilul întrebuițat de săteni este lemnul de fag” (Slatina Timișului jud. Severin), „lemnele de brad, molid fag din pădurile bogate și foarte aproape de sat”(Șanț,jud. Năsăud).

În așezările situate în zone sărace în păduri focul se făcea „cu păpușoi uscat, salcie și cu bălegar uscat, bălegarul se taie în formă pătrată sau dreptunghiulară și mai nou cu lemne aduse din regiunile muntoase,” (Sânmartinul de Câmpie jud. Mureș), cu “paiele de grâu, cocenii de porumb sau de tutun” (Nămolosa, jud. R. Sărat) sau cu tizic “pe la noi tizicul se face din bălegarul de vite care se bate bine cu maiul de se îndeasă, se lasă apoi să se usuce și se taie cu toporul în formă de cărămizi care se pun pe foc la oamenii nevoiași” (Șuletea, jud. Tutova)

După felul în care a fost rezolvată problema evacuării fumului se pot deosebi următoarele tipuri: vetrița, vatra cu căloniu, vatra cu camniță, vatra cu hodgeac.

Vetrița menționată în așezările din zona Năsăudului se găseai la casele vechi în tinda și era o vatră liberă de forma dreptunghiulară, cu o latură lipită de peretele ce separă tinda de casa de locuit. Tinda n-are tavan, peste ea se pune numai o prăjină mai groasă cu un capăt pe podul cămării și cu unul pe podul casei, de care se atârână în dreptul vetriței un lanț ori un cârlig de lemn de care se agață căldarea în care se face mămăliga. „La casele noi nu mai există vetriță în tindă care are tavan, iar în casă pe lângă horn și cuptor s-a adăugat și o sobă sau s-a zidit o mașină de gătit pe care o numesc ploatăn” (Sant jud. Năsăud)

Vatra cu căloniu (Fig. 2) este “cea mai veche și mai primitivă întocmire pentru încălzit și gătit” folosită în casele cu tindă, în care se foloseau lemnele pentru foc. Ea era formată din două elemente, vatra pe care se făcea focul și căloniul, întocmirea de deasupra ei care capta fumul.

Vatra cu căloniu a fost întâlnită în localități din Transilvania până la sfârșitul secolului al XIX-lea pe ea focul se făcea cu lemne, iar pentru asigurarea tirajului focului se folosea căpătâiul mâța sau calul, un suport de piatră, lut ars, sau de fier pe se puneau lemnele cu un capăt și o mătă “la un capăt al lemnului e căpătâiul care e făcut din piatră sau pământ, iar la celălalt e mătă de fier, care ținea lemnele și frigările” (Fundata, jud. Brașov).

Cea mai veche formă a acestui tip avea vatra focului joasă, “încadrată cu blăni de fag” (Boșorod, jud. Hunedoara), sau de piatră, pentru a nu se împrăștiă jarul și cenușa, deasupra ei cam la 1 m, având un căloniu.

Fig.2 Căloniu din Muncelu Mare, Hunedoara, Foto Romulus Vuia, 1926

Căloniul avea dimensiuni mari, 3 m lungime, 1,5 m lățime și 1 m înălțime, de formă piramidală, sau pătrată, cu un capac din nuiele împletite și lipite cu lut în partea superioară pentru a apăra acoperișul

de scânteii. Căloniu este cusut de grindă printr-un lemn tare îndrea, și era format „dintr-o ramă de lemn în care erau înfipti pari între care se îngrădeau nuiiele sau speteze, lipite cu lut pentru a fi apărate de foc care avea un capac aproape de tavanul camerei, iar cu baza acoperea vatra (Uricani jud. Hunedoara).

Focul se făcea pe vatră, „fumul fiind prins de căloniu și scos prin budureț în capră sau ursoaie în pod)” (Uricani jud. Hunedoara).

Forma aceasta de vatră ocupa o suprafață mare din interiorul casei și prezenta avantajul că pentru foc se puteau folosi lemne de dimensiuni mari ca lungime și mai ales grosime, putând păstra jarul în cenușă timp îndelungat. Pe vatra liberă pentru a pregăti prin fierbere, coacere sau prăjire în vase trebuiau puse fie direct pe vatra înfierbântată (în care caz vasele trebuiau să aibă fundul mai mic și pereții mai bombați deoarece căldura acționa mai mult în părțile laterale ale vasului), fie pe pirostrie sau atârnată de cujbă (în care caz vasele trebuiau să fie mai puțin bombate sau cu fundul mai lat, deoarece căldura acționa mai mult la fundul lor).

Pregătirea mâncării dura mai mult deoarece o mare parte din acțiunea calorică a focului se risipea în spațiul înconjurător, dar avea un gust deosebit mai ales în cazurile în care se făcea în cantități mari. Din această cauză oamenii au căutat să i se aducă unele îmbunătățiri, atât pentru a se putea acumula mai multă căldură cât și pentru a reduce din suprafața ocupată în interiorul locuinței.

Căloniul mai redus ca dimensiuni a fost făcut la o distanță mai mică de vatră (la 40 cm de ea) și s-a închis în partea de sus obținându-se un fel de ladă cu gura în jos (Fig. 4). Rama căloniului era legată de pereții casei și era susținută de un pop plasat în colț. Pereții și capacul căloniului erau făcuți tot din nuiiele îngrădite și lipite cu lut “pe o ramă de lemn în care sunt înfipti pari de lemn între care erau îngrădite nuiiele și se lipea bine cu lut” (Boșorod, jud. Hunedoara).

În partea superioară a căloniului se afla o deschidere prin care fumul ieșea printr-un coș de nuiiele împletite și lipite cu lut în pod sau în tindă. Pentru apărarea acoperișului de scânteii, mai ales când acesta era învelit cu paie în pod s-a făcut băbura, un fel de capac în formă de

piramidă, din bârne încheiate în cheotori sau din nuiiele îngrădite prin care ieșea fumul în pod.

Pentru a grăbi pregătirea mâncării, în cantități mici, necesare consumului familial cotidian de la mijlocul secolului al XIX-lea, pe vatră se făcea ploată, o plită de tuci fixată pe doi pereți scunzi de cărămidă ridicați pe vatră (Fig. 2). Vatra ploatanului nu avea grătar, iar pentru întreținerea arderii în peretele dinspre interior era lăsat un spațiu mare, liber, pentru pătrunderea aerului, iar în partea opusă un horn pentru evacuarea fumului. Cei doi pereți și plita care-i acoperea îndreptau căldura spre platanul pe care se găsea vasele de gătit.

Ploată, din cauza dimensiunilor relativ mici, nu permitea gătitul mâncării decât în vase puține și nici nu reprezenta o sursă de căldură mare. Din care cauză, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, sub influența cuptoarelor de metal apărute în comerț, se generalizează cuptorul mut.

Cuptorul mut este construit separat din patru pereți înalți de cărămidă, ridicați fie alături de cuptorul de copt pâine, fie separat într-un colț al camerei pe care la înălțimea de 1 m era fixată o plită de tuci mai mare. Pentru aeraj vatra focului de sub plită are un grătar de fier, iar pentru evacuarea fumului avea un horn separat.

Deoarece vatra cu căloniu ocupa un spațiu mare în camera de locuit în casele cu cămară a fost amenajată vatra cu camniță. Camnița era o construcție asemănătoare cu cea cu căloniu, dar avea vatra mai mică, ridicată de la fața casei “vatra era ridicată mai sus cu 60-70 cm de la fața casei și avea deasupra un prinzător de fum, zidit ca o căsuță, cu gura în jos care poartă numele de camniță, are apoi doi stâlpi lătareți care țin camnița și se numesc timei” (Râmănești, jud. Alba)

Camnița (Fig.3) avea pereții și capacul din piatră „erau în timpurile vechi făcute din lespezi de piatră așezate în formă de priză, deasupra era hornul dus în pod, deasupra hornului era o leasă îngrădită de nuiiele – iapa – care era lipită cu tină și nu lăsa scântele să iasă. Înăuntru în camniță se puneau o rudă de lemn, căldărarul, de care se acăța un lanț cu căldărea” (Vulcan, jud. Hunedoara) formând “un sistem compus din patru lespezi de piatră subțiri, unite între ele și un

capac tot din piatră care erau lipite cu lut, lăsându-se numai o deschizătură în partea de sus, pentru fum” (Ocoliș, jud. Turda)².

În unele localități din Vestul României termenul de camniță era utilizat pentru a desemna coșul larg din tinda ce era ridicat deasupra vetrei și a gurii sobei oarbe pentru a prinde fumul și a-l conduce în pod “camnița se face în tinda casei, la înălțimea de 1, 20 m

Fig. 3. Camniță din Sălciua de Jos, Turda . Foto Romulus Vuia, 1929

² “Camnițe erau acum 40-50 de ani, erau patru lespezi de piatră care formau un fel de colibă” (inf. din Curechiu, jud. Hunedoara, 1926).

de la vatră, ca să poți umbla pe sub el la vatră și la gura cuptorului. Se construiește din trei grinduțe, din care două sunt băgate cu capetele în cămineț (peretele din piatră sau cărămidă nearsă dintre tindă și casă) și cu celelalte două sunt prinse cu două tingi de grinzile podului, iar a treia este pusă pe capetele lor.

Vatra cu căloniu și cu camniță au fost întâlnite în localitățile în care pâinea se cocea în țeșt și servea pentru pregătitul mâncării și pentru încălzitul camerei. În aceste localități pentru coptul pâinii, alături de țeșt care se găsea în fiecare casă, existau și cuptoare de copt pâine construite în aer liber, cu un acoperiș, care erau folosite la sărbători și ocazii deosebite când se cocea o cantitate mai mare de pâine³.

Focul se făcea pe vatră, sub căloniu sau sub camniță. Vatra n-avea grătar, iar pentru a se asigura tirajul se folosea *căpătâiul*, *mâța sau calul*, pe care se puneau lemnele cu un capăt sau cu ambele capete când voiau să ardă mai repede “la un capăt al lemnelor e căpătâiul care e făcut din piatră sau pământ, iar la celălalt e mâța de fier, care ținea lemnele și frigările” (Fundata, jud. Brașov). Prepararea mâncării se făcea în vase de lut sau de tuci așezate direct pe vatră înfierbântată și adunându-se în jur jarul sau pe pirostirii.

Încălzitul locuinței se făcea de la focul din vatră “toată noaptea ardea focul” (Fundata, jud. Brașov) și de la căldura acumulată de căloniu și camniță.

Vatra cu coș sau cu hogeac (Fig. 1) este asemănătoare cu vatra cu *căloniu* și a fost întâlnită numai în tinda caselor din așezările situate din zonele de câmpie din Oltenia, Muntenia Dobrogea și din sudul Moldovei, în care focul se făcea în tindă, cu coceni de porumb, paie și tizic. *Hogeacul* se găsea numai în tindă și era o pâlnie mai ridicată deasupra vetrei, largă jos ce se strâmta pe măsură ce se înălța și se continua în pod cu un coș prin care fumul ieșea în afara acoperișului.

Hogeacul era făcut pe *corlată*, care era un cadru de lemn suspendat de pod. El putea fi făcut din nuiiele îngrădite sau scânduri care se lipeau cu lut “coșul are partea de sub pod mai largă din nuiiele

³ R. Vuia, *Tara Hațegului*, p. 112.

îngrădite sau din bucăți de scândură lipite cu lut, iar partea din pod și deasupra casei din cărămidă” (Bârca, jud. Dolj)

Fig. 4 Vatra liberă cu cahle din 1818, Lehecenii jud. Bihor

Se făceau hodgeacuri și din cărămidă care aveau două undrele ca suport “ogeacul are jos ca susținere trei scânduri groase de stejar numite corlați „susținute de două undrele care la un capăt sunt mai groase și trec prin corlată și sunt prinse în grinda de deasupra. Deasupra podului hodgeacul e străbătut de un lemn de stejar numit lemnul coșului de care stau atârinate fiarele coșului din vatră pentru căldare. Hodgeacul era construit din cărămidă de coș cu dimensiunile de 6x14x 21” (Scundu, jud. Vâlcea)

Soba oarbă a fost utilizată ca sursă de încălzit interiorul în zonele de câmpie în care din cauza lipsei lemnului se folosea drept combustibil paie, cocenii de porumb și tizicul. Sobe oarbe erau făcute din cărămidă în odaia de locuit, (Fig. 5) și “erau înalte și largi, fără despărțituri înăuntru” (Ciochina, jud. Ialomița) sau scunde și aveau gura în tindă unde se găsea vatra și coșul pentru evacuarea fumului “soba oarbă are corpul de cărămidă în cameră iar gura în cunie unde se face focul cu paie, coceni de porumb, fumul iese prin

corlată și coșul ce se lasă de la pod în jos, lărgindu-se din ce în ce spre vatră” (Segarcea, jud. Dolj). Coșurile de la corlată erau făcute din “nuiele îngrădite și tencuite cu ciorbă de lut amestecată cu câlți” (Bărcănești, jud. Olt). La casele de lemn cu sobă oarbă peretele despărțitor dintre casă și tindă era făcut din cărămidă sau din piatră. Pentru a emana căldură mai multă “în corpul sobei erau fixate ulcele de lut în care iarna copii făceau floricele” (Făurești, jud. Vâlcea) sau se făceau cu firide “din cărămizi în formă dreptunghiulară cu fumuri în interior” (Frânțești, jud. Gorj). Soba oarbă era „zidită lângă peretele ce desparte camera de locuit de hogeac, din cărămidă și tencuit cu pământ galben. În perete, în partea de jos, este o deschizătură de formă dreptunghiulară pe unde se bagă focul de pe vatră, iar în partea de sus o deschizătură circulară cu diametru de 0,15-0,20 cm pe unde iese fumul în coșul din hogeac” (Bîrca jud. Dolj).

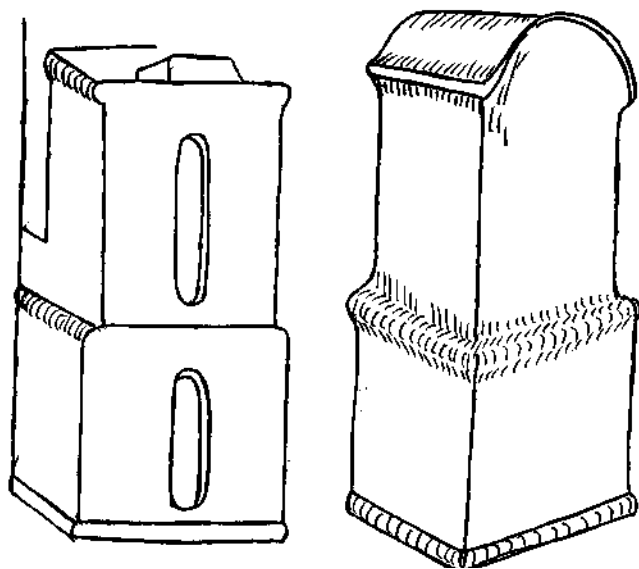

Fig 5 Soba oarbă, Ciochina jud. Ialomița

Soba moldovenească avea forma unui paralelipiped având înăuntru *fumuri*, adică coșuri interioare, prin care trece fumul, “se construiește numai pe o parte a postamentului ei în fața ei rămânând liberă vatra pe care se face focul. Deasupra vetrei în sus se ridică hornul prin care iese fumul după ce se plimbă prin fimoarele din

corpul sobei. Mâncarea se gătește pe vatră, unde se face focul la gura sobei, se pun pirostriile pe care se așează ceaunul pentru făcut mămăliga și se pune grătarul pe care se frige carnea. După ce s-a stins focul pe vatră se așează lemnele verzi la uscat și surcelele pentru ațâțat focul pentru a doua zi” (Idriciu, jud. Fălciu)

Vatra cu horn a fost întâlnită și la casele din așezările de câmpie din Banat, Arad, Crișana, Sătmăr în tindă, dar spre deosebire de cele din Vechiul Regat era mai înaltă, iar coșul era construit din lemn în forma unui trunchi de piramidă și conducea fumul afară (Fig. 6).

Vatra pe care pregătesc mâncarea e ridicată în tindă „cam la 60 cm înălțime, deasupra ei e coșul deschis care are la bază lărgimea tindei și care ridicându-se se strâmtează până ce deasupra acoperișului este în patru unghiuri. În el sunt plasate mai multe rude de lemn pe care se pune carnea la afumat” (Nerău, jud. Timiș)

Fig. 6 Hornul casei Racovița Severin

Vatra cu cuptor a fost întâlnită în toate localitățile în care pâinea se cocea în cuptor nu în țăst, cuptor însemnând în primul rând

întocmirea în care se cocea pâinea “spațiul în care se face focul și se coace pâinea” (Ghindăuani, jud. Neamț).

Pentru a se coace pâinea vetrele aveau o înălțime de 40-50 cm și erau făcute din cărămizi arse sub care erau puse un strat de cioburi de cărămidă pentru a păstra căldura mai mult. Pe ele era construit cuptorul de copt pâine care avea o boltă semisferică din cărămidă arsă lipită periodic cu lut pentru a păstra căldura necesară coacerii. În fața gurii cuptorului se făcea o întocmire pentru captarea fumului *borodău*, *horn*, *bașcă* sub care se făcea focul atunci când se pregătea mâncarea.

Pentru gătitul mâncării pe vatră se făcea ploatanul, plita fiind susținută de trei pereți alături de horn (Fig.7)

O formă aparte avea vatra cu cuptor în zona Năsăudului unde cuptorul de copt se afla în interiorul casei (Fig.8) așezat în colț lângă peretele ce desparte tinda de casă pentru ca fumul condus pe horn să iasă din tindă deasupra vetriței și de aici în pod. Hornul are formă pătrată pe partea dinspre centrul casei fiind sprijinit pe două bastonașe de fier iar partea dindărăt e clădită pe cuptorul de copt pâine. Sub horn e o vatră pe care se face focul de aceea i se zice vatra focului și pe care se gătește în timpul iernii

Cuptorul de copt e îndărătul hornului având înălțimea de cca 1m și are baza comună cu vatra. Vatra este făcută din zid și pe trei părți e mai lată decât ocupă cuptorul și hornul și se continuă cu scânduri care se sprijină pe niște picioare numite pripciți formând lavițe pe care iarna stăteau femeile la tors.

Pe vatră, sub horn, nu se mai face foc decât rar, încălzirea casei și gătitul mâncării făcându-se cu ajutorul platanului ridicat alături de cuptorul de copt pâine

Fig.7. Ploață pe vatra cuptorului de pâine. Casa din Mărgău, Cluj (1884)

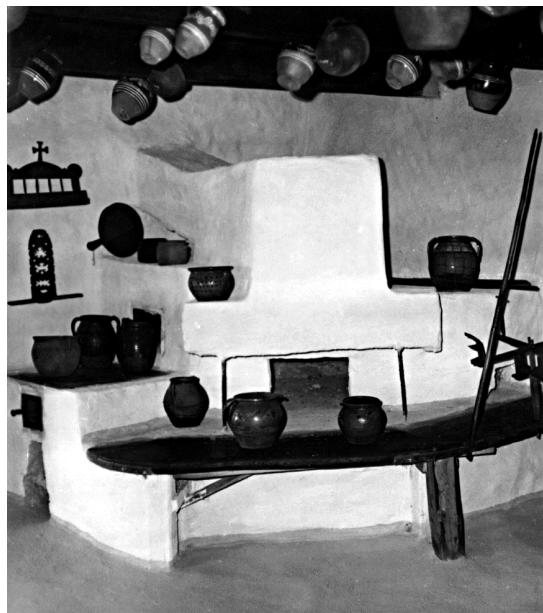

Fig.8 Cuptorul casei din 1841 Telciu jud. Năsăud

Vatra cu cuptor putea fi folosită atât pentru pregătirea mâncării cât și pentru încălzit. În unele localități, în care încălzirea camerei se făcea cu soba oarbă sau soba moldovenească cuptorul era folosit

numai pentru copt pâinea și pregătirea mâncării pe vatra lui “cuptorul servește numai la copt pâinea, mălai, cozonac, pască, colaci, plăcinte nu și la încălzit” (Săcuieni, jud. Bacău).

Vatra cu cuptor folosită pentru încălzit se găsea în încăperea de locuit în localitățile din Transilvania și din nordul Moldovei și ocupa aproape $\frac{1}{4}$ din suprafața locuibilă fiind o piesă monumentală. În aceste localități vatra se găsea în unghiul format de peretele din dos cu cel despărțitor de tindă și avea înălțimea de 40-60 cm. Pe vatră se găsea cuptorul de copt pâinea care avea înaintea și deasupra gurii *șatra*⁴ sau *borodăul*⁵ care capta fumul care prin horn era evacuat în tindă sau în podul casei.

Pentru pregătirea mâncării pe vatră lângă cuptor era ploatănul care era “o tablă de tuci pusă pe cărămizi atât de sus cât să se poată face foc sub el. Cărămizile fac zid către perete și în partea către ușă. În partea dinspre cameră se află *fruntea ploatănului*, o bucată de tablă de tuci care închide partea de sus lăsând o deschizătură de 10 cm pe unde se puneau lemnele, numită gura ploatănului” (Luța, jud. Făgăraș). Erau și ploatăne oarbe care erau construite sub hornul cuptorului, lemnele punându-se prin cuptorul de căhale” (Lisa, jud. Făgăraș).

După primul război mondial aparatul de gătit și încălzit a cunoscut îmbunătățiri prin introducerea grătarului pentru asigurarea tirajului „se folosește o formă mai nouă a vetrei care a dispărut aproape complet, plătu care folosește atât la fiert cât și la încălzit. Este făcut din cărămidă și pământ, are o formă dreptunghiulară, îndărăt fiind mai ridicat unde se găsește frigătoarea în care se coc cartofi și dovleci. Sub ușa prin care se pun lemne pe foc se află o altă ușă în dosul căreia e camera unde cade cenușă printr-un grătar. Sub plat mai cu seamă sub frigătoare e gaura de lemne. Se întrebuințează la foc lemne de diferite calități. Se încălzește numai o odaie unde stau cu toții și unde se gătește. Fumul din plăț trece în bucin și de aici în

⁴ “Înaintea și deasupra gurii cuptorului de copt pâinea este o șatră, un coș din nuiiele lipit cu pământ, pe unde se înalță fumul care apoi printr-un horn de nuiiele ieșea în tindă” (Sânmihaiul Almașului, jud. Cluj).

⁵ “Cuptorul de copt pâinea are în față borodăul care e din lespezi de piatră, în forma unui cub cu partea de dedesubt liberă care servește la prinderea fumului pe care-l trimite în tindă printr-o țevă din alte patru lespezi de piatră mai lungi. Partea dinainte a borodăului se sprijinește pe doi stâlpi de fier fixați în vatră” (Poiana Ilvei, jud. Năsăud).

hoarne făcute din căhăli sau tablă, iar din hor fumul trece în pod (Poplaca, jud. Sibiu)

Pentru gătitul mâncării pe vatra liberă se foloseau vasele de tuci sau de lut care purtau diferite numiri.

În Șanț, jud. Năsăud, focul cu se făcea cu lemne pentru aprinderea lui înainte se întrebuința numai "amnarul, cremenea și iasca, iar pentru scormonit jarul cociorva și tânjirii, cleștele și cârligul care azi nu se mai întrebuințează decât la câmp în colibe, în sat fiind înlocuit cu clești și cârlige." Pe vatra liberă pentru ca focul să aibă tiraj lemnele se puneau cu un capăt pe un *cal* sau *căpătâi* făcut din piatră sau din metal. Pe căpătâi se fixa și capătul frigării atunci când frigeau carnea. "Pentru fiert se foloseau: căldarea și ceaunul de tuci sau de arama pentru făcut mămăliga (coleșe) care se freca cu coleserul *hârdauă*, tigaia de tuci cu picioare sub care se trage jarul și în care se prepară carnea, *oalele de fier* de vatră se puneau pe pirostriei atunci când se gătea, *vase mari de lut* care se puneau pe un *cal cu cerc* atunci când erau folosite pentru fiertul mâncării, *cratițe - labose*, de tuci puse pe *cal cu cerc* atunci când erau folosite la pregătirea mâncării prin fierbere, sau prăjire prăjit. Pentru clătite și plăcinte numite și *scoverzi pe lespede* se folosea o tigaie de tinichea de formă rotundă cu coadă lungă. Se mânca din blide de lut, de tinichea smălțuită și din porțelan. Se mai foloseau și blide de lemn (Fig. 9 și 10).

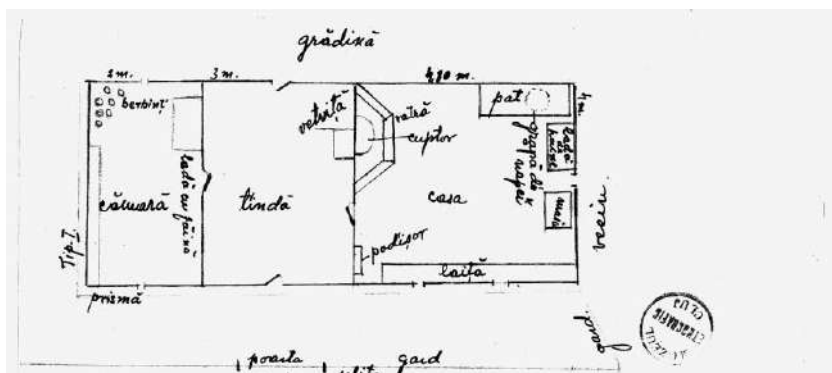

Fig. 9. Planul casei cu tindă și cămară din Șanț, jud. Năsăud

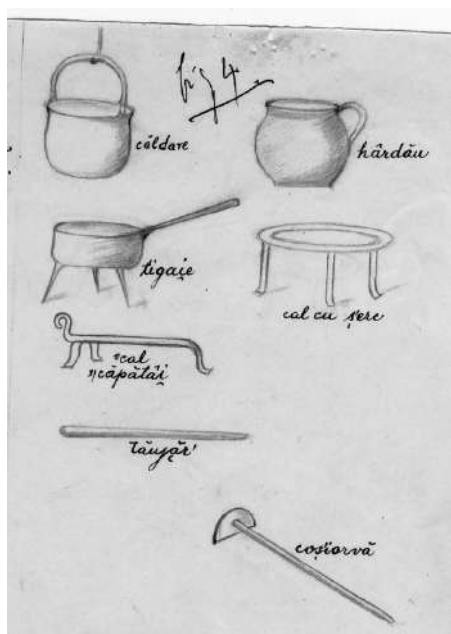

Fig.10 Obiecte de la vatra Șanț jud. Nasaud

În Aluniș pentru gătit mai demult se folosea cuptorul cu fiteu care avea o vatră pe care era făcut coșul care ducea fumul în tindă unde era cuptorul cocător făcut pe o vatră de cărămidă. Lângă coș pe vatră în casă era ploatânul de fier pe care se gătea. Partea vetrei din colț se numea undeț. (Fig. 11). Vesela tradițională era formată din: oalele de lut și fier, tigaia de lut și fier. Căldarea se întrebuințează pentru gătit rareori la nunți și înmormântări. Focul se făcea pe vatră care n-avea grătar pentru a se asigura tirajul, iar pentru ca să ardă, lemnele se puneau cu un capăt pe un căpătâi, pe o bucată de piatră. Pentru a muta jarul dintr-un loc în altul se folosește o lopișcă de fier – vătraiul.

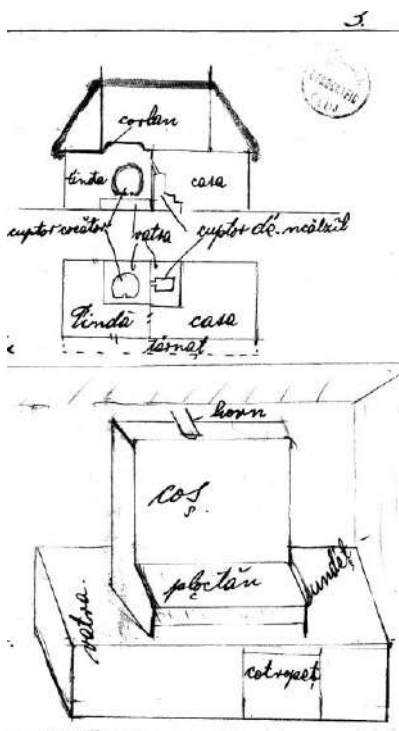

Fig. 11 Planul casei cu tindă din Aluniș

Când se frigea carnea sau se făceau chirtoși se întrebuința mâtul de fier pe care se pune capătul sucitorului. La fiert sub oale se puneau picioarele, trepiedul de fier. Pentru copt plăcinta se întrebuința

lespedea de piatră sură sau de fier. Carnea se frigea în laboșe de lut sau fier și în frigări (Fig. 11) .

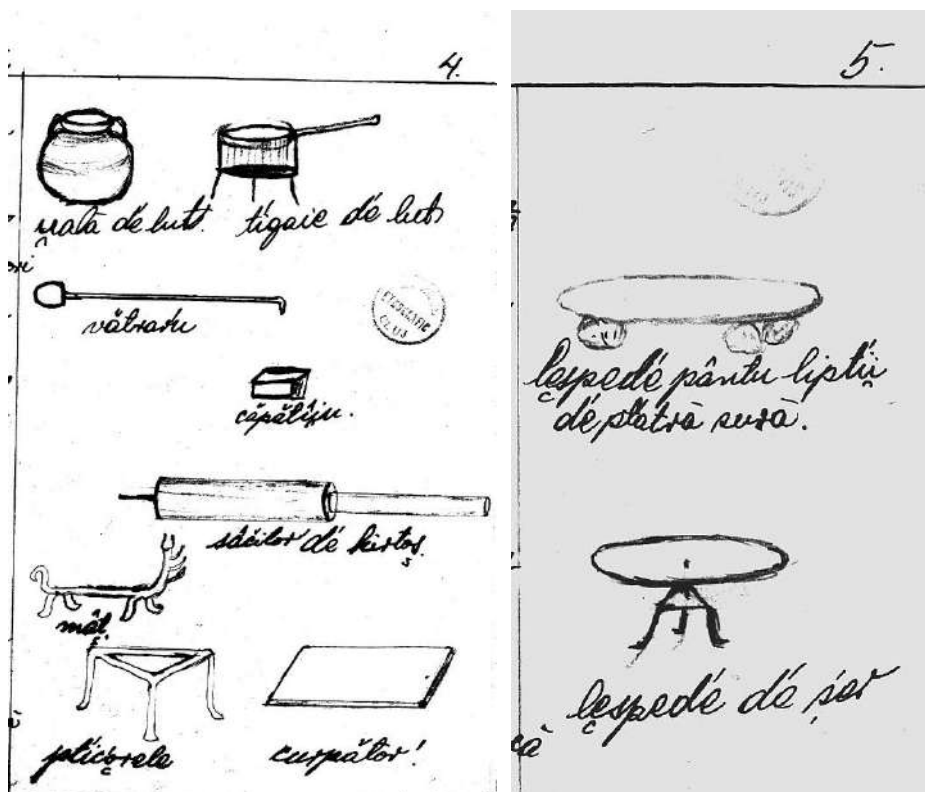

Fig. 12. Obiecte de la vatra Alunis jud. Someș

În Slatina Timișului jud. Severin ”vatra cuptorul și soba sunt aparatele de fiert și de încălzit. Vatra se întrebuințează pentru gătit mâncarea, este mijlocul cel mai folosit de țărani.

Cuptorul de încălzit se găsește în soba este din fier și se cumpără de la fabrică. Șpoiartul se găsește în cuină și servește la gătitul mâncării și încălzit. Se compune din vatră, cămineț, tăpșanul și fierăria. Căminețul și tăpșanul sunt construite din cărămidă arsă.

Căminețul spun bătrânii că el s-a întrebuințat demult ca în sobă pentru încălzit, el a fost construit din cărămidă crudă și deasupra pusă o lespede piatră acum nu se mai fac. (vezi desenul din paginile următoare)

Combustibilul întrebuințat de săteni este lemnul de fag. Locul unde se gătește este mai mult la vatră în cuină. Rar se gătește pe spoire. Cuina caselor din bătrâni nu are tavan.

Accesoriile vetrei. Vasele folosite la gătit sunt „căldarea făcută din fier, folosită pentru făcut mămăliga, colieșea, pentru nevoile de fiert, ciganea tot din fier pentru fript carnea, raina pentru fiert, oalele de lut pentru fiert toate legumele. Suportul pe care se pun vasele la fiert se numește ferăstraie, pe el se pun și lespedea pentru făcut plăcinte, scoverzi și chiatra de plăcintă.

Pentru copt pâinea și mălai, un fel de pâine făcută din făină de porumb, se folosește testul de tuci care se cumpără de la fabrici. Lespedea de copt plăcintă se numește fund de scoverzi și se întrebuințează astfel o amestecătură de făină de grâu, apă și lapte acru. Se toarnă pe fund potrivit și se lasă să se coacă bine. Aceasta este plăcinta, scovarda.

Pentru fiert se folosea: căldarea făcută din fier pentru făcut mămăliga, raina pentru fiert, oalele de lut pentru fiert toate legumele

Pentru fript ciganea tot din fier pentru fript carnea, tigia cu picioare sub care se trăgea jar și în care se frigea carnea Dacă tigia cu picioare sau căldarea lipsește se folosește oala de fier pe vatră care se pune pe pirostrie numite cal de șier spre deosebire de calul pe care se reazemă lemnele pentru a arde mai bine” (vezi fig. 12 și 13).

Alături de aceste obiecte pentru gătitul mâncării se mai foloseau și „cofele în care se aduce apă, donița pentru lapte, găful în care se frământă pâinea, clopotoriu sau fundul de mămăligă și linguri de lemn. De la casele vechi nu lipsea nici piua pentru sfărmarăa sării și pentru scoaterea uleiului din sămburi de dovleac cu care se prepara în timpul postului. Pentru coptul clătitelor sau a plăcintelor care se numesc scoverzi se întrebuințează o tigia de tinichea cu coadă lungă de formă rotundă. Pentru mâncat se foloseau farfuriile, majoritatea de lut smălțuite și de porțelan mai rar, dar și de tinichea. Sunt și farfurii de lemn rămase din bătrâni” (Șanț, jud. Năsăud).

Obiceiuri

Vatra era “locul cel mai curat din casă” (Cârligați, jud. Fălțiceni), din care cauză în multe cazuri era și confundată cu locuința “ce am stat în vatra lu tat-so” (Vărădia jud. Mehedinți) și de ea fiind legate o serie de credințe și practici populare.

Vatra, cimitirul și copii erau cele trei bunuri pe care românii nu le-au vândut niciodată. Vatra focului nu era schimbată nici în situația în care casa veche fiind deteriorată și nu mai poate fi locuită era dărâmată și în locul ei, dacă a fost considerată bună, (familia a fost bogată, cu noroc, proprietarul dispunea de materiale și dorea să-și facă altă casă pe locul celei vechi vatra focului fără certuri) se ridică casa nouă vatra rămânea intactă “la dărâmarea caselor vechi caminețul cu vatra și soba rămân intacte” (Stejar Vărădia, jud. Arad)

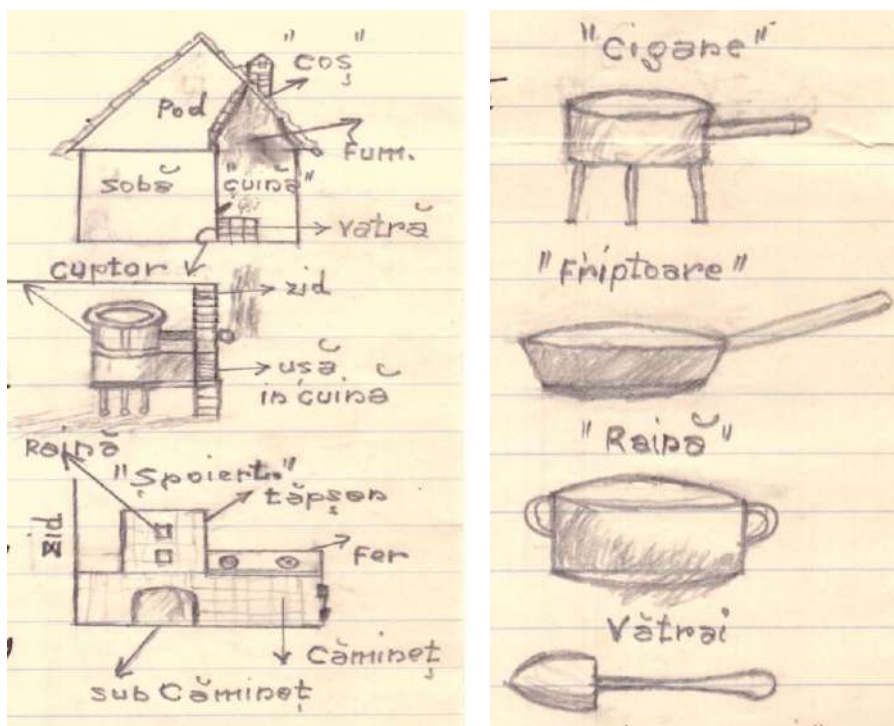

Fig. 12 . Aparatul de gătit și încălzit și 13 Obiecte de la vatră. Slatina Timișului jud. Severin

În situația în care proprietarul dispunea de resurse materiale “obișnuit oamenii își ridică casă nouă după un an cu recolte bogate” (Sechiana, jud. Covurlui) și dorea să-și etaleze bunăstarea își construiește o casă nouă dar casa veche nu o vinde “mai bucuros o păstrează până putrezește, dar nu o vinde” (Albac jud. Turda) și nici nu o strică ci o păstrează “tradiția poruncește să nu se vândă casele apucate din bătrâni, nici să nu se înstrăineze ca să nu se piardă amintirea șefului familiei, a străbunului care a ridicat-o ca să fie sângele lui sălaş din veci în veci” (Boldurești, jud. Lăpușna).

Casa nouă se făcea de obicei în fața celei vechi. Obișnuit casa veche, nu se vindea ci era păstrată fiind folosită ca locuință pentru familiile nou întemeiate, până ce acestea reușeau să-și facă casa lor fiind folosită drept căsoi “cu oarecari modificări și reparații devine căsoi” (Bârjoveni, jud. Roman), folosită ca bucatărie de vară “casa veche rămâne pe loc și o folosesc pentru făcut mâncarea, până se nimicește ea dacă n-o pot repara” (Albac, jud. Turda), sau ca și cămară “grajd pentru bucate și unelte” (Cetea, jud. Alba). În unele localități se credea că locul și casa bătrânească nu e voie să le vinzi, dacă le vinzi “vei fi nenorocit, tot pagubă vei avea” (Albac, jud. Turda).

Vatra ocupa un loc important în cadrul vieții spirituale a familiei. Pe vatră nu era voie să scuipi “că faci bube pe limbă” (Maidan, jud. Caraș). Când se lua o oală de pe vatră trebuia acoperit locul “cu cleștele pentru a nu rămâne cu gura și ochii deschiși după moarte” (Cârligați, jud. Fălciu) sau cu “cenușă ca să nu se deoache cineva din casă” (Bărcănești, jud. Olt). Cenușa din vatră nu se scotea afară miercurea și vinerea” (Cârligați, jud. Fălciu).

Femeia însărcinată “nu e bine să vâre lemnul în foc cu capătul cel gros pentru a naște ușor” (Orlat, jud. Sibiu) și nici “cel care pune pe foc nu e bine să lase un singur lemn că moare unul din soți, să lase două sau mai multe sau să le pună pe toate” (Dobra, jud. Hunedoara)

Se credea că atunci când “țiuie cărbunii în vatră te vorbește cineva de rău și trebuie să zici să fie de capul dușmanului” (Verești, jud. Buzău), iar când “ies furnici pe vatră e semn de sărăcie” (Runcu, jud. Gorj). Fiind considerată a fi locul care “arată sărăcia” (Frânțești, jud. Gorj) gospodinele se preocupau să o păstreze îngrijită tot timpul.

Pe vatră nu era “voie să dai cu mătura pe ea că vine uliul la găini” (Frânțești jud. Gorj).

Vatra era locul unde se puteau face vrăji pentru sănătatea și prosperitatea familiei, pentru luarea manei, pentru ursită.

Vrăjile pentru sănătatea și prosperitatea familiei se făceau în Ajunul Crăciunului de către vătaful copiilor care umbla la colindat cu *Bună dimineața la Moș Ajun*, vrăjind cu colinda în cărbunii de pe vatră în timp ce spunea urătura “vătaful copiilor se așeza grecește la vatră și cu colinda învârtea în foc zicând:

*Bună dimineața la Moș Ajun
Că-i mai bună a lui Crăciun
Într-un ceas bun
Porcii grași, unturoși
Să-i mănânce oameni sănătoși
Boii trăgători
Stupii roitori
Cai încurători
Vacile lăptoase
Pui de găină
Pui de toate animalele
Banii și sănătate
Că-i mai bună decât toate
La anul și la mulți ani.*

Când a rostit ultimul vers se ridică și dă cu colinda în grindă“ (Valea Anilor, jud. Mehedinți).

Pentru a lua mana vacilor sau a câmpului unele femei vrăjitoare foloseau vatra în Ajunul Sf. Gheorghe pentru a se transforma în strigoi “șed pe vatră, se piaptână, se ung pe cap și se prefac în mâțe și ies afară pe urloi și se duc pe la grajduri sau pe câmp la holde unde se prefac iarăși în femei dar cu coadă și iau laptele vacilor sau mana semănturilor” (Arpașul de Sus, jud. Făgăraș)

Fetele care doreau să-și afle ursita făceau vrăji pe vatra în ajunul Anului Nou, crezând ca pot afla:

- dacă se vor căsători cu cel dorit “la Sânvăsâi puneau pe vatra încinsă două fire de păr și dacă firele se uneau se unea cu cel dorit, iar

dacă nu se uneau firele nu “(Bărcănești, jud. Olt), sau ard pe vatră peri de porc. “Ard vatra bine apoi o mătură și pe vatra arsă pun peri de porc pe numele flăcăului și a fetei și dacă se încârligă împreună, zic că flăcăul va lua fata” (Albești, jud. Muscel).

- dacă se vor căsătorii în anul următor “pun sămânță de cânepă pe vatra încinsă și dacă boabele sar spre ușă însemna că se va căsători, dacă boabele săreau în altă parte nu se va căsători” (Bărcănești, jud. Olt).

Pentru aducerea celui drag, fata “fura ceva de la el și-l pui într-o ulcică pe care o îngropi, scoțând vreo două cărămizi din vatră, așezi ulcica în vatră și așezi din nou cărămizile după care el va veni” (Mănăstirea Humorului, jud. Câmpulung).

Tot pentru adus ursitul, femeile, care știau să facă de ursit, “luau trei vergi de soc pe care le leagă cu păr din codița fetelor și le învelesc în spuza focului zicând:

*eu te învelesc,
tu să te dezvelești,
să te faci șarpe, balaur,
cu solzii de aur
cu 12 picioare mergătoare,
cu 12 limbi mușcătoare,
cu 12 aripi zburătoare,
să nu zbori în lume,
nici peste lume,
numai la...
și cu limbile să-l pungești,
cu aripile să-l pleznești,
la.... să-l pornești,
în vis să-l viseze
și aievea să-l vază,
să mănânce dintr-o străchinuță
și amândoi să doarmă pe o perinuță”*
(Doljești, jud. Roman).

Ursitul se putea aduce și dacă “femeia se băga, marțea, joia sau sâmbăta noaptea pe horn și după ce chiuie zicea:

*“Să vină ursita cea dreaptă
de Dumnezeu lăsată
și de oameni buni mânată.*

Hiu, hiu.

*Eu te strig pe horn,
tu să vii pe ușă,
tare ca gândul,
iute ca vântul,
prin păduri lupești,
prin câmp ogorăști,
prin vad fără șuie,
prin sat fără rușine,
fără drum, fără cărare,
fără rușinea cea mare”*

(Doljești, jud. Roman).

Un rol important în credințele populare la avea hornul (coșul) pe care se pot “arunca și se dezleagă farmecele” (Dobra, jud. Hunedoara). Fetele pentru a afla dacă se vor căsători cu cine doresc “în prima noapte cu lună nouă merg la coș și strigă printr-un mosor numele pe care-l dorește. În vis cel strigat i se arată fetei și-i spune dacă voiește sau nu” (Secusigiu, jud. Timiș).

Când se făcea vatra cu hornul, în casă, o dată începută lucrarea trebuia terminată în anul acela crezându-se că “dacă hornul început nu e dus până la sfârșit și se continuă în anul următor, moare stăpânul casei” (Mogoșești, jud. Olt).

Hornul nu se mătura în zi de post “că-i rău de foc” (Frânțești, jud. Gorj).

Când se pierdea ceva “se striga numele pe coș ca să vină, iar dacă se pierde o oaie sau o capră se înnoadă lanțul coșului zicând că leagă gura lupului să nu le mănânce” (Bărcănești, jud. Olt).

Omenia-i mai scumpă ca averea

dr. Măriuca VERDEȘ

Asociația Rădăcinilor Străbune din Călinești,
Maramureș

Pe vremea când educația era făcută în sânul familiei, la gura cuptiorului, pruncul sau cocoana de când venea în lume era învățată ce-i bine și ce nu-i bine să facă. Astfel la educația copiilor participau cele trei generații care se aflau în casă. Fiecare familie își dorea să nu fie făcută de răs în sat, vrând să le dea cea mai bună creștere pruncilor. Cum puteau, cum știau, se străduiau să le ofere coconilor educația necesară pentru a putea trăi în comunitate „De care s-o legat, o fost om văzut în sat, de care nu, numai rușine a tras după el. Oarecând, școala era puțină sau mai deloc. Dar, faptele trebuiau să sie mari”.

Măria Gazdi cu cocoanele Ileană și Năstafă și sora ei Pălăguța Radului din Călinești. Fotografie din colecția Muzeului județean Satu Mare, realizată de Ioniță G. Andron, 1955

Coconii de mici erau apropiați de „izvorul înțelepciunii”, adică de Dumnezeu. Chiar dacă nu aveau multe averi, aveau rânduiala de a face totul cu răbdare și cu dragoste. Aceste vorbe, îmi răsună și acum în minte „Toate erau la locul lor, la vremea lor. Aveai vreme și a lucra, și a te hodini, dar și a te veseli”.

Bărbați stând la poartă în drum la Păli în Călinești. Fotografie din colecția Muzeului județean Satu Mare, realizată de Ioniță G. Andron, 1970

Aveau vreme în vremea când lucrau cu boii, când satul era împânzit de grâie, mălaie, cânepă și altele. Pentru a putea răzbi în fața lucrului, oamenii se ajutau între ei. Țineau seama atunci când erau ajutați să nu uite să întoarcă binele primit. Când ai apucat a promite un lucru, trebuia să te ții. Știau între ei că dacă ai apucat a-ți ”mânca ominia”, nu mai valorezi nimic în ochii celor din jurul tău. Încet, încet îți pierdeai credibilitatea până ai ajuns să fi „îndepărtat de la inimă”. Dragostea dintre oameni se vedea și aveau grijă în felul în care se purtau ca să nu o piardă.

Nicio pereche de boi nu valora cât ominia, de aici și credința că „Ți-o perit un bou, o doi, îl poți pune înapoi. Dar, omenia nu o mai poți pune”.

Spun bătrânii satului tradițional de oarecând, văzând după cum „ne învârtim” astăzi, astfel: „noi ne-om duce dar, tre’ să zină zile cu pedepse de sus, că nu suntem buni, ele zin încet, dar grele”.

Ulița Zăvoaielor din Călinești. Fotografie din colecția Muzeului Maramureșan Sighetu Marmației, realizată de Francisc Nistor, 1960

fig 1. *Vișeu de Mijloc*. Din vechea biserică de lemn au mai rămas doar câteva icoane și ușile împărătești, atribuite zugravului Alexander Ponehalsky și datate din anul 1767. De reținut figurile umane, o mulțime de detalii vegetale și chiar zoomorfe, la prima vedere fără nici o legătură evidentă între ele. Foto 2019. În *Muzeul Maramureșului*, i383 A-B. Partea superioară.

Bucură-te ușa cerului!

O introducere în simbolistica ușilor împărățești din Maramureș

text și imagini de Alexandru Baboș

Introducere

În bisericile de lemn din Maramureș, se păstrează un număr semnificativ de uși împărățești, care pot fi datate din secolele 17, 18 și din prima jumătate a secolului 19. Împreună, ele formează un patrimoniu mobil unic, valoros, omogen tematic și variat stilistic. De la prima vedere, ușile împărățești se disting prin împletirea a două mijloace de expresie artistică: pictura și sculptura. Urmărind relația dintre cele două în aspectul ușilor împărățești, se poate observa o evoluție în timp care nu poate fi explicată în termeni exclusivi estetici, stilistici și tematici. Dincolo de dimensiunea vizuală a picturii și de cea tactilă a sculpturii, vibrează idei și mesaje despre rostul

lor în spațiul de cult, care tind să iasă la suprafață, să dea glas și viață ușilor împărățești. Ce vor ele să comunice? Cum se poate recupera semnificația lor? Cu ce contribuie limbajul lor simbolic la înțelegerea acestor obiecte de cult? Ce spun ele despre lumea în care au fost create și rândurile de oameni care le-au venerat? Scopul studiului de față este de a documenta și pune în valoare ușile împărățești din Maramureș prin ceea ce transpare dincolo de înfățișarea lor.¹

¹ Aduc mulțumiri recenzorilor Ana Dumitran, Laura Jiga Iliescu, Monahia Atanasia Văețiși și Ioan Pop-Curșeu pentru sugestiile constructive și îndreptările atente trimise în procesul finalizării acestui studiu.

Pentru a pătrunde în simbolistica ușilor împărătești, studiul de față confruntă materialul inedit documentat în teren cu câteva izvoare complementare, mai mult sau mai puțin probate împreună. În acest scop, aduc în atenție cărțile de cult ale Bisericii Bizantine și scrierile teologice, care au circulat în epoca premodernă. Ele oferă o platformă de analiză necesară și un ghid de interpretare esențial pentru înțelegerea ușilor împărătești.² De-a lungul veacurilor, textele liturgice au fost cântate, rostite și ascultate în bisericile din zonă, la fel ca în toată Biserica Răsăritului, ciclic și neîntrerupt. Mai mult decât atât, odată cu traducerea lor pe înțelesul tuturor, între secolele 16-18, ele au impulsivat și modelat comunitățile într-o cultură colectivă de aspirații, idei și imagini religioase. În mod firesc, pentru teologi și artiști, Scriptura, cărțile de cult și scrierile teologice au constituit surse esențiale de inspirație, dând unitate Bisericii de rit bizantin după căderea Bizanțului. Cu toate că ușile împărătești au fost o lungă perioadă de timp influențate formal de curente artistice venite dinspre occident, mesajul lor s-a menținut, în linii mari, în cadrul restrictiv al teologiei Bisericii Răsăritului, codificat în textele liturgice. O altă sursă, mai puțin aplicată în studiul simbolurilor religioase, este folclorul. Literatura folclorică culeasă la cumpăna secolului 19, și chiar mai târziu, a reținut, în expresia spontană a limbii vernaculare, învățătură și înțelesuri primite în biserici. Din acest motiv, culegerile de folclor pot oferi o șansă de a înțelege modul în care unele idei religioase complexe și chiar expresii artistice subtile au fost introduse și receptate la nivelul omului de rând în perioada premodernă. Nu în ultimul rând, am făcut apel la literatura de specialitate accesibilă, dedicată istoriei artei post-bizantine. Cercetarea științifică a stabilit de multă vreme influența majoră pe care textele liturgice a avut-o asupra iconografiei. Literatura dedicată iconografiei și evoluției artistice din zonă este în continuă creștere. În schimb, despre semnificația și aspectul complex al ușilor împărătești s-a scris foarte pu-

2 Atât clerul cât și artiștii și mirenii au avut acces la textele liturgice. Nu totdeauna textele pot dezvălui o influență directă asupra imaginii, dar ele dovedesc un fond de gândire și expresie comun. De un mare folos în studiul textelor liturgice mi-a fost situl *Cele șapte laude*: <https://sites.google.com/site/ortodox007/>. Am apelat, de câte ori a fost posibil, la traduceri vechi, atât pentru o mai bună introducere în atmosfera și cultura timpului cât și pentru a evidenția efortul elitei românești din epoca premodernă de a ridica și impune limba poporului ca limbă de cult.

țin, iar cunoștințele legate de sculptura lor sunt încă destul de limitate.³

Discuțiile despre ușile împărătești pendulează, în acest studiu, între două planuri spațiale interconectate. În fundal, se află spațiul de referință al Carpaților de Nord, îndeosebi de la nord de Carpați, în lumea ruteană, unde au avut loc interferențe culturale majore, care au generat inovații în arta sacrală post-bizantină, în epoca premodernă. În prim plan, stă Maramureșul, aflat tot în Carpații de Nord, dar în zona de influență, în vecinătatea imediată a spațiului de referință. Aici, atenția este îndreptată spre comunitățile de nobili români, deschise și receptive la impulsurile culturale venite de la nord de Carpați.

Studiul de față tratează limitat aspecte de evoluție formală, stilistică și iconografie, numai acolo unde acestea surprind și clarifică schimbări în semnificația simbolurilor, după cum apar ele în ușile împărătești din Maramureș. Cercetarea simbolurilor cuprinse în ușile împărătești cere o abordare gradată, pornind de la nivelul de ansamblu la cel de detaliu. La nivelul de ansamblu, trebuie mai întâi identificată o cheie de intrare în dimensiunea subtilă a ușilor împărătești. Trei aspecte, introductive, servesc în acest scop – contextul istoric, arhitectural și ritual, în secolele 17-19. Cu ajutorul acestei chei și al textelor liturgice, putem parcurge, mai departe, mai multe straturi de semnificații adunate în iconografia ușilor împărătești, pentru a oferi o orientare în numeroasele elemente de detaliu ce compun întregul lor. În final, vor fi formulate semnificațiile simbolurilor înscrise în ușile împărătești, trase concluziile necesare și discutate câteva consecințe. Prin natura complexă a subiectului și datorită limitelor inerente, demersul nu este lipsit de imperfecțiuni. Din acest motiv, studiul este lăsat deschis, spre îndreptări viitoare, construite multidisciplinar și bazate pe dialog intercultural.

3 Deschizătorul de drumuri în cercetarea ușilor împărătești din zona Carpaților de Nord a fost cercetătorul Mykhaylo Dragan, lucrarea sa de referință fiind publicată post mortem, în 1970. Драган, Михайло (1970). *Українська декоративна різьба XVI- XVII ст.* - К.: Наукова думка. De remarcat, apoi, albumul *Царські врата українських іконостасів. Альбом. Серія «Українське народне мистецтво»*. – Львів, 2012; De asemenea, demnă de reținut este contribuția recentă a lui Svitlana Olianina, materializată în teza ei de doctorat despre simboluri în iconostase vechi ucrainene, inclusiv în uși împărătești. Оляніна, Світлана (2019). *Український іконостас: символічна структура та іконологія*, Київ.

Contextul istoric

În Europa Centrală de după reforma protestantă, relația de relativă toleranță dintre cele două mari tradiții creștine, latină și bizantină, s-a schimbat și a fluctuat semnificativ. Concurența și disputele religioase, politice, economice și sociale, care au urmat între catolici și protestanți, s-au extins și asupra ortodocșilor, în zona lor de coexistență. Acolo unde erau dominante politic, amândouă confesiunile de tradiție latină s-au străduit să atragă, de partea uneia sau alteia, credincioșii de confesiune ortodoxă. Disputa dintre ele a condus la împărțirea ortodocșilor în două direcții, uniți cu catolicii, greco-catolici,⁴ și, cu sprijin protestant, rămași în cursul lor vechi, greco-ortodox.⁵

La nord de Carpați, în fosta Uniune Polono-Lituaniană, comunitățile rutene, de rit bizantin, au făcut primii pași de aderare la unirea cu Roma, spre sfârșitul secolului 16. În secolele următoare, 17 și 18, dialogurile și schimburile polemice dintre bizantinii neuniți, uniți și latini s-au concentrat pe procesul unirii și pe efectele ei asupra fundamentelor teologice legate de crez, rit și tradiție bizantină.⁶ Supuse unor acțiuni puternice de subordonare și afectate de convertiri la confesiuni latine în rândul elitelor, Bisericele de rit bizantin din Centrul Europei, atât cele unite cât și cele neunite, au fost forțate să-și revizuiască temeliile. Atât secolul 17 cât și 18, au fost, pentru credincioșii de rit bizantin, perioade de tatonări, de adaptări și modernizări la o extremă, dar și de definiții și de apărări ale unor valori considerate inviolabile, la cealaltă extremă.⁷ Răspunsurile variate și concurente ale Bisericilor de rit bizantin, unite și neunite, au fost transmise în scop educativ comunităților, fiind formulate, în bună măsură, în spațiul de comunicare retorică și vizuală din fața altarelor. Aflat în centrul de atenție al acestui spațiu, iconostasul a fost remodelat și dezvoltat, cu efecte vizibile în interiorul și în arhitectura

lăcașurilor de rit bizantin.⁸ De la bun început, ușile împărătești au constituit părți esențiale din iconostase și, din acest motiv, au fost bine articulate, atât în mesajul ideatic cât și în expresia artistică.⁹ Modelele lor au fost perfecționate în câteva centre spirituale și culturale semnificative, de unde au fost preluate, adaptate și diseminate în toate colțurile Uniunii Polono-Lituaniene, din mănăstiri, orașe și târguri până la sate și de la un meșter la altul, în forme mai mult sau mai puțin coerente și reprezentative.

În acest mod, au pătruns noile modele de uși împărătești, și chiar de iconostase, în Maramureș, aflat în vecinătatea imediată a Poloniei, la sud de cumpăna apelor de pe Carpații de Nord, unde climatul religios era, oarecum, similar. În a doua jumătate a secolului 16 și în tot secolul 17, comunitățile de rit bizantin din Maramureș au cunoscut o perioadă de influență reformată, sub stăpânirea principilor calvini din Transilvania, care a durat până în deceniul trei al secolului 18. Cu tot efortul lor de

a reinstitui rolul și de a recupera averile vechii mănăstiri din Peri, în secolul 17, și chiar în timpul reînființării episcopiei locale (1690-1733), comunitățile nu au mai avut un centru cultural și spiritual ortodox propriu,

de importanță, în aproape toată această perioadă.¹⁰ După desprinderea regiunii de Transilvania și alipirea ei la Ungaria, în 1733, Biserica de rit bizantin din Maramureș

a fost absorbită într-o uniune cu Roma, în cuprinsul unei episcopii greco-catolice cu sediul la Muncaci. Până târziu în secolul 18, maramureșenii au trebuit să atragă zugrăvi și sculptori mai pricepuți, formați dincolo de Carpați, care să-i susțină în dorința lor de a-și manifesta atașamentul și devotamentul religios la ritul bizantin. După subordonarea Maramureșului la episcopia unită de Muncaci, mulți meșteri și artiști au fost direcționați și coordonați dinspre acest nou centru. Indiferent de unde au venit artiștii, lucrările lor, printre care și ușile împărătești, vorbesc în bună măsură despre receptarea lor locală, despre gustul artistic și puterea economică a comunităților. În același timp, ele dezvăluie conectarea preoților, ctitorilor și artiștilor la un spațiu și un fenomen cultural mult mai larg, în care disputele confesionale erau urmărite cu atenție și răspunsul dat de Biserica de rit bizantin în sfera artistică era adaptat și primit ca un bun comun.

⁸ Sołtysiak 2006, Оляніна 2019 și Deluga 2019, 39-70.

⁹ Дуган 1970, 44-52.

¹⁰ Baboș, Alexandru (2004). *Tracing a Sacred Building Tradition*, Norrköping, 230-231.

4 În 1596 la Brest, în Uniunea Polono-Lituaniană, în 1646 la Ungvar, în nordul Ungariei, și în 1698 la Alba Iulia, în Transilvania.

5 Revenirea parțială la ortodoxie la începutul secolului 17 în Polonia, reînființarea temporară a episcopiei de Maramureș în 1690, reînființarea episcopiei de Transilvania după revoltele din anii 1760.

6 Deluga, Waldemar (2019). *Ukrainian Painting Between the Byzantine and Latin Traditions*, Ostrava-Warsaw, 11-38.

7 Sołtysiak, Anna (2006). *Przemiany wnętrza cerkwi greckokatolickich po Synodzie Zamojskim w 1720 roku*, UKSW, Warsaw.

fig 2. Botiza. Biserica de lemn a fost construită în anul 1699 în Vișeu de Jos, prin ctitorii ei, nobilul Ștefan Pop și soția sa, Maria. Este una din bisericile călătore, fiind mutată pe locul actual în 1899. În interiorul ei se păstrează cel mai vechi iconostas de tip tâmplă, datat în anul 1700. Este una dintre cele mai reprezentative și valoroase biserici din Maramureș. Foto 2017.

Contextul arhitectural

Spațiul sacru bizantin este conceput și modelat pentru a adăposti și susține actul liturgic. Împărțirea în mai multe încăperi distincte în Maramureș se împletește cu principiul arhitecturii bizantine de a grada sacralitatea spațiului și de a crește intensitatea trăirii actului liturgic, de la apus spre răsărit.¹¹ Încăperile sunt cunoscute în graiul maramureșean, în succesiunea lor, sub numele de *tindă*, *biserică* și *altar*. Datorită gradului diferit de sacralitate, de semnificație și de uti-

litate în ritual, fiecare încăpere a fost separată de celelalte printr-un perete plin. În această structură strictă, deopotrivă mentală și fizică, ușile au primit un rol dublu: de a lega funcțional spații distincte și în același timp de a afirma și reglementa însemnătatea trecerii spre spațiul următor. (fig 3)

În Maramureșul secolelor 17-18, prima dintre intrări marchează accesul în spațiul consacrat, anunțând și anticipând urcarea la cer.¹² Următoarea intrare controlează accesul spre biserica propriu zisă și marchează tranziția dintre spațiul

11 Constat, Nicholas P. (2006). „Symeon of Thessalonike and the Theology of the Icon Screen”, *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens*, 174-175.

12 Baboș, Alexandru (2020). „Țăria cerului și podobeale ei, o introducere în arta portalurilor bisericilor de lemn din Transilvania”, în *SCAV Journal*, 176-222.

fig 3. Rona de Jos. Biserică de lemn *cu ochi*, datată în jurul anului 1637. Succesiunea de intrări în axul bisericii, privind de la vest spre est. În mod particular, aici există o intrare suplimentară, la pridvor, caracteristică bisericilor *cu ochi*, concentrate în jurul Hustului. Foto 2017.

rezervat femeilor și cel dedicat bărbaților. Cea de-a treia intrare face trecerea spre altar, care reprezintă un pasaj final, culminant, între lumea de aici și cea de dincolo, între cerul văzut și cel nevăzut.¹³ Importanța intrării în altar este subliniată de decor, desfășurat pe ușile împărătești și întins pe întreg peretele dinspre răsărit al bisericii bărbaților, perete cunoscut în lumea bizantină sub numele de iconostas. (fig 4 și 21)

Rolul și sensul iconostasului în spațiul sacru bizantin este dat de poziția și funcția sa specială. Iconostasul, prin delimitarea lumii vizibile de cea invizibilă și prin desfășurarea sa monumentală și

complexă, expune pentru credincioșii din biserică o icoană fără de egal a intrării în împărăția cerului.¹⁴ El constituie piesa de maxim interes a bisericii, iar intrarea deschisă în ax, spre altar, conține esența lui. Intrarea principală spre altar este controlată prin două uși împărătești. Ele sunt obiecte de cult cu un loc central în spațiul sacru, cu un rost semnificativ în actul liturgic și din acest motiv purtătoare de simboluri esențiale pentru ritul bizantin.

14 Шалина, И. А. (2000). „Вход «Святая Святых» и византийская алтарная преграда”, în *Иконостас. Происхождение – Развитие – Символика*. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. С. 52–84.

13 Florenski, Pavel (1994). *Iconostasul*, 154-156.

fig 4. *Poienile Izei*. Biserica a fost ridicată în prima jumătate a secolului 17. Iconostasul de tip fruntar al acestei biserici a fost lucrat pe perețele plin dintre biserică și altar. Lucrarea a fost semnată de zugravul Gheorghe Plohod din Dragomirești și datată în anul 1793. O parte din icoanele mari împărătești pot fi atribuite fiului său, Ioan Plohod, în primele decenii ale secolului următor. În prezent, este unul dintre puținele fruntare maramureșene conservate în întregime, nealterate. Se remarcă sculptura ajur din ușile împărătești, extinsă și în ramele icoanelor. Policandrul de cristal atârnă din înaltul bolții (cerime) și avea inițial semnificația de Pom al Vieții. *Foto 2017*.

Contextul ritual

În creștinism, Hristos, Fiul lui Dumnezeu, și *Maria*, Maica Domnului, se află în centrul devoțiunii, unul ca esență a lumii divine, cealaltă ca ideal al lumii pământești. În jurul lor, gravitează întreaga artă creștină, cei doi dominând reprezentările iconografice din interiorul bisericilor și pe

iconostas. În plus, ei sunt adesea reprezentați în relație unul cu altul, compozițional și iconografic. Din acest motiv, multe reprezentări și sensuri pot fi interpretate fie printr-o cheie *hristologică* fie *marială*, fiecare ducând mai departe spre accente și înțelesuri diferite și multiple. Pentru a înțelege

ușile împărătești, trebuie identificată cheia de interpretare, iar ea se găsește în contextul liturgic bizantin.¹⁵ În acest scop, sunt evidențiate și tratate în continuare trei aspecte fundamentale legate de ușile împărătești: denumirea lor, folosirea în cult și structura acestora.

Numele

Cele două canaturi din intrarea în ax a iconostasului sunt cunoscute sub diferite denumiri, dar cea mai folosită în spațiul bizantin și cel românesc este de *uși împărătești*. Numele lor vine de la un atribut esențial al Maicii Domnului, acela de a fi *ușa împăratului* (Hristos). Acest atribut este sinonim cu *Născătoarea de Dumnezeu* (*Theotokos*).¹⁶ Călugărul ucrainean Teodosie Sofonovych ne-a lăsat o mărturie directă despre modul în care trebuia să fie înțelese ușile împărătești în lumea bizantină balcanică, carpatică și rusă în secolul 17. El a explicat că numele lor vine de la semnificația lor: „*pentru că prin ele intră numai Împăratul slavei Hristos și preotul, [cel din urmă fiind un] simbol al prezenței Sale*.”¹⁷ Așadar ușile împărătești sunt simbolul intrării lui Hristos în lume, intrare care poate fi identificată numai prin

15 Оляніна 2019, 160-161. Despre structura și simbolistica actului liturgic în comentarii bizantine vezi lucrarea lui Ică jr, Ioan I. diac (2011). *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integrala comentariilor liturgice bizantine, studii și texte*, Sibiu.

16 Titlu formulat în primele secole de creștinism și consfințit drept adevăr absolut la al treilea sinod al sfinților părinți ai Bisericii (Efes 431). Vezi: Ladouceur, Paul (2006). „Old Testament Prefigurations of the Mother of God,” în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 50, 1-2 (2006), 5-57.

17 Софонович, Феодосій (2002). *Виклад о Церкві святиї*, упоряд. Ю. Мицик. Київ: КМ Академія, 58-59. „*De ce se numesc uși împărătești? Pentru că prin ele intră numai Împăratul slavei Hristos și preotul, simbolul prezenței Sale. Ce înseamnă că ușile împărătești se deschid în două? Înseamnă separarea și diferența dintre lucrurile invizibile și lucrurile vizibile, atât în cer cât și în altar există foc invizibil, la fel cum există lucruri vizibile în cer și în biserică. De ce sunt înfățișați patru evangheliști pe ușile împărătești? Pentru că prin învățătura celor patru evangheliști a fost pusă temelie Bisericii și întreaga lume a fost reunită de o singură lege într-o singură Biserică. De aceea, pe ușile împărătești deasupra evangheliștilor apare Bunăvestire, deoarece arhanghelul din cer a vestit mântuirea noastră, iar Bunăvestire a fost propovăduită de sfinții evangheliști în întreaga lume.*” Nu este cunoscută vreo traducere a textelor lui, dar cartea lui din 1668 a putut circula și în mediul românesc. Mulțumiri cercetătoarei Svitlana Olianina pentru mijlocirea textului.

Născătoarea de Dumnezeu.¹⁸ Atributul acesta al ușilor împărătești este oglindit în câteva imnuri liturgice ale sărbătorii *Intrarea în Templu a Maicii Domnului*. Născătoarea de Dumnezeu este invocată cu acest prilej drept „*ușa ce caută spre răsărituri ... lui Dumnezeu sfințit fiind spre locaș*”,¹⁹ „*împărăteasă împodobită te cheamă ... ceaia ce stai în biserică înaintea Împăratului și [lui] Dumnezeu*”,²⁰ „*ușa cea slăvită, ... deschizând ușile beseării lui Dumnezeu*”.²¹ În Maramureș, *ușile* apar consemnate în inscripții fie sub forma consacrată în limba de circulație, slavona bisericească, de „*tsarsky vrata*” sau sub forma ei tradusă în limba română de „*uși împărătești*”, fie în grai, sub numele de „*dveri*” sau „*zveri*”.²²

Interdicția

Intrarea principală spre altar este prevăzută cu două uși ușoare, fără încuietori.²³ Ușile împărătești stau, totuși, mai tot timpul închise, fiind deschise numai în anumite momente din actul liturgic. Rostul liturgic al ușilor împărătești este de a permite prin fiecare deschidere ca să fie purtate și schimbate daruri între lumea cerească și comunitatea umană. Ele formează în plan fizic o poartă cu un rost ritual, între divin și profan, adică între altar și biserică. Trecerea prin ele este, din vechime, puternic restricționată pentru cler și categoric interzisă celor neinițiați.²⁴ O avertizare clară în acest sens se afla scrisă peste ușile împărătești din fosta biserică de lemn din Berbești: „*Ușa asta încuietă va fi, și nu s'a deschide, și nimene nu va trece prin trânsa*.”²⁵ Prezența ușii

18 Ușile împărătești sunt uneori greșit asociate cu pilda bunului păstor, simbol al lui Iisus Hristos ușă (Ioan 10:9), prin care credincioșii sunt chemați să intre în împărăția cerului. Reprezentarea lui Hristos ușă este întâlnită în Maramureș pe unele uși, dar numai de la intrarea în naos și în biserică, așa după cum a fost cazul în Strâmtura.

19 *Mineiu pe luna lui Noiembrie*, 1778, Râmnic, 133. În 21 de zile, la litie, glas 1, ale lui Gheorghe Nicomideanul, (imnograf din secolul 9).

20 *Mineiu pe luna Noiembrie* 1778, Râmnic, 135.

În 21 de zile, alt canon, cântarea a 3-a, a lui Vasilie Pigoriotul.

21 *Mineiu pe luna Noiembrie* 1778, Râmnic, 134 verso. În 21 de zile, Canoanele, cântarea 1, glas 4, facerea lui Gheorghe Nicomideanul.

22 Dverele înseamnă, textual, pânza din spatele ușilor, dar, în realitate, poartă același înțeles cu ușile împărătești.

23 Spre deosebire de accesul în tindă și accesul în biserică care sunt controlate prin uși grele cu încuietori masive.

24 Braniște, Ene (1993). *Liturgica generală*, 401.

25 Bârlea, Ioan (1909). *Însemnări din bisericile*

închise în axul bisericii și interdicția din jurul ei sunt aspecte contrariante din spațiul și ritul bizantin care nu pot fi explicate fără un atribut simbolic.

Înțelesul subtil dat intrării închise din centrul iconostasului provine dintr-o viziune a profetului Iezechiel despre ușa templului lui Solomon, care era închisă și rezervată exclusiv divinității.²⁶ Părinții Bisericii au văzut în remarcabila ușă nedeschisă a templului un al doilea atribut esențial al Maicii Domnului: puritatea, ușile fiind interpretate drept o prefigurare a conceperii imaculate a lui Hristos.²⁷ Acest atribut a fost asociat cu cel de-al doilea titlu dat Maicii Domnului: *Fecioara*.²⁸ Sfântul Simeon al Salonicului a lîmpezit legătura intimă dintre ușile împărătești și Fecioară prin exemplul arhierelui care intră „*prinu ușa cea împărătească precumu au intratu și Hristos la noi prinu ușa cea încuiată, (adică) prinu Născătoarea de Dumnezeu, și (astfel) noao ușile ceriurilor ni le-au deschis*.”²⁹ Identificarea Fecioarei prin ușile închise ale lăcașului de cult este afirmată în mai multe imnuri liturgice, spre exemplu: „*Bucură-te, ușa Împăratului mării, prin carea unul cel prea înalt au trecut, și pe tine una pecetluită te-a păzit, spre mântuirea sufletelor noastre*.”³⁰ La sărbătoarea Bunevestiri, se cântă: „*Bucură-te Fecioară, care nu știi de Mire, și neispitită de nuntă. ... Rămănea-vei întreagă, și vei naște pe Domnul, Precurată*.”³¹

Maramureșului, 21, nota 32. Mineiu pe luna Noiembrie 1778, Râmnic, p 133, ziua 21, la vecernia cea mare, vohod, cuprinde exact același text.

26 Iezechiel 44:1-13. Templul lui Solomon este considerat a fi de inspirație divină și din acest motiv a constituit un model important în arta și arhitectura sacră a creștinismului.

27 Salvador-González, José María (2020). „*Haec Porta Domini*. Exegeses of some Greek Church Fathers on Ezekiel's *porta clausa* (5th -10th centuries)”, în *Cauriensia*, Vol. XV (2020) 615-633.

28 Interpretarea creștină dată ușii templului lui Solomon a influențat ușile împărătești chiar de la introducerea lor în arhitectura spațiului bizantin, în a doua jumătate a primului mileniu creștin. În momentul dispariției Imperiului Bizantin, la mijlocul secolului 15, tâmpla și poarta din ax erau deja cristalizate și integrate spațiului de cult.

29 Sfântul Simeon al Tesalonicului (1765). *Voroavă de întrebări și răspunsuri*, cap 309. Vezi și: *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, ediția 2002, Suceava, partea a V-a, capitolul 155.

30 Mineiu pe luna Noiembrie 1778, Râmnic, 207; troparele Născătoarei de Dumnezeu, glasul al 8-lea, duminica, la sfârșitul utreniei.

31 Mineiu pe luna Martie 1779, Râmnic, p 114. 25 martie, la vecernia Bunei Vestiri (la litie), glas 2.

Împărțirea

Cel de-al treilea aspect identitar fundamental constă în modul în care sunt alcătuite ușile împărătești, din două piese simetrice. Teodosie Sofonovych a clarificat în lucrarea lui din anul 1668 sensul subtil dat împărțirii ușilor împărătești în două canaturi, care semnifică „*separarea și diferența dintre lucrurile invizibile și lucrurile vizibile, atât în cer cât și în altar existând foc invizibil, la fel cum există lucruri vizibile în cer și în biserică*.”³² Sfântul Simeon consemnează că „*drept aceea se deschid ... ușile împărătești de la altar, însemnând că cele de sus se deschid și cu cele de pe pământ se unesc*.”³³ Cu alte cuvinte, ușile împărătești reprezintă locul miraculos de întâlnire dintre lumea cerească și cea pământească. Distincția dintre cele două lumi, dar și întâlnirea dintre ele, devin mai clare în deschiderea și închiderea ușilor împărătești. Simbolul întâlnirii dintre cele două lumi este considerat tot un atribut al Maicii Domnului. El este manifest la vecernia sărbătorii *Intrarea în Templu a Maicii Domnului*, prin glasul lui Leon Maistrul: „*Bucură-se cerul și pământul văzând pre una fecioara și cea fără prihană, ... ușa Domnului, ușile Beseareicii deschiz ție, bucurându-te dănuiaște întrânsa*.”³⁴ La sărbătoarea Bunevestiri putem citi: „*Astăzi sunt bunele vești de bucurie, prăznuirea Fecioarei, ceale de jos cu ceale de sus să împreună*.”³⁵ Troparul Maicii Domnului anunță: „*Cu îngerii ceale cerești, cu oamenii ceale pământești, întru glasuri de bucurie de Dumnezeu Născătoare strigăm cătră tine: Bucură-te, Ușa cea mai desfătată de cât ceriurile! Bucură-te ușa mântuirea pământeșilor! Bucură-te curată ceia ce ești plină de dar, caria ai născut pre Dumnezeu întrupat*.”³⁶

Cele trei aspecte legate de ritual dezvăluie identitatea marială a ușilor împărătești. Ca o consecință a identității mariale și a locației distinctive, ușile împărătești au primit sensul metaforic de poartă sau ușă a cerului, cu formele sinonime de poarta raiului sau poarta Edenului.³⁷ După sfântul

32 Софонович 2002, 58-59.

33 Sfântul Simeon al Tesalonicului (2002). *Tratat*, partea a V-a, capitolul 155.

34 Mineiu pe luna Noiembrie 1778, Râmnic, p 133; Vecernia Mare, glas 5 primul stih la stihoavnă.

35 Mineiu pe luna Martie 1779, Râmnic, p 114. 25 martie, la vecernia Bunei Vestiri, la litie, glas 4, a lui Andrei Ierusalimeanul.

36 Mineiu pe luna Noiembrie 1778, Râmnic, p 205; troparele Născătoarei de Dumnezeu, glasul al 5-lea, duminică seara.

37 Aduc aici în atenție două din numeroasele studii dedicate simbolurilor mariale. Herea, Gabriel (2013). „Surse biblice, iconografice și patristice ale iconografiei Maicii Domnului”, în *Mesajul eshatologic al spa-*

fig 5. Șieu. Pictură pe icoană de lemn din secolul 17, cu subiectul Maicii Domnului înconjurată de proroci. Unul dintre cei doisprezece proroci figurați este Iezechiel, care ține o filacteră cu text în slavonă în mâini. În fața lui, apare atributul, preluat din profeția legată de Maica Domnului, este vorba de două uși împărătești. Ele sunt doar schițate, dar clar împărțite în șase câmpuri și decupate cu un coronament bogat, în linii întâlnite mai mult în zona de la nord de Carpați. Foto 2019.

Simeon al Tesalonicului, „*deschiderea Dumnezeilor uși împărătești însemnează intrarea la cer*”.³⁸ Considerate părți încorporate ale lăcașului transformat în cer, ușile împărătești puteau fi păstrate în biserică în care au fost consacrate vreme îndelungată, până la deteriorarea lor.³⁹ Aceasta explică de ce multe biserici din Maramureș au reținut până târziu vechile uși împărătești, neclintite din locul lor, chiar dacă toate celelalte icoane ale iconostasului au fost înlocuite.⁴⁰ Atributul de *ușa cerului* dat Maicii Domnului a fost prețuit și apărut de sfinții părinți ai Bisericii, inspirând literatura poetică iconografică.⁴¹ Dintre cele mai cunoscute lucrări este *Acatistul Buneivestiri*. În acatistul păsătorii o binecuvântează pe Fecioară: „*Bucură-te deschiderea ușilor raiului!*” Cei de sus și de jos, împreună, i se adresează: „*Bucură-te ușa tainei ceii de cinste!*” și „*Bucură-te ușa cu care s-au deschis raiul!*” Apoi Iisus îi îndeamnă pe oameni să i se adreseze: „*Bucură-te ușa mântuirii!*”⁴²

Dovezi în iconografie

Unele scene pictate în interiorul bisericilor oferă dovezi directe că ușile împărătești erau identificate în Maramureș cu Maria, prin metafora *ușa cerului*. În acest sens, profetul Iezechiel este nelipsit din icoanele împărătești de tip vechi ale Maicii Domnului, acelea în care ea este înconjurată de profeți. Profetul este mai mereu identificat printr-un atribut inspirat din profeția ușii închise *jiului liturgic creștin. Arhitectură și icoană în Moldova secolelor XV – XVI*, Suceava, 363-381. Ladouceur, Paul (2006). „Old Testament Prefigurations of the Mother of God,” în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 50, 1-2 (2006), 5-57.

38 Sfântul Simeon al Tesalonicului (2002). *Tratat*, partea a V-a, capitolul 118, p 165.

39 La sfințire, în biserică au voie „să rămâie cele ce vor să fie totdeauna nemișcate”, între acestea ușile împărătești erau esențiale. Sfântul Simeon al Tesalonicului (2002). *Tratat*, partea a V-a, cap 108.

40 Spre exemplu ușile împărătești din Budești Josani, Călinești Căeni, Breb, Ieud Deal, Săliște de Sus Buleni, Săliște de Sus Nistorești, Oncești, Hoteni, Mănăstirea Giulești, Hărniciești și altele. În unele locuri, ușile împărătești au fost moștenite de la biserici mai vechi, precum în Budești Susani, Desești și Strâmura. În alte locuri, ele marchează reînnoiri interioare majore, după cum a fost cazul, spre exemplu, în Rona de Jos, Sârbi Susani, Vișeu de Mijloc și Poienile Izei.

41 Constat, Nicholas P. (2006). „Symeon of Thessalonike and the Theology of the Icon Screen”, *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens*, 174-175.

42 *Acatistiarul cu multe alease rugăciuni pentru evlavia fiștecăruia creștin*, Blaj 1763, 292-361.

a templului, redat sub forma unor uși împărătești. Un exemplu din secolul 17 poate fi admirat pe icoana împărătească *Maica Domnului cu Pruncul* din Șieu, (fig 5) unde o pereche de uși împărătești a fost schițată în dreptul lui Iezechiel, în semn de recunoaștere.⁴³ De la icoane, scena Maicii Domnului înconjurată de profeți a fost transferată pe iconostasele maramureșene și dezvoltată într-un registru distinct dedicat profeților, registru menit să sublinieze alegoric continuitatea dintre Vechiul și Noul Testament. Profetul Iezechiel stă, împreună cu ceilalți profeți ai Vechiului Testament, întors spre *Fecioara Maria în Orantă*, în atitudine de întâmpinare și admirație, în scena *De mult proorocii te-au vestit* sau *Bucură-te*, regăsită și în iconografia *Acatistului Maicii Domnului*.⁴⁴ Pe iconostasul din Desești, Iezechiel ține în mână dreaptă o filacteră cu formula de adresare „*Bucură-te ușa cerului!*” iar în mână stângă are o pereche de uși împărătești, împărțite în șase părți, și încheiate cu o cruce. (fig 6) Pe uși apar două litere, *O* și *N*, care sunt o prescurtare la ΩΩΝ, adică *Cel ce este*, însemnare pe care Iisus o poartă mereu în aureola sa din icoane.⁴⁵ Cele două litere de pe ușile împărătești fac trimitere la venirea lui Iisus prin ușa nedeschisă, adică Fecioara Maria.⁴⁶

În concluzie, ușile împărătești sunt investite în contextul liturgic bizantin cu simbolul intrării lui Hristos în lume și al conceperii sale imaculate. Amândouă simbolurile sunt, în fapt, atribute fundamentale ale Maicii Domnului, în aspectele ei de *Născătoarea de Dumnezeu* și *Fecioară*. Ele au fost exprimate metaforic prin *ușa cerului*, în locul de întâlnire dintre lumea nevăzută cu cea văzută. Cu alte cuvinte, în cazul ușilor împărătești avem de-a face cu un obiect liturgic atribuit direct cultului marial și indirect celui hristologic, la fel ca în *icoana Maicii Domnului cu Pruncul*. Această atribuire oferă cheia de descifrare a simbolurilor din decorația ușilor împărătești din Maramureș, prin care pot fi înțelese mai departe aspectele lor formale iconografice, alegorice și compoziționale.

43 Perechea de icoane vechi împărătești de la Șieu provine, judecând din punct de vedere stilistic, probabil, dintr-un atelier din regiunea Liov, Ucraina. Ezechiel este figurat în coloanele laterale, printre cei doisprezece profeți.

44 Dionisie din Furna (2000). *Erminia picturii bizantine*, 145.

45 Cavarnos, Constantine (2005). *Ghid de iconografie bizantină*, 18-21.

46 Aceleași reprezentări sunt ușor de recunoscut pe iconostasele din Călinești Căeni, Ieud Deal, Sârbi Susani, Poienile Izei și Bărsana Jbâr, din a doua jumătate a secolului 18 și de la începutul secolului 19.

fig 6. *Dessești*, pictură pe lemn din iconostas, datată 1780 și semnată de zugravul Radu Munteanu din Ungureni. În medalion stau împreună prorocul Iezechiel și regele David. Iezechiel ține în mâna dreaptă un filacter cu formula de adresare: *Bucură-te ușă ceriului!* iar în mâna stângă o pereche de uși împărătești, împărțite în șase părți, și încheiate cu o cruce. Pe uși apar două litere, O și N, adică *Cel ce este*, însemnare pe care Iisus o poartă mereu în aureola sa din icoane. Foto 2019.

Ciclul Bunevestiri în pictură

Ornamentarea ușilor împărătești se face numai pe partea întoarsă spre biserică și se adresează comunității de credincioși. (fig 17-18) Studiul lor cere o abordare diferențiată dar complementară între subiectele pictate și cele sculptate.

Scenele pictate au fost alcătuite și reunite într-un ciclu cu o temă comună, fiind exprimate într-un limbaj narativ și metaforic de tradiție bizantină. Iconografia scenelor pictate pe ușile împărătești din Maramureș, comună pentru tot spațiul bizantin, prezintă o înlănțuire de subiecte care susțin și amplifică identificarea ușilor cu Maica Domnului în actul Bunevestiri. Patru subiecte iconografice domină reprezentările artistice pictate de pe ușile împărătești în Maramureș. Ele cuprind cele patru vestiri: cea minunată, cea profetică, cea învățătoare și cea mărturisitoare. Împreună, ele formează un ciclu al Bunevestiri. (fig 7 și 16) În centru ciclului stă scena principală: *Bunavestire*, vestirea minunată, evenimentul plin de mister și greu de imaginat al întrupării divinității.⁴⁷ Celelalte trei vestiri reprezintă o dezvoltare a scenei Bunavestire și împlinesc rolul de a extinde și întări credința oamenilor în împlinirea celei dintâi, așa după cum este arătat într-un tropar al Maicii Domnului: „*Proorocii au propoveduit, apostolii au învățat, mucenicii au mărturisit și noi am crezut: că tu ești de Dumnezeu Născătoare după adevăr.*”⁴⁸

47 Uspensky, Leonid (1994). *Teologia icoanei în Biserica ortodoxă*, Editura Anastasia, 178.
48 *Mineiu pe luna Noiembrie* 1778, Râmnic, p 204; (Bogorodiciile) troparele Născătoare de Dumnezeu,

Vestea minunată

Bunavestire este punctul de răscruce în istoria lumii creștine, momentul cheie în salvarea omenirii din păcatul original și împlinirea legământului dintre divinitate și om. În Bunavestire, arhangelul Gavriil a vestit iar Maica Domnului a primit venirea minunată a Fiului lui Dumnezeu în istoria umanității. Acesta a fost momentul în care Maica Domnului și-a asumat schimbarea destinului pentru întreaga omenire. Semnificația evenimentului o regăsim în troparul sărbătorii Bunevestiri: „*Astăzi iaste începătura mântuirii noastre și arătarea Tainei ceii din veac: Fiul lui Dumnezeu, Fiuul Fecioarei să face, și Gavriil Darul bine-l vestește. Pentru aceasta și noi împreună cu dânsul Născătoare de Dumnezeu să strigăm: Bucură-te cea plină de Dar, Domnul e cu tine!*”⁴⁹ În gândirea liturgică bizantină, locul cel mai potrivit în lăcașul de cult pentru a ilustra Bunavestire a fost ales și manifestat în ușile împărătești. Scena Bunevestiri este aici invariabil împărțită în două părți, care corespund celor două canaturi ale ușilor împărătești: pe ușa din stânga apare arhangelul Gavriil, venit din înaltul cerului ca emisar al divinității, iar pe cea din dreapta stă Maica Domnului, reprezentând întreaga omenire. În întâlnirea lor, lumea de sus și cu cea de jos se intersectează și comunică între ele, reunite într-o

glasul al 3-lea, miercuri seara.

49 *Mineiu pe luna Martie* 1779, Râmnic, p 111. 25 martie, la vecernia sărbătorii Bunevestiri, troparul, glas 4.

fig 7. *Budești Susani*. Biserica de lemn a fost ridicată și consacrată în jurul anului 1748. Interiorul a fost înzestrat cu un rând de icoane noi abia în 1755. În biserică, se păstrează o pictură pe pânză unică, pictată odată cu icoanele. Subiectul acestei piese este ciclul Bunevestiri, cu referiri directe la compoziția, iconografia și semnificația picturii din ușile împărătești, din vremea respectivă. Pânza trebuie citită plecând de la scena Bunevestire, care a fost așezată între cei patru evangheliști. Cei trei ierarhi au fost atașați excentric, în capătul din dreapta. Locul ei inițial în biserică, a fost cel mai probabil în tindă, peste intrarea în naos. Ea a fost mutată pe locul actual, pe parapetul corului, după demolarea peretelui și lărgirea bisericii, în jurul anului 1876. Autorul ei a fost zugravul Alexander Ponehalsky, alias Alexa, din Berbești. Foto 2019.

singură scenă. Bunevestire⁵⁰ este cea mai importantă, cea mai bine adaptată și, desigur, tema centrală și originară a ușilor împărătești, în care compunerea scenei și împărțirea ușilor se unesc și se susțin una pe alta.

Vestea învățătoare

Vestirea învățătoare îi adună pe *Cei Patru Evangheliști*, adică scriitorii celor patru evanghelii din Noul Testament. Evanghelia, în limba greacă, înseamnă vestea-cea-bună, nume inspirat tot din actul Bunevestiri, pe care doi dintre ei îl surprind în scrierile lor. Evangheliștii sunt, așadar, martorii în scris ai vestii-cele-bune, a venirii lui Iisus prin Fecioară pentru a salva omenirea.⁵¹ Tema evangheliștilor este bine-cunoscută în iconografia ușilor împărătești în întreg spațiu de manifestare al artei bizantine din cele mai vechi timpuri.⁵²

50 Despre iconografia, compoziția și simbolurile scenei Bunevestire în artă și sursele lor doctrinare creștine vezi studiile recente ale lui José María Salvador-Gonzales.

51 Uspensky, Leonid (1994). *Teologia icoanei*, 178-179.

52 Grabar, Andrej (1961). „Deux notes sur l'histoire de l'iconostase d'après des monuments de Yougoslavie”, *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines*, nr. 7.

(fig 8-9) În mod obișnuit, *Cei Patru Evangheliști* apar așezați sub *Bunevestire* sugerând o ordine ierarhică și cronologică între teme. Teodosie Sofonovych explică prezența Bunevestiri și a evangheliștilor pe ușile împărătești, teme intrate deja în tradiția vremii sale. El susține că „de aceea apare Bunevestire pe ușile împărătești deasupra evangheliștilor, deoarece arhanghelul din cer a vestit mântuirea noastră, iar Bunevestire a fost propovăduită de sfinții evangheliști în întreaga lume.” El adaugă apoi că „prin învățătura celor patru evangheliști a fost pusă temelia Bisericii și întreaga lume a fost reunită printr-o singură lege într-o singură Biserică.”⁵³

Vestea mărturisitoare

A treia vestire îi aduce în atenție pe mucenicii martiri, pe ierarhi, sfinți și cuvioși. Aceștia au dus credința mai departe, nu ca martori direcți, ci prin mărturisirea credinței lor în faptele și învățăturile lui Hristos, așa cum au fost transmise prin apostoli. Prin scrierile lor, sfinții părinți au transmis mai departe vestea-cea-bună. Prezența lor direct pe ușile împărătești din Maramureș este foarte rară, un exemplu singular fiind arhidiaconii Prohor și Ștefan de pe ușile împărătești din Valea Stejarului. În schimb, o serie de servitori ai

53 Софонович 2002, 58-59.

fig 8. *Oncești*.
 Ușile împărătești
 originale, datele
 în 1621, probabil
 odată cu consa-
 crarea bisericii.
 Pictate în tradiție
 post-bizantină.
 Fața lor este
 împărțită în
 șase câmpuri,
 prin rame ușor
 decorate cu
 semipalmete și
 zig-zaguri în
 grundul picturii.
 În registrul supe-
 rior este relatată
 Bunavestire,
 iar în cele patru
 casete mari de
 desubt sunt în-
 fățișați cei patru
 evangheliști.
 Foto 2019.

fig 9. Budești Josani.

Ușile împărătești originale, pot fi relativ datate de la consacrarea bisericii în anul 1643. Pictate în tradiție post-bizantină, cu rame decorate de inspirație renașcentistă. Fața lor este împărțită în șase câmpuri, prin funii ușor cioplite în basorelieu. O funie puțin mai accentuată marchează axul vertical. În registrul superior este relatată Buna vestire, iar în cele patru casete mari de dedesubt sunt înfățișați cei patru evangheliști. Modelul acesta a fost caracteristic pentru Maramureș, pe la mijlocul secolului 17.

Foto 2018.

fig 10. *Sârbi Susani*. Ușile împărătești, pot fi relativ date în a doua jumătate a secolului 17 și atribuite zugravului Grygoriy din Colomeea. Medalioanele au fost pictate în stil post-bizantin. Fața ușilor a fost sculptată cu motive vegetale în basorelief, desfășurate liber, într-o compoziție radical diferită de modelele anterioare, inspirată de stilul baroc. Prototipul cel mai probabil al acestor uși poate fi identificat la biserica valahă, a Adormirii Maicii Domnului, din Liiov (circa 1629, mutate apoi în Velyki Hrybovysi). Foto 2019.

fig 11. *Apsa de Mijloc, biserica de sus*. Fețele laterale ale tocului de la intrarea în ax, spre altar, care încadrează ușile împărătești. Pe ele sunt pictați Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, autorii liturghiilor bizantine, aici în rolul de purtători de veste mărturisitoare. Sunt repictate și semnate de pictorul Kornelius Romanowsky în 1840. Foto 2019.

altarului din primele secole, ierarhi, cuvioși și arhidiaconi, apar pe tocurile laterale ale intrării împărătești și ale ușilor laterale ale altarului. În acele biserici, unde a fost introdus și s-a păstrat cadrul din poarta centrală spre altar, se văd pictați, de o parte și de alta a ușilor împărătești, invariabil, sfântul Vasile cel Mare și sfântul Ioan Gură de Aur, doi dintre cei trei mari teologi și ierarhi ai Bisericii, autorii liturghiilor.⁵⁴ (fig 11) Nu întâmplător la sărbătoarea dedicată lor, ierarhii și sfinții sunt chemați alături de Maica Domnului în sprijinul credincioșilor: „Născătoare de Dumnezeu, tu ești vița cea adevărată, care ai odrăslit Rodul vieții, ție ne rugăm: Roagă-te Stăpână, cu Sfinții Ierarhi, și cu toți sfinții, să se miluiască sufletele noastre.”⁵⁵

Vestea profetică

Prefigurările Maicii Domnului au fost atribuite profeților de către sfinții părinți ai Bisericii. Părinții Bisericii au comentat textele din Vechiul Testament prin interpretări figurative pentru a identifica posibile trimiteri la Maica Domnului și prin ea să stabilească o punte de legătură cu intrarea lui Hristos în lume și cu învățăturile transmise de apostoli. Profețiile mariale, identificate și interpretate tipologic, au fost impuse și celebrate în toată creștinătatea drept dovezi ale continuității și ale concordanței dintre Vechiul și Noul Testament. Profeții au intrat astfel în corul vestitorilor Maicii Domnului, după cum putem citi într-un stih al ierarhului Mitrofan: „Ciata cea prea sfințită a Prorocilor de departe au însemnat mai înainte că vei să fii adevărată Născătoare de Dumnezeu prea curată, mai pre sus de Heruvimi și de toată zidirea.”⁵⁶ Posibil că profeții au fost pictați pe unele uși împărătești din Maramureș, mult mai vechi, dar care nu s-au păstrat. Ei nu apar pictați în ușile păstrate din secolele 17 și 18, până târziu, spre sfârșitul secolului 18. Câteva exemple târzii, cu profeți pictați în medalioanele ușilor împărătești, putem vedea la biserica din Poienile Izei, Torun, Pylypets și cum au fost, foarte probabil, la biserica din Bocicoiu Mare și Roztoka. Motivul pentru care profeții au dispărut din pictura ușilor împărătești, timp de două secole, s-ar putea explica prin introducerea sculpturii.

54 Câteva exemple reprezentative se pot vedea în Cuhea, Ferești, Apsa de Mijloc Susani, Sândreni/Olexandrivka, Dănileni/Danylovo, Bârsana Jbâr, Rozavlea și Mănăstirea Moisei.

55 A Născătoare, ceasul al treilea, versiunea adaptată sărbătorii Sfinților Trei Ierarhi, vezi: *Mineiul pentru luna ianuarie*, ziua 30, la vecernia cea mică, glas 6. În alt loc, la utrenie, cântarea a 6-a: „Izvor nou și pricină tainelor Fecioară avându-te, cei trei de Dumnezeu grăitori, cu temeiuri noi, numire nouă Cuvioasă ție ți-a adus.”

56 *Mineiul pe luna Iunie* 1780, Râmnic, p 14. 4 iunie, la vecernie, cântarea 1, glas 6. Irmos semnalat de Ladouceur 2006, 5-57. Kruk, Mirosław (2017). „The Ἀνωθεν οἱ προφῆται in Dionysius's Hermeneia, a source for the iconography of the Mother of God surrounded by prophets?” in *Museikon*, 1, p 53-68.

Ușile împărătești din lăcașurile de la nord de Carpați, ulterior și în Maramureș, au fost transformate semnificativ prin sculptură, în perioada post-bizantină. Sculptura lor a fost amplificată, primind o compoziție îndrăzneată și odată cu ea o expresie artistică inovatoare.⁵⁷ De la prima vedere, înfățișarea ușilor sculptate aruncă privitorul, chiar avizat, într-un mister întrebător. Ce s-a întâmplat? De ce a fost nevoie de sculptură? Ce vor să spună motivele sculptate și combinate, aparent, fără nici o logică? După cum apare, scopul sculpturii a fost să preia și să dea o expresie nouă vestirii profetice din ciclul Bunevestiri. Deoarece profețiile Vechiului Testament au fost comunicate prin simboluri și interpretate alegoric, mai nimic din conținutul textelor nu era ceea ce părea la prima lectură. Dacă limbajul sculptural a fost adaptat la stilul de expresie al textului profetic, atunci nu este de mirare că înfățișarea ușilor împărătești nu oferă un înțeles nemijlocit. Recuperarea mesajului sculptat implică, din acest motiv, o citire dublă, caracteristic alegorică: formală până la un loc și figurativă până la capăt. Dezlegarea simbolurilor și interpretarea alegoriilor era un joc al intuiției și al inteligenței, mult gustat de elitele epocii premoderne, care presupunea un sistem rafinat de decodificare și înțelegere a formelor și compozițiilor. Conținutul profund era atât de voalat încât cerea, pe lângă o citire corectă, și un comentariu elevat, șlefuit la școli înalte, „în limba cea ritoricească”. Pentru a complica și mai mult lucrurile, mesajul ascuns a fost construit polisemantic, în mai multe straturi coerente și întrepătrunse de interpretare. Cu cât mai multe interpretări suprapuse cu atât mai sofisticată, rafinată și apreciată devenea interpretarea alegorică. Din motive neclare, în timp, sensul alegoric al sculpturii ușilor împărătești și-a pierdut actualitatea și s-a șters din memoria colectivă. În consecință, nu este de mirare că de ceva vreme, sculptura ușilor împărătești a fost tratată mai mult ca un exercițiu formal și estetic, cu valoare decorativă. Pentru a recupera sensul și bogăția semantică a ușilor împărătești trebuie să facem efortul de a aborda sculptura lor așa cum au fost gândită, în termeni simbolici și în sens alegoric. În continuare, apelând consecvent la cheia marială, vom explora semnificația figurativă a sculpturii, trecând prin două nivele de interpretare.

Grădina raiului

La primul nivel, sculptura deschide și completează ciclul Bunevestiri printr-una dintre cele mai cunoscute și iubite reprezentări alegorice ale Maicii Domnului, cea a grădinii închise în

57 Оляніна 2019 și Царські врата 2012.

care intră divinul. Profeția a fost exprimată în Vechiul Testament, metaforic și iconografic, prin o viziune poetică a unei grădini închise a raiului, care a primit în ea Pomul Vieții. Imaginea grădinii raiului a fost inspirată de cântecele lui Solomon: „Grădină închisă e sora mea, mireasa, grădină închisă, izvor pecetluit. Odraslele tale, grădină cu rodii, cu rod din măguri, chipri, cu narduri. Nard și șofran, trestie și scorțișoară, cu toate leamnele Livanului, smirnă și aloi, cu toate mirosurile ceale de frunte.”⁵⁸ În alt loc, Solomon îndeamnă: „Să mănecăm la vie, să vedem de au înflorit via, florile fac rod? Înflorit-au rodiile? Acolo voi da țitele mele ție. Mandragorele au dat miros, și la ușile noastre tot fealiul de poame, noao și vechi, frățiorul meu, Ț-am ținut ție.”⁵⁹ Din imaginile poetice ale grădinii raiului, au fost preluate diferite flori, frunze și fructe, amestecate cu motivul dominant al viei cu struguri.⁶⁰ (fig 12-13) Sensul de grădină este ușor de identificat în cele două canaturi ale ușilor împărătești, datorită decorului bogat sculptat în motive vegetale. Identificarea Fecioarei Maria cu grădina raiului este exprimată explicit într-un canon al învierii: „Umbrit-a întru tine Fecioară puterea Celui Preaînalt, și rai al vieții te-ai făcut, care ai în mijloc Pomul, pe Mijlocitorul și Domnul.”⁶¹

58 Biblia de la Blaj 1795, Cântarea Cântărilor 4, 12-13, 549. Odrasle apar aici sub înțelesul de vlăstari. În versiune modernă: „Ești o grădină închisă, soro mireaso, un izvor închis, o fântână pecetluită. Odraslele tale sunt o grădină de rodii, cu cele mai alese roade...” Sensul metaforic al textului este accentuat în cuvântul înainte la Cântarea lui Solomon (547-548): „Pentru aceea, cuvintele acelea de la înțelegerea cea trupescă la cea duhovnicească trebuie a le muta.”

59 Biblia de la Blaj 1795, Cântarea Cântărilor 7, 12, 551. Mănecăm apare aici sub înțelesul de mănăm, mergem. În versiune modernă: „Dis de dimineață ne vom duce la vie, Să vedem dacă a înmugurit via, dacă s-a deschis floarea și dacă au înflorit rodiile...”

60 Florile și fructele exotice, îndeosebi de rodie, sunt prezente în primele uși împărătești de inspirație barocă, din secolul 17, spre exemplu la Sârbi Susani, Hărnești, Desești, Mănăstirea Giulești și Rona de Jos. Chiar medalioanele, în care apar figurile din ciclul Bunevestiri, primesc adesea formele unor bulbi sau unor fructe ieșite din flori și crescute în chip firesc din vlăstarele pomilor. Florile și fructele exotice devin din ce în ce mai rare în secolul următor, odată cu simplificarea compoziției. În schimb, a fost păstrat și amplificat motivul viei încărcată de struguri. Ușile împărătești sculptate preiau exemplul ușilor templului lui Solomon, descris de Ezechiel (41, 23-25): „Templul și locul Preasfânt aveau două uși. Fiecare ușă avea două canaturi ... Pe ușile templului erau săpați heruvimi și finici ...”

61 Octoiul Mare, Cântările învierii pe glasul al 5-lea, sâmbătă dimineața, la utrenie. Într-un irmos al Născă-

fig 12. Mănăstirea Giulești,
ușile împărătești originale,
pot fi relativ date în jurul
anului 1692. Medalio-
anele sunt pictate în stil
post-bizantin. Ușile au fost
sculptate ajur cu motive
vegetale exotice și luxuri-
ante, amintind de cântecele
lui Solomon. Ușile au fost
furate din biserică în 1999.
Foto 1995.

fig 13. *Desești*. Acestea sunt, probabil, cele mai vechi uși cu colo-netă ajurată, cunoscute în Maramureș, databile în prima parte a secolului 18. Sunt refolosite de la vechea biserică. Combină bogăția de elemente vegetale (vlăstari, frunze, flori, roade) cu capete de lei la rădăcină și un porumbel în partea de sus, deasupra Mariei. Foto 2019.

Pentru a întregi și lămuri sensul de grădină a raiului, la întâlnirea dintre canaturi, în axul central, a fost așezată o colonetă încoronată cu o cruce, crucea fiind simbolul bine-cunoscut al *Pomului Vieții*. Pomul Vieții este aici purtător de sens mistic.⁶² Prin urmare, iconografia grădinii raiului cu Pomul Vieții în mijloc a fost construită alegoric prin relația dintre cele trei piese ale ușilor împărătești, canaturile semnificând grădina, iar stâlpul central reprezentând pomul vieții. (fig 15)

Pomul vieții, modelul desăvârșit.

În decursul secolului 17, elementul central din ax s-a individualizat și a evoluat de la o simplă stinghie la forme verticale din ce în ce mai elaborate, participând exponențial la expresia și semnificația ușilor împărătești. Cele mai vechi colonete sculptate ajur apar în axul ușilor împărătești din Maramureș la începutul secolului 18, (fig 13) fiind populare în a doua jumătate, apoi rapid concurate de pilaștrii sculptați în relief înalt, îndeosebi în prima parte a secolului următor. Această evoluție remarcabilă se datorează identificării piesei din ax cu Hristos, în sensul mistic de Pom al Vieții și de model desăvârșit.

Modelul vieții desăvârșite a fost înscris în grădina raiului după cum este arătat în Apocalipsă: „Și în mijlocul uliței lui, și de amândouă părțile de râu, era pomul vieții, carele rodia 12 poame; în toate lunile își da rodul său, și frunzele pomului era de sănătate păgânilor.”⁶³ Roadele și frunzele

toarei din *Mineiul pentru luna iulie*, ziua a zecea, la utrenie, cântarea a 4-a, apare un text similar, în care pomul este înlocuit cu „lemnul vieții”. La fel de clar, apare identificarea într-un canon al Maicii Domnului: „Ușă pecetluită și grădină înuiată și munte cu totul umbrit, rai nejeftuit, care ai adus pe Hristos, Pomul vieții celei de-a pururea vecuitoare, te cunoaștem Născătoare de Dumnezeu.” Vezi: *Canoanele Maicii Domnului (Octoiul Mic)*, glas 7, miercuri seara, cântarea 1-a.

62 „Cu mâncarea cea din lemn omorându-ne, cu lemnul Crucii Tale ne-am înviat.” Vezi: *Triodul*, Miercurea brânzei, la utrenie, Canonul Triodului, cântarea a 3-a, glas 2, irmos 2.

63 *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), Apocalipsa 22, 2, Alba Iulia 1988, 579.

Pomului Vieții erau menite, așadar, spre hrana și vindecarea spirituale a credincioșilor. Pomul vieții, care rodește douăsprezece poame, este vizibil în canaturile unor uși împărătești din Maramureș.⁶⁴ În biserica de sus din Apșa de Mijloc, ușile împărătești sunt decorate cu doisprezece struguri pe coloneta centrală, oferind, astfel, o interpretare mai precisă a pomului vieții.

Atributul de pom al vieții, dat lui Hristos, este confirmat în numeroase texte liturgice.⁶⁵ În ceea ce privește identificarea piesei din ax cu Hristos pomul vieții, zugravul Alexa ne-a lăsat un martor unic, revelator, care nu lasă loc de dubii: un chip a lui Hristos pe coloneta din axul ușilor împărătești din Strâmtura, (fig15) ilustrând, probabil, un canon dedicat Maicii Domnului: „Cu vântul de la Duhul Sfânt ... cu chip de om din tine S-a văzut.”⁶⁶ Pe cap, Hristos poartă mitra de mare arhieru, care aproximativ din aceeași perioadă devine un detaliu standard sub crucea din vârf, aluzie la un stih dedicat lui Hristos și construit pe simbolul toiagului prin care Aaron a fost ales preot: „Toiagul spre închipuirea Tainei se primește, că cu odrăslirea au ales preot,

Correspondența veterotestamentară a descrierii raiului cu Pomului Vieții se găsește în Iezechiel 47:12. În versiunea *Bibliei de la București*, din 1688, Iezechiel 47, 13. p. 570: „Și spre râu să va sui și țărmurile lui dencoace și dencoale, tot pomul de mâncat nu să va vechi asupra lui, nici să va sfârși roada lui, den noirea lui va da pâr-gă pentru că apele lor den ceale sfinte aceastea ies; și va fi roada lor spre mâncare și suirea lor spre sănătate.”

64 Spre exemplu la Remeți (ca. 1785), Dănileni/Данилово (ca 1779), Sârbi Josani (1764), Budești Josani (1762) și Berbești (1759).

65 Spre exemplu în *Mineiul pe luna Octombrie*, 1, canonul la vecernia mare, cântarea 1-a, glasul al 4-lea: *Moisi te-a numit cort, și toiag al lui Aaron; că tu ai înflorit pe Hristos Pomul Vieții.*

66 *Mineiul pe luna Septembrie*, 8, la utrenie, Canoanele cântarea a 6-a, catavasie. Canonul pare inspirat din evanghelia după Ioan, 1, 14.

fig 14. *Poiunile Izei*. Coloneta sculptată în ajur din axul ușilor împărătești, terminată cu cruce, înscrisă într-un soare înconjurat cu raze, peste o mitră arhierască Foto 2019.

iar Bisericii celei mai-nainte neroditoare, acum a înflorit lemnul Crucii, spre putere, și spre înțărrire.”⁶⁷ Așadar, prin lemnul crucii, care a înverzit la fel ca și toiagul lui Aaron, a fost cunoscut Marele Preot, Hristos. Piesa verticală din ax, sub formă de colonetă, a fost mai peste tot sculptată, asemenea canatelor, în ajur, spiralat și într-o mișcare ascendentă. (fig 14) Motivul vlăstarului de vie urcă în spirală pe fusul colonetei, încărcat de frunze și struguri. Coloneta seamănă cu un toiag și este întotdeauna cea care domină și ordonează compoziția ușilor împărătești. Cel mai probabil, sursa de inspirație a fost toiagul uscat a lui Aaron, care a înfrunzit, a înmugurit, a înflorit și a rodit peste noapte în cortul lui Moise.⁶⁸

Un detaliu surprinzător, dar revelator, a fost introdus din a doua jumătate a secolului 18 și începutul secolului următor, anume, împărțirea colonetei la mijloc în două segmente, mai mult sau mai puțin distincte și egale. Zugravul Alexa face împărțirea cu un brâu roșu, pe care l-a așezat chiar în centrul ușilor împărătești din Strâmtura (fig 15) și Călinești. (fig 17) În el, se poate recunoaște brăul Maicii Domnului, cinstit în toată lumea bizantină pentru minunile săvârșite și căruia îi sunt dedicate numeroase stihuri. Prin brâu, este revelată atât fecioria Maicii Domnului cât și primirea divinității în pântecul ei. Unul din canoanele semnificative în acest sens susține că: „pe Cuvântul cel preafrumos L-ai născut și pe Acesta cu brăul tău Curată, ca pe un Prunc L-ai încins.”⁶⁹ Prin text și imagine, împărțirea colonetei cu un brâu încins afirmă dubla natură a lui Hristos în ceasul primirii încarnării: de Cuvânt și Prunc, divină și umană, adică în duh și în trup. În perioada de încheiere a epocii premoderne, sub influența stilurilor rococo și eclectic, coloneta a fost înlocuită de un pilastru. Pe pilaștrii rococo, segmentele au primit forme bine diferențiate, pe care apar flori și fructe sculptate în relief, în mărime naturală, atârinate, în mișcare descendentă, supuse legilor gravitației. În schimb, pe pilaștrii eclectici sunt bătute salbe

67 *Mineiul pe luna Septembrie*, 1, la utrenie, Canoa-nele, cântarea a 3-a, catavasiе.

68 *Biblia*, Numeri 17:8.

69 *Mineiul pe luna August*, 31, la utrenie. Puțin mai încolo, se poate citi despre funcția transcendentală a brăului: „De pe pământ la Cer, de Dumnezeu Născătoare, dumnezeiescul tău brâu ne trage pre noi ...” (cântarea a 4-a, irmos 4)

de bani, de o parte și de alta a unei flori, sugerând referința la două toiege ale lui Hristos, mai puțin cunoscute, inspirate din profeția lui Zaharia: „Pe unul l-am numit «Îndurare», iar pe celălalt «Legământ».”⁷⁰ (fig 20)

Piesa din ax prezintă o varietate de forme și simboluri în Maramureș. Spre exemplu, în coloneta centrală din ușile de la Glod, a fost așezat, la bază, un vas din care iese foc viu,⁷¹ simbol al nașterii lui Hristos din Maica Domnului. Fusul colonetei este decorat cu viță de vie, încărcată cu struguri și frunze. Partea superioară se încheie cu un glob și o cruce înscrisă într-un soare înconjurat de raze, un grup de simboluri care face referință la o cântare a învierii: „Ceata celor doisprezece Apostoli, Doamne, ca un soare cu douăsprezece raze, s-a arătat pe pământ, că ... printr-înșii luminezi sufletele robilor Tăi.”⁷² (fig 14) Pilaștrii eclectici adesea încep cu un mugure în partea de jos și se termină cu o mitră și coroană așezate pe o pernă și cu o cruce în vârf, însemne ale regalității și ale marelui arhiereu. Crucea, oricât de mică, este o constantă în vârful colonetei sau pilastrului din ax, iar funcția ei o găsim în formula unui cântec al învierii: „Crucea Ta, Doamne, raiul a deschis neamului omenesc.”⁷³ Crucea și, prin extensie, toată piesa din ax poartă simbolul Pomului Vieții iar ușile împărătești, în întregul lor, sunt o icoană a grădinii raiului, după cum a fost sintetic afirmat într-unul din cântecele învierii: „Rai nou te-ai arătat nouă, Curată, având în mijloc pomul vieții.”⁷⁴ (fig 15)

70 *Vechiul Testament*, Zaharia 11, 7. *Legământul* face referire la zidirea dintâi, în trup, iar *îndurarea* trimite la zidirea a doua a lumii, în duh. Plata Păstorului (Hristos) din profeția lui Zaharia a fost de 30 de arginți, pe care Păstorul nu i-a primit, ci i-a dăruit Marelui Templu. Pe pilaștrii din Rozavlea și Așa de Jos Părău sunt așezate 30 și respectiv 31 de monezi.

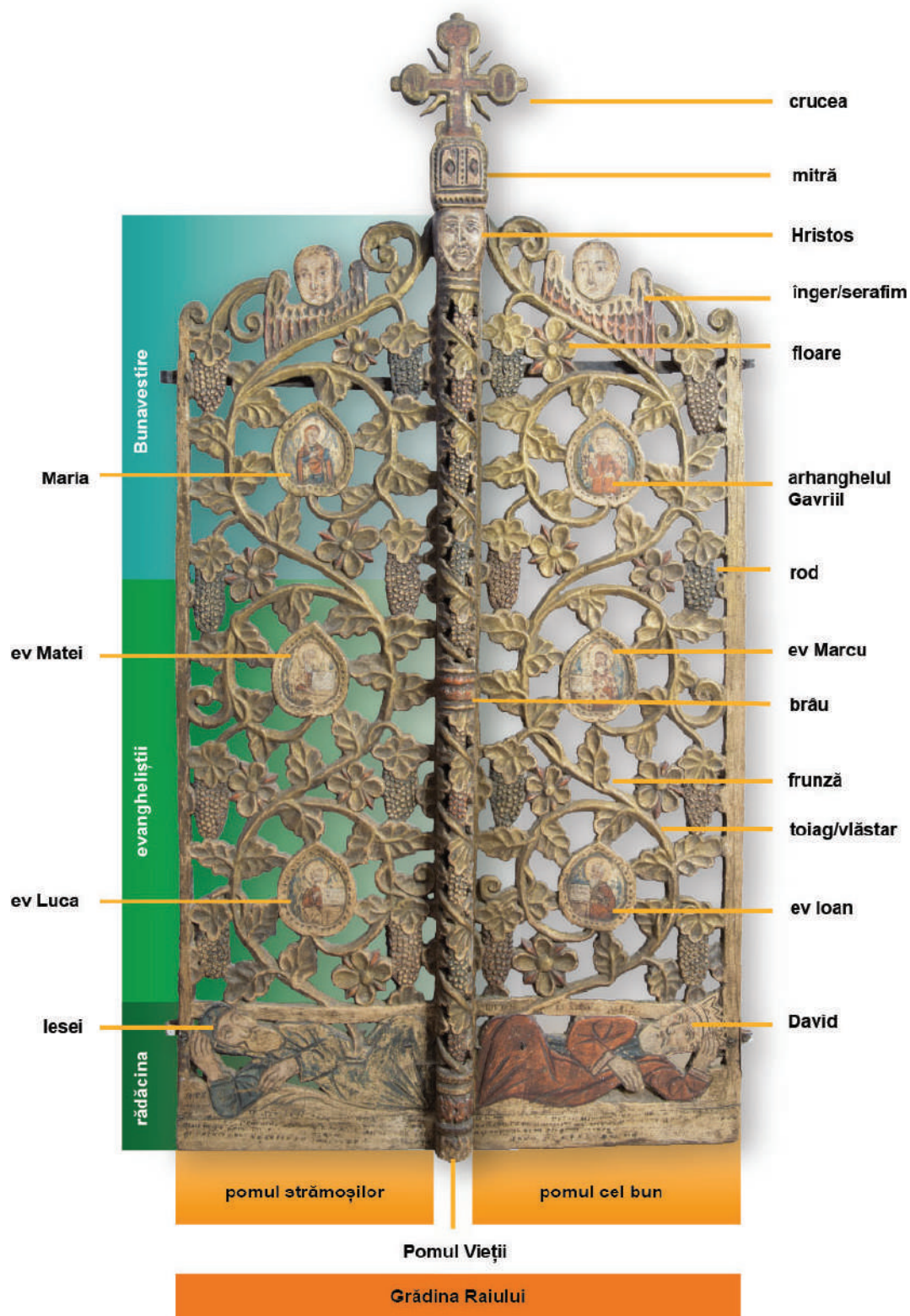
71 *Mineiul pe luna Septembrie*, 8, la utrenie, Canoa-nele cântarea a 6-a: *Cădelniță de aur ai fost, că Focul în pântecul tău S-a sălășluit, Cuvântul de la Duhul Sfânt; și cu chip de om din tine S-a văzut Maica lui Dumnezeu, Curată.*

72 *Octoiul Mare*, Cântările învierii, glas 6, joi dimineață la utrenie.

73 *Octoiul Mare*, Cântările învierii, glas 6, miercuri, la vecernie, la stihoavnă, stihirile Crucii.

74 *Octoiul Mare*, Cântările învierii, glas 6, luni la utrenie, canoa-nele, cântarea a 3-a.

fig 15. *Strâmtura*, ușile împărătești originale, sunt date din anul 1776 și sunt atribuite zugravului Alexa. Medalioanele au fost pictate în stil post-bizantin iar sculptura ajurată a fost lucrată în maniera barocului, cel mai probabil de același artist. Piesa centrală prezintă detaliul unic și extrem de valoros al portretului lui Hristos, personalizând și identificând coloneta. În partea de jos, stau întinși Iesei și David, din coastele cărora ies corzi de vie, imagine construită pe profeția lui Isaia despre venirea lui Hristos dintr-o fecioară. Foto 2018.

Imaginea sculptată a grădinii raiului cu pomul vieții în mijloc se regăsește în uși împărătești și din alte părți ale Carpaților, chiar mult mai vechi, ceea ce demonstrează o dezvoltare lungă a temei, în timp, și într-un spațiu comun, mai larg.⁷⁵ Cu alte cuvinte, sculptura de fond a ușilor împărătești pe această temă nu este exclusivă pentru Carpații de Nord dar este bine reprezentată aici, iar în cazul nostru, și în Maramureș.

Dubla natură a Maicii Domnului

Adevărata originalitate a ușilor împărătești din Carpații de Nord vine din interesul pentru un alt mesaj simbolic, suprapus și integrat în structura deja prezentată, dar individualizat în motivele ornamentale ale canatelor. Este vorba, aici, de o dublă identitate conferită Maicii Domnului și, prin ea, întregii umanități. Am arătat deja în piesa din ax, că Hristos era sugerat în dubla sa identitate, în duh și în trup. De aceea, nu ar trebui să ne mire, dacă și Maica Domnului, model sublimat și venerat al umanității, ar fi fost tratată teologic și simbolic din aceeași dublă perspectivă.

Pentru a introduce al doilea nivel, mai subtil, al vestirii profetice, apelăm la un text din duminica izgonirii din rai, care marchează începutul postului pascal. Aici, Adam, primul om, și prin el întreaga umanitate, se roagă Fecioarei Maria să poată reintra în raiul ceresc pentru a se împărtăși din pomul vieții, adică Hristos: „*Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, ca ceea ce ești după neam fiica lui Adam, iar după dar Născătoare lui Hristos Dumnezeu, pe mine, cel alungat din Eden, mă cheamă iarăși.*”⁷⁶ Canonul surprinde dubla identitate conferită Mariei, cea după trup: urmașă a lui

⁷⁵ Vezi ușile bogat sculptate de la Mănăstirea Cotmeana, (posibil de la sfârșitul secolului al 14-lea) păstrate în Muzeul Național de Artă al României, ușile împărătești din Moldova, de la Mănăstirea Humor (circa 1535) și Mănăstirea Voroneț (1581), cele de la Schitul Crasna, în Oltenia (mijlocul secolului 17), și cele de la Mănăstirea Pârtoș, în Banat (mijlocul secolului 17).

⁷⁶ *Triodul*, Duminica lăsutului sec de brânză, Canonul învierii, cântarea 1-a, glas 6, imros al Născătoarei.

Adam, și cea după dar: născătoare a lui Hristos. Datorită importanței acordate acestui aspect, descoperirea darului a fost integrată în actul Bunei-vestiri. Cerul, prin glasul îngerului, i s-a adresat Mariei: „*Bucură-te, ceea ce ești plină de dar!*”⁷⁷ Momentul este considerat începutul mântuirii omenirii, iar pentru Maria a însemnat nașterea ei spirituală, după dar, făcând posibilă înțelegerea evenimentului și primirea conștientă a venirii divinității în trup. Maica Domnului este cinstită de creștini în dubla sa natură, în trup și în duh, devenind un model ideal pentru întreaga omenire. Din acest motiv, dubla ei natură a fost fixată și celebrată în remarcabila iconografie a Adormirii Maicii Domnului. Hristos vorbește despre această dublă natură, atunci când îi dezvăluie lui Nicodim că tot omul născut pe pământ este chemat să se nască a doua oară, în duh, la viața veșnică.⁷⁸

Cele două naturi ale Maicii Domnului au fost exprimate alegoric în ușile împărătești din Carpații de Nord prin doi pomi, unul cu sens moral: *pomul cel bun* – al nașterii în duh – și al doilea cu sens didactic: *pomul strămoșilor* – al nașterii în trup. Cei doi pomi sunt redați în cele două canaturi, care alcătuiesc împreună ușile împărătești, adică grădina raiului. Pomiul nu sunt diferențiați formal în cele două canaturi, datorită simetriei anume căutate, de aceea ei trebuie citați alternativ, de pe același izvod iconografic. (fig 16)

Este evident, de la prima vedere, că pomii de pe ușile împărătești nu arată chiar a pomi. Ei sunt mai degrabă reprezentați printr-o serie de elemente vegetale comune: rădăcină, vâltar, frunză, floare și rod. Aceste elemente definitorii au fost preluate dintr-o bine-cunoscută prefigurare a venirii lui Hristos printr-o fecioară: toiagul lui Iesei. Toiagul lui Iesei a fost revelat de prorocul Isaia: „*Și va ieși Toiag din rădăcina lui Iese și Floare din rădăcina lui să va înălța.*”⁷⁹

⁷⁷ *Biblia de la Blaj* 1795, Luca 1, 28.

⁷⁸ *Noul Testament de la Bălgrad* 1648, Ioan 3, 3, convorbirea lui Iisus cu Nicodim. „*Răspunse Iisus și zise lui: Adevăr, adevăr grăescu ție, de nu să va naște cineva de nou, nu va putea vedea Împărăția lui Dumnezeu.*”

⁷⁹ *Biblia de la Blaj* 1795, Isaia 53, 2, 559. În versiune

fig 16. *Structura și dispunerea simbolurilor în ușile împărătești în Maramureș.* În Cuhea, intrarea originală din axul altarului a fost lucrată în stilul baroc și datată în anul 1754. Autorul a rămas anonim, dar lucrări asemănătoare din Verhovina și de la nord de Carpați, indică un artist ucrainean, galițian. Intrarea cuprinde: un cadru, uși împărătești și un coronament. Cadrul este alcătuit din tocure laterale și o cutie de rezonanță peste uși. Cadrul aduce mai multă distincție și permite o diversificare a formelor în golul de intrare. Pe scândurile laterale, sunt pictați doi mari ierarhi, mărturisitori ai veștii minunate, din ciclul Bunei-vestiri. Peste uși, apare Maica Domnului în înaltul cerului, iar deasupra cadrului, în coronament, a fost sugerată Treimea, plutind peste adâncurile cerului de dincolo. Ușile împărătești sunt sculptate ajur cu subiectul grădinii raiului, din iconografia veștii profetice. În medalioane, sunt redați evangheliștii și Buna-vestire. Intrarea în altar atinge la Cuhea un nivel de eleganță, sofisticare, articulare și elocvență neobișnuită în Maramureș, practic o culme de expresie și calitate artistică barocă în zonă.

Foto 2017.

Ca să înțelegem mai bine cum a fost imaginată dubla natură a Maicii Domnului în sculptura ușilor împărătești din Carpații de Nord, să vedem în continuare, care este iconografia celor doi pomi și care sunt simbolurile ce îi caracterizează. La o analiză mai detaliată a sculpturii, descoperim că fiecare element vegetal putea avea un sens anume, specific pentru fiecare din cei doi pomi.

Pomul strămoșilor, al nașterii după trup

Pomul strămoșilor este cunoscut în literatura de specialitate sub numele de Arborele lui Iesei atunci când se referă la originea genealogică a Maicii Domnului, și prin ea a lui Hristos, din acest strămoș.⁸⁰ Arborele lui Iesei a fost inspirat de toiagul lui Iesei, menționat în profeția lui Isaia. În primele uși împărătești de la nord de Carpați, de inspirație barocă, din prima jumătate a secolului 17, pomul roditor al strămoșilor apare voalat, restrângând la câteva componente definitorii, îndeosebi: toiagul/vlăstarul, floarea și rodul.⁸¹ Pomul strămoșilor poate fi admirat sub această formă în majoritatea ușilor împărătești din Maramureș, numai după mijlocul secolului 17. Motivele complementare zoomorfe și antropomorfe au fost introduse în ușile împărătești din Maramureș începând cu prima jumătate a secolului 18, pentru a ușura citirea lor.⁸²

Rădăcina reprezintă originea Maicii Domnului, Iesei fiind indicat drept strămoșul ei direct. În cele mai vechi uși împărătești din Maramureș sculpta- mai modernă (Isaia 11,1): „... o Odraslă va ieși din tulpina lui Iesai și un Vlăstar va da din rădăcinile lui.”

80 Iconografia pomului strămoșilor a fost inspirată de cea a arborelui lui Iesei. Despre iconografia arborelui lui Iesei în pictura de la nord de Carpați în secolele 17-18, vezi: Kociv, Роксолана (2019). „Ікони на полотні «Древо Єсееве» другої половини XVII ст. зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького в контексті розвитку сюжету”, în *Народознавчі зошити*. № 6 (150), 1379-1392.

81 Una dintre primele uși de acest fel provine din biserica valahă, a Adormirii Maicii Domnului, din Liov (datate aproximativ 1629, mutate în Velyki Hrybovytsi), de la biserica Sf. Vineri din Liov (1644) și cele de la Rohatyn (1649). Царські врата українських іконостасів, 2012. Ilustrația 47, 48 și 49. Vezi și Драган 1970, 48-49. Alte uși asemănătoare sunt documentate în Lublin (ca. 1633) și Zamość (1643), vezi: Deluga 2019.

82 Cele mai vechi uși împărătești care conțin figura lui Iesei la baza lor sunt documentate în Stara Skvaryva, datate din 1645, vezi: Скоп-Друзюк, Галина și Скоп, Петро (2009). *Іконостас 16-18 століття із села Старої Скваряви*. Альбом, Львів, 89-91. Iesei apare ilustrat pe scară largă în sculptura ușilor ucrainene începând cu sfârșitul secolului 17.

te cu vlăstari și flori, dateabile din a doua jumătate a secolului 17, rădăcina nu este individualizată ci numai subînțeleasă. Abia în secolul 18, în Maramureș, rădăcina începe, totuși, să primească o reprezentare distinctă. În limbajul figurativ, al motivului vegetal, rădăcina a fost sugerată printr-o îngroșare puternică a toiagului în partea de jos, după cum se poate vedea la Săliște de Sus Buleni (1724, fig 19), sau a primit o formă distinctă, ca la biserica din Coștiui (1780). După mijlocul secolului 18, într-o serie de uși împărătești lucrute de zugravul Alexa,⁸³ rădăcina a fost antropomorfizată prin figura lui Iesei, însoțit, de cele mai multe ori, de fiul său, regele David. (fig 17) Pe câteva dintre aceste uși împărătești,⁸⁴ zugravul Alexa a notat explicativ începutul textului din troparul praznicului Nașterii Maicii Domnului: „*Din Rădăcina lui Iesei, și din Coapsele lui David, fica lui Dumnezeu [Maria] să naște.*”⁸⁵ Aici, avem de-a-face cu una din rarele situații din Maramureș, în care tema sculptată pe ușile împărătești este însoțită de un subtext, după modelul unei embleme. Emblemele formează un sistem de comunicare codificat, compus din imagine și text (deviză), un stil artistic apreciat în epoca respectivă.⁸⁶ Luate separat, deviza și imaginea permit o multitudine de interpretări, însă, citite împreună, ele se completează reciproc și traduc exact semnificația emblemei în ansamblul ei. În acest caz, identitatea marială a acestor uși este decodificată prin deviză. Dacă zugravul ar fi vrut să facă trimitere la identitatea hristologică atunci ar fi făcut mai degrabă apel la un alt text, din Noul Testament: „*Iată, a biruit leul din seminția lui Iuda, rădăcina lui David.*”⁸⁷ Prin urmare, tema iconografică a toiagului înflorit ieșit din rădăcina lui Iesei trebuie citită pe ușile împărătești în cheie marială. Din acest motiv, chiar și în ușile împărătești în care rădăcina este

83 Despre zugravul Alexander Ponehalsky, cunoscut printre români sub numele de *zugravu Alexa*, vezi: Baboș, Alexandru (2019). „Mărturii istorice adunate în biserica de lemn din Oncești cu rezonanțe în arhitectura, arta și limba Țării Maramureșului”, în *Acta Musei Maramorosiensis*.

84 În Budești Josani, Sârbi Josani, Călinești Căeni, Călinești Susani și Strâmtura.

85 *Minologhion de Blaj* 1751, p 25. Glasul al 4-lea, tropar la praznicul înainte praznirii Nașterii Maicii Domnului.

86 Денисенко, Анастасія (2010). „Емблематичні, алегоричні та символічні сюжети в українських стародруках другої половини XVII-XVIII століть”, în *Художня культура. Актуальні проблеми*. Вип. 7, p 195-213. De remarcat că, în timp ce alegoria adaugă versiuni alternative de citire unor scene, emblema le restrânge cu precizie la o singură lectură corectă. În amândouă formele de comunicare, mesajul este ascuns și trebuie căutat dincolo de aparențe.

87 *Biblia*, Apocalipsa 5, 5.

substituită de un leu, imaginea nu se poate asocia cu textul din Apocalipsă, ci este în continuare un complement vizual la textul lui Isaia. În acest raționament, gurile de leu de pe ușile împărătești din Desești (fig 13) trebuie înțelese, de asemenea, drept o simplificare a leului heraldic, simbol al neamului lui Iuda, sinonim cu Iesei și David, din care se trage Maica Domnului, după cum afirmă imnul: „*Laudă-se sfinții David și Iessei și Iuda să cinsteaște, că din rădăcina lor au odrăslit Rod Curata Fecioară, dinu carea s-au născut Dumnezeu cel mai înainte de veaci.*”⁸⁸ O reprezentare alternativă aflăm pe ușile împărătești din Borșa de Jos, unde rădăcina este înlocuită printr-o balenă. Balena reprezintă *chitul* din povestea profetului Iona, imagine care se suprapune simbolic și vizual peste gura lui Leviatan, din care Hristos și-a scos strămoșii, sfărâmând definitiv lanțurile infernului.⁸⁹ Așadar, rădăcina se afla în gura chitului atunci când Maica Domnului a primit și adus pe lume pe Hristos. Această imagine subliniază, indirect, contribuția Maicii Domnului la salvarea strămoșilor din păcatul originar.

Toiagul și vlăstarul. Toiagul este tulpina care crește din rădăcină și odrăștește, adică scoate un vlăstar care aduce rod. Toiagul și vlăstarul, luate împreună, se pot traduce prin *Fecioara* sau prin linia ei genealogică,⁹⁰ după cum este arătat într-un canon al Născătoarei de Dumnezeu: „*Toiag din rădăcina lui Iessei, după proorocie odrăslind Fecioara, floare pe Tine, Hristoase, Te-a răsărit nouă.*”⁹¹ Dintr-o perspectivă mai largă, vlăstarul încărcat cu *rod*, poate fi interpretat drept o metaforă sau alegorie a trecerii de la un descendent la altul, adică *din rod în rod*, după o veche expresie românească preluată din slavona bisericească. Vlăstarele încărcate de struguri din ușile împărătești se răsucesc și se răsfrâng, sugerând vizual și *ideatic schimbul* de generații, vița sau neamul.

88 *Mineiul pe luna Noiembrie 1778*, Râmnic, p 129; 21 noiembrie, canoanele praznicului *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*, cântarea a 8-a, irmos 10.

89 O altă referință iconografică de epocă, similară, o aflăm în icoana învierii, unde strămoșii sunt eliberați din gurile iadului.

90 În forma latină exista un joc de cuvinte și semnificații între vlăstar: *virga* (*vargă*, în variantă românească) și fecioară: *virgo* (*vergură*, în variantă românească), care a inspirat iconografia subiectului. Vezi: Reddish Elisabeth (2003). „The Fourteenth Century Tree of Jesse in the Nave of York Minster”. *York Medieval Yearbook*. 2, p. 1-15. În textele liturgice românești sunt consacrați termeni proveniți din traduceri, din slavonă: *odraslă*, și greacă: *vlăstar*. În unele stihuri nu se face diferență între toiag și vlăstar, cele două noțiuni fiind suprapuse în înțeles.

91 *Octoiul Mare*, Canoanele învierii, glasul al 3-lea, duminică dimineața, la utrenie, cântarea a 3-a, canon al Născătoarei de Dumnezeu.

Rodul vlăstarului a fost formal reprezentat printr-un fruct și abstract prin medalioane pictate. Rodul, în înțelesul de copil, urmaș sau generație, sub forma strugurelui copt, este popular în sculptura ușilor împărătești. Adesea, întâlnim sensul de strugure asociat cu Hristos, rodul Mariei. Canonul Născătoarei afirmă: „*Tu rodind pe Strugurul cel ceresc, ... păcătoșilor iertare ai lucrat.*”⁹²

Floarea. Zugravul Alexa a fost un bun cunoscător al simbolurilor și alegoriilor întrețesute în ușile împărătești. De mai multe ori, el a ilustrat ușile împărătești cu figuri, după modele de la nord de Carpați, pentru a limpezi semnificația lor alegorică, mai greu de pătruns în mediul rural. Dacă în partea de jos l-a așezat pe strămoșul Iesei, în chip de pustnic, uneori împreună cu regele David, pentru a arăta rădăcina și linia neamului Maicii Domnului, în partea de sus, în schimb, el a vizualizat floarea ieșind din vlăstar, adică menirea Maicii Domnului, aceea de a-l aduce în lume pe Hristos. (fig 17) În profeția lui Isaia, rostul vlăstarului este de a înflori, *floarea* fiind aici un simbol al maternității divine. Interpretarea o întâlnim într-un canon al sfinților strămoși: „*Toiag din rădăcina lui Iessei ești Fecioară preafericită, care din floare ai adus Rodul Cel de mântuire, celor ce strigă cu credință Fiului tău.*”⁹³ Canonul a fost construit pe o serie de simboluri cu frecvență mare în ușile împărătești: rădăcină (Iesei) – toiag/vlăstar (Fecioara) – floare (naștere) – rod (Fiul).

Pentru a aduce lămuriri suplimentare legate de menirea Maicii Domnului de a-l aduce în lume pe Hristos, zugravul Alexa a apelat și la alte simboluri în sculptura ușilor împărătești. În coroana pomului roditor al neamului, alături de floare sau în locul ei, el a așezat motive figurative pereche, precum pasărea și serafimul, care susțin același sens: venirea lui Hristos. În ușile împărătești din Sârbi Josani și Vișeu de Mijloc, (fig 1) în coronamentul fiecărei canat, serafimul și pasărea apar împreună, dând expresie unei stihiri de la sărbătoarea *Întâmpinării Domnului în Biserică*: „*Cel ce Se poartă pe Heruvimi, și Se laudă de Serafimi, astăzi în dumnezeiasca Biserică, după*

92 *Octoiul Mare*, Canoanele învierii, glas 3, vineri dimineața la utrenie, cântarea a 3-a. Un alt exemplu este stihul Născătoarei din Mineiul pentru luna aprilie, ziua 22, la utrenie, cântarea 1-a: „*Strugurul cel nelucrat a înflorit din pânțelele tău Maică Fecioară, izvorând dulceață de iertăciune și de veselie tuturor.*”

93 *Mineiul pentru luna decembrie*, 26, utrenie, canoanele praznicului cântarea a 7-a, a Născătoarei. Vezi și: „*Iesee strămoșule saltă, că din rădăcina ta, din curata cocoană, au răsărit Floarea Vieții Hristos Dumnezeu, Cel ce au mântuit lumea.*” *Triodion*, Râmnic 1761, p 47. *Triodul*, stihul Născătoarei la cântarea a 6-a, utrenia sâmbetei lăsatului de carne, de brânză și a săptămânii a treia de post.

fig 17. *Călinești Susani*, uși împărătești cu pomul strâmoșilor ilustrat prin prezența lui Iesei și David la poalele lui. Pe o fâșie a fost scris un citat deviză preluat dintr-o carte liturgică. În partea de sus apar floarea, pasărea, balaurul și crucea, un ansamblu alegoric care poate fi interpretat în funcție de pomul care este în discuție. Se remarcă apoi brâul care împarte coloneta centrală în două segmente și mitra arhierescă de sub cruce. Ușile sunt cele originale, pot fi date aproximativ în anul 1784, odată cu consacrarea bisericii, și atribuite zugravului Alexa. Aceasta este, cel mai probabil, una din ultimele lui lucrări. Foto 2019.

fig 18. *Călinești Susani*. Dosul ușilor împărătești, nede-
corat, cioplit pentru
a pune în valoare
ajurul de pe față. Se
pot identifica nu mai
puțin de zece piese
de lemn componente,
prinse între ele cu
cuie de lemn și clei:
cele două canaturi,
cele două piese din
laterale, coloneta
centrală, crucea, și
patru transversale.
La acestea se adaugă
patru balamale lucra-
te de un fierar local,
prinse în cuie de
coaci. Urmele de cuie
pe transversalele de
sus indică existența
unei mici încuietori,
pierdută în timp.

Foto 2019.

lege fiind adus, ... Și de la Iosif primește daruri lui Dumnezeu cuvioase, ca o pereche de turtulele nespurcata Biserică, și pe poporul cel nou cel ales din păgâni, și doi pui de porumbel, ca un Începător legii celei vechi și celei noi.⁹⁴ Asociind textul cu imaginile, s-ar putea deduce că, în pomul strămoșilor, cele două păsări ilustrează doi porumbei sau două turtulele, care reprezintă jertfa adusă lui Dumnezeu, pentru pruncul Hristos, născut în legea veche și începător al legii celei noi.⁹⁵

Pomul cel bun, al nașterii după duh

Pomul cel bun este interpretat în sensul moral și oferă un model spiritual, un îndreptar al celor ce vor să se nască în duh, cu alte cuvinte: un ghid al vieții spirituale creștine. El aduce vizibile contribuții întregului și propune o alternativă de citire a formelor din ușile împărătești. În colecția deilde rămase de la Hristos, găsim o alegorie imaginată sub forma unui pom bun și a unui pom rău, între care oamenii sunt sfătuiți să aleagă apreciindu-i după roadele pe care le aduc: „Den rodul lor îi veți cunoaște pre ei. Au doar vor culeage den spini struguri sau din scai smochine? Așia tot pomul bun, poame bune face, iară pomul rău poame reale face.”⁹⁶ În iconografia pomului cel bun, prezența rodului, cu sensul de dar spiritual, este esențială. *Rodul*, sub forma strugurelui copt, este unul dintre cele mai caracteristice elemente ornamentale figurative ale ușilor împărătești și al sculpturii iconostaselor, în general, folosit tocmai pentru a sublinia prezența pomului bun. În ușile împărătești din Săliștea de Sus Buleni (fig 19) și Ferești, strugurii sunt însoțiți și de smochine, parafrazând pilda lui Hristos și afirmând prezența unui model demn de urmat. O preluare a imaginii pomului bun, construită alegoric pe pilda hristică, în scopul pedagogic de a ilustra viața creștină, o găsim la avva Agathon: „*Omul este asemenea unui pom, deci osteneala trupească este frunză, iar păzirea celor dinăuntru este roada. ... pentru roadă este toată osârdia noastră, adică pentru*

păzirea minții. Dar este trebuință și de acoperământul și podoaba cea de frunze, care sunt ostenelele cele trupești.”⁹⁷ Din aceste alegorii, reiese prezența unui model demn de urmat, construit prin imaginea unui pom cu roade bune și împodobit cu frunze. Ușile împărătești au fost îmbrăcate în această imagine și încărcate cu toate motivele componente și definitorii în acest sens.

În cadrul tematic al pomului cel bun, Maica Domnului stă în centru și este redată din perspectiva nașterii a doua oară, în duh, încărcată de virtuți, în care împlinește rolul unui model de viață exemplar și ideal. Numeroase imnuri sunt închinete Maicii Domnului în acest sens: „*Pe tine pom cu frumoase roade și sad cu bună umbră, te numim noi credincioșii, ceea ce ai odrăslit Rodul cel frumos cu podoaba și Mântuitor al Nemuririi* ...”⁹⁸ Într-un alt imn, credincioșii i se adresează: „*bucură-te odrasla cea adevărată și aducătoare de roduri, carea ai crescut Strugurul nemuririi.*”⁹⁹ Deoarece nimeni nu atinge virtuți și nu se naște în duh fără eforturi proprii, un stih adresat Maicii Domnului aduce în prin plan metafora viei lucrate: „*Prin glasul Ingerului, lucrându-te ca o vie, spre odrăslirea Strugurului celui copt și ne stricat, gătește-te Fecioară.*”¹⁰⁰ Stihul din urmă surprinde, în simplitatea lui, trăsăturile principale și mesajul moral esențial al sculpturii din ușile împărătești, cu sensul de pom al roadelor celor bune.

Floarea poartă aici simbolul primirii Duhului Sfânt, altfel spus, reprezintă a doua naștere, în duh sau în har. Prin acest simbol, devine mai clar motivul medalioanelor ieșite din flori (fig 10, 13 și 24) în care personajele pictate sunt dăruite cu har, precum și motivul florilor care ies dintr-o floare, (fig 23) unde virtuțile se revarsă din Duhului Sfânt. În ușile înflorate ale pomului cel bun, florile devin, mai întâi, un atribut de identificare și beatificare estetică a viei-pom-grădină a raiului, adică al Maicii Domnului, cea binecuvântată cu darul Duhului Sfânt, iar apoi, însemne ale frumuseții și purității virtuților sale: „*Bucură-te, împărăteasă, cartea lui Hristos, cea cu multe flori împodobită și împreunarea celor despărțite, bucură-te râul vieții, bucură-te, pomul desfătării și locaș curat* ...”¹⁰¹

97 *Patericul egiptean*, pentru avva Agathon, 8, București 1828.

98 *Canoanele Maicii Domnului (Octoiul Mic)*, glas 4, miercuri seara, cântarea a 4-a.

99 *Mineiu pe luna Martie* 1779, Râmnic, p 125. 26 martie, la utrenie, cântarea a 8-a, irmos 4. În alt loc, pe 10 martie, la vecernie: „*Bucură-te pom sfânt cel de Dumnezeu sădit al Raiului* ...”

100 *Mineiu pe luna Martie* 1779, Râmnic, p 106. 24 martie, utrenie, cântarea a 5-a, irmos 4.

101 *Canoanele Maicii Domnului (Octoiul Mic)*, glas

94 *Mineiul pentru luna februarie*, 2, la utrenia sărbătorii *Întâmpinarea Domnului în Biserică*, glas 8.

95 Simbolul păsărilor oferă foarte multe interpretări. În general, ar fi necesară o cartare mai amplă a fiecărui simbol, pe criterii și în contexte diferite, pentru a stabili mai precis sensul și corespondența lor în artă și în texte.

96 *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), de la Mateiu sfânta evanghelie, Alba Iulia 1988, 131, (vezi: Matei 7, 15-20). Petru Movilă lămurește acest citat: „*Faptele bune, adică virtutea creștină, sunt o roadă care se naște din credință, ca dintr-un pom*”, prin binomul: pom (credință) – roade (fapte). Movilă, Petru (1642). *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe*, reeditată în 1981, București, partea a treia, întrebarea II, p 142.

fig 19. *Săliște de Sus Buleni*. Ușile împărătești sunt originale, datele în noiembrie 1724, odată cu biserica, și au fost sculptate în basorelief, cel mai probabil de un zugrav localnic, maramureșean. Acestea sunt singurele uși păstrate în urma campaniei de reconstrucție a bisericilor de lemn din districtul de sus, după invazia tătară de la 1717.
Foto 2018.

Pasărea, care locuiește în partea de sus a pomului cel bun, oferă multiple posibilități de interpretare metaforică, suprapuse. O primă interpretare poate fi preluată din partea a doua a profeției lui Isaia, legată de toiagul lui Iesei: „*Și va odihni peste El Duhul lui Dumnezeu, duhul înțelepciunii și al înțelegerii, duhul sfatului și al tăriei, duhul cunoștinței și al bunei-credințe. Și-L va umple pe El Duhul temerii de Dumnezeu.*”¹⁰² În iconografia pomului cel bun, cele șapte daruri ale Duhului Sfânt pot fi interpretate ca șapte roade sau virtuți: înțelepciunea, înțelegerea, sfatul, curajul, cunoștința, pietatea și frica de Dumnezeu, imaginate uneori în arta religioasă sub forma a șapte porumbei cu aură divină, sugerând sursa lor comună, ca o difracție dintr-o singură rază de lumină, din Duhul Sfânt. Întreg textul, luat împreună, atât primul verset cât și versetul al doilea, poate fi interpretat ca o profeție alegorică tipologică a *Bunevestiri*, în care Duhul Sfânt este invariabil imaginat sub forma reunită a unui singur porumbel, călătorind pe o rază de lumină. Pasărea și rodul pot fi, din această perspectivă, simboluri interdependente. Din iconografia venirii Duhului Sfânt în scena Bunevestiri, nu poate lipsi mesagerul divin, de aceea prezența îngerului, pe unele uși împărătești, este firească și revelatoare. În sens marial, pasărea poate face o referință la virtuțile și distincția Mariei, după cum aflăm într-un stih: „*Bucură-te porumbița cea aleasă, poleită cu aripile fecioriei, și turtura preafrumoasă ... Via cea prearoditoare, care înflorește strugurii bunei credințe, ce dă vinul muceniciei. Pe Dânsul roagă-L, să se dea robilor tăi mare milă.*”¹⁰³ În contextul pomului cel bun, pasărea de pe coronamentul ușilor împărătești mai permite încă o alternativă de interpretare, complementară celorlalte două. Este vorba despre prezența unei ființe aviare fabuloase, cunoscută sub denumirea de pasărea fenix, crăiasa păsărilor, măiastra sau pajura, nemuritoare și călătoare dintr-un tărâm în celălalt, din acest motiv fiind acceptată și în iconografia creștină. În Călinești Susani, pasărea apare lângă crucea din ax, împreună cu un balaur și o floare, făcând o posibilă aluzie la veșnicia, re-nașterea și fazele de transformare ale păsării fenix, o imagine parțial inspirată din *Floarea darurilor* și din *Fiziolog*.¹⁰⁴

1, sâmbătă seara, cântarea a 4-a.

102 Importanța acestui pasaj, de la profetul Isaia 11, 2, a fost subliniată în al optulea articol de credință ale crezului ortodox, despre Duhul Sfânt, care este defini-toriu în teologia și ritul bizantin în relație cu cel latin, vezi: Movilă (1642), 1981, 73-81, întrebările LXIX-LXXXI. Așadar, pasărea sculptată pe ușile împărătești poate fi mai mult decât un simbol al Duhului Sfânt, ea poate susține o identitate bizantină.

103 *Mineiul pentru luna Ianuarie*, 22, la utrenie, canoanele, cântarea a 9-a.

104 Moraru, Alexandra (1996). „Floarea Darurilor”,

Toate interpretările înșirate mai sus fac trimitere la prezența unor virtuți morale semnificative, exprimate prin păsări, cu referințe directe sau indirecte la scena Bunevestiri, unde Maica Domnului primește pe Hristos sub forma Duhului Sfânt.

Din analiza sculpturii ușilor împărătești din Maramureș, ies în evidență două nivele suprapuse de simboluri. Primul, al grădinii raiului, este mai vechi și aparține unui strat cultural comun, care a circulat în tot arealul Carpaților încă din secolele anterioare. Al doilea nivel, al dublei naturi umane, este cel care s-a dezvoltat în mod deosebit în Carpații de Nord în epoca premodernă. Să fie al doilea nivel de simboluri motivul pentru care în anul 1635 frăția din Liov a purtat corespondență cu patriarhul Teofan al Ierusalimului? Scrisoarea patriarhului vorbește despre unele inovații aduse în ușile împărătești, necunoscute până atunci în programul lor iconografic. Răspunsul patriarhului la propunerile venite dinspre Liov a fost unul pozitiv, dar detaliile nu ne sunt cunoscute.¹⁰⁵

S-ar putea crede, că inovația adusă prin al doilea plan de simboluri a apărut odată cu introducerea imaginii lui Iesei pe ușile împărătești în bisericile din jurul Liovului, spre sfârșitul secolului 17. Un exemplu pot fi cele din Nova Skvariava de la 1697, semnate de artistul Ivan Rutkovych. În fapt, această inovație a avut loc mai întâi sub o formă disimulată, încă de la primele uși de inspirație barocă, din prima jumătate a secolului al 17-lea, de la nord de Carpați, când au fost introduse corzile de vie încărcate cu struguri. Dar inovația, a avut nevoie de completări cu figuri zoomorfe și antropomorfe, o jumătate de secol mai târziu, pentru a clarifica simbolul și mesajul pe care-l purta. Aceste schimbări au pătruns și în Maramureș, așa cum am arătat, cu un decalaj de circa o jumătate de secol. În Maramureș, primele corzi de vie în sculptura ușilor împărătești apar în ultimul sfert al secolului 17 (fig 10) iar cele mai vechi uși împărătești care îl ilustrează pe Iesei întins sub vița de vie sunt din 1759 și provin de la Berbești.

în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, București, 13-193. Fiind simbolul constanței, pasărea fenix ar fi putut apărea pe ușile împărătești cu scopul de a accentua necesitatea păstrării credinței bizantine. Pentru alte versiuni și înțelesuri, vezi textele despre pasărea fenix și despre vultur, ale căror atribute și semnificații se întrepătrund, la Velculescu, Cătălina și Guruianu, Viorel (2001). *Fiziolog bestiar*, 36-37, 51-52, 56, 69-71 și 80.

105 Драган 1970, 44-52.

fig 20. Rozavlea, uși împărătești sculptate și pictate de artistul Philipp Schaitzner din Sighet, în anul 1823, în stil eclectic. Pilastrul central este decorat cu salbe de bani și împărțit în două părți de floarea soarelui din mijloc (Hristos), o referință la toiagurile lui Hristos din profeția lui Zaharia: numite *legământ* și *îndurare*. Detalii caracteristice pe pilastru: mugurele (începutul) în partea de jos, mitra de mare arhieru cu coroană așezată pe o perină cu patru ciucuri, (sfârșitul), în partea de sus. Tot caracteristică este ghirlanda așezată peste canaturile ușilor. Foto 2018.

Recepția ușilor împărătești în Maramureș

Pornind de la pictură și încheind cu sculptura, ciclul Buneivestiri evidențiază, în plan formal și iconografic, rolul Maicii Domnului de poartă între lumea de jos și cea de sus, între Vechiul și Noul Testament și de grădină a raiului pentru Pomul Vieții, întărind semnificația ușilor împărătești de poartă a cerului.¹⁰⁶ Tot aici, a fost inserată dubla identitate a omului, prin modelul Maicii Domnului. Ornamentele sculptate au fost construite pe profeții veterotestamentare, exprimate alegoric prin relația dintre trei piese, fiecare semnificând câte un pom, fiecare interpretat printr-un sens diferit. Așadar, în plan figurativ, a fost încifrată o lectură subtilă, alegorică, desfășurată pe multiple nivele de interpretare. Lectura figurativă se adresează comunității în scop moral, didactic și mistic. Sensul subtil, alegoric, nu putea fi pătruns fără ajutorul unei elite capabile să-l stăpânească și să-l transmită mai departe. Oare în ce măsură a pătruns mesajul moral și didactic, subtil, al sculpturii ușilor împărătești, în mulțimea de creștini de rit bizantin, dincolo de porțile puținelor centre de spiritualitate și cultură?

Blagorodia

În aceeași perioadă, în care are loc transformarea vizuală și semantică a ușilor împărătești, apare și ciclul în mediul nobiliar din Carpați conceput de *blagorodie*.¹⁰⁷ Blagorodia poartă sensul de noblețe și se adresează în egală măsură originii de neam cât și calităților morale ale unei persoane. În acest dublu sens trebuie citită titulatura dată ctitorilor bisericii din Cuhea, *blagorodnicul* Vasile Săpânțan și *blagorodnica* sa soție, Ioana Săpânțan, însemnată pe tablourile lor votive. În ușile împărătești sculptate, blagorodia este evidentă. Prin filtrul ei, ușile împărătești împărtășesc, în mod direct, literal, dubla natură umană, în fizic și în duh, care are ca model ideal pe Maica Domnului, iar indirect, figurativ, se adresează într-un sens modelator și moralizator elitei nobiliare și intelectuale sau clericale din mediul de rit bizantin. În cadrul figurativ, accentul se mută de pe

¹⁰⁶ Aceasta este perioada în care iconostasul maramureșean se îmbogățește cu un nou registru, cel al profețiilor adunate în jurul Maicii Domnului. În acest registru apare, invariabil dar lămuritor, prorocul Iezechiel ținând în mâini o pereche de uși împărătești și un rului cu textul adresat Maicii Domnului: *Bucură-te ușa cerului!* În Transilvania, în schimb, în majoritatea comunităților rurale de rit bizantin, s-a păstrat până târziu în epoca premodernă tradiția iconostasului fără profeții și ușile lipsite de ornament sculptat.

¹⁰⁷ Barbu, Violeta (2018). „Concepția asupra 'blagorodiei' în Vechiul Regim”, *Studii și Materiale de Istorie Medie* (SMIM) XXXVI: 43-57.

moștenirea unor privilegii nobiliare pe aspirația spre idealuri nobile și virtuți morale, atribute esențiale ale unei vieți creștine în vârful ierarhiei sociale.

Blagorodia putea ușor prinde rădăcini în mediul prin excelență ierarhic și nobiliar maramureșean. Păstrarea privilegiilor din generație în generație, pornind de la o diplomă moștenită de la un strămoș comun în evul mediu, a constituit o preocupare continuă și o necesitate pentru nobilimea maramureșeană. Conform numeroaselor izvoare scrise de epocă, mai ales din timpul proceselor de investigare nobiliară ale familiilor din Maramureș în secolul 18, arborii genealogici, împreună cu faptele remarcabile ale strămoșilor, erau învățate, memorate și apărute în toate ramurile lor, putând aduna la un loc și evoca serii lungi de membrii de familie, alianțe familiare sau pe cei emigrați până departe și desprinși din trunchiul comun cu multe generații în urmă.¹⁰⁸ Arborele genealogic și faptele din trecut erau o adevărată carte de istorie a familiei, a comunității și a țării, cu un pregnant rol educativ și modelator. Spre exemplu, în introducerea unui act de atestare nobiliară din anul 1633, redactat pentru câteva familii nobile maramureșene din satul Iapa, notarul conventului din Cluj-Mănăstur, a surprins felul în care gândeau nobilii din Principatul Transilvaniei și din Maramureș, în timpul său: „... faptele strălucite ale oamenilor și actele de vitejie fac să fie pomenit veșnic oricine caută să ajungă la virtute și aduc de obicei o foarte mare și foarte folositoare răsplată urmașilor de neam ...”¹⁰⁹ Din citat transpare un trinom: faptă-virtute-răsplată, ce ar putea corespunde în planul vizual-alegoric al ușilor împărătești cu seria de simboluri frunză-floare-rod.

Despre preocuparea maramureșenilor pentru latura morală a blagorodiei, vorbesc numărul mare de inscripții păstrate în bisericile lor, care rețin fapte, ctitori și donații, în folosul spiritual al urmașilor lor, pentru pomenirea făptașilor și a strămoșilor lor, *din rod în rod*. Un exemplu reprezentativ îl oferă cele trei însemnări în limba slavonă, de pe ușile împărătești din Oncești. (fig 8) Scrise pe fața canatelor, ele surprind numele a două familii donatoare, Vancea și Gogea, principalele ramuri de nobili ale comunității. Pe canatul stâng se poate citi în traducere următoarele: „*Milostivul rob al lui Dumnezeu Ștefan Gogea, dimpreună*

¹⁰⁸ Ardelean, Livia (2015). „Contribuții la studiul nobililor maramureșeni”, în *Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, p. 471-480.

¹⁰⁹ Pop, Ioan-Aurel (2012). *Diplome maramureșene din secolele XVI-XVIII, provenite din colecția lui Ioan Mihalyi de Apșa*, Cluj Napoca, p. 338.

fig 21. *Cuhea*. În interiorul bisericii de lemn, se păstrează tâmpla originală din 1754, completată cu o pictură de fond unică. Din bolta bisericii atârnă policandru cu păsări, unul dintre cele mai valoroase din Carpați. În memoria orală, s-a păstrat simbolul virtuților atribuite păsărilor din Pomul Vieții. În interiorul naosului, se păstrează jilțul și tablourile blagorodnicilor ctitori, Vasile și Ioana Săpânțan. Foto 2017.

cu Nastasia Gogea, Chifor, Parasca, Dumitru, Grigorie, Alexa, pentru sănătate și iertarea păcatelor. Pe canatul drept stă scris: Milostivul rob a lui Dumnezeu Vancea Nicoară, împreună cu tatăl său Sava și mama sa Fodora și copiii săi Ionaș, Petru, Maria, pentru pomenire. Dedesubt apare a treia inscripție: Nicoară și Ștefan au cumpărat împreună dverele la hramul Sfântului Arhanghel Mihail, în anul Domnului 1621 august 17.¹¹⁰ Cumpărarea unei cărți liturgice în folosul comunității oferea, de asemenea, un prilej notabil de a remarca contribuția, autorii și beneficiul așteptat în schimb de donatori. În acest sens trebuie citită o însemnare pe un antologhion slavon din 1638, o carte scrisă de mână aflată la începutul secolului trecut în biserica de sus din Borșa și cumpărată în anul 1675 de „*Timișu Romanu cu sofe sa, ... drept [pomană pentru] sufletul său și a tot rodul pana [la al] șeptelea rod.*” În continuarea

110 Baboș 2019, 18.

pisaniei, donația de carte este pusă sub blestem, pentru a nu fi îndepărtată din rostul ei în biserică, iar în final cere: „*carele ar fi preut [este] dator se pominiască sufletele cele câte scrise aice; D[u] mn[e]zău [să-i] pomen[e]ască [în] Înperieje Ceriului.*”¹¹¹ Se remarcă extinderea beneficiului spiritual pentru dotarea bisericii cu această carte scumpă, până la al șaptelea rod, adică șapte generații de urmași.¹¹² Cartea a servit, desigur, vreme lungă, până la înlocuirea ei cu altele scrise în limba română spre sfârșitul secolului 18 și până la pierderea cunoștințelor de a citi în alfabetul chirilic după mijlocul secolului 19. Între timp, și-a împlinit, probabil, rostul pomenirii faptei bune a donatorilor, în folosul celor șapte generații de urmași.

111 Bârlea 1909, 36, însemnarea 144.

112 Despre ctitori și donatori în Maramureș vezi Baboș 2004, 221-297.

Un exemplu excepțional, în ceea ce privește cultivarea virtuților într-o comunitate de nobili, îl oferă o tradiție păstrată în jurul unui policandru cu păsări atârnat din bolta naosului în biserica de lemn, din Cuhea.¹¹³ (fig 21) Policandru de lemn, cu brațele sale numeroase desfășurate pe trei nivele, fiecare din ele locuit de câte un rând de păsări, vizualizează, într-o versiune tridimensională aparte, tocmai imaginea Pomului Vieții. Păsările, în simbolistica creștină, reprezintă virtuțile câștigate de cei drepti în timpul vieții pământești, prin care au fost primiți să viețuiască în grădina raiului și să se hrănească din Pomul Vieții. Conform tradiției orale din Cuhea, păsările din acest pom-policandru îndeamnă la căutarea următoarelor trei virtuți: „să fi blând ca porumbelul, să cânți ca privighetoarea și să fi liber ca rânduneaua.”¹¹⁴

Prin cultivarea continuă a virtuților, prin tradiția ctitoriei în construcția și înzestrarea bisericilor și datorită obiceiului de a păstra viu în memorie arborele genealogic, se poate conclua că blagorodia era un concept binecunoscut și uzual în mediul familiilor de nemeși din Maramureș în epoca premodernă. Chiar dacă modelele sculptate de uși împărătești au fost create altundeva, ele au fost introduse și integrate firesc în mediul lor cultural și spiritual. Se poate afirma că majoritatea comunităților de nobili maramureșeni era mai mult sau mai puțin familiarizată cu mesajul lor moral și didactic, surprins atât de clar în conceptul de blagorodie.

În folclor

În colindele de Crăciun, sunt cuprinse diferite subiecte și aspecte religioase, care, în ciuda com-
113 Databil din anul 1754, odată cu pictura interioară pe lemn și iconostasul de tip tâmplă.

114 Baboș, Alexandru (2000). *Three centuries of carpentering churches. A chronological approach to the sacred wooden architecture of Maramureș*, Lund, 130-135. Atributele celor trei păsări, însoțite de pilde creștine, se găsesc în *Fiziolog*, vezi Velculescu și Guraianu 2001. Aceleași trei păsări-virtute apar într-un stih de laudă închinat cuvioasei Xenia: „turturea prea frumoasă, rândunea prealuminată și privighetoare înțelegătoare”, subliniind, în cazul ei, trei virtuți de distincție: puritatea, înțelepciunea și credința. Textele și imnurile liturgice compară adesea sfinții cu spirite de păsări-virtute. Astfel, în acatistul apostolilor Petru și Pavel, poetul i se adresează lui Petru: „Bucură-te, Petre, porumbița cea albă a bucuriei!” Celui de-al doilea îi transmite: „Bucură-te privighetoarea cerului cea dulce versuitoare! Bucură-te rânduneaua lui Hristos, cea mult glăsuitoare!” Ioan Botezătorul este numit într-o cântare: „turturea prea frumoasă și privighetoare.” Sfântul Nicolae este numit „porumbelul Domnului”.

plexității lor teologice, au fost comunicate în veșmântul simplu și firesc al graiurilor locale, versificat și expresiv. Există un colind care poate trata, direct sau indirect, ușile împărătești. *Colindul merelor căpătate de la fata de crai* circulă larg și în forme variate în nordul Transilvaniei, inclusiv în Maramureș. El putea fi compus cu scopul de a explica și populariza o parte din iconografia, mesajul figurativ și inovațiile aduse în aspectul ușilor împărătești, în decursul secolelor 17 și 18.

„Colo-n sus la răsărit,

Este-on pom, mândru înflorit,

Cu frunzuță de arjint

Și cu mere de aor.

Soarele, când strălucea,

Merile-atunci să cocea,

Iar vântu' trăgăna,

Merile, pă jos, pica,

Feciorii le culejea,

– *De unde le-ați căpătat?*

– *De la o fată de crai,*

*Stând într-o poartă de rai.”*¹¹⁵

Strofele introductive ale colindului pot fi lesne luate drept o descriere sintetică atât a imaginii grădinii raiului cât și înfățișarea pe care ea a primit-o în sculptura ușilor împărătești. Identificăm aici orientarea spre răsărit, forma unui pom înflorit cu frunze și roade, precum și policromia caracteristică în argint și aur. Pomul din colind oferă roadele sale, coapte de soare, adică de Hristos, și doborâte de vânt, o sugestie a prezenței Duhului Sfânt. În pomul înflorit, recunoaștem Pomul Vieții, care este asemănător cu pomul cunoașterii, de la începutul lumii.¹¹⁶ În colind, merile nu sunt fructul oprit al pomului cunoașterii, ci fructele coapte ale iertării din Pomului Vieții. Ele sunt oferite credincioșilor de o fată de crai în poartă de rai. În fata de crai, o putem recunoaște pe Maica Domnului,

115 Bîlțiu, Pamfil și Pop, Gheorghe Gh. (1996).

Sculați, sculați, boieri mari! Colinde din județul Maramureș, Cluj Napoca, p 94, colindul 50, cules de la Grigor Marița din Chiuzbaia, în 1982. Colindul circulă în diferite versiuni în zona de nord a Transilvaniei, vezi spre exemplu colindele 37-49 din aceeași sursă.

116 Pomul cunoașterii este numit, în colindele dedicate izgonirii din rai, tot *pom înflorit*. Bîlțiu și Pop 1996, colindele 312-318.

fig 22. *Moisei Josani* (azi în *Ruscova Oblaz*). Biserica de lemn a fost consacrată în anul 1779. Ușile împărătești sunt cele originale. Pictura din medalioane ar putea fi atribuită pictorului oficial al episcopiei de Muncaci, Tadei Spalinsky. Ușile au fost lucrate în stil rococo, cu pilastru central sculptat puternic în relief. Pe pilastru se disting atributele hristice: împărțirea în două segmente, floarea și rodul, mitra cu crucea. *Foto 2018.*

Pe cele două canaturi apare motivul poamelor: merele și perele, care primesc în folclorul românesc o analogie neașteptată, marială:

*„Fiu-și plânge, stare n-are
Nici câtă de alinare.
Maic-a prins a-l mângâiere:
- Taci, fiule, taci, dragule!
Numai eu ție ți-oiu da
Două mere, două pere,
Două fâțe dalbe-a mele,
Păharul botezului
Și cheile raiului.
...”*

Colindă culeasă de Tit Bud,
din Maramureș, 1908

Versurile și ornamentul par a fi inspirate de un citat din Cântarea cântărilor (Biblia de la Blaj 1795, 4, 12-13):

*„Să mâncăm la vii, să vedem
de au înflorit viia, florile
fac rod? Înflorit-au rodiile?
Acolo voiū da țițele mele ție.
Mandragorele au dat miros, și
la ușile noastre tot fealiul de
poame, noao și vechi, frățiorul
mieu, Ț-am ținut ție.”*

fecioară, descendentă din linia regelui David. Maica Domnului întâmpină credincioșii stând în poarta raiului, mijlocind între ei și Hristos. Poarta de rai apare în acest colind, asemenea textelor liturgice, ca o metaforă a Maicii Domnului și, implicit, face o posibilă aluzie la ușile împărătești. Într-o colindă similară, merele sunt primite de boieri „Cu mare rugare / În coate și-n jerunte / Pă cel vârv de munte / Cu rugare bună, / De la dalba lună.”¹¹⁷ Luna înlocuiește aici pe fata de crai, adică Maica Domnului.

Într-o colindă culeasă la sfârșitul secolului 19 în Maramureș, ușile împărătești sunt sugerate prin prezența a trei pomi, indicând o înțelegere corectă a structurii și a semnificației lor: „Ce curți-s aces-te, / Curți înalte, minunate? / Înaintea acestor curți / Sunt trei rânduri de pomuți. / La umbruța pomilor / Șede doamna curților...”¹¹⁸ Curțile înalte, adică aproape de cer, sunt sinonime cu grădina raiului iar în doamna curților o recunoaștem pe Maica Domnului. Într-o altă colindă, înrudită, *Moș Crăciun supărat*, a fost surprinsă atât imaginea personificată a pomului strămoșilor din unele uși împărătești, cât și tristețea moralizatoare a lui Iesei, înlocuit de Moș Crăciun, față de oamenii care se lasă conduși de patimi și vicii, uitând de roadele pomului cel bun. „Sus îi roșu' răsărit, / Flori dalbe de măr, / Este-on pom mândru-nflorit. / Da su pom cine-i culcat? / Moș Crăciun stă su-
117 Bîlțiu și Pop 1996, p. 88, colindul 38.

118 Iuga, Dumitru (2008). *Maramureș, Țară Veche. Antologie de folclor de pe cursul superior al Tisei (1672-1908)*, Baia Mare, 76. Încă două variante sunt notate la paginile 319 și 324.

Concluzii și discuții

Aspectul ușilor împărătești sculptate, dezvoltate în epoca premodernă în Carpații de Nord, poate fi înțeles numai împreună cu actul și textul liturgic, pe care avea menirea să le susțină. În lipsa lor, motivele și simbolurile reprezentate, nu spun mare lucru, dând impresia că au fost așezate la întâmplare pe canaturile ușilor împărătești. În timpul slujbelor religioase, când stihurile recitate sau cântate vibrează în spațiul sonor al lăcașului, iar mișcările rituale conduc atenția dintr-un loc în altul, motivele și simbolurile impletite în sculptura ușilor împărătești prind chip, viață și sens. În acest context, pot fi recuperate, pas cu pas, interpretările, mesajele și structura care au stat la originea schimbărilor petrecute în aspectul ușilor împărătești. Inovațiile subtile aduse ușilor împărătești au avut loc într-un mediu social și cultural pregătit să le primească. Societatea maramureșeană din epoca premodernă se comporta și

părat.”¹¹⁹

Imaginea pomului strămoșilor a trecut, cu timpul, din retorica religioasă în folclorul profan, fiind astfel întâlnită într-o *Orațiune la nunți* culeasă în anul 1895 din Maramureș: „Dară domneavoastră cinstiți părinți / Care sunteți de D-zeu rânduiți / Ca și pomii cei roditori / Ce dau roadă ramurilor sale / Din răcoarea rădăcinilor sale ...”¹²⁰ Într-un vers *Pentru pocăința omului păcătos*, din aceeași colecție de folclor, se aduce în discuție nașterea a doua și pomul cu roadă bună sădit în rai: „Că tot omul ce viază / Întru spurcată vieață / Este ca un pom sădit / Și de vișor clătit; / Soarele de-l și pălesce, / El tot nu se vesceziește; / Măcar și vântul de-l bate, / Eară frunza lui nu cade / Ce bună roadă va aduce / Întru vieața sa cea dulce. / Omul cu credință mare / N-are nici oftate mare - / Când trupu lui se sdobesce / Sufletu lui se înnoiesce. / Cine ar răbda până în sfârșit / Acela ar fi mântuit.”¹²¹

Transferul mesajelor morale și didactice din biserică în folclor, în forme atât de asemănătoare cu expresia artistică cultivată vizual, mai ales în ușile împărătești, arată cât de departe și de profund a intrat acest fenomen în cultura maramureșeană și mai departe în nordul Transilvaniei.

119 Bîlțiu și Pop 1996, p. 260, colindul 350. Motivul supărării îl aflăm într-o variantă mai completă a acestui colind, cu tema *Deplângerea păcatelor omenirii*, p. 237-238, colindele 304-305-306.

120 Iuga 2008, 136.

121 Iuga 2008, 133.

se călăuzea după același îndemnuri și idealuri ca cele înscrise în designul ușilor împărătești, aspecte păstrate în documentele și însemnările de epocă precum și în tradiția orală folclorică transmisă până în zilele noastre.

Ușile împărătești au fost pictate și sculptate nu atât pentru a înfrumuseța spațiul de cult, cât pentru a comunica cu credincioșii. Rostul principal al inovațiilor aduse în ușile împărătești în zona Carpaților de Nord era să inspire în credincioși speranța mântuirii, interesul pentru valorile morale și atașamentul pentru credința moștenită din strămoși. Accentul era pus, așadar, pe diseminarea unui mesaj mistic, unul moral și unul didactic. În acest scop, motivele și simbolurile din ușile împărătești, au fost copiate și transmise nealterate, în toată perioada cercetată. Numărul din ce în ce mai mare de variante iconografice apărute în timp

fig 23. *Mănăstirea Moisei*. Pomelnicul păstrează faptele și numele ctitorilor pentru a fi amintiți în rugăciunile de pomenire de la proscomidie. În forma, sensul și iconografia lui, pomelnicul poate fi comparat cu o pereche de uși împărătești în miniatură. Pe ușile pomelnicului sunt pictați Arhanghelul Gavriil și Fecioara Maria în scena Bunavestire. Numele ctitorilor sunt scrise în interiorul pomelnicului, în spațiul care la ușile împărătești ar corespunde lumii cerești. Prin așezarea pomelnicului în altar, iese la iveală dorința vădită a ctitorilor de a-și asigura un loc în rai. Din punct de vedere simbolic, el imită înscrierea în cartea vieții veșnice. Pomelnicul de la Mănăstirea Moisei este cel original, lucrat după consacrarea mănăstirii în anul 1672. El începe cu numele arhiepiscopului Sava Brancovici și al ctitorului Mihai Coman și continuă cu numeroase alte nume de donatori și binefăcători. Fața pomelnicului pare să fie replicată în secolul 18. Foto 2019.

arată că teologii și artiștii erau buni cunoscători ale sensurilor lor alegorice.

Subiectul central al ușilor împărătești în Biserica Răsăritului a fost Bunavestire. În Bunavestire, a fost evidențiat momentul de cea mai mare importanță și de răscruce din istoria creștină a omenirii, cel al încarnării divinului în trup de om, și, prin acesta, a salvării tuturor din păcatul original. Deoarece Maica Domnului și-a asumat rolul de a primi divinitatea în numele și spre folosul întregii omeniri, cheia de interpretare a ușilor împărătești este una dominant marială. Dacă interpretăm nașterea în duh a Maicii Domnului ca actul de naștere al Bisericii creștine înțelegem și mai bine importanța evenimentului și scopul plasării scenei Bunavestire în centrul de atenție al spațiului de cult comunitar.¹²²

Pictura de pe ușile împărătești demonstrează o grupare coerentă a temelor pictate într-un ciclu al Bunevestiri, care permitea o variație limitată în dispunerea și alegerea scenelor. Panourile pictate ale canaturilor nu se deosebeau cu nimic de vechea artă narativă și metaforică a icoanelor. Chiar și după introducerea sculpturii, dispunerea, caracterul și conținutul picturilor nu s-a schimbat semnificativ, mai puțin contribuția lor din ce în ce mai redusă în suprafața decorată a ușilor. (fig 20)

Sculptura din ușile împărătești a fost introdusă în completarea și înlocuirea în mare parte a picturii, cu scopul cel mai probabil de a reformula partea profetică a ciclului Bunevestiri. Sculptura evidențiază existența mai multor planuri suprapuse de interpretare figurativă, care cer o bună stăpânire a limbajului alegoric și o cunoaștere profundă a semnificației textelor liturgice. Toate acestea vorbesc despre originea modelului sculptat, de inspirație barocă, dintr-un mediu de înaltă formare teologică, de creativitate și schimburi culturale, cum a fost spre exemplu Liovil, fapt sugerat și de mărturiile istorice. Ilustrarea grădinii raiului în ușile împărătești a fost, se pare, inițiată încă din perioada bizantină, preluată în perioada de influență a renașterii, dar niciodată atât de clară, coerentă și de consecventă ca în sculptura de inspirație barocă din Carpații de Nord, în secolul 17 și 18. Adevărate noutate pare a fi consecvența cu care a fost introdusă și dezvoltată tema celor trei pomi în spațiul Carpaților de Nord, inspirați de trei surse veterotestamentare și de texte liturgice, precum și de ilustrații de epocă ale arborelui lui Iesei. Relația celor trei pomi cu natura fizică, natura spirituală și modelul desăvârșit, adaugă un strat de profunzime în lectura ușilor împărătești. Prin cei trei pomi a fost transmis, apoi, un triplu îndemn spre credincioși: moral, mistic și didactic, 122 Semnificația ecleziologică a cultului marial în ușile împărătești rămâne o provocare pentru alte cercetări și discuții viitoare.

care a fost în consens cu preocupările teologice și pedagogice ale vremii. Privind în detalii, în ciuda diversității lor, nici un element simbolic sculptat nu este desprins de funcția liturgică a ușilor împărătești în întregul lor. Referințele simbolurilor trebuie căutate îndeosebi în textele liturgice și patristice, care au circulat în zonă și care puteau ajuta la recunoașterea și descifrarea sensului lor teologic și pedagogic.

Un aspect inovator în sculptura ușilor împărătești a fost introducerea tehnicii ajur în motivele vegetale. Prin această tehnică, ușile și subiectele lor iconografice, precum și elementele lor simbolice, au fost scoase mai puternic în relief, devenind mai realiste și mai palpabile. În același timp, ușile împărătești au devenit din ce în ce mai transparente, permițând un contact vizual îmbunătățit cu altarul, nemaîntâlnit până atunci. Această inovație nu a fost doar una formală ci și una conceptuală, răspunzând, probabil, criticilor aduse de catolici Bisericii Răsăritene, că împiedică credincioșii de la a participa la momente sacramentale obligatorii.¹²³ Prin introducerea și aducerea în prin plan a grădinii raiului în ușile împărătești, precum și prin transparența oferită de sculptură, creștinul devenea mai implicat și mai conștient de posibilitatea de a se mântui în sânul Bisericii de rit bizantin. Tot atunci, și, probabil, în același scop, în bisericile de lemn maramureșene încep să fie introduse golarile în peretele despărțitor dintre femei și bărbați,¹²⁴ subliniind importanța crescândă a comunicării vizuale și sonore în tot spațiul de cult de rit bizantin. În subtext, prin toate aceste inovații, se poate citi strădania Bisericii de rit bizantin de a prelua inițiativa, de a se deschide și a dialoga cu comunitățile și, nu în ultimul rând, de a-și conduce turma de credincioși spre mântuire, navigând între reformele necesare și apărarea propriei identități.

Sculptura din ușile împărătești și iconostase a fost dezvoltată în condiții istorice specifice pentru Biserica Răsăritului din Carpații de Nord. Cât timp s-a menținut o necesitate de modelare și educare în esența ritului și a tradiției bizantine, în concurență cu alte culte, mesajul din ușile împărătești a rămas relevant. Cu trecerea timpului și cu schimbarea contextului istoric, sculptura din ușile împărătești și din iconostase s-a formalizat și transformat sub influența unor noi stiluri la modă. Mesajul moral, mistic și didactic din spațiile sculpturii a fost uitat, împreună cu motivul pentru care sculptura a fost introdusă de la bun început. Ușile împărătești sculptate, păstrate în Maramureș, sunt martori veridici și elocvenți a

123 Vezi schimbul de replici dintre Kasjan Sakowicz și mitropolitul Kievului, Petru Movilă, în anii 1640, la Deluga 2019, 28-31.

124 Baboș 2004, 206 și 281.

fig 24. *Călinești Susani*. Icoana de altar cu tabernacol a fost datată în anul 1789 și semnată de zugravul Gheorghe Plohod din Dragomirești. Icoanele de altar au fost introduse în mediul maramureșean în a doua jumătate a secolului 18, sub influența latină. Icoanele de altar din Maramureș au fost inspirate de iconografia și simbolistica ușilor împărătești. Pe fața lor obișnuiește să fie reprezentată Maica Domnului cu Pruncul, pe un fond vegetal bogat și purtând coroană, sugerând metafora ei de grădină a raiului. În sculptura ajurată din jur - printre vlăstari, frunze, rod, floare și cruce, apar cei patru evangheliști învățători, pictați în medalioane. Pe dosul unor icoane de altar, apare tocmai scena Bunavestire, funcționând împreună cu icoana Maicii Domnului cu Pruncul ca o monedă cu două fețe complementare. În Călinești Susani, în particular, dosul icoanei a fost dedicat lui Ioan Botezătorul, cu textul: „*Pocăiți-vă că s-au apropiet împărăție Ciâriului. Iate și săcure zace pre rădăcina lemnului.*” Sensul acestui citat-deviză este comentat într-un stih la nașterea lui Ioan Botezătorul: „*Tăierea securii lângă rădăcina se apropie, și se mărturisește, cum că tot pomul, care nu face roadă bună, cu tăietorul se taie și în focul gheenei se aruncă. Pentru aceea suflete al meu cutremură-te, și adă roduri de pocăință.*” Stihul face o chemare stringentă la a alege modelul pomului bun. Așadar, icoana de altar din Călinești Susani pune un accent pe morală pomului cel bun. Foto 2019.

fig 25. *Strâmtura*. Panoul de lemn, împreună cu decorul aplicat, timpanul și colonetele laterale, sculptate ajur, pot fi date, cel mai probabil, din ultimul sfert al secolului 17 și provin de la o icoană anterioară. Decorul sculptat ajur al icoanei inițiale este unul dintre cele mai vechi exemple de acest fel din Maramureș, introdus odată cu sculptura ajur din ușile împărătești. Icoana actuală a sfântului Nicolae a fost pictată de zugravul Alexa în jurul anului 1775, re folosind lemnul și decorul sculptat al icoanei vechi, un obicei răspândit în zonă. În medalion, a fost pictat sfântul Nicolae salvând un om de la înec, sfântul fiind protectorul celor călători pe ape, o temă probabil iubită de plutașii sau *bocorașii* maramureșeni. Foto 2019.

unor vremuri de efervescență și provocări prin care au trecut comunitățile de rit bizantin din Carpații de Nord, în urmă cu câteva veacuri.

Atât timp cât ușile împărătești puteau transmite mesajele principale, esteticul putea rămâne în plan secund, ctitorii maramureșeni mulțumindu-se cel mai adesea cu zugrăvi de mână a doua sau a treia. Dacă comparăm ușile împărătești din Maramureș cu modelele lor originale, baroce, de la nord de Carpați, putem constata că erau, cu puține excepții, de o calitate artistică mai slabă. Situația era aceeași în majoritatea comunităților rurale din Carpații de Nord, fiind vorba de o diferențiere determinată de puterea economică a ctitorilor și de posibilitatea de a cumpăra serviciile unor artiști cât mai pricepuți. Abia spre sfârșitul secolului 18 și în prima jumătate a secolului 19, după reformele introduse de episcopii de Muncaci, nivelul artistic devine o prioritate, fiind îmbunătățit notabil și în Maramureș. (fig 22)

Maramureșul a jucat un rol de spațiu de tranziție între Polonia și Principatul Transilvaniei, în domeniul artistic și al schimburilor de idei. Schimbările care au avut loc aici au influențat evoluția în bisericile de rit bizantin din nordul și, uneori, până în centrul Transilvaniei, unde s-a întâlnit și amestecat cu influențele școlii brâncovenești, venită de la sud de Carpații Meridionali. O bună parte din bisericile de lemn din nordul Transilvaniei se disting nu numai prin dimensiuni mai mari și înălțimea turnurilor, ci și prin iconostase, în general mai dezvoltate, și prin intrări mai bogat sculptate. În spatele acestor trăsături au stat, cel mai probabil, schimburile culturale cu Maramureșul, susținute de puternice relații de neam între nobilii maramureșeni, atât cei rămași în satele de origine cât și cei emigrați în comitatele din nordul transilvănean. Așa se explică, măcar parțial, prezența unor uși împărătești sculptate, asemănătoare celor din Maramureș, în Nordul Transilvaniei.

În bisericile de la sud de cumpăna Carpaților de Nord, sculptura fină din ușile împărătești primește valențe mai limpezi, dacă o privim în dialog cu

sculptura dulgherilor, de la intrarea în biserică. La ambele intrări, sculptura a înflorit sincronizat, în spațiul Carpatic, atingând performanțe remarcabile în secolul 17 și 18. Din punct de vedere simbolic, sculptura de pe portalele de la intrarea în biserică face o referință directă la zidirea cea dintâi, a creației, în timp ce intrarea în altar aduce în prim plan a doua zidire, de la venirea minunată a divinului în trup de om. Intrarea în biserică o anticipă pe cea din urmă, spre altar, în timp ce ușile împărătești, de la intrarea în altar, o împlinesc pe cea dintâi, deschizând și amplificând trăirea interioară spre nivele mai profunde de spiritualitate.

Popularitatea de care s-a bucurat sculptura din ușile împărătești poate fi urmărită în influența pe care ea a avut-o asupra altor obiecte de cult în interiorul bisericilor și altarelor din Maramureș. Cel mai evident, influența apare în înfățișarea iconostaselor și a icoanelor mobile, (fig 25) care au preluat și extins tema trecerii spre lumea de dincolo, împrumutând, în același timp, din bogăția de expresie a sculpturii în basorelief, ajur și în relief înalt a ușilor împărătești. O influență asemănătoare poate fi recunoscută în pomelnice, (fig 23) care imită forma ușilor împărătești, dar și în icoanele de altar, care preiau sculptura ajur, (fig 24) amândouă fiind prevăzute cu tema Buneivestiri și cu sensul parțial de poartă a cerului.

În încheiere, trebuie subliniat că ușile împărătești din Maramureș pot fi cercetate în profunzime numai împreună cu cele păstrate dincolo de creștele Carpaților de Nord, care le-au servit drept model. În revers, ușile împărătești de dincoace de Carpați, copiate, adaptate și păstrate în număr neașteptat de mare, într-un spațiu compact ca cel al Maramureșului, contribuie la o mai bună înțelegere a întregului fenomen artistic și cultural din Carpații de Nord. De aceea, ușile împărătești de pe o parte și de alta a Carpaților de Nord trebuie privite și studiate în continuare ca un patrimoniu comun. Prin ele, se poate înțelege mai bine acest spațiu unic, de întâlnire și de schimburi culturale majore dintre est și vest, nord și sud.

Cuvinte cheie: uși împărătești, simboluri, istoria artei post-bizantine, texte liturgice, Maramureș, Carpații de Nord

Rejoice, Door of Heaven!

An Introduction to the Symbolism of the Royal Doors in Maramureș

Summary

Royal doors from the pre-modern era, preserved in large numbers in the historical region of Maramureș, offer an exceptional opportunity to search and understand the symbolic meaning of their remarkable painting and sculpture. The interpretation of the symbols in the royal doors can be done with the support of liturgical and theological sources contemporary to them. The key to understanding the royal doors lies in the Mariological cult. Through this key, we can understand the structure and decipher the meanings integrated into the formal, iconographic and stylistic features of the royal doors. Together, painting and sculpture encompass the entire cycle of the Annunciation. The painting focuses on the wonderful, teaching and confessing announcement and the sculpture on a prophetic announcement. In sculpture, two layers of symbols overlap, one with reference to the garden of heaven with the tree of life in the middle and another with refer-

ence to the double identity of the Mother of God, and through her of the entire humanity, in body and spirit, imagined through the tree of the ancestors and the good tree. Painting and sculpture in royal doors developed in historical conditions specific to the Byzantine Church in Northern Carpathians, most likely in the main cultural centres of the former Polish-Lithuanian Union. From there, it was brought to Maramureș by itinerant artists. Due to the similarity of the royal doors in Maramureș with those in the entire Northern Carpathians, they can contribute to a better understanding of the artistic and cultural phenomenon in the region, from Ukraine to Poland, Slovakia, Northern Hungary, central Transylvania, and northern Moldova.

Key words: royal doors, symbols, Post Byzantine art history, Liturgical texts, Maramureș, Northern Carpathians

*Firma fostului atelier de lăcătușărie
de pe strada 22 Decembrie din Sighetu Marmației*

ISTORIE

Descrierea topografică a comitatului Maramureș din anii 1767-1769

Dr. Livia ARDELEAN

S.J.A.N. Cluj

Studiul de față este o continuare a celui publicat în anul 2020 în revista Memoria Ethnologica și se dorește a fi un pios omagiu colaboratorului nostru vreme de mai mulți ani, regretatul dr. Ștefan Mariș, fostul director al Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlean”.

Măsurătoarea topografică Iosefină, cea de-a doua măsurătoare făcută în lume, a început după războiul de 7 ani, care a demonstrat că lipsa unor hărți militare clare a adus mari prejudicii armatei. Comandamentul militar a fost însărcinat de împărăteasa Maria Terezia cu măsurarea și cartografierea întregului teritoriu al Monarhiei, iar în perioada 1763-1787 ofițeri militari calificați au făcut acest lucru în aproape toate teritoriile componente, cu excepția unor părți ce au rămas necartografiate.¹ Din fericire Maramureșul a beneficiat de această măsurătoare. Măsurătoarea a fost socotită a reprezenta un pas spre modernizarea Imperiului, îmbunătățind cunoștințele statului.² Atât măsurătoarea cadastrală cât și cea topografică au stat la baza măsurătorii iosefine și au dus la un conflict al puterii centrale cu nobilimea și stăpânii de pământ. Au fost amestecate măsurătorile făcute din motive economice cu cele făcute din motive militare, hărțile militare au fost întocmite ca documente secrete, iar măsurătorile economice au operat cu date publice. Măsurătorile au început în 1763 și au fost încheiate oficial în 1787, dar au continuat și după această dată. Măsurătorile au fost făcute de ingineri militari trimiși de la Viena să opereze în toată monarhia, aceștia fiind singurii calificați pentru această operațiune extrem de grea.

¹<https://www.onb.ac.at/bibliothek/sammlungen/karten/50-zimelien-test/18-jahrhundert/josephinische-landesaufnahme-von-niederoesterreich-1773-1781>, accesat în 18.11. 2021

accesat în

Primul decret de cartografiere a Ungariei a fost emis în 1766, când invazia tătarilor era de temut și se dorea cunoașterea situației Maramureșului, prin întocmirea unei hărți de încredere.

Măsurătorile din Maramureș au avut loc între anii 1766 și 1768, în timp ce în Ungaria Superioară și Banat au fost făcute măsurători între 1769-1772, în Transilvania între 1769-1773, în Ungaria între 1782-1785 etc. În timpul acesta au fost realizate în total 1943 de foi de hărți care sunt păstrate la Arhivele militare vieneze.³ În Maramureș a fost dislocat Regimentul prusac, care a lucrat la aceste măsurători. Foarte interesant este de menționat că majoritatea tabelelor ce conțineau conscrierea populației s-au pierdut, posibil și datorită faptului că reprezentau o povară prea mare pentru militari, care nu le puteau folosi în scopuri militare, deși au fost întocmite în dublu exemplar, iar un exemplar a fost predat oficialilor locali, în cele mai multe cazuri și acest exemplar a dispărut. La sfârșit a fost întocmit un tabel sintetic al fiecărei localități, care a fost înaintat suveranului, iar armata a întocmit propriul rezumat al districtului militar trimis Comandamentului militar, iar oficialii comitatului au trimis împăratului un rezumat național care nu corespundea cu cel întocmit de armată. Întrucât administrațiile civilă și militară nu s-au consultat la pregătirea rezumatelor, cele două rezumate naționale prezintă diferențe.⁴

În același timp, Camera Tribunalului Ungar a fost sesizată cu privire la începerea măsurătorilor și a fost instruită să trimită oameni cu cunoștințe exacte despre peisajul rural să cartografieze zona.

Instrucțiunile detaliate date maiorului Sterling, comandantul cetății Hust, au rezumat în 12 puncte informațiile de care trebuia să se țină cont la înregistrare. În baza instrucțiunilor primite în acest caz

³ Kriegsarchiv Wien, K.A.(Kartenabteilung B IX a) 633

⁴https://adt.arcanum.com/hu/view/Catastrum_2014/?query=%20Magyarorsz%C3%A1g%20I%20katonai%20felv%C3%A9tele%20II%20J%C3%B3zsef%20kor%C3%A1ban&pg=92&layout=s
https://adt.arcanum.com/hu/view/Catastrum_2014/?query=%20Magyarorsz%C3%A1g%20I%20katonai%20felv%C3%A9tele%20II%20J%C3%B3zsef%20kor%C3%A1ban&pg=107&layout=s, accesate în 18-21.11.2021

inginerii militari desemnați în acest scop, locotenentul Hoffmann și conductorul Bebó, s-au dus în Maramureș, unde au cartografiat totul, începând din Polonia până la granița extremă din Borșa. Instrucțiunea stabila „*pe cât posibil, lucrați spre interior, de la granița cea mai exterioară și înregistrați tot ceea ce aparține de obicei unei hărți mai precise și mai detaliate*”. În același timp, Sterling a folosit toate notele și semnele obținute de la funcționarii camerali, pentru care trebuia să se prezinte la Bratislava și să fie de acord cu funcționarii desemnați de Cameră și să lucreze în cea mai mare discreție.

Cartografierea Maramureșului s-a finalizat în 1768, odată cu includerea țărilor cehe și morave. A început la granița Maramureșului, pusă în pericol de invazia tătarilor, unde urma să fie înființată o nouă zonă militară de frontieră și o stație vamală. Comandantul cetății Huszt, inginerul militar maiorul G. von Sterling a început măsurătorile. După moartea lui Sterling, acestea au fost continuate de maiorul Carracioli de Ghelin, care a devenit comandant al cetății și în același timp șef al înregistrării. Înregistrările au fost clarificate și completate cu descrierea țării corespunzătoare, finalizate în 63 de coli și transportate la Viena în 1769.⁵

Cartografierea a fost realizată prin înregistrarea tabelului de măsurare. Primul tronson începe la Hidegpatak⁶, la granița cu Polonia, cel de-al 63-lea tronson se termină la granița cu Transilvania lângă Borșa.⁷

⁵ Kriegsarchiv Viena, „Original Aufnahme der Marmaros. Aufgenommen durch den Ing. Obitt. Hoffmann und Ult. Paulelli unter der Leitung des Obristwachmeisters v. Sterling und Grafen Carracioli in den Jahren 1766-1768. 1: 28000. 63 gez. Aufnahmssektionen. 15”

⁶ azi Nyzhnij Studenyj, Ucraina

⁷ https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_TerkepeszetiKozlony_02/?query=maria%20terezia%2C%20m%C3%A1ramaros&pg=67&layout=s, Dr. Borbély A.-Dr. Nagy J.: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában, 1932, 1-2 füzet, accesta în 17-19.11.2021

Sursa: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a0/Maramure%C5%9F_Josephinische_Landesaufnahme_pg37-04.jpg/800pxMaramure%C5%9F_Josephinische_Landesaufnahme_pg37-04.jpg

Descrierea topografică a comitatului Maramureș, efectuată între 1767-1769, este de fapt descrierea corespunzătoare a țării, descriere care s-a pierdut în majoritatea cazurilor, dar care se păstrează, spre norocul nostru, pentru comitatul Maramureș și ne oferă primele informații complete despre satele și târgurile maramureșene, despre locuitori și ocupațiile lor. Acesta se află la arhivele vieneze.⁸ Importanța acestui tip de document a fost apreciată în mod deosebit în ultimul timp, ca mergând mână în mână cu măsurătoarea topografică propriu-zisă, iar volumul *Beschreiben und Vermessen, Raumwissen in der östlichen Habsburgmonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*, apărut la Berlin în 2020, sub coordonarea lui Reinhard Johler și Josef Wolf aduce informații deosebit de valoroase legate de modul în care au fost făcute aceste tipuri de descrieri care au însoțit ridicările topografice în toată monarhia.⁹

⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, K VII 146, adus în copie la Arhivele Naționale ale României, Rola 199, Die topographische Beschreibung des Marmarosser Comitats

⁹ Josef Wolf, Rudolf Gräf, Xenia Havadi-Nagy au analizat modalitatea de descriere a Banatului; Livia Ardelean a analizat descrierea comitatului Maramureș, întocmită de Francisc

Așa cum am promis la publicarea primei părți a descrierii comitatului Maramureș, din revista *Memoria Ethnologica*¹⁰, ne vom ocupa în această parte de restul satelor românești de pe Iza, Mara, Cosău, urmând ca în partea a treia să ne ocupăm de satele ucrainene din Maramureșul din dreapta Tisei și să tragem concluziile necesare.

Modul în care generalul Carraciolli a descris Maramureșul a fost prezentat în studiul mai sus menționat. Această primă descriere a comitatului a fost urmată, câteva decenii după, de descrierea lui Francisc Reti, încheiată în 1805.¹¹

Berbești

Satul e format din nobili personaliști, armaliști și iobagi simpli. Aici sunt până la 90 de case. Locuitorii: 93 bărbați, 93 femei, 149 băieți, 132 fete, total 467. Dintre aceștia nobili în persoană sau donatari - 39. Nobili armaliști care plătesc taxe către comitat, în 1768 - 36. Ca urmare a măsurilor luate de judele districtului, pe nume Rednic, care a analizat nobilimea din acest sat, a găsit între acești 36 armaliști un număr de 19 care nu puteau să își dovedească nobilitatea. Acești 19 armaliști au fost decăzuți în anul 1769 printre locuitorii normali și au trebuit să plătească în viitor impozitul palatinal, și au fost priviți ca oameni simpli, printre iobagi, care în anul 1768 erau în număr de 30 bărbați, și numărul lor a crescut prin decăderea armaliștilor la 49.

Mi s-a spus că și din cei 17 armaliști rămași, există și printre ei un număr care ar trebui decăzuți, unii erau pentru, alții erau contra jurământului, astfel că judele nu putea proceda cu aceștia pe calea legală, ci a trebuit să lase problema în suspans.

Réti; Wolfgang Zimmermann a analizat același aspect pentru landul Württemberg din Germania; Antal Szántai s-a ocupat de măsurătorile josefine în Ungaria; Alexander Buczynski s-a ocupat de granița croato-slavonă etc.

¹⁰ *Memoria Ethnologica*, Baia Mare, nr.76-77, iulie decembrie 2020, pag. 46-73

¹¹ Francisc Réti, *Historia Rei Cameralis*, manuscris aflat la S.J.A.N. Cluj, fond Colecția de documente și manuscrise, vol. 11-16; Livia Ardelean, *Chronologia Rei Cameralis Marmatiae - eine Landesbeschreibung der Marmarosch*, în *Beschreibung und Vermessen, Raumwissen in der östlichen Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert*, volum coordonat de Reinhard Johler/Josef Wolf, Editura Frank und Timme, Berlin, 2020, pag. 133-166

Națiunea este aici în sat needucată și malițioasă, ea în mod continuu depune un jurământ fals.

Ar fi de știut sau de dorit ca în toate satele să se facă așa numitele cercetări, așa contribuenții, care sunt asupriți de domnii lor de pământ să fie un pic ușurați.

Limba este în acesta sat - română. Religia este greco-catolică. Aici este un preot, împreună cu soția și copilul. Aici sunt și 2 dieci, sau cântăreți în strănă.

Iobagii normali sau supușii au plătit în anul 1768 impozit palatinal și taxe pentru comitat – 165 florini. Acum însă în acest an, prin creșterea numărului lor cu cei 19 armaliști, impozitul a crescut cu 130 florini, făcând în total 295 florini. Anul trecut au trebuit să întrețină 1 soldat călare, acuma trebuie să întrețină 2 soldați călare.

Aici sunt 4 evrei, cu soții și copii, de la care se putea cumpăra țuică și bere și câteodată chiar vin.

Ocupația locuitorilor era cultivarea pământului, creșterea vitelor cornute. Nobilii și iobagii simpli trăiesc rău, atât unii cât și alții mănâncă mămăligă și beau lapte, singura diferență între ei că nobilii beau din când în când câte un pahar de țuică în plus.

Există puțini pești în râul Mara, care curge pe aici, dar nu se poate conta pe ceva foloase din asta.

Locuitorii au puține păduri pentru ghindărit, pădurile sunt folosite mai mult pentru lemne de foc sau pentru pășunatul vitelor cornute, căci ghindăritul, așa cum s-a văzut des în Maramureș, era rar. Totuși în aceste păduri crește iarbă frumoasă, pe care o folosesc pentru hrana vitelor cornute.

Giulești

Acest sat e format din nobili personaliști, armaliști și oameni simpli.

Aici sunt cca 130 case și următorii locuitori: 143 bărbați, 140 femei, 209 băieți, 164 fete, în total 656 locuitori.

Limba e româna. Religia e greco-catolică.

Câți dintre aceștia sunt personaliști, câți sunt armaliști sau oameni simpli, și ce fel de sarcini poartă, a fost imposibil de aflat, deoarece aici nu era un jude.

Acest sat posedă, atât pentru cultivarea pământului, dar și pentru producerea fânului cele mai frumoase terenuri, este de regretat că acești locuitori sunt așa de leneși că nici din unele nu pot să scoată foloase. În afară de astea nu au niciun beneficiu ca și munți unde să își văreze oile. Au ceva lemn de foc.

Bârsana

Acesta e un sat format din personaliști, armaliști, iobagi normali. Totuși numărul personaliştilor e mare. Aici sunt 5 armaliști. În acest loc sunt 150 de case, în care locuiesc 794 locuitori, din care 159 bărbați, 163 femei, 224 tineri, 248 fete. Limba este română, religia greco-catolică. Aici se găsesc 2 preoți greco-catolici, împreună cu soțiile și copiii lor, la fel și 2 dieci

Evrei sunt 5 aici, împreună cu familiile lor și toți 5 se ocupă cu arderea țuicii.

În acest sat este 1 locotenent, 2 caporali și 38 de husari normali, din Regimentul cezaro-crăiesc Torozkay, iar iobagii normali sau supușii întrețin 4 bărbați și 6 călăreți.

În acest an, 1769, plătesc 640 florini ca impozit palatinal și către comitat, iar cei 4 armaliști plătesc impozitul către comitat 28 florini.

Acest sat are pământ de cultură bun, la fel ca pășuni frumoase pentru fân, e păcat însă că locuitorii nu sunt mai harnici. Lemn de foc au destul, chiar dacă sunt și ceva tufişuri. Sunt ceva pești în Iza.

Săracii personaliști se plâng de cei bogați, că sunt exploatați de ei, și că îi deranjează în terenurile lor, în diferite moduri, în folosirea terenurilor, și când se adresează comitatului nu câștigă nimic.

Nănești

Acest sat e format din personaliști, armaliști și supuși normali sau iobagi. Aici sunt cca. 40 case, în care locuiesc 191 locuitori, din care 45 bărbați, 39 femei, 57 băieți, 50 fete.

Dintre aceștia 6 sunt nobili personali, ce nu plătesc nimic, ci sunt complet liberi. Aici sunt 3 armaliști și aceștia plătesc impozit către comitat, care se ridică pentru anul 1769 la 10 florini, restul sunt iobagi.

Limba e româna, religia greco-catolică. Aici e un preot greco-catolic sau popă căsătorit, împreună cu soția și copilul, împreună cu 1 diac.

Aici e un evreu, împreună cu soția și copii.

Oamenii simpli, iobagii, au plătit în anul curent 1769 ca impozit palatinal și taxe către comitat de 90 florini și întrețin 1 soldat călare.

Acest sat are pământuri arabile bune și pentru fân, totuși stau slab, locuitorii fiind foarte neglijenți. Activitatea lor constă în creșterea și vânzarea în fiecare an a unei vite cornute. Deoarece au boi, transportă sare din mina de sare de la Coștiui la Cămara de sare din Sighet. Au destul lemn de foc, nu îl aduc de departe și sunt mult prea leneși ca să-și facă rezerve vara, doar iarna când au mare nevoie taie o bucată de lemn, și nu mai mult decât au nevoie.

Ei se plâng de funcționarii comitatului, care se opresc aici în drum spre Sighet, trebuiesc întreținuți, iar cheltuielile le trec pe seama supușilor.

Oncești

Acest sat este format la fel din nobili personaliști, armaliști și supuși simpli sau iobagi. Aici se găsesc către 100 case, în care locuiesc 518 locuitori, din care 114 bărbați, 125 femei, 145 băieți, 134 fete. Limba e româna. Religia e greco-catolică. Aici nu este preot, ci biserica e administrată de preotul din Nănești.

Nu este niciun evreu aici, nici cârciumă, fiecare nobil e liber să vândă țiucă, din care nobilii obțin cele mai mari foloase, în detrimentul supușilor, această nație este aplecată foarte tare să bea țiucă. Iobagii întrețin 2 soldați călare.

Cât plătesc personaliștii, armaliștii și iobagii simpli, care sunt deosebiți și ce fel de taxe și impozite plătesc anual, nu am putut să

aflu, deoarece nobilii au rămas tăcuți și nu au răspuns la întrebările mele.

Acest sat are terenuri cultivabile și locuri de fân frumoase, dar nu multe. Ei nu sunt departe de minele de sare, și pot câștiga puțin din transportul sării. Nu le lipsește lemnul de foc, dar nu au chiar din belșug. Au și ghindă puțină.

Cornești

În acest sat locuiesc nobili personaliști, armaliști și iobagi simpli.

Case sunt până la 25, în care locuiesc 143 locuitori, din care 27 bărbați, 27 femei, 50 băieți, 39 fete.

Dintre acești 9 sunt personaliști, care sunt liberi de toate taxele, 6 armaliști plătesc impozit către comitat și în acest an 1769 au plătit 80 florini. Restul sunt iobagi și întrețin $\frac{1}{2}$ husar și plătesc impozit palatinal și taxe către comitat pe anul 1769 - 60 florini.

Limba e româna, religia greco-catolică, aici nu este niciun preot, biserica e administrată de preotul din Ferești.

Aici e un evreu, împreună cu soție și copii.

În general nu lipsesc aici terenurile bune și frumoase, este cel mai bun pământ pentru cultivarea terenului și strângerea fânului, dar e adesea inundat de ieșirea râului Cosău. Au lemn de foc pentru necesitățile proprii. Aici sunt și ceva pești mici pentru propriul folos, în rest nu au niciun venit.

Ferești

Și acest sat e locuit de nobili personaliști, armaliști și supuși normali.

Aici sunt 30 de case, unde locuiesc 182 locuitori, din care 40 bărbați, 40 femei, 53 băieți, 49 fete. Aici se găsesc 10 nobili personaliști și 14 armaliști și restul sunt locuitori normali.

Limba e româna, religia greco-catolică. Aici e un preot greco-catolic și un diac. Acest preot se ocupă și de biserica din Cornești.

Văleni

Acest sat este format din nobili personaliști, armaliști și supuși normali.

Aici sunt până la 55 case, iar numărul locuitorilor este 250, din care 62 bărbați, 66 femei, 63 tineri, 59 fete.

Limba e româna. Religia este greco-catolică. Aici sunt preoți greco-catolici, împreună cu soțiile și copii lor și un diac sau cântăreț de biserică.

Aici este un evreu, cu soție și copii. El a luat din partea stăpânului.

Supușii normali au plătit în acest an 1769 impozit palatinal și taxe către comitat 20 florini și întrețin $\frac{1}{2}$ husar.

În rest acest sat are rânduiele identice cu satul Cornești.

Aici sunt 2 preoți căsătoriți, împreună cu soții și copii și 1 diac sau cântăreț de biserică.

Aici e un evreu, cu soția și copiii lor. El are din partea stăpânirii cârciuma în arendă, deși aici e liber fiecăruia să vândă liber țuică.

Din cele 55 case specificate aici se găsesc 6 case de nobili în persoană, dintre care e și diacul. Aceștia sunt scutiți de toate taxele și impozitele, dar sunt folosiți de comitat ca persoane de execuție și trimiși în sate, unde trebuie să fie întreținuți de sate cu masă și băutură. Armaliștii sunt 10 în acest sat, care trebuiau să plătească taxe către comitat 90 florini. Locuitorii normali au plătit pentru anul 1769 ca taxe către comitat 90 florini. Normalii au plătit pentru anul 1769 impozit palatinal și taxe către comitat 300 florini și întrețin 3 soldați călare. Pentru anul 1770 comitatul a repartizat să întrețină 4 soldați călare.

În afară de cultivarea pământului și strângerea fânului au ceva lemn de foc pentru propriul folos, totuși aceste activități ajung pentru întreținerea lor și din ele cresc anual o vită cornută și o vând, pentru a-și plăti taxele și impozitele.

Hărnicești

Domnii de pământ în acest sat e familia nobilă Rednik (Rednik). Aici sunt până în 35 de case. Numărul locuitorilor este: 37 bărbați, 49 femei, 63 băieți, 41 fete, total 190.

Limba este română. Religia este greco-catolică

În acest sat nu este niciun preot, ci biserica este deservită de preotul din Desești

Acest sat trebuie să plătească în acest an 1769, conform repartiției, atât impozit palatinal, cât și către comitat, 200 florini, dar deoarece în anul acesta acest sat a suferit mari pagube în economie, impozitul a fost scăzut pentru anul viitor cu 40 florini. Dar s-ar putea ca asta să se fi întâmplat deoarece cei din familia Rednic sunt funcționari ai comitatului, altfel cred că satul a suferit la fel ca alte sate.

Aici este un evreu cu soție și copii, care vinde țuică în birtul satului.

Hrana lor întreagă constă în cultivarea terenului și ceva creștere a vitelor cornute. Ei obișnuiesc ca cel puțin anual să vândă o vită cornută, ca să își poată plăti impozitul și taxele, dar când vitele sunt bolnave, cad în mare suferință și nu pot să își revină în anul următor. Au puțini pești pe râul Mara, pentru propriul folos ca și puțin lemn de foc.

Desești

Acest sat e format din nobili personaliști, armaliști și supuși simpli. Aici sunt către 60 case.

Locuitorii sunt: 68 bărbați, 56 femei, 102 băieți, 102 fete, în total 328.

Limba e română. Religia e greco-catolică. Aici este un preot, cu soție și copil, precum și 1 diac.

Aici e un evreu, cu soția și copiii și o crâșmă, pe care evreul a arendat-o și unde vinde țuică.

Iobagii obișnuiți sau supușii plătesc impozit palatinal și pentru comitat 45 florini și întrețin 1 soldat călare.

Acești locuitori se ocupă, alături de cultivarea terenului și de un pic de creștere de vite cornute, pentru hrana lor și cu transportul sării și cer reducerea specială a sarcinilor, mai alea din cauza peștei vitelor, din care cauză au rămas în urmă cu plata. În afară de puțini pești pentru folosul propriu și ceva lemn de foc acest sat nu mai are alte beneficii/venituri.

Crăcești (Mara)

Acest sat ține de domeniul cameral, aici se găsesc până la 30 de case. Numărul supușilor: 40 bărbați, 51 femei, 61 băieți, 49 fete, total 201 locuitori.

Limba este română. Religia e greco-catolică, aici este un preot greco-catolic și un diac.

Nu este niciun evreu aici, nicio crâșmă.

Ei plătesc impozit palatinal și pentru comitat 200 florini și întrețin 1 soldat călare.

Își câștigă existența din ceva creștere de vite cornute, din care, alături de marea robotă, trebuiau să dea decima. Ei stau însă foarte prost, căci nu obțin mare lucru din cultivarea terenului, pentru că se află între munți, unde lipsește pământul. Alături de puținii pești pescuiți din râul Mara au și lemn de foc, în rest niciun alt avantaj. Ei merg peste iarnă peste munți către Căvnic în mină, ca lucrători cu mâna și lucrează acolo pentru a câștiga câțiva creițari.

Hoteni

Familia nobilă Rednik este stăpânul de moșie a acestui sat. Aici sunt 30 case și locuitori sau supuși după cum urmează: 38 bărbați, 37 femei, 53 tineri, 54 tinere, în total 182 persoane.

Limba este română. Religia este greco-catolică.

Nu este niciun preot aici, ci biserica este administrată de preotul din Breb.

În acest sat nu este niciun evreu și nicio crâșmă.

Acest loc a plătit în acest an 1769, conform repartiției, 200 florini ca impozit palatinal și taxe către comitat și întrețin 2 soldați călare.

În general acest sat este foarte sărac, deoarece în afară de puținul teren pentru cultură, care le servește doar pentru obținerea pâinii, nu mai au niciun beneficiu deosebit, în afară de câteva tufişuri pentru lemn de foc și ceva pășune pentru creșterea vitelor lor cornute. În ceea ce privește industria ar trebui găsit ceva pentru ei, care le-ar putea ușura viața, și eu cred că **cărăușia** ar fi bună și aici, și cu toate că eu nu pot spune multe despre acest sătuc, am descoperit că și aici, ca în alte locuri în Maramureș, dacă se va hotărî să se lucreze doar 5 până la 6 săptămâni în an ca robotă și nu ar plăti nicio decimă, nu s-ar obține mai mult din cauza sărăciei. Și dacă ar avea o soartă ca și cei din satul vecin, și anume că un sat întreg, cu numele Valea Mare, s-au ridicat și toți locuitorii l-au părăsit, terenul lor a rămas pe seama fîscului care a făcut acolo tăieri de lemne.

Breb

Acest sat e format parțial din nobili personaliști, armaliști și iobagi simpli. Aici sunt către 100 case.

Numărul locuitorilor este - 112 bărbați, 122 femei, 126 băieți, 112 fete, în total 472 locuitori.

Jumătate din locuitori sunt nobili și ceilalți sunt iobagi simpli și cei mai mulți aparțin domnilor de pământ din familia Dunca.

Limba este română. Religia este greco-catolică. Aici sunt 3 preoți greco-catolici, împreună cu soțiile și copiii, împreună cu 2 diaconi.

Aici este un evreu cu soție și copii.

În acest loc sunt 7 crâșme, care vând țuică, deoarece fiecare nobil e liber să țină crâșmă.

Conform repartiției supușii plătesc în acest an 600 florini ca impozit palatinal și taxe către comitat și întrețin 5 soldați călare.

În acest sat nobilii stau bine, pentru că aceștia au terenuri mai bune și cele mai rele sunt lăsate spre folos locuitorilor simpli. Cei simpli sunt de la natura lor puturoși, gândiți-vă la ei, care zic că „eu trebuie să mă ocup de terenul stăpânului și să îl aduc în stare bună, nu este un motiv nici pentru mine, nici pentru copiii mei, să lucrez, ca el să zică, stăpânii de pământ sunt liberi să mă alunge pe mine sau pe

copiii mei de pe moșie”. Aceasta dă mai multă ocazie ca supușii să își mascheze lenea prin hărnicie. Alături de cultivarea terenului, pășuni și ceva tufișuri pentru lemn de foc, acest sat nu are nimic deosebit. Supușilor, ca să poată să își plătească taxele, contractul lor prevede să crească anual câte o vită cornută și să o vândă, însă când **pesta animalelor** cade ca un foc, se întâmplă să se strice socoteala și nu este nicio șansă ca în câțiva ani să își revină. Când iarna îi apasă pe supuși tare ei merg la Baia Mare, să lucreze la mină ca să câștige ceva.

Sârbi

Este un sat format din personalişti, armalişti și oameni simpli sau iobagi. Aici sunt până la 60 de case. Numărul locuitorilor - 70 bărbați, 70 femei, 76 băieți, 78 fete, total 294.

Limba este română, religia greco-catolică. Aici se găsesc 2 preoți uniți căsătoriți, cu soții și copii. La fel aici sunt și 2 dieci sau cântăreți în cor.

Aici nu sunt evrei și nicio crăsmă, ci fiecare e liber să își vândă propria țuică. Iobagii, în număr de 25, care locuiesc majoritatea pe moșia familiei Dunca, pentru care trebuiau să lucreze anual 6 săptămâni. Nu dau decima din animale. În afara vitelor cornute, în număr mic, ei nu pot ține oi, deoarece nu au munți, și puținele pășuni pentru oi le ține familia Dunca pentru ea.

Iobagii au plătit în acest an 1769 conform repartiției 160 florini ca impozit palatinat și cheltuieli pentru comitat și au întreținut 2 soldați călare.

Armaliștii, al căror număr se ridica la 20 au plătit impozitul către comitat în acest an în sumă de 140 florini.

În afară de cultivarea terenului, strângerea fânului și ceva lemn din tufișuri pentru foc acest sat nu are nimic.

Călinești

Și acest sat e format din nobili personalişti, armalişti și supuși normali sau iobagi.

În acest sat sunt către 80 de case, în care locuiesc 321 locuitori, din care 87 bărbați, 9 femei, 71 băieți, 71 fete.

Limba e română, religia greco-catolică. Aici sunt 2 preoți, împreună cu soțiile și copiii lor și 2 așa numiți dieci.

Aici sunt 4 evrei, cu soții și copii, care se ocupă în principal cu negoțul cu țuică.

În acest sat, atât nobilii cât și supușii beau mult. În afară de cultivarea terenului și strângerea fânului acest sat nu are nimic deosebit, așa că locuitorii nu se pot ridica datorită delăsării. În acest an, 1769, locuitorii obișnuiți au plătit 180 florini ca impozit palatinal și taxa către comitat și au întreținut 2 soldați călare.

Budești

Stăpânii de pământ din acest sat sunt nobilii și conform specificărilor doar o cincime dintre locuitori sunt supuși iobagi.

Aici au un jude necesar. Dintre nobili doar câțiva mai înstăriți alți au supuși, alții trăiesc ca țăranii și în realitate nu sunt cu mult mai buni.

Satul este lung de 1200 klasteri și lat de 3-400 klasteri.

Are 2 biserici și către 200 case.

De la Sighet pleacă un drum destul de bun peste Bârsana până aici și mai departe la Cavnic în Transilvania.

Numărul locuitorilor este: 174 bărbați, 170 femei, 80 băieți și 308 fete, total 732.

Aici e un preot, religia este greco-catolică. Limba este română.

Locuitorii trăiesc în primul rând din cultivarea pământului, mai ales al mălaiului și cu lapte. Ovăzul și orzul se cultivă, dar nu din belșug. Au în cantitate îndestulătoare boi, vaci, miei și păsări. Vând în principal draniță, pe care o fac ei și o duc la Baia Mare și în alte locuri și vând 1000 bucăți la 8 șeptimi. Când lemnul e la ei și e pregătit aceste persoane pot pregăti 1000 dranițe în 2 zile. Aici e un joagăr, care aparține judeiului locului, aici țăranul care aduce 5 trunchiuri pentru a fi făcute scânduri, lasă ca plată unul aici.

Ce contribuții plătește acest sat nu am putut să aflu. În iunie 1767 au încartiruit 3 husari.

Crășmele care vindeau țuică și vin, aparțin judeiului satului. E de remarcat că în satele unde sunt mai mulți nobili stăpâni de pământ,

crâșmăritul nu are importanță mare, nu aduce venit mare, deoarece fiecare nobil are dreptul să fiarbă țuică și să o vândă. Este doar o crâșmă aici, așa că este un semn că nobilul care o are este mai înstărit ca alții, ca să întrețină crâșma. Nu este loc de tăiat vite.

Aici locuiesc 2 evrei, care alături de taxa de toleranță și sub protecția unui nobil fierb țuică și o vând.

Aici este ghindă din belșug, locuitorii spun însă ceea ce am auzit și în alte locuri că atunci când vine iarna devreme nu au niciun folos din ghindă. Pășune pentru vitele cornute este destulă și s-ar putea crește mai multe vite decât se cresc. Lemn de tăiat este în cantitate îndestulătoare.

Calitatea și mărimea pământului pentru puținii locuitori ar fi de ajuns, iar cultura în totul ar putea fi îmbunătățită dacă locuitorii ar fi mai harnici. Terenul nu e plat, dar nici muntos, căci dealurile, care înconjoară satul, și care sunt multe în hotarul satului, văile sunt peste tot pline cu iarbă multă. Se spune însă că fânul făcut aici nu e de calitate bună. Nu există deloc pomi fructiferi, sau leguminoase, mazăre, varză, fasole, morcovi, care ar putea fi cultivate dacă s-ar ivi o ocazie bună.

Slătioara

E un sat mic format din circa 30 de case, e locuit de nobili, care împreună cu puținii supuși fac 36 familii și 214 suflete. Numărul locuitorilor - 68 bărbați, 66 femei, 50 fii, 30 fete.

Limba lor e româna, religia e greco-catolică.

Cultivarea terenului și creșterea animalelor este foarte slabă, așa că hrana e mizeră, ei trăiesc din mălaiul rău sau cucuruz și pâine de ovăz. Puținii țărani sau supuși se plâng că sunt foarte oprimați, că pot trăi doar sărăcăcios. Nu am putut să aflu cum era împărțită contribuția, dar am aflat că supușii plătesc de fapt 320 guldeni anual. De la ultima dislocare ei întrețin un caporal și un husar.

Nu este loc de tăiat carnea și nicio crâșmă adevărată, domnii de pământ vând țuica cum și când vreau. Nu este deloc ghindă. Pășunea vitelor cornute este potrivită dar fânul de calitate proastă. Lemne de foc au în propriul hotar, dar nu peste măsură de multe. Eu

nu văd cum ar putea fi făcute îmbunătățiri deosebite în activitatea oamenilor.

Glod

Acest sat are diferiți nobili ca stăpâni de pământ și locuitori. Are 50 case și 54 familii, nobili și supuși împreună fac 175 suflete. Locuitorii sunt după cum urmează 51 bărbați, 46 femei, 40 fii, 38 fiice.

Aici e o biserică și un preot greco-catolic

Terenul e aici foarte pietros, terenul de cultură e puțin, creșterea vitelor cornute nu are o importanță mare. Locuitorii confecționează pietre de moară pe care le vând în alte locuri. Ca și contribuție plătesc 400 florini, se plâng că în cultivarea terenurilor lor rele și puțină hrană ar fi chiar pre mult. Până în toamna lui 1767 au întreținut 3 husari. Pășunea este pietroasă și rea. Este lemn de tăiat, din care multe păduri de tufișuri.

Poienile Izei

Satul e format în cea mai mare parte din nobili, mai puțin din țărani sau supuși E format din 60 și ceva de case, în care locuiesc 75 familii și are 412 suflete. Numărul locuitorilor - 124 bărbați, 118 femei, 90 băieți, 80 fete.

Aici este o biserică și un preot de religie greco-catolică. Limba e română

Hrana lor e formată din cultivarea terenului și creșterea animalelor, ambele destul de slabe. Nu este ghindă și nici bancă de măcelărie și nici crâșme. Nobilii își vând țuica când o au. Lemn de tăiat au, în rest nimic. Hotarul acestui sat este unul din cele mai rele, peste tot pietros. Pășunea pentru vite cornute e rea și se pare că e necesară un pic de îmbunătățire (gunoie).

Botiza

Și în acest sat sunt mai mulți nobili stăpâni de pământ, din care Patay Joseph e singurul care are supuși. Locul este format din 50 și

ceva de case și 64 familii și are în total 227 suflete, din care 64 bărbați, 65 femei, 50 tineri, 48 fete.

Aici este o biserică și un preot greco-catolic. Limba este română.

Locuitorii au terenuri de cultivat destul de bune și se ocupă și cu creșterea animalelor, singurul câștig este din confecționarea dranițelor, pe care, la fel ca cei din Budești, le vând la Baia Mare și în alte locuri. Așa cum am întrebat supușii, ei plătesc taxele de 370 florini. Până în toamna lui 1767 au avut de încartiruit 3 husari. Aici e o crâșmă, care îi aparține lui Patay, care o subarendează.

Aici e un evreu care fierbe țuică

Nu există loc de tăiat carne. Ghindă nu este, ci este destulă pădure de tăiat. Pescuitul aici e foarte bun și productiv, locuitorii însă obțin puțin profit din asta. Pășunile sunt bune și din belșug și mai multe decât au nevoie locuitorii pentru vitele lor. Deși terenul de aici este foarte productiv și întins, pășunile și pajiștile de cea mai bună calitate, lemn de foc și ape de pescuit din belșug și productive, se poate observa ușor că peste tot activitatea ar putea fi îmbunătățită. Dar așa trăiesc, neobservat de toți, locuitorii în sărăcie, ca și în alte părți. Supușii își protejează taxele și robotele, nobilii își apără puțina lor avere, ambii sunt însă leneși.

Ieud

Vicecomitele comitatului, Balea, deține cel mai mult din sat, după el urmează notarul Szaplanczai. Aici sunt cam 100 nobili, care au casele lor, terenuri și puțini supuși. Numărul lor este următorul - 230 bărbați, 240 femei, 90 tineri, 86 tinere, în total 646 locuitori. Satul are 150 case și 2 biserici, este peste măsură de bine așezat într-o câmpie înconjurată cu copaci crescuți frumos. Cele mai multe case sunt ceva mai bine construite ca în alte sate.

Terenul dintre case și în jurul satului e plin cu pomi plantați, e păcat că cei mai mulți sunt sălbatici și printre ei sunt puțini pomi fructiferi. Și casele nu sunt așa împrăștiate ca în alte sate. Aici se pot vedea ceva legume, ca varză, sfeclă albă și galbenă, fasole. Aici sunt 3

mori, ce aparțin vicecomitelui și notarului. Satul are 130 persoane locuitori, mai mult de 100 nobili și 20 și ceva supuși.

Aici sunt 50 țărani slujitori care, așa cum am remarcat, sunt unii, care își câștigă existența vânzând vin din Polonia sau Transilvania. Vicecomitele Balea sau alți nobili, au în plus Galloupen, colibe, și îi lasă pe acești oameni să locuiască aici, și pentru asta ei plătesc ceva sau lucrează, ei își câștigă existența cum pot și nu sunt iobagi, ci pot pleca când vor.

Aici sunt 2 preoți greco-catolici. Limba e română.

Ocupația lor e cultivarea pământului și creșterea vitelor, care e destul de dezvoltată aici. Până la sfârșitul verii lui 1767 a fost încartiruit 1 trompetist. Nobilii au crâșme sau vând țuica în casele lor.

Aici sunt 4 evrei, unul era la vicecomite, unul la notar și 2 aparțin altor nobili.

Aici sunt pești, dar nu din abundență. Nu este ghindă. Pășunea este bună și din belșug. Lemne de tăiat sunt bune, în afară de pomi mici aici sunt brazi și fagi.

Săcel

Acest sat are nu mai mult de 150 case, este foarte lung, iar casele sunt construite depărtat, în cea mai mare parte sunt slabe și sărăcăcioase.

Aici sunt 2 preoți greco-catolici. Limba este română.

Locuitorii - 154 bărbați, 150 femei, băieți 188, fete 82, în total 574 persoane. 110 locuitori sunt nobili, dar am fost asigurat că niciunul nu are supuși. Pe lângă acești nobili, soțiile și copiii lor, aici sunt 30 străini, și în total trebuie să locuiască aici către 700 suflete.

De fapt, în cercetarea nobilității, care a avut loc în urmă cu 4 ani în comitatul Maramureș, unii au fost suspendați din libertatea nobiliară pretinsă, și trebuie să plătească impozit palatinal, până își vor arăta privilegiile. În același timp 40 persoane trebuie să plătească 200 florini și să încartiruiască un maistru militar.

Aici este o filială a Cămării regale iar pentru cei 30 filialiști solda era de 100 florini, încartiruirea trebuia să o plătească anual cu 25 florini.

Alături de creșterea animalelor și cultivarea terenului locuitorii câștigă ceva din confecționarea plutelor, dar nu mult, pentru că nu există lemnul necesar din belșug, ci lemnul trebuia adus de departe.

Aici este o crâșmă, unde să se vândă țuică și un vin foarte rău. Aceasta îi aparținea Decanatului din Sighet, care s-a înțeles cu locuitorii locului. Aici sunt 2 evrei care fierbeau țuică.

Nu este loc de tăiat carnea și nici ghindă. Este ceva pește, dar nu are o importanță mare. Vânătoarea ar fi aici bogată, dacă cineva s-ar strădui pentru asta. Pășune pentru vite este din belșug. Chiar și pădurea are copaci mici în cantitate mare, apoi brazi și fagi. Terenul acestui loc și a împrejurimilor este muntos, dar munții sunt cu iarbă și copaci, pământul este, aproape ca peste tot, mănos, de cea mai bună calitate, se pot crește mai ales animale și chiar cultivarea terenului s-ar putea face mult mai bine. Nu este aproape nimic altceva decât cucuruz, probabil pentru ca acesta necesită cea mai puțină muncă.

Borșa

Acesta este unul dintre cele mai mari sate din Maramureș și are mai mult de 300 de case, dar e împrăștiat și casele sunt departe unele de altele, astfel că ai nevoie de o oră ca să mergi dintr-o parte în alta a satului, multe case se află ascunse încoace și încolo prin pădure și folosesc adesea pentru găzduirea tovarășilor nefolositori, și fugari. *unnützen gesindell und Schupf winkel*. Această formă de exploatare este interzisă chiar de către vicecomite, care a dat ordin deja de câțiva ani, să se dărâme asemenea case singulare aflate în pădure și să se construiască pe alte locuri în sat, dar ordinul nu a fost dus la îndeplinire și locuitorii de pe aici, care sunt cei mai sălbatici din tot comitatul, care nu arată subordonare sau supunere față de conducători, și fac adesea cele mai mari excese, ca bătăi până la moarte, tâlhării și furturi și scapă în cea mai mare parte nepedepsiți, deoarece fug repede în Moldova, și dacă rămân acolo câțiva ani, și apoi revin aici, avem puține exemple cât au fost puși să explice faptele rele făcute și să fie pedepsiți. Numărul locuitorilor este următorul 400 bărbați, 394 femei, 220 tineri, 190 fete, total 1204 persoane.

Această Borșa este ultimul loc în Maramureș către granița cu Moldova, la 3 mile de ea. Râul Cislă, ce izvorăște în Moldova se varsă aici în Vișeu și împarte satul în 3 părți. Satul este muntos, până în Moldova. Strada principală vine dinspre Moldova și de la pas până aici e doar o cărare, pe unde se poate veni pe jos sau cu calul. De la Borșa pornește însă un drum de căruțe destul de bun peste Moisei, Săcel, Săliște către Sighet, exceptând perioadele când plouă tare și Iza iese în unele locuri, mai ales în Rozavlea și este greu de trecut.

Aici sunt 2 biserici și 4 preoți greco-catolici, dar slujba se ține atât de rău că adesea în 2-3 săptămâni nu se citește nicio mesă. Cât timp am fost aici nu s-a citit nicio mesă, deoarece preoții nu au avut vin. Ignoranța locuitorilor e aproape de necrezut și probabil nici a preoților nu e mult mai mică. Limba e româna.

Aici locuiește un jude, pe nume, Petru Mederi, de care locuitorilor nu le pasă, îi arată puțină supunere. El e aici singur și fără mijloace de a ține în frâu mulțimea asta de oameni și trebuie să fie mai mult bucuros dacă ei nu-l tratează rău pe el.

Aici este o contumăntă, unde, la ordinul Comisiei sanitare se țin mai mult sau mai puțin timp lucrurile și oamenii ce vin din Moldova. În măsura în care persoanele ce soseau se spălau în oțet făceau doar 14 zile de contumăntă, celelalte însă 3 săptămâni. Lucrurile rămăneau 4 sau 6 săptămâni acolo. Că contumăntă de aici e dotată cu cele necesare, cu acuratețe și rigoare, e greu de crezut, deoarece era situată departe de graniță și moldovenii care erau pe drum, cum se întâmplă în realitate cu acești oameni, nu trec pe la contumăntă dacă pot să o înconjoare.

Sunt 2 pasuri ce trec în Moldova, unul pe la locul Wasser și altul unde se varsă Cislă. Pentru paza acestor pasuri nu sunt angajați mai mult de 4 țărani, câte 2 la fiecare loc, care trebuiau să deschidă ușa colibelor lor ca să dea atenție călătorilor și trebuiau să îi însoțească la locul de contumăntă. Dar această pază este ținută peste măsură de rău, că în afară de faptul că cei 2 de departe nu sunt capabili să păzească trecătorile, țărani sunt foarte cu silă, și aproape trebuie obligați și schimbați la fiecare 3 zile. Ei se plâng că nu sunt potriviți pentru asta, nu le face bine, că la o înălțime așa de mare ar trebui să

primească ceva răsplată, și nici pentru pază nu primesc nimic. Aceste paze, nu foarte importante, au loc vara, pentru că iarna, când începe să cadă zăpada, sunt retrase deoarece se presupune că ar fi greu să asigure paza în munți. Eu nu știu dacă se bazează pe asta dar cred mai degrabă că moldovenii care trăiesc în munți, știu când pot trece, și unde pot trece prin zăpadă.

Eu nu cred că greșesc că așa cum e azi contumața, acesta e contumață doar cu numele, acolo se țin puțin sau deloc lucrurile și amestecul nu poate fi împiedicat. Înainte de toate e prea departe de granița și doi, ar trebui o pază numeroasă, nu doar să fie ocupate pasurile principale, ci de-a lungul graniței să existe câteva locuri de pază, unde să fie închise persoanele suspecte. Aici ar trebui să fie păzite de militari, deoarece țăranii români sunt toți la fel și nu fac nimic ce trebuie să facă, ci se împrietenesc cu vagabonzii din Moldova și e greu de crezut că le pot face rău acelor. În casa contumaței din Borșa la fel sunt 2 țărani, dar ar putea fi 4. Este încă un inconvenient, care la timpuri suspecte ar putea avea urmări rele. Oamenii care vin din Moldova în Maramureș și vor să evite contumața, merg de-a lungul graniței în Polonia, drum care e mai lung doar cu câteva mile, merg până în primul orașel unde era un funcționar sau o garnizoană unde primesc pentru o săptămână un pașaport că vin din Polonia, cu care pot umbla nestingheriți peste tot, fără a face contumață, deși au fugit doar de câteva zile din Moldova.

Este obișnuit ca în casele din contumață, când o persoană e bolnavă sau are semne de contagiune când moare să fie înmormântată, bunurile ei sunt în contumață închise, aici nu este o asemenea persoană care să îngroape morții, curtea contumaței este la o distanță de 7-800 pași de sat. Această curte, casă, a fost construită în urmă cu 8 ani din lemn, pe un teren mlăștinos și în multe locuri începe deja să putrezească, așa că în câțiva ani va fi complet distrusă.

Nobilii care sunt exceptați de la plata tuturor taxelor ar fi aici cca. 70. Aici sunt o mulțime dintre aceia care se pretind nobili dar nu pot să își probeze privilegiile și câțiva dintre aceștia sau chiar cei mai mulți ar trebui să aibă privilegiile suspendate. Aici mai sunt cam 50 persoane, care nu sunt nici nobili nici iobagi, au propriile case, vite și

teren și plătesc porția și o parte din încartiruire, după ce comitatul i-a taxat după averea deținută. Aici nu sunt supuși, doar câțiva vagabonzi, care fug din Moldova din Polonia sau Transilvania.

Limba e română, religia greco-catolică.

Teren pentru agricultură e puțin aici și se cultivă puțin orz și cânepă. Mălai nu se cultivă deloc aici datorită climei reci nu se ajunge la coacere, ci acesta se aduce din Polonia sau Moldova. Vite, mai ales oi, au din abundență, și le vând în Ungaria. Ei câștigă cel mai mult din producerea plutelor, care se coboară pe râul Vișeu la Sighet, dar le este greu, deoarece pădurile din apropiere au fost defrișate, și trebuie să taie copacii pentru plute de la distanță de 2-3 ore sau chiar mai departe. Încartiruirea nu e egală, acum trebuia să țină 4 husari din Regimentul Töröck. 2 evrei au arendat aici fierberea țiucii. Mai înainte fiecare locuitor putea vinde țiucă câtă dorea, abia de curând vicecomitele sau graful Haller, care au aici case și bunuri, au adus acest comerț la ei și l-au arendat evreilor. Fiecare evreu plătește, alături de taxa de toleranță, pentru arendare 220 fl., aici nu se arde țiucă deoarece nu este destul rachiu, ci evreii aduc băutura din Săcel sau Polonia sau din alte locuri. Nu este măcelărie, ci nobilii stabileau cine taie vite și le vinde. Acest sat are de plătit o contribuție de 350 fl, iar nobilii plătesc taxa expensală de 600 fl. Nu sunt heleșteie, sau ghindă, dar au pășune din belșug, cu toate că teritoriul e răspândit și foarte mănos, mai ales că e format din munți și dealuri și chiar munții de la graniță sunt plini de fân. Pădurea e formată din brazi, molizi și stejari. Lemn de foc au în apropiere, lemnul tare îl aduc însă de departe. Pescuitul aici e important, aici fiind pești ca păstrăvi etc. din belșug. Așa este și cu vânătoarea: sunt iepuri, cerbi, cocoși de munte, urși, vulpi, lupi și râși, capre negre, cocoși negri, cocoși de alun, cerbi, ultimii cei mai mulți, dar mi s-a spus că dacă cineva ar dori vânat pe bani nu ar putea primi.

Petrova

E un sat nobiliar, format din specialiști așa numiți donatari, care nu plătesc nici un fel de taxe. Am fost asigurat că se găsesc mulți printre ei, care ar putea cu greu să își dovedească nobilitatea. Aici sunt

cca 96 case cu 721 locuitori, din care 128 bărbați, 129 femei, 262 băieți, 202 fete. Între ei sunt până la 50 de supuși, care însoțesc 2 soldați călări și plătesc impozit palatinal, împreună cu încartiruirea și impozit pentru comitat, în acest an 286 fl.

În general supușii sunt ținuți de stăpânii lor, ca peste tot în Maramureș, că trebuie să presteze muncă de supus, plătesc decimă din oi și fiecare iobag trebuie să ierneze pentru stăpân 1 vită cornută.

Aici este un preot greco-catolic, împreună cu soție și copii, și 2 diaconi. În întreg satul se vorbește română și ucraineană, religia e greco-catolică. Aici sunt în acest an, 6 evrei, cu soții și copii, și aici se găsesc 6 cârciumi arendate, nu se vinde țuică, și plătesc anual 17, 20 sau 26 florini. În rest atât nobilii cât și supușii se ocupă cu creșterea vitelor, cultivarea terenului, unde se cultivă cel mai adesea mălai, numit și cucuruz. Animalele sunt vărate pe munți. Nu sunt heleșteie aici, totuși sunt ceva păstrăvi în apa Vișeului, ce curge pe aici, care sunt pescuiți pentru hrana locuitorilor. Există ceva ghindă aici, dar defrișarea odată la 7 sau 8 ani nu merită să îți faci provizii. Aici ar fi mai puțin lemn de brad, se aduce de departe și e obositor să fie adus pe apă.

Leordina

Este un sat format din nobili și iobagi. Aici se găsesc cca 40 case și 278 locuitori, din care 60 bărbați, 64 femei, 70 tineri, 84 tinere. Sunt 6 case de nobili donatari, care nu plătesc nimic, în 24 case locuiesc armaliști, care trebuie să plătească taxe pentru comitat, în 10 case locuiesc supuși, care trebuie să întrețină un soldat călare și plătesc 90 fl. impozit palatinal, împreună cu cel către comitat și încartiruire. Supușii trebuiau să lucreze stăpânilor de pământ anual 6 sau 8 săptămâni muncă, să ierneze o vită cornută stăpânilor de pământ și să dea decimă din oi.

Limba este româna, religia este greco-catolică. Aici se găsește un diacon, biserica este administrată de preotul din Petrova. Aici este un evreu, cu soția și copilul, care arendează o cârciumă, pentru 20 fl./an, unde se vinde țuică. Aici sunt 2 mori, una aparține grofului Telleky, alta unui nobil, unde pentru măcinat se lăsa o cantitate de

făină în locul plății. Hrana locuitorilor constă din creșterea animalelor, pescuit, tăiatul lemnului. Sub acest nume se înțelege și satul Repedea, și sunt așezate ambele pe râul Vișeu. Stăpânii acestui sat sunt nobilii maghiari, din care cea mai mare parte aparține grofului Telleky, Szaplanczai Vasile și Majos. Aici sunt ceva mai mult de 200 case și locuiesc aici 981 persoane, din care 260 bărbați, 250 femei, 310 tineri, 161 tineri. Limba este ucraineană, religia e greco-catolică, aici este un preot greco-catolic, împreună cu soția și 1 diacon. Nu e niciun evreu aici. Acesta sat plătește în anul 1767 impozit palatinal, împreună cu costuri pentru comitat și încartiruire 1767 fl., dar după ce supușii s-au plâns foarte tare impozitul a fost scăzut în 1768 cu 200 florini. Și acest loc întreține 8 sau câteodată 9 soldați călare. Supușii sunt ținuti de domnii de pământ la fel ca în alte părți din Maramureș, cu diferența că groful Teleki îi pune pe supușii lui să confecționeze plute într-o cantitate oarecare, pe care groful le vindea Cămării de sare pentru transportul sării.

Impozitul palatinal îl plătește groful Teleki pentru supușii lui și ei trebuie să dea cantitatea în plute, care este foarte ușor supușilor, dar e folositor grofului Teleki. Aici e permis fiecăruia să vândă țiucă, dar crâșma îi aparținea lui Teleki, unde provizorul locului vinde vin și țiucă. Nu sunt pești, în afara de câțiva păstrăvi, care aduceau foloase doar supușilor. De fapt aici e permis tuturor să taie vite și să vândă carne, aici nu se găsește o măcelărie stabilă. În rest e un firez al lui Teleki aici și alte 2 mori, dar nu poate fi apreciat venitul lor. Aici e ceva mai puțină ghindă, dar nu se obține venit din ea, și se taie pădurea odată la 7 sau 8 ani. Pășunile pentru vite sunt în vară pe munții stăpânilor, pentru care supușii trebuiau să plătească decima. Supușii se întrețin întâi din cultivarea terenului, care ar putea fi îmbunătățit prin gunoie, apoi din creșterea animalelor, apoi din confecționarea plutei, pe care pe apele Ruscova, Vișeu și Tisa le vând la Cămara regală din Sighet. Aici se află o filială pentru triceimă, care reprezintă un fel comisar de graniță și pașaport, căruia i s-a dat până acum forță și asistență din partea satului. Doar în anul 1768 acest pas a fost închis de comitat din motivul că pe aici au fost introduse vite în timpul epidemiei de pesta a vitelor, lucru ce a

provocat mare pagubă Erariului, deoarece acest pas a adus anual venituri considerabile și eu cred că închiderea nu a dus decât la închiderea comerțului cu vite dinspre Moldova în Maramureș, și comitatului i-a dat ocazia cea mai frumoasă să poată să își vândă bine vitele.

Vișeul de Jos

E un sat de nobili, o parte donatari, o parte armaliști și o parte porționaliști. Primii sunt, așa cum s-a pomenit deja des, liberi de orice taxe, a doua categorie plătesc taxe către comitat și ultimii întrețin câte un călăreț și un soldat pedestru. Ce plătesc ca impozit palatinal nu am reușit să aflu datorită unei mari frici pe care au avut-o locuitorii la sosirea mea.

Aici sunt cca 130 case, în care locuiesc 425 locuitori, din care 150 bărbați, 149 femei, 66 băieți, 60 fete. Limba e română, religia greco-catolică, aici sunt 3 preoți greco-catolici și 1 diacon, din care un preot are o sută de ani și din cauza vârstei nu mai ține slujbă.

Evrei, împreună cu soții și copii sunt 5 aici, care au arendat cârciuma existentă, unde se poate cumpăra doar țuică, primul a închiriat cu 6 florini, al doilea cu 12 florini, al treilea cu 14 florini, al patrulea cu 20 florini, al cincilea, care a închiriat și moara contesei Haller a plătit anual 100 florini. Alături de asta aici sunt și 2 mori nobiliare, care primesc în loc de plată o cantitate de produse ce se măcinau, pentru măcinat.

Nu există loc de tăiat carnea. Locuitorii se întrețin din cultivarea pământului, creșterea animalelor și a oilor, pe care le vârează pe munții proprii, aici se cultivă în cea mai mare parte mălai, ovăz, de aceea locuitorii nu mănâncă altceva decât mălai. Aici sunt ceva păstrăvi mici. Nu există brazi pentru tăiat, ghinda ceva mai puțină.

Vișeul de Mijloc

Acest sat e format din nobili donatari, armaliști, porționaliști. Aici sunt cca 50 de case, în care locuiesc 196 oameni, din care 66 bărbați, 64 femei, 36 băieți, 30 fete. Aici trebuie să adaug o mică

remarcă, că taxele variaza aici foarte tare. Repartiția acestora o face anual judele, după numărul vitelor cornute, dar deoarece aceste vite cresc sau scad în ani diferiți, tot așa se mărește sau scade cota, așa cum am remarcat în acest loc. Armaliștii, în număr de 20, plătesc taxe către comitat 170 florini pe anul 1766, pe anul 1767 - 120 fl. și 60 florini pe anul 1768.

Personalități, al căror număr e mai mic decât cel al armaliștilor, plătesc pe 41 fl. 16 creștari pe 1767, pe 1768 plătesc 65 fl. 25 creștari și întrețin un călăreț. Limba este aici româna. Religia greco-catolică. Aici se găsesc 3 preoți greco-catolici și 1 diacon, împreună cu soții și copii, din care 1 preot e foarte bătrân și nu mai are capacitatea de a celebra slujbe.

Aici sunt 2 evrei, care au arendat cele 2 cârciumi existente aici, și plătesc anual 20 guldeni ungurești.

Aici e o moară, dar nu este loc de tăiat animale. Aici sunt ceva păstrăvi mici, ghindă ceva mai puțină, și locuitorii au aceleași îndeletniciri ca cei din Vișeu de Jos. În general trăiesc din cultivarea terenului, se hrănesc cu mălai cel mai adesea, se ocupă cu creșterea vitelor cornute și a oilor, pe care le pasc vara pe proprii munți și cu confecționarea plutelor, pe care le fac pe râul Vișeu și le coboară pe Vișeu și Tisa la Sighet, la Cămara regească, și le vând, în funcție de mărime cu 6, 8, 10 guldeni.

Vișeu de Sus

Este un sat format la fel din nobili donatari, armaliști, porționaliști.

Aici sunt cca 120 de case, în care locuiesc 577 oameni, din care 141 bărbați, 154 femei, 138 băieți, 144 fete.

Limba e română, religia greco-catolică. Aici sunt 2 preoți greco-catolici și 1 diacon, împreună cu soții și copii.

Aici sunt 2 evrei, cu soții și copii, primul a arendat crâșma locului cu 60 florini anual, al doilea a închiriat de la contesa Haller o cârciumă, o moară cu 2 pietre și o bucată de pământ pentru 250 florini anual. Aici este și un firez, ce-i aparține contesei Haller, care lasă să

fie duse la Sighet pe apă, scândurile tăiate aici. Alături de aceste mori aici este și o moară nobiliară.

Armaliștii, a căror număr reprezintă $\frac{1}{2}$ din totalul nobililor, plătesc taxe către comitat, porționaliștii însă, care sunt cca 40, plătesc impozit palatinal, împreună cu încartiruirea, în total 260 fl. și întrețin 2 soldați și jumătate.

Aici sunt ceva păstrăvi mici, pentru hrana locuitorilor. E puțină ghindă aici, și rodește foarte rar. Locuitorii se ocupă parțial cu cultivarea pământului, care prin hărnicie ar putea fi îmbunătățit, parțial cu creșterea vitelor cornute și a oilor, pe care le vărează pe proprii munți, și o altă se ocupă cu producerea plutelor, pe care le fac în același loc cu cei din Vișeu de Mijloc și cu aceleași mijloace le coboară la Sighet unde le vând la Cămara regală.

Moisei

Acest sat este situat la o milă mică de Borșa, pe lângă apa Vișeu și e format din nobili personaliști, armaliști și porționaliști.

Aici sunt 140 de case, din care personaliștii stăpânesc 67 case, armaliștii au 13 case și porționaliștii au 60 case. Aici locuiesc 610 locuitori, din care 210 bărbați, 210 femei, 100 băieți, 90 fete.

Limba este română, religia este greco-catolică, aici sunt 2 preoți greco-catolici și 1 diacon, împreună cu soții și copii. Aici e un evreu, care arendează cârciuma și o bucată de pământ pentru 80 florini/an.

Armaliștii au plătit pentru comitat în anul 1768 o sumă de 60 fl., porționaliștii au plătit 420 fl. Aici nu sunt deloc pești și nici ghindă. Locuitorii se hrănesc din cultivarea pământului, creșterea animalelor, dar mai ales cu confecționarea plutelor, pe care le coboară pe fluviul Vișeu până la Tisa, pe Tisa până la Cămara regală de la Sighet unde le vând. Aici nobilii se plâng că au fost în stare să meargă la comitat și erau de mult timp nobili în persoană și ca urmare au fost liberi de orice taxe, după ce s-au prezentat la comitat nu au mai fost recunoscuți ca nobili adevărați ci au fost decăzuți ca armaliști, și s-a întâmplat ca eu să fiu găzduit de un asemenea nobil, pe nume Ștefan Coman.

Săliște

E format din personalişti, armalişti şi porţionalişti.

În acest sat sunt 140 de case, din care 50 sunt ale nobililor personalişti, case armaliste - 30, case porţionaliste - 60, în care locuiesc 613 oameni, din care 202 bărbaţi, 207 femei, 110 băieţi, 94 fete.

Limba este română. Religia greco-catolică, aici sunt 2 preoţi greco-catolici, cu soţii şi copii şi 2 diaconi.

Aici e un evreu, cu soţie şi copii, care a arendat cârciuma de aici pentru 60 florini anual.

Aici sunt 4 mori, cu o piatră, unde se plătea pentru măcinat cu o anumită măsură, în loc de bani. Nu este loc de tăiat carnea, deoarece aici fiecare e liber să taie animale şi să vândă carnea. Armaliştii au plătit în 1768 taxă către comitat 170 florini, porţionaliştii au plătit mai bine de 300 florini şi au întreţinut 3 soldaţi călare. Aici nu sunt peşti, ghindă, brad pentru tăiat, totuşi locuitorii nu duc lipsă de lemne de foc, deoarece sunt aici ceva fagi albi şi multe tufişuri. Locuitorii se întreţin din cultivarea pământului, creşterea vitelor cornute şi a oilor.

Bocicoel

Acest sat mic este format din supuşi ai nobililor, din care sunt nobili unguri, dintre ei cei mai distinşi Paul Szaplanczai şi Dragus. Dar ce posedă ei în acest loc sau în alte locuri din Maramureş nu am putut afla din cauza deselor cumpărări şi vânzări.

Totuşi am fost asigurat că, la fel cu un număr mare de nobili care nu plătesc taxe, ce se găsesc în Maramureş, se găsesc tot atâţia care stăpânesc terenurile lor fără drept legal şi eu sunt de părere că strămoşii acestora, în timpul războaielor şi mişcărilor lui Rákóczy, parte din donaţiile acestuia, parte prin *fas et nefas* (prin ceea ce este şi prin ceea ce nu este îngăduit) şi le-au atras ca locuri pustii.

Aici sunt cca 40 de case, unde locuiesc 175 oameni, din care 46 bărbaţi, 46 femei, 46 băieţi, 37 fete

Limba este română. Religia este greco-catolică. Aici este un preot şi un diacon

Nu sunt evrei, crâșme, loc de tăiat carnea, ei își aduc băutura din satele învecinate ca Săliște, Dragomirești. Aici nu au pești, lemne de tăiat și ghindă, totuși nu le lipsește lemnul de foc. Acest loc a plătit în anul 1768- 150 florini ca impozit palatinal, împreună cu impozit către comitat și taxa de încartiruire și a întreținut 2 soldați călare. Supușii se ocupă cu cultivarea pământului și creșterea vitelor. Există plângerea, ca și în alte locuri din Maramureș, pe care o fac supușii, că după moartea unui supus, când acesta lasă moștenire, stăpânul de pământ o ia aproape pe toată pentru el, și sărmana văduvă rămâne cu o parte după placul stăpânului, sub pretextul că supusul ar avea toate ce lucrează pe pământul împrumutat lui, ca urmare stăpânul are toate drepturile acolo, după părerea mea acest lucru aduce cu sine urmări rele, anume că cine nu are moștenire bărbătească, nu are chef și zel să lucreze.

Dragomirești

Este un sat care e format la fel din 3 clase, și anume, nobili personaliști, armaliști și porționaliști. Aici sunt cca. 90 case, în care locuiesc 329 locuitori, din care 110 bărbați, 11 femei, 56 băieți, 32 fete.

Limba este româna, religia greco-catolică. Aici este un preot greco-catolic și un diacon.

Vânzarea băuturii este permisă aici fiecărui nobil personalist, totuși sunt 2 crâșme aici, arendate la 2 evrei, care plătesc taxă anuală de 30 florini, dar nu vând nimic în afară de țuică și acest sat datorită lipsei cerealelor și a scumpetei nu făcea țuică din secară, ci din ovăz, fructe de pădure sau conifere și orz. Se pare, că datorită plantei frumoase aici nu ar trebui să fie lipsă de secară, mulți locuitori, datorită loturilor mici de teren, se văd siliți să cultive mălai mai mult ca altceva, fiind mai spornic.

Ce plătesc aici armaliștii ca taxă pentru comitat, nu am întrebat datorită numeroaselor ezitări ale acestora, am aflat că porționaliștii trebuiau să întrețină 2 husari.

Tăiatul animalelor și vânzarea cărnii este permisă tuturor. Aici se găsesc 3 mori cu o piatră. Aici nu este ghindă, pești și lemn de brad

de tăiat, chiar și lemnul de foc trebuie adus de la un pic de distanță. Locuitorii se întrețin cel mai mult din cultivarea terenului, care ar putea fi îmbunătățită prin hărnicie.

Cuhea

Este un sat situat pe râul Iza, care datorită câmpiei frumoase pare să aibă un surplus de pâine, deoarece gleba sau bunătatea pământului nu este de ultimul grad, în realitate e invers, cel mai adesea se cultivă din belșug mălai, care vor produce restrângeri satelor așezate mai sus sau mai jos.

Aici se găsesc cca 150 case, în care locuiesc 466 oameni, din care 180 bărbați, 174 femei, 60 băieți, 52 fete și satul e compus parțial din personalști, parțial din armaliști și porționaliști. Limba este româna, religia greco-catolică, aici se găsește 1 preot și un diacon.

Tăierea animalelor și vânzarea cărnii este permisă fiecărui personalist.

Aici sunt 2 evrei, care au arendat cele 2 cârciumi.

Nu sunt pești, ghindă, lemn de foc de tăiat, chiar și lemnul de foc se aduce de mai departe. Locuitorii se întrețin cel mai mult din cultivarea pământului, creșterea animalelor și ceva oi, pentru care au pășuni nu prea multe.

Șieu

Este un sat cam la fel ca Cuhea și nu găsesc nimic deosebit ce ar avea acest sat față de altele. Aici se găsesc cam 120 de case, numărul locuitorilor este 427, din care 145 bărbați, 166 femei, 48 băieți, 68 fete. Locuitorii sunt personalști, armaliști, porționaliști. Religia este greco-catolică, limba este română

Aici sunt 3 evrei, care au arendat cele 3 crâșme de aici.

Ce plătesc armaliștii ca taxe pentru comitat și porționaliștii ca impozit palatinal nu am putut să află deoarece aici se află un vicejude, care refuză tare jurisdicția maghiară, totuși știu că porționaliștii întrețin 2 husari. Aici nu sunt pești, lemn de brad de tăiat și ghindă, iar lemnul de foc e un pic departe. Locuitorii se ocupă cel mai adesea din cultivarea pământului, un pic din creșterea vitelor cornute și oi.

Rozavlea

Acest sat este unul parțial fiscal, parțial aparține mai multor nobili, dintre care cei mai distinși și bogați sunt contele Teleky, Pataj, Szaplonecia, Petrovaj, Grigoraș, Dragoș, Kotyecz etc, care au aici cam 80 iobagi.

Satul este mai lung de 700 Klaster, așezat de-a lungul Izei, pe care omul trebuie să o treacă ca să meargă în satul Săcel și deoarece drumul principal spre Moldova trece pe aici, ar fi foarte necesar un pod, deoarece mai ales în timpul inundațiilor apa iese așa de tare, că nu se poate trece. Satul e format din cca 110 case, din care numai 10 aparțin supușilor Fiscului. În afară de asta este o așa numită curte, Curia, care are în interior multe terenuri, ca a celor 10 iobagi împreună. Ea e locuită de funcționarii Fiscului și aceștia au terenurile aparținătoare în arendă.

Supușii fiscali sunt în număr de 73, din care 11 bărbați, 12 femei, 18 fii, 16 fiice, 16 slujitori. Cei 17 nobili donatari nu plătesc nimic, porționaliștii, 22, plătesc porția, 40 florini ca taxe expensale. Cei 80 iobagi plătesc ca și contribuție 400 florini. Supușii fiscali plătesc contribuția lor către comitat și taxa către casa fiscului de 8 guldeni. Până acum aici a fost încartiruit un maistru călăreț. După dislocarea din octombrie aici au fost mutați 1 maistru de călărie, 1 maistru al pazei, 1 purtător de stindard, 1 trompetas, 1 croitor de steaguri, 1 frizer de câmp și 23 soldați ordinari. Casa în care locuiește maistrul de călărie este spațioasă și a fost lărgită să fie un cartier general.

Aici e un preot greco-catolic. Limba e română. Aici provizorul Fiscului are un salariu anual de 75 florini.

Cultivarea pământului constă aici, ca aproape peste tot în Maramureș din cucuruz și un pic de grâu, ovăz și orz, dar astea de departe nu așa de multe, cum ar putea să fie cultivate. Terenurile sunt aici foarte bune și ar putea aduce proprietarilor venituri bune dacă ar fi cultivate cu puțină hărnicie și ar fi îmbunătățite prin gunoie cât de puțină. Terenul în această câmpie e un pic nisipos, pe înălțimi e un pic încleiat, argilos, iar o parte este foarte bun, negru. Aici se cultivă legume, fasole și ceva pruni și meri pot fi văzuți aici, dar locuitorii mi-

au spus că aceștia dădeau roadă tot în al doilea an. Locuitorii au boi, vaci, berbeci, păsări, și ceva înaripate, dar de departe nu în cantități mari așa cum ar putea avea. Satul este destul de populat, dar totuși nu lucrează industrial și nu fac nimic ce ar aduce ceva bani locuitorilor. Câștigă ceva din transportul sării pe apă și pe uscat. Aici este o cârciumă fiscală și o moară, care sunt arendate împreună pentru 60 guldeni. Fiecare nobil are dreptul de cârciumărit, poate vinde țuică și chiar și un pic de vin.

Aici sunt 3 evrei, care ard țuică și o vând, luând în arendă de la nobili. Banii de toleranță îi plătesc în aceeași cantitate a întregului comitat, după ce au fost taxați de judele lor.

Lemn de foc nu au suficient aici. Au pășuni pentru vite în propriile hotare și anume din belșug, având în vedere numărul vitelor pe care îl au. Terenurile sunt, așa v-am spus, foarte fertile și prin hărnicia locuitorilor ar putea fi îmbunătățite. În rest nu cred că ar fi destul teren aici pentru a coloniza supuși.

La asta adaug că localitățile trebuie să fie așa descrise. Că se trece greu apa și podurile, mai ales când ies apele, de fapt pământul este cleios, nimic nu este reparat, cu atât mai puțin punțile. Așa cum am aflat în călătoria mea locuitorii comitatului nu văd cu plăcere când un străin ar dori să aibă succes în domeniul lor, așa cum am încercat eu, că mulți nobili nu își pot dovedi nobilitatea.

Concluzii

Descrierea comitatului Maramureș, întocmită cu ocazia măsurărilor topografice josefine, este una dintre cele mai cele mai vechi și complete surse istorice, care pentru prima dată în istorie operează cu prezentarea satelor și târgurilor maramureșene. Anterior, descrieri au fost făcute doar de stăpânii pentru posesiunile deținute.

Descrierea comitatului de către inginerul militar Carracioli de Ghelin în perioada 1767-1769 a fost făcută pentru toate localitățile, pe baza unei Instrucțiuni primite de la Viena, în care se specifica exact care erau punctele ce trebuiau urmărite, descrierea localităților, a populației, pe sexe și vârste, a impozitelor plătite, a veniturilor și beneficiilor obținute de locuitori. Generalul descrie populația nobilă,

ca nobili în persoană, armaliști și porționaliști, insistând pe descrierea obligațiilor celor trei categorii nobiliare, din care doar nobilii vechi ai Maramureșului, așa numiții personaliști erau scutiți de la plata dărilor și impozitelor către stat și comitat. La fel sunt descrise obligațiile supușilor iobagi și conform politicii mercantiliste imperiale și intereselor imperiului se fac propuneri de îmbunătățire a activității economice în toate localitățile descrise. Acestea au servit apoi pentru colonizările de populație străină ce au urmat, în special în localitățile în care Fiscul deținea facilități economice, cum ar fi sare, păduri, fiscale etc.

Eseu despre „Fericirea obligatorie”¹

„Femeia de valoare” „Yiddishe Mame” sau Tovarășă.

Femei evreice după cel de-al doilea război mondial Hedi Fried

Alina MARINCEAN, muzeograf I A
Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției

După cel de-al doilea război mondial femeile evreice s-au confruntat mai mult decât alte femei cu o pauză de rostire a identității lor feminine și apartenența la grupul etnic, religios și spiritual din care făceau parte.

Muzeul Holocaustului din Washington și Shoah Foundation² dețin o colecție impresionantă cu mărturii ale supraviețuitoarelor. O mare parte dintre martore afișează o atitudine aparent readaptată la valorile, cel puțin estetice ale societății contemporane. Discursul lor pare deja fluent, uneori lipsit de emoția inițială, de teroare, frică sau resentimente. O mare parte reușesc să povestească aproape detașat despre experiența războiului și însemnătatea lui în spațiul intim.

Literatura romantică prezintă femeia/mama evreică sub diverse forme punctând articulat cele două ipostaze promovate în comunitățile tradiționale din Europa dar nu numai: femeia ca „Yiddishe mame”³, alături de „O femeie de valoare”⁴. După război femeia a pendulat derivat între reminiscența unei yiddishe mame și femeia unei noi vieți golite de realitățile concrete, distruse atât de violent. Pe lângă provocarea de a se readapta la noua viață, evreica s-a confruntat și cu aspectele legate de tradiționalismul feminin și valorile ce priveau femeile. Cât de importante erau acestea? Cum se pot păstra? Merită păstrate, sub ce forme, cât de diluate, cum se pot adapta sunt doar

¹ Termen preluat de la Norman Manea, volumul omonim, Ed. Polirom, 2011

² www.ushmm.org <https://sfi.usc.edu/> cu o colecție de peste 54 000 de mărturii acest centru deține cea mai numeroasă colecție de mărturii orale în format digital din lume care tratează subiectul deportării și a experiențelor celui de-al doilea război mondial

³ Concept ce conturează imaginea stereotip a mamei evreice care se autosacrifică, cu discursuri nevrotice, promovarea numărului unu a „suplei gătită” dar totodată un concept care sugerează nostalgia după vechea lume a diasporei evreiești europene

⁴ Proverbe 10:31

câteva din întrebările care se conturează după cel de-al doilea război mondial.

În funcție de spațiul geografic în care s-au relocat după terminarea războiului femeile evreice au tranzitat la fel ca și alte victime un lung și anevoios proces de digestie a experienței războiului.

Pentru cele din Estul Europei întoarcerea la viață nu oferea o varietate și o libertate prea mare de aprofundare și descompunere organică a experienței războiului datorită unor realități istorice și sociale concrete. Astfel pentru majoritatea femeilor viața comunitară, rolurile și responsabilitățile de gen au rămas clar împărțite, ceea ce le-a permis să îmbrățișeze inițial cu entuziasm întoarcerea la viață cu atât mai mult cu cât se întorceau în spații geografice și culturale aparent familiare. Pentru restul femeilor confuzia și nesiguranța unei noi vieți era direct proporțională cu parametrii culturali, geografici, sociali și politici diferiți.

În literatura memoriei Holocaustului este întâlnită frecvent obsesia supraviețuirii. Comunitățile evreiești de pretutindeni indiferent de perspectiva economică sau socială conturată după război au convenit că cel mai important lucru era supraviețuirea colectivă a comunității și mai apoi a oferi tribut memoriei celor pe care i-au pierdut. Au existat însă și voci care avertizau asupra acestui „complex al supraviețuirii” și se punea sub semnul întrebării nu supraviețuirea însăși, ci mai curând valoarea unei supraviețuirii lipsite de conținut, de valoare spirituală, de dragul supraviețuirii însăși⁵.

Organizații de pretutindeni în lume au introdus în obiectivele principale aceste direcții. Dacă Israelul oferea perspective mai clare despre locul și rolul femeilor în societate nu același lucru s-a întâmplat cu femeile din Europa care aveau în fața un viitor relativ neclar și confuz. Pe de o parte se confruntau cu perspectiva unei societăți asimilaționiste care puneau în pericol atât supraviețuirea colectivă a unei comunități cât și participarea femeilor la redefinirea identității evreiești care se afla în pragul dezintegrării sau cel puțin al indifferenței temporare. Faptul că aceste societăți erau atât de liberale

⁵ Bernard Wasserstein, *Disparația Diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*. Ed. Polirom, pag. 214

Încât evreii nu mai trebuiau să-și ascundă originea etnică sau religioasă a dus la detașarea de consistența identității evreiești. În mod paradoxal faptul ca nu exista o presiune asupra acestui aspect în sine, reducându-l la nivelul unui apendice identitar, a dus la destrămarea legăturii și conexiunii create între om și originile sale.

Neclaritatea identității feminine de după cel de-al doilea război mondial a afectat semnificativ raportul demografic al comunității evreilor din Europa și implicit și a celei din Maramureș. Căsătoriile mixte, lipsa unei familii tradiționale evreiești, superficialitatea educației oferite în cadrul familiei în ceea ce privește componenta etnică, copii care nu se mai considerau evrei, dorința de asimilare, emanciparea femeii, toate au dus la diluarea identității feminine evreiești sau transformarea ei, fapt care a dus implicit și la scăderea numărului membrilor comunității-de la 4263 în 1956 la 46 de membri înregistrați în 2011 în întreg județul Maramureș⁶.

Ieșite din imediata realitate a războiului cele mai multe dintre ele au fost incapabile sau pur și simplu n-au dorit sau nu au putut să vorbească despre experiențele lor și s-au văzut puse în fața unor noi coordonate și provocări. Astfel femeia evreică se lupta cu acceptarea și integrarea în noile realități pe fondul unei mari traume nediseminate, neînțelese și nedigerate, nebeneficiind inițial de nici un fel de asistență de specialitate, acționând intuitiv în timp ce își contura noua viață. O parte dintre ele au încercat să se angreneze pe piața muncii și au avut această posibilitate în condițiile creșterii economice din anii 40-50. Multe dintre femei s-au grăbit să se căsătorească din dorința de articula cât mai curând parametrii unei vieți normale. Multe dintre căsătorii au fost căsătorii mixte care ani mai târziu au dus de cele mai multe ori la diluarea identității evreiești în cadrul familiei. Cele mai multe și-au ales parteneri care le puteau înțelege fără a pune prea multe întrebări legate de experiențele personale și scopul principal a fost crearea de urmaș. În general rolul în cadrul comunității evreiești al femeilor evreice la început s-a menținut în sfera discreției cu rare excepții unde personalități carismatice au făcut parte din

⁶ <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

personalul de administrație al comunităților evreiești. Aprinderea lumânărilor de Șabat și educația copiilor prin **informare** asupra tradiției evreiești au fost limitele discursului identitar feminin în această privință. Atenția acordată altă dată educației tinerilor, băieților în special, s-a îndreptat către studii seculare. Viața cotidiană din cadrul unei societăți noi ce presupunea integrare și asimilare a dus la despiritualizarea Șabatului astfel că ziua care încununa odată cu o atenție deosebită femeia evreică a devenit o zi obișnuită, desacralizând și rolul femeii în cadrul comunității. Acest fapt a dus și la pierderea uneia dintre cele mai atrăgătoare dimensiuni a farmecului domestic-bucătaria evreiască. Rețete evreiești care făceau odinioară deliciul unor momente intime au fost ignorate, uneori pierdute, născând peste ani variațiuni confuze ale denumirilor și ingredientelor felurilor de mâncare specifice. Se va observa însă o revigorare a acestei segment odată cu trecerea anilor, devenind unul de intimă conexiune cu tradiția evreiască a diasporei europene;

Cele mai multe dintre femei și-au dorit o cât mai grabnică revenire la o formă de normalitate a vieții astfel că s-au raliat repede la noile tendințe sociale, dorind să fie integrate cât mai curând în rândul celorlați, a cetățenilor cu drepturi depline, să aparțină unei comunități care să le redea sentimentul respectului de sine. Astfel educația și dezvoltarea unei cariere a devenit un aspect important al devenirii feminine, la fel de important ca realizarea unei familii;

După perioada acomodării cu noile realități, sondarea experienței lagărelor și a deportării a devenit pentru unele dintre femei un aspect major al activității lor, uneori o obsesie, o latură consistentă a personalității lor. O parte dintre ele s-au implicat și au fundamentat ceea ce s-a numit mai apoi generic educația Holocaustului.

Cercetările demonstrează că și la 50 de ani de la experiența lor în lagăr o mare parte dintre supraviețuitori au rămas bântuiți de aceasta și suferă în continuare de perioade de depresie, anxietate și simptome psihosomatice care le afectează traiul de fiecare zi. Dacă o mare parte dintre ei au realizat la un moment dat al vieții lor traumele

datorate Holocaustului și au căutat asistență specializată pentru a le face față alții au continuat să trăiască cu ele fără să caute ajutor⁷.

Literatura biografică bazată pe experiența lagărelor este plină de simptome care ulterior au fost utilizate de cercetători dar și de scriitori pentru a elabora lucrări ce au contribuit la „terapia” supraviețuitorilor. Deceniul „tăcerii amintirilor” de după război a fost încheiat de o bogată literatură biografică pe această temă, literatură care azi face parte din diverse programe educaționale. Terapia scrisului i-a ajutat pe o parte dintre supraviețuitori să depășească obstacolul împărtășirii experiențelor lor. Pentru Maramureș au fost publicate perspective feminine asupra evenimentelor din timpul celui de-al doilea război mondial care completează din perspectivă feminină evenimentele istorice din acea perioadă: Dora Apsan Sorell „Letters to Miriam”, Rothbart Hindi „The girl from Sighet” , Gisella Perl „ I was a doctor in Auschwitz” , Alice Koppel „Tapestry of hope”, Bilbool Rose „Personally speaking: deeds recounted from Sighet to Jerusalem”, Festinger David, D. Space „Janka”, Hedi Fried : „Drumul la și de la Auschwitz: fragmente de viață”, „Back to Life” (1997), „A treia viață” (2000), „Pendulul Vieții” (2003), Yocheved Artzi „Stealing German bread”(2009), Bernice Lerner „All the Horrors of War: A Jewish Girl, a British Doctor, and the Liberation of Bergen-Belsen”(2020).

⁷ Natan P. F. Kellermann, *Diagnosis of Holocaust survivors and their children*. Publicat în „Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences”, Vol. 36, No.1, pag. 1

Hedi Fried

Fig. 1 Familia Szmuk - captura de ecran din filmul Min Oro

Una dintre cele mai productive și mai candidе personalități feminine care și-a construit viața de după război în jurul experiențelor războiului a fost Hedi Fried. Ea a rămas profund legată de orașul natal Sighet, în ciuda distanței geografice. Aniversată și onorată la Sighet cu ocazia împlinirii a 97 de ani, Hedi Fried a fost decorată prin hotărârea Consiliului Local Sighetu Marmăției cu titlul de cetățean de onoare în vara anului 2021.

„Atunci când mă întorc la Sighet”, mărturisește Hedi Fried, „îmi aduc aminte de poveștile copilăriei mele și văd umbrele lor. Atunci când mă plimb pe străzi îi revăd pe ai mei mergând și venind. Dar ei de fapt nu mai sunt acolo, nici unul dintre ei.”

Fig. 2 Hedi Fried La Sighetu Marmăției (2008)

Hedi Fried (n.Szmuk), s-a născută la 15 iunie, 1924 la Sighetu Marmăției, într-o familie de evrei. Tatăl său Ignatz, mama Frida și sora Livi, faceau parte din ceea ce se poate numi clasa de mijloc a societății sighetene. Tatăl era antreprenor și deținea o firmă de împachetat.

A fost eliberată din Bergen Belsen în aprilie 1945 după ce a fost deportată la Auschwitz din Sighetu Marmăției, în mai 1944 și a trecut apoi prin lagărul de muncă de la Hamburg-Eidelstedt unde a lucrat în construcții. Împreună cu un grup de 10 000 de supraviețuitori este preluată prin „transportul Bernadotte” de Crucea Roșie din Suedia, unde va și rămâne tot restul vieții. Aici și-a întemeiat o nouă familie și a studiat psihologia. În anul 1984 în cooperare cu comunitatea evreilor din Stockholm a deschis un centru de reabilitare pentru supraviețuitorii Holocaustului. A început totodată terapiile pentru supraviețuitorii copii și copiii supraviețuitorilor. A devenit unul dintre cei mai populari vorbitori pe tematica deportării și a Holocaustului atât în școli cât și în alte contexte.

Discursurile ei au tratat subiecte nu doar legate de importanța depășirii tăcerii din jurul tendințelor antidemocratice și antisemite dar și despre efectele vindecătoare a celor care au puterea să spargă această tăcere și la nivel individual.

A primit numeroase premii în cadrul branșei psihologilor, premii pentru eforturile depuse pentru combaterea xenofobiei și un doctoratul onorific al Universității din Stockholm. A fost distinsă cu medalia Illis Cvorum și a fost numită Europeanul Anului în 1997. În 1998 a primit Natur & Kulturs Kulturpris, un premiu cultural pentru opera ei literară. În 2015 a fost distinsă cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Cavaler „în semn de profund respect pentru suferințele îndurate, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial”. În 2017 a fost decorată cu Ordinul de Merit al Republicii Federale Germania și în decembrie 2017 i s-a acordat Premiul Olof Palme pentru eforturile neobosite de apărare a drepturilor omului, iar în anul 2020 a fost distinsă cu premiul Națiunilor Unite suedeze pentru drepturile omului.

Hedi Fried a fost și manager al unor companii de produse medicale însă realizarea ei remarcabilă este organizarea și conducerea centrului de zi pentru supraviețuitori. A fost în același timp lector pe tematica Holocaustului, consultant al Guvernului Suedez pe aceeași tematică și totodată profesor la Institutul pentru Educația Profesorilor din Stockholm.

Confruntată cu aceleași provocări ca și celelalte femei evreice supraviețuitoare, a recunoscut că acest aspect legat de împărtășirea experiențelor ei au motivat-o să persevereze pozitiv chiar „să mă mențin în viață” după cum mărturisește. A reușit să transforme experiențele sale traumatice într-un proiect constructiv și vindecător. Și-a folosit o parte din dimensiunea personală în dezvoltarea profesională și în același timp a fost una dintre deschizătoare de drumuri pe această proiecție, Institutul pentru educația profesorilor din Stockholm, la care ea a predat, fiind printre primele din Europa care au avut predarea holocaustului ca materie de studiu.

Legată profund de locurile în care a cunoscut bucuria unei vieți depline și fericite, de plimbările pe malul apei și de muzica din parcul

central, Hedi Fried încă mai povestește cu drag despre Sighetul de altă dată. Evocările lui stau la baza înțelegerii colapsului etic, moral și emoțional pe care orice supraviețuitor al Holocaustului îl trăiește într-o lume în care toate valorile se prăbușesc fără avertismente sau explicații. Lupta neobosită de a trăi din nou bucuria vieții, după ce umilința, frica și pericolul unei morți în suferință te bântuie o viață întreagă, nu se termină nicicând pentru acești supraviețuitori.

„Puțini oameni sunt atenți la felul în care oamenii gândesc și la felul cum se poartă, la motivele subconștiente ale purtării lor. Dar dacă nu ne punem întrebări legate de felul în care o persoană funcționează, de felul în care noi înșine gândim și ne purtăm cum putem știi de ce unele lucruri se întâmplă în felul în care se întâmplă” spunea Hedi Fried în unul dintre interviurile date.

Experiența întunecată a deportării și a lagărelor de exterminare și muncă nu i-au știrbit lui Hedi Fried grija și înțelegerea față de semenii săi și nici nu i-au înveninat sufletul cu răzbunare. Cu răbdare și perseverență a căutat un drum cât mai onorabil pentru a-și reclădi viața și a oferi câteva explicații și soluții la unele dintre cele mai întunecate evenimente ale secolului trecut.

Ancorată profund în reflecție, analiză și observații a ales educația ca o cale de a promova mesajul ei democratic de luptă împotriva xenofobiei și de a menține vie în conștiința umanității monstruozitatea Holocaustului și lupta împotriva oricărei forme de genocid.

„Cafe 84” proiectul ei cel mai îndrăzneț și inovativ, a început ca urmare a acestei nevoi a unei forme de justificare a existenței, a unei forme de fericire, una obligatorie a celor care au supraviețuit războiului și ororilor lui. A răspuns unor dorințe mai mult sau mai puțin articulate a supraviețuitorilor, inițiativa urmând vizitelor la Stockholm a lui Shamaï Davidson, unul dintre cei mai recunoscuți psihiatri israelieni, un pionier în problematica existențială a supraviețuitorilor. Hedi Fried a fost cea care a preluat acest centru ca proaspătă absolventă de psihologie însă puternic ancorată în

problematică și cu o forță uriașă motivațională dublată de propriile experiențe⁸.

Fiind un centru cu perspective complet noi, Fried s-a confruntat cu o serie de probleme din partea membrilor. Majoritatea dintre ei erau purtătorii unor simptome grave ale sindromului vinei supraviețuitorului ce includeau stări de oboseală acută, probleme de concentrare, exagerări ale expresiei durerii, vină, anxietate, depresie, probleme legate de somn, simptome post traumatice etc.

Aceste aspecte deosebit de delicate combinate cu lipsa de încredere a membrilor precum și a chestiunilor legate de administrarea centrului au făcut necesară schimbarea metodei de analiză și terapie a membrilor. Unul dintre obiectivele acestui proiect a fost ca cei care erau înscriși în cadrul acestui program să poată să comunice aspecte legate de experiențele lor, iar pe termen lung să poată să coabiteze, să trăiască cu amintirile și experiențele trecutului.

Cea mai mare provocare a constituit-o crearea unei platforme comune pentru cei care frecventau acest loc, iar Fried a mizat pe faptul că, deși șubrezită temporar, identitatea evreiască reprezentată de unele tradiții evreiești de dinaintea războiului, poate să fie liantul comun al acestui grup. Era elementul suficient de consistent care să atragă la început membri, să-i conecteze și mai apoi să-i dezvolte înspre dezbatere și vindecare. Astfel că, în fiecare vineri seara membrii centrului se întâlneau în cadrul cafenelei, în jurul tradițiilor de Șabat pentru ca încet să se aprofundeze temele centrale ale experiențelor personale. Acceptarea trecutului, adaptarea la noile realități au fost principalele provocări ale supraviețuitorilor.

Modelul „Cafe 84” a fost preluat și de alte organizații europene și au stat ca exemplu de bună practică pentru diverse grupuri fie ele etnice, religioase, sociale sau de altă natură.

Pendulând între pasivitate, blazare și nevoie, putem concluziona că acești oameni, femei sau bărbați, cu sau fără asistență de specialitate au reușit să dezvolte o rezistență și o putere de recuperare și de gestionare uimitoare a experiențelor lor construind

⁸ Hedi Fried, *A treia viață*, ed. Vremea, București, 2011

după puterea și personalitatea fiecăruia o nouă realitate, un nou mod de a percepe fericirea.

Fără doar și poate Hedi Fried rămâne unul dintre cazurile exemplare de integritate morală și devotament pentru viața umană, o personalitate plină de candoare care face onoare nu doar comunității evreiești din Sighet ci întregului oraș și întregii țări.

Bibliografie

Bódi, Lóránt, *The Documents of a Fresh Start in Life: Marriage Advertisements Published in the Israelite Newspaper Új Élet (New Life) Between 1945–1952.*, Hungarian Historical Review 6, no. 2 (2017): 408–30. JSTOR, www.jstor.org/stable/26374324, accesat pe 24 noiembrie 2020.

Cosman, Ioana, *Holocaustul din Transilvania de Nord*, studiu de istorie orală, Cluj Napoca, Editura Argonaut, 2010.

David, D. Space, *Janka Festinger's Moments of Happiness: Her Holocaust Letter and More*, Editura CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015

Fried, Hedi, *Drumul la și de la Auschwitz: fragmente de viață*, Editura Vremea, București, 2007

Fried, Hedi, *A treia Viață*, Editura Vremea, București, 2011

Fried, Hedi, *Pendulul Vieții*, Editura Vremea, București, 2003

Kellermann, P. F Natan, *Diagnosis of Holocaust survivors and their children* în Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences, Vol.36, 1999

Kichelewski, Audrey, *To Stay or to Go?: Reconfigurations of Jewish Life in Post-War Poland, 1944-1947*, în „Seeking Peace in the Wake of War: Europe, 1943-1947”, editor Stefan-Ludwig Hoffmann et al., Amsterdam University Press, Amsterdam, 2015. JSTOR, www.jstor.org/stable/j.ctt18z4gn8.11 accesat pe 24 noiembrie 2020

Koppel, Alice, *Tapestry of hope*, Editura Cathedral City, California, 1988

Perl, Gisella, *I was a doctor in Auschwitz*, Lexington Books, 2019

Pintea, Aura, *Imaginea evreilor din Maramureș în memoria colectivă*, Editura Argonaut, Cluj Napoca, 2016

Wasserstein, Bernard, *Disparația Diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*, Editura Polirom, 2000.

Yochevet, Artzi, *Stealing German Bread*, Editura Xlibris, 2009

<https://jwa.org/> - Jewish Women Archives

<https://sfi.usc.edu/>

www.ushamm.org

Contribuții la istoria breslelor din Sighet

Muzeograf Alin Spiridon PRALEA

Muzeul Maramureșan

Sighetu Marmăției

Anul acesta, Secția de Istorie a Muzeului Maramureșean a organizat o expoziție tematică dedicată breslelor sighetene. Cu această ocazie au fost expuse documente (privilegii, statute, registre de procese verbale), obiecte de breaslă (lăzi, table, sigilii) și unelte. Acestea au aparținut breslelor tăbăcarilor și cizmarilor din Sighet, iar după desființarea breslelor și a asociațiilor de meșteșugari, care le-au urmat, au rămas în proprietatea familiilor ultimilor conducători ai acestor organizații, fiind achiziționate de muzeul nostru la sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut. În urma procesului de pregătire a expoziției am adunat unele informații care considerăm că ar contribui la cunoașterea istoriei și evoluției breslelor în bătrânul nostru oraș.

Nu vom insista asupra rolului economic, social și politic pe care breslele l-au jucat în tot spațiul european, în Evul Mediu și Epoca Modernă; considerăm aceste aspecte a fi cunoscute. Ne vom limita în a defini breslele ca organizații de artizani care locuiesc în aceeași localitate, practicând aceleași meserii sau meserii înrudite (ex. pantofar, tăbăcar). Pe lângă activitatea de producere de bunuri, breasla se ocupa de pregătirea profesională a ucenicilor, acorda certificate de calificare profesională și dreptul de funcționare al unui atelier, după ce respectivul atelier era acceptat în breaslă.

Pentru a înțelege evoluția breslelor din Sighet, vom face o scurtă trecere în revistă a principalelor momente din istoria breslelor în spațiul maghiar.

Breslele sau țeherile au apărut în spațiul maghiar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dar dezvoltarea lor a fost întreruptă la mijlocul secolului al XVI-lea pentru o perioadă de aproape 150 de ani,

odată cu ocupația otomană care a determinat ruperea legăturilor cu vestul Europei, un lung șir de războaie, epidemii și depopulare.¹

Nu avem nicio informație despre formarea primelor bresle din Sighet. Cele mai vechi bresle menționate de opisurile arhivelor maghiare accesibile pe internet sunt Breasla Tăbăcarilor² și Breasla Pantofarilor³, ambele menționate în 1597. De asemenea, în 1691, la Adunarea generală a comitatului, când au fost hotărâte contribuțiile pentru construirea Casei Comitatului, sunt menționate breslele pantofarilor, cizmarilor, măcelarilor și croitorilor⁴. Observăm că, din cele două bresle menționate în 1597, doar Breasla Pantofarilor mai apare în 1691. Este posibil ca cele două să se fi contopit, era foarte des pantofarii se ocupau și de tăbăcit.

Începutul secolului al XVIII-lea este marcat de Răscoala lui Francisc Rákóczi (1703-1711) și de Războiul austro-turc (1716-1718), astfel breslele și-au reluat dezvoltarea doar după Pacea de la Passarowitz din 1718. După acest moment, dezvoltarea acestora va lua o amploare fără precedent.⁵

În evoluția breslelor în spațiul maghiar în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea putem distinge trei perioade deosebite⁶:

1. Perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVII-lea și deceniul patru al secolului al XVIII-lea. Este o perioadă de refacere a breslelor, amintim aici legea din 1715, care reafirmă vechile privilegii ale breslelor, dar și legea din 1723, care acorda o scutire de la plata impozitelor pe o perioadă de 15 ani artizanilor veniți din vest.⁷

¹ Tamas Farago, *The Hungarian guild system in the eighteenth-nineteenth century: some quantitative evidences*, 1995, p.5,

https://www.researchgate.net/publication/331162219_The_Hungarian_guild_system_in_the_eighteenth-nineteenth_century_some_quantitative_evidences

² https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_8527/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

³ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_8704/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

⁴ Livia Ardelean, *Istoria Economică și socială a Maramureșului între 1600-1700*, Ed. Ethnologică, Baia Mare, 2012, p.294

⁵ Tamas Fargo, *op. cit.*, p.6

⁶ *Ibidem*, p 6

⁷ Marianne Kaszás, *Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai*, în *Levéltári módszertani és oktatási füzetek* nr.2, Budapest, 1996, p. 8

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevModOktFuz_02/?pg=8&layout=s

2. Perioada cuprinsă între deceniul patru al secolului al XVIII-lea și 1850, în care Curtea de la Viena duce o politică prin care dorește să controleze și să uniformizeze breslele, transformându-le din organizații autonome în organizații controlate de stat. Această tendință este evidentă încă din 1729, an în care este publicată legea potrivit căreia fiecare breaslă trebuia să aleagă un comisar dintre magistrații orașului sau ai comitatului⁸, acest lucru constituind o violare evidentă a autonomiei breslelor. În acest sens interpretăm inscripția de pe tăblia interioară a lăzii Breslei cizmarilor, datată 1832 și aflată în patrimoniul Secției de Istorie a Muzeului Maramureșean. Inscripția reprezintă o dedicație închinată comisarului Breslei cizmarilor din Sighet, Sajoi Man László (Vasile), Szolga Biro. Amintim că Vasile Man de Șieu a ocupat funcția de szolgabiro între 1817-1834, a fost tatăl comitelui suprem al Maramureșului Iosif Man și bunicul matern al academicianului Ioan Mihalyi de Apșa.

*Tăblia interioară a lăzii breslei cizmarilor, datată 1832,
cu inscripția dedicată lui Vasile Man de Șieu*

Politica de anulare a autonomiei breslelor a fost continuată prin edictele împăratului Carol al VI-lea, din 1731-1732, prin care anula limitarea numărului de meșteri și de calfe din cadrul breslelor. De asemenea, fiica și urmașa sa la tronul Ungariei, Maria Teresa, cere, în anul 1761, reemiterea tuturor privilegiilor de breaslă, pe motivul că ele vor trebui să aibă un text standardizat, aprobat de monarh. Aceste noi

⁸ *Ibidem*

privilegii au reafirmat monopolul economic al breslelor dar, în același timp, au reglementat obligațiile sociale, religioase și militare ale acestora.⁹

În urma acestui edict, în 1771, au fost emise privilegiile breslelor pantofarilor¹⁰, tăbăcarilor¹¹, croitorilor¹², fierarilor¹³ și cizmarilor¹⁴ din Sighet.

Începutul secolului al XIX-lea aduce noi reglementări care sporesc controlul statului asupra breslelor. Prin legile din 1805 și 1813 se reglementa organizarea internă a breslelor, iar în 1815 este emisă o nouă lege de reemitere a privilegiilor¹⁵. Astfel în 1830 sunt reemise privilegiile breslelor tăbăcarilor¹⁶ (privilegiu aflat în colecția Muzeului Maramureșean), croitorilor¹⁷ și cizmarilor¹⁸.

Dacă în 1830 sunt emise privilegiile breslelor care sunt amintite și în secolul al XVIII-lea, și chiar în secolele anterioare, în 1833 sunt emise șapte privilegii de breaslă, acordate sticlarilor¹⁹, fabricanților de arme (puskamüves)²⁰, lăcătușilor²¹, fierarilor²², tâmplarilor²³,

⁹ Ibidem

¹⁰ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_6060/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹¹ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3766/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹² https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3767/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹³ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3942/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹⁴ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3768/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹⁵ Marianne Kaszás, op.cit. p.9

¹⁶ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3766/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹⁷ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3767/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹⁸ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3768/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

¹⁹ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3946/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

²⁰ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3947/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

²¹ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3945/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

²² https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3942/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

²³ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3944/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyY3NzemlnZXQifQ

rotarilor²⁴, strungarilor²⁵. Dintre cele șapte, doar breasla fierarilor a mai fost menționată anterior, celelalte șase sunt nou apărute. În 1844 o nouă breaslă din Sighet primește privilegiu de funcționare, este vorba de breasla olarilor²⁶.

Ultimele bresle sighetene își primesc privilegiile în 1845, este vorba despre breslele blănarilor²⁷, curelarilor²⁸ și sforarilor²⁹. Toate sunt menționate pentru prima oară.

Pe lângă breslele sus amintite, mai sunt menționate fără data emiterii privilegiilor, breslele năsturarilor³⁰ și ale pantofarilor germani? (varga (német) céh)³¹.

Nu putem să nu observăm că majoritatea breslelor din Sighet apar pentru prima oară în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Din totalul de optsprezece bresle menționate, nouă apar pentru prima dată în această perioadă.

3. O a treia³² și ultimă perioadă a breslelor debutează la sfârșitul Revoluției de la 1848 și ține până în 1872, anul desființării breslelor. Noile idei liberale privitoare la economie, cumulate cu o nevoie de piață a unor cantități tot mai mari de produse industriale au făcut ca, în această perioadă, breslele să nu fie privite cu ochi buni în societate. Ele nu au fost desființate imediat dar, treptat, a fost interzisă înființarea de noi bresle, apoi a fost permisă activitatea industrială în afara breslelor, ele pierzându-și astfel vechile monopoluri. În 1872 breslele au fost în cele din urmă dizolvate, legea permițându-le să se

²⁴https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3943/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

²⁵https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_3948/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

²⁶https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_4041/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

²⁷https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_5430/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

²⁸https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_5432/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

²⁹https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_5431/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

³⁰https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_6999/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

³¹https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a130_cehek_8705/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYXJhbWFyb3NzemlnZXQifQ

³² Tamas Farago, *op. cit.*, p. 6

transforme în asociații de meseriași³³, formă sub care au funcționat în spațiul nostru până în 1947³⁴.

Sigiliul Asociației cizmarilor din Sighet, 1872

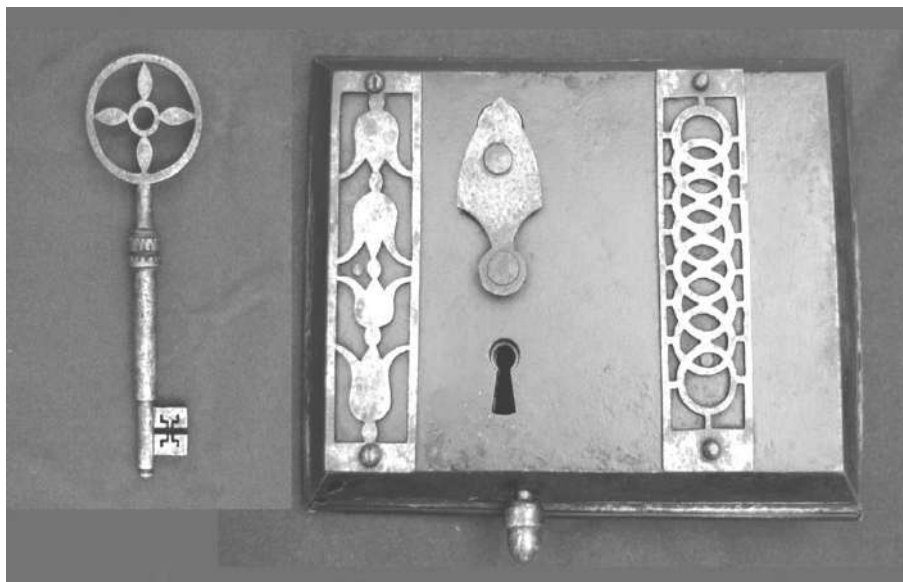
Am făcut această scurtă incursiune în istoria breslelor sighetene ca un preambul pentru prezentarea unui obiect foarte special din colecția *Bresle* a Secției de Istorie a Muzeului Maramureșean. Este vorba de o broască de poartă cu cheie, donată muzeului în 1975 de către doamna Ileana Repede, „pentru a fi păstrată în localitatea unde tatăl meu a luat-o cu el și și-a dezvoltat toată activitatea până la adânci bătrânețe”. Broasca în discuție, realizată manual, a fost lucrarea de atestat în cadrul examenului de calfă (muncitor calificat) susținut de tatăl ei, Varga Gustav, în 1872, în cadrul Breslei lăcătușilor din Arad. Cu toate că s-a născut și s-a format în Arad, Varga Gustav și-a desfășurat întreaga activitate în Sighet, unde a deschis un atelier de lăcătușerie, în clădirea de pe strada 22 Decembrie, clădire pe care și

³³ Marianne Kaszás, *op.cit.* p. 10-14

³⁴ Ultimele documente din arhivele Breslelor cizmarilor și tăbăcarilor, aflate în patrimoniul Secției de Istorie a Muzeului Maramureșean, datează din 1947.

astăzi se păstrează firma sa realizată din fier forjat, reprezentând un balaur cu cheie.

Broasca are un mecanism de funcționare clasic, tăieturile din „floarea cheii” intră în niște uluce, ceea ce face ca broasca să fie aproape imposibil de deschis fără cheia originală. Ca tipologie, acest sistem a fost inventat de Robert Barron, în 1778, purtând numele de double-acting tumbler lock (încuietoare cu dublu efect).

Alături de firma de fier forjat, de pe strada 22 Decembrie, broasca de poartă din colecția noastră constituie o mărturie a măiestriei și priceperii meșteșugarilor de altă dată și, în același timp, poate și un îndemn pentru redescoperirea istoriei economice a multiseclarului nostru oraș.

Atașam în continuare scrisoarea doamnei Ileana Repede, adresată Muzeului Maramureșan în 1975.

Către,

MUZEUL DE ISTORIE
SIGHETUL MARMATIEI

Fiind originară din Sighetul Marmatiei, ori unde m-aş afla simt o mîndrie şi o plăcere ori de cîte ori văd sau aud lucruri frumoase despre oraşul meu.

Am avut casa părintească în strada Lenin nr.22, unde la poartă se găseşte o cheie mare de fier forjat, care reprezenta firma tatălui meu Varga Gustav, fost lăcătuş-mecanic.

Casa s-a vîndut şi am auzit că cineva ar fi vrut să demonteze cheia şi să o vîndă ca fier vechi, dar Consiliul Popular nu a admis sub motivul că rămîne ca un document istoric despre trecutul breslei meseriaşilor din Sighet, care în secolul trecut şi la începutul secolului XX a avut o organizaţie puternică în acest oraş. M-am bucurat de acest fapt, sînt mîndră că obiectele lucrate de tatăl meu au devenit "documente istorice". Aceasta m-a determinat să mai adaug la acest document şi o broască de fier pentru poartă, lucrată manual de tatăl meu cu ocazia promovării lui de "călfă" lăcătuş-mecanic, care a avut loc în anul 1860 la vîrsta de 14 ani. Dinez această broască muzeului pentru păstrare posterităţii, dovedind arta şi destoinicia ce se cerea acum 115 ani unui ucenic lăcătuş-mecanic, pentru a deveni călfă. (Menţionez că tăieturile din floarea cheii intră în broască în nişte uluce, ceea ce face ca broasca să fie imposibil de deschis fără cheia originală. Nu se poate afla secretul decît prin demonstrarea broaştei.) (Un caz similar de secretul deschiderii unui lacăt există şi azi la Arad, care cu toată tehnica de azi nu l-a putut nimeni descula). Unii urmaşi ai tatălui meu au vrut să o monteze pe poarta lor în altă localitate, alţii să o ducă cu ei în Ungaria, dar eu nu am lăsat-o, urmînd a fi păstrată în localitatea unde tatăl meu a luat-o cu el şi şi-a dezvoltat toată activitatea pînă la adînci bătrîneţe.-

Mai menţionez că toată fierăria forjată din holurile, scările, sălile şi "camera tezaurului" de la sediul fostei bănci naţionale din Sighet sînt lucrate în atelierul tatălui meu şi de mîna lui.-

Cîteva date biografice :

. / ...

Este născut în anul 1858 în Arad, a urmat școala primară în Arad 4 ani apoi a intrat ca ucenic, nu știu la ce meștru. După terminarea uceniciei a fost promovat calfă ca urmare a acestei "broaște de poartă". Nemaifiind angajat de fostul patron a plecat "în lume" pentru a-și câștiga existența ca lăcătuș-mecanic migrator, pînă a ajuns la Sighetul Marmăției. S-a stabilit aici și-a deschis un atelier în casa de mai sus, care însă era mult mai mică și s-a căsătorit cu proprietara casei. Proprietara nu a trăit mult, el a mănținut casa și s-a recăsătorit în 1892 cu mama mea György Ilka zis Ilona. Din căsătorie au rezultat opt copii, patru băieți și patru fete. Un băiat a murit la vîrstă de 6 ani în 1902 iar doi băieți Agoston și Alexandru i-a reținut pe lîngă el, calificîndu-i tot lăcătuși-mecanici lucrînd în același atelier pînă s-au căsătorit plecînd în altă localitate. Agoston zis Didi a decedat în Dej în 1957, iar Alexandru a decedat în 1942 contractînd ~~înd~~ pe ^{înd} în războiul mondial febră tifoidă, lăsînd în urmă patru copii minori.

Tatăl meu a murit în anul 1933 Martie în Sighet în vîrstă de 75 ani, iar mama mea a murit în 1956 în Brașov unde se afla cu mine, în vîrstă de 82 ani. Ambii sînt înmormîțați în cimitirul reformat din Sighet.

Fiind considerat un om onest, din toate punctele de vedere, a fost ales în mai multe rînduri membru în consiliul breslei meseriașilor, în consiliul comunal și a fost mulți ani prim episcop al bisericii reformate din Sighet.

Sper că aceste obiecte vor rămîne permanent în muzeul din Sighet, completînd astfel frumoasa acțiune a înființării și dezvoltării acestui muzeu.

Cu stimă
Ileana Repede născută Varga
Cea mai mică fată a lui Varga Gustav.

Brașov, la 10 iunie 1975.-

Bibliografie

ARDELEAN, Livia, *Istoria Economică și socială a Maramureșului între 1600-1700*, Editura Ethnologică, Baia Mare, 2012

EPSTEIN, S. R., PRAK, Maarten, *Guilds, innovation, and the European economy, 1400-1800*, Cambridge University Press, 2008

FARAGO, Tamas, *The Hungarian guild system in the eighteenth-nineteenth century: some quantitative evidences*, 1995

KASZÁS, Marianne, *Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai*, în *Levéltári módszertani és oktatási füzetek* nr. 2, Budapesta, 1996

PAVELESCU, Eugen, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970

Țara Maramureșului - o monadă etno-istorică în continuă reconfigurare teritorială

Dr. Ilie GHERHEȘ

Muzeul de Etnografie și Artă Populară Baia Mare

A vorbi despre heraldica Maramureșului, despre „sângele albastru” al acestui ținut cu o istorie înrădăcinată adânc în legendă dar, în același timp și ca model de evoluție pentru toate zonele intracarpaticе, înseamnă a vorbi despre conținutul noțiunii de „țară”. În România există mai multe provincii ilustrative pentru mentalul nostru, până într-acolo încât să fie modele de demnitate istorică. Aici, la noi, în Maramureș s-a constituit și s-a conservat cel mai bine conținutul paradigmei devenirii noastre, de la momentul roirii populației romanizate, peste dacii liberi din zonă, iar apoi, remanent, cu toate valurile populațiilor migratoare.

La anul 1199 Maramureșul a fost amintit pentru prima dată în documentele Cancelariei maghiare, de către regele Emeric sau Imre al Ungariei (1196-1204), în timpul unei vânători cu peripeții; Maramureșul fiind perceput atunci ca o entitate politico-statală distinctă de Ungaria, situată în afara granițelor ei nord-estice.

Începând cu secolul al XIV-lea, în Maramureș s-a produs o infiltrare de populație slavă, mai ales în partea dreaptă a Tisei unde, în secolul al XVIII-lea, aceasta deținea ponderea majoritară, deja; în fapt s-a produs o primă ruptură, pe dinăuntru, a fizionomiei etno-sociale a ținutului.

Ofensiva agresivă a regalității maghiare a determinat, cu timpul, divizarea nobilimii locale maramureșene, între cei care au plecat capul și au adoptat noile rânduieli și, pe de altă parte, rezistența demnă a unora, timp de cel puțin două decenii (1342-1363). Cea de-a doua facțiune a sfârșit prin decizia istorică a voievodului Bogdan din Cuhea de a abandona lupta, de a-și părăsi locurile natale și de a descăleca în Moldova, în fruntea unor cnezi locali loiali (aprox. 100-200 de familii). Aceasta a fost a doua ruptură, tot pe „dinăuntru”, de data aceasta a ființei naționale române care a determinat, în alt plan, întemeierea a două ramuri nobiliare puternice maramureșene: Dinastia Mușatinilor în Moldova, pe

linia patrilineară a lui Bogdan Vodă și Dinastia Dragfienilor, cu rol prestigios în economia nobiliară a Transilvaniei, evident de expresie maghiară. Ceilalți nobili locali au rămas să-și conserve, cu demnitate, mândria ascendenței lor ilustre.

Din punct de vedere al istoriografiei naționale, istoria Maramureșului este un fel de „prințesă”, dar este și un martor de netăgăduit, folosit ca model de către pedagogia istorică în înțelegerea devenirii noastre și pentru alte regiuni: Transilvania, Banat, Crișana ș.a. Cert este că până astăzi Maramureșul nu a rămas ca o simplă enzimă istorică, el a știut să-și conserve o identitate națională prin limbă, credință, conștiința naționalității, dar și a originii sale din dacii liberi, costum popular, arhitectură vernaculară din lemn ș.a.

După cum se știe, o anumită perioadă instituțiile comitatului și ale voievodatului au coexistat, dar începând cu regele Ludovic I de Anjou (1342-1382) s-a impus sistemul promovat de către rege, comitatul, iar în plan social s-a trecut la înnobilarea liderilor românilor; proces care a durat până în anul 1917, uneori căzând în desuetudine.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, numit „secolul naționalităților”, Maramureșul a evoluat în trendul deșteptării naționale, al consolidării identității sale etnice românești. Este uluitor faptul cum niște prunci de țărani înstăriți, de nobili locali, s-au aventurat în acea perioadă, în domeniul învățământului, reușind să cucerească totul pentru acele timpuri, adică învățământul, profesiile, scena politică națională ș.a.

În perioada primului război mondial peste 10.000 de maramureșeni au fost mobilizați pe frontul austro-ungar, iar la sfârșitul acestuia, cei care s-au putut întoarce acasă aveau cristalizat sentimentul național, fiind în linia întâi între cei care și-au asumat lupta pentru idealul Marii Uniri. La Alba Iulia, la Mărita Adunare Națională din 1 Decembrie 1918, peste „larma de bucurie” făcută de către cei 100.000 de români care hotărâseră unirea „de la Nistru până la Tisa”, delegații din întreg Maramureșul și-au făcut auzit glasul, perturbând ceremonia, creând un adevărat incident istoric și cerând ca și ei să fie cuprinși în hotarul României Mari.

N-a fost să fie așa, iar după tratativele de pace de la Paris, România a devenit principala „beneficiară” a Tratatului de Pace de la Trianon (4 iunie 1920). Documentul istoric inestimabil a fost ratificat, pe

rând, de către Corpurile Legiuitoare ale României, după cum urmează: 17 august 1920 - Senatul, 20 august 1920 - Camera Deputaților și, respectiv, 30 august 1920 de către regele Ferdinand I (1914-1927). În altă ordine de idei, la 14 noiembrie 1920, Tratatul de pace de la Trianon a fost „acceptat” și de către Adunarea Națională a Ungariei; acesta intrând în vigoare din 26 iulie 1921, după ce, în prealabil, a fost asumat și semnat de către toate celelalte state implicate.

Prin Tratatul de pace de la Trianon, Maramureșul voievodal a suferit o amputare teritorială gravă, luându-i-se două treimi din teritoriul istoric; în consecință, 3.381 km² i-au revenit Regatului România, iar 7.119 km² au fost atribuiți Republicii Cehoslovacia.

Cu toate că locuitorii din dreapta Tisei au făcut parte, de facto, din statul român, între 1 Decembrie 1918 și 26 iulie 1921 și că până și etnia ruteană de aici gravita înspre România, pe de o parte și de frica perspectivei bolșevizării, totuși România s-a supus hotărârilor tratatelor de pace, în mod nedrept, față de acești locuitori.

În uvertura celui de-al doilea război mondial, România a fost ofertată încă de două ori cu teritoriile din dreapta Tisei. Prima dată s-a întâmplat la 1 noiembrie 1938 când, în contextul Primului Dictat de la Viena (2 noiembrie 1938), o delegație de lideri din dreapta Tisei s-a deplasat la București solicitându-i regelui Carol al II-lea (1930-1940) să participe la aceste pertractări și să ceară revenirea la România, a Maramureșului voievodal întreg. Cel de-al doilea moment istoric s-a consumat în martie 1939 când abatele Augustin Voloșin, președintele autoproclamatei Republica Ucraina Subcarpatică, a solicitat „fuziunea” acestui stat nou creat cu Regatul România. Regele și oamenii săi politici decidenți și-au păstrat cumpătul și neutralitatea onorantă respingând propunerea, deoarece România făcea parte, împreună cu Cehoslovacia și Iugoslavia, din Mica Înțelegere (1921) și nu putea accepta să fie părtașă la dezmembrarea statului vecin și prieten.

La sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale (1 septembrie 1939 - 9 mai 1945) Maramureșul a mai trecut printr-o primejdie de a fi copleșit. Între 20 ianuarie 1945 și 9 aprilie 1945, Sighetul și o parte dintre localitățile ucrainene de pe văile Tisei și Vișeuului au fost bătute de spectrul integrării la Ucraina Subcarpatică, sub conducerea avocatului aventurier, speculant al ocaziilor istorice, Ivan Odoviciuc. Tentativa de

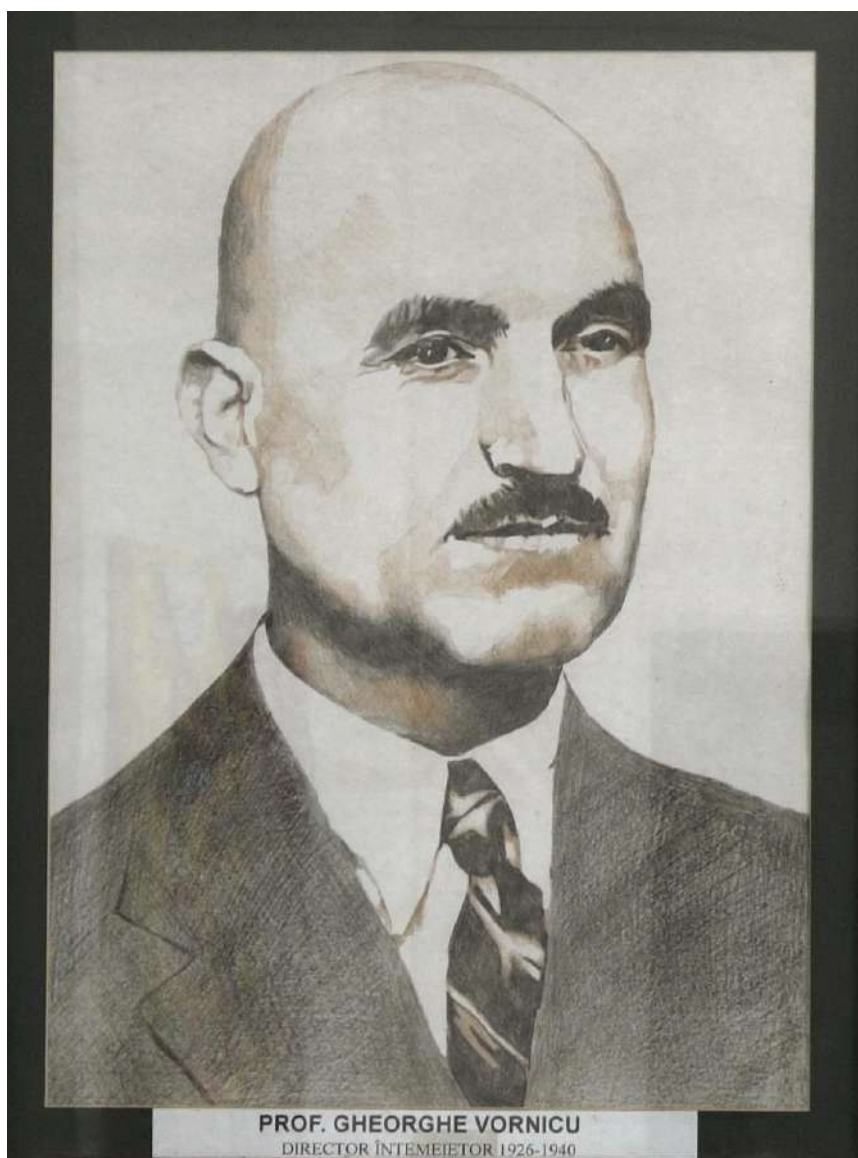
rapt teritorial a eșuat prin implicarea energetică a liderilor români locali, a Bucureștilor și, mai ales, a liderului comunist Vasile Luca, cel care a tranșat litigiul în favoarea României.

În condițiile instaurării regimului comunist în România postbelică, noii diriguitori au vrut, cu orice preț, să distrugă „cuibul de daci” din Maramureș, încercând și aplicând mai multe manevre administrative. Astfel că prin Legea nr. 5/1950, pentru raionarea administrativ-economică a Republicii Populare Române, în vigoare de la 8 septembrie 1950, până la 26 decembrie 1960, au fost desființate județele și înființate 16 regiuni. În noua paradigmă administrativă județul Maramureș a fost rupt în două, respectiv Raioanele Vișeu și Sighet care, la rândul lor, au fost arondate Regiunii Rodna, cu sediul la Bistrița și respectiv Regiunii Baia Mare, cu sediul la Baia Mare. Această împărțire administrativă a durat până în anul 1952, când și Raionul Vișeu a trecut la Regiunea Baia Mare.

Prin Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a Republicii Socialiste România au fost desființate regiunile, s-a revenit la termenul de județ dar, capitala a fost strămutată la Baia Mare.

Dacă între 1950-1952 când jumătatea de nord-est a Maramureșului (pe valea Vișeului, de la Borșa până la Hera, iar pe valea Izei, de la Săcel până la Dragomirești) era arondată Regiunii Năsăud, a dispărut rațiunea folosirii denumirii de „țară” a Maramureșului; din 1968 și până azi se manifestă aceeași tendință de minimalizare a prestigiului istoric al acestui ținut.

După 1989 au mai fost câteva tentative importante de revenire la denumirea de județul Maramureș, pentru așa-zisul Maramureș istoric, dar problema s-a pus mereu în context național, astfel că a fost sacrificat, de tot atâtea ori, potrivit principiului rațiunilor superioare de stat.

MUZEOLOGIE - PERSONALITĂȚI - VARIA

Competență, rigoare și vizionarism

Prof. univ. dr. Ioan OPRIS

Universitatea „Valahia”, Târgoviște

Un simplu document de arhivă are uneori mai mare importanță decât o carte. Cel de la care provine – Muzeul Maramureșului din Sighetu Marmăției¹, ca instituție, respectiv etnograful Mihai Dăncuș - nu are nevoie de a fi prezentat nici ca specialist și nici ca reputat autor.

În ceea ce privește documentul, acesta conține, succint redate, o sumă de date și informații transmise fostei Direcții a Patrimoniului Cultural Național, azi Institutul Național al Patrimoniului, în anul 1975. Anexele (9) pe care le prezentăm susțineau o intervenție pentru finanțarea lucrărilor de dezvoltare a Muzeului Arhitecturii Populare din Maramureș (secție a Muzeului Maramureșan) prin achiziții de construcții tradiționale (case, șuri, dependințe, instalații tehnice, troițe, biserică, însoțite de inventarele obiectuale) și, desigur, pentru sprijin moral al instituției centrale de profil. La data acestui raport, muzeul de pe Doboieș funcționa cu două case, o colejnă, două fântâni, două porți, două garduri, permițând să se întrezărească reconstituirea unui sat tipic al Maramureșului. Asta doar pentru cine avea imaginația deschisă, consultase documentația și era dispus să-i dea crezare lui Mihai Dăncuș. Dar documentul citat lasă loc specialiștilor și birocrăților din administrație pentru a da credit inițiatorului: deja erau conservate „in situ” alte două case (cu anexe) la Bârsana și Giulești, iar muzeul depozitase la sediu încă trei case (cu anexe) și lăsase în custodia foștilor proprietari – după achiziționarea lor – alte zece, deci deținea deja 19 case, opt șuri, șase cămări, două colejne, un cotet, șapte fântâni, 20 de porți, două coșne și două garduri, ceea ce făgăduia împlinirea unui program asumat în urma unor cercetări asidue, în ritm rapid făcute, cu evidentul scop de dezvoltare; doar la finele anului 1974 se găseau (în 12 localități) 27 de șuri datate în veacurile XVIII-

¹ Document în copie în arhiva personală.

XIX, cu decorații deosebite, 11 biserici de lemn – monumente istorice (câteva vor ajunge să fie puse sub egida UNESCO după 1990).

Dacă în muzeu – sub diferite titluri (incluzând și pe cele lăsate în custodia foștilor proprietari), erau deja două pive, patru uleiuri, șase râșnițe, o instalație pentru decorticat semințe, în teritoriul de referință, doar pe Valea Cosăului, numărul instalațiilor tehnice țărănești – pe care-l cunoșteau cei din muzeu – existau 58 de asemenea instalații. Multe din acestea erau încă funcționale. Statistica realizată pentru întregul Maramureș este copleșitoare!

Mijloacele de deplasare erau ca inexistente (muzeul nu deținea autoturism), drumurile într-o stare precară, relațiile cu comunitățile (mai ales administrația) deficite, iar cele cu proprietarii...

În ciuda restricțiilor imaginea globală a patrimoniului imobil țărănesc din Maramureș este una impresionantă: prin exactitate, corectitudine, nivel superior de cercetare, previzibilitate și vizionarism. Principalul autor al documentației – Mihai Dăncuș - era într-o condiție privilegiată: om al locului, cu o prestanță familială și profesională recunoscută, cu o stare de optimism contagios și mare putere de argumentare. S-a dovedit nu doar un cunoscător al patrimoniului virtual, ci și un avocat al cauzei salvării acestuia și militantul potrivit pentru a-i da o formă culturală desăvârșită prin expunerea magistrală de pe Doboieș. Convingător și cu argumente diferite, dar mai ales cu fapte, și-a adus în sprijin voci autoritare și cu influență: învățați, oameni de artă, literați, diplomați, tehnicieni de clasă. Și, în primul rând, pe ai săi, pe săteni, ca și pe cei din administrație, mulți înțelegând esența demersului său.

La Direcția Patrimoniului Cultural a avut aliați, în frunte cu Vasile Drăguț, ceea ce a contribuit la fixarea Maramureșului ca zonă de interes național pentru cercetările arheologice, de istorie și istoria artei, dar și pentru lucrările de restaurare a monumentelor și păstrarea acestora. La nivelul anilor 1975/1977, o altă alianță înlesnită de prietenul nostru – cercetările de anvergură de la Breb, conduse de reputatul profesor Mihai Pop – au contat foarte mult pentru propulsarea Maramureșului în atenția cercetătorilor străini, foarte interesați de această „insulă” de tradiționalism rezistent la presiunile

pe care modernitatea, cât și rigorile aberante ale colectivizării și ideologiei comuniste le impuneau comunităților.

De la cunoașterea teritoriului la proiecte și programe coerente sunt căi diferite, iar realizarea acestora cere categoric sacrificiu.

Mihai Dăncuș le-a probat și când a evidențiat realitățile satelor, și când a imaginat asocierea în muzeu a fenomenelor legate magistral de viață, și când a propus aducerea caselor de țipțeri, de ucraineni și de evrei, pentru a restitui viitorimii un tablou veridic al satului din Maramureș. A gândit cu multă inovație cum să le așeze și să le mobileze, ca să-i lumineze pe ai săi - și pe cei care vor veni după – asupra valorii excepționale pe care, prin patrimoniul rural, autentic și străvechi, o transmit înaintașii.

Cu credința fermă că se vor bucura să-și cunoască rădăcinile, pe cei care i-au premers, și astfel să-și recomande locurile altora. Celor care vin din depărtare, cuceriți de faima oamenilor, dar și celor care, peste Tisa, se știu de-un fel, de-o credință și de-un neam. Documentul pe care l-am comentat are sens de simbol: pentru cei care, în cultură, trebuie să-și onoreze rostul, ca și pentru cei care s-ar cuveni să aducă laudă prin fapte strămoșilor pentru Frumos și Adevăr.

Construcții țărănești din zona Maramureș aflate în
muzeele etnografice în aer liber din țară.

1. MUZEUL SATULUI BUCUREȘTI:

- a) Gospodărie din Ieud compusă din: casă, grajd, sopron cu corfă, cocină, fântină, poartă, bancă;
- b) Gospodărie din Berbești compusă din: casă, gură, colejă, sopru cu corfă, coș pentru mălai, poartă, porțiță;
- c) Biserica de lemn din Dragomirești

2. MUZEUL ETNOGRAFIC AL TRANSILVANIEI DIN CLUJ:

- a) Gospodărie din Berbești compusă din: casă, cameră, gură cotețe, colejă, coș pentru porumb, sopru, fântină, poartă;
- b) Moară cu piua și viltore din Hărniciești;
- c) Atelier de rotarv din Botiza;
- d) Joagăr din Botiza

3. MUZEUL TEHNICII POPULARE DIN DUMBRAVA SIBIULUI:

- a) Gospodărie de olar din Săcel cu următoarele elemente componente: casă, atelier, gură, fântină;
- b) Gospodărie de țărăn din Berbești care cuprinde: casă, gură, colejă, poartă.

Anexa nr.

SITUATIA OBIECTIVELOR MARI DE ARHITECTURA POPULARA DIN

PATRIMONIUL MUZEULUI (finele anului 1974)

=====

Situația actuală										
Localitatea	Case	Suri	Cămări	ne	tețetfni	Porți	Sopru	mălai	Card	

=====

Amplasate in muzeu

- Călinești	1	-	-	1	-	1	1	-	-	1
- Sârbi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
- Oncești	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-

Conservate "in situ"

- Bârsana ^x	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
- Giulești ^x	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-

Aduse și conservate în depozit

- Oncești	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-
- Bârsana	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Călinești	1	-	-	-	-	1	2	-	-	-
- Rozavlea	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-
- Cornesti	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
- Vadul Izei	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
- Căulești	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
- Săteșugătag	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
- Sârbi	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
- Călinești	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
- Bărb	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-

Achiziționate și lăuate în custodie la foștii proprietari

- Crăcești	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
- Sârbi	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-

. / .

Situția actuală										
Localitatea	Casa	Suri	Cămări	Colective	Co- tețe	Fin- tini	Porți	So- pru	Coș mălai	Gard
<u>Achiziționate și</u>										
<u>lăuate în custodie</u>										
<u>la foștii proprie-</u>										
<u>tari</u>										
- Călinești	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-
- Ferești	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Ieud	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Cuhea	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Săligte	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-
- Bârsana	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-
- Petrova	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-
- Săpânța	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
- Câmpulung Tisa	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-
- Rona de Sus	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
- Giulești	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
- Oncești	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
- Săcel	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
- Sieu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
=====										
Total obiective în patrimoniul muzeului	19	8	6	2	1	7	20	-	2	2
=====										

Anexa nr.

Suri din perioada sec.al XVIII-lea și al XIX-lea
cu elemente decorative deosebite
(existente în zona Maramureș)

- Berbegti	2 buc.
- Oncești	3 "
- Bârsana	1 "
- Rozavlea	1 "
- Sieu	1 "
- Ieud	4 "
- Cuhea	6 "
- Strâmtura	1 "
- Săcel	3 "
- Vișeu de Sus	1 "
- Vișeu de Jos	2 "
- Petrova	2 "
Total	27

Notă:

Situația dată se bazează pe
investigațiile muzeului din
Sighetul Marmăției până în
prezent.

Anexa nr.

SITUAȚIA INSTALAȚIILOR TEHNICE TARANEȘTI DIN

PATRIMONIUL MUZEULUI (finele anului 1974)

Situația actuală Localitatea	Pive	Uleinițe	Răgnițe	Instalații pt. decorticat semințe	Observații
<u>Aduse și conser-</u> <u>vate în depozit</u>					
- Ferești	1	-	-	-	
- Breb	-	1	-	1	
- Sieu	-	1	-	-	
- Strătuța	-	1	2	-	une de vînt
-- Vadul Izei	-	-	1	-	
- Poienile Izei	1	-	1	-	pivă de pia- tră
- Iapa	-	-	1	-	
- Băreana	-	-	1	-	
<u>Achiziționate și</u> <u>lăsate în custo-</u> <u>die la foștii pro-</u> <u>prietari</u>					
	-	1	-	-	instalație complexă
Total instalații tehnice țărănești în proprietatea muzeului					
	2	4	6	1	

Anexa nr.

Biserici de lemn din zona Maramureș cu elemente
decorative deosebite (ancadramente ornamentate etc)

- Biserica de lemn din Satgugatag
- Biserica de lemn din Hărniciești
- Biserica de lemn din Deseghi
- Biserica de lemn din Ferești
- Biserica de lemn din Călinești (2)
- Bisericile de lemn din Sârbi (2)
- Bisericile de lemn din Budești (2)
- Biserica - mănăstire din Bărsana
- Biserica de lemn din Strâmtura
- Biserica de lemn din Botiza
- Biserica de lemn din Cuhea

Notă:

Toate aceste monumente de arhitectură pe lângă realizarea artistică deosebită a diferitelor elemente se impun și prin monumentalitatea lor, prin calitățile constructive etc. despre care s-a scris o întreagă literatură.

Anexa nr.

Situația instalațiilor tehnice țărănești de pe Valea Cosăului
(satele Budești, Călinești, Sârbi) în funcțiune pînă în anul 1947
și care se mai păstrează și astăzi.

Budești

Pe riul Căța în anul 1947 existau 3 grupaje:

1. Moară, vîltoare, pivă, horincie
2. Moară, vîltoare
3. Moară, pivă, vîltoare

Observații:

Se păstrează
 horincia, restul
 și-au încetat
 activitatea.

Pe Râșor (afluent al Cosăului):

1. Moară, vîltoare
2. Moară, vîltoare
3. Moară, vîltoare, horincie

Toate și-au
 încetat acti-
 vitatea.

Pe Râul Mare (Cosăul)

1. Cățăr
2. Moară, piuă cu patru ciocane
3. Moară, vîltoare
4. Piuă, vîltoare
5. Moară, vîltoare, joagăr, fierăstrău, batoză
6. Batoză, fierăstrău, vîltoare
7. Moară, vîltoare
8. Batoză, moară, vîltoare
9. Piuă cu 3 ciocane, vîltoare
10. Batoză, vîltoare

În funcțiune

În funcțiune

Moara funcțio-
 nează.

Vîltoarea în
 funcțiune

În funcțiune

Nu funcționează

În funcțiune

În funcțiune

SARBI

1. Joagăr, piuă, vîltoare
2. Moară, piuă, vîltoare
3. Batoză, piuă, vîltoare
4. Moară, vîltoare
5. Moară, vîltoare

Nu funcționează

Vîltoarea în
 funcțiune
 Idem

Idem

Idem

Sârbi (continuare)

6. Moară,viltoare	Nu funcționează
7. Oloierniță,moară,viltoare	Idem
8. Moară,viltoare	In funcțiune
9. Moară , viltoare	Idem
10. Batoză,moară,viltoare	Idem

CALINEȘTI

- Morî de apă 12 buc.	Nici una din instala-
- Joagăre + fierăstrău 2 "	lații nu funcționea-
- Piuș 3 "	ză.Comună colectiviz-
- Oloiernițe..... 2 "	ată.
- Batoze hidraulice 2 "	
- Viltori..... 11 "	

Notă:

Facem mențiunea că în majoritatea lor instalațiile menționate mai sus nu au funcționat în mod izolat ci erau constituite în complexe așa cum de altfel le-am grupat în anexă.

Anexa nr.

PROPUNERI DE ACHIZITII - OBIECTE MARI DE ARHITECTURA
TARANEASCA

Localitatea	Case	Suri	Cămară	Colejă	Coteje	Fintini	Porți	So-	Cog
								bru	măi
-Vadul Izei	1	1	-	1	1	1	-	1	1
- Berbesti	2	2	-	2	2	2	2	2	2
- Ciulești	1	1	-	1	1	1	-	1	-
- Grăcești	-	1	1	1	1	1	1	1	1
- Ferești	-	1	-	1	1	1	2	1	1
- Călinești	-	5	-	4	5	4	2	5	5
- Sârbi	1	3	-	3	3	3	2	3	3
- Budești	-	-	-	-	-	-	2	-	-
- Oncești	1	1	-	1	1	-	-	2	-
- Nănești	-	-	-	-	-	-	-	1	-
- Bărsana	-	1	-	1	1	1	-	1	1
- Strâmtura	2	2	-	2	2	2	1	2	2
- Rozavlea	-	1	1	1	1	1	1	1	1
- Sieu	1	1	-	-	1	1	1	1	1
- Botiza	-	-	-	-	-	-	-	1	-
- Poienile Izei	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Ieud	2	3	-	3	3	3	3	3	3
- Cuhea	1	2	-	2	2	2	2	2	2
- Dragomirești	1	1	1	1	1	1	1	1	1
- Săliște	1	3	3	3	3	3	3	3	3
- Săcel	1	1	1	1	1	1	1	1	1
- Moisei	1	1	1	1	1	1	1	1	1
- Borșa	1	1	1	1	1	1	1	1	1
- Vișeu de Sus	2	2	2	2	2	2	2	2	2
- Vișeu de Jos	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Localitatea	Casa	Suri	Cămară	Colejă	Coteț	Fintină	Porti	Sopru	Cogaru
Leordina	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Petrova	2	2	-	2	2	2	3	2	1
Rona de Jos	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Poienile de sub Munte	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Rona de Sus	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Câmpulung Tisal	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Săpânța	2	3	2	3	3	3	3	3	3

Notă :

1. Se propune spre achiziție biserica din Cnești care va fi prezentată împreună cu semne de mormint specifice zonei;
2. Vom încerca să găsim o formulă de compromis pentru a aduce în muzeu troița de la Berbești precum și încă două troițe de hotar (interesant realizate artistic) una de la Săpânța și una de la Bărsana de pe Valea Izei;
3. În cadrul propunerilor de achiziții figurează și obiective din satele de ucrainieni precum și de la Câmpulung la Tisă pentru a reprezenta specificul arhitecturii acestor populații care conviețuiesc alături de țărani români de mai multe veacuri;
4. Propunem reprezentarea în muzeu și a construcțiilor evreiești (într-un mic grupaj) având în vedere ponderea mare a acestor populații în satele maramureșene în secolul trecut și la începutul sec. al XX-lea precum și interesul mare al turiștilor străini care ne vizitează din ce în ce mai mult țara și zona.
5. Propunem conservarea "in situ" sau aducerea în muzeu și a unei gospodării de țipțeri din zona Vișeuului.

Anexa nr.

PROPUNERI DE ACHIZITII - INSTALATII TEHNICE TARANESTI

Localitatea	Mori	Pive	Joagăre	Batoză	Uscă- torie	Rotă- rie	Fieră- rie	Horin-Vil- cie	Vil- tori
- Desegti	1	-	-	-	-	-	-	-	1
- Satgugătag	1	-	1	-	-	-	-	-	1
- Sârbi	1	1	1	1	-	-	-	-	1
- Budești	1	-	-	-	1	-	-	-	1
- Berbești	1	-	-	-	-	1	-	-	1
- Ieud	1	-	-	-	-	-	-	-	1
- Crăcești	-	-	-	-	-	-	1	-	-
- Hărniciești	-	-	-	-	-	-	-	1	-
- Poienile Izei	-	-	-	1	-	-	1	-	-
- Săcel	1	-	-	-	-	-	-	-	-

Notă:

1. In general instalațiile tehnice populare au suferit mult în urma mutațiilor care au intervenit în viața satului tradițional. De obicei funcționau în complexe, așa cum se mai păstrează cel de la Sârbi și care vizează prima urgență.
2. In zona satelor Slătioara, Glod și Poienile Glodului, Botiza, de-a lungul veacurilor s-a dezvoltat un puternic meșteșug al pietrei și de aici credem că vom aduce un atelier de pietrar.

Case cu elemente de arhitectură ornamentate purtând
inscripții și datări (sec-al XVII-lea, al XVIII-lea și al
XIX-lea) existente (identificate) în zona Maramureș.

Localitatea	Datate și cu inscripții și ornamentate	Din aceeași pe- rioadă deosebit realizate artis- tic, dar nedatate	Observații
- Vadul Izei	1	4	
- Berbegi	3	7	
- Giulești	4	2	
- Săpugatag	-	2	<u>Notă:</u>
- Hărniciești	1	2	Aproximativ
- Ferești	-	2	din aceeași
- Crăcești	1	2	perioadă, dar
- Budești	1	1	fără elemente
- Sărbi	1	3	ornamentale
- Călinești	3	4	deosebite am
- Erab	1	-	identificat în
- Oncești	1	2	zonă încă cca
- Nănești	-	1	122 case.
- Bărsana	1	2	
- Strâmtura	1	1	
- Rozavlea	-	2	
- Sieu	-	6	
- Teud	2	3	
- Cuhea	2	2	
- Dragomirești	-	1	
- Sălișteș	-	2	
- Leordina	-	2	
- Rona de Jos	-	1	
- Iapa	1	1	
T o t a l :	22	56	

Aspecte muzeotehnice în elaborarea proiectului Centru de restaurare, conservare și depozitare a patrimoniului muzeal mobil din Muzeul Satului Maramureșan, 2017

Dr. Ioan BOROICA

Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției

Muzeul Maramureșan este un complex muzeal, localizat în principal în municipiul Sighetu Marmăției, dar și în alte localități ale județului Maramureș unde deține în administrare case tradiționale, conservate *in situ*. Aria sa de reprezentare se referă în principal la zona Maramureșului istoric și are preponderență etnografică dar are și secții de istorie-memorialistică și științe ale naturii.

Muzeul Satului Maramureșan din componența secției etnografie este localizat în partea de est a intravilanului orașului Sighet, ocupând în principal un rest de terasă cu un platou altitudine cu 20 -60 m față de nivelul șesului din vecinătatea vestică și nord vestică precum și versantul sudic al acesteia coborând până la pârâul Ronișoara. Alegerea locației, realizată de către specialiștii muzeului în deceniul opt al secolului trecut, s-a făcut după studierea mai multor alternative, când s-a optat pentru locația cea mai avantajoasă din punct de vedere al expunerii în aer liber a unor case, anexe gospodărești, instalații tehnice tradiționale în ciuda inconvenientelor legate de acumulările de apă într-o zonă de aproximativ 1,5-2 ha din partea central nordică a platoului. Situarea pe platou izola vizual situl de arealul locuit oferind din anumite puncte de belvedere o frumoasă panoramă asupra împrejurimilor. Organizarea expoziției pavilionare s-a făcut în baza unui plan tematic și a unei zonări funcționale. La baza extremității sudice a frunții de terasă se află zona de primire a vizitatorilor cu o mică parcare iar accesul vizitatorilor spre zona principală de expunere se face pe un drum cu pantă ușoară. Această zonă principală este organizată ca un circuit muzeal la care se ajunge

prin continuarea drumului în pantă. Acest circuit care simbolizează drumul principal al satului are dispuse radial înspre interior și exterior mici ramificații și poteci care asigură accesul înspre obiectivele muzeale, case și anexe gospodărești strămutate și reconstruite în acest sit. Pe un promontoriu care domină platoul se află restaurată o biserică din lemn iar gruparea gospodăriilor, respectând organizarea spațiului în vechiul sat maramureșean s-a făcut raportat s-a făcut tematic cu respectarea subzonelor etnografice a Maramureșului. La sudul promontoriului cu biserica se remarcă acumulări de apă meteorice în anotimpurile reci datorită structurii geologice a terenului a căror drenare ar rezolva reducerea umidității excesive și ar asigura apa pentru lacul artificial situat în zona de sud a muzeului care are aspectul unui amfiteatru natural. În acest amfiteatru natural se organizează periodic festivaluri folclorice în aer liber și cuprinde unele restaurări spre est și o zonă de servicii la sud.

Zona instalațiilor tehnice tradiționale acționate apă (mori pive, vâltori) se află situată limitrof cu pârâul Ronioșoara, dar care seacă periodic în timpul verii. Ca soluție pentru alimentarea cu apă pentru demonstrații practice s-a recurs la crearea unui lac artificial alimentat din pânza de apă freatică dar care s-a dovedit a fi insuficient în momentul când evaporarea de suprafață este superioară acumulărilor de apă.

Acumularea în timp a unui număr mare de obiecte și structuri de patrimoniu muzeal mobil a generat probleme specifice care privesc conservarea și restaurarea acestor bunuri.

Începând cu anul 2014 am preluat inițiativa unui demers de realizare a unui obiectiv de investiții numit generic *Centru de restaurare, conservare și depozitare a patrimoniului muzeal mobil din Muzeul satului Maramureșan* ce a presupus în principal achiziționarea de servicii de proiectare pentru realizarea unui studiu de fezabilitate pentru obiectivul de investiții menționat, implicând specialitățile arhitectură, inginerie, de rezistență și inginerie de instalații sanitare, termoventilații, electrice, curenți slabi (antiefrație), precum și cele care privesc semnalizarea și stingerea incendiilor precum și obținerii avizelor și acordurilor solicitate prin certificatul de urbanism în

vederea obținerii unor fonduri nerambursabile pentru realizarea obiectivului propus. Necesitatea realizării obiectivului de investiții menționat este impusă de nevoia unor spații care să corespundă din punctul de vedere al normelor de conservare și restaurare, întrucât spațiile de depozitare care dispune situl, la fel și laboratoarele și atelierelor de restaurare și conservare nu corespund decât în mică măsură normelor amintite. Pe de altă parte numărul de obiective și itemi muzeali cu caracteristici dominant etnografice existenți atât în perimetrul Muzeul Satului Maramureșan expuse cele 34 de case, două mori și 91 anexe gospodărești precum și în depozitul din extremitatea nordică a perimetrului muzeal se grupau astfel:

Itemi expuși în case și anexe: 44 itemi fragmente de arhitectură populară, 991 itemi din lemn, 137 itemi textile lână, 403 itemi textile fibră vegetală, 443 itemi ceramică, 73 icoane pe sticlă, 39 itemi metal, 4 itemi piatră.

În depozitul din muzeu se aflau 111 itemi fragmente arhitectură populară, 313 itemi din lemn, 16 cruci de lemn, 28 itemi ceramică porțelan, 32 icoane pe sticlă, 21 itemi metal, 1 item piatră. În casa Gorzo se găseau 441 itemi textile fibră vegetală și 113 itemi textile lână

Un proiect care are ca scop o construcție muzeală nouă este un proiect reprezentativ pentru orice comunitate care presupune o strânsă colaborare între proiectant care traduce în limbajul specific al arhitecturii și tehnicii a necesităților exprimate de beneficiar reprezentat în principal de specialiștii din muzeu dar și publicul larg. Proiectarea trebuie făcută pe funcțiunile muzeului dar în egală măsură trebuie să întrunească și caracteristici estetice.

Din perspectivă muzeotehnică au trebuit rezolvate câteva aspecte.

1. Alegerea locației. În alegerea locației au fost stabile câteva criterii: condițiile geotehnice ale amplasamentului, accesibilitate, vecinătăți, surse de poluare de diverse tipuri, etc. Am studiat trei amplasamente la baza terasei (unul în partea vestică și două în partea sudică) și unul pe terasă. Amplasamentul ales (poziția 4 fig. 1) este situat pe platoul din partea estică a promontoriului pe care este situat biserica care oferă conform studiului geotehnic o bună stabilitate a terenului, accesibilitate, fără probleme privind

The map shows a rural area with several land parcels. The parcels are numbered 1, 2, 3, and 4. The map includes a grid system with coordinates 714000 and 430500. A legend at the bottom explains the symbols used, including parcel numbers, area, and ownership. The map is signed and stamped by the local authority.

LEGENDA

- Parcel number
- Parcel area
- Parcel ownership
- Parcel type
- Parcel status
- Parcel use
- Parcel value
- Parcel tax
- Parcel fee
- Parcel charge
- Parcel contribution
- Parcel interest
- Parcel dividend
- Parcel profit
- Parcel loss
- Parcel gain
- Parcel net
- Parcel gross
- Parcel total
- Parcel average
- Parcel median
- Parcel mode
- Parcel range
- Parcel variance
- Parcel standard deviation
- Parcel coefficient of variation
- Parcel skewness
- Parcel kurtosis
- Parcel entropy
- Parcel information
- Parcel correlation
- Parcel regression
- Parcel hypothesis testing
- Parcel confidence interval
- Parcel p-value
- Parcel significance level
- Parcel power
- Parcel effect size
- Parcel odds ratio
- Parcel risk ratio
- Parcel hazard ratio
- Parcel relative risk
- Parcel attributable risk
- Parcel population attributable risk
- Parcel number of cases
- Parcel number of controls
- Parcel number of exposed
- Parcel number of unexposed
- Parcel number of diseased
- Parcel number of non-diseased
- Parcel number of total
- Parcel number of subjects
- Parcel number of observations
- Parcel number of events
- Parcel number of non-events
- Parcel number of failures
- Parcel number of successes
- Parcel number of losses
- Parcel number of gains
- Parcel number of net
- Parcel number of gross
- Parcel number of total
- Parcel number of average
- Parcel number of median
- Parcel number of mode
- Parcel number of range
- Parcel number of variance
- Parcel number of standard deviation
- Parcel number of coefficient of variation
- Parcel number of skewness
- Parcel number of kurtosis
- Parcel number of entropy
- Parcel number of information
- Parcel number of correlation
- Parcel number of regression
- Parcel number of hypothesis testing
- Parcel number of confidence interval
- Parcel number of p-value
- Parcel number of significance level
- Parcel number of power
- Parcel number of effect size
- Parcel number of odds ratio
- Parcel number of risk ratio
- Parcel number of hazard ratio
- Parcel number of relative risk
- Parcel number of attributable risk
- Parcel number of population attributable risk
- Parcel number of number of cases
- Parcel number of number of controls
- Parcel number of number of exposed
- Parcel number of number of unexposed
- Parcel number of number of diseased
- Parcel number of number of non-diseased
- Parcel number of number of total
- Parcel number of number of subjects
- Parcel number of number of observations
- Parcel number of number of events
- Parcel number of number of non-events
- Parcel number of number of failures
- Parcel number of number of successes
- Parcel number of number of losses
- Parcel number of number of gains
- Parcel number of number of net
- Parcel number of number of gross
- Parcel number of number of total
- Parcel number of number of average
- Parcel number of number of median
- Parcel number of number of mode
- Parcel number of number of range
- Parcel number of number of variance
- Parcel number of number of standard deviation
- Parcel number of number of coefficient of variation
- Parcel number of number of skewness
- Parcel number of number of kurtosis
- Parcel number of number of entropy
- Parcel number of number of information
- Parcel number of number of correlation
- Parcel number of number of regression
- Parcel number of number of hypothesis testing
- Parcel number of number of confidence interval
- Parcel number of number of p-value
- Parcel number of number of significance level
- Parcel number of number of power
- Parcel number of number of effect size
- Parcel number of number of odds ratio
- Parcel number of number of risk ratio
- Parcel number of number of hazard ratio
- Parcel number of number of relative risk
- Parcel number of number of attributable risk
- Parcel number of number of population attributable risk

SEMNATURA SI STAMPILA

DATE: 11.10.11

Întocmirea specificațiilor tehnice a fost precedată de studierea unei bibliografii consacrate arhitecturii muzeale în cazul construcțiilor noi și o etapă de documentare la fața locului la instituții muzeale de prestigiu care au realizat recent astfel de construcții muzeale noi.

Documentarea a fost realizată în principal la două instituții: Vest Telemark Museum și Muzeul Astra Sibiu.

Documentarea în cadrul Vest Telemark Museum a fost realizată prin proiectul „From North to North” implementat de Muzeul Maramureșan, prin persoana dr. Ioan Boroica, cercetător științific și consultant extern arhitect Stana Sonia Andra, desfășurat în perioada 14-19 septembrie 2014 având ca locații de desfășurare în Morgedal, Kviteseid, Eidsborg în regiunea Vest-Telemark precum și Skien și Porsgrun în regiunea Telemark, Norvegia.. Proiectul de construire a noului muzeu în regiunea Vest-Telemark a fost realizat de o companie norvegiană care a folosit în tema de proiectare planurile muzeului Skiului din Morgedal. Pornind de la aceste planuri proiectanții și-au propus să rezolve probleme complexe de proiectare începând cu dispunerea construcției în raport cu principalele axe generate de construcțiile existente, integrarea în peisaj și acoperirea funcțiilor muzeale cu spații proiectate corespunzător. Proiectarea, a început cu stabilirea temei de proiectare, respectiv formularea unui set cerințe în acord cu funcțiile muzeului și legislația norvegiană în domeniu: securitate, de climat, calitatea aerului, controlul luminii, sisteme antiincendiu, sistem antiefracție și antifurt, suprafețe și dispunerea încăperilor cu asigurarea accesului și circuitelor muzeale pentru public și personalul muzeului, cerințe speciale (accesul persoanelor cu handicap și spații sanitare special amenajate pentru acestea). Pe baza cerințelor temei a fost realizat proiectul tehnic de execuție prin finanțarea căruia au fost construite două clădiri, una care este muzeul propriu zis și o construcție secundară amplasată lateral și în spate în raport cu fațada principală destinată atelierelor de restaurare-conservare însumând peste 3500 mp suprafață desfășurată. Corpul de clădire principal adăpostește la parter holul de primire, spațiu de alimentație publică (sală de servit bucătărie, bar, magazie), expoziție permanentă, birouri, 3 încăperi tehnice, cameră pentru carantină, cameră pentru registratură și digitizare, depozite cu rafturi mobile pentru obiecte muzeale. Etajul, unde accesul se asigură prin două scări interioare, una pentru public și una pentru personal, cuprinde un spațiu de studiu și documentare, depozite cu rafturi mobile pentru bibliotecă, arhivă și arhiva foto a muzeului. De remarcat polifuncționalitatea holului de primire și a spațiului de alimentație publică care pot fi folosite și pentru organizarea de conferințe și evenimente precum și a unui spațiu destinat copiilor. Climatizarea este asigurată printr-un sistem complex, cu două circuite principale, unul pentru asigurarea condițiilor de microclimat pentru depozite și al doilea pentru spațiile destinate publicului și birourilor. Este controlat printr-un sistem computerizat și a fost proiectat pentru a recircula parțial aerul pentru

economisi energia. Planul tematic al expoziției și designul acesteia au fost realizate odată cu proiectarea construcției. Expoziția este dedicată evoluției meșteșugurilor specifice regiunii Vest Telemark, prelucrarea lemnului, a metalelor prețioase, în speță argintul, crearea de costume populare mergând până la ocupațiile moderne. Aici are organizată o expoziție Întreprinderea Electrică de Stat privind istoricul acestei societăți.

Corpul de clădire destinat atelierelor de restaurare conservare cuprinde atelierul de conservare restaurare lemn etnografic, cel mai spațios, atelierul restaurare lemn policrom și atelierul de restaurare metal. În lateral este amplasat un depozit deschis pentru cherestea și lemn fasonat. Este conectat la sistemul climatizare, temperatura interioară fiind prevăzută la 16° C. Dimensiunile atelierului de restaurare lemn etnografic sunt astfel proiectate încât să poată fi restaurate monumente întregi. Dotările interioare cuprind macarale mobile, bancuri de lucru, ferăstrău circular, freză, abric, precum și un sistem de aspirare a prafului și a deșeurilor rezultate din prelucrarea lemnului.

*Fotografie de ansamblu a Vest Telemark
Museum*

*Vizită în unul din spațiile
muzeului*

Un al doilea obiectiv al vizitei în Norvegia prin proiectul „From North to North” a fost studierea planurilor de arhitectură și amplasamentul noii construcții muzeale ce urma a fi realizată în Skien, în Muzeul în Aer Liber din parcul de aproximativ 15 ha din jurul fermei Søndre Brekke și a conacului Ulefos, situate în partea veche a orașului, în cartierul Kleva. Aici a fost proiectată amplasarea unei noi construcții muzeale, cu depozitele situate la subsol, iar parterul să fie destinat activităților muzeale: expoziție etnografică permanentă, birouri, bibliotecă, arhivă precum și spații de alimentație publică. Problemele de proiectare ne-au fost explicate în detaliu de către

directorul Muzeului Telemark, Bjørn Ruborg, spațiul relativ restrâns obligau la o proiectare pe verticală a viitoarei construcții.

O a doua etapă de documentare a fost realizată a fost realizată pentru proiectul de construire a Pavilionului Muzeal Multicultural și la Centrul de restaurare conservare din cadrul Muzeului în aer liber Pădurea Dumbrava Sibiului, din componența Complexului Național Muzeal Astra din Sibiu.

Prin construirea pavilionului muzeal amplasat în incinta Muzeului în Aer Liber din Pădurea Dumbrava Sibiului, care prin spațiile proiectate, echipamentele și dotările necesare asigurau următoarele funcțiuni:

- Primirea vizitatorilor muzeului în aer liber și asigurarea contactului acestora cu tematica muzeului din primele momente ale accesului

- Vânzarea de bilete și abonamente de acces în expoziții precum și controlul automatizat al accesului,

- Depozitarea obiectelor de patrimoniu în condiții optime de salubritate, securitate și stabilitate microclimatică,

- Organizarea de expoziții permanente și temporare menite să asigure valorificarea culturală și educativă,

- Organizarea de conferințe științifice și activități de educație muzeală,

- Expunerea și vânzarea de obiecte de artă populară,

- Munca de birou a angajaților

Noua construcție este organizată pe mai multe componente funcționale. Demisolul este proiectat pentru următoarele funcțiuni: depozit de mobilier expozițional, depozite de obiecte de patrimoniu (depozit textile și piele, depozit general - lemn, ceramică și metal, arhivă grafică documentară), parterul va asigura următoarele funcțiuni: spațiu hol/info/orientare, garderobă, expoziție temporară, expoziții meșteri populari, galerii de artă populară cu vânzare, auditorium/sală educație muzeală, grupuri sanitare, spații tehnice. La mansardă vor fi asigurate următoarele funcțiuni: secretariat, birouri muzeografi, birou proiectare/grafică, birouri șefi de secție, sală de ședințe/oficiu, grupuri sanitare, spațiu pentru curățenie.

Organizare șantier construire Centru Multifuncțional în incinta Muzeului în aer liber, Dumbrava Sibiului

O documentare similară cu focalizare pe dotările laboratoarelor a fost realizat și la un alt obiectiv din incinta Muzeului în Aer Liber din Pădurea Dumbrava Sibiului: Centrul pentru conservarea, restaurarea și valorificarea patrimoniului cultural mobil al Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ”Astra” Sibiu.(Cepcor)

Laborator textile Cepcor

Depozit textile Cepcor

În urma acestor etape de pregătire am contactat arhitecți pentru primele propuneri de conformare a spațiilor. Din propunerile primite am selectat două pentru exemplificare.

Propunere arh. Fenici Kevin

Propunere dr. arh. Horia Moldovan

Aceste propuneri au fost realizate pe baza unui set de specificații tehnice:

Zona destinată publicului (la nivelul parterului):

- Hol de acces (lobby) cu spațiu destinat recepției / supraveghere video și casei de bilete, garderobă, grupuri sanitare separate pe sexe, inclusiv grup sanitar pentru persoane cu dezabilități motorii: $S = c. 152 \text{ mp}$
- Spațiu destinat stand promovare meșteri populari; $S = c. 17 \text{ mp}$
- Sală multifuncțională (bar-restaurant / sală de conferințe cu o capacitate de c. 80 locuri) cu spații anexe de depozitare și bucătărie cu ieșire spre terasă, De asemenea spațiului multifuncțional îi va fi alocat un depozit pentru mobilier. $S = c. 194,7 \text{ mp}$

Terasele exterioare vor fi accesibile publicului iar laboratoarele și atelierele situate la demisol vor avea prevăzute ferestre pentru iluminat zenital prin care se vor putea vizualiza anumite activități din cadrul acestora.

Zona de expunere (expoziție permanentă – la nivelul parterului)

- Spațiu de expunere pentru expoziția permanentă, având ca tematică meșteșugurile tradiționale din Maramureșul istoric. Spațiu va avea accesul și ieșirea dispuse astfel încât să poată fi supravegheate de personalul angajat. $S = c. 195 \text{ mp}$ și ieșire de urgență în caz de incendiu.

Zona destinată personalului angajat (muzeografi):

- **La nivelul parterului**

- Birou muzeografi și spațiu de întâlnire / ședințe; S = c. 29.55 mp
- Spațiu tehnic control instalații c.12,9 mp
- Biblioteca/arhivă S=c. 17,6 mp
- Cameră curățenie S=c. 10,2
- Holuri acces personal S=36,96 mp

- **La nivelul demisolului**

- Spațiu destinat vestiarelor (separate pe sexe) dotate cu grup sanitar cu duș. S. tot. = c. 26 mp o cameră de curățenie situată sub platforma de odihnă a rampei din spațiul de circulație verticală.

Zona ateliere / laboratoare restaurare-conservare (la nivelul demisolului):

- Laborator analize fizico-chimice si biologie (amplasat în vecinătatea accesului direct din exterior și a nodului de circulație verticală, S = c. 12 mp
- Spațiu criogenare si zona de primire; S = c. 12.3 mp
- Laborator foto / registratură; S = c. 12.9 mp
- Laborator carantină / tratament lemn etnografic mare; S = c. 46,6 mp
- Atelier restaurare lemn etnografic mare; S = c. 74.7 mp
- Atelier restaurare lemn etnografic mic / policrom; S = c. 26.8 mp
- Laborator tratare textile; S = c. 22.5 mp
- Atelier restaurare textile; S = c. 22.5 mp
- Laborator carantină / tratament ceramică și artă; S = c. 22.5 mp

Menționăm că laboratoarele și atelierele trebuie grupate ca să asigure eficient accesul la depozite, respectiv o zonă destinată activităților destinate activităților de conservare, restaurare și depozitare lemnului etnografic și o zonă lemnului, o zonă cu activități similare destinate textilelor și o zonă destinată ceramicii, artefactelor de piatră și metal și artă (pictură laică și religioasă pe suporturi

diferite). Dimensionarea atelierului și laboratorului carantină pentru lemn etnografic mare trebuie să asigure o lungime minimă de 10 m pentru a asigura accesul lemnului cu dimensiuni atipice. Depozitele vor fi proiectate în subsol pentru a asigura o mai bună stabilitate termică.

Zona de depozitare (la nivelul demisolului):

- Depozit 1 – lemn etnografic mic și mare; $S = c. 186,7 \text{ mp}$ / nivel, cu prevederea extinderii la nivelul unei supante cu suprafața de min. 50% din cea a încăperii.
- Depozit 2 – ceramică și artefacte, piatră, metal și artă; $S = c. 104,6 \text{ mp}$ / nivel, cu prevederea extinderii la nivelul unei supante cu suprafața de min. 50% din cea a încăperii.
- Depozit 3 – piele / textile / științe naturale; $S = c. 123 \text{ mp}$ / nivel, cu prevederea extinderii la nivelul unei supante cu suprafața de min. 50% din cea a încăperii.

Depozitele vor fi dimensionate pentru a utiliza cu maximum de eficiență spațiul prevăzut iar mobilierul propus va fi constituit din rafturi mobile și fixe, studiind posibilitatea extinderea supantei deasupra spațiilor de circulație orizontală.

Zona tehnică (la nivelul demisolului cu posibilitate de acces direct din exterior):

- Centrală de tratare a aerului; $S = c. 10,65 \text{ mp}$
- Tablou electric general; $S = c. 10,65 \text{ mp}$
- Centrala termica va fi situată în exteriorul clădirii $S = c. 9,25 \text{ mp}$

Zona de circulație orizontală și verticală:

- Hol de distribuție $S = c. 66,5 \text{ mp}$
- Hol acces materiale $S = c. 52,8 \text{ mp}$
- Spațiu de circulație verticală, $S = c. 13,6 \text{ mp}$

Amenajări exterioare în vecinătatea construcțiilor propuse

- Sistematizarea verticală a terenului și propunerile aferente circulațiilor pietonale și carosabile, precum și amenajările teraselor circulabile ale corpurilor de clădire.

Proiectul acceptat a fost cel al arhitectului Andrei Lefter care a propus o formă neregulată a clădirii prin introducerea unei curți

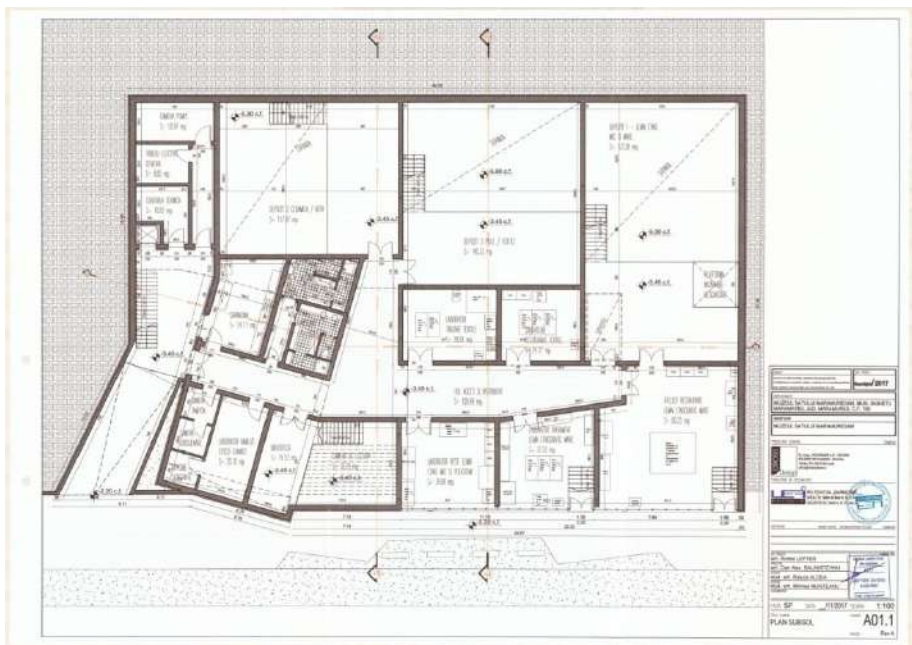
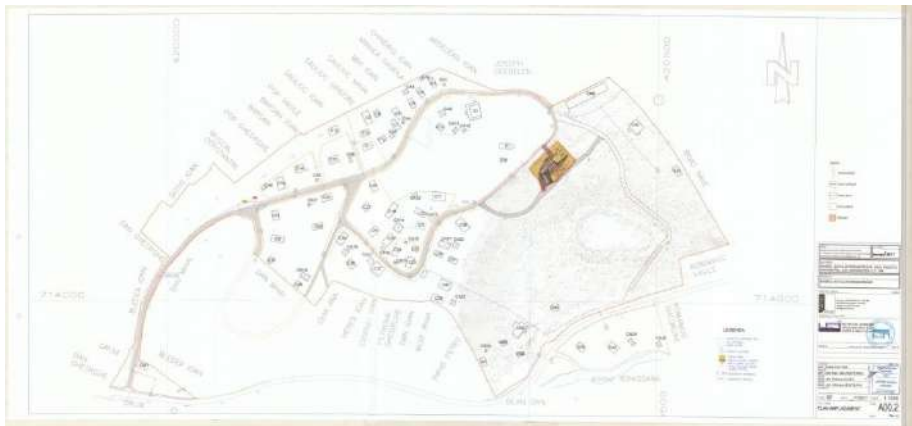
interioare, cu rol de iluminare si ventilare naturala pentru spațiul muzeal aflat la demisol si pentru atelierile aflate in subsol.

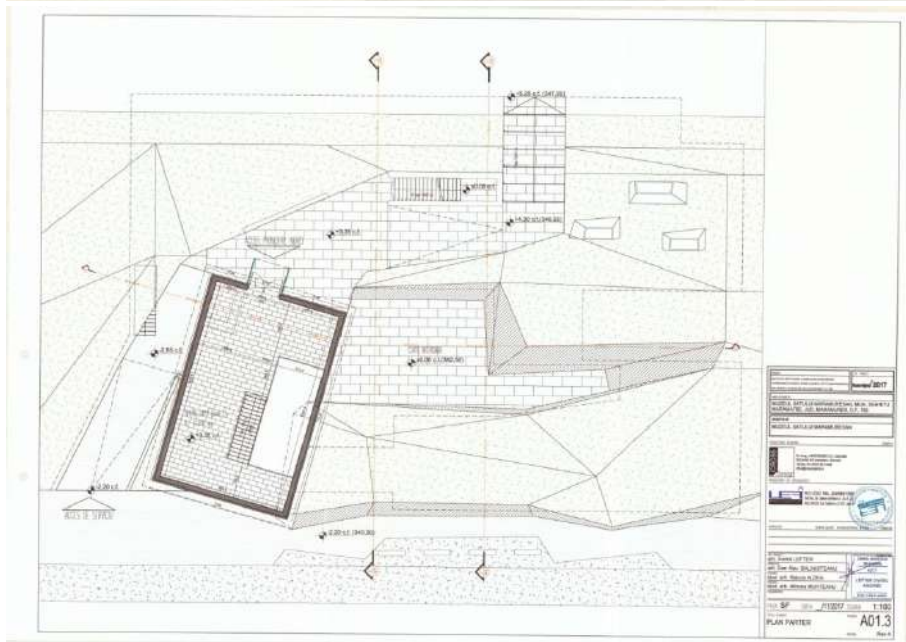
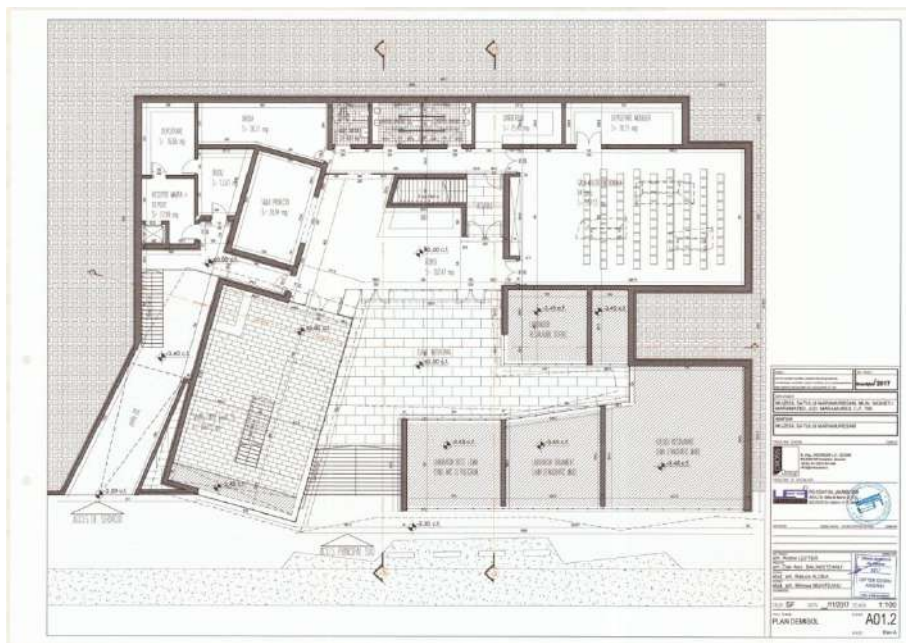
Din punct de vedere funcțional accesul principal in clădire se realizează pe latura Nord-Vestica, direct in spațiul de expoziție, printr-o zona de recepție, de unde circulația este distribuita mai departe atât la celelalte niveluri superioare de expoziție, cat si in restul imobilului, in zona demisolului unde sunt poziționate zonele de interes public (foyerul si barul, cele doua săli – multifuncționala si de proiecții). Foyerul dispune de o alta cale de acces, exterioara, prin intermediul unei scări ce conduce spre vestibulul aflat la aceeași cota cu curtea interioara (cota ± 0.00), si se deschide către aceasta printr-un perete de tip cortina, cu ochiuri fixe si mobile.

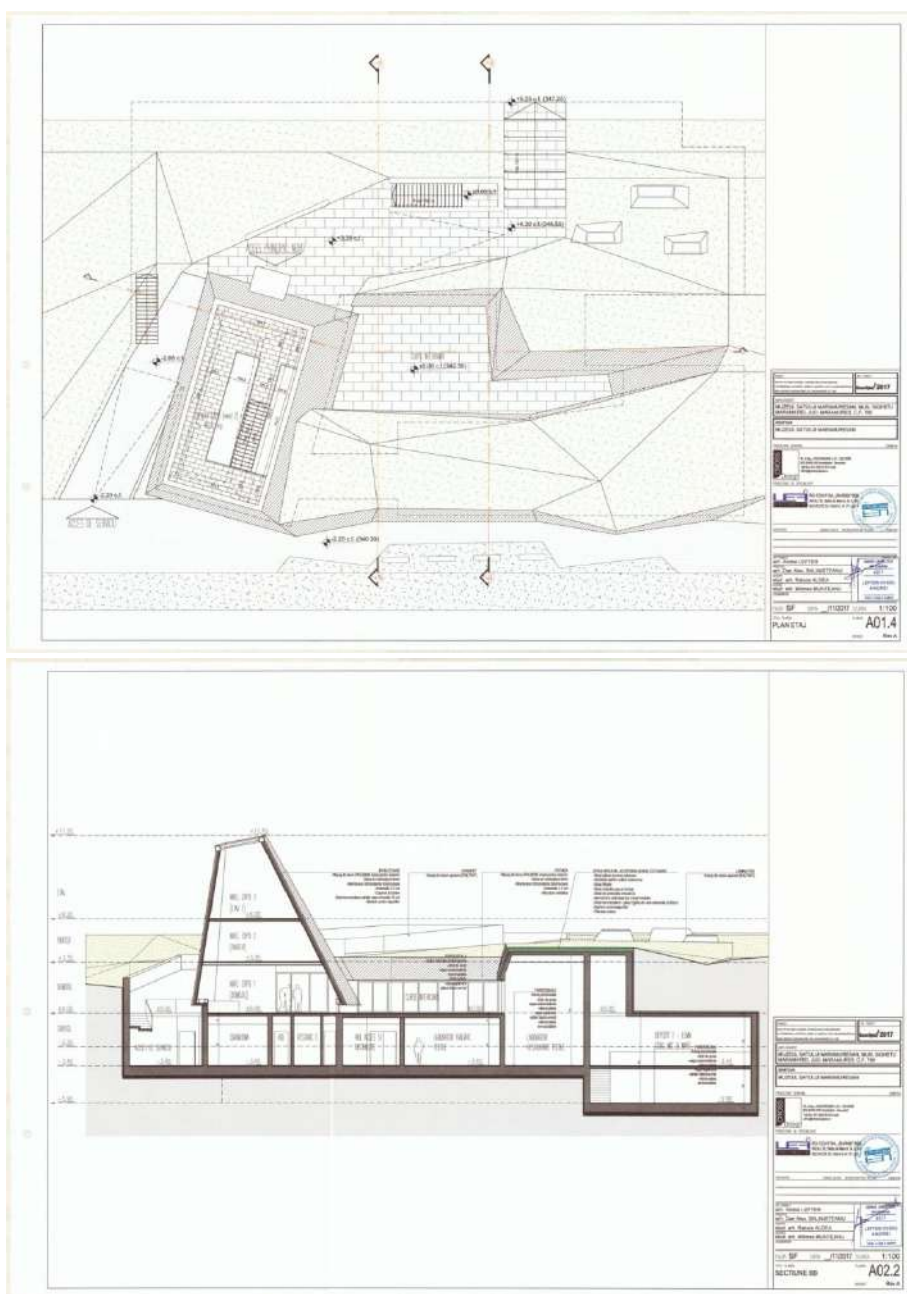
Subsolul conține încăperile destinate personalului muzeului, constituite din atelierile, laboratoarele si depozitele aferente activităților de restaurare si tratare a lemnului, textilelor si pieselor ceramice. De asemenea, au fost poziționate in imediata apropiere a accesului secundar de la subsol încăperea destinata carantinei si camera de criogenare, acestea fiind primele zone accesate in procesul de restaurare si tratare a lemnului. Atelierile si laboratoarele au fost poziționate in așa fel încât accesul dinspre acestea spre depozite sa fie facil si cat mai scurt. Datorita manevrării obiectelor muzeale de înălțimi mari (8-10m), depozitele sunt desfășurate pe doua niveluri, prezentând la intrare o zona de supanță.

La etajul 1 se continua spațiul de expoziție aflat la nivelul parterului.

În cele ce urmează sunt redate planșele cu amplasamentul, relevee și o secțiune.

Ca orice proiect acesta poate suferi îmbunătățiri atât funcționale cât și estetice.

Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa¹

Arh. Bogdan VANCEA
[de Oncești și de Buteasa]
București

La 18 mai 2020, se împlinesc 200 de ani de când s-a născut Ioan, al cincilea copil (după Maria, Floriana, Ana și George) al lui Georgiu Vancea de Buteasa și al Florianei (născută Nistor), cel care avea să devină **Mitropolitul dr. Ioan Vancea de Buteasa**, care a

¹.La alcătuirea prezentei evocări au fost cercetate și au fost preluate informații din următoarele izvoare:

- Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaianu – „*Catolicism și Ortodoxie Românească – Scurt istoric al Bisericii Române Unite*”, Casa de Editură Viața Creștină, Cluj-Napoca 1994, pp.73-76;

- Tudor Duică – „*Nobilul Ioan Vancea de Buteasa*”, text preluat de pe adresa online:
<https://www.facebook.com/Transilvania1961/photos/pcb.1750893221830843/175089318180847/?type=3>

păstorit Biserica Română Unită cu Roma din Ardeal între anii 1868-1892, la Blaj, în inima românismului ardelean și național.

Viitorul înalt Ierarh **Ioan Vancea de Buteasa** provenea, la origini, din străbuni maramureșeni, nobili români trăitori pe valea Izei, consemnați încă de la 1360 în localitatea Oncești (Onciesci/Văncesci), cu al cărei nume s-au identificat. Dintre aceștia, o ramură a familiei pleacă, încă din secolul al XVII-lea, peste munte, pe alte meleaguri, în Țara Chioarului, la Buteasa, unde se naște

Familia Vancea de Buteasa, care este consemnată documentar pentru prima dată prin „Diploma nobiliară” cu stemă (blazon) dată la 20-IV-1638 la Alba Iulia de către Principele Transilvaniei, Rákóczi György I², al cărei titular a fost Iohann [Ionaș] Váncsa din Buteasa – „Sclopetarius” (pușcaș) – împreună cu șapte fii ai săi, nominalizați în acel document: Nicholaus, Joannes, Theodorus, Petrus, Georgius, Gregorius și Philipus.

Familia Mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa (și a noastră, până în ziua de azi) își are ascendența paternă de la cel de al optulea fiu al lui Iohann [Ionaș] Váncsa din Buteasa – Iosif Vancea – a cărui nobilitate este consemnată, separat, într-un alt document, datat 05-VI-1678, când principele Transilvaniei Michael Apafi I³ a emis, la Alba Iulia, o „Diplomă nobiliară” cu Stemă fraților Iosif, George și Grigore Vancea din Buteasa, fii ai aceluiași Ionaș Vancea de la 1638.

Ramura de familie a Mitropolitului, din marele trunchi Vancea de Buteasa, curge de la Marcu (urmas la a doua generație al lui Iosif Vancea) care, la cca.1750 pleacă din Buteasa și se așează în Bihor, în localitatea Vășad acolo unde, de altfel, avea să se nască Ioan.

Desăvârșirea intelectuală

Ioan Vancea își va petrece copilăria în localitatea natală Vășad, acolo unde va urma și primele două clase primare. Apoi, între anii 1831-1833, va urma cursurile la Școala normală greco-catolică din Oradea Mare, încheindu-și acolo studiile elementare.

Ceea ce se știe despre Ioan Vancea este faptul că, încă de timpuriu, din primii ani de școală, a dat semne de minte ageră și de aptitudini ieșite din comun pentru învățătură.

² *Gheorghe Rákóczi I de Felsövadász* – cunoscut și ca *Gheorghe Rákóczi cel Bătrân* (n. 1593, la Szerencs – d. 1648) a fost principe al Transilvaniei între anii 1630-1648.

³ Mihai Apafi I (n.1632– d.15 aprilie 1690) a fost un nobil maghiar, principe al Transilvaniei între 1661-1690

Despre calitățile intelectuale și conduita ireproșabilă a tânărului învățăcel Ioan Vancea citim într-o⁴ datorată lui Silviu-Iulian Sana, făcută cu ocazia comemorării, la Vășad în anul 2012, a 120 ani de la moartea Mitropolitului:

„Caracterizat de canonicul Georgescu ca fiind „cel mai deștept, mai harnic și mai bun” dintre cei cinci copii ai familiei Gheorghe și Floare (născută Nistor) Vancea, tânărul Vancea a fost apreciat încă de pe băncile școlii, cu calificativul {bonae spei juvenis} adică un tânăr de bună nădejde.”

Ioan Vancea își va continua cursurile gimnaziale, la Oradea, urmând apoi Seminarul călugărilor catolici „Premonstratensi”, ca bursier al fundației „Darabant” a Seminarului tinerimii române unite din Oradea.

Apoi, ca urmare a capacităților sale intelectuale evidente, precum și a rezultatelor remarcabile obținute la învățătură, Consistoriul român greco-catolic din Oradea îl va trimite în anul 1841 la studii la Viena la Seminarul „Stadt Convict” (denumit mai târziu Institutul „Barbareum”) *„ca să asculte științele teologice în renumita universitate din Viena”*, unde absolvă teologia și promovează examenele pentru „primul riguros” al doctoratului în teologie în anul 1845.

După terminarea studiilor teologice la Viena, va reveni în Dieceza de Oradea, iar la data de 10 august 1845 va fi hirotonit ca preot celib, cu ocazia consacrării bisericii din Vășad.

La 19 noiembrie 1845 a fost numit capelan la Macău (azi Makó, în sud-estul Ungariei). Nu peste mult timp, în 7 decembrie 1845, episcopul Vasile Erdélyi îl va trimite din nou la Viena, la Institutul de înalte studii teologice „Sfântul Augustin” („Augustineum”) pentru a-și continua și pentru a-și definitiva studiile doctorale, pe care le va încheia în mod strălucit obținând titlul de doctor în teologie la 31 iulie 1848 cu lucrarea intitulată „Dissertatio Historico-Dogmatica de Processione Spiritus Sancti a Filio” („Tratat istoric dogmatic despre purcederea Spiritului Sfânt de la Fiul”) care va fi apreciată elogios și, drept urmare, va intra în „elita clerului catolic din monarhie”.

⁴ Dr. Silviu-Iulian Sana – *„Comemorare la Vășad - Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa (1820-1892)”*, material preluat de pe Site-ul Episcopiei Greco-catolice din Oradea EGCO.ro – secțiunea Știri, 2012

Începuturile vieții ecleziastice

Ioan Vancea se va reîntoarce în august 1848 în Dieceza de Oradea unde va activa ca preot și ca funcționar la Episcopia Română, ocupând diferite funcții ca „actuar” (arhivar), „protocolist” (înregistra-tor), „vicenotar consistorial” și „profesor preparandial” la școala de băieți.

În anul 1855 este numit canonic de Oradea, îngrijindu-se în continuare și de treburile administrative ale Episcopiei, îndeplinind funcțiile de director al cancelariei diecezeane, inspector școlar diecezan și secretar episcopesc. Calitățile intelectuale și virtuțile dovedite de Ioan Vancea îl recomandau însă, cu tărie, pentru un destin ecleziastic mult mai înalt.

După decesul episcopului Diecezei de Gherla Ioan Alexi, la 4 iulie 1865 împăratul Francisc Iosif îl va numi ca noul episcop al Diecezei de Gherla – „Episcopia armenopolitană”, demnitate în care va fi confirmat de Papa Pius al IX-lea la 25 septembrie 1865 și, în 3 decembrie 1865, în Catedrala din Oradea Mare, va fi consacrat prin punerea mâinilor de către episcopul dr. Iosif Pop Silaghi (Iosif Papp Szilágyi) din Oradea, ca împuternicit al Mitropolitului. A fost instalat la Gherla la 28 ianuarie 1866, bucurându-se de o primire triumfală.

Episcop la Gherla

În calitate de episcop al Gherlei, a avut o activitate pe cât de complexă, pe atât de rodnică, atât în plan religios, cât și în plan administrativ-organizatoric.

De numele lui Ioan Vancea, în calitate de episcop al Gherlei, se leagă dezvoltarea unei strânse legături cu eparhiile, fiind cunoscute vizitațiile canonice în părțile Năsăudului, Becleanului, Dejului și Gherlei, stabilind, totodată, modul în care urmează să se facă vizitațiile canonice de către protopopi. S-a preocupat și a reglementat modul de desfășurare a examenului curial, obligatoriu pentru preoți înainte de hirotonire.

În 1867, în calitate de episcop al Gherlei, a editat întâiul Șematism diecezan.

În același timp, s-a remarcat a fi un bun administrator al treburilor Episcopiei. Episcopul Ioan Vancea a întocmit și a publicat primele reglementări (statute) privind buna organizare și funcționare a parohiilor, așa cum au fost „*statutele pentru administrarea bunurilor bisericești și a beneficiilor parohiale*” ori „*statutele pentru împărțirea veniturilor preoțești*” (între predecesori și urmași sau între văduvă și orfanii acesteia și succesori). În aceeași strategie, a obținut o subvenție

pentru salarizarea parțială a preoților parohiilor dezmembrate de la Eparhia ruteană greco-catolică a Muncaciului și alipite Eparhiei de Gherla, odată cu înființarea acesteia.

În domeniul învățământului eclezial, episcopul Gherlei s-a preocupat de stabilirea obligațiilor ce revin parohilor, credincioșilor și învățătorilor pentru a se asigura buna funcționare a „*școlilor populare confesionale sătești greco-catolice*” organizând, totodată, și Seminarul (Liceul) teologic diecezan.

Tot în scopul răspândirii științei de carte, a înființat o Tipografie diecezană și o Școală centrală în Gherla, cu limba de predare română, creând pentru aceasta fonduri de susținere din care s-au acordat chiar și burse pentru elevii merituoși.

Mitropolit la Blaj

La 7 septembrie 1867 se stinge din viață întâistătătorul Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice de Alba Iulia și Făgăraș, Mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu, lăsând vacant scaunul mitropolitan.

Potrivit procedurilor electorale pentru desemnarea unui nou Arhiepiscop și Mitropolit s-au organizat alegeri care s-au desfășurat la data de 11 august 1868 în Biserica Catedrală din Blaj. La scrutin, Episcopul Gherlei Ioan Vancea a obținut cele mai multe voturi – 59 –, fiind urmat de canonicul Timotei Cipariu cu 49 de voturi și de către canonicul Ioan Fechete Negruțiu cu 36 de voturi, fiind astfel declarat câștigător.

Ca urmare, Ioan Vancea a fost numit mitropolit la 21 octombrie 1868, iar la 21 decembrie 1868 a fost confirmat de Sfântul Scaun. A fost instalat în scaun la Blaj de către episcopul Lugojului, Alexandru Dobra, în calitate de delegat al Papei Pius al IX-lea, la 11 aprilie 1869, dată când a fost numit și consilier intim de stat (la Vatican).

Au rămas memorabile cuvintele sale rostite cu acel prilej, pline de un puternic angajament:

„După cât ne vor ajuta puterile, de cari dispunem din darul lui Dumnezeu, ne vom năzui a fi spre folosul și prosperarea, spre înflorirea și înaintarea în toate privințele a Arhidiecezei și a Provinciei noastre bisericești”.

Cârmuitor al treburilor bisericești

Interesul deosebit pentru cârmuirea treburilor bisericești, manifestat încă din timpul episcopatului Gherlei, rămâne o preocupare statornică a noului mitropolit Ioan Vancea, el participând la pregătirea

și adoptarea unor decizii importante, luate în Sinoadele arhidiecezane din Dieceza mitropolitană ținute în anii 1868, 1882 și 1889.

Încă din primul an de arhipăstorire la Blaj, mitropolitul Ioan Vancea s-a preocupat de așezarea și instituirea unor reguli clare privind organizarea și funcționarea Arhidiecezei. În acest scop, între 20-22 octombrie 1869 a ținut un Sinod arhidiecezan, la care, printre altele, s-a stabilit un nou regulament electoral provizoriu, pentru alegerea mitropolitului.

Urmând linia modernizării, în anul 1872 mitropolitul Ioan Vancea inițiază ținerea unor Concilii provinciale care, în timp, aveau să se dovedească a fi de o deosebită importanță pentru bunul mers al Bisericii Române Unite, actele adoptate de acestea fiind aprobate și de Sfântul Scaun servind, ulterior, ca îndreptare canonice pentru Biserica Română Unită și modele de păstrare a tradiției canonice orientale pentru celelalte Biserici catolice bizantine.

Continuând inițiativa instituită încă din 1867 ca Episcop al Gherlei, începând cu anul 1871 mitropolitul Ioan Vancea scoate o serie de Șematisme ale Arhiepiscopiei.

În istoria Bisericii Române Unite este consemnat că au avut loc trei Concilii provinciale, dintre care primele două, de la 1872 și 1882, fiind convocate și prezidate de mitropolitul Ioan Vancea. Ultimul Conciliu a avut loc în anul 1900 sub prezidarea succesorului și fostului său colaborator apropiat, mitropolitului **Victor Mihályi de Apșa**.

De o deosebită importanță avea să fie vizita mitropolitului Ioan Vancea la Roma (începând cu data de 9 noiembrie 1869 și până pe 30 iunie 1870) pentru a participa la lucrările Conciliului ecumenic Vatican I, însoțit fiind de secretarul său dr. Victor Mihali de Apșa, pe care îl adusese cu sine de la Gherla la Blaj, odată cu înscăunarea ca mitropolit.

Momentul de vârf al activității sale la Roma, deosebită și unanim apreciată, a fost atunci când, pe data de 28 ianuarie 1870, mitropolitul Ioan Vancea a celebrat o liturghie românească bizantină – susținută în limba română – în catedrala Sfântul Petru, în asistența Părinților conciliari, fiind secondat de dr. Iosif Pop Silaghi, episcopul de Oradea, prezent și el la conciliu, având ca diaconi pe canonicul Ioan Sabo și pe nobilul Victor Mihályi de Apșa. A fost elogiat de către înalții prelați participanți pentru erudiția sa, precum și pentru perfectă cunoaștere a limbii latine. În cadrul Conciliului a apărut autonomia, ritul și limba liturgică română.

Una dintre cele mai importante reușite ale mitropolitului la Roma a fost aceea că a obținut dezmembrarea Parohiei române unite din Sighetu Marmăției de la Episcopia ruteană greco-catolică a Muncaciului și anexarea acesteia la Episcopia română unită a Gherlei.

De asemenea, în Conciliu a depus toate stăruințele pentru apărarea autonomiei Bisericii Române Unite și guvernarea ei în baza legislației canonice.

Publicistul Ion Igna, evocând personalitatea mitropolitului **Ioan Vancea de Buteasa**, într-un articol din 2017⁵ avansează o ipoteză interesantă despre vlădica Blajului dintre 1868 și 1892:

„E Vaticanul prea bine cunoscut. Și e bine, ca maramureșeni, să mai facem o reverență prin vremi în amintirea unui mare prelat al Bisericii Greco-Catolice, mitropolitul **Ioan Vancea de Buteasa**, născut în Bihor, dar având origini maramureșene.[...]

Sub păstoria sa Biserica a cunoscut importante evoluții eclesiastice și instituționale, în respectul identității ei apusene și răsăritene. Și încă ceva: **în mijlocul unei aprige opoziții, Vaticanul se pregătea să-l ridice la demnitatea de cardinal al Sfântului Scaun.**”

Această prezumție este întărită și de către cercetătorii clujeni Ioan Cârja și Daniel Sularea care, în prefața la valorosul volum de documente⁶ mai puțin cunoscute, intitulat „*Ioan Vancea – Corespondență cu Sfântul Scaun (1865-1890)*”, notează următoarele:

„Mai mult decât atât, scrisoarea prefectului Franchi din aprilie 1877, dezvăluie o situație cu totul aparte, faptul că Sfântul Scaun preconiza promovarea mitropolitului român la o demnitate ecleziastică mai înaltă. Coroborând această informație cu cele relatate de Victor Mihályi de Apșa în jurnalul său de tinerețe citat mai sus, rezultă că s-a vehiculat în epocă **proiectul avansării lui Ioan Vancea la demnitatea de cardinal**, ipoteză care va fi confirmată sau nu de cercetările viitoare.”

Făuritor de școală românească

Mitropolitul Ioan Vancea, figură marcantă a Bisericii Greco-Catolice, a fost socotit de întreaga istoriografie a Bisericii Unite, pe

⁵ Ion IGNA – „Comuniune eclesială în respectul și prețuirea memoriei”, articol publicat în revista “Nord Literar”, nr.6 (169), 28 iunie 2017, Baia Mare, preluare de pe site www2.nord-literar.ro.

⁶ Ioan Cârja, Daniel Sularea – „*Ioan Vancea - Corespondență cu Sfântul Scaun (1865-1890)*”, Presa Universitară Clujeană, 2007, p.28

bună dreptate, ca fiind cel de **al doilea făuritor al Școlilor române din Blaj**, după Episcopul **Inochentie Micu Klein**.

De-a lungul păstoririi sale ca Mitropolit s-a preocupat intens de reorganizarea și dezvoltarea instituțiilor de învățământ confesional, cu precădere a celor din Blaj, dar și a celor din întreaga arhieparchie.

A sprijinit și a îndrumat învățământul teologic, implicându-se pentru îmbunătățirea planurilor și programelor de învățământ teologic, în special la seminariile teologice din Gherla și Blaj, dar și în școlile confesionale românești unite din eparhiile Gherla și Blaj. Astfel, în programul de învățământ al Seminarului teologic, în anul 1879, a mai adăugat câteva studii practice, precum Ritul oriental, Cântul și Tipicul bisericesc, Dreptul civil, Economia rurală și Medicina pastorală.

În anul 1880 a dat o mai amplă importanță școlară Preparandiei unde a extins perioada de școlarizare cu un al treilea an de studii. Din anul 1888 a mai extins și programul de învățământ de la Seminarul teologic adăugând între materiile studiile privind Filozofia, Liturgica și Omiletica.

Ca regulă instituită sub păstoria lui Ioan Vancea a fost aceea că profesorii seminariali vor putea fi numiți numai dintre cei cu doctorat în Teologie. De aceea i-a sprijinit pentru învățătură pe tinerii teologi care dovedeau pregătire și calități intelectuale și preoțești superioare, trimițându-i la studii la Viena sau la Roma.

Mitropolitul a introdus o exigență exemplară prezidând personal examenele clerului tânăr.

Nu a neglijat nici treptele inferioare ale învățământului laic de toate gradele – elementar și secundar – îngrijindu-se îndeaproape de dezvoltarea învățământului organizat în Gimnaziul și Școala pedagogică din Blaj. Grijă sa pentru „bunul mers al școalelor” se vede și din aceea că, pe durata în care a fost în fruntea Bisericii Române Unite a vegheat la zidirea a peste 300 de clădiri școlare în satele ardelenene.

La Blaj a zidit, în anul 1884, clădirea care a adăpostit „Internatul Vancean” de băieți, construcție pe care începând cu anul școlar 1892-1893, a înlocuit-o cu o alta, mai încăpătoare, vechiul sediu instituțional fiind trecut în uzul internatului de fete.

Reper de erudiție

Personalitatea Mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa, pe lângă aceea a unui mare și important întâistătător al Bisericii Române Unite, a fost dublată de cea a unui eminent erudit, vorbitor de limbă latină și italiană, precum și al limbilor franceză, germană, maghiară, chiar

arabă, având o capacitate intelectuală și o formație umanistă solidă pe care, din păcate, în afara tezelor teologale, nu și-a valorificat-o prin alte publicații.

Fondul de arhivă creat de Ioan Vancea include certificate de studii, bule papale, acte de investitură, diferite statute, documente ale Capitulului Metropolitan, însemnări personale și corespondență. Mărturie a vastei sale erudiții stă, însă, impresionanta bibliotecă personală adunată prin grija sa și lăsată moștenire urmașilor. Ne este dat să aflăm mai multe despre conținutul Bibliotecii personale a mitropolitului Ioan Vancea – tezaurul de carte – mulțumită sârgului și abnegației depuse de vrednicul cercetător Alexandru-Bogdan Bud, realizatorul valorosului studiu „Bibliotecile mitropoliților greco-catolici ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea”⁷ în care, la loc de cinste, se referă și la Biblioteca Mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa.

Vom cita, selectiv, din acest material, deosebit de valoros și de relevant în contextul evocării noastre, atrăgând atenția, totodată, asupra precizării autorului:

„Documentele nevalorificate istoriografic, și anume manuscrisele lui Vancea din întreaga viață a acestuia, care arată preocupările sale în domeniile teologiei, filosofiei, istoriei bisericești precum și a dreptului canonic sunt păstrate la Filiala Cluj a Bibliotecii Academiei Române.”

«Înclinația spre filosofie a mitropolitului îl scoate în fața celorlalți prelați greco-catolici, mai ales prin cele două manuscrise „*Un dialog între doi amici despre statutul filosofiei de acum și fundamentul ei*” și „*Discurs între unchi și nepot despre statutul filosofiei secolului al XIX-lea*”, [...] acest (din urmă) document scoate în evidență carisma intelectuală a lui Ioan Vancea și faptul că pregătirea pe care o deținea avea să îl aducă la cârma mitropoliei Bisericii Unite.

În primul rând trebuie să precizăm că pasiunea pentru carte a lui Vancea a fost una puternică, militând pentru dotarea bisericilor și a școlilor cu cărți și pentru răspândirea acestora în toate cadrele societății. [...] mitropolitul Ioan Vancea, pe parcursul carierei sale, a

⁷ Alexandru-Bogdan Bud – „*Bibliotecile mitropoliților greco-catolici ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*”, Studiu cuprins în lucrarea „Administrație românească arădeană Studii și comunicări”, Volumul I, Colecția Slaviciana – serie nouă Arad, 2010, preluat de pe site-ul

https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana_vol_01.pdf

adunat în bibliotecă numeroase volume, majoritatea în limbă străină, demonstrându-ne prin acest lucru calitatea de care a dat dovadă, și anume, cunoașterea a numeroase limbi străine. Din testamentul său reiese că biblioteca personală va fi donată Arhidiecezei greco-catolice de Alba-Iulia. Astfel pasajul din testament referitor la bibliotecă spune așa:

[...] „...*biblioteca mea una cu toate instrumentele literare și cu aparatele științifice o lasu și testezu Arhidiecezei greco-catolice române de Alba-Iulia, așa însă ca aceea inventată să o poată folosi toți cari ar dori aceasta prin cetirea opurilor adunate în aceea*”.

Inventarul bibliotecii lui Vancea este unul foarte bogat, conținutul său cuprinzând cărți de mare valoare și din toate domeniile. Spectrul larg al lucrărilor se clasează astfel: Dogmatica, Istoria religiei, Catehetica, Drept canonic, Pastoral, Oratorie religioasă, Scrieri moral-teologice, Rituale, Cărți de Rugăciune, Istoria Românilor, Istoria Maghiarilor, Geografie și chiar Matematică, care sunt manuale tipărite la Blaj și la Buda.

[...] Pentru arhiepiscopul Ioan Vancea cartea a fost foarte importantă și prin faptul că a deținut un număr impresionant de cărți și de o diversitate nemaipomenită, dar și că acestea au reprezentat pentru el o modalitate de formare a unei personalități generoase. O persoană dedicată întru totul vieții bisericești și culturale, a îmbunătățit, în mod substanțial, planurile și programele de învățământ ale studiilor teologice, secundare și elementare și a sprijinit tinerii teologi cu pregătire, calități intelectuale și preoțești superioare.

Luptător pentru cauza națională a poporului român

Mitropolitul Ioan Vancea s-a înscris și pe linia marilor săi antecesorii luptători pentru cauza națională a poporului român, implicându-se și în plan politic în lupta de apărare a drepturilor populației românești în perioada Dualismului.

Împreună cu George Bariț, Ilie Măcelariu și dr. Ioan Rațiu a semnat „**Memorandul de la Blaj**” din 3 iulie 1872, prin care, printre altele, se cerea conducerea autonomă a școlilor – liberă și independentă față de organele statului, accesul românilor la Universitatea din Cluj, în mod proporțional, adoptarea limbii române ca limbă de învățământ universitar, înființarea de școli agronomice etc.

Prin discursul rostit în Casa Magnaților (Főrendiház sau Senatul) din Budapesta la 13 mai 1879, împotriva și cu tărie încercărilor de maghiarizare a învățământului românesc din

Transilvania, a afirmat faptul că pentru Biserica Română Unită limba română e o condiție „sine qua non” a existenței sale, fără de care libertatea conștiinței n-ar mai exista, argumentând pentru aceasta cu dezastrul care s-ar crea prin numirea de învățători neromâni în școli, protestând astfel împotriva legilor de maghiarizare.

Mai mult, în 1883, a înaintat Casei magnaților un Memoriu împotriva legii pentru școlile medii, transmis prin deputatul Alexandru Roman, care era profesor universitar de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, act de veritabilă manifestare pentru cauza românească.

Activitatea filantropică și cea de pe tărâm social și civic

Personalitatea puternică a mitropolitului Ioan Vancea s-a manifestat și în planurile social și civic. Astfel, din propriile economii a făcut mai multe donații școlilor, instituțiilor de binefacere și de cultură, iar prin testament a donat 350.000 de florini pentru dezvoltarea învățământului și culturii românilor ardeleni.

După unele surse, un calcul aproximativ arată faptul că, pentru ceea ce a realizat mitropolitul în scopuri de binefacere, ar fi trebuit să economisească lunar câte 10.000 de florini aur, ceea ce reprezenta o sumă considerabilă în moneda timpului.

De numele mitropolitului Ioan Vancea se leagă, pe lângă instituțiile publice de învățământ pe care le-a ridicat, gospodărirea și înfrumusețarea Blajului. Prin ajutorul dat de el s-a început introducerea apei curente, canalizarea, s-au realizat trotuare stradale și alte lucrări de urbanizare și modernizare a localității, mitropolitul dispunând nu numai de un gust estetic ci și de generozitatea necesară marilor înfăptuiri.

A înființat la Blaj, din fonduri proprii, o instituție caritabilă și filantropică „**Fundația vanceană**” destinată sprijinirii elevilor, studenților, preoților și meseriașilor săraci. Așa cum rezultă din „Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200”, tipărit în Blaj, „Fundațiunea” încă ființa la opt ani de la decesul mitropolitului.

Cu puțin timp înainte de moartea sa subită, pentru meritele recunoscute, a fost decorat cu Ordinul Imperial Austriac Leopold, cu rang de Cavaler al Crucii Mari.

După o activitate încununată de succese și cu o implicare activă în viața religioasă, și nu numai, regretat și deplâns cu sinceritate de toți cei care l-au cunoscut și cu deosebire de fiii săi spirituali, clerici și

mireni, **mitropolitul dr. Ioan Vancea de Buteasa** s-a stins din viață la 31 iulie 1892, fiind condus pe ultimul drum de foarte multă lume. Este înmormântat în Capela Arhierilor din Blaj, alături de alți înalți ierarhi ai Bisericii Unite.⁸

⁸ În *Capela Arhierilor* din Blaj se află rămășițele pământești a șapte episcopi și mitropoliți greco-catolici: *Petru Pavel Aron* (1752-1764), *Atanasie Rednic* (1764-1772), *Grigore Maior* (1772-1782), *Ioan Bob* (1782-1830), *Ioan Lemeny* (1832-1850), ***Ioan Vancea*** (1869-1892) și *Alexandru Nicolescu* (1935-1941).

Livia-Flora Filipașcu-Piso de Dolha și Petrova

Prof. dr. Ioan PETROVAI

Petrova, Maramureș

Urmașă demnă a istoricului, profesorului și preotului Alexandru Filipașcu, doctor în filozofie și teologie, Livia-Flora Filipașcu s-a născut la Sighetul Marmăției în 27 martie 1931 și a trăit o viață plină de lumini și umbre până în 27 noiembrie 2019, când s-a stins la București, fiind înmormântată în Cimitirul Belu.

Din tinerețe are multe poticniri din cauza vremurilor tulburi pe care le-a traversat împreună cu familia sa, al cărei cap a căzut, în plină putere fizică și intelectuală, sub securea istoriei care i-a făcut parte de multe și apoi l-a sacrificat.

Școala primară a început-o în orașul Sighetul Marmăției, de unde familia sa s-a refugiat, după Diktatul de la Viena. După șederi nedorite la Alba Iulia și Sibiu, familia Filipașcu s-a stabilit la Cluj, unde Livia-Flora își finalizează clasele liceale urmând cursurile Liceului „Maica Domnului”, devenit Liceul de Fete Nr. 1 Cluj.

În orașul de pe Someș tânăra urmează cursurile Facultății de Arte Plastice „Ion Andreescu” timp de trei ani și fiindcă aici nu exista secție de scenografie, își continuă studiile, încă trei ani, la Institutul „Nicolae Grigorescu” din București unde, în anul 1955 își ia diploma în artă ca pictor scenograf.

Având la Cluj profesori precum Catul Bogdan și Aurel Ciupe și-a însușit temeinic tainele picturii și a putut să facă pictură de

șevalet, pictură bisericească și grafică. În perioada studiilor, în anul 1952, tatăl studentei este arestat și, în același an, moare la Canalul Dunăre - Marea Neagră. După ce devine specialistă în scenografie, o ramură nouă în artele plastice din România, licențiată revine la Cluj, iar în anul următor, 1956, se căsătorește cu tenorul Ion Piso de la Opera Română Cluj, unde tânăra plasticiană era angajată pe post de scenograf.

În anul 1959 își urmează soțul, care s-a transferat la București, face scenografie la Teatrul Municipal din capitală, condus de legendara Lucia Sturza Bulandra și colaborează cu instituții artistice din Galați, Brașov, Craiova și Reșița, care erau în criză de scenografi, dar în anul 1963 devine scenograf titular la Ansamblul Armatei din capitală.

Făcând călătorii în străinătate vizitează multe muzee și își aprofundează tehnica picturii bizantine pe lemn, reușind să restaureze multe icoane vechi aparținând Muzeului de Artă din București.

La început, fiind fiică de „dușman al poporului” i-a fost refuzată titularizarea pe postul de scenograf dar, împreună cu cumnata sa, Lucia Piso, soția sculptorului Romul Ladea, a pictat hărți pentru diferite instituții, firme și figuri pe mașini de la lapte (reclame). Astfel reușește să îi depășească cu câștigul pe scenografii angajați cu salarii fixe.

După anul 1968 familia Piso se stabilește în Germania de Vest unde, timp de cinci-șase ani, Livia-Flora a făcut doar restaurare și desen, iar după aceea a reușit să intre în circuitul artistic german ca scenograf. Realizează zeci de scenografii pentru piese de teatru prezentate la Televiziunea germană, în anul 1977 reușind să fie premiată. A avut angajamente ca scenografă la teatrele din München, Passau, Trier și Oldenburg, iar ca pictor de șevalet participă la mai multe expoziții colective.

Condiționată de angajamentele soțului, a făcut scenografie în Italia și Irlanda, dar a ajutat-o mult activitatea de restaurator începută la Cluj și vizita în Uniunea Sovietică, unde a făcut cunoștință cu Secția de restaurare a Muzeului Tretiakov. În țară și peste hotare a făcut restaurări de ordinul sutelor, fiind și nevoită să le facă. Între anii

1971-1991 a realizat decorurile și costumele la peste 90 de producții artistice. După o muncă de doi ani, la 15 august 1985, s-a sfințit iconostasul de la Biserica Greco-Catolică din München, o mare realizare a artistei Livia-Flora Filipașcu-Piso.

După căderea dictaturii din România, de care a fugit, familia Ion și Livia-Piso se întoarce în țară, stabilindu-se la Cluj-Napoca. Tenorul a devenit directorul Operei Române, iar scenografa își reia activitatea în profesia făcută, cu decenii în urmă, în aceeași instituție. Nemulțumiți că nu pot face ce-și doresc, soții Piso pleacă la București la numai doi ani de la revenirea în patrie și deschid noi capitole în biografia lor plină de impresionante realizări.

Cercetând arhiva familiei, Livia Filipașcu-Piso descoperă documente care indicau și proprietatea dobândită prin înfierea sa de către soții Flora și Găvrilă Iuga. Moștenirea după fostul prefect al Maramureșului a fost una substanțială și a determinat-o pe moștenitoare să înceapă lupta pentru retrocedare a proprietăților pe care le-a moștenit. După o luptă care a durat 12 ani, Judecătoria Vișeu de Sus i-a recunoscut moștenitoare drepturile, prin Sentința Nr. 1 pe 2005. Proprietara a devenit președintele composesoratului „Obștea de cumpărare Izvorul” din Vișeu de Sus care, în urma exploatării pădurilor și pășunilor, atribuie membrilor săi anual între 170.000 și 200.000 lei.

Fiica istoricului Alexandru Filipașcu începe descifrarea, transcrierea și editarea celor 800 de pagini de manuscrise rămase de la părintele său. Lucrând cu multă tenacitate, distinsul intelectual a reușit să scoată la lumina tiparului cele mai reprezentative lucrări ale istoricului Alexandru Filipașcu. Rodul activității de recuperare s-a materializat în lucrările „Patronime maramureșene. Genealogia familiei de Dolha și Petrova” (2005), „Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română” (ediția I - 2006; ediția a II-a bilingvă - 2015), „Manuscrisul protopopului Moga despre Revoluția de la 1848 în Zarand” (2019) și „Bihorul românesc” (ediție bilingvă - 2019).

După experiența dobândită în Italia realizând recondiționarea unui „Conac Medieval” pe care l-a și pictat, a ctitorit „Centrul

Documentar-Expozițional al Nobilimii Române Maramureșene” la Vișeu de Sus, județul Maramureș, în a cărei Aula Magna a realizat marile fresce. Acest edificiu a fost inaugurat în anul 2014 în prezența Casei Regale a României. Aici sunt expuse diplome, hărți, steme heraldice și arbori genealogici. De-a lungul anilor, acest „Centru-Muzeu” a găzduit întâlniri și simpozioane sub patronajul și cu participarea unor personalități marcante ale Academiei Române.

În perioada rectoratului filozofului Andrei Marga, Papa Benedict al XVI-lea a primit titlul de Doctor Honoris Causa al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și, cu acest prilej, s-a dăruit Sfântului Părinte o icoană cu toți episcopii greco-catolici martiri din România, autoarea acestei lucrări deosebite fiind enoriașa de excepție Livia-Flora Filipașcu –Piso.

Legăturile fraților Livia și Alexandru Filipașcu cu Petrova nu au fost strânse, cum era de dorit, dar, având în vedere meritele familiei cu rădăcini în această străveche vatră de cultură și civilizație românească din Marmăția, petrovenii au atribuit școlii din localitate numele istoricului, iar celor doi urmași ai săi le-au acordat onorantul titlu de „Cetățean de Onoare” al localității.

Cărțile editate de Livia Filipașcu-Piso și cele ale distinsului Domniei Sale frate, cercetătorul și scriitorul Alexandru A. Filipașcu, au fost lansate și în Petrova ca și în alte locuri din România.

În ziua de 19 septembrie 2020, la „Centrul-Muzeu” din Vișeu de Sus, a avut loc al șaptelea simpozion organizat de Fundația Ion și Livia Piso. Tema aleasă s-a intitulat „Corifei, apostoli, martiri ai nobilimii: Gavrilă Iuga, Alexandru Filipașcu, Livia Piso-Filipașcu” și, cu acest prilej, s-a dezvelit bustul Liviei Piso-Filipașcu realizat de sculptorul Ioan Ladea și s-a lansat albumul „Livia Piso și arta ei scenografică” de I. O. Mandru, apărut la Editura Vremea, București, 2020, finanțat de Fundația „Ion și Livia Piso”. În cadrul acestei manifestări au conferențiat președintele Academiei Române, acad. Ioan Aurel Pop, academicienii Emil Burzo și Alexandru Surdu și alte personalități naționale și zonale.

Tot Fundația „Ion și Livia Piso” a programat în data de 18 septembrie 2021, la „Centrul-Muzeu” din Vișeu de Sus, „Ateneul cu

tema: Dialoguri maramureșene – statalitatea și provocările sale din Evul Mediu la prezentul corectitudinii politice”. Din cauza pandemiei Sars Covid-19, orașul Vișeu de Sus a fost în cod roșu și manifestarea s-a ținut la Liceul Tehnologic „Alexandru Filipașcu” din Petrova, județul Maramureș. În acest cadru s-a lansat albumul „Livia Piso și Arta Sacră”, realizat de maestrul Ion Piso, apărut la Editura Eikon, București, 2020, finanțat de Fundația „Ion și Livia Piso”. Participanții la manifestare au avut onoarea de a asculta mesajul trimis de președintele Academiei Române, acad. Ioan Aurel Pop și s-au bucurat de prezența câtorva reprezentanți ai „Centrului European pentru Studii în Probleme Etnice”. La dezbateri, alături de invitații din țară și județ, au cuvântat și oamenii locului: profesor Măricuța Petrovai, general-doctor Alexandru Leordean și scriitorul Ion Petrovai.

Asistând la dezvelirea bustului Lievei Filipașcu-Piso, am avut plăcerea de a-l auzi pe maestrul Ion Piso numind-o pe cea omagiată „Doamna Maramureșului”, în cadrul unui text intitulat „Profilul spiritual al unei existențe legendare”. Acest text amplu și dens care se încheie astfel: „...după săvârșirea ei, măcar cei care i-au stat în preajmă, sau au cunoscut-o chiar și numai fugăr, se cuvine să afle ce ascuns tezaur de capacitate intelectuală, forță spirituală și morală, altruism și modestie reprezintă această legendară făptură. Trecerea și făptuirea ei în lume dovedește că pământul Maramureșului mai naște asemenea oameni. Doamna Maramureșului a înrămat într-o nevindecată rană a inimii sale nevoile Neamului. Inima ei sângerează și astăzi” este cu adevărat profil. (<https://jurnalmm.ro/omagierea-liviei-piso-filipascu-doamna-maramuresului/>).

Considerându-ne făcând parte din categoria apropiaților familiei Filipașcu și soților Piso, am răspuns și noi îndemnului maestrului Ion Piso, punând pe hârtie rândurile de față, cu smerenia cuvenită, străduindu-ne să realizăm un „profil”, fără intenții de a intra în competiție cu cei avizați și îndreptățiți a face judecăți de valoare despre activitatea și opera unor personalități cum este Livia-Flora Filipașcu-Piso, distinsă fiică a Țării Maramureșului și a Petrovei, unde își are obârșia după tată.

Așezământul edificat de soții Piso în orașul Vișeu de Sus a fost programat în comuna Petrova, dar edilii localității, lipsiți de orizonturi și orientați greșit, nu au răspuns favorabil inițiatorilor nobilului proiect. Ceea ce s-a intenționat s-a înfăptuit pe o proprietate a doctorului în drept, Găvrilă Iuga, retrocedată fiicei sale adoptive Livia-Flora Filipașcu-Piso. Toți petrovenii luminați au regretat lipsa de viziune a edililor proveniți din rândul social-democraților.

Colaborarea în plan cărturăresc a petrovenilor cu familia Filipașcu și familia Piso a cuprins și participarea la manifestările patronate de Fundația „Ion și Livia Piso”.

O regretăm mult pe femeia care, întrebând-o când începe bătrânețea, ne-a spus, fără ezitare: „*La 80 de ani!*”. Răspunsul ne-a pus pe gânduri și ne-a făcut să avem, poate, îndreptățite îndoieli că cele spuse se apropie de realitate. Socotim că trupește îmbătrânim mai devreme sau mai târziu decât spun legile biologiei, dar sufletește este cu puțință să rămânem „pururi tineri”, cum spune marele Mihai Eminescu, însă acest lucru nu este ușor.

Privind oarecum panoramic cei 88 de ani de viață, luptă și activitate ai Liviei-Flora Filipașcu-Piso, ar fi foarte multe de spus, după cum se poate constata din ceea ce s-a scris de-a lungul frământatei sale existențe. Noi socotim că „Doamnei Maramureșului” i se potrivesc cuvintele scrise de creatorul Ion Stan Pătraș pe crucea fostului diplomat Gheorghe Tite din Săpânța:

„Bine mi-o fost de când îs
Și de rele mi-o ajuns.”

Dacă am vrea să argumentăm că maramureșeanka noastră a fost un artist de talie internațională, este suficient să ne amintim că a expus lucrări alături de Salvador Dali, fiu al Spaniei, rusul Marc Chagall sau argentinianca de excepție Leonor Fini în cadrul Asociației Regale a Artiștilor de la München, din care a făcut parte. Apoi amintindu-ne zicala că: „Norocu-i bun și la moarte!”, noi am putea să o și adaptăm unor situații spunând: „Norocu-i bun și după moarte!”. Fiica istoricului Alexandru Filipașcu a fost norocul, după moarte, al acestuia, fiindcă i-a desăvârșit opera prin scoaterea ei la lumină. Norocul din viață și de după moarte al „Doamnei Maramureșului” este

maestrul Ion Piso, care pune în lumina lumii contemporane personalitatea soției sale. Împărtășim și noi considerațiile maestrului Ion Piso, cum că distinsa Livia Piso s-a pus în slujba înaltelor cerințe întru dăinuirea neamului și calitatea de luptătoare pentru recâștigarea drepturilor istorice și recunoașterea meritelor membrilor familiei sale.

Prin tot ceea ce face maestrul Ion Piso, Domnia Sa pune în lumină și duce mai departe altruismul și priceperea distinsei sale soții, dovedind competențe și în administrarea eficientă a averii pe care a moștenit-o fiica adoptivă a ilustrului bărbat român Găvrilă Iuga de Săliște.

Textul nostru este o schiță a unei posibile monografii despre viața și activitatea Liviei-Flora Filipașcu-Piso, lucrare pe care această personalitate a Țării Maramureșului o merită din plin. Nădăjduim că se vor găsi oameni competenți să o realizeze și sprijin financiar ca lucrarea să primească botezul tiparului, ca astfel să se întrească panoplia de valori a Marmației.

Un cleric poet maramureșean: Laurențiu Mihalyi

Dr. Ioan BOROICA

Muzeul Maramureșan

Sighetu Marmației

Summary

The clerk Laurențiu Mihalyi was born in Ieud in 1815. He studied at Ungavar (now Uzshorod, Ukraine) where he attended the High School and Theological Seminary. After his ordination, he started his priesthood carrier in Sârbi from 1839 as parish priest, a village at the foothill of Gutâi Mountains, within Maramureș county, and from 1861 as parish priest in Ieud and as archpriest in the Deanery of Ieud until 1881, when he died after 42 years of priesthood.

He had literary interests since his studies, especially in the field of poetry. We do not know if he published in the newspapers of the time but he left some literary essays in some preserved manuscripts with various inspirations, classical, romantic, folkloric or theological. He was one of the most active supporters of the national cause of the Romanians from Maramureș.

Creația literară românească din Maramureș din secolul XIX a nu beneficiat de prea multă atenție din partea cercetătorilor care s-au aplecat asupra realităților culturale din acel veac. Ea a fost privită fie din perspectiva folcloristicii, fie din perspectivă istorică. Este demnă de consemnat preocuparea folcloristului Dumitru Pop¹ de a fi încercat să pună în lumină câteva din preocupările unor maramureșeni, începând cu secolul XVII, de a consemna creații tributare culturii populare, fie ca folclor autentic sau plăsmuiri care aparțin unor genuri literare considerate minore, precum cântecele de lume, verșurile pentru morți, care se înmulțesc în prima jumătate a secolului XIX sau doar unele notițe și însemnări pe cărți de cult care releva o anumită intenționalitate spre creația literară.

¹¹ Dumitru Pop, *Folcloristica Maramureșului*, Editura Minerva, București, 1970, p.12-19

Această creație apreciată uneori ca minoră nu poate fi izolată de ceea ce s-a întâmplat în celelalte provincii românești și îndeosebi în Transilvania. Beletristica transilvăneană înregistrase după 1848 un vizibil regres. Cu toate eforturile și în ciuda dinamismului său, Barițiu nu poate reedita în Transilvania ceea ce au realizat dincolo de munți Heliade sau Asachi. De altfel, datorită împrejurărilor politice, o bună parte din intelectualii Transilvăneni trec munții și se stabilesc în Muntenia sau Moldova (Fl. Aron, Bărnăușiu, Bojincă, Laurian, I. Maiorescu, Papiu Ilarian). Cei rămași, îndeosebi din sudul provinciei, vor fi cei mai activi, unde de altfel apar și publicațiile cele mai de seamă: *Gazeta de Transilvania*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură* la Brașov și *Telegraful român* la Sibiu și altele, precum s-a amintit.

Dacă anterior Revoluției de la 1848, Transilvania dăduse un Ion Budai Deleanu, după 1848, activitatea scriitoricească este mai modestă, sub nivelul celei de dincolo de munți. Merită însă să fie subliniată activitatea lui Andrei Mureșianu (cu *Poesiele lui Andreiu Murășanu*, Brașov, 1862), Ion Codru Drăgușanu (*Peregrinul transilvan*, Sibiu, 1865), cu mențiunea că ambii sunt originari din Maramureș), I. Lăpădatu (*Încercări de literatură*, Brașov, 1864), Iosif Vulcan (*Novele*, Budapesta, 1870-1872). În domeniul literaturii științifice trebuie subliniată activitatea lui P. Vasici, care de altfel începuse înainte de 1848 (*Macroviotica*, Brașov, 1845), la fel ca și Ioan Rus (*Icoana pământului, sau carte de geografie*, Blaj, 1842); după 1848 trebuie subliniată intensă activitate a profesorilor blăjeni, și evident, lucrările lui T. Cipariu (*Crestomatia sau Analecte literare*, Blaj, 1858, *Principia de limbă și scriptură*, Blaj, 1866). Pe tărâmul literaturii juridice, la Viena apăruse în 1853 un *Codice penale*.

Una din personalitățile Maramureșului, care s-au manifestat pe tărâm literar încă dinainte de Revoluția de la 1848 a fost Laurențiu Mihalyi. S-a născut în Ieud în 1815, și-a făcut studiile liceale și cele teologice la Ungvar. După hirotonire, a funcționat din 1839 ca paroh în Sârbi, sat sub poalele Gutâiului, și din 1861 ca paroh în Ieud și ca

protopop în protopopiatul omonim până în 1881, când a răposat după 42 de ani de preoție.²

A avut o activitate literară interesantă și inegală. În toată creația sa frontiera dintre plăsmuirea literară proprie și culegerile de folclor este greu de stabilit. În acest sens clericul poet nota în unul din carnețele sale: „*De vrei a cunoaște Poetul, Artistul, cearcă scrierile, opera lui, și ți se va întipui (întipări n.n.) sufletul lui*”. În una din însemnările sale se numise pe sine un versuitor³. Își exersase talentul de versificator încă din adolescență, cu versuri în maghiară, unele datate înainte de 1835, sau copiasse versuri și scurte piese de teatru din autori maghiari.⁴ Din 1842 datează câteva versuri, adică cântăriri pentru morți din ritualul de înmormântare, gen de creații în care a și excelat în cursul carierei sale preoțești.⁵

Din păcate multe din însemnările sale nu s-au păstrat și din puținele păstrate notate în felurite carnețele de format mic, confecționate artizanal, descifrarea lor rămâne încă o provocare.

S-a dovedit a fi un plăsmuitor prolific, de remarcat fiind câteva versificări pe care le compuse în deceniile cinci și șase și doar câteva din deceniul șapte ale secolului al XIX-lea pe care le adunase într-un caiet din care s-au păstrat câteva fragmente.⁶

„Elencul” (*cuprinsul*) acestui carnet, demonstrează că Laurențiu Mihalyi nu se îndepărtează prea mult de poezia populară, temele abordate provin din aceeași arie de inspirație populară.

În afara prelucrărilor folclorice, unele transcrise aproape în forma care au fost culese, clericul poet cultivase teme de inspirație romantică. Unele din aceste prelucrări, realizate în același stil popular, dovedesc aptitudinile poetului pentru o creație cultă de largă respirație clasică.

În „*Maramureșul*” imaginase un Olimp autohton, cu zei olimpieni implicați în orogeneză, hidrogeneză, dar cum locurile

² Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș până la 1911*, Gherla, 1911. p. 17

³ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș (în continuare AN SJMM), Colecția de documente acad. dr. Ioan Mihalyi de Apșa, inv. 443, ds. 14, f. 4.

⁴ Idem, f. 10-25, 41-78.

⁵ Ibidem, ds. 3, f. 1-2.

⁶ Ibidem, ds. 6

acestea de excepție ar trebui să-și revendice înaintași divini ei sunt implicași și în antropogeneză. Joe (Zeus), cel cu „suprema guvernare a cerului”, pentru a „domoli pizma între zâne” le izgonește în nord. Un nord, la cărui miazăzi, veghează giganții, fii vulcanici ai mamei Gea: Hotin, Igniș, Istru și Țibleș, din a căror foc

*„...cel azvârlesc
Zânele încă s-aprinse,
În scutitul lor Eden,
Ș-acolo mai sus de nori,
Unde n-umblă muritori,
Fac zânele fii și fete,
Dară numai o pereche”*

adică pe Vison și pe Coson, care vor realiza mariaje olimpiene:

*Că Vison luă pe Mara
Și Coson pe Iza iară”*

Însă Vison se dovedî a fi în curând un infidel, părăsind pe Mara pentru Tisa fiind „mai măreață fată”. Dar cum sentimentele zeilor nu se dovedesc a fi prea stabile, începând chiar cu Zeus:

*„Ce e drept că și pre zei,
I-apucă dor de femei,
Și din dor dă o poruncă,
Iuno să i se aducă,
Pe Mercur dară-l abate,
Zânele ambele cate”*

Emisarul lui Zeus, „urmărit” de un alt olimpian, Febul, ajung la capătul misiunii lor într-un ținut muntos, unde se afla grădina zânelor care:

*„E Edenul munților
De pași de om necălcată
[Și] de zei nefarmecată.”*

Acest ținut este localizat de poet la Iezerul Borșei, unde cei căutați conviețuiau într-o stare de fericire edenică. Emisarii surprind scaldă giganților și a zânelor „îmbrăcate-n rază/nime să le vază”. Cu toate că sunt văzuți de Mercur, refuză să părăsească starea edenică, iar

pentru neascultarea de a nu fi răspuns chemării lui Joe, Țibleșul, Ignișul, Hotinul și Iuno sunt pedepsiți:

*„Cu tun îi detunară,
Și pe toți i-o pus
Patru stânci de munte,
Iar zânele împietrite,
Așia nădușite,
Nu-și cunosc alt bine,
Fără-și plâng în sine,
Printre zid de stâncă,
Plângerea-și adâncă,
Iar lacrimile lor,
Văi la poala lor.”*

Legenda geografică plăsmuită de Laurențiu Mihalyi explică, pe lângă geneza râurilor și a munților Maramureșului și nefericirea locuitorilor acestor meleaguri cu reminiscențe edenice ca fiind rezultatul neascultării zânelor giganților și infidelității lui Vison, care:

*„Cară în osândă
Lemne pe a sa undă
Sare, brazi de năi
La copii săi”⁷*

Din 7 august 1851 este datată o poezie de vădită inspirație romantică: „*Lunatecul*”, în care:

*„Supt un munte pe o stâncă,
Colțiu-n cer și-a înălțat,
Ca o noapte, un nor cu frică,
În ace stă spânzurat.”*

Într-un astfel de decor, sosesc luna și lunaticul sosit din miazănoapte, cel din urmă având febrile gesturi sinucigașe. Se încheagă un scurt dialog între lună și nor despre motivele suicidului tânărului, luna, concluzionând:

„Beat de somn și e lunatic

⁷Textul integral al legendei la AN, SJMM, Colecția de documente acad. dr. Ioan Mihalyi de Apșa, inv. 443, ds. 6, caiet cu poezii manuscrise p. 508-521.

Și-amoreza l-a lăsat”⁸

Din aceeași lună august a anului 1851, din ziua de 28, este datată „*Eclipsa soarelui*”, în care de această dată dialogul este purtat între Miazăzi și Miazănoapte:

*„Miazăzi pe Miazănoapte,
La răspântii , 'ntre 'otare,
Seara cam la nevăzute
Întâlnind o întrebare
«N-ai văzut pe geniul bun
Fiul meu din Soare tată
Care eclipsind când subumbrea
Fiu' ni s-o ascuns îndată
Eu de atuncea urmărindu-l
Ori chemându-l pe al său nume
Nu-l dătuiesc⁹ și mi-e teamă
Să nu fie împins din lume»
Și-i răspunse miază noapte:
«Nu fi tânguioasă soră
Că fiul tău te părăsire [...]”*

Miazănoapte îi explica cum că fiul căutat de Miazăzi se odihnește în împărăția Umbrei și tăcerii sale.¹⁰

Deși influențat de ideile romantismului nu a abandonat întru totul ideile clasicismului. De sorginte clasică este și intenția sa de a realiza o creație lirică de proporții, o epopee, întocmai ca și Ioan Budai Deleanu. În proiectata sa epopee, „*Tatarataratura*”, „*un roman istoric versuit de anonimul submaramureșan, ano 1856*”, rememorează un trecut eroic a românilor maramureșeni, prin relatarea în versuri ultimei invazii a tătarilor în 1717 și zdrobirea lor în Maramureș. Acest moment marca în opinia lui Laurențiu Mihalyi reintrarea românilor în istorie. Nu atât versurile din proiectata epopee sunt interesante, astăzi ele nu prezintă decât cel mult valoare de document, ci mai ales laboratorul de creație al clericului poet, dezvăluit în notele cu planul epopeii. Structura epopeii o concepute ca

⁸ Ibidem, p. 356.

⁹ Dătuiesc (inf. a dătui) = a găsi (regionalism).

¹⁰ Ibidem, textul integral se află la p. 508-521.

un scenariu cu mai multe acte și populată cu personaje istorice sau legendare, care nu ni s-a păstrat decât fragmentar. Pentru a-i da epopeii sale o desfășurare grandioasă, a imaginat o întreagă populație de personaje, reale și ficționale. Întreaga desfășurare a relatării istorice versificate în stiluri diferite, are ca personaj principal pe legendarul haiduc Pinteă Măgojdanul, care, în momentul invaziei, nu mai era în viață. A fost cu siguranță impresionat de puternica tradiție populară despre Pinteă, încă vie în vremea preoției sale în satele de sub poalele Gutâiului. Mai mult a întreprins, așa cum o dovedesc notițele sale cercetări în arhiva comitatului în vederea stabilirii adevărului istoric.

Epopeea debuta cu clasică invocare a muzei, dar o muză autohtonă în care flautul este înlocuit cu tilinca. Imaginase mai multe variante de scenariu, notițele sale sugerează o desfășurare complexă, stufoasă chiar, cu abundență de teme și motive. Vestea năvălirii tătarilor este adusă de haiducii lui Pinteă care prădau curțile boierești în acel răstimp undeva în Moldova. La auzul veștii năvălirii tătarilor este realizată mobilizarea generală a nobilimii autohtone: „*prochemarea nobilimii române la steag*”. Apoi desfășurarea epică este imaginată pe mai multe planuri care îngemănează într-un tot unitar o sumă tradiții și legende locale, unele fără nici o legătură cu realitatea istorică. Într-un plan este urmărit puhoiul barbar în retragerea sa către Moldova de către maramureșeni încă de la intrarea în Maramureș dinspre vest, pe Tisa. Sunt marcate câteva din principalele momente: tătarii poposesc la Giulești și fac sfat, pe Iza aruncă pe o râpă ȝiganii oferind astfel o explicație personală toponimului râpei ce desparte cursul inferior al Izei de cel superior – Piatra Țiganului – nume primit de la ȝiganul supraviețuitor, întâlnirea hanului cu fata strâmtureană.

Apoi alte personaje populează scenariul: adjuncții lui Pinteă: Dumitru Sălăjeanu, Ștefan Mureșeanu, eroul borșean Lupu Șandru pe care care-l numește Socodate. Este implicată și o întreagă galerie de personaje feminine, Anghelina, Rozalia, Maura, Lușca, Elena Sirmay prizoniere ale tătarilor. În jurul Anghelinei și a Elenei Sirmay este brodată o ȝesătură pasională în care sunt implicați fratele Anghelinei, dar și iubitul ei: „lunatecul, apoi Pinteă haiducul, amantul Elenei

Sirmay. Nu sunt omise nici oficialitățile vremii: Stoica Lászlo – „Jurat mare”, Rednic Onuț – „Onuțel micuțel”. Sunt aduși în epopee și întemeietorii mănăstirii Moiseiului, în principal Roman Iorăscu. Sunt implicați și eroi din eposul popular maramureșean: babalăul satelor, solomonarul, babele din Borșa. Un alt plan al narațiunii versificate îl urmărește pe haiducul Pintea „năzdrăvanul” și pe care nu-l prind plumbii. La oferta de ajutor a acestuia i se răspunde. „*noi borșenii sântem destui.*” Deznodământul epopeii se desfășoară la Borșa, localitate căreia i se acordă o funcție soteriologică, „Ierusalimul mic”, unde borșenii ajutați de stihii îi înfrâng pe tătari.¹¹

O și mai interesantă „versuire” datând din 8 decembrie 1846, căreia îi lipsește partea de început, cu o variantă mai târzie de după 1850, intitulată „Băieșul”, valorifică tot o temă romantică, mai puțin obișnuită în Maramureș dar prezentă în folclorul zonelor miniere: dragostea unui tânăr băieș, Iason, față de fata proprietarului minei, Florica, dragoste ce s-a dovedit a fi reciprocă. Tânărul băieș, tocmit la mina lui Miron descoperă o piatră scumpă, pe care i-o oferă proprietarului. Acesta, drept răsplată, îi propune să primească o parte din venitul minei; în schimb acesta îi propune să-i permită fiicei sale să se căsătorească cu el. La refuzul categoric al lui Miron, cei doi aleg soluția extremă: nuntirea prin moarte. Duhul minei, personificat în Păstorul băii, le pregătește patul nupțial după care cutremurând mina îi zdrobește pe miri.¹²

Versificase întâmplări tragice care au zguduit comunitățile sătești pe la jumătatea secolului XIX. Una dintre acestea, intitulată Drăguția Pălăguță¹³, în care derularea firului epic este gândită ca o povestire în ramă, spusă în șezătore de către una din participante înzestrate cu harul istorisirii.

Relatarea versificată, după tiparul poeziei populare, cu inserții în care se pot recunoaște și unele versuri autentice, începe cu pețirea

¹¹ Fragmente din epopeea „Tatarataratura” am identificat în Colecția dr. Ioan Mihalyi de Apșa, inv.443. ds.6, 9 și 19 și inv 353, ds 26. Notițe și însemnări referitoare la planul epopeii sunt diseminate și în alte dosare din colecția citată.

¹² Primul fragment din textul poemului „Băieșul” în Colecția dr. Ioan Mihalyi de Apșa, inv. 443, ds. 4, varianta ulterioară în ds. 6.

¹³ AN SJMM, Colecția de documente dr. Ioan Mihalyi de Apșa, inv.353, ds. 25, f.1-16v. Inițial Laurențiu Mihalyi și-a intitulat-o *Mândra Pălăguția*

unei fete din Budești de către alaiul de pețitori a unuia dintre nemeșii satului, aparținând uneia din vechile familii ale Maramureșului. Din nefericire fiul acestuia, Petru, avea puține înzestrări mintale. Pețirea se desfășoară conform unui cod ritualic, cu schimbul de daruri la care viitorul mire este împins. Pețirea se desfășoară cu siluirea voinței fetei, care nu accepta să aibă un mire nerod, dar este convinsă să nu returneze darul, baticul, simbolul logodnei acceptate. În ciuda opoziției fetei după încheierea logodnei, este acceptată încheierea căsătoriei de teama unor repercusiuni din partea familiei mirelui. După căsătorie, situația socială a tinerei neveste s-a schimbat, dar menținută sub observarea socrilor. Întrucât n-au venit imediat copiii, soacra a apelat la mijlocirea descântătoarelor. Dar vina a fost a lipsei de afecțiune, după decesul socrului, noua familie a Pălăguței pare să accepte legătura cu unul din vecini, care avuse rolul ritualic de stegar al mirelui în ceremonialul nunții, Simionaș, bănuind că ar fi tatăl copilului născut. După moartea soacrei și desființarea iobăgiei după 1848, frâiele gospodăriei sunt preluate de Pălăguță. Una din semnele confirmării poziției sale sociale era nășitul, la cununii și botejuni (*botezuri*), însoțită fiind de amantul Simionaș, datorită incapacității mintale a soțului ei. Soțul acesteia începe să dea semne vădite de gelozie și, prin înmulțirea acestora, Pălăguța îl respinge repetat pe Simionaș. În noaptea unei nunți săvârșite fără cununie, deci sub semnul blestemului, la care Pălăguța era nașă, Simionaș, în urma unei crize de gelozie o înjunghie. Semnele nebuniei după săvârșirea crimei sunt evidente și numai intervenția preotului, al doilea personaj omniprezent în povestire, calmează izbucnirea unei vendete între familia Pălăguței și celei a lui Simionaș. Interesant este prezența unui epitaf, pus pe cruce, care poate să indice invenția autorului, dar la fel de bine și o practică mortuară pentru morțile tragice din satul Budești.

Istorisirea, care a durat până când torcătoarea și-a epuizat caierul și umplut fusele, a impresionat asistența din șezătoare. Versificarea este datată din 15 septembrie 1850.

Dincolo de faptul că versificarea lui Laurențiu Mihalyi rămâne un important document etnologic al practicilor rituale legate de

naștere, căsătorie și moarte, are și reale realizări poetice. Ca document etnologic în șezătoare:

*Merg fetele torcătoare
Torc la caer, zic la hori
De doru de pețitori
Și aprind o bărdiuță¹⁴,
Rămâneor tot drăguțe?*

La ceremonialul pețitului, desfășurat cu muzică, orațiile feciorului pețitor, stegarul Simionaș, sunt documente ale succesiunii secvențelor de ritual:

La logodnă:

*Pre ea un fecior pășește,
Pasu, gura-i hebeteste¹⁵
D[un]cha Ianos, asesor
Are numai un fecior,
Petru, ca el zestre mare
Bani, iobagi, cu satu-i are...
La vestirea nunții:
Iată mirele sosește,
Capu-i gol, a mână o charte
O scotoară de departe,
După dâns stegariu încă
Intră-n casă și cuvântă:
Ziua bună, serinoasă,
Ce Petre afar-o o uitase
Cu poruncă de la Dunca,
Venim, pe joi faceți nunta,
Că și mirele-i gătit
Carte din jos i-au sosit.
Și răspunsul gazdei:
Spuneți Dunchii 'nchinăciune
De la domnu toate bune,
Spune-i dar de sănătate*

¹⁴ Bărdiuță, regionalism, așchie de lemn de obicei din mesteacăn utilizată pentru iluminat

¹⁵ A hebeti, regionalism, a glăsui

*Pe joi numai să se gate
Că și noi încă ne-om găta
Încât starea ne-a ierta!*

Una din aspectele rar întâlnite, semnalate aici sunt cele din iatrolatrie, de fertilizare a cuplului căsătorit, prin apel la descântece și practici magice:

*Peste răstimp se amânare
De când nora se luare
Și nepot nu căpătare
Că de aceea nu visare
Duncăneasa, doamna însă
De-acest lucru mult se plânsă
Portând pe la vrăjitori
Cum i-ar fi folositori?
Nu te bate pe de departe
După vrăjitoare alte
C-o muiere vrăjitoare
Bătrână descântătoare
Aproape-i și-i mai știută
Doară și decât o sută
Dânsa merge într-o seară
Să nu se nădăi¹⁶ doară
Lumea, că se duce biata
Tocmai unde-a fost chemată
La curtea cea duncănească
Moașia-n ei ca să tocmească
Și tinerii învățare
Ca-ntr-o zi de primăvară
Să mânânce ceva-i două
De dintâie puică ouă,
Apoi doi pupuși¹⁷ de pită
Din prescuri la Paști slujită
Din fărină măcinată*

¹⁶ A se nădăi , regionalism, a prinde tâcul, a înțelege sensul

¹⁷ Pupuți, regionalism, chifle, pâini mici

*Prin moară 'ncă neumblată
Și să beie dulce-amară
Iarbă strânsă din hotară
Și fiartă apă curată
Din fântâni întâi săpată*

Interesant este, cum s-a mai pomenit, epitaful, marcând un o practică asociată ritualului de înmormântare, care prin frecvență a generat celebrul Cimitir Vesel din Săpânța:

*Aici zac eu, o frumuseță
Într-a vieții dimineață,
Dice-am fost pân-am fost fată
Peste vreme măritată,
Când, zicându-mi domnișoară,
Fostu-mi-o mintea ușoară,
Că-n sânul meu am purtat,
Ca pe-u șerpe, un bărbat.
Șerpele au fost verinos,
M-au mușcat ș-am căzut jos.
Ascuțitul de cuțit,
De lume m-o despărțit.
Oarba-i iubire l-o dus
De anima mi-o străpuns.
Pentru că inima-mi frânse
A jurământului credință*

Este evidentă asemănare cu versurile cântate la înmormântări, dat fiind și semnificația moralizatoare a ultimelor două versuri. Pricina morții este în ultimă instanță o pedeapsă pentru călcarea jurământului conjugal făcut solemn în biserică, o secvență ritualică la ceremonialul de nuntă la cununii din Maramureș.

O altă specie literară a genului liric pe care-o practicasă cu succes a fost acela al cântecului de lume, frecvent semnalat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Frontiera dintre creația populară autentică și cea versificărilor autorilor de cântece de lume este destul de labilă.

Laurențiu Mihalyi a excelat în acest gen de plăsmuiri poetice. Un exemplu poate fi o orație la logodnă, parte dintr-o practică rituală străveche, dar adaptată la pretențiile unor familii înstărite:

*Poftim la cei
Să fie unu din doi
În Dragoste voie bună
Să trăiască împreună
Le poftim din nărav veti¹⁸
Trei buți pline de cureți¹⁹
Șapte slănini, cârnați lungi
De bani pline două pungi
Pivniță cu vin ales
Șigniță²⁰ cu grâu și-ovăș
Coșuri pline de mălai
Cununi de șepe și [de] ai
Car nou, bine ferecat
Plug ales și înferat
S-aveți opt boi frumoși
Șapte găini ș-un cocoș
Gâșt albe, multe oi
Nouă scrofe cu purcei
Cu porcariu după ei
Moși[i] bune, cu pomi buni
Cu cireșe, meri, peri, pruni
Să umple găinile
Curtea și grădinile
Fetele feciorilor
Miresele soților
Care sunteți cu bărbăți
Se rămâneți înjugați
Să nu strâce credința
Cui au plăcut Anuța*

¹⁸ Vetii (pronunțat *vet'i*), regionalism vechi

¹⁹ cureti (pronunțat *curet'i*) Varză

²⁰ șigniță, regionalism, coș pentru cereale

*Să rămâie cu bărbat bărbat
Cu care s-au cununat
Înduratul Dumnezeu
Să vă ferească de rău
Să trăiți fără de nori
Cincizeci de cam de trei ori.*²¹

Avuse însă convingerea supremației poeziei în fața prozei, caligrafiind o însemnare surprinzător de modernă, intitulată „Proza”:

*„Lumea-mi este
Proză mie,
Fata-mi este
Poezie,
Eu lumea o
las să fie
cumu-i încă,
proză vie
«p» tip de poezie
«Roza» numai
Să-mi rămâie”*

Roza este un personaj feminin ambiguu. În poezia ce precedă „Proza”, Roza este iubita care se lasă așteptată, ori în altă parte este personificarea trandafirului și purității iubirii, Roza cea pe care „*Din mărit scaunul său/Luciferul a ochit-o/Într-a lumii gineceu*”, iar în epopeea „Tatarataratura”, Roza sau Rozalia este un personaj legendar, personificarea unei localități de pe valea Izei, Rozavlea.²²

Meditase și asupra condiției poetului maramureșean a vremurilor sale. În una din însemnările sale nota fugar: „*Frunzele, solomonariul. Deprins a fost bine în cariera literară. Dar necesitate de fier – nefiind din aristocrați nemeși a fost aruncat la sat, umilit. Muncă. Flămând. Alți cărturari au râs.*”

Sunt notițe care exprimă ideile unei meditații, aparent facil-ironice a condiției literatului maramureșean, transpuse în versuri în „*Încoronarea poetului*”. Poetul este:

²¹Idem, inv. 353, ds. 42, f.25

²²Ibidem, inv 353, ds. 26, f.4.

*„...un domnișor
 la îmbrăcămintă ușor,
 Iarna vântu' asprișor,
 Mai că nu-l ridică-n nor.
 Se strâng cei necărturari
 Și zic că-i solomonari
 Ce mână vânt și norii mari,
 Dar cu piatră-n buzunari.
 Of! Și pelerinul biet
 E un românesc poet,
 Care cântă 'ncet, 'ncet
 Vara frunza, iarn 'omăt.
 «Dânsu' e un versuitori.
 De-am fi noi răspunzători
 Să-l încoronăm cu flori!»
 Zise cei mulțămitori”²³*

O „Odă” închinată lui Șincai, aduce solemn, elogii cărturarului ardelean, odă realizată în vers alb:

*„Pus-a sudori de jertfă la următori,
 Trecând oceanul timpurilor bătrân
 Și a văzut din cărți străbune
 a drepturilor 'adevăr a noastre
 Dânsul, unul, au dus simțurile îndoit
 române, către un scop de mult dorit”²⁴*

Unele din creațiile sale se apropie de clasicism, precum în „Regina simțurilor”, poezie scrisă în 1844, în care simțurile, de fapt virtuțile și viciile din Etica aristoteliană „...s-adunare /Astă unde la un sfat/ Și-ntre sine consultare/ Care să țină primat.”. După gâlceava provocată de trufie, care deținuse președinția ad-hoc a adunării prin tragere la sorți, în cele din urmă cea care va fi aleasă prin vot democratic va fi caritatea (iubirea).²⁵ În același registru moralizator poate socotită și versificarea următoare pe care o intitulase *Dreptatea*:

²³ Ibidem, inv. 443, ds 6, p.480.

²⁴ Ibidem, p. 20.

²⁵ Ibidem, p 4 ș.u.

*Destui știu, cari vreau a ști
 Cum și ce o fost și-alte ori
 Iată o întâmplare și aci
 Din secolul trecători!
 Dumnezeu o s[ff]ântă avură
 De care fu lăudat
 Locuința fostu-ia în ceri
 Că Dreptatea s-a chemat
 Pre aceasta și ace oră
 O au trimis-o pe pământ
 Să deștepte pe poporul
 La ce e drept și ce e sfânt
 Ș-au bătut la uși ce încuie
 Pre a ei îndreptători
 Și a intrat și Strâmbătatea
 La lumeștii dregători
 Și de nu pe unul, pe altu
 L-au aflat sprijonitori
 Că Dreptatea fost-a seacă
 Unsă bine cu a ale lumii
 Trebi și lege ridică-i
 Și plătiră părtinirea
 Foarte bine tuturor
 Căci vândură Dreptatea
 Aflându-și cumpărători...²⁶*

Alteori sesiza ironic relația cuplului căsătorit, în care femeia își arogă superioritatea, precum în „Căsătoria”, scrisă în 1851:

*Credinția mea nu-i deșartă,
 Că muierea e luată
 Din bărbat când a dormit,
 Somn adânc și netrevzit.
 Și cauza că Ioana, biată
 Nu-i ca dânsu' din lut luată*

²⁶ Ibidem, inv.353, ds.25, f.17r-18v

*Mi se pare de comun
Să nu se mustre vreo dată
Pentru lutu' laolaltă
A căria a fost mai bun?*²⁷

La fel, ironic persifla lipsa de cumpătare a prietenilor săi de ziua onomastică:

*„Ca la casa
Ospitale
S-adună, cu buni, cu răi
Și la masă
Desfătare
Au aflat amicii mei
Până cornu-ndestulării
Sta-n mijlocul adunării*

*Nu cătară
Lumea dară
Că-i de dulce sau de post
Spre-ndopare
Sărbătoarea
Numelui prilej le-o fost[...]*²⁸

(„De ziua numelui”)

Mai caustică este satira adresată „domnilor” maghiari, relevând totodată situația dramatică a limbii române în Imperiul Austro-Ungar, un imaginar „*Dialog între ungurul Pișta și luon românul*”, în care particularitățile dialectale și pronunția specifică a vorbitorilor unguri de limbă română sunt fidel redată prin ortografia maghiară:

*Pișta
Mo Iuoanye ade muna
La mine platse rumuna
Sze inokam amundoi
Sze facsem frate cu voi
Kît la noi și la voi dem*

²⁷ Ibidem, inv. 443, ds, 10, p.307.

²⁸ Ibidem, ds 14, f. 40.

Numaj ceva mai leszăm

Iuon

*Nu așe jupâne Pișta
În scoateți afară lista
De ești frate adevărat
Să văd ce ți-ai însemnat
Că mi se pare că voi
Ve cam bateți joc de noi*

Pișta

*La noj jeszte zsuromunt
Ca sze tacsem ca pomunt
Kît szkriszori sze n-aretăm
Dar la voj nu înșelăm
Dam la voj kît nu avetz
Tyszturi multye, rumunyeșty*

Iuon

*Nu așe jupâne Pișta
En spune-mi cum sună lista
De ești frate adevărat
Spunemi-o apriat
Spune-mi nu ține sub mască
Cine țara s-o domnească*

Pișta

*Voj inke domn linghe noj
Sze rămune gyn 'napoi
Sze fcse o kompany
Vegye 'poi kum binye fi
La jesztye noi învotzat
Șty kum trebuye lukrat*

Iuon

*Nu așe jupâne Pișta
Scerge-o asta din listă
De ești frate adevărat
Scrie ceva mai curat
Am și eu atâta minte
Să nu te las înainte*

Pișta

*Moj Iuoanye nu fi rou
Batye la voj Dumnyezo
Nu fatse la voj pokate
Hisz noj facsem gyreptatye
Vorbi potye rumânește
Numai szkrije ungurestye*

Iuon

*Nu așe jupâne Pișta
Șterge-o și asta din listă
De ești frate adevărat
Spune dreptul nencurcat
Frații împart toate frățește
Noi vom scrie rumânește”*

Pișta

*Moj Iuanye kum gungyi
Lukruri deka tyszturi fi
Lymba vostru inke grosz
Nu putye sze szkije zszosz
Numaj lasză tyszturi²⁹
Sze skrije cum unguri*

Iuon

Nu așe jupâne Pișta

²⁹ Tyszturi= maghiarism, funcții, demnități (din magh. tiszt= funcție, post).

*Șterge așa ceva din listă
De ești frate adevărat
Asta e de lepădat
Orișicum e limba mea
Tot nu o dau pentru a ta*

Pișta
Iuan! Pentru Dumnezeu
Nu vrei tu kum vrei și jo
Kum tzie nu pare binye
Kind făcut fratye cu minyie?
Unguștye hat să fîj
Numaj la gubernatzij

Iuon
Nu așea jupâne Pișta
Fii tu bun și-ți rupe lista
Și o scrie tot de nou
Că io nu-ți dau nici un ou
Fără strânsă direptate
Nu este frățietate

Pișta
(tace)

Iuon
Cum Pișta acuma taci
Nu vrei așea să te-mpaci
Ca să fii tu mai mare
Dreptate nu mi se pare
De la voi nimica vrem
Ci cât voi și noi s-avem

Pișta
Binye, binye măi rumune

*Nitsi limba nu rumune
Potye fatse la voi nyamtzu
Kînd plătse la voj in lantzu
Apoj kintye rumunu
Hogy mai bun fost unguru*

*Iuon
Nu așe jupâne Pișta
Că neamțu o pus în listă
Asta ie adevărat
Numa nu ne-o publicat
Pân' on român mai trăiesce
Noi vom scrie rumânește*

*Pișta
Dake fatse voi așa
Noj merem la Bisztritz*

*Iuon
No, că mult îți ajuta
Poate cepe-ți căpăta³⁰*

În același registru ironic pot menționate următoarele versificări, importante mai ales ca documente pentru o etapă din istoricul școlii maramureșene, a cantorilor învățători, când se preda după o metodă greoaie a azbuchilor. Nu uită să ironizeze și titlurile date oficial clerului superior:

*Domnule P. ce voiești
Se tot bolondozunazurești
Sau să nabucodonorirești
Cantorii azbucheri*

*Adresa azbucherilor
Vicariul: Reverenderiderisime
Episcopul: Și pre rerenderinderisime!*

³⁰*Ibidem*, inv 443, ds 20, f. 1r-3v.

Pintea și părintele:

- Ști-vei nănașului Pinte

Cheredeul? - Știu părinte

Ia să mi-l zici dară Pinte!

Acum ți-l și zic părinte:

Chere-chere-chere-deu!

Cred într-unul Dumnezeu...

Zi și mai încolo Pinte!

Numai să-mi aduc aminte...

Ei și iarăși Vasalie cu Maria...,

Nu așa, jupâne Pinte!

Ba așa, cinstit părinte!

Spune-mi rogăciune alta!

Ba că-i văzui la olaltă

Bând amândoi acolo...

Spune-mi dară mai acolo!

Cred într-una sântă,

Apoi și voinică,

Și să potolească,

Baserica!

Nu așa, nănașule Pinte!

Ba așa, cinstit părinte!

Cum așa jupâne Pinte!

Dar numai așa părinte,

Că fătu o lăsat să ardă

O lumină să i se vadă

Și biserica cea sfântă

Era tocmai să s-apridă,

De nu era să fi fostă

Cine să o potolească.

- Zici și mai încolo Pinte!

- Zic cinstitule părinte!

Că măturezu în botez!

Nu așa nănașiule Pinte!

Ba așa cinstit părinte!

*Pentru că popa o luat
 Un măturoid și l-o spălat!
 Spunem mai încolo Pinte!
 Amin, să gat acum părinte!
 Spune-mi mai încolo, Pinte!
 Eu aștept cinstit părinte,
 Învierea Paștilor,
 Nu învierea morților,
 Ba ceia ce va să fie
 Care am, e mai bună mie
 Carea tot așa să-mi fie,
 De acum până-n vecie
 Înseamnă-mi pe răvaș părinte
 Cheredeu. Amin, zise Pinte.
 Ești tată, nașiule Pinte?
 Dac-a așa cinstit Părinte
 Și mi-am dat așa cuvântul [...]³¹*

Ironizase în versificările sale anumite tare sociale, precum furtul mărunț din satele Maramureșului

*O coșniță de albini,
 Se fură ici din vecini.
 Szolga birăul³² chiamă
 Comuna-naintea sa
 Și sta-n tripode și zice:
 - Eu pre aceea v-am strâns aice,
 Cine a furat cu albini
 Coșnița de la vecini!
 - Eu știu! Ni, cela, vecine
 Ce e aproape lângă tine!
 Vezi o albină pe cap,
 Acela e vinovat!
 Și făptașul stupului
 Își cearcă părul capului,*

³¹Ibidem, inv. 353, ds. 42, f.14-15

³²Pretorul, în vechime judele nobililor, din maghiară Szolgabíró

*Căci căciulă nu e iertat
Să o pună cineva-n cap!
Tu, tâlharul, tu Petrinjel!
De Petrinjel? [E] vai de el!
12/6 '876³³*

Într-o versificare, nu prea izbutită criticase o altă tară socială a satului vremii sale: alcoolismul:

*Apoi nu botează jidul
Să nu rămâie satana
În horencă toarnă apă
Și să botează românul
Și-l preface din om cel de omenie
De lumină-ntunecime
Și-l renaște nemicie
Prevede îngerul satanii
Loc de îngerul luminii
Popa lui îi e jidanul
Nănașu-i care i-l ține
Botezatul dă și banul
Biserica-i este birtul
Și din om de omenie
Un bastard rău, de urgie
Face-se biețivul bietul
Când a fi? Pre când să staie
Din beție, pe trezie*

*Pe botezul cel dintâie
Și din om de omenie
Face-se prunc de curvie
Că spiritul de horencă
Să se spare apă toarnă
Îl amestecă cu apă*

Cu horica prefăcută

³³Ibidem, f.16v

*Sus întâie îi închină
Dând românului a mână
Beie-apoi, cât de multă
Dară plata să se știe
Care-o seamnă, cum o scrie
Dipse românu iute o uită
Că se face prunc la minte
De nu-i nănaș, încă-i bine
Dacă jidanu cel ține
Cu bota-n loc de lumină*

*Airea e el și mâna
Loc de lumină aprinde
Că pe prunc apoi botează
Cu uiaga ca să vadă
Loc de lumină a-l aprinde³⁴*

Cu toate că scrisul său nu a fost pus în circulație, sau dacă a publicat, cu siguranță au fost câteva modeste apariții, însă, prin multitudinea preocupărilor sale literare, lui Laurențiu Mihalyi i se poate revendica un loc de înaintaș în mișcarea literară românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și să i se restituie locul pe care-l merită în istoria literaturii locale și de ce nu și naționale. O bună parte din scrisul său depășește valoarea pur documentară, putând fi gustat și în zilele noastre fără să-și pierdut prospețime.

³⁴ Ibidem, f.23r

Un fapt istoric: România la Folklife Festival

(21 VI – 5 VII, Washington DC, 1999)

Prof. univ. dr. Ioan OPRIS

Universitatea „Valahia”, Târgoviște

N-am îndoili că implicarea mea în organizarea participării României la Folklife (Washington DC, 1999) a marcat o mare probă de ceea ce puteam să fac.¹ Am reușit atunci - sub bagheta protectoare a lui Augustin Buzura – să fiu de folos, coagulând experți și artiști, meșteri și confrăți pe ale căror cunoștințe și priceperi le cunoșteam, entuziaști de a se ști părtăși la un proiect excepțional. Toată experiența și lecturile pe seama participării României la manifestări culturale în străinătate s-au combinat, fructuos, cu talentul, energia, inițiativele și propunerile celor care, treptat, au constituit grupul de lucru: 30-40 de excelenți și experimentați colegi. Dintre aceștia, cei din muzee sau legați de acestea au dominat, fiind și cei care, pragmatici, au oferit cadrul direct al pregătirilor necesare. Corneliu Ioan Bucur (Complexul Muzeal Național ASTRA - Sibiu), Tiberiu Graur (Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj Napoca), Georgeta Roșu (Muzeul Țăranului Român - București), Romulus Antonescu (Muzeul Național al Satului - București), Mihai Dăncuș (Muzeul Maramureșan - Sighetu Marmăției), Mihai Oroveanu (Art Expo) și ing. Grigore Popescu, Gheorghe Samoilă și Ion Mănoiu (Institutul pentru Tehnică de Calcul), Nicolae Constantinescu (Universitatea București, catedra de folclor) din afara FCR, iar din interiorul acesteia Angela Martin, Catrinel Pleșu, Ramona Mitrică, Irina Horea și Ioan Pahonțu trebuie evocați, cu multă recunoștință, pentru substanțialul lor aport. La fel, datorăm recunoștință lui Colin Quegley și Zamfir Dejeu, doi admirabili etnomuzicologi cu care s-a decis alegerea grupurilor folclorice.

Pregătirile laborioase de doi ani au primit certificat de calitate în primăvara aceluia an, în splendidul peisaj din Dumbrava Sibiului,

¹ Vezi detalii în **Ioan Opris**, *Călătorii și impresii. Însemnări răzlețe*, Editura Oscar Print, București, 2019, pp. 337-346

unde s-a desfășurat cu succes, în prezența ambasadorului Statelor Unite ale Americii în România, James Rosapepe, și a colegilor americani – repetiția generală.

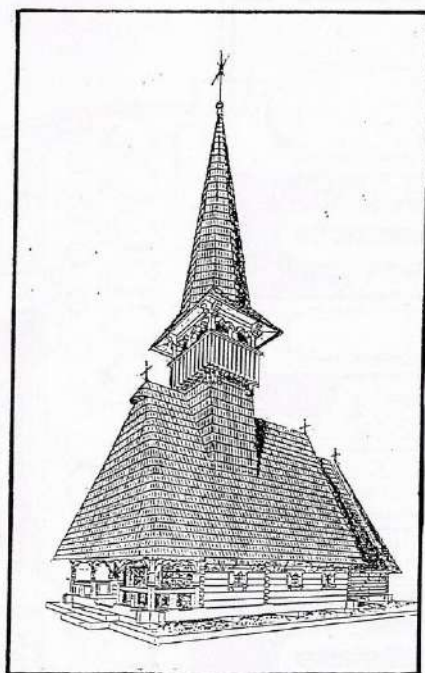
La acel moment lipsea încă un element esențial: biserica de lemn maramureșeană și șopruul de joc; nici porțile de lemn cioplite de meșterul Bârsan nu erau încă terminate, dar le suplineau prea bine cele din splendidul muzeu. Îmi era clar că fără biserică și șopru succesul de la Washington nu ar fi fost la mărimea sperată a acestuia. La cele două componente lucrările erau spre sfârșite și se datorau mai multor componenți ai echipei pregătitoare. Dirijorul era distinsul nostru coleg Mihai Dăncuș. Academicianul Augustin Buzura nici nu concepea să ne prezentăm pe mall-ul capitalei americane fără biserică și fără șopru! Cum altfel să-i reprezinți pe români?

Proiectul acestor două piese de maximă reprezentare l-a asumat – tot la propunerea lui Mihai Dăncuș - arhitectul de har ales Dorel Cordoș. Ansamblul uluitor al mănăstirii Bârsana, la care a lucrat ani îndelungați, era atunci (încă nu se știau prea multe despre proiectul său pentru mănăstirea Peri – Săpânța) certificatul său magistral. Asumând cu profesionalism lucrarea (vezi anexele), proiectantul a încredințat-o Muzeului Maramureșului, unde echipa de meșteri condusă de Găvrilă Hotico Herenta din Ieud, a executat-o. Am fost de patru ori pe parcursul lucrului la Sighet, urmărind cu uimire și admirație cele pregătite de echipa muzeului în atelierul de pe Doboieș. De fiecare dată Mihai Dăncuș și-a lăudat, pe bună dreptate, meșterii. Cu sprijinul acestora lucrările au fost executate în timp record (și cu costuri mici) și, în containere, au fost trimise cu vaporul în SUA. Acești meșteri vor avea șansa de a „desăvârși” lucrarea sub privirile uluite ale americanilor. Pe cei din New Hampshire, tot ei i-au sprijinit să ridice podul de lemn acoperit prezentat pe Mall. Nimic din ce era acolo nu a întrecut biserica! Peste pragul ei au trecut mulțimile, de tot felul, negri sau galbeni la piele unii, albi alții, și nu puțini s-au închinat icoanelor din iconostas. Avuseră dreptate cei care - în frunte cu Augustin Buzura – au impus-o în program. Prin cele ce se vedeau, prin măiestria și monumentalitatea construcției, românii și țara lor

erau mai bine înțeleși, primeau obolul admirației și respectul pentru identitatea lor.

Nici șoprul n-a rămas în afara admirației, acolo jocul și muzica populară primind cadrul original, trimițând la izvoarele tradițiilor și folclorului românesc, muzica mai ales, așteptată de numeroși români din America, doritori să-și întâlnească cântăreții și artiștii, în frunte cu maramureșeanul Dumitru Fărcaș. Ce mulțumire pe seama celor - ca Quigley și Dejeu – care au ales, cu sprijinul confrăților români, echipele ce-au evoluat pe Mall!

Privind acum cele petrecute și trăite la Washington, în vara lui 1999, înțeleg mai bine și recunoștința-mi sporește pentru toți aceia care au contribuit la reușită. Nu doar una de moment și nici de fațadă! La aceasta, credinciosul nostru prieten, Mihai Dăncuș, a contribuit nu doar ca muzeograf și etnograf strălucit, ci și ca maramureșean patriot, mare iubitor de neam și mult respectuos față de toate neamurile lumii. În zilele acelea – de neuitat – când „echipa” lui Mihai, în frunte cu Găvrilă Hotico, a înălțat și desăvârșit biserica de lemn simbolizând credința în Adevăr, Dreptate și atotputernicia lui Dumnezeu, am înțeles din nou sensul celor scrise pe un tablou de îndurare răzvrătită a lui Traian Bîlțiu-Dăncuș: „Am fo' ș-om si'!” Când în jocul și cântecele artiștilor populari din România, în șopru, se tălmăceau pe înțelesul semenilor energiile, harul și crezul celor de demult spre înțelegerea celor de acum și din viitor.

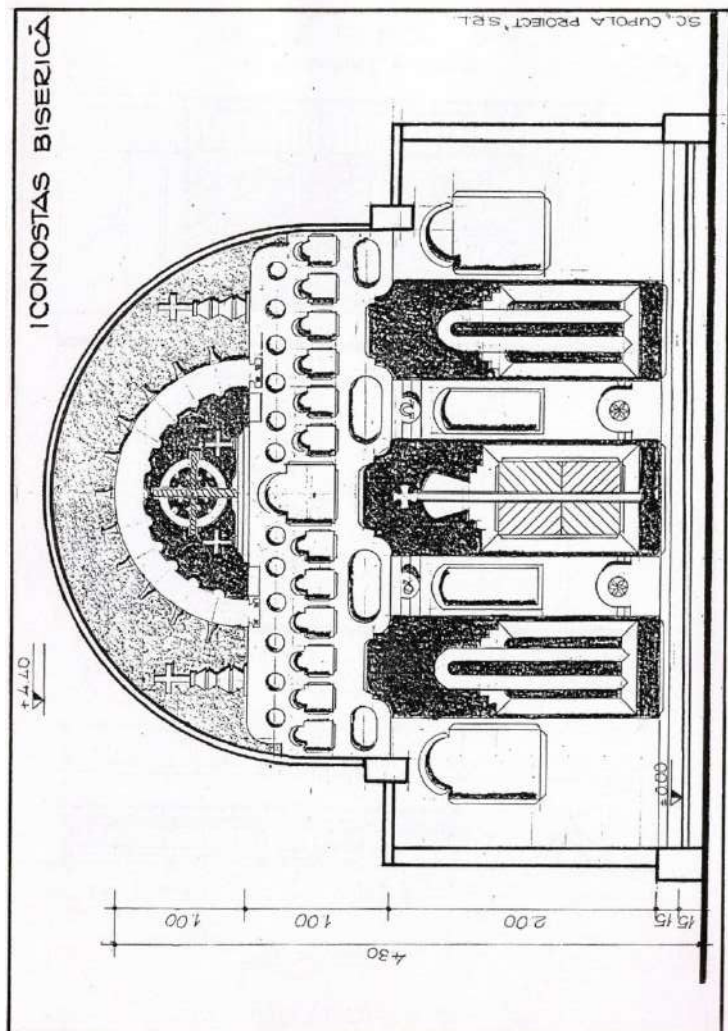
ROMANIA – FOLKLIFE FESTIVAL
Washington D.C., 1999

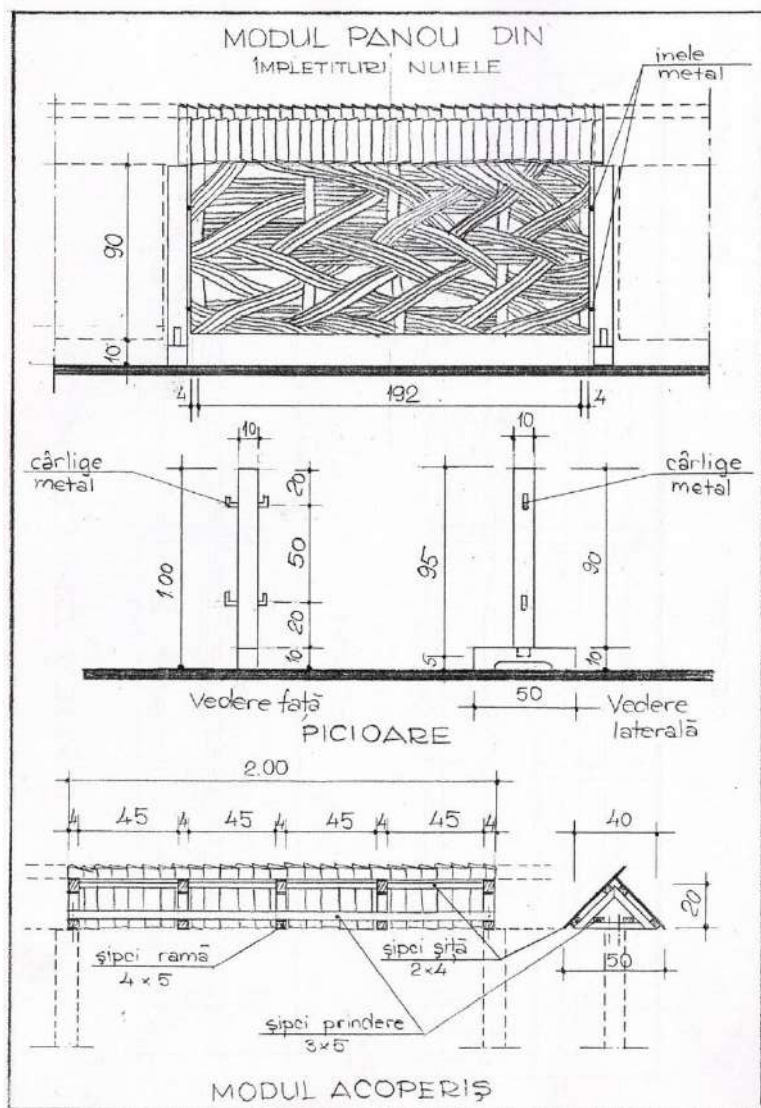

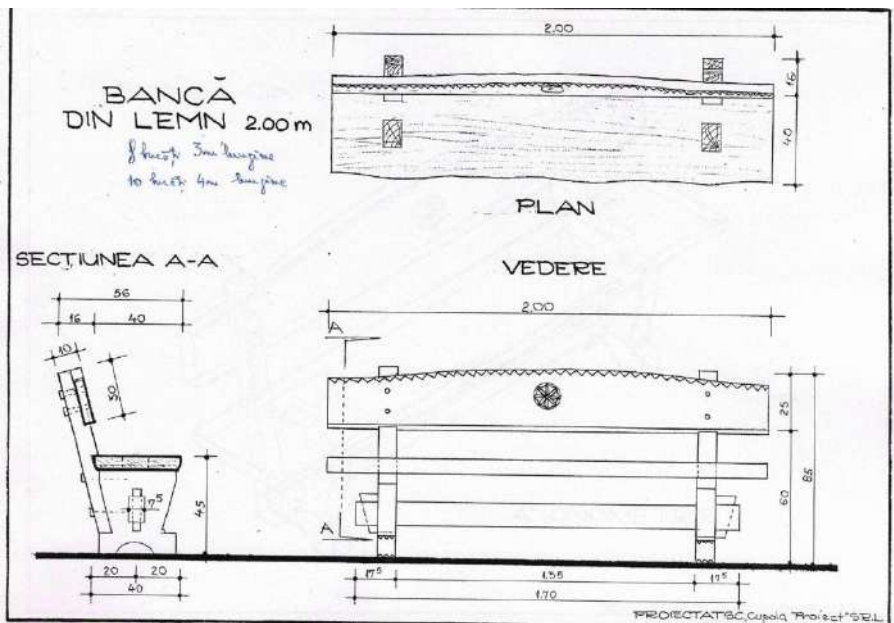
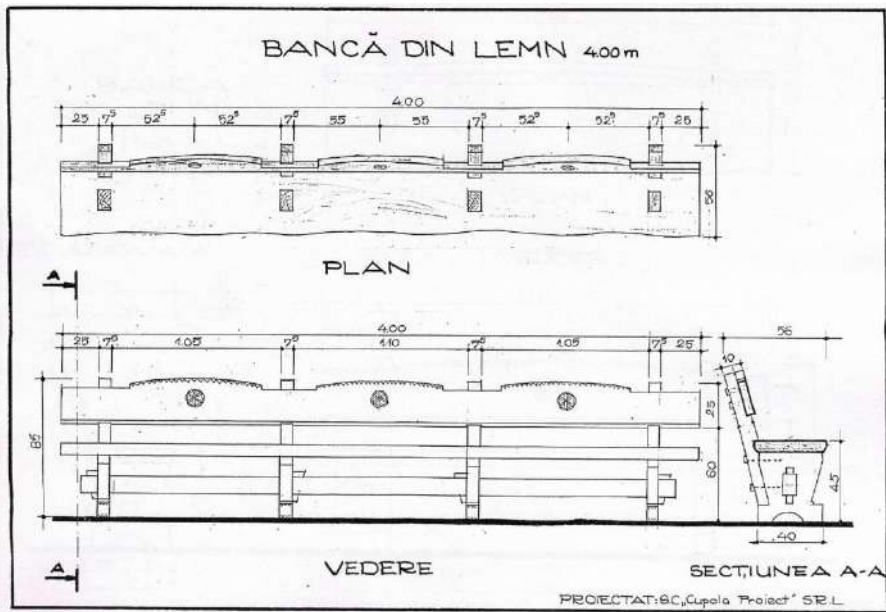
S.C. CUPOLAPROIECT S.R.L.
Eghele Maravele

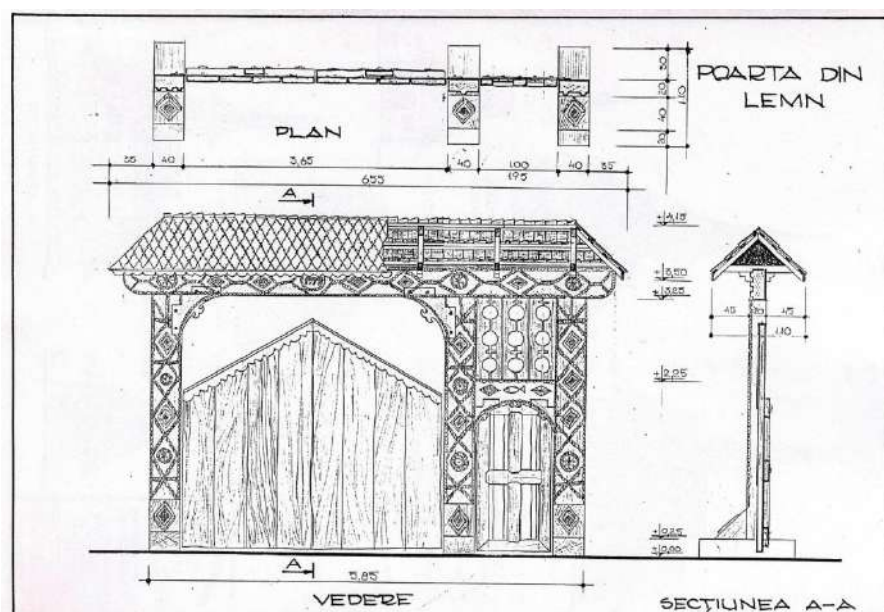
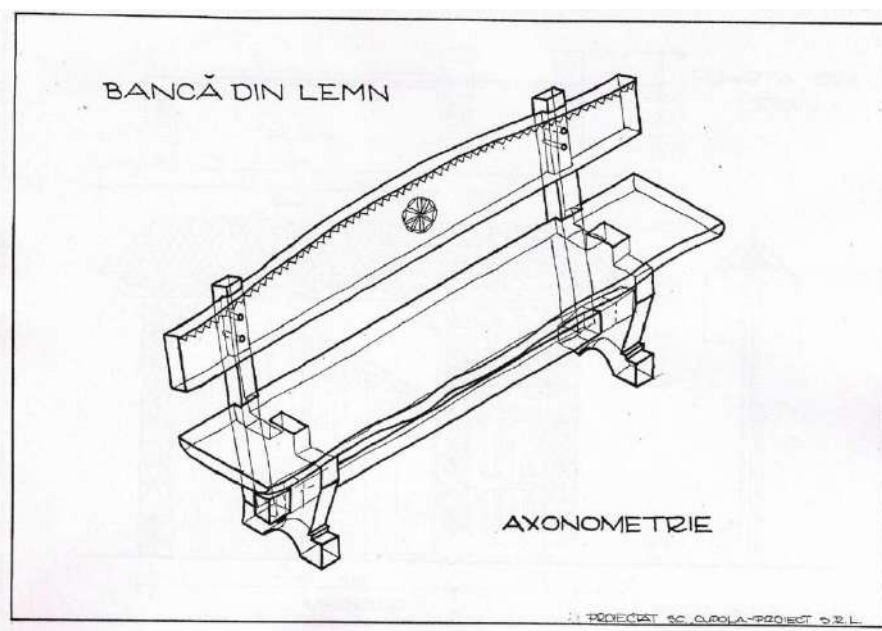
Str. LIBERTATII, Nr.24
Tel. 0214 2821040
D.P. SIGHEIU MARAVATEI, C.F. 3
Județ MARAMUREȘ

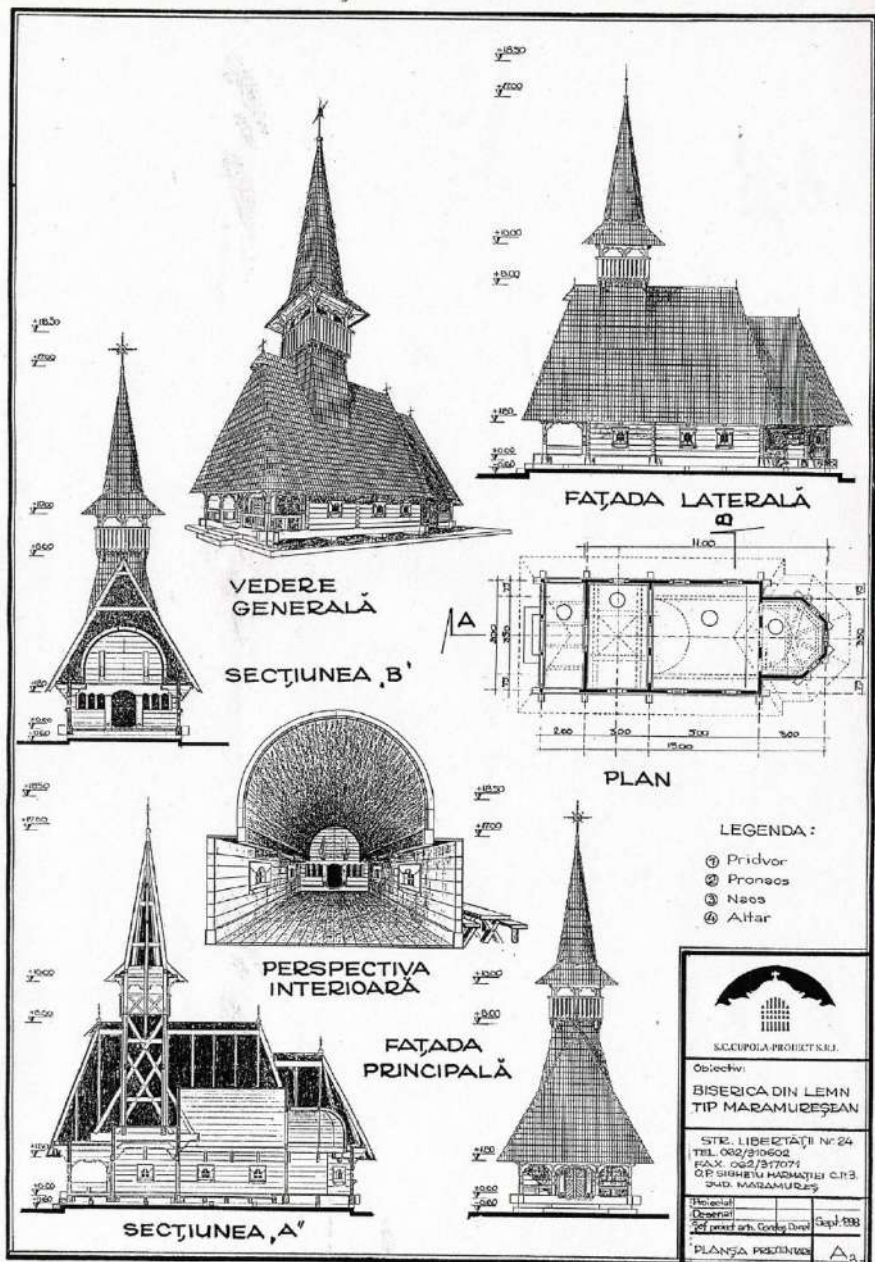
Proiectant	444 CORDOȘ E.
Desen	P. P. T. R. E. I.
Urmă	P. D. O. N. C. A. I.
Supraveghe	444 CORDOȘ E.

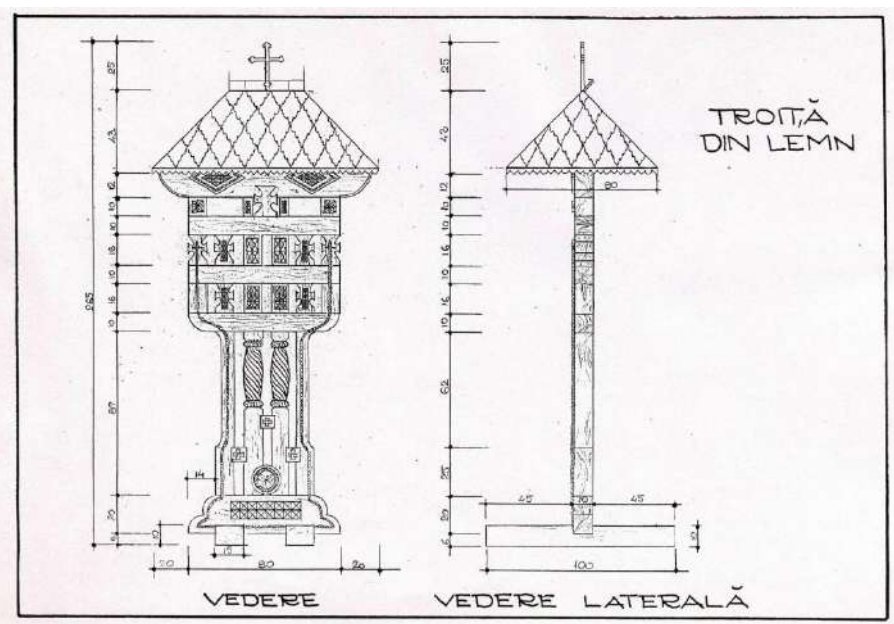

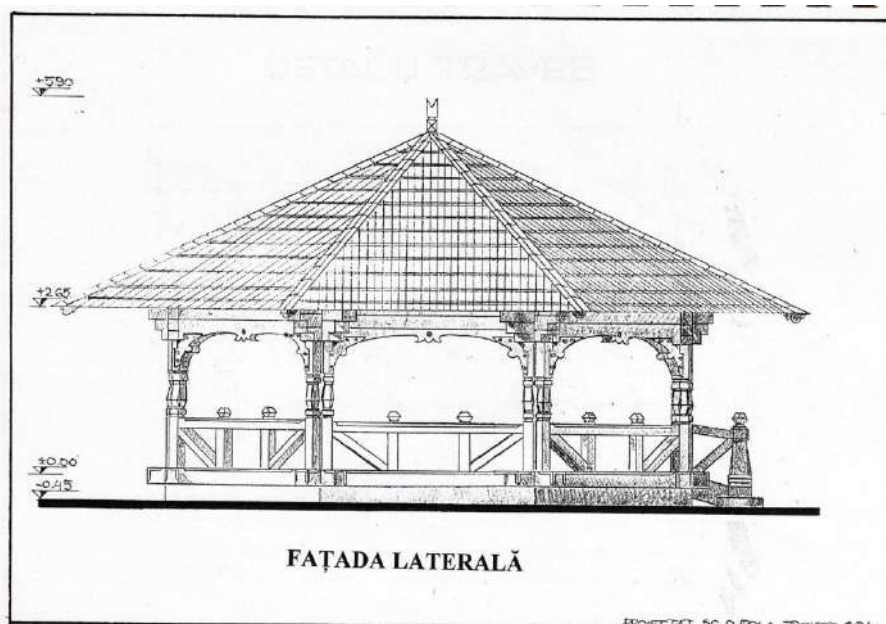
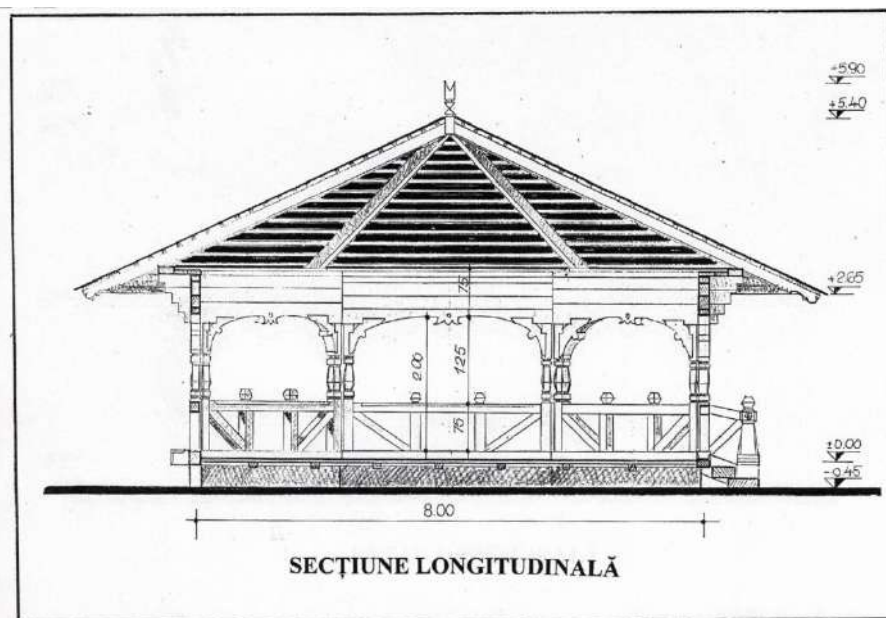

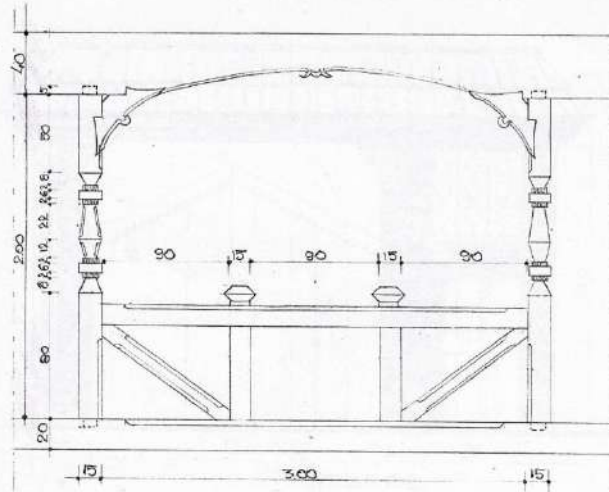

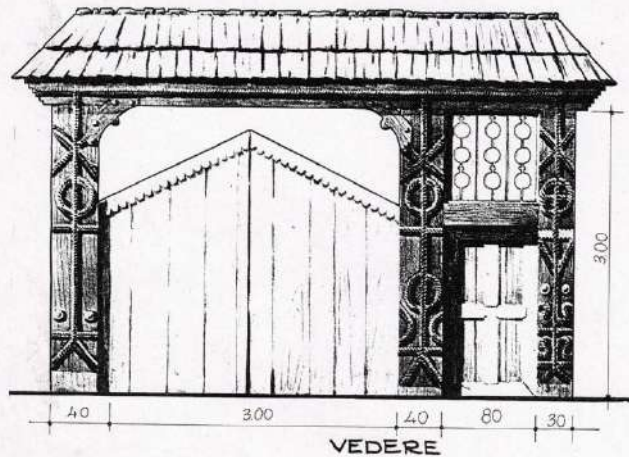

DETALIU TRAVEE

PROIECTAT DE CUPOLA TONELI 1931

POARTA DE LEMN TIP MARAMURESEAN

VEDERE

**Pr. Ioan Bizău: „Tradiție și continuitate artistică
la Nicula. Contribuția călugărului Ilarion
Mureșan” - o carte cu alesătură, scrisă în camera
de gardă a Muzei Clio**

Dr. Ilie GHERHEȘ

Muzeul De Etnografie și Artă Populară
Baia Mare

*Motto: „Nu ne lăsa Măicuță
Să pierim pe cale,
Că noi suntem fiii
Lacrimilor Tale!”*

(Refrenul unei celebre Pricesne de la Nicula)

Meșteșugul pictării/zugrăvirii icoanelor pe sticlă a început la mijlocul secolului al XVIII-lea în Boemia, Silezia, Moravia și Galiția. Încet-încet, această artă populară a ajuns și în Transilvania, unde s-a grefat pe un fond ancestral și mistico-superstițios.

În spațiul nostru etno-cultural și istoric, icoana a fost promovată, mai cu seamă, prin școala țărănească de pictură de la Nicula. Destinul icoanei numită „Hodighitria” a căpătat valențe nebănuite de răspândire, mai ales după ce s-a săvârșit minunea lacrimării ei, la începutul anului 1699.

Denumirea de „Hodighitria” (Hodigos, lb. greacă = călăuză, arătătoare a căii, îndrumătoare, povățuitoare) vine de la tipul de icoană, respectiv Sfânta Fecioară Maria care-l ține pe brațul stâng, pe Pruncul Său Iisus, iar cu mâna dreaptă arată spre acesta, sugerând că, de atunci înainte, doar de el trebuie să ascultăm. De asemenea, Iisus Hristos ține în mâinile Sale un sul de papyrus, semnificând Sfânta Evanghelie sau Vestea cea Bună.

Credința creștină și tradiția bisericească ne învață că prima icoană de acest tip ar fi fost pictată de către însuși Sfântul Apostol

Luca și că acesta, contemporan fiind cu Sfânta Fecioară Maria, i-ar fi arătat-o, iar Preacurata ar fi binecuvântat-o.

Cartea părintelui profesor Dr. Ioan Bizău, la care cu parcimonie și deferență fac referire, se înscrie în acest curent encomiastic, determinat de unicitatea fenomenului artistic de la Nicula, unde un sat întreg de țărani picta icoane, începând de toamna, de când lăsa lucrul câmpului și până primăvara, când îl relua.

Icoana de la Nicula a construit un narativ spiritual religios, determinând și reconfigurând, pe un plan superior, universul tradițional al țaranului român, dintr-o bună bucată de țară.

Cartea apărută la Editura (de casă!) a Mitropoliei Clujului, Maramureșului și Sălajului, Renașterea, din Cluj Napoca, 2020, se bucură de binecuvântarea ocrotitoare și curajoasă a Î.P.S. Andrei. Lucrarea de față se întinde pe suprafața îmbietoare a 378 de pagini, împărțită în două capitole generoase, agrementată estetic cu 148 de „ilustrații aplicate”, cu modele iconografice, lucrate de către călugărul Ilarion Mureșan, cu o Bibliografie exhaustivă, precum și cu un foarte util indice de nume.

Încă de la început, preotul profesor Dr. Ioan Bizău din Ieudul maramureșean, ține să ne destăinuie, „În loc de prefață: 10 secvențe din povestea întâlnirii autorului cu arta icoanelor pe sticlă”, pagini care aproape că-l fac complice pe prezumtivul cititor; oricum îndatorat în a citi totul.

Insolitul autor ne mărturisește, într-o primă fază, că întâlnirea sa cu lumea icoanelor pe sticlă s-a petrecut în anii când era elev la Seminarul Teologic di Cluj (1967 - 1972), anume „cândva, în preajma dezactivării parțiale a regimului total comunist” (p. 11), după o expresie fericită a sa.

Menționând că „în ceea ce privește cartea de față, a scris-o în două etape”, autorul ne mai arată că a rămas fermecat de „gestica hieratică specifică artei liturgice de tradiție bizantină” (p. 16), că fenomenul de la Nicula a fost generat de către celebra icoană a Maicii Domnului, lucru care i s-a consolidat, scriind cartea: „Ceea ce am constatat pe parcursul scrierii acestei cărți este faptul că arta

iconografiei țărănești pe sticlă trebuie înțeleasă în prezența lucrătoare la Nicula a icoanei Maicii Domnului, făcătoare de minuni” (p. 20).

Primul dintre cele două capitole mari, intitulat „I. Icoana înlăcrimată - Pelerinajul - fenomenul artistic”, analizează până la detaliu, atât faima de peste trei secole a localității Nicula, funcție a icoanei făcătoare de minuni, cât și „voința” acesteia de a rămâne în acest sat transilvănean, binecuvântat de către Maica Domnului. Făcându-se avocatul celor prezentate, autorul ne încredințează că miracolul a fost adevărat de către 30 de martori și că a fost cercetat de către o comisie a autorităților austriece, concluzia fiind: „Se știe că faima de care s-a bucurat Nicula, timp de peste trei secole se datorează faptului că, într-o bună zi din luna februarie a anului 1699, icoana Maicii Domnului, aflată în biserica satului a început să lăcrimeze, miracolul continuând vreme de vreo trei săptămâni” (p. 23).

Auzind de această taină mistică, domnitorul Moldovei, Antioh Cantemir (1695 - 1700 și 1705 - 1707) „s-a aprins de dorința de a o avea”, oferind ca răscumpărare 1.000 de florini leonini și 1.000 de florini renani. N-a fost să fie, așa că a trimis zugrăvi, care să o copieze.

Subliniind prestigiul armean al Gherlei, după anul 1712, odată cu așezarea acestora aici, autorul remarcă faptul că după ce întreaga moșie a Gherlei devenise proprietate a Episcopiei catolice de Gherla, în anul 1736, episcopul unit Ioan Inochentie Micu-Klein a schimbat domeniul Gherlei, cu cel al Blajului.

Autorul, preot profesor Dr. Ioan Bizău, ne precizează, tot timpul, că icoanele de la Nicula sunt expresie a spiritului ortodox local, că țăranii de aici nu au pictat niciodată sfinți din calendarul catolic și că credincioșii nu le cumpărau numai dintr-un impuls pur religios sau dintr-o necesitate decorativă, ci și dintr-o chemare mistică, superstițioasă. Așa cum țăranul credea că bobul de busuioc sfințit devine sămânță de noroc, aducându-l și cinstindu-l în casa sa, tot așa credea și despre icoane că îi vor ocroti stăutul și neamul, având, deci, rol apotropaic. După meștergrinda casei care era corespondentul pământean al grinzii cerului și după icoane, același țăran maramureșean își tănuia diploma sa nobiliară tot dintr-un crezământ

sacru. Mai mult decât atât, icoana Sfântului Gheorghe era pusă și în grajd sau șură, aici având rol propițiativ. Țăranul revărsa asupra icoanelor zăcămintul său arhaic de sacralitate, iar în Maramureș s-au întâlnit cele trei straturi ale sacrului: arhaic, local și cel moldo-brâncovenesc.

Încet-încet, credincioșii țărani și-au reconfigurat un univers al lor de credință, așa cum aveau un Crăciun al lor, războaie sau răscoale ale lor; tot așa ei și-au familiarizat unii sfinți sau și-au apropiat anumite icoane-simbol. Între aceste simboluri etnico-religioase este și Masa Raiului, ca o „pregustare a Împărăției ce va să vină”, în opoziție cu Purgatoriul catolic. Artiștii anonimi iconari nu-și semnav „operele”, icoanele, dintr-un profund simțământ de smerenie, considerându-le adevărate ferestre spre rai, cu care nu se cădea a te „împroprietări”.

Icoanele s-au răspândit ușor în Transilvania, Banat, Maramureș, Bihor ș.a.; ele erau trecute tot mai mult în foile de zestre, erau duse ca pominoc (dar de nuntă), atât pentru valoarea spirituală și picturală a acestora, dar și pentru valoarea intrinsecă a sticlei, care se producea manual, în glăjării; ori se știe că nu toți țărani își puteau permite să aibă chiar și o bucată de sticlă simplă în ferestre, deși acestea erau foarte mici, unii punând vezica urinară (bășica udului), de la unele animale sacrificate (bou sau porc).

Autorul nostru ne vorbește, apoi, despre „sinceritatea religioasă”, autenticitatea și frumusețea rustică a acestor artefacte religioase, „tensiunea lor cromatică”; și astea toate într-un spațiu de aproximativ 25 x 18 cm, după o „urzeală a icoanei” în negru, alb și roșu. De asemenea, se știe că iconarii de la Nicula pictau după modele, că nu se putea reveni asupra desenului, folosind doar o octavă cromatică (roșu, alb, negru, galben, auriu, verde, albastru și maroniu), de o frumusețe rustică, autentică. Între multe particularități ale icoanei de la Nicula se mai remarcă funia răsucită, torsada și spirala, fără a se cădea în manierism facil, în pictură naivă; zugravii de la Nicula punându-și toată credința lor în „persoanele sfinte care constituiau elementul principal al unei imagini liturgice” (p. 67).

Timp de aproape un secol și jumătate fenomenul de la Nicula a dominat arta țărănească a iconarilor. În anul 1868, făcând o excursie la Nicula, Iosif Vulcan remarcă faptul că tot satul zugrăvea icoane, iar în anul 1891 erau consemnați aici 50 de negustori de icoane, stăpâniți de mirajul banilor, „colportându-le” în toată Țara Transilvaniei, dar și în Țara Românească și Moldova. Unele familii de iconari din Nicula s-au stabilit, cu timpul, la Brașov, Făgăraș, Alba-Iulia, Sebeș și în alte zone, contribuind la menținerea și „activarea unității graiului românesc, la îmbogățirea zestrei sufletești a poporului nostru” (p. 87).

Cu timpul, Nicula a devenit „o marcă” de identitate etno-socială, iar toți comercianții de astfel de „marfă sfântă”, precizau faptul că „sunt de Nicula”. Așadar, Nicula era un certificat de garanție, iar aici s-a declanșat și desfășurat o adevărată vrie a pictării icoanelor pe sticlă. Râuri de culori se așterneau în tiparele iconarilor niculeni, luând chipul sfinților din canoanele cunoscute, dar și din sufletul artiștilor țărani, uneori analfabeți, dar geniali. Acești pictori-țărani s-au specializat atât de mult încât unii își făceau un ritual din munca lor, iar înainte de a se apuca de lucru se rugau la icoana Maicii Domnului și țineau post negru. Ei purtau nume ca Maria Chifor, Elena Flur, Elena Tabără, familia Prodan, Ion și Mișu Pop, familia Petru și Ana Tămaș, familia Deji ș.a.

La mijlocul secolului al XIX-lea, când în restul Europei fenomenul pictării icoanelor pe sticlă intra în declin, la Nicula acesta era la apogeu. În numele așa-zisului gust rafinat, morbul contestării Niculei i-a prins și pe unii intelectuali români ai vremii, care se considerau mai rasați, făcând parte din elita vremii, laică sau ecleziastică.

În anul 1853, cărturarul Andrei Mureșanu nota că zugravii de la Nicula vindeau „cu bun folos **icoanele lor cele monstruoase și spărietorie de pruncii cei mici** (s.l.n. I. G.), nu numai în lungul și latul terei noastre, ci încă și în vecinele principate Moldavie și România” (p. 101 - 102). Autorul poeziei „Un răsunet” îi numea pe zugravii niculeni „mânjitori”, „cârpaci”, „șarlatani” și remarcă, totuși, că „nu este familie de românu atât de seracă, care să nu se silească a-și câștiga în casa sea, una sau mai multe icoane bisericesti” (p. 103).

În aceeași notă vehement-acuzatoare se pronunța și Sf. Calinic de la Cernica, cel care considera icoanele la care facem referință ca „**niște caricaturi care vor aduce sminteală poporului**” (s.l.n. I. G.) și cerea guvernului de la București să impună un adevărat embargo, să stopeze aflulul de icoane din Ardeal.

Cum era de așteptat, într-o totală libertate de expresie și de creație, cu timpul, în inventarul tematic iconografic de la Nicula s-au strecurat și așa-zise aberații teologice, „imagini eretice, provenite din laboratoarele spirituale ale bogomililor, care pe bună dreptate, trebuiau combătute: <<Sf. Troiță într-un Trup>>” (p. 108).

Contemporan cu fenomenul iconarilor ardeleni a fost și ziaristul Mihai Eminescu, care nu a putut rata un subiect atât de incitant. Astfel că, în publicația „România literară”, din 13 noiembrie 1888, marele nostru poet aprecia: „...înainte, icoanele religioase ce se vindeau în România erau exclusiv fabricate la Gherla (Transilvania). Acestea erau în adevăr produse românești, dar să mărturisim adevărul erau foarte primitive” (p. 110). Considerându-le simple „caricaturi bizantine” și drept efect de „propagare a slujeniilor moscovite la noi”, Mihai Eminescu a fost necruțător față de meșterii zugravi de la Nicula, scriind: „Fabricate de țărani simpli și naivi, fără nici o cultură artistică, ele erau combătute de chiar episcopi din Transilvania, cari se sileau a introduce chipuri ceva mai bine făcute, pentru a deprinde ochii cu forme concrete, **mai cu seamă pentru că în genere se credea în ipoteza că femeile în stare puerperală ar putea naște, uitându-se la asemenea icoane, chipuri monstruoase**” (s.l.n. I. G.) (p. 110).

După anul 1880, icoanele de la Nicula nu au mai fost pictate de către pictorii țărani tradiționali, în familiile acestora, procesul fiind acaparat de către mecanismul speculei, prin sporirea numărului diletanților, care practicau o producție în serie, specializați (chiar!) pe faze ale picturii. Toată această degradare era grăbită și de către concurența aprigă a produselor de fabrică, insinuate, tot mai mult pe piață, sub forma cromolitografiilor.

Cea de-a doua parte a cărții, intitulată „II. Întâlnirea providențială - Descoperirea - Statornicia pilduitoare”, autorul, preot profesor Dr. Ioan Bizău, a dedicat-o vrednicului călugăr Ilarion

Mureșan. Acesta s-a născut la 16 februarie 1942, în satul Breaza, iar vrednicul de pomenire, preotul Florea Mureșan de la mănăstirea eponimă, l-a îndrumat spre monahism. L-a ascultat, iar la un moment dat a fost obligat să suporte rigorile Decretului 410/1959 prin care statul comunist i-a integrat în câmpul muncii pe aproape toți viețuitorii de mănăstiri din țară, cu vârsta între 16 și 55 ani. Florea Mureșan a revenit la Breaza unde a muncit la C.A.P., chiar dacă era infirm de o mână, încă de la vârsta de 10 ani.

În ianuarie 1962 a intrat în obștea mănăstirii de la Nicula, trăind și perioade de clandestinitate, ascunzându-se de miliție și securitate, în pădurea mănăstirii, avertizat fiind de un câine, care le semnaliza venirea organelor, fiind dresat în acest sens.

Tot în anul 1962 starețul Serafim al Niculei a reușit să-l înscrie la școala de cântăreți bisericești de la Cluj, dar prigoana împotriva mănăstirii se întetă, fiind oprit chiar și episcopul Teofil Herineanu să mai participe la ritualul de hram. Între 1949 – 1962 pelerinajele și hramul mare de la Nicula, de la 15 august, au fost interzise, iar apoi au fost permise cu un număr restrâns de participanți, fiind interzis comerțul de stat, dimpreună cu cel ambulant și obstrucționat până și obiceiul sătenilor din Nicula de a pune vase cu apă proaspătă, la poartă, pentru pelerinii însetați.

Organele de miliție și de securitate, împreună cu împuternicitul regional al cultelor, au luat măsuri pentru „oficierea slujbelor religioase [când] au fost selecționați câte 10 preoți, majoritatea agenți ai organelor noastre...pe lângă aceștia, la pelerinaj au fost trimiși și alți agenți” (p. 181).

Exmatriculat fiind din Liceul de Artă din Cluj, pe motiv că ar fi fiu de chiabur, Ilarion Mureșan a revenit la Gherla, unde a găsit o colecție uimitoare de icoane pe lemn și sticlă; la 25 martie 1973, el numărase peste 700 de astfel de nestemate. În noaptea de 23/24 aprilie 1973, asupra mănăstirii de la Nicula s-a abătut urgia unui incendiu, care a mistuit bisericuța de lemn, dimpreună cu colecția de icoane din care au mai rămas doar 17. Îndurerați, locuitorii Niculei au început să ia pământ ars din aria fostei biserici, ca pe un odor sfânt, iar în anul 1974 aici a fost strămutată o bisericuță similară, călătoare, cu ultima

reședință în localitatea Pădureni, dar care provenea din satul Năsal, din județul Cluj.

Încă din anul 1972, urmându-și chemarea, monahul Ilarion și-a încropit un mic atelier de pictură, iar după cumplitul incendiu, a trecut la refacerea tezaurului iconografic de la Nicula, realizând copii cât mai fidele, dintr-o admirație și o reverență istorico-profesională deosebită pentru vrednicii săi înaintași.

Călugărul iconar Ilarion Mureșan a vizualizat iconic aproximativ 50 de teme teologice, rămânând fidel octavei cromatice de la Nicula, dar și impunând câteva creații originale: Intrarea Maicii Domnului în biserică, Prohodul domnului Iisus, Adormirea Maicii Domnului (în două variante) - icoane de hram, Sfinții Împărați Constantin și Elena, Sf. Nicolae, Iisus Hristos - viața cea adevărată ș.a.

Recunoașterea și consacrarea sa ca pictor de icoane s-a petrecut în timp, prin miile de icoane pictate și răspândite la poporul drept-credincios, prin participarea sa la expoziții faimoase, prin primirea rangului de stavrofor, prin acordarea dreptului de a purta crucea pectorală dar, mai ales, prin atribuirea distincției „Crucea patriarhală”, cea mai înaltă de acest gen, pe care o poate primi un cleric ortodox. Banii adunați din vânzarea de icoane i-a donat, totdeauna, mănăstirii, contribuind la amenajarea drumului de acces, la cumpărarea de odăjdii pentru obște, la achiziția stației de amplificare ș.a.

Fără a cădea într-un exercițiu encomiastic ad-hoc, părintele profesor Dr. Ioan Bizău reușește să redea portretul veridic al monahului de la Nicula, Ilarion Mureșan, „călugărul unei singure mănăstiri”, care prin activitatea sa și prin opera rămasă, reprezintă o arhivă vivanță a fenomenului de la Nicula, din a doua jumătate a secolului XX.

Prin cartea de față, care ne dovedește cu prisosință că școala țărănească de pictură de la Nicula a sporit „fondul luminos al istoriei europene” (p. 20), autorul a reușit să contureze un arc de spiritualitate creștină, care a pornit de la Sf. Apostol Luca, primul iconar, la preotul Luca din Iclod și, apoi, până la călugărul îmbunătățit Ilarion Mureșan de la Nicula.

Rolul mănăstirii Nicula s-a resimțit puternic în Maramureș, prin întemeierea a trei ateliere de pictură, tip Nicula, la mănăstirile Peri, Moisei și Dragomirești. Astfel de icoane de Maramureș și de Nicula există astăzi în jur de 350 de exemplare la Muzeul Maramureșean din Sighetul Marmăției și aproximativ 140 la Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară Maramureș din Baia Mare, între care unele incluse în categoria „Tezaur”.

Fără îndoială, că cele mai „vânate” pagini din această carte sunt cele referitoare la intransigența arhiepiscopului Bartolomeu Anania, supranumit „leul Ardealului”, la atitudinea acestuia, deloc onorantă, față de călugărul Ilarion Mureșan.

Incitante și curajoase sunt și paginile care descriu imoralitatea grosolană presupusă a episcopului Nicolae Colan, care ar fi tolerat destrăbălarea fostei preotese Eugenia Mureșan, apoi căsătoria acesteia cu filosoful D.D. Roșca, precum și umiliința la care a fost supus preotul, fostul soț încornorat, fiind obligat să officieze acea căsătorie în chiar Catedrala Mitropolitană din Cluj, cu complicitatea episcopului.

Cartea părintelui profesor Dr. Ioan Bizău este, pe lângă un tratat deosebit de istorie de artă bisericească și un demers de igienizare morală, fără a face un rechizitoriu, în acest sens, rămânând doar o încercare de eliberare de sub păcatul tăinuirii; un nobil exercițiu de luciditate și de moralitate. Cartea pare a fi scrisă în camera de gardă a Muzei Clio, cu miros de tămâie și de smerenie, de admirație profesională; ea este o carte cu alesătură, cu un conținut bogat și complex, care fixează subiecte, fără a le epuiza. Poate că acesta este meritul cel mare, provocator, al cărții unui autor temerar.

Pr. Ioan Bizău

TRADIȚIE ȘI CONTINUITATE ARTISTICĂ
LA NICULA. CONTRIBUȚIA CĂLUGĂRULUI
ILARION MUREȘAN

Editura Renașterea

Cea mai veche construcție industrială din Sighetu Marmăției

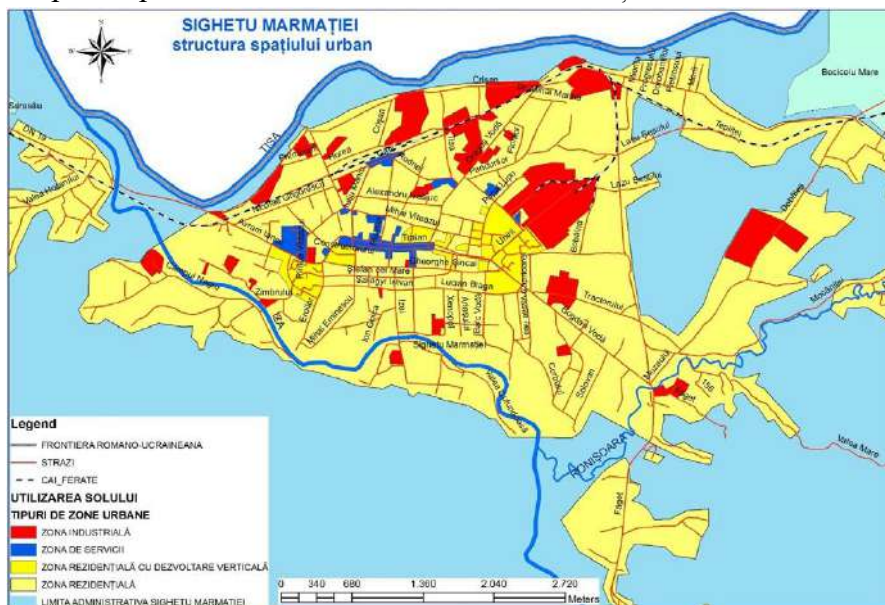
Dr. Ioan BOROICA

Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției

Summary

In the western part of Sighetu Marmăției is located the building of the old brewery, a construction built before 1769. The building underwent frequent refurbishments over time but kept its industrial destination until the beginning of the 21st century.

Sighetu Marmăției este o localitate urbană, a cărei importanță economică se răsfrânge dincolo de limitele administrative ale orașului asupra zonei rurale învecinate sau chiar transfrontalieră, cu influență asupra comunităților românești din dreapta Tisei. În prezent spațiul urban al Sighetului cuprinde mai multe zone industriale amplasate la periferia spațiului locuit, cu excepția acelor zone care au fost deja incorporate prin dezvoltarea urbanistică a localității.

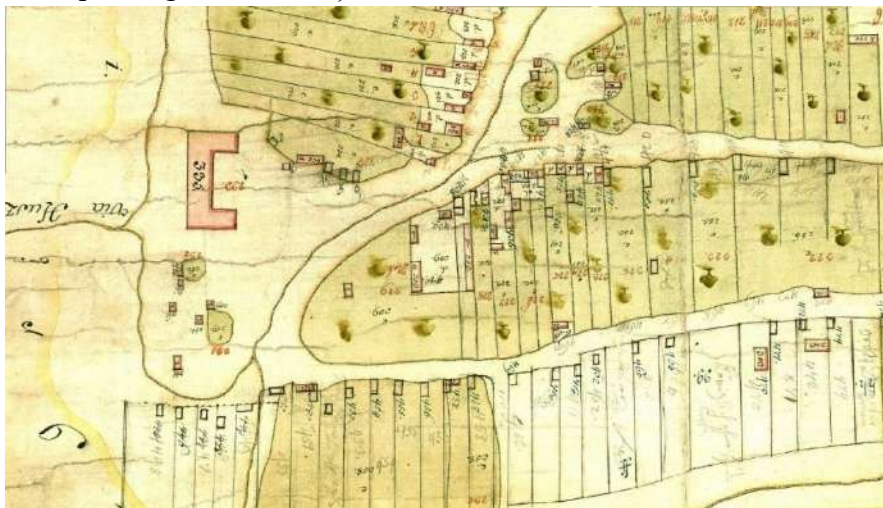
Siturile industriale ale municipiului Sighet. Sursa: http://www.primaria-sighet.ro/fisiere/pagini_fisiere/SDU_Sighetu_Marmatiei.pdf

Începând cu secolul al XIV-lea, ca urmare a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, importanța economică a acestui centru este recunoscută dincolo de fruntariile Maramureșului, iar începând din secolul al XVI-lea sunt documentate activitatea a numeroase bresle, pe la 1700 fiind menționate 14 bresle în activitate.

Platforma industrială a Fabricii de Păruri „Părplast” este unul din numeroasele situri industriale ale Sighetului Marmației, dintre care unele au începuturi în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1869 - Fabrica de Cherestea, 1887 - Fabrica de Mobilă din care va evolua Combinatul de Prelucrare a Lemnului CIL, 1889 - Uzina Electrică etc.).

Situl industrial aferent Fabricii de Păruri „Părplast” este probabil cel mai vechi din Sighetul Marmației, fiind indicat în izvoarele cartografice ale celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

Pe platforma industrială a fostei Fabrici Părplast se află amplasată o construcție declarată monument istoric, identificată cu cod MM-II-m m-B-04706, LMI 2015, situată în zona Spitalului municipal Sighetu Marmației, parte în prezent din frontul stradal al străzilor Avram Iancu și Pinteă Viteazu. Aceasta este una dintre cele mai vechi construcții ale urbei sighetene. Este posibil ca aceasta să fie cea mai veche construcție destinată unor activități de tip industrial din municipiul Sighetu Marmației.

Sursa: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/1916/>

Nu am putut identifica documentar perioada de construire, dar din analiza documentelor cartografice ale Sighetului realizate începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea rezultă faptul că exista o construcție situată pe drumul care lega Sighetul de Hust.

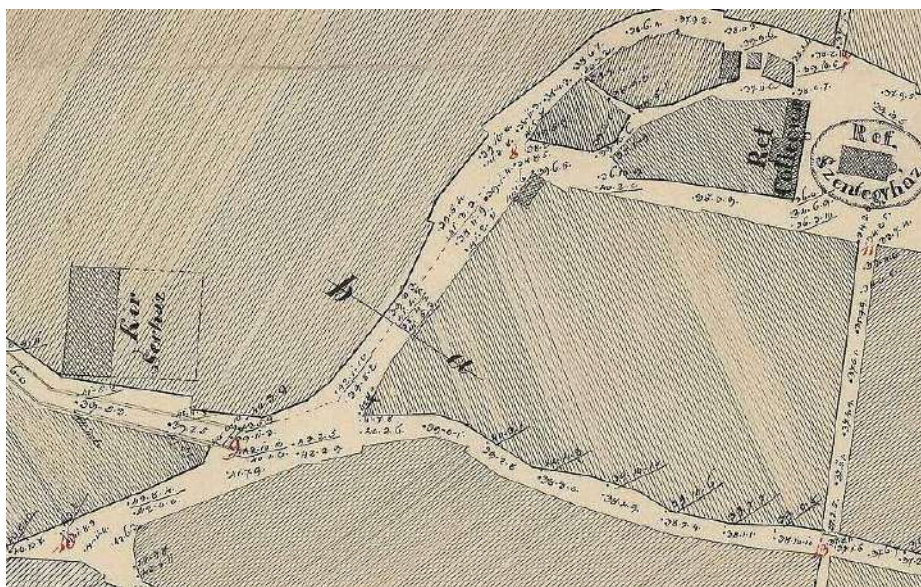
Astfel pe planul cadastral realizat la scară de către geometrul Francisc Xaver Wisner von Morgenstern în anul 1772 este figurată construcția cu numărul 335, situată la limita vestică a zonei locuite a localității Sighet, cu orientare N-S, având forma literei C cu laturile drepte și deschiderea spre Est. Nu a putut fi identificat și proprietarul construcției întrucât lipsește registrul însoțitor al planului. În schimb, într-un document cartografic realizat cu câțiva ani mai devreme, în anul 1769 precizat de deținătorul documentului cartografic, Arhivele Naționale Maghiare, este precizată denumirea acestuia, Brau Hauss, adică Casa Berii, nume atribuit Fabricii de Bere, fiind numerotată cu nr. 1. Potrivit codului culorilor folosite în reprezentarea cartografică cadastrală al planului rezultă că aceasta este o construcție publică.

Extrase din harta Sighetului din 1722 cu proprietarii cladirilor Sursa:
<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/1462>

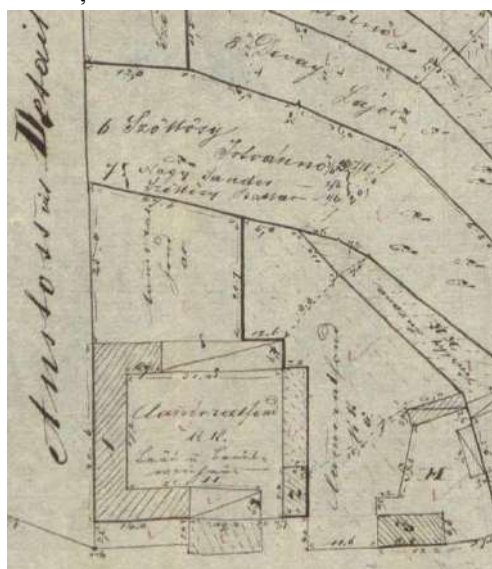
Este posibil ca acea construcție să fi fost deținută de autoritățile habsburgice ale vremii întrucât nu se precizează un proprietar privat. Se poate remarca amplasamentul construcției la extremitatea vestică a orașului, având în proximitate o colonie de țigani, grup etnic tolerat în Imperiul Austriac, fără a avea drepturi cetățenești.

Caracterul de construcție publică este precizat de asemenea și pe o hartă cadastrală realizată în anul 1836 de geometrul Iosef Wozáry fiind menționată vechea denumire de casă a berii.

Extras din harta la scară cu construcțiile publice din Sighet cu fabrica de bere. Sursa. <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/2050>

Probabil că s-au realizat extinderi ale construcției inițiale în după 1836 așa cum o dovedesc lucrările de introducere a cadastrului stabil în Sighetu Marmăției

Extras din schița de teren din ridicarea topocadastrală a orașului Sighet din 1860 cu poziția fabricii de bere.

Sursa. <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/2050>

Sursa: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș, Colecția hărți și planuri

De observat că prin lucrările de cadastru general realizate începând cu anul 1856, consemnează extinderea laturilor construcției preexistente pe laturile nordice și sudice, realizând deja o curte interioară, având la nord și est disponibil teren cu destinație arabil și grădină. La data realizării cadastrului nu era deschisă actuala stradă Pintea Viteazu, dar este marcat grafic, cu linii albastre deschiderea acestuia și actualizarea cadastrului în ultimele decenii ale secolului a XIX-lea.

Proprietatea, precum și extinderile ulterioare, posibil executate în anii anterior Revoluției de la 1848, conform informațiilor din documentele arhivei Fabricii de Păruri „Partizanu”¹, au fost realizate și comandate de autoritățile habsburgice, care își exercitau proprietatea prin intermediul Ministerului de Finanțe, prin așa numitul Fond Cameral. După anul 1876 construcția a intrat în proprietatea

¹Serviciul Județean Maramureș al arhivelor Naționale (în continuare AN, SJMM), Fond Întreprinderea de Păruri „Părlăst”, ds.6, fila 100

privată a unei familii evreiești înstărite, Kahan, destinația acesteia fiind Fabrică de Bere și Palincă precum și o cârciumă². De altfel funcțiunile clădirii au fost diverse de-a lungul timpului. Documente ulterioare de la jumătatea secolului al XX-lea menționează faptul că edificiul extins deja și pe latura sudică a servit de cazarmă la jumătatea secolului al XIX-lea, apoi închisoare și apoi din nou în circuitul civil ca fabrică de bere, de bastoane, marmeladă și apoi de perii³.

Parcel Number	Description	Owner	Area (m²)	Other Info
10	Teren cu palincărie și 22 m. a. a. ucl.	Kahan	649	
10/1	Teren cu construcție și A. Iancu	A. Iancu	8581	15.87
11/1	Teren	A. Iancu	1190	6.87
12/2	Teren	A. Iancu	179	8.13
13/6	Teren	A. Iancu	192	8.17
14	Teren	A. Iancu	985	6.57
15/2	Teren	A. Iancu	707	8.17
16	Teren cu construcție și A. Iancu	A. Iancu	2524	8.58
17/1	Teren cu construcție și A. Iancu	A. Iancu	109	6.66
18/2	Teren	A. Iancu	115	6.64
19/3	Teren	A. Iancu	137	6.64
20/4	Teren cu construcție	A. Iancu	615	6.83
21/5	Teren cu construcție și A. Iancu	A. Iancu	2613	8.17

Sursa: Biroul de Carte Funciară, Sighetu Marmației, extras coala CF 3043

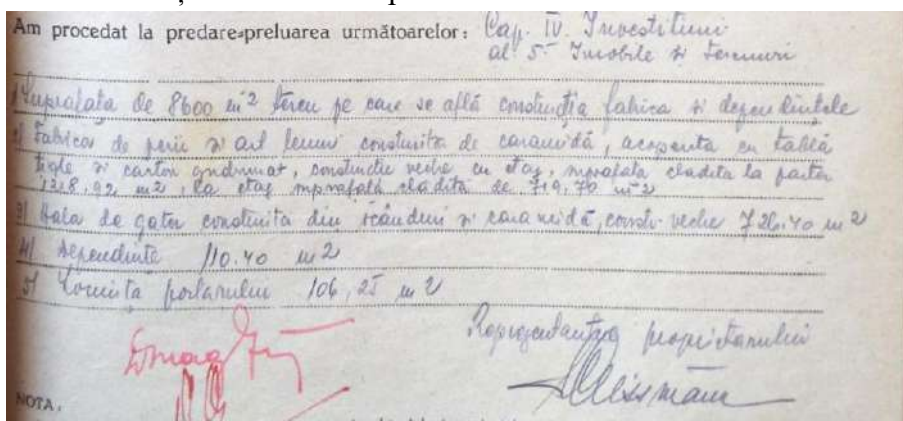
În documentele de carte funciară figurează ca și coproprietari începând din anul 1876, cu diferite cote părți, iar din 1892 și respectiv 1910 se asociază membrii altor familii evreiești Eisenstadter și Rapaport. În 1922 o parte din membrii familiei Kahan își înstrăinează cotele părți lui Nicolae Iakobovics și soția Etelca Schuber. Potrivit noii legislații comerciale din România proprietarii Nicolae Iakobovics și soția Etelca precum și Aladar și Desideriu Eisenstadter înscriu în anul 1923 patrimoniul construit și terenul în favoarea Fabricii de Perii și Articole de Lemn. După cel de al Doilea Război Mondial acționarii

² Biroul de Carte Funciară Sighetu Marmației, Colecția de Coli Funciare Sighetu Marmației, Coala CF 3043

³ AN, SJMM, Fond Întreprinderea de Păruri „Părplast”, ds.6, f.100

fabricii sunt Mathias Farcas și Reich Alexandru, neînscriși în evidențele cadastrului ci registrele acționarilor ținute de proprietari, parte din evidențe fiind sustrate în 1946⁴. În 1948 Fabrica este naționalizată; la momentul preluării de către stat se produceau diferite sortimente de perii pentru lustruit pantofi, curățat haine, periat animale sau diverse articole din lemn, de uz gospodăresc sau casnic: bastoane, doage, lăzi pentru mere, umerase, ciocane pentru carne, jucării din lemn pentru copii. Precum și marmeladă din mere. Inventarul bunurilor imobile consta în:

- Teren 8600 mp;
- Fabrica de perii și articole de lemn, edificiul vechi cu parter și etaj, construită din cărămidă și acoperită cu tablă, țiglă și carton asfaltat, suprafață construită parter 1218,92 mp și 719,7 mp etaj;
- Hală gater, construită din scânduri și cărămidă, construcție de asemenea veche cu suprafață 726,4 mp,
- Dependințe cu suprafața de 110,40 mp,
- Construcția –casa portarului, cu suprafața 106, 25 mp;
- Dotări ale atelierelor mecanice pentru prelucrat doage și bastoane, de lemnărie și ale fabricii de perii⁵.

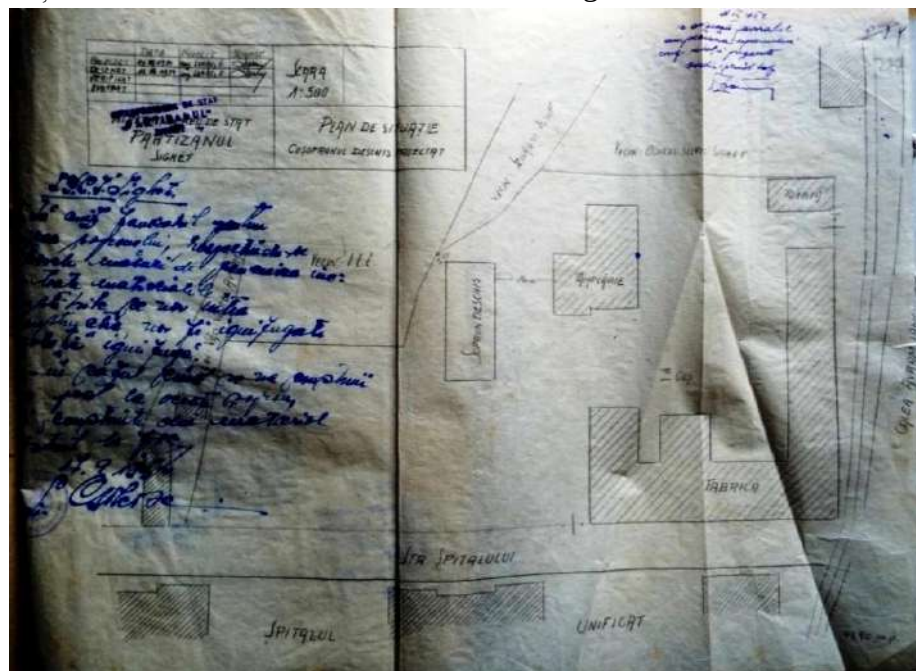
Sursa: SJMMAN, Fond Întreprinderea de Păruri „Părplast”, ds. 2/1948, fila 23

După naționalizare, începând cu anul 1951, este pus în operă de către autoritățile comuniste asupra imobilului principal cât și a

⁴Idem, ds.2, f.80

⁵Idem, ds. 2, f.22, 71-72

anexelor un ambițios plan de intervenții. Începând cu anul 1953 până în anul 1975 sau realizat construcții noi, care să deservească procesele tehnologice desfășurate pe platformă. Totodată au fost naționalizate și terenuri situate la nordul vechii incinte, aparținând înainte de naționalizare unui cunoscut avocat local, Grigore Bota.

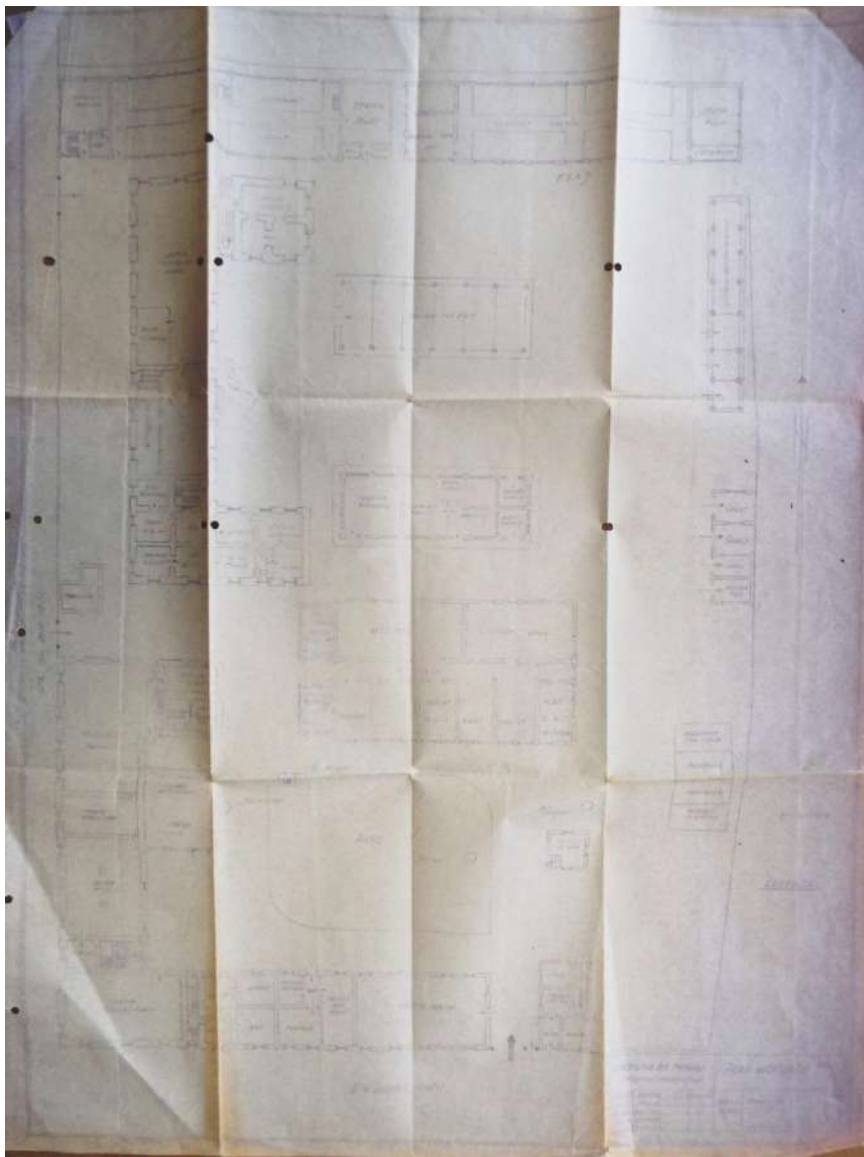
Plan în creion cu amplasarea noului șopron deschis, propus să se construiască în 1954. Sursa SJMMAN, ds. 6/1954, f.277

Timp de două decenii și jumătate în incinta sitului industrial lărgit s-au adăugat noi construcții care să deservească procesul de producție, care a constat în principal în diverse sortimente de perii și bidinele și diferite sortimente de produse de lemn. Alături de construcția veche turnul de apă, o construcție de tip hidrotehnic este amplasată la est de aripa sudică a clădirii vechi. Este o construcție realizată pe o fundație pătrată slab armată cu regim de înălțime parter supraînălțat pentru susține la partea de sus un rezervor de apă de tip cuvă, neexistând în prezent. Perioada de construire după anul 1955 (cartea funciară indică în mod eronat anul construcției 1950, ea nefiind indicată de planurile și documentele consultate din perioada 1949-1955). A deserved alimentarea cu apă a sitului industrial, odată cu

mutarea unor ateliere de producție la etajul construcției monument istoric dintr-un puț construit alăturat, spre nord, puț care a fost dezafectat odată cu extinderea rețelei de apă a orașului și strămutarea unor unități de producție în apropierea râului Iza. În anul 1957 au fost amplasate la parterul construcției agregate energo-electrice pentru a-l face funcțional.

În anul 1954 este construită magazia, proiectată inițial ca șopron deschis pentru depozitarea semifabricatelor și materialelor (păruri), este o construcție ușoară, realizată cu o structură din stâlpi de beton armat și grinzi de lemn, cu închideri din scândură, și acoperiș tip șarpantă cu învelitoare din azbociment. Ulterior au fost construite Secția de plastic lemn proiectată inițial ca spălătorie păruri, fiind construită între 1963-1965. Spațiile au fost conformate astfel încât să asigure circulația personalului și materiilor de procesat în lungul axei lungi, având distribuite pe ambele părți spații care să asigure ciclul tehnologic, de la materia brută, adusă de la abatoare, la părurile deja prelucrate. Datorită mirosurilor neplăcute pe care le genera și vecinătatea cu spitalul municipal secția a fost strămutată în anii 70 ai secolului trecut într-o nouă locație, pe o platformă industrială nouă, situată lângă râul Iza, pe str. Simion Bărnuțiu. Construcția fost refuncționalizată și reutilată pentru producerea de produse specifice din plastic și lemn: perii și bidinele. În anul 1968 era construit atelierul mecanic, construcție proiectată pentru realizarea unei producții mici de obiecte din lemn, dar și activități de întreținere tehnică prin atelierele de lăcătușărie, fierărie și ajustaj, având în total în total 6 încăperi. În anul 1970 era realizat șopronul gaterului, o construcție ușoară realizată din cadre metalice care susțin un acoperiș **din ferme metalice** cu învelitoare de azbociment, **realizată pe o fundație de beton continuu**. Odată cu electrificarea Sighetului, în partea de nord a vechiului edificiu este construit postul de alimentare, proiectat în anul 1963, realizat în anul următor pe fundație din beton continuu, din blocuri ceramice cu cadre de beton armat, care cuprinde camera transformatoarelor și spații tehnice, cu acoperiș de tip șarpantă și învelitoare din tablă. În prezent parte din construcțiile menționate sunt demolate, fiind abandonate după desființarea fabricii.

Asupra construcției monument istoric, cod 434, cod MM-II-m-B-04706, LMI s-au realizat pe parcursul timpului numeroase intervenții care din lipsa unor surse arhivistice sunt dificil de documentat. După naționalizare se întocmesc diferite documentații tehnico-economice, unele însoțite de planuri și relevee, cum este cel de mai jos.

Relevee executate în anul 1963 cu obiectivele propuse pentru construire și cele existente. Sursa: arhiva fostei Întreprinderi „Părplast”

Clădirea principală a fostei Fabrici de Păruri „Părplast”, fațadele sudice și vestice

De remarcat faptul că planul are mai degrabă scop informativ, fiind reprezentat grafic alături de parter și etajul construcției vechi.

Intervențiile de după 1952 constă în redistribuirea spațiilor interioare pentru reprofilarea producției și adaptarea la noile scheme tehnologice. De altfel era la acel moment singura fabrică de profil pentru prelucrarea părului animal, livrând păr semifabricat pentru alte trei întreprinderi beneficiare. Au fost propuse pentru executare lucrări de reparații capitale, cu refacerea unor planșee din beton armat sau desființarea planșeului de la mezanin, reamenajări, înlocuiri dușumele și învelitoarea acoperișului din țiglă cu tablă galvanizată, modificări ale accesului pe scările interioare, echiparea edilitară a construcției cu instalații de încălzire, sanitare, electrice, ventilare și altele care țin de organizarea luxului tehnologic: fundații pentru mașini și utilaje. De asemenea a suferit intervenții și aripa sudică cu destinație administrativă. A fost demolată vechea ghețarie pentru a se construi o magazie de lubrefianți.⁶

⁶ Idem, ds. 6, f.63-67

Nu avem informații asupra intervențiilor asupra construcției anterior naționalizării. Sub aspect arhitectural se remarcă zona veche a edificiului realizat din cărămidă arsă cu ziduri groase de tip fortificație, cu inserții de gresie extrasă din surse locale, construit pe pivnițe boltite, cu încăperi boltite semicilindric la parter, fațadele fiind modelate în stil eclectic care îi dă construcției masivitate și unitate în ciuda dezvoltărilor și intervențiilor succesive pe parcursul a mai bine două secole.

Clădirea principală a fostei Fabrici de Păruri „Părplast”, fațadele nordice și estice

Alegerea amplasamentului în zona vestică a orașului în apropierea căii de acces în oraș prin care se putea asigura aprovizionarea cu cereale, hamei și lemn, dar și în apropierea fostului canal al morii care traversa zona vestică a orașului, la distanță față de zona locuită, nu a fost întâmplătoare întrucât tehnologia fabricării berii în secolul al XVIII-lea presupunea utilizarea focului deschis iar zidăria masivă de cărămidă ar fi putut limita propagarea focului în eventualitatea unui incendiu. Canalul morii alimenta pânda de apă freatică cu apa necesară în diferitele faze ale producerii berii: spălare fermentare, etc. și asigura evacuarea apelor uzate. Poate fi remarcată estetica fațadelor care avea rolul de a transmite lumii exterioare încredere și soliditate specific construcțiilor din era preindustrială. În stadiul actual al cercetării nu avem informații asupra dispunerii vechilor instalații de producere a berii și nici a tipului de bere produs. Dispunerea acestora ar fi putut fi una liniară dată fiind dispunerea încăperilor din corpul vechi al construcției cu orientare nord-sud iar fermentarea malțului ar fi putut avea loc în pivnițele imobilului. Desigur producerea berii ar fi putut avea loc în regim de manufactură de către personal specializat care la început ar fi putut fi adus din afara Sighetului.

Desfacerea vechilor tencuieli și pardoselilor recent realizate oferă posibilitatea descoperirii unora din intervențiile făcute în structura construcției: deschideri și închideri de goluri, rampe scări de acces, semn că activitățile și tehnologiile au fost schimbate de-a lungul timpului.

Intervenții în structura construcției vizibile după îndepărtarea tencuielilor.

În concluzie edificiul studiat are o istorie de cel puțin două secole și jumătate fiind prima construcție destinată unor activități industriale din urbea Sighetului. Construirea unui astfel de edificiu anterior anului 1769 de către autoritățile secolului al XVIII-lea trebuie privită ca o necesitate întrucât berea era considerată un aliment. Ulterior construcția a îndeplinit alte funcțiuni, alături de bere se producea alcool, ca apoi activitățile să se adapteze și să se diversifice. Desele refuncționalizări ale edificiului sunt vizibile azi în structura construcției.

Bibliografie

Documente inedite:

Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Întreprinderea de Păruri „Părplast”, inventar 522

Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Colecția de hărți și planșe, inv.689

Arhiva Fabricii de Perii „Părplast” (neinventariată)

Publicații:

Volker Wollmann, *Patrimoniu preindustrial si industrial din Romania*, Editura Honterus, Sibiu, vol. 3

Ian S. Hornsey, *A history of beer and brewing*, The Royal Society of Chemistry, Cambridge, 2003

Importanța afinităților spirituale

Pr. dr. Nicolae LAURUC

Sighetu Marmăției

Cuvântul «afinitate» provine din latinescul «affinitas», «affinitatis» și înseamnă «ceea ce urmează», «vecin». În dicționarul limbii române se menționează, că: «...afinitatea înseamnă apropiere, analogie, asemănare, sau înrudire a unui lucru cu altul». În ceea ce privește ființa umană, în dicționar găsim această explicație: «..un sentiment de atracție, simpatie, sau opinie».

Omenirea se grupează în funcție de afinități: politice, sportive, spirituale, filozofice, profesionale etc. Pentru mulți ar fi probabil incorect a se vorbi despre afinități spirituale. Însă, dintre toate dimensiunile afinităților, cea spirituală este cea mai sensibilă. De ce anume? – Pentru că ea este chiar deasupra rudeniei de sânge. La proorocul Zaharia este un dialog, de-a dreptul cutremurător: «Ce sunt rănilor acestea în mijlocul mâinilor tale? - Cu acestea m-am rănit la casa mea cea iubită» (Zah. 13,6). Origen înțelege prin aceste cuvinte: dialog dintre «îngerul cel dumnezeiesc și Domnul». Dintre durerile făcute unii altora, cea mai mare durere este când te rănește cel din neamul tău, sau chiar cel din casa ta. Mântuitorul nostru Iisus Hristos «Întru ale Sale a venit, dar ai Săi nu L-au primit» (In.1,11). Nu numai că nu L-au primit, dar L-au scos afară din vie (din lumea prin El zidită) și «L-au ucis» (Mt.21,39). Tot Mântuitorul, va spune umanității întregi cât de mult înseamnă afinitatea spirituală pentru binele fiecărui om (Pilda Smarineanului milostiv, Lc.10, 30-37). Cel ce-ți face bine, acela este în afinitate spirituală cu tine deși nu este din neamul tău.

Pentru o și mai bună înțelegere a acestei probleme aș dori să amintesc de patru cazuri de afinități spirituale din Sf.Scriptură, din Vechiul și Noul Testament.

1. Cazul fiicei lui Faraon și coșulețul cu pruncul Moise.

Se știe din Sf.Scriptură, că Faraon a hotărât ca toți copiii de parte bărbătească, din neamul israeliților să fie uciși. Născându-se copilul Moise, mama acestuia «...văzând că e frumos, l-a ascuns

vreme de trei luni. Dar, fiindcă nu putea să-l mai dosească, a luat mama lui un coș de papură și l-a uns cu catran și cu smoală și punând copilul în el l-a așezat în păpuriș, la marginea râului. Iar sora copilului pândea de departe ca să vadă ce are să i se întâmple. Atunci s-a pogorât fata lui Faraon la râu să se scalde, și roabele ei o însoțiră pe malul râului. Și văzând coșul în păpuriș, ea a trimis pe una din roabele sale să-l aducă. Și, deschizându-l, a văzut copilul: era un băiat care plângea. Atunci i s-a făcut milă de el fetei lui Faraon și a zis: «Acesta este dintre copiii evreilor»(Ieș. 2,2-6). Știm ce s-a întâmplat mai departe cu acest copil, care la sugestia surorii sale a fost dus, spre îngrijire, chiar la mama acestuia, care urma să fie plătită de către fata lui Faraon, la aducerea copilului crescut mai mărișor.

Nu este oare acest caz cutremurător ? Fata bănuise că este din copiii evreilor, dar nu era din același duh cu tatăl său, nu a dorit să-l lase să moară în apă, pentru că «i s-a făcut milă de el». Așa a primit copilul nume de Moise, ce înseamnă «scos din apă».

Origen, acest mare tâlcuitor al Sf. Scripturi, are o exegeză îndrăzneță, dar foarte adâncă. Fata lui Faraon «...părăsește nedreptatea părintelui său și merge la șuvoiul de ape pentru a-și spăla păcatele. Dobândind harul îndurării, ia în grija sa pe copil». Extraordinar de frumoase cuvinte !

2. Cazul lui Obadia, curteanul lui Ahab

În curtea lui Ahab, acest rege idolatru și dușman al poporului lui Dumnezeu slujea cel ce-i era de mare preț, însă se deosebea de acesta, căci «...era un om foarte temător de Dumnezeu. Căci, atunci când Izabela a ucis pe proorocii Domnului, Obadia a luat o sută de prooroci și i-a ascuns cincizeci într-o peșteră și cincizeci în alta și i-a hrănit cu pâine și cu apă»(3 Reg.18,3-4). Acesta a fost un gest pe cât a fost de mare, pe atâta a fost și de riscant, căci dacă era prins putea să fie omorât la orice oră. Dar, iată ce a făcut «omul temător de Dumnezeu» în proprietatea dușmanului lui Dumnezeu ! Tot Origen, spune despre Obadia (înseamnă slujitor al Domnului), că: «...se număra între puțunii israeliți de atunci, care nu se depărtaseră de Domnul, chiar dacă slujea la rege care îl obliga la compromisuri». Analizând cu atenție hrana ce a făcut-o Obadia proorocilor Domnului,

adică «pâine și apă», putem vedea în aceasta o trimitere tainică la hrana Sf. Împărtășanii, care ne păzește de lucrarea celui rău.

3. Cazul sutașului evanghelic, lăudat chiar de Mântuitorul.

În Sf. Evanghelii de la Matei (8,5-10) și Luca (7,1-7) este relatat cazul vindecării unui slujitor al sutașului, ce nu era din neamul israelit. Acesta a trimis la Domnul pe «...bătrâni ai iudeilor, rugându-L să vină și să vindece pe sluga lui» (Lc.7,3). Știm răspunsul plin de credință și de smerenie al sutașului către Mântuitorul, care s-a simțit nevrednic să-L primească pe Domnul în casa sa. Acest răspuns L-a mirat pe Domnul, care L-a considerat de o credință mai mare decât tot poporul israelit (Lc.7,9). Doar Sf. Ev. Luca menționează că bătrânii spuneau Mântuitorului: «Vrednic este să-i faci lui aceasta. Căci iubește neamul nostru, căci el ne-a zidit sinagoga» (Lc.7,4-5). Deși nu era din neamul israeliților, totuși i-a prețuit și le-a zidit sinagoga. Era, cu adevărat apropiat de israeliți.

Nichifor Teoteche spune despre el următoarele: «Sutașul care era conducător de oaste și era de alt neam, din neamul închinătorilor la idoli,...era însă prieten al neamului evreiesc, căci le zidise o sinagogă. Smerenia sutașului era mare, dar și credința în dumnezeirea lui Iisus Hristos era mare. El a crezut că Iisus Hristos este Dumnezeu adevărat, Atotstăpânitor și Atotputernic».

Sf. Ioan Gură de Aur zice că: «Hristos l-a cinstit foarte mult mai întâi că a arătat tuturor de ce simțăminte era însuflețit....Sutașul s-a simțit nevrednic să-L primească pe Hristos în casa sa, însă a ajuns vrednic de Împărăția cerurilor». Arhimandritul Vasilios Bacoianis spune că: «Sutașul avea smerenie și milostivire, de aceea avea și o bună relație cu Hristos».

4. Cazul sutașului Iuliu, ocrotitorul Sf. Ap. Pavel

Sf. Scriptură mai pomeneste de numele altui sutaș, altui binefăcător al slujitorilor lui Dumnezeu. Descriind ultimul drum al Sf. Ap. Pavel, drumul sub escortă, Sf. Ev. Luca menționează, că: «Iuliu, purtându-se față de Pavel cu omenie, i-a dat voi să se ducă la prieteni ca să primească purtarea lor de grijă» (F.A.27,3). Acest sutaș știa bine că Sf. Ap. Pavel este dus la moarte, dar știa tot așa de bine că era

nevinovat Firește, aceasta a făcut-o, bineînțeles, din credința ce o avea în sufletul său.

Credința, smerenia și milostivirea ne vor ajuta pe noi, în aceste vremuri de cernere să cultivăm între noi afinități spirituale, spre a putea crește «...la starea bărbatului desăvârșit, la măsura vârstei deplinătății lui Hristos» (Efes.4,13).

Cinstirea sfintelor moaște

Pr. dr. Nicolae LAURUC

Sighetu Marmăției

Aș dori să încep abordarea acestei probleme cu replica la replică. Cei care încă nu cunosc bine Sf. Scriptură au slobozit în mass-media aceste vorbe: „eu nu pup oasele sfinților, nu mă închin oaselor omenești, ci mă închin lui Dumnezeu!”

Această replică și-a pierdut, însă, veridicitatea, lovindu-se de o altă replică, pe care, de fapt, a generat-o: „păi, atunci, nici eu nu sărut Sf. Scriptură, căci nu mă închin hârtiei, ci lui Dumnezeu!”

Prețuim Sf. Scriptură nu datorită calității materialului pe care este scrisă, ci datorită cuvântului dumnezeiesc aflat în ea. Tot așa cinstim sfintele moaște, nu datorită materiei (pământești) din care sunt create, ci datorită lui Hristos euharistic care, prin lucrarea Sfântului Duh, sălășluiește în ele.

Atât de departe suntem, în toate, de viața primilor creștini care prețuiau și umbra Sfinților Apostoli și hainele lor.

Sf. Chiril al Ierusalimului spune: „Multe sunt mărturisirile adevărate despre dumnezeirea Domnului Hristos... Mărturisesc cei doisprezece Apostoli, care au propovăduit adevărul nu numai prin cuvinte, ci și prin pătimirile și moartea lor. Mărturisește umbra Sfântului Petru, care prin puterea lui Hristos îi vindeca pe bolnavi (F.A. 5,15). Mărturisesc ștergarele și șorțurile Sfântului Pavel, care vindecau pe loc prin puterea lui Hristos (F.A. 19,12).”¹

Același sfânt părinte vine cu încă o frumoasă și profundă învățătură privitor la darurile trupurilor sfinților. „Acest fapt dovedește – spune el – că în trupul sfinților, chiar dacă în el nu se mai află sufletul, se află o putere, datorită faptului că sufletul lor drept a locuit atâția ani în trup și trupul a fost vreme îndelungată slujitorul sufletului.”²

Învățătură asemănătoare găsim și la Sf. Ioan Gură de Aur. Sf. Scriptură spune că atunci când „...a murit Elisei și l-au îngropat, iar în anul următor au intrat în țară cete de moabiți. Dar iată, odată, când

îngropau un mort, s-a întâmplat ca cei ce-l îngropau să vadă una din aceste cete și, sperindu-se, au aruncat mortul în mormântul lui Elisei. Căzând acela, s-a atins de oasele lui Elisei și a înviat și s-a sculat pe picioarele sale (4 regi 13, 20-21).”

Astfel, Sf. Ioan Gură de Aur spune privitor la această minune că mortul „...a înviat numai prin puterea sfântului trup al lui Elisei.”³

„Nu căuta la aceea că trupul martirului zace înaintea ta gol și lipsit de activitatea sufltească – spune Hrisostomul într-o altă cuvântare – ci la aceea că în el sălășluiește o altă putere, mai mare decât însuși suflul, adică harul Sfântului Duh, care prin lucrările sale cele minunate, ne încredințează pe noi despre adevărul învierii.”⁴

Elisei s-a umplut de harul lui Ilie. Vorbind despre Elisei, înțeleptul Isus Sirah spune că atunci când „... Ilie a fost răpit la cer, în vijelie, Elisei s-a umplut de duhul lui. În zilele sale nu s-a temut de biruitori și nimeni nu l-a supus. Tot cuvântul n-a fost ascuns înaintea lui și întru adormire a proorocit trupul lui. Și în viața sa a făcut semne și la moarte minunate au fost lucrurile lui” (Is. Sir. 48, 12-15).

Extraordinaire dezvăluiri!

Cinstirea sfintelor moaște ne trimite și la o adâncă cugetare asupra tainei omului. De la poporul nou, de la poporul creștin, Domnul Dumnezeu vrea roadă nouă, vrea să nu fim doar purtători de cuvinte dumnezeiești pe buzele noastre, ci purtători ai legilor sale în inimile noastre. Această dorință a Sa a vestit-o prin prorocul Ieremia: „Iată vin zile, zice Domnul, când voi încheia cu casa lui Israel și cu casa lui Iuda legământul nou. Dar iată legământul pe care-l voi încheia cu casa lui Israel... voi pune Legea Mea înăuntrul lor și pe inimile lor o voi scrie și le voi fi Dumnezeu, iar ei Îmi vor fi popor.” (Ier. 31, 31-33)

Unul din Sfânta Treime, Logosul Tatălui s-a întrupat, luând trup omenesc (In. 1,14). Acesta va înnoi dorința Tatălui, exprimată prin vocea prorocului Ieremia. „Dacă Mă iubește cineva, va păzi cuvântul Meu și Tatăl Meu îl va iubi, și vom veni la el și vom face locaș la el” (In. 14,23).

Această sălășluire a lui Dumnezeu în ființa omului presupune și participarea trupului la viața duhovnicească. Trupul omului trebuie

să devină templu duhovnicesc. Sf. Ap. Pavel spune: „...nu știți că trupul vostru este templu al Duhului Sfânt, care este în voi, pe care-L aveți de la Dumnezeu și că voi nu sunteți ai voștri?” (1 Cor. 6,19). Nu poate fi vorba niciodată de o viață duhovnicească exclusiv sufletească.

Cuvântul psalmistului „cum voi cânta cântarea Domnului în pământ străin?” (Ps. 136,4) este tâlcuit de către Sf. Ioan Scărarul ca fiind „pământul împătimirii”, adică trupul omenesc stăpânit de patimi. În acest trup nu poate lucra Sfântul Duh.

Sfântul Apostol Pavel a făcut cea mai profundă afirmație atunci când a spus: „M-am răstignit împreună cu Hristos și nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine” (Gal. 2,20). Însă, tot el a spus: „... Hristos va fi preaslăvit în trupul meu, fie prin viață, fie prin moarte” (Fil. 1,20).

O astfel de ființă, care s-a biruit pe sine însăși, care nu face rău nimănui, care și-a omorât patimile, care răspândește lumină și bucurie, oare cum poate fi numită? – Sfânta Scriptură numește o astfel de ființă „cuvios”, „cuvioasă”.

Despre astfel de oameni prorocul David are două mențiuni, care merită să fie bine cunoscute.

Întâi el spune că: „scumpă este înaintea Domnului moartea cuvioșilor Lui” (Ps. 115,6).

Pe urmă vorbește despre neputrezirea trupurilor cuvioșilor zicând: „... nu vei da pe cel cuvios al Tău să vadă stricăciunea (Ps. 15,10). Trupurile neputrezite ale cuvioșilor se numesc sfinte moaște. Cuvântul este de origine slavă și înseamnă „a avea putere”.

Gradul cel mai înalt al cuvioșiei este mucenicia. Mucenicii au parte de a o cinste cu totul deosebită în Biserica Ortodoxă, în cea Romano-Catolică și Greco-Catolică.

Fără o părticică din sfintele moaște ale mucenicilor nu se poate sluji Sfânta Liturghie. La sfîntirea unei biserici, părticica din sfintele lor moaște este pusă în piciorul sfintei mese, unde urmează a fi slujită Sfânta Liturghie. De asemenea, o părticică din sfintele moaște se pune în Antimis (pânza cu icoana Pogorării de pe cruce a Mântuitorului).

De ce li se acordă o cinste așa de mare? - Pentru faptul că în descrierea Liturghiei cerești Sf. Ioan Teologul menționează că a văzut „...sub jertfelnic sufletele celor înjunghiați pentru cuvântul lui Dumnezeu și pentru mărturia pe care au dat-o” (Apoc. 6,9).

Dacă în ceruri sufletele lor se află sub altar și aici, pe pământ, păticia din moaștele lor trebuie să fie așezate tot în sfânta masă a altarului.

„Acest altar ceresc este cel la care Domnul, înconjurat de îngeri, martiri și sfinți, oficiază zilnic Liturghia cerească.”⁵ Despre mucenici se spune, tot în Apocalipsă, că „împărătesc cu Hristos mii de ani” (Apoc. 20,4). Această perioadă de mii de ani este perioada întreagă a creștinismului, căci este o perioadă harică. Așa de adânc se exprimă Sf. Ap. Pavel, spunând romanilor că: „...precum a împărățit păcatul prin moarte, așa și harul să împărătească prin dreptate, spre viața veșnică, prin Iisus Hristos, Domnul nostru” (Rom. 5,21). Mucenicii care au trăit în Hristos viața pământească, s-au jertfit pentru Hristos. Însă, „...mucenicii nu mor doar spre binele lor, ci aduc folosință obștească. Bărbăția lor se face îndemn celorlalți și cunoștința de Dumnezeu s-a zidit pe sângele sfinților”.⁶

Deci, mucenicii împărătesc cu Hristos în Liturghia cerească, prin sufletele lor, iar prin moaștele lor în Liturghia pământească. Împărățind cu Hristos, ei se roagă pentru noi, cei de pe pământ, din Biserica luptătoare, iar această durată a activității lor binefăcătoare, spune marele biblist Vasile Gheorghiu, va fi „...până la sfârșitul lumii.”⁷

În concluzie, putem afirma că Dumnezeu cinstește trupurile sfinților Săi, arătând lumii cele pe care le voiește, care s-au făcut, în viața lor pământească, temple ale Sfântului Duh.

Primii creștini, adunând rămășițele mucenicilor, batjocoriți și omorâți pentru apărarea credinței mântuitoare, spuneau: „adunăm pe Hristos cel euharistic din trupurile ciopârțite ale mucenicilor.

Moaștele sfinților au, în general, culoare galbenă, culoare aurie și un miros bineplăcut. Se spune că au culoarea hristică și mirosul hristic. Sf. Serafim de Sarov zice că sfintele moaște ne pregătesc

pentru înviere, arătându-ne anticipat cum va arăta cetățeanul Noului Ierusalim.

Dacă așa de multe minuni a făcut Dumnezeu la moaștele sfinților Săi, ne întrebăm: de ce această repulsie față de cinstirea lor? – Această repulsie vine de la stăpânitorii întunericului acestei lumi.

Sf. Ioan Gură de Aur spune că „demonii tremură nu numai de la Hristos cel Răstignit ci și de la moaștele sfinților, care pentru El și-au dat viața.”

¹ Sf. Chiril al Ierusalimului, la Sf. Iustin Popovici, „Dogmatica Bisericii Ortodoxe”, vol. II, editura Doxologia, Iași, 2020, pag. 83

² Idem, la pr. I. Uscă, „Vechiul Testament în tâlcuirea sfinților părinți, 3-4 Regi”, editura Christiana, București, 2006, pag. 326

³ Sf. Ioan Gură de Aur, „Omiliile la Matei”, editura I.B.M.O., București, 1994, pag. 663

⁴ Sf. Ioan Gură de Aur, „Cuvânt în amintirea Sf. Vavila”, la Prot. Dr. P. Deheleanu, „Manual de Sectologie”, Arad, 1948, pag. 173-174

⁵ Pr. dr. Ioan Mircea, „Apocalipsa. Introducere, note și comentariu”, editura Harisma, București, 1995, pag. 129

⁶ „Tâlcuirea Apocalipsei dumnezeiescului evanghelist Ioan Teologul alcătuită de Oecumenius”, editura Egumenița, Galați, 2017, pag. 90

⁷ Dr. V. Gheorghiu, „Împărăția de mii de ani”, la pr. dr. I. Mircea, op. cit., pag. 348

Sfinxul din Desești
Munții Igriș
Foto: Timur Vasile CHIȘ

ȘTIINȚELE NATURII

The biodiversity importance of „Tăul Muced” peatbog from Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve)

Claudiu IUȘAN

Keywords: Peat bog, Tăul Muced, Rodna Mountains

Abstract

Tăul Muced peat bog from Rodna Mountains National Park deposit is a real fossil treasure from which the history of vegetation, fauna and climate can be reconstructed. With over 52 species of protected flora and fauna, this peat bog is one of the most important natural ecosystems in the Rodna Mountains National Park and is an important monitoring center for flora and fauna.

Introduction

The first tourist work in which the lake is mentioned, under the name of Taul Izei, was the guide of Rodna Mountains, from the collection of "Munții Noștri", no. 20, authors Iuliu and Ana Buta, 1979.

Located on the main peak of the Rodna Mountains, at the source of the Strâmba Valley descends to Romuli, flowing into Sălăuța Valley, The Tăul Muced peat bog is a swamp oligotrophic isolated tens of kilometers from other peat bogs in the region and is located at an altitude of 1.400 m. The peat bog appears as a body of water surrounded by a tree of spruce. Initially there was a depression in the Eocene substrate (conglomerate) that occurred filled with rainwater. Currently the swamp has two holes of water on one surface of 2 ha (Ciobanu, Diaconeasa, Șuteu, 1965).

Paul Decei, in his work Mountain Lakes, Hiking and Fishing, 1981, describes the lake and its geographical location in great detail, but does not give information on the access road. The same author

compares him to the Tăul among the „Tăul dintre Brazi” in the Retezat Mountains.

The sphagnum formed a "lagg" that stretches over about 2 ha, being located at the border of Bistrița Năsăud and Maramureș counties, poorly developed towards Maramureș due to the steep slope, better developed to the south, on a smoother slope. After brief surveys, the thickness of the sphagnum layer at different stages of turbulence reaches over 4 m. The picturesqueness of this tinov is the two clusters of mountain pine present on the waterfront (Iușan, 2011).

Tăul Muced ($47^{\circ}34'26''\text{N}$, $24^{\circ}32'42''\text{E}$; 1.360 m a.s.l.; 2 ha) is an ombrotrophic raised bog, and 0.5 ha of its total surface has the status of national park category II IUCN (Management Plan of Rodna Mountains National Park, fig 1, 2).

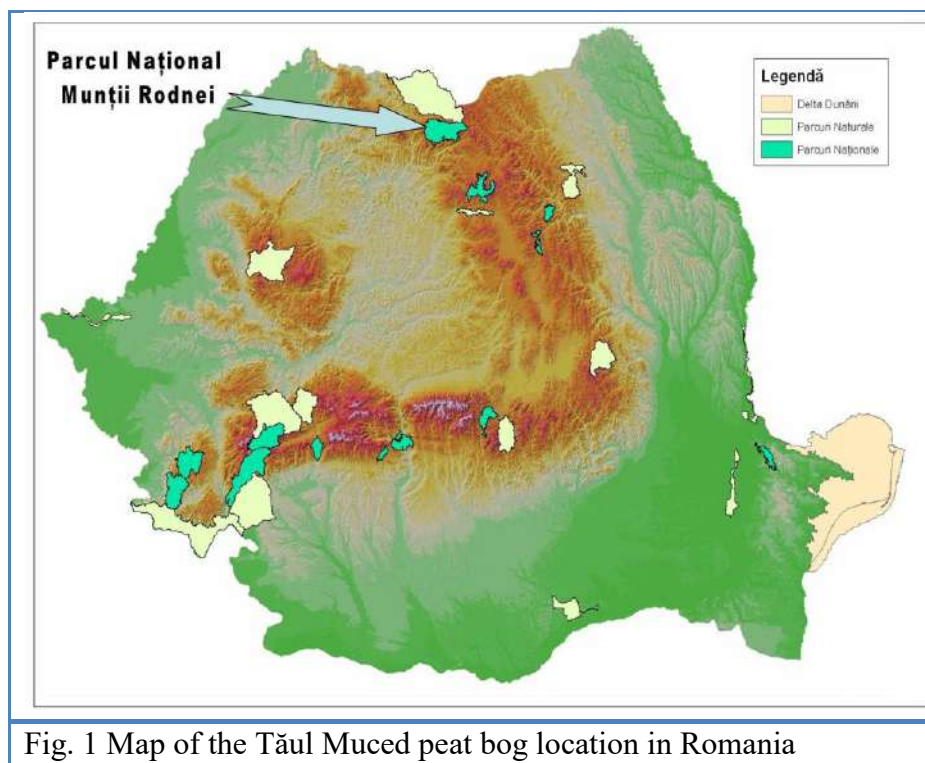
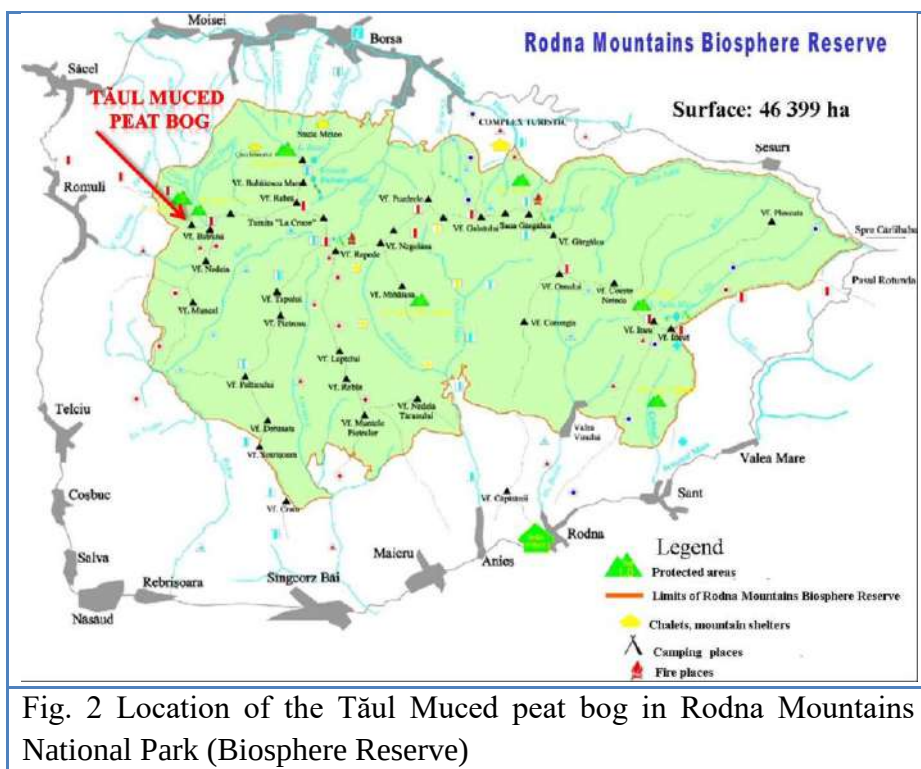

Fig. 1 Map of the Tăul Muced peat bog location in Romania

The site is surrounded by almost mono-dominant *Picea abies* forest, which also covered the bog itself alongside with patches of dwarf pine (*Pinus mugo*). The moss communities in the central part of the cored peatland are dominated by *Sphagnum russowii* and *S. magellanicum*, whereas *S. girgensohnii* and *Vaccinium myrtillus* are dominant on the hillsides. There are no distinctive hummocks and hollows at the coring point (Feurdean et al., 2015).

As a typology, Tăul Muced is a sackung type lake, formed in a gravity fault, and its origin is related to the manifestation of periglacial processes. This hypothesis is also confirmed by the measured age of the peat deposit (with a depth of 5.6 m, determined after coring), which is approx. 15.000 years, the existence of the lake being documented throughout the Holocene (Feurdean et al., 2015).

The Tăul Muced peat bog is situated in the Rodna National Park and Biosphere Reserve, Eastern Carpathians (fig. 1, 2). The geology surrounding the mire comprises crystalline rocks such as mica schists, associated with crystalline limestones and dolomites, conglomerates, limestones, black shales and sandstones (Sahy et al., 2008; Tămaş et al., 2011).

Ombrotrophic bogs, peatlands dominated by *Sphagnum* mosses whose growth is entirely dependent on water from precipitation, are isolated from the local groundwater (Chambers et al., 2012).

Most ombrotrophic bogs in Romania are located in mountain areas away from major human impact (Dragotă&Kucsicsa, 2011). Despite their abundance and excellent preservation in the Romanian Carpathians, ombrotrophic bog-based palaeoecological reconstructions have so far primarily focused on late glacial and Holocene forest development (Fărcaş and Tanţău, 2012; Feurdean and Willis, 2008; Tanţău et al., 2011, 2014) with only one testate amoeba study (Schnitchen et al., 2006) and a single $\delta^{13}\text{C}$ record on bulk peat (Cristea et al., 2014).

A small pond (0.2 ha and 0,7 m water depth) is located in the north-western part of the bog. The site is surrounded by *Picea abies* - dominated forest, most of it old growth with the exception of young spruce forest parcels about 20 and 5 years old, respectively, to the north and east Popa et al., 2014).

Most of the bog itself is covered by spruce, with patches of dwarf pine (*Pinus mugo*). In the shrub and herbaceous layer, different species of *Sphagnum* (*Sphagnum russowii*, *Sphagnum amblyphyllum*, *Sphagnum magellanicum*, *Sphagnum capillifolium*, *Sphagnum cuspidatum*) along with *Vaccinium microcarpum*, *Oxycoccus palustris*, *Scheuchzeria palustris*, *Eriophorum vaginatum*, *Carex pauciflora*, *Vaccinium myrtillus*, *Drosera rotundifolia*, *Listera cordata*, *Homogyne alpina*, *Carex goodenowii*, *Dicranum scoparium*,

Pleurozium schreberi, *Polytrichum strictum* and *Bazzania trilobata* occur including many Red List species (MPRMNP 2014, Feurdean et al., 2015).

The results of the pollen analyzes show the dominance of the spruce forests (*Picea abies*) from 9000 years ago to the present. Therefore spruce is the natural constituent main forest in this region. Deciduous tree species still present from the beginning of the Holocene in smaller proportions were *Ulmus*, *Quercus*, *Tilia*, and *Fraxinus*, *Corylus avellana*. Hornbeam (*Carpinus betulus*), beech (*Fagus sylvatica*) and fir (*Abies alba*) they became components in the regional forest about 6.500, 5.300 and 3.500 years ago, respectively. Beech and fir remain the co-dominant trees with spruce in this area. The pollen analyzes identifies that the forests of *Picea abies*, *Abies alba* and *Fagus sylvatica* had a high vulnerability to the actions of recent human communities, while *Pinus species*, *Corylus avellana*, *Betula* have a greater natural resilience. Human activity contributed to the opening of the landscape and consequently to the increase of heterogeneity and diversity weighing, but at the same time caused a reduction in forests and tree diversity in region (Grindean et al., 2019, Florescu et. al, 2016, Diaconu et al., 2016).

Drainage of peat bogs, followed by the massive release of carbon dioxide and methane gas, can have a major impact on global warming and climate change. Studies have shown that peatlands drained from the temperate zone release by oxidation of peat about 25 tons of carbon dioxide per hectare per year (Şotropa, 2010).

It is estimated that in the last 10,000 years atmospheric carbon dioxide stored in peatlands has reduced the global temperature by about 1.5-2°C (Holden, 2005). Global estimates show that due to drainage, 445.696 million tons of carbon dioxide were released into the atmosphere, of which 1298 million tons in 2008 alone (Joosten, 2009). Romania has also contributed to this massive release, where it is estimated that the areas covered by peatlands have decreased in the

last 10 years, due to the anthropogenic impact, by about 4% (Joosten, 2009).

At the level of the country, since 1955, the academician Emil Pop drew attention to the problem of protection and conservation of peat bogs, listing numerous swamps of special importance that were destroyed. In the decades since then, the condition of most peat bogs has deteriorated considerably, some being completely drained and replaced by agricultural land.

Material and methods

Based on historical data, inventory activities were carried out of protected flora and fauna species with a potential presence in the peatland area, during 2004-2021.

Based on the observations made by rangers and biologists of the Rodna Mountains National Park Administration, a series of species with a high conservation value were identified (table 1).

Table 1 List of protected species in the Tăul Muced peatland area

No.	Species	OUG 57/2007 ¹
1	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i> (Greater horseshoe bat)	Annex 3 ²
2	<i>Myotis blythi</i> (Lesser mouse-eared bat)	Annex 3
3	<i>Canis lupus</i> (Wolf)	Annex 3
4	<i>Ursus arctos</i> (Brown bear)	Annex 3
5	<i>Lynx lynx</i> (Otter)	Annex 3
6	<i>Pernis apivorus</i> (European honey buzzard)	Annex 3

¹Emergency ordinance no 57/2007 regarding the regime of protected natural areas conservation of natural habitats of wild flora and fauna

² Annex 3 – Species of plants and animals whose conservation requires the designation of special areas of conservation and special protection areas for avifauna

No.	Species	OUG 57/2007 ¹
7	<i>Aquila pomarina</i> (Lesser spotted eagle)	Annex 3
8	<i>Aquila chrysaetos</i> (Golden Eagle)	Annex 3
9	<i>Falco vespertinus</i> (Red-footed Falcon)	Annex 3
10	<i>Falco peregrinus</i> (Peregrine Falcon)	Annex 3
11	<i>Tetrao tetrix tetrix</i> (Black Grouse)	Annex 3
12	<i>Tetrao urogallus</i> (Western Capercaillie)	Annex 3
13	<i>Tringa glareola</i> (Wood Sandpiper)	Annex 3
14	<i>Bubo bubo</i> (Eurasian eagle-owl)	Annex 3
15	<i>Glaucidium passerinum</i> (Eurasian pygmy owl)	Annex 3
16	<i>Aegolius funereus</i> (Boreal Owl)	Annex 3
17	<i>Dryocopus martius</i> (The black woodpecker)	Annex 3
18	<i>Picoides tridactylus</i> (Eurasian three-toed woodpecker)	Annex 3
19	<i>Lullula arborea</i> (Woodlark)	Annex 3
20	<i>Triturus montandoni</i> (Carpathian newt)	Annex 3
21	<i>Bombina variegata</i> (Yellow-bellied toad)	Annex 3
22	<i>Cucujus cinnaberinus</i> (Flat bark beetle)	Annex 3
23	<i>Rosalia alpina</i> (Rosalia longicorn)	Annex 3
24	<i>Leucorrhinia pectoralis</i> (Yellow-spotted whiteface dragonfly)	Annex 3
25	<i>Pholidoptera transsylvanica</i> (Transylvanian Dark Bush-cricket)	Annex 3
26	<i>Buxbaumia viridis</i> (Green shield-moss)	Annex 3
27	<i>Muscardinus avellanarius</i> (Hazel dormouse)	Annex 4A ³
28	<i>Dryomys nitedula</i> (Forest dormouse)	Annex 4A
29	<i>Sicista betulina</i> (Northern birch mouse)	Annex 4A
30	<i>Lacerta vivipara</i> (Viviparous lizard)	Annex 4A

³ Species of community interest Animal and plant species that require strict protection

No.	Species	OUG 57/2007 ¹
31	<i>Coronella austriaca</i> (Smooth snake)	Annex 4A
32	<i>Elaphe longissima</i> (Aesculapian snake)	Annex 4A
33	<i>Rana dalmatina</i> (Agile frog)	Annex 4A
34	<i>Parnassius mnemosyne</i> (Clouded Apollo)	Annex 4A
35	<i>Sorex alpinus</i> (Alpine shrew)	Annex 4B ⁴
36	<i>Neomys anomalus</i> (Mediterranean water shrew)	Annex 4B
37	<i>Falco subbuteo</i> (Eurasian hobby)	Annex 4B
38	<i>Athene noctua</i> (Little owl)	Annex 4B
39	<i>Picus viridis</i> (European green woodpecker)	Annex 4B
40	<i>Cinclus cinclus</i> (White-throated dipper)	Annex 4B
41	<i>Phoenicurus ochruros</i> (Black redstart)	Annex 4B
42	<i>Prunella collaris</i> (Alpine accentor)	Annex 4B
43	<i>Emberiza cia</i> (Rock bunting)	Annex 4B
44	<i>Aegithalos caudatus</i> (Long-tailed tit)	Annex 4B
45	<i>Nucifraga caryocatactes</i> (Spotted nutcracker)	Annex 4B
46	<i>Corvus corax</i> (Common raven)	Annex 4B
47	<i>Anguis fragilis</i> (Slow worm)	Annex 4B
48	<i>Vipera berus</i> (European viper)	Annex 4B
49	<i>Triturus vulgaris</i> (Smooth newt)	Annex 4B
50	<i>Bufo bufo</i> (Common toad)	Annex 4B
51	<i>Rana temporaria</i> (Common frog)	Annex 4B
52	<i>Miramella ebneri carpatica</i>	Annex 4B

Discussion and conclusions

The inventory of the species from the researched groups was carried out according to inventory-monitoring protocols, using methods and techniques specific to each taxonomic group: live-trap

⁴ Species of national interest - Animal and plant species that require strict protection

traps for micromammals, chiropterological nets and ultrasound detectors for bats, binoculars and ornithological telescopes for birds, traps lights for moths, entomological nets for flying insects, method for identifying traces and excrement, video cameras with motion infrared sensors for large carnivores, taking plant samples for plants, aquatic nets for amphibians. Individuals captured from protected species were released after identification.

In the area of Tăul Muced peat bog there are 52 species of protected flora and fauna (table 2, fig. 3).

Table 2. Structure of protected species from Tăul Muced peat bog

No.	Group of species	No. of species
1	Mammals	10
2	Birds	25
3	Amphibians	6
4	Reptiles	5
5	Locusts/grasshoppers	2
6	Coleopteran	2
7	Dragonfly	1
8	Plants	1

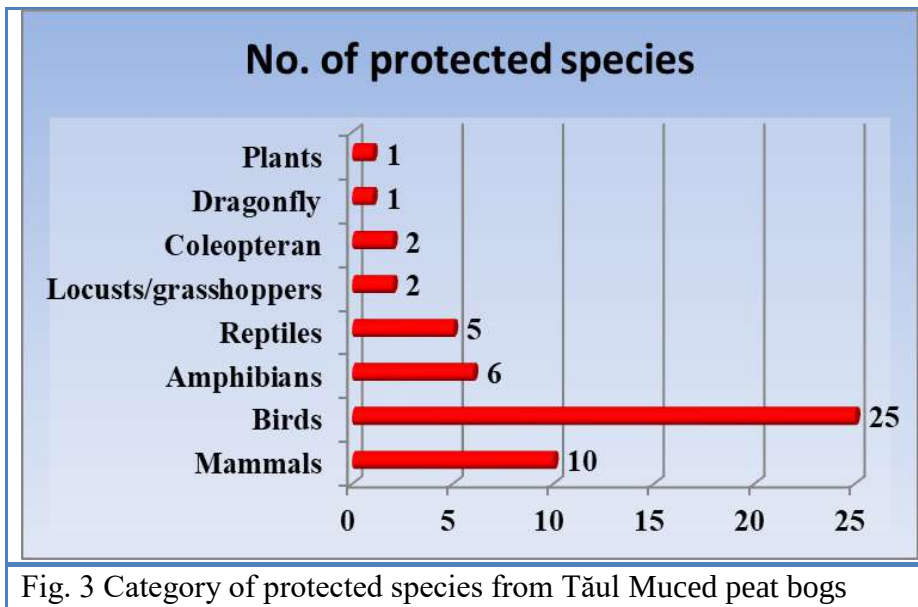

Fig. 3 Category of protected species from Tăul Muced peat bogs

The peat bogs ecosystems are specific biological formations that occupy relatively small areas. They are especially valuable because they host many species of relict plants and animals, strictly dependent on this type of habitat. Also, the peat deposit is a real fossil treasure from which the history of vegetation, fauna and climate can be reconstructed.

The typical and characteristic species of these systems have special requirements for environmental factors, which makes them particularly sensitive to changes in limiting abiotic factors, including water supply, water and substrate pH and the amount of material. Organic (fig. 4).

Drainage, their transformation into agricultural lands, intensive grazing and mowing, burning, peat extraction etc. are just some of the anthropogenic factors that endanger the proper functioning of these particularly fragile systems, which add to the abiotic factors mentioned above.

Globally, peat bogs store about half of the soil's carbon stock through its ability to absorb and store atmospheric carbon dioxide in the long run. That is why they are considered to have a major role in moderating climate change.

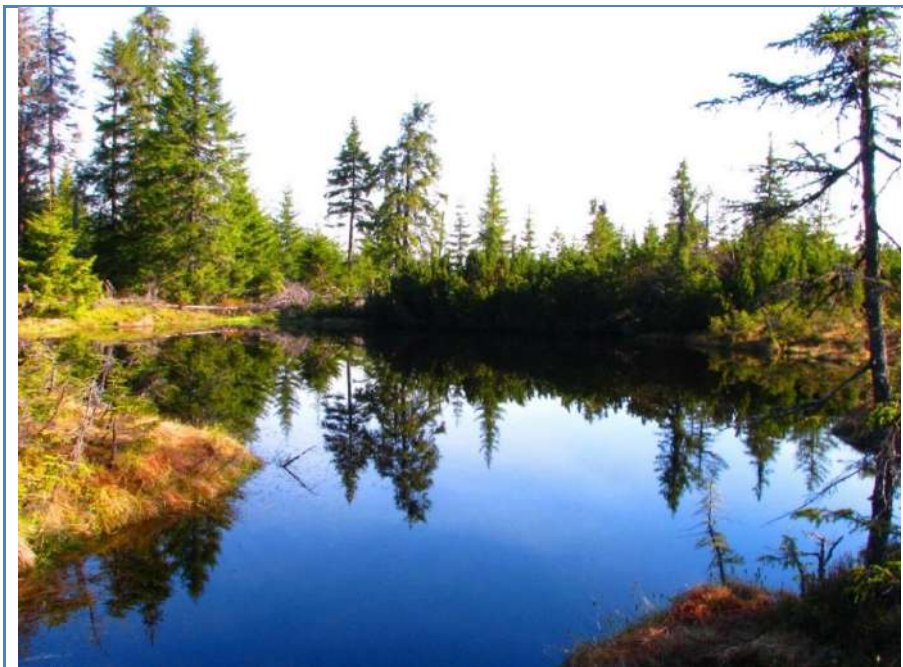

Fig. 4 Tăul Muced peat bog from Rodna Mountains National Park (Claudiu Iușan)

Bibliography

1. Bîrlea L., 1962: Tinovul Tăul Muced, Comunicările Academiei Republicii Populare Române, tomul XII, București.
2. Buta I., Buta A., 1979: Munții Rodnei (colectia Munții Noștri), Editura Sport-Turism, pag. 127.
3. Chambers F., Booth R., De Vleeschouwer F. et al., 2012: Development and refinement of proxy-climate indicators from peats. *Quaternary International* 268: 21–33.

4. Ciobanu I., Diaconeasa B., Şuteu St., 1965: Analiza polinică a tinovului Tăul Muced (com. Romuli), Studia Univ. „Babeş-Bolyai”, Ser. Biol., 2, pag. 41-46
5. Cristea, G., Cuna, S.M., Fărcaş, S., Tanţău, I., Dordai, E., Măgdaş, D.A., 2014: Carbon isotope composition as an indicator of climatic changes during the middle and late Holocene in a peat bog from the Maramureş Mountains (Romania). *The Holocene* 24, 15–23.
6. Decei P., 1981: Lacuri de munte - Drumetie şi pescuit, Editura: Sport-Turism, pag. 281.
7. Diaconu A.C., Tóth M., Lamentowicz M., Heiri O., Kuske E., Tanţău I., Panait M., Braun M., Feurdean A., 2016: How warm? How wet? Hydroclimate reconstruction of the past 7500 years in northern Carpathians, Romania. *Palaeogeogr. Palaeoclimatol. Palaeoecology*.
8. Diaconu A.C., Tanţău I., Lamentowicz M., Panait A., Kuske E., Feurdean A. 2016: Using testate amoebae to infer Holocene palaeohydrological history in the Northern Carpathians, Romania. Central and Eastern Europe Paleoscience Symposium: From Local to Global, Cluj Napoca, 23-24.05.
9. Diaconu A.C., Lamentowicz M., Galka M., Tanţău I., Feurdean A., 2016: Holocene palaeohydrological history of the Tăul Muced peat bog (Northern Carpathians, Romania) based on testate amoebae (Protozoa) and plant macrofossils. EGU General Assembly, Vienna 17-22.04.
10. Diaconu, A.C., 2017: Holocene palaeoenvironmental history of the Tăul Muced peat bog (Northern Carpathians, Romania) inferred by testate amoebae (Protozoa) and Chironomidae (Diptera), lucrare de disertație.
11. Dragotă C., Kucsicsa G., 2011: Global climate change-related particularities in the Rodnei Mountains National Park. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences* 6: 43–50.
12. Fărcaş S., Tanţău I., 2012: Poiana Ruscă Mountains (Romania): Pesteana peat bog. *Grana* 51: 249–251.

13. Feurdean A., Florescu G., Vanni re B., Tan  u I., O'Hara R.B., Pfeiffer M., Hutchinson S.M., Galka M., Moskal-del Hoyo M., Hickler T., 2017: Fire has been an important driver of forest dynamics in the Carpathian Mountains during the Holocene. *Forest Ecology and Management* 389: 15–26.
14. Feurdean, A., Ga ka, M., Tanta u, I., Geanta , A., Hutchinson, S.M., Hickler, T., 2016: Tree and timberline shifts in the northern Romanian Carpathians during the Holocene and the responses to environmental changes. *Quart. Sci. Rev.* 134, 100–113.
15. Feurdean A., Willis K.J., 2008: The usefulness of a long-term perspective in assessing current forest conservation management in the Apuseni Natural Park, Romania. *Forest Ecology and Management* 256: 421–430.
16. Feurdean A., Galka M., Kuske E., Tan  u I., Lamentowicz M., Florescu G., Liakka J., Hutchinson S., Mulch A1, Hickler T., 2015: Last Millennium hydro-climate variability in Central–Eastern Europe (Northern Carpathians, Romania), *The Holocene* 1–14.
17. Florescu G., 2016: Heterogenous pattern in fire activity in a homogenous climate: test using Holocene charcoal records from Northern Romanian Carpathians. *Natural and humandrive  fire regime and early land-cover changes in Central and Eastern Europe*, Frankfurt am Main, Germany 5-8.12.
18. Florescu G., Hutchinson S.M., Geanta  A., Tan  u I., M ndrescu M., Feurdean A., 2016: Palaeoecological assessment of human impact in the subalpine areas of the northern Romanian Carpathians; a prehistoric and historic perspective. *The 4th International Conference Forum Carpaticum*, Bucharest, 27-30.09.
19. Ga ka, M., Tanta u, I., Ersek, V., Feurdean, A., 2016. A 9000 year record of cyclic vegetation changes identified in a montane peatland deposit located in the Eastern Carpathians (Central-Eastern Europe): autogenic succession or regional

- climatic influences? *Palaeogeogr. Palaeoclimatol. Palaeoecol.* 449, 52–61.
20. Geantă A., Gałka, M., Tanțău, I., Hutchinson, S.M., Mîndrescu, M., Feurdean, A., 2014: High mountain region of the Northern Romanian Carpathians responded sensitively to Holocene climate and land use changes: a multi-proxy analysis. *The Holocene* 24, 944–956.
 21. Grindean R. Feurdean A. Tanțău I., 2019: Human impact drove important changes to forest ecosystems during the last four millennia: case studies from the Romanian Carpathians. *Oltenia Journal for Studies in Natural Sciences* 2019 Vol.35 No.1 pp.209-216 ref.42.
 22. Iușan C., 2011: Monografia Parcului Național Munții Rodnei (Rezervație a Biosferei), Editura Todesco, Cluj-Napoca, pag. 235.
 23. Panait A., Diaconu A., Galka M., Grindean R., Hutchinson SM., Hickler T., Lamentowicz M., Mulch A., Tanțău I., Werner C., Feurdean A., 2017: Hydrological conditions and carbon accumulation rates reconstructed from a mountain raised bog in the Carpathians: A multi-proxy approach, *Catena* 152, 57-68.
 24. Pop E., 1960: Mlaștinile de turbă din Republica Populară Română, Editura: Academiei Române, pag. 514.
 25. Popa I., Bouriaud O., 2014: Reconstruction of summer temperatures in Eastern Carpathian Mountains (Rodna Mts, Romania) back to AD 1460 from tree-rings. *International Journal of Climatology* 34: 871–880.
 26. Sahy D., Săsăran E., Tămaș T., 2008: Microfacies analysis of Upper Eocene shallow-water carbonates from the Rodnei Mountains (N Romania). *Studia UBB Geologia* 53: 13–24.
 27. Șotropa A., Păcurar I., Buta M., Iederan C., Sână S., Șuteu M., 2010: Turbăriile între exploatare și conservarea biodiversității. *ProEnvironment*, 3: 591-593.
 28. Tanțău I., Feurdean A., de Beaulieu JL et al., 2011: Holocene vegetation history in the upper forest belt of the Eastern

- Romanian Carpathians. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 309: 281–290.
29. Tanțău I., Feurdean A, de Beaulieu JL et al., 2014: Vegetation sensitivity to climate changes and human impact in the Harghita Mountains (Eastern Romanian Carpathians) over the past 15 000 years. *Journal of Quaternary Science* 29: 141–152.
30. Tămaș T., Ferenc K., Barbu-Tudoran L., 2011: Mineralogy of Iza Cave (Rodnei Mountains, N Romania). *International Journal of Speleology* 40: 171–179.
31. *** <https://lege5.ro/Gratuit/geydaqobuge/ordonanta-de-urgenta-nr-57-2007-privind-regimul-ariilor-naturale-protejate-conservarea-habitatelor-naturale-a-florei-si-faunei-salbatice>

Natural cessation of drying of spruce trees in the nature reserve on the example of NNP "Verkhovynsky"

Ivan KOLIADZHYN^{1,2}

Leonid OSADCHUK¹

Annotation. The article examines the existing areas of spruce forest drying on the territory of Verkhovynsky National Park and monitors them. In almost all cases, drying sites were formed close to the former fellings, on their border. A certain dependence of the drying of the spruce forest on the presence of virgin forests on the territory, within the nature protection research departments of the Park, has been revealed. It has been established that due to the cessation of deforestation, the process of creating new places of drying and expansion of existing ones has stopped.

ПРИРОДНЕ ЗУПИНЕННЯ ВСИХАННЯ ЯЛИННИКІВ В УМОВАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ НА ПРИКЛАДІ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

І. І. Коляджин^{1,2}

Л. С. Осадчук¹

Анотація. У статті висвітлено дослідження наявності куртин всихання ялиників на території НПП «Верховинський» та їх моніторинг. Практично у всіх випадках осередки всихання утворились у безпосередній близькості до колишніх вирубок, на їхній кромці. Виявлена певна залежність всихання ялиників до наявності пралісів на території, в межах природоохоронних науково-дослідних відділень Парку. Встановлено, що у зв'язку із припиненням вирубки лісів процес утворення нових куртин всихання та розширення наявних зупинився.

Високогірні схили Чивчино-Гринявських гір займають переважно монокультурні ялинові деревостани. Вони найбільш пристосовані до даних гірських умов та піднімаються до верхньої межі лісу. У високогір'ї вони виконують важливі протиерозійну, ґрунтозахисну та водорегулюючу функції.

На території Національного природного парку (НПП) «Верховинський» існують осередки вітровалів, вітроломів та сухостійних дерев на різних стадіях розкладу деревини. Вітровали та вітроломи утворилися внаслідок значних поривів вітру, що мають місце у Чивчино-Гринявських горах. Проте осередки сухих стоячих дерев, що не були пошкоджені вітровалом та вітроломом, викликають певну цікавість для дослідження [1], [2].

В загальному на території НПП «Верховинський» знаходиться 61 осередок сухостійних дерев, загальною площею 54,0 га, що становить приблизно 0,5 % від території Парку. Практично всі ці куртини всихання утворені на межах старих зрубів, а старий сухостій – на межі із лісовими культурами та молодняками. В основному відмирили ті дерева, які знаходились на периферії вирубки. За нашими гіпотезами вони відмерли через дію антропогенного впливу, зокрема вирубки лісу. На периферії вирубки дерева позбулись захисту намету, піддалися ураженню кореневою губкою, й іншими фітохворобами та ентомошкідниками, зокрема і короїдом-типографом (*Ips typographus*), що й призвело до їх усихання. Це пояснюється тим, що в минулому на цій території проводилась активна господарська діяльність. Суцільний лісовий масив із сформованим узліссям стійкіший до пошкоджень. У часи антропогенного впливу, після розроблення лісосік порушувався природний захист насаджень. Контури вирубок протягом років піддавались інтенсивним впливам, зокрема: сонячного випромінювання (південна точка західної України), вітрів, вітрів з дощем та снігом (які мають місце у високогір'ї). Вирубки заліснювались через тривалий час після посадки, а також шляхом

природного відновлення. Через відсутність «ефекту узлісся», дерева на периферії вирубки, які колись були уведені в культуру, переважно з інорайонного посівного та посадкового матеріалу, не витримуючи природних кліматичних факторів починали всихати (рис. 1-3.). Варто згадати, що розсадники знаходились у долині річок, а висаджували саджанці вище рівня розсадника навіть на 200 метрів [3].

Рис.1. Суха куртина ялини європейської в ур.Штефулець. Фото 6.06.2014 р.

Рис. 2. Ця сама куртина з іншого ракурсу. Фото 25. 06. 2017 р.

Рис. 3. Та сама куртина, заросла підростом. Фото 13. 08. 2020 р.

Зараз у сухостійних куртинах спостерігається падіння сухостійних дерев, які під впливом природних факторів розкладаються та відбувається процес лісовідновлення ялини звичайної природним поновленням (рис.4.). Нові природні насадження на місці сухостійних куртин, за спостереженнями начальника Перкалабського ПОНДВ НПП «Верховинський» Сергія Матійчука, який працює на цій території більше 30 років – набули більш стійкого імунітету та мають більшу стійкість до різних фітохвороб й ентомошкідників та інших природних факторів. На місці колишніх куртин виростають дерева – стійкіші імунітетом та густою темно-зеленою кроною.

У даний час відбувається заростання приполонинної смуги (рис. 5.) ялиною природнім шляхом, внаслідок зменшення антропогенного впливу, та зміну клімату, тому верхня межа лісу помалу піднімається, відбувається процес сільватизації, внаслідок чого зникає типова субальпійська лучна рослинність.

На території Національного природного парку «Верховинський» зараз спостерігається поодиноке утворення нових куртин усихання тільки навколо свіжих вітровалів та вітроломів, де порушена структура лісу.

Рис. 4. Падіння сухостійних дерев у куртині та природне лісовідновлення

Рис. 5. Процес сільватизації. Полон. Копілаш, біля НПП «Верховинський»

У важкодоступних умовах високогір'я на території НПП «Верховинський» збереглися праліси. Ш. Корпель у своїй книзі «Ліси Західних Карпат» вважає, що неможливо уявити більш стабільної екосистеми, як праліс.

Ретельні історико-географічні дослідження, щодо віднесення названих смерекових лісів до пралісових угруповань здійснили Я. І. Зеленчук та ін. За результатами досліджень, виявлені ділянки смерекових пралісів збереглись у місцях, розташованих вище від побудованих тут (наприкінці XIX ст.) гідротехнічних споруд – кляуз-гатей, які служили для транспортування деревини. Це місця зі складним рельєфом, розташовані в недоступних для тогочасних лісозаготівельників місцях.

Зазначимо, що всі кляузи-гаті поділялися на два типи: плотопропускні та водозбірні. Водозбірні кляузи були меншими за об'ємом водонагромадження, і використовувалися лише для акумуляції води. Плоті (дараби) збивали нижче таких кляуз, і свій рух вони розпочинали з підняттям рівня води, яку спускали з водосховища. До водозбірних належали кляузи Балтагул, Маріїн, Лостун, кронпринца Рудольфа (рис. 6.), і тому смерекові ліси, які були розташовані у верхній частині цих водосховищ, не могли бути зрубані. Саме тут і зосереджені основні площі пралісових угруповань.

Інші кляузи (Добрин, Шибений, Медвежек) були плотопропускними, і тому ліси зрубували у верхній частині водосховища, на водному дзеркалі якого і формували дараби. У зв'язку з цим, в межах дії згаданих кляуз смерекових пралісів не збереглося.

Рис. 6. Кляуза кронпринца Рудольфа. Фото 7. 06. 2017 р.

НПП «Верховинський», загальна площа якого становить 12022,9 га розташований у Чивчино-Гринявських горах на кордоні з Румунією. Покрита лісом територія Парку займає 11684,6 га або 97,18%, серед яких 1801,2 га – смерекові праліси, що становить приблизно 15% від загальної площі [4], [5].

На території Національного природного парку (НПП) «Верховинський» було проведено ряд експедиційних досліджень по виявленню сухостійних куртин [6]. Результати досліджень узагальнені, встановлено 61 осередок сухостійних куртин, загальною площею 54,1 га, що становить приблизно 0,5 % від території Парку. Дані представлені в таблиці 1 (номери кварталів та виділів вказані згідно проведеного лісовпорядкування 2019 року).

Таблиця 1.

Всихання ялиників на території НПП «Верховинський»

№ п/п	№ Кв.	№ Вид	Площа куртини всихання, га	Вік, років	Висота н. р. м., м
Буркутське ПНДВ					
1	9	9	0,2	160	1100
2	9	9	0,3	160	1100
3	16	7	1,3	14	1410
4	2	31	1,7	40	1275
5	2	47	0,6	125	1175
6	2	48	3,0	105	1100
7	20	14	1,2	100	1450
8	15	15	1,2	75	1370
9	1	26	0,2	135	1275
10	2	44	0,3	125	1250
11	2	46	0,4	125	1250
12	2	30	0,6	105	1250
13	4	16	0,4	65	1100
14	4	17	0,4	135	1175
15	3	32	0,3	36	1325
16	3	34	0,3	51	1350
17	3	48	0,3	80	1050
18	3	26	0,3	115	1370
19	11	9	0,2	95	1350
20	23	2, 3	1,5	125	1250
21	23	17	1,0	15	1500
Разом			15,7	–	–
Чивчинське ПНДВ					
22	1	36	1,0	100	1320
23	3	47	1,5	130	1220
24	21	44	0,5	135	1130
25	21	24	0,5	120	1350
26	21	47	2,0	105	1220
27	22	7, 10	0,5	85	1240
28	22	45	1,0	100	1250
29	4	16	0,5	110	1380
30	9	10	0,5	130	1300

№ п/п	№ Кв.	№ Вид	Площа куртини всихання, га	Вік, років	Висота н. р. м., м
31	9	9	1,0	105	1270
32	9	12	2,0	130	1400
33	9	5, 6	0,5	105	1190
34	19	2	0,5	95	1180
35	19	5, 7	2,0	130	1230
36	19	30, 36	1,0	130	1380
37	19	35, 37, 38	2,0	100	1430
38	20	9	2,0	110	1260
39	20	13	2,5	110	1230
40	20	14	3,0	120	1260
41	11	21, 22	0,5	120	1330
42	14	2	1,0	140	1470
43	17	1	0,3	95	1210
44	17	8	1,5	130	1250
45	17	13	2,5	100	1370
46	18	2	1,0	100	1390
47	18	9	0,5	140	1480
Разом			31,8	–	–
Прикордонне ПНДВ					
48	2	8	0,4	73	1370
49	2	2	0,4	120	1350
50	11	10	0,2	140	1510
51	13	5	0,3	120	1310
52	1	27	0,3	22	1280
53	1	19	0,5	49	1290
54	14	1, 2, 3	0,4	100	1230
55	12	1	0,2	130	1330
Разом			2,7	–	–
Перкалабське ПНДВ					
56	3	1, 10	0,5	80	1125
57	6	2	0,5	140	1225
58	6	10	0,3	140	1225
59	5	10, 22	0,5	140	1400
60	11	3	1,0	140	1200
61	12	7	1,0	100	1100

№ п/п	№ Кв.	№ Вид	Площа куртини всихання, га	Вік, років	Висота н. р. м., м
Разом			3,8	–	–
ВСЬОГО			54,0	–	–

Таблиця 2.

**Розподіл пралісів та всихаючих куртин ялиників НПП
«Верховинський»**

Назва ПНДВ	Площа, га			
	ПНДВ	Пралісі в	Всихаючих куртин ялиників	% всихаючих куртин
Буркутське	3128,7	71,2	15,7	2,28
Перкалабськ е	2891,8	192,4	3,8	6,658
Прикордонн е	2994,0	1233,5	2,7	41,20
Чивчинське	3008,4	304,1	31,8	10,11
ВСЬОГО	12022,9	1801,2	54,0	14,98

Рис. 7. Графік залежності всихання ялиників від площ пралісів

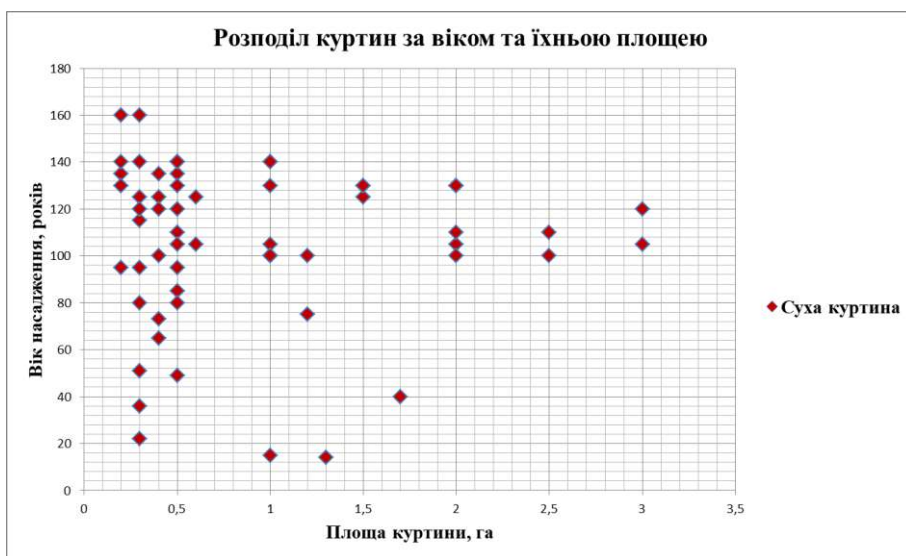

Рис. 8. Діаграма розподілу куртин за віком та їхньою площею

Всихаючі куртини зустрічаються у насадженнях різного класу віку площею від 0,2 до 3,0 га.

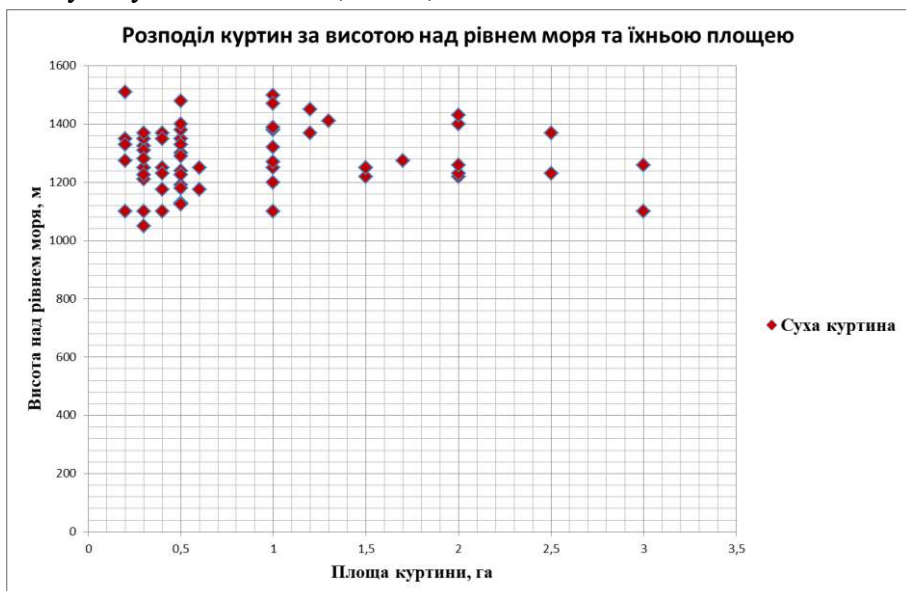

Рис. 9. Діаграма розподілу куртин за висотою над рівнем моря та їхньою площею. Найнижча точка території НПП «Верховинський» – 1000 м н.р.м.

З наведеної діаграми можна зробити висновок, що всихаючі куртини характерні для всіх висот Парку, і практично немає залежності від висоти. Проте варто зазначити, що вище 1520 м н. р. м. сухих куртин немає тому, що саме на цих висотах та вище розташовані старовірові ліси та праліси.

Зроблено аналіз щодо взаємозв'язку між пралісами та всихаючими ялиниками. У розрізі природоохоронних науководослідних відділень (ПНДВ) НПП «Верховинський» у таблиці 1 наведені дані всихаючих куртин по ПНДВ, у таблиці 2 – площ пралісів та всихаючих куртин. На територіях, де зосереджена найбільша площа пралісів, відсутні такі куртини. На рисунку 7 зображено залежність площ всихаючих куртин ялиників від наявності площ пралісів. Рис. 8 показує діаграму розподілу куртин за віком та їхньою площею. Рис. 9. – Діаграма розподілу куртин по висоті над рівнем моря та їхньою площею. Найнижча точка території НПП «Верховинський» – 1000 м н. р. м.

Вивчення пралісових угруповань, їх структури та динаміки є зразком для ведення природного лісівництва та має важливе наукове значення. Детальне вивчення природних лісів у наш час особливої актуальності додають сучасні лісогосподарські заходи, «парниковий ефект» та глобальна зміна клімату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпарик Ю.С., Парпан Т.В, Слободян П.Я., Савчин Т.І., Буній В.Я. Всихання ялиників на північно-східному мегахилі Українських Карпат / Ю.С. Шпарик, Т.В. Парпан, П.Я. Слободян, Т.І. Савчин, В.Я. Буній // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2013/23_5/141_Szp.pdf.
2. Голубець М.А. Сучасні проблеми лісознавства, лісівництва та лісового господарства / М.А. Голубець // Наукові праці ЛАНУ. – Львів: НУ «Львівська Політехніка», 2003 – Вип. 2. – С.20-26.
3. Дебринюк Ю.М. Всихання смерекових лісів: причини та наслідки / Ю.М. Дебринюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.16. – С.32-38.
4. Літопис природи. Том VII / Національний природний парк «Верховинський» // Верхній Ясенів – 2019 – С. 565-573.
5. Методика визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів і природних лісів. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0707-18#Text>
6. Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Т. II. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – № 14. – С. 37-42.

¹ **National Forestry University of Ukraine, UKRAINE**
ivan_ko@i.ua, leosad@meta.ua

² **National Nature Park "Verkhovynsky", UKRAINE**
ivan_ko@i.ua

¹ **Національний лісотехнічний університет України,
УКРАЇНА**
ivan_ko@i.ua, leosad@meta.ua

² **Національний природний парк «Верховинський»,
УКРАЇНА**
ivan_ko@i.ua

Monitoring of production species of flora on the territory of NPP "Verkhovina"

Ludmila MATSAPIAK

Vitalia MEGEDIN

Leading researcher of NPP "Verkhovinsky"

Abstract.

The importance of conserving biodiversity is noted in a number of international instruments, including the Convention on Biological Diversity (Rio de Janeiro, 1992). In this context, rare species deserve special attention, which are the most vulnerable, as the rarity precedes extinction (Darwin, 1859).

Quantitative and qualitative characteristics of the rare phytogenous fund allows to characterize the level of uniqueness of flora, serves as a basis for the formation of regional Red Lists and allows to organize adequate environmental measures.

Моніторинг рідкісних видів флори на території НПП «Верховинський»

Людмила Мацап'як, Віталія Мегедин

Провідний науковий співробітник

НПП «Верховинський», технік-лаборант.

Анотація. Важливість збереження біотичного різноманіття відзначена у низці міжнародних документів, зокрема у “Конвенції з біологічного різноманіття” (Ріо-де-Жанейро, 1992). У цьому контексті на особливу увагу заслуговують рідкісні види, які є найвразливішими, оскільки раритетність передуює вимиранню (Darwin, 1859).

Кількісна та якісна характеристика раритетного фітогенофонду дозволяє охарактеризувати рівень унікальності флори, служить основою для формування регіональних Червоних

списків і дозволяє організувати адекватні природоохоронні заходи.

Національний природний парк «Верховинський» (далі – НППВ) створений Указом Президента України від 22 січня 2010 р. (№58/2010) в адміністративних межах Верховинського району Івано-Франківської області, загальною площею – 12022,9 га.

Унікальні природні флористичні комплекси регіону є резерватами цілого ряду раритетних видів, що охороняються на міжнародному, державному та регіональному рівнях. Це зумовлено насамперед особливостями геологічної будови, а саме порівняно значною присутністю тут вапняків, що загалом є вкрай рідкісними в українській частині Східних Карпат. Чивчинські гори розташовані на прикордонні з Румунією. Майже вся українська частина Чивчинських гір приурочена до помірних висот, які відповідають лісовому поясові, і лише окремі вершини (масиви гір Команова-Палениця-Гнетеса на його південно-східному краї) належать до високогір'я. З огляду на певні кліматичні особливості первинний лісовий покрив тут представлений майже винятково хвойними лісами з домінуванням смереки і ялиці за відсутності смуги букових лісів.

Внаслідок багатовікового випасання і супутньої антропогенної діяльності лісову рослинність на значних площах, здебільшого на верхівках гірських хребтів, було перетворено на вторинні полонини, які заселила низка високогірних лучних видів. Нині антропогенну діяльність тут практично припинено, а рослинність і флора регіону зазнають досить помітних демутаційних змін. При цьому чисельність одних видів зростає, натомість інших – зменшується. Тому обґрунтування і розроблення заходів охорони раритетних видів рослин НППВ на підставі всебічного дослідження їх біоекологічних особливостей, інвентаризації всіх локалітетів та оцінки реального стану регіональних популяцій є актуальними.

За фізико-географічним районуванням переважна більшість території НПП «Верховинський» знаходиться в межах

Рахівсько-Чивчинської, а четверта частина – Полонинсько-Чорногірської областей Українських Карпат.

За геоботанічним районуванням (Національний атлас України, 2008) територія належить до Свидовецько-Покутсько-Мармароського округу Східно-Карпатської гірської підпровінції Центрально-європейської провінції Європейської широколистяно-лісової області.

За результатами власних польових досліджень, літературних матеріалів та опрацювання гербарних зборів встановлено, що раритетний компонент флори НППВ представлений 125 видами. З них 64 види рослин, занесені до Червоної книги України, 3 види з Червоного списку МСОП, 7 видів з Європейського Червоного списку, 2 види – з Додатку I Бернської конвенції, 2 види – з Додатку IIb і IVb Директиви ЄС про збереження типів оселищ та видів природної фауни і флори.. 21 вид – занесений до Додатку II CITES, 26 видів до Регіонального Червоного списку.

За літературними даними до Червоного списку судинних рослин Карпат, який налічує 307 видів і 37 підвидів з них на території Українських Карпат ростуть 125 видів (36,3%). У флорі Чивчинських гір представлені 35 видів з цього списку, що складає 10,2 % від загальної кількості цих видів в Карпатах і 28 % від числа цих видів в Українській частині Карпат.

До Червоної книги України занесено 141 вид флори Українських Карпат. З них на території парку ростуть 64 види (45,3 %).

До Європейського Червоного списку занесені 7 видів флори парку. На території Українських Карпат ростуть 11 видів з цього списку.

До Червоного списку МСОП на території парку занесені 3 види. На території Українських Карпат ростуть 7 видів з цього списку.

До переліку видів, що підлягають охороні за додатком I Бернської конвенції в Українських Карпатах віднесено 11 видів. У парку ростуть 4 з них.

Наведені вище дані свідчать, що на території НПП «Верховинський» представлена більшість видів, які в Українських Карпатах занесені до офіційних міжнародних созологічних переліків видів. Що є свідченням унікальності цього регіону в Українських Карпатах.

Слід відзначити, що деякі види рослин охороняються в Україні тільки на території НПП «Верховинський» – *Dianthus speciosus* Rchb., *Saxifraga luteoviridis* Schott & Kotschy, *Minuartia oxypetala* (Wol.) Kulcz., *Cirsium heterophyllum* (L.) Hyll.

Таблиця 1

Представленість видів флори НПП «Верховинський» в офіційних созологічних списках

Назва офіційного созологічного списку видів	Кількість видів у НПП «Верховинський»	% від загальної кількості видів в Українських Карпатах
Світовий Червоний список	3	42,8
Європейський Червоний список	7	63,6
Додаток I Бернської конвенції	4	36,3
Червоний список Карпат	35	28,0
Червона Книга України	64	45,3

Серед цих видів є дуже рідкісні, відомі з поодиноких локалітетів, які є компонентами унікальних біотопів (*Elisanthe zawadskii* - ендемік Південних і Східних Карпат, *Saussurea porcii* – ендемік Східних Карпат, один з найрідкісніших видів карпатської флори, *Ptarmica tenuifolia* – ендемік Південних і Східних Карпат, *Botrychium multifidum* – дуже рідкісний вид), але є й досить поширені, відомі з багатьох оселищ в різних регіонах

Українських Карпат (*Primula poloninensis*, *Pulmonaria filarszkiana*, *Silene dubia*, *Campanula abietina*).

Аналіз систематичної структури видів флори парку, занесених до офіційних созологічних переліків видів представлений в таблиці 2.

Таблиця 2

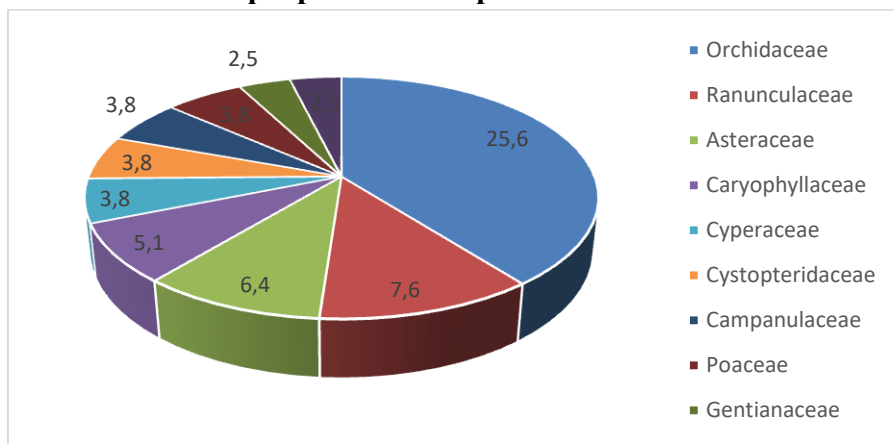
**Провідні родини раритетного компоненту флори НПП
«Верховинський»**

№ п/п	Родини	Кількість видів	% від загальної кількості видів
1	<i>Orchidaceae</i>	20	25,6
2	<i>Ranunculaceae</i>	6	7,6
3	<i>Asteraceae</i>	5	6,4
4	<i>Caryophyllaceae</i>	4	5,1
5-8	<i>Cyperaceae</i>	3	3,8
5-8	<i>Cystopteridaceae</i>	3	3,8
5-8	<i>Campanulaceae</i>	3	3,8
5-8	<i>Poaceae</i>	3	3,8
6-9	<i>Gentianaceae</i>	2	2,5
6-9	<i>Ophioglossaceae</i>	2	2,5

Встановлено, що найбільшим видовим багатством відзначається родина *Orchidaceae*, що є наслідком високого рівня представленості в регіоні бореальних видів орхідей – *Corallorhiza trifida* Chatel., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó, *D. maculata* (L.) Soó, *Coeloglossum viride* (L.) C. Hartm.), *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besser, *E. helleborine* (L.) Crantz, *Goodyera repens* (L.) R. Br., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Listera cordata* (L.) R. Br., *L. ovata* (L.) R. Br., *Malaxis monophyllos* (L.) Sw., *Pseudorchis albida* (L.) та деякі ін. Всі представники цієї родини у флорі України занесені до Червоної книги України. Другу й третю позиції займають види родин *Ranunculaceae* і *Asteraceae*. Загалом на долю перших трьох родин припадає 39,6 % (табл.2.)

видового складу списку. Загалом перші дев'ять таксонів охоплюють більше двох третин (64,9 %) видового складу списку.

Рис.1.Спектр провідних родин раритетного компоненту флори НПП «Верховинський»

Отже, спектри провідних родин раритетного компоненту флори НПП «Верховинський» свідчать про її монтанно-бореальний характер [13]. Крім цього, слід зазначити, що всі види родини *Orchidaceae*, а також *Galanthus nivalis* L. – включені до переліку CITES, на території НПП «Верховинський» зафіксовано – 21 вид.

Особливістю флори судинних рослин НПП «Верховинський», передусім тієї його частини, яка належить до Чивчинських гір, є велика кількість ендемічних таксонів. Серед них ендеміки Східних Карпат, ендеміки Південних і Східних Карпат, ендеміки Західних і Східних Карпат, загальнокарпатські ендеміки.

У складі досліджуваної флори виявлено 54,3 % ендемічних таксонів із зведеного списку ендеміків Українських Карпат. Їх розподіл за ареалогічними групами наступний: переважають південно-східнокарпатські ендеміки, а найменша доля припадає на загально-карпатські та західносхіднокарпатські.

Найбагатшими на ендеміки є родини Asteraceae, Rosaceae, Ranunculaceae, Campanulaceae, Rubiaceae.

На території НПП «Верховинський» наявні: *Delphinium elatum* subsp. *nacladense*, *Minuartia verna* subsp. *oxypetala*, *Silenanthe zawadskii*, *Armeria pocutica*, *Erysimum wittmannii* subsp. *transsilvanicum*, *Thlaspi pawlowskii*, *Galium pawlowskii*, *Gymnadenia carpatica*, що свідчить про високу ступінь індивідуальності флори Чивчинських гір.

Рис.2. *Saussurea porcii* Degen. Рис.3 *Cirsium heterophyllum* L.

Із занепадом полонинського господарства та обезлюдненням території де розташований НПП «Верховинський», через припинення викошування і випасу лучні ділянки заростають лісом, що є причиною випадання зі складу лучних угруповань низки раритетних видів флори. Разом з тим останніми десятиліттями, у зв'язку з підвищенням температури, відбувається підвищення верхньої межі лісу, через що заростають і затінюються відслонення і осипища карбонатних порід, які знаходяться на вершинах Прелуки, Гнетеса, Фатія Банулії, Мокринів Камінь, Лостун, Мінчель та ін. У складі угруповань які приурочені до цих відслонень росте ціла низка раритетних видів флори, деякі з них унікальні для флори України, порушення

гідрологічного режиму пов'язане в останні роки з тривалими бездощовими періодами. Це призводить до скорочення площі і чисельності популяцій цих видів.

Крім того існує низка потенційних загроз для раритетних видів флори зумовлених особливостями поширення цих рослин у регіоні, чисельністю, щільністю та еколого-ценотичною приуроченістю їх популяцій.

Для більшості раритетних видів (36) на території НПП найбільшою потенційною загрозою є вузькоспеціалізовані вимоги до екологічної ніші. Для 27 видів це скельні карбонатні відслонення, для решти видів – це карбонатні приджерельні та прируслові болота. 33 раритетні види представлені на території НПП однією або декількома популяціями. Для 27 видів які трапляються переважно у складі угруповань сінокісних лук основна загроза це припинення викошування. 25 раритетних видів представлені невеликими за розмірами популяціями. Для 19 видів поширених в основному на полонинах і луках основна загроза це сільватизація їхніх оселищ, 16 – це вузькоареальні види, для 14 властива низька щільність популяцій, для 12 болотних видів – це порушення гідрологічного режиму, для 8 – проведення лісогосподарських заходів.

Заплановані заходи:

- прорідження лісових заростей поблизу карбонатних відслонень (вершини гір Гнетеси, Прелук, Ротундула, Мокриногого Каменя) в зимовий період за наявності снігового покриву;
- регулярне сінокосіння, регламентований випас худоби, вирубування чагарникових заростей;
- картування популяцій, моніторинг їх чисельності, щільності і життєвого стану;
- вирощування посадкового матеріалу *ex situ* з подальшою реінтродукцією для підтримання і збільшення чисельності популяцій;

- проведення лісгосподарських заходів (санітарні та інші види рубок) тільки за наявності снігового покриву;
- заборона будь-яких меліоративних заходів, облаштування водозаборів, вирубування оточуючих лісових ділянок.

Очікувані результати:

- збереження та підтримання видового багатства і структури лучних угруповань, попередження заростання їх лісовою рослинністю;
- збереження популяцій раритетних видів у місцезростаннях, що відповідають їх потребам.

Природоохоронні заходи в межах території НПП «Верховинський» спрямовані на зменшення впливу антропогенних та негативних природних чинників на рослинний покрив, як найбільш вразливого компоненту природних екосистем та мають за мету запобігання збідненню видового, популяційного та екосистемного фіторізноманіття, спрощення структури фітоценозів, підтримку чисельності, щільності і життєвості популяцій раритетних видів флори.

Зникаючі, рідкісні, вразливі види рослин
НПП "Верховинський" (Прикордонне
ПОНДВ, Перкалабське ПОНДВ)
заг. площа 5886,4

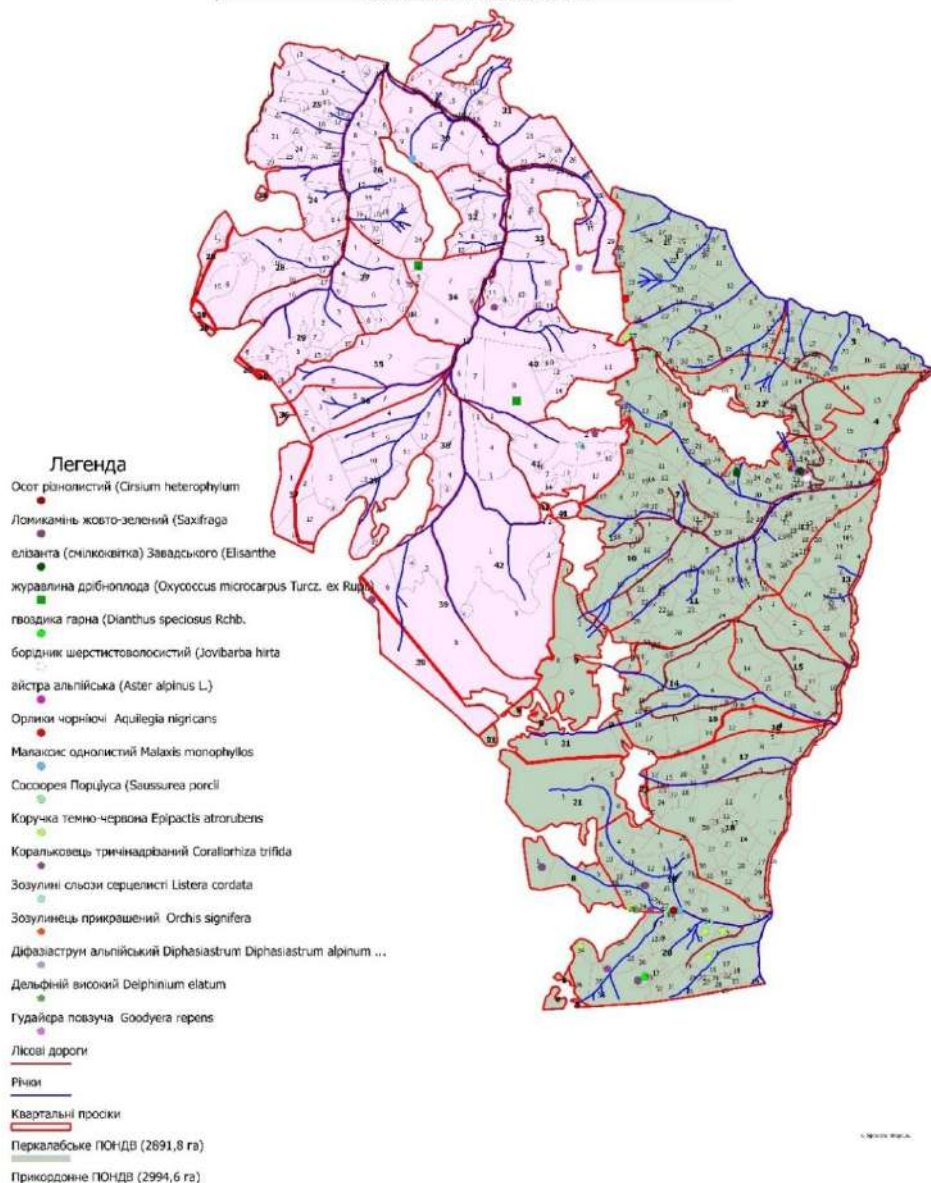
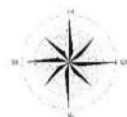

Рис.4. Поширення рідкісних видів флори на території НППВ

Література

1. Визначник рослин Українських Карпат / під ред. В.І. Чопика. – К. : Наук. думка, 1977. – 434 с.
2. Геоботанічне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – 304с.
3. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Вип. І. Флора / [під ред. В.І.Чопика]. – К., 1999. – 20 с.
4. Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю. Рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. Львів: Ліга-Прес, 2002. 76 с.
5. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – 148 с.
6. Червона книга України. Рослинний світ / М-во охорони навколиш. природ. середовища України, Нац. акад. наук України ; за ред. Я.П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
7. Чопик В.І. Ботаніко-географічна характеристика Чивчино-Гринявських гір в Українських Карпатах / В.І. Чопик // Укр. ботан. журн. – 1969. – Т. 26, № 6. – С. 26–33.
8. Чорней І.І., Буджак В.В. Нове місцезнаходження раритетних видів флори у Чивчинських горах (Українські Карпати) / І.І. Чорней, В.В. Буджак // Укр. ботан. журн., 2003. – 60, № 1. – С. 53–57.
9. Чорней І.І. Флора верхів'я річки Білий Черемош (Українські Карпати), її аналіз та охорона: Автореферат дис. канд. біол. Наук, 1977. – 250 с.
10. Чорней І.І. До питання про ботанічну цінність Чивчинських гір (Українські Карпати) / І.І. Чорней // Наук. вісник Чернів. ун-ту. Біологія : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 298. – С. 269–273.

11. Convention on Biological Diversity. Text and Annexes. – Chatelaine, Switzerland: UNEP/CBD, 1994 – 65 p.
12. IUCN Red List of threatened plants \ [eds. K. S. Walter, H. G. Gillett]. – Gland; Cambridge: World Conservation Monitoring Centre, 1997. – 862 p.
13. Mosjakin S.L. Vascular Plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / S.L. Mosjakin, M.M. Fedoronchuk. – Kiev, 1999. – 345 p.
14. 18. Pawlowski B. Zagadnienie ochrony przyrody szaty roślinnej gór Czywczynskich / B. Pawlowski // Ochrona przyrody. – Krakow, 1937. – № 17. – S. 93–110.
15. Pawlowski B. Ogólna charakterystyka geobotaniczna gór Czywczynskich // Rozprawy wydziału mat. przyrodniczego, Krakow, 1948. – p. 1–72.
16. Wołoszczak E. Przyczynek do Flori Pokucia / E. Wołoszczak // Spraw. kom. fizyogr., 1888. – 21. – S. 1–134.
17. Zapałowicz H. Roślinna szata gór Pokucko-Marmaroskich / H. Zapałowicz // Spraw. Kom. Fizjograf. – Kraków., 1889. – Vol. 24. – 389 s.

Faunistic complexes Verkhovyna National Nature Park and the conditions of their stay

Alla ZITENYUK

The natural features of the National Park "Verhovinsky" as areas of significant species richness stay-nitty fauna Ukrainian Carpathians. It is noted that this area is its natural resources has great potential for "maintenance" in much larger quantities than large mammals are in fact. Notes that the necessary specific conservation measures to restore populations to the optimum value of individual members of the mammal fauna.

Key words: National Park "Verhovinsky", genetic bank of wildlife , natural systems, species diversity, faunal complexes.

Фауністичні комплекси Національного природного парку «Верховинський» та умов їх перебування

Алла Зітенюк

Молодший науковий співробітник

Реалії та перспективи НПП «Верховинський» у галузі покращення стану фауністичних комплексів. — Зітенюк А. — Розглянуто природні особливості національного природного парку «Верховинський», як території перебування значного видового різноманіття фауни Українських Карпат. Відмічено, що дана територія із своїми природними ресурсами має великий потенціал щодо «утримання» в набагато більшій кількості великих ссавців аніж є по факту. Зауважено, що необхідні специфічні природоохоронні заходи, щодо відновлення популяцій до оптимального значення окремих представників теріофауни.

Ключові слова: Національний природний парк «Верховинський», генетичний банк дикої природи, видове різноманіття, фауністичні комплекси.

Під впливом господарської діяльності стан біоти в нашій країні зазнав катастрофічних змін – розорано унікальні степи, ліси на значних площах викорчовано і замінено на сільськогосподарські угіддя, осушено багато боліт. Таке насильницьке втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення. Зростаюча швидкість зникнення видів рослин і тварин – тенденція яка, можливо, найбільше вплине на долю людства [3].

Прогресуючий антропогенний вплив на навколишнє середовище обумовив негативні зміни в структурі лісових екосистем: погіршується видове різноманіття, спрощується структура деревостанів, знижується їх продуктивність, погіршується санітарний стан лісів, що в підсумку веде до ускладнення екологічної ситуації, яке в свою чергу призводить до катастрофічного зменшення або зникнення найбільш вразливих видів тварин. Всі рівні біорізноманіття тісно пов'язані поміж собою, кожен вид робить свій внесок. З цієї точки зору не існує не корисних чи шкідливих видів [6].

Метою досліджень було визначити умови існування теріофауни та потенціал НПП «Верховинський», як генетичного банку дикої фауни. Так як Чивчино-Гринявські гори на території яких розташований НПП «Верховинський», найменш антропогенізована та найбільш віддалена частина Українських Карпат, то й звичайно що її природні комплекси збереглися у найбільшій мірі. Висвітлити видовий склад ссавців та реальний стан мисливської фауни на території Парку. Визначити основні фактори впливу на стан популяцій представників теріофауни на прикладі мисливської фауни НПП «Верховинський».

Ліси відіграють важливу роль на стан фауністичного різноманіття, так як тваринний світ НПП «Верховинський» має переважно лісовий характер. Із ссавців тут зустрічаються козуля, олень благородний, ведмідь, рись, дикий кіт, борсук, лісова і кам'яна куниця, дрібні гризуни; з птахів – глухар, тетерів, рябчик, беркут, сова сіра, шуліка рудий; із плазунів – гадюка звичайна, мідянка, вуж, ящірки. Серед земноводних є тритони карпатські й альпійські, саламандра плямиста, жаби і джерелянки [3, 7].

В табл. 1 відображено загальна структура фауни хребетних НПП «Верховинський».

Загальна структура фауни хребетних НПП «Верховинський»

Таблиця 1.

Клас	Ряд	Видів	Клас	Ряд	Видів
<i>Ссавці</i> (59)	Рукокрилі	19	<i>Птахи</i> (125)	Соколоподібні	16
	Хижаки	13		Лелекоподібні	3
	Парнокопитні	3		Гусеподібні	5
	Зайцеподібні	1		Куроподібні	5
	Мишоподібні	16		Журавлеподібні	1
	Мідицеподібні	6		Сивкоподібні	3
	Комахоїдні	1		Голубоподібні	5
<i>Плазуни</i> (6)	Лускаті	6		Зозулеподібні	1
<i>Земноводні</i> (11)	Безхвості	6		Совоподібні	6
	Хвостаті	5		Дрімлюгоподібні	1
<i>Проміненепри</i> (14)	Коропоподібні	10		Серпокрильцеподібні	1
	Лососеподібні	3		Одудоподібні	1

	Скорпеноподі бні	1		Дятлоподібні	7
<i>Міноги (1)</i>	Міногоподібні	1		Горобцеподібні	70

Опираючись на дослідження співробітників Парку загальна кількість проінвентаризованих тварин на території Парку станом на 2021 становить 1058 видів, з яких хребетні представлені 218 видами які належать до 68 родин, 29 рядів і 6 класів. Безхребетні представлені 840 видами, які належать до 92 родин, 14 рядів та 7 класів. Наразі триває дослідження видового різноманіття даної категорії тварин.

Можливо, показник видового різноманіття НППВ задовільний, проте стан популяцій багатьох видів навіть й близько не відповідає екологічній ємності території. За експедиційними та обліковими даними частота зустрічі та слідів життєдіяльності багатьох представників мисливської та хутрово-промислової фауни, дуже незначна.

Характеризуючи територію НППВ з точки зору якості умов існування диких тварин, то найповніше відповідають місцепроживання, що характеризуються мозаїчним розташуванням насаджень різного віку, зімкнутості, а також багатоярусних деревостанів і відкритих угідь — боліт, сінокісних галявин, прогалин, не заліснених вирубок, заплав річок і токовищ. Територія характеризується старовіковими лісами «пралісами», добре вираженим чергуванням неоднорідних насаджень, відкритими просторами, що створює протяжність розмежувальних узлісних ліній — як зовнішніх так і внутрішніх. Зі збільшенням протяжності таких біотичних угруповань, що поєднуються, значно поліпшуються кормові й захисні властивості для великих ссавців (ефект узлісся) [2].

Різнорманітність складу угідь і їх мозаїчне розташування — чинники, що визначають високу якість місця проживання тварин. Тут знаходять сприятливі умови для перебування чимало рідкісних і зникаючих видів, а завдяки добре розвиненому підліску комфортно себе почувають деякі представники фауни

які під антропогенним пресом давно зникли з інших раніше сприятливих територій. Тому збереження таких екосистем є надзвичайно важливим для підтримки біорізноманіття. Чисельність основних видів так званих «мисливських» тварин безумовно є каталізатором стану ведення раціонального господарства на даній території, а також його невиснажливого використання [5].

Існує чимало причин різного роду, які негативно впливають на стан перебування диких тварин: це і погіршення фінансово-економічного стану населення; значне поширення браконьєрства; неналежність під охорону та відтворення полонин на території Парку; масова загибель, особливо копитних, у повені, суворі зими з високим шаром снігового покриву, що на території НППВ не рідкість і являється природним чинником на який впливати грубо кажучи не можливо. Отож знаючи, що територія НППВ специфічна як і Карпатського регіону загалом, яка зазнає досить потужні випробування природного походження, окрім цього ще відчуває певний антропогенний утиск [4, 6].

Рис. Висота снігового покриву на території НПП «Верховинський» сягає до 2,5 м.

Проте, тоді коли для лісових господарств основною проблемою збереження фауни являються його прямі обов'язки — вирубка лісу, то для такої природоохоронної установи як НПП «Верховинський» навпаки ж суцільне заростання. І якщо на даному етапі це не зовсім відчутно, то через якийсь десяток років — це буде суттєвою проблемою, законно вирішувати яку, доведеться досить у не простий спосіб. Отож на нашу думку, щонайменше, підтримка існуючих біополян, взрубів, приполонинних лісосмуг і т. і. дозволять утримати такі важливі елементи для комфортного проживання різних видів представників фауни, що і є запорукою стійкої екосистеми.

Окремим видом антропогенного впливу на ліси, — що є домівкою та запорукою видового різноманіття ссавців, є інтенсивна господарська діяльність в них. Оскільки, на Україні практично всюди зникли корінні ліси, то ці різноманітні за структурою і видовим складом деревостани були замінені монодомінатними насадженнями зі спрощеною будовою [1, 6].

Окремою проблемою можна виділити «розкидані» по всій території Парку полонини, які не ввійшли до її складу. Проблема полягає не в самих полонинах, а ведення на них не раціонального господарства. Полонини НППВ представлені субальпійськими луками, які являють собою дуже важливі елементи екосистеми, що неабияк впливають на якість перебування багатьох видів диких тварин. Проте теперішнє ведення на них «господарства» далеко не прийнятне, — це і повсюдне весняне випалювання сухої трави та підліску, для підтримки окружності полонини; нерегламентований випас великої рогатої худоби в сезон тиші, і т.д. Свійські тварини надзвичайно змінюють рослинні угруповання, погіршуючи придатність відповідних ділянок для перебування та розмноження багатьох представників дикої фауни. Окрім цього, треба зауважити що за часту на полонинах присутні свійські собаки і в основному мисливської породи, що у радіусі багатьох кілометрів унеможлиблює існування, порушує

природні переходи і т. д. дикої фауни. Тому для НППВ є пріоритетним завданням домогтися заборони мисливських видів собак на території Парку, при цьому сприяти поверненню на полонини «волоських пастухів».

Період досягання ягідних пустищ, також характеризується більш активним антропогенним навантаженням на територію, ніж в інші періоди року. Фактор неспокою в цей період зазнає свого піку, крім цього не рідкість і залишені купи сміття.

Основною причиною погіршення стану популяцій видів є руйнування та трансформація їхніх місць перебування. Через постійне несанкціоноване втручання людей на природні території сприяє частковому або повному руйнуванню місцевих екосистем. Зникнення видів тварин і рослин завдяки діяльності людини є однією з глобальних екологічних проблем [6].

Також важливим фактором є стеження (моніторинг) за змінами чисельності та розповсюдження видів. На його результатах базується природоохоронна діяльність – міжнародні та національні програми, практичні заходи тощо. За даними моніторингу оцінюється ефективність вжитих заходів, і у разі потреби здійснюється їх корегування.

Збереження фауни загалом, а особливо теріофауни неможливе без зниження антропогенного навантаження на довкілля, оптимізації екосистем у процесі використання більш сучасних технологій у лісовому господарстві, підтримка певної мозаїчності території, відновлення природних біотопів, а також певних кроків у розробці глибоко обґрунтованих природоохоронних заходів, які реалізувалися б на законодавчому рівні. Потрібно завжди пам'ятати, що охорона й раціональне використання компонентів природи взагалі, і тваринного світу зокрема, є одним із найважливіших завдань у наш час, а для природоохоронних установ невід'ємною умовою [1].

Література

1. Заключний науковий звіт про науково-дослідну роботу «Зміни меж (розширення) території Національного природного парку «Верховинський»» / Розділ 4.1.7 / Мацап'як Л.Д. [та ін.]. — Верховина, 2014.
2. Івано-Франківське ОУЛГ Верховинський ДЛГ. Таксаційний опис земельних ділянок лісового фонду за станом на 01.01.2010 року. — Івано-Франківськ, 2010.
3. Літопис природи НПП "Верховинський". — Верхній Ясенів, 2017. — Том VII.
4. Літопис природи НПП "Верховинський". — Верхній Ясенів, 2018. — Том VIII.
5. Облік фауни // [Бондаренко В.Д., Делегат І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П.] Облік диких тварин: практичні рекомендації. — Львів: Вільна Україна, 1989.
6. Проект організації території національного природного парку «Верховинський». Розділ 2 / Скільський І. В. [та ін.]. — Ужгород 2015.
7. Проект Тасіс. Вдосконалення транскордонної системи збереження природи Верховини. Наукове обґрунтування створення нового національного природного парку «Чивчино-Гринявські гори» / [Т. Л. Андрієнко, О. М. Адаменко, В. І. Парпан та ін.]. — Івано-Франківськ, 2002. — 32 с.

The population dynamic of alpine marmots (*Marmota marmota*) from Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve)

*Claudiu IUȘAN*⁵

Keywords: alpine marmot, national park, reintroduction

Abstract

The alpine marmot (*Marmota marmota*) is a rodent introduced in the Rodna Mountains National Park (Eastern Carpathian) in 1973, respectively through 12 specimens brought from the Vanoise National Park (France). The basic nucleus found favorable habitat conditions and reached a population of 246 specimens. The assessments were made by the guards of the Pietrosu Mare Biosphere Reserve during 1973-2004, later the evaluation was made by rangers and biologists of the Rodna Mountains National Park Administration, during 2004-2021, through direct observations with binoculars. The marmot population has a favorable status of conservation but there are threats due to the large number of shepherd dogs, the large number of pets that accompany tourists through glacial circuses.

Introduction

The alpine marmot (*Marmota marmota*) is a rodent mammal that lives in the alpine area, occupying the habitats of the highest mountains in Europe (Pyrenees, Alps and Carpathians).

Marmots (*Marmota marmota*) are rodent-eating mammals of the plantigrade, family Sciuridae of relatively large size (30-60 cm long and weighing 3-7.5 kg), with a heavy body, short legs, slightly compressed and covered tail of long hair. They have a massive head,

⁵ Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve),
www.parcrodna.ro, Principala Street, No. 1445, Rodna locality,
Bistrița-Năsăud County, email: iusan2000@googlemail.com

small, rounded ears. The thickness of their fur is influenced by climatic conditions, and the color varies by species, from brownish-yellow, to reddish-brown or dark brown on the back and flanks (Murariu et al., 2001).

Marmots are diurnal animals, good diggers, but they can also climb trees. The galleries are dug in loose soils or among stones and have a complicated structure with several exits, and on their path is the main room, large, where the whole family rests. The winter gallery is bigger and deeper than the summer one. When endangered, marmots whistle loudly and retreat to galleries. They are slightly agile, heavy animals with short jumps. As he walks, he removes his limbs, giving the impression that he is swaying. They live in colonies or are solitary (Barash, 1976, Armitage, 2000, 2003, Murariu et al., 2001).

Studies conducted in the Tatra Mountains (Bačkor, 2009), the Rodna Mountains (Pânzariu, 1993, Szabo, 2010, Iușan&Cozma, 2013, Geacu&Dumitrașcu, 2017), the French and Italian Alps (Allainé et al., 1994; Borgo, 2003) and the Pyrenees (Herrero et al., 1994) have revealed reveals significant information about marmots, species distribution, dynamics and habitat requirements in mountainous areas of Europe.

In Romania, the alpine marmot (*Marmota marmota*) was introduced in the highest massifs of the Romanian Carpathians, for example in Făgăraș Mountains and Retezat Mountains (Southern Carpathians) and Rodna Mountains (Eastern Carpathians, Almășan, 1981; Geacu, 2006, Pânzariu, 1993).

The alpine marmots feeds on short grasses that grow in alpine meadows (*Carex curvula*, *Juncus trifidus*, *Agrostis rupestris*, *Festuca airoides*, *Nardus stricta*, *Sesleria tenuifolia*, *Poa alpina*, *Loiseleuria procumbens*), lichens (*Cetraria islandica*, *Cladonia rangiferina*), blueberry (*Vaccinium myrtillus*) and cranberry (*Vaccinium vitis-idaea*), (Ballová&Šibík, 2015).

From October to April, it hibernates in underground galleries (Nădișan, 2000). The groundhog is cecotrophic, meaning it digests its food twice by ingesting some of its own dung (Murariu et al., 2001)

Some researchers consider that the marmot occupied until the 19th century, the highest glacial circuses of the Romanian Carpathians (Rodna, Retezat, Făgăraș, Bielz, 1888, Csato, 1867) and disappeared between 1980-1900 (Călinescu, 1931, Filipașcu, 1969). The existence of the marmot on the territory of the Romanian Carpathians was disputed by Rosetti-Bălănescu, (1973), arguing the lack of name in folklore or local toponymy (Benedek, 2014).

The idea of reintroducing the alpine marmot in the Romanian Carpathians (Almășan, 1965) slowly emerged and in 1973, the 33 specimens of marmot caught in the French Alps (Vanoise National Park) were brought, of which 22 were released in the Făgăraș Mountains and 12 in the Rodna Mountains. Another 17 specimens were brought from Salzburg (Austria) and released in the Retezat Mountains.

After the introduction of the 12 marmot individuals in Pietrosu Mare, it was considered that this action was a failure because the artificial galleries dug by the guards of the Pietrosu Mare Biosphere Reserve were not occupied. However, in 1975 the first colony of marmots was detected in the Zănoaga Mare glacial circus (Pânzariu, 1993), at an altitude between 1.700-2.200 m.

In June 1977, marmots were observed in the Gărgălău glacier circus, in the Bistrita part of the Rodna massif, at an altitude of 1.800-2.000 m. In 1980, a population of 60 marmots was estimated in the Rodna Mountains, grouped in 8 colonies. In 1989, 160 individuals were observed and in 1992 about 180 individuals. The guards of the Pietrosu Mare Biosphere Reserve evaluated in 1999 a population of 180 specimens, and in 2005 a population of 210 individuals. Szabo in 2011 estimates a population of 150 individuals, but this study was

focused mainly on the colonies in the north of the Rodna massif, respectively in Pietrosu Mare and surroundings.

Materials and methods

The study presents an analysis of historical data on the distribution and population estimation of the alpine marmot in the Rodna Mountains, corroborated with the observations of the Rodna Mountains National Park Administration during 2004-2021. The field observations were made by binocular monitoring of the habitats occupied by marmots (Iezer, Zănoaga Mare, Buhăiescu, Lala, Gărgălău, Negoiescu, Bila, Puzdrele glacial circuses).

The researched area is the Rodna Mountains National Park, the second national park in the country, with an area of 47,202 ha (fig. 1). The importance of this protected area is due both to the geology and geomorphology of the mountains, and to the presence of numerous species of fauna and flora, endemics and glacial relics (Iușan, 2011).

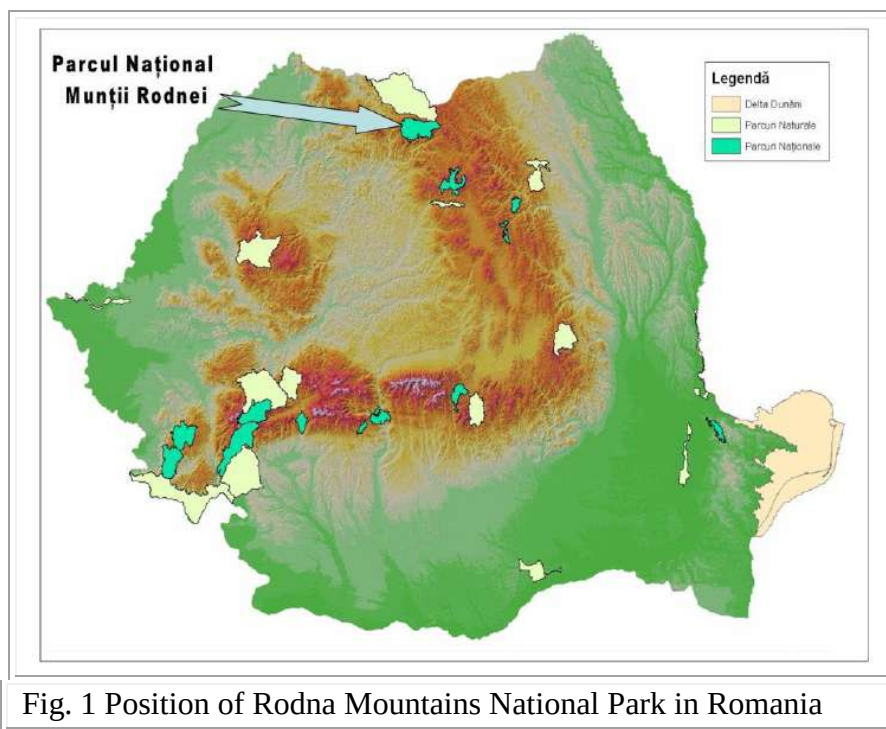

Fig. 1 Position of Rodna Mountains National Park in Romania

The difference in altitude of more than 1.600 m (between 600 m and 2.303 m) denotes the existence of various conditions and shapes. From the entire Eastern Carpathian chain, the Rodna Mountains best preserve the traces of Quaternary glaciation, preserving the typical landscape of glacial modeling with the full range of shapes resulting from the action of mountain glaciers, associated with remnants of previous processing and forms of postglacial erosion. The glacial relief is well represented on the northern slope (Sîrcu, 1978). Numerous glacial lakes are present between 1.750-1.950 m altitude (Gâştescu, 1971).

Results and discussions

Based on the historical data taken from the Borşa Forest District from 1973-2004 and based on field observations made by the Rodna Mountains National Park Administration during 2004-2021, a dynamics of the marmot population from the Rodna Mountains National Park was achieved (table 1, Fig. 2).

Table 1. The estimation of alpine marmot in Rodna Mountains during the period 1973-2021

No.	Year of evaluation	Number of individuals observed
1	1973	12
2	1975	20
3	1980	60
4	1989	130
5	1992	180
6	1999	180
7	2005	210
8	2010	150
9	2014	190
10	2016	217
11	2018	226
12	2019	231
13	2021	246

Fig. 2 The dynamic of alpine marmot population in Rodna Mountains National Park and Biosphere Reserve during the period 1973-2021

As can be seen from fig. 2, the alpine marmot population increased from 12 individuals to 246 individuals. Some population declines are probably caused by infectious diseases, given the large number of dead specimens found in the field during 2006-2012, but medical tests on dead specimens have not been performed.

Being an alpine rodent, the marmot has adapted to the habitat conditions found in the Rodna Mountains National Park, which expands its area and is observed in many rows by the Rodna Mountains National Park Administration in over 20 locations, but not all are used as habitats by hibernation.

Other causes that influence the mortality rate of groundhogs are:

- companion dogs that accompany tourists through the glacial circuses of the Rodna Mountains, as is the case of the tourist route Borșa-Iezer - Vf. Pietrosu Mare (2,303 m altitude), where numerous specimens of marmots killed during 2010-2021 were found;

- "jujeu" shepherd dogs (collar with a piece of wood that slows the canines to run and offers a chance to escape the wild animals) that capture young specimens of alpine marmot and kill them;
- the large number of existing shepherd dogs at the 110 sheepfolds in the Rodna Mountains National Park, which mainly kill marmot chicks.

The alpine marmot is a species of national interest (GEO 57/2007) whose collection in kind and exploitation are subject to management measures (fig. 3).

Fig. 3 Alpine marmot in Rodna Mountains National Park (Claudiu Iușan)

Bibliography

1. Allaine D., Rodrigue M., 1994: Le Berre and Ramousse: Habitat preferences of Alpine marmots (*Marmota marmota*). Canadian J. Of Zoo., 72, 2193–2198.
2. Almășan H., 1965: Disparația, reaclimatizarea și aclimatizarea unor specii de animale sălbatice în România [Disappearance, reacclimatization and acclimatization of wild animal species in Romania]. Vânătorul și Pescarul Sportiv, 4, 12-14.
3. Almășan, H., 1981: Situația actuală a răspândirii marmotei în România [The present situation of alpine marmots distribution in Romania]. Vânătorul și Pescarul Sportiv, 6, 8-9.
4. Armitage K. B., 2000: The evolution, ecology, and systematics of marmots. Oecologia Montana, 9: 1–18.
5. Armitage K. B., 2003: Recovery of a Yellow-bellied Marmot population following a weather-induced decline. In Ramousse, D., Allainé, D., and Le Berre, M. (eds.), Adaptive Strategies and Diversity in Marmots. Moscow/Lyon: International Marmot Network, 217–224.
6. Armitage K. B., Blumstein, D. T., 2000: Body-mass diversity in marmots. In Armitage, K. B., and Rumiantsev, V. Yu. (eds.), Holarctic Marmots as the Factor of Biodiversity. Moscow: ABF Publishing House, 22–40
7. Bačkor, P., 2009: Current distribution of the Alpine marmot (*Marmota marmota*) in the Nízke Tatry Mts., Slovakia (Rodentia: Sciuridae). Lynx, 40, 5-13.
8. Ballová Z., Šibík J., 2015: Microhabitat utilization of the Tatra marmot (*Marmota marmota latirostris*) in the Western Carpathian Mountains, Europe, Arctic, Antarctic, and Alpine Research, Vol. 47, No. 1, 2015, pp. 169–183.
9. Barash D. P., 1976: Social behaviour and individual differences in freeliving Alpine marmots (*Marmota marmota* L.). Animal Behaviour, 24: 27–35.
10. Benedek A. M., 2014: Comunități de mamifere mici (ordinea Soricomorpha și Rodentia) din Transilvania [Communities of

- small mammals (Soricomorpha and Rodentia Orders) in Transylvania]. Editura Universității "Lucian Blaga" Sibiu.
11. Bielz E. A., 1888: Die Fauna der Vierbeltiere Siebenbürgens nach ihrem gegenwertigen Stande. Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermanstadt, 38, 15-36.
 12. Borgo A., 2003: Habitat requirements of the Alpine marmot *Marmota marmota* in reintroduction areas of the Eastern Italian Alps. Formulation and validation of habitat suitability models. Acta Theriologica, 48, 557–569.
 13. Călinescu, R., 1931: Mamiferele României. Repartiția și problemele lor biogeografice – economice [The mammals of Romania: The spread and their biogeographic and economic concerns]. Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, 251, 1-103.
 14. Csátó von, 1867: A Retezát helyviszoni és természetrajzi tekintetben [The local conditions and natural history context of Retezat]. Erd. Muz. Egtl. Evk., 4, 75-76 (in Hungarian).
 15. Filipașcu Al., 1969: Marmota în sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri [The alpine marmot in the wilderness of our ancestors]. Edit. Științifică, București.
 16. Gâșteșcu P., 1971: Lacurile din România, Limnologie regională [The Lakes of Romania. Regional Limnology]. Edit. Academiei Române, București.
 17. Geacu S., 2006: Caracteristicile faunei terestre a României [Characteristics of the terrestrial fauna of Romania]. Terra, XXXV, 17-23.
 18. Geacu S., Dumitrașcu M., 2017: Alpine marmot populations after four decades of living in the glacial areas of the Făgăraș, Rodna and Retezat Mountains, Romania, Journal of Environmental Biology, Triveni Enterprises, Lucknow (India), Vol. 38, 703-711.
 19. Herrero, J., García-González A., García-Serrano, 1994: Altitudinal distribution of Alpine marmot (*Marmota marmota*)

- in the Pyrenees, Spain/France. Arctic Alpine Res., 26, 328-331.
20. Iușan C., 2011: Monografia Parcului Național Munții Rodnei (Rezervație a Biosferei), Editura Toderescu, pag. 335, Cluj-Napoca.
21. Iușan C., Cozma A., 2013: Ghidul mamiferelor din Parcul Național Munții Rodnei, Editura Exclus Publishing, București.
22. Murariu D., Popescu A. 2001: Fauna României. Mammalia, vol. XVI, Fascicula 2 – Rodentia. Editura Academiei Române, București, 208 p.
23. Nădișan I., 2000: Pietrosul Rodnei – Rezervație a Biosferei [Pietrosul Rodnei – Biosphere Reserve]. Edit. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare.
24. Pânzariu G., 1993: Marmota (*Marmota marmota* L.) în Munții Rodnei, după 20 de ani de la colonizare [The Marmot (*Marmota marmota* L.) in the Rodna Mountains, 20 years after the settlement], Ocrotirea Naturii și a Mediului Înconjurător, București, 37, 11-18.
25. Rosetti-Bălănescu C., 1973: Despre neprezența marmotei în Carpații românești. [About the nonexistence of alpine marmot in the Romanian Carpathians]. Ocrot. Nat, 17, 211-215.
26. Sîrcu I., 1978: Munții Rodnei. Studiu geomorfologic, Edit. Academiei, București.
27. Szabo, B.M., 2010: Data on the distribution of *Marmota marmota* (Rodentia, Sciuridae) from the Rodna Mountains National Park (Eastern Carpathians, Romania). Transylv. Rev. Syst. Ecol. Res., 9, 205-210.
28. www.parcrodna.ro
29. Walter A., 1990: The évolution of the marmot sociality ; Cost and benefice of joint hibernation, Behavioral Ecology and Sociobiology, Vol. 27, Nr.4, pp. 239-246.

Preliminary data on monitoring the wild cat (*Felis silvestris*) in Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve), Romania

*Claudiu IUȘAN*⁶

Keywords: wild cat, monitoring, population, hybridization

Abstract

Following the monitoring of the wild cat (*Felis silvestris*) in the Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve) from Eastern Carpathians during 2017-2021 by the method of observing the tracks on the snow, filming with video cameras with motion sensors, individuals observed along the transects in the mountain valleys, a number of 36-42 specimens were observed.

If we consider that in Romania there are 10.000 individuals (Botnariuc & Tatole, 2005), it can be concluded that in the Rodna Mountains there is 0.42% of the wild cat population (*Felis silvestris*), which corresponds to a density of 1 cat/1.357 ha. The possibility that some specimens have not been observed is high due to the large area investigated (57.000 ha). The presence of specimens with intermediate morphological characters between domestic and wild cats, observed in the recordings of video cameras with motion sensors, leads to the hypothesis of the presence of hybridization between the two species, depreciating the favorable conservation status of the species.

Introduction

European wildcat (*Felis silvestris*) is a species with originally very extensive distribution area extending throughout Eurasia and Africa. In Romania it is occurring throughout the country. Distribution

⁶ Biologist of Rodna Mountains National Park Administration (Biosphere Reserve), Principala Street, No. 1445, Rodna locality, Bistrita-Năsăud County, www.parcrodna.ro, mail: iusan2000@googlemail.com.

area overlaps with the forested areas of eastern and southern Carpathians, excluding high altitude areas, and also in forests along the River Danube (Stahl&Artois, 1991).

The wild cat (*Felis silvestris*) is an important species for Romania and Europe, being mentioned in Annex 4 of the Habitats and Species Directive (92/43/EEC). Political, economic and social transformations have had an impact on the wild cat population and its habitat, monitoring the species in order to assess the conservation status being imperative in order to establish management measures for the wild cat (Dobroruka, 1998).

The European Wild Cat is listed on the EU Habitats and Species Directive (Annex IV) as a “European protected species of animal”. It is also listed in Appendix II of the Bern Convention. It is classed as threatened at the national level in many European range states (IUCN 2007).

Umbrella species with moderate ecological amplitude and high sensitivity to habitat fragmentation wild cat is an indicator of ecosystem quality, monitoring the population of PNMR in the context of increasing anthropogenic pressure is a priority of grade 1 (high).

The wild cat (*Felis silvestris*) is a species with a large territory, variable in relation to the season and the feeding conditions offered by the habitat (Gould, 1991). The variable spatial and temporal distribution of this species does not allow an accurate assessment based on the total or partial inventory of wild cat specimens in a given surface unit.

The wild cat (*Felis silvestris*) is part of the Felidae family and is an umbrella species located at the top of the trophic pyramid with moderate ecological amplitude (Havass & Peter, 1962). It mainly uses forest habitats that provide the necessary conditions for food, peace and vital shelter for the perpetuation of the species and the development of individuals (Botnariuc & Tatole, 2005).

A solitary species, *Felis silvestris* reproduces annually when after the mating season from January-February the female gives an average of 2-3 chicks in March-April. Sexual maturity is reached at the age of 1 year. Carnivorous species has as main prey species in the conditions in Romania, mice and forest birds (Schilling, 1986). There is no information available about the genetic purity of populations. Wildcat is listed in Red Data Book of Romania and considered as vulnerable with population size of about 10.000 individuals (Botnariuc&Tatole, 2005).

Data on occurrence of the species are rather old, non-systematic and scarce, mostly based on hunting statistic and random observations and not confirmed recently (Almășan, 1989; Almășan&Vasiliu, 1987; Bereș, 1989; Ionescu, 1993; Iușan&Cozma, 2013).

The major threats to the wildcat include habitat destruction and population fragmentation (Stahl&Artois,1991, Biró et al., 2004), poaching, vulnerability to pathologies (Artoise&Remond, 2004) and hybridisation with domestic cats.

The wild cat (*Felis silvstris*) is the most common and widely distributed wild felid, and thus listed as Least Concern. However, introgressive hybridization with domestic cats is considered extensive, and taking place across almost the entire range, potentially resulting in cryptic extirpations of some populations (Nowell and Jackson 1996; Macdonald et al. 2004, 2010; Driscoll et al. 2007, 2011).

Although detailed information concerning introgression is not available for most parts of its distribution, based on less biased samplings, local introgression rate is estimated 20% in Swiss Jura (Nussberger et al. 2014), 36% in France (Say et al. 2012), and 43% in west Germany (Hertwig et al. 2009), and 46% of wild-living cats in France may belong to a non-Wild Cat group (Say et al. 2012), whilst the figure may be as high as 88% in Scotland (Kitchener et al. 2005).

However, introgression may be evaluated differently in each of these studies, making comparisons problematic. Even less information is available to assess temporal changes in introgression rates. Future research on hybridization levels and fitness consequences of introgression may warrant a reassessment of the wild cat as a threatened species, owing to population declines of the wild cat.

The population is estimated to number of 10,000 individuals, but this is not based on quantitative data (Red Data Book of Romania).

Rodna National Park is located in the Rodna Mountains of northern Romania. The range is part of the larger Eastern Carpathian mountains. The national park encompasses an area of 57,000 ha making it the largest protected area in the northern Carpathians mountains.

The range accounts for the longest continuous mountain ridge within the country. It stretches over 50 km from east to west. Pietrosul Rodnei is the highest summit at 2,303 m. Ineu is the second-highest summit with an elevation of 2,279 m. The area is also a UNESCO biosphere under the "Man and Biosphere" designation. There is a variety of ecosystems or habitats throughout the park. Habitats include alpine, subalpine, grasslands, mountain hayfields, beech forest, and mountain plateaus.

Rodna displays an abundance and array of natural features that include caves, cirques, crevasses, forests, moraines, mountains, springs and valleys. Additionally, there is a diverse population of vegetation and wildlife protected within the park boundaries. Some of the popular wildlife predators include brown bears, gray wolves, lynx, and eagles. Other popular wildlife sightings include badger, chamois, deer, and wild pigs (Iușan, 2011).

Some of the species are on the IUCN Red List as well as protected by Romanian law. Rare species include mammalian,

reptilian and amphibians, insects, plants. This is a special place for wildlife as well as providing remarkable landscapes.

Rodents and lagomorphs are the staple of the Wildcat's diet across its range, with birds of secondary importance, although a variety of small prey is taken, and wildcats also scavenge (Nowell and Jackson, 1996, Sunquist and Sunquist, 2002).

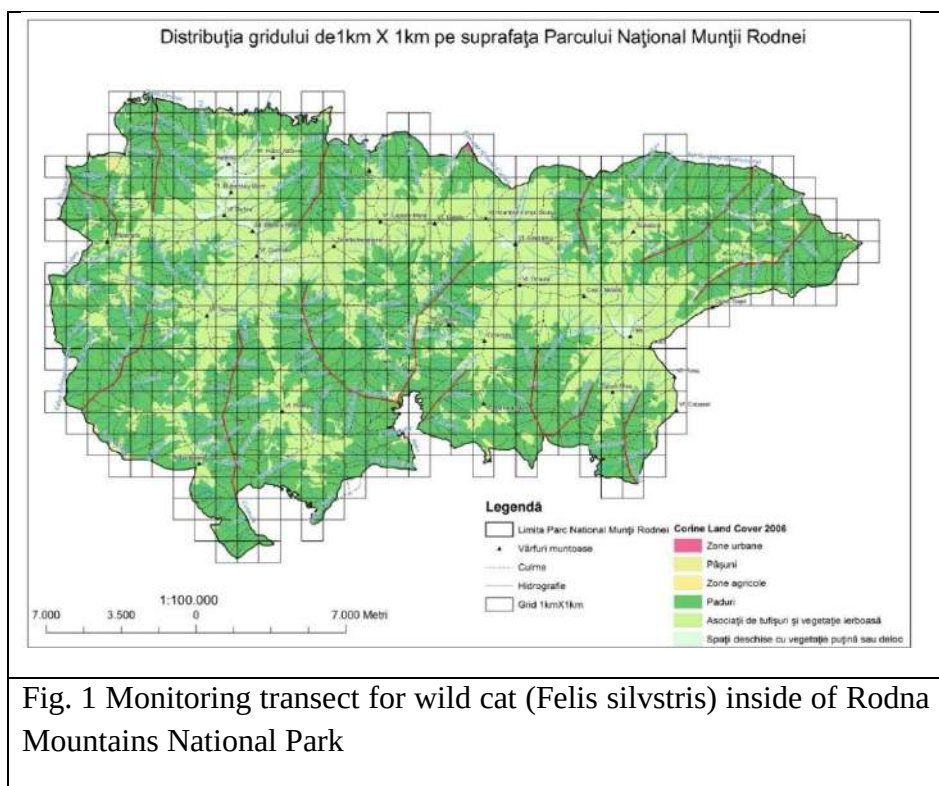
Material and methods

The study of monitoring and mapping the wild cat (*Felis silvestris*) in the Rodna Mountains National Park began in 2017 and continued until 2021, through direct observations.

In order to adopt adequate management and conservation measures to maintain the favorable conservation status of wild cats in this protected area, an estimate was made of the wild cat population in the Rodna Mountains National Park.

The estimation method consisted in identifying and recording traces on the snow, corroborated with direct observations made during the year.

The sample plots (observation routes) have variable lengths between 3 and 20 km, totaling a network of approximately 120 km located in 14 basins (57.000 ha). The data collection device from the Rodna Mountains National Park includes sample markets (observation routes, fig. 1).

The geographical coordinates of each observation route were recorded and the practical details of the field regarding the starting point were established.

Felis silvestris was identified on the basis of snow traces/foot prints. Data collection was done repeatedly, 2-3 days, using the same route. An attempt was made to cover all the observation routes on the same day, after a fresh layer of snow.

The monitoring of the wild cat was done mainly during the winter, when it is snowing. Traces of all three species of large carnivores (lynx, wolf, bear) were also recorded. However, the presence of the wild cat in the site was monitored throughout the year, and attempts were made to identify calving nests and raise the chicks.

Also, 4 video cameras with motion sensors were used to observe the presence in certain areas of the Rodna Mountains National Park.

Discussion and results

The observations accumulated by these methods (snow foot prints, direct observations of individuals, recordings with 4 video cameras) were centralized in table 1 and figure 2.

Table 1. The assessment of wild cat (*Felis silvestris*) in Rodna Mountains National Park during 2017-2021

Year of observation	Number of individuals (tracks, seen, recorded by cameras)
2017	36
2018	39
2019	41
2020	37
2021	42

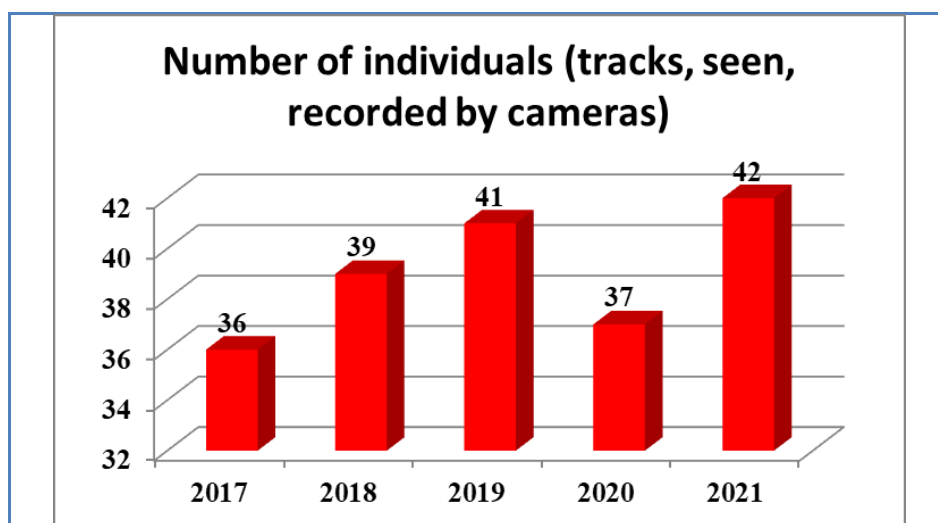

Figure 2. Number of individuals of wildcat recorded in Rodna Mountains National Park (2017-2021)

As can be seen, between 36-42 specimens of wild cat were recorded over a period of 5 years. The dynamics of population estimation highlights small fluctuations that may be due to unfavorable weather conditions during transect recordings.

Individuals were also observed that had hybrid morphological features, at an altitude of 1,600 m, at a distance of 6-7 km from the nearest household and in coniferous forests (fig. 3).

Fig. 3 Possible hybrid wildcat recorded on camera at 1.600 m altitude

Wild cats are most threatened by domestic cats. Although the lack of information, especially outside Europe, prevents us from drawing a general conclusion, hybridization is considered widespread; there may be very few wild cat populations remaining where there is little history of hybridization with the domestic cat (Nowell and Jackson 1996, Macdonald et al. 2004, Phelan and Sliwa 2006, Driscoll et al. 2007).

Feral domestic cats also compete with wild cats for prey and space, and there is a high potential for disease transmission between

domestic cats and Wild Cats (Nowell and Jackson 1996, Yamaguchi et al. 1996, Daniels et al. 1999, Macdonald et al. 2004).

Phelan and Sliwa (2006) found large home ranges (52.7 km² for a radio-collared female) in desert in the United Arab Emirates, larger than home ranges reported elsewhere in more optimal habitat – 6 - 10 km² for females in South Africa's Kalahari Gemsbok National Park (Herbst and Mills 2005 in Stuart et al. 2013) and 1 - 2 km² for females in Scotland and France (Stahl et al. 1988, Macdonald et al. 2004)

The main conservation need for wild cat includes: identifying “wildcat” populations where there is little history of introgressive hybridization with domestic cat, investigating the effects of hybridisation on the fitness of hybrid individuals and preventing hybridization by neutering and removing feral domestic cats if necessary. Such efforts have been complicated by the difficulty of distinguishing wild cats from domestic cats, especially when introgressive hybridization with domestic cats is extensive.

Conclusions

Following the monitoring of the wild cat (*Felis silvestris*) in the Rodna Mountains National Park (Biosphere Reserve) during 2017-2021 by the method of observing the tracks on the snow, filming with video cameras with motion sensors, individuals observed along the transects in the mountain valleys, a number of 36-42 specimens were observed.

If we consider that in Romania there are 10.000 individuals (Botnariuc & Tatole, 2005), it can be concluded that in the Rodna Mountains there is 0.42% of the wild cat population (*Felis silvestris*), which corresponds to a density of 1 cat / 1.357 ha.

The possibility that some specimens have not been observed is high due to the large area investigated (57.000 ha).

The presence of specimens with intermediate morphological characters between domestic and wild cats, observed in the recordings of video cameras with motion sensors, leads to the hypothesis of the presence of hybridization between the two species, depreciating the favorable conservation status of the species.

Bibliography

1. Almășan H., 1989: Bonitatea fondurilor de vânătoare și efectivele la principalele specii de vânat. Redacția de Propagandă Tehnica Agricolă. București.
2. Almășan H., Vasiliu G. D. 1987: Zur Kenntnis der Rumanischen Karpatenbar. Acta Theriologica, vol. XII, pag. 47-66. Bialowieza.
3. Artois M., Remond M., 1994: Viral diseases as a threat to free-living wild cats (*Felis silvestris*) in Continental Europe. Vet. Rec. 134: 651-652.
4. Bereș I., 1989: Importanța Rezervației Pietrosul Rodnei pentru conservarea vertebratelor autohtone, A IV – Conferință de Ecologie ICB, Iași, pag. 164.
5. Biró Z., Szemethy L., Heltai M., 2004: Home range sizes of wildcats (*Felis silvestris*) and feral domestic cats (*Felis silvestris f. catus*) in a hilly region of Hungary. Mamm. Biol. 69 (15): 302-310.
6. Botnariuc N., Tatole V., 2005: Cartea roșie a vertebratelor din România. 260 pag. Muzeul Național de Istorie Naturală "Grigore Antipa", București.
7. Brehm A., 1922: Brehms Tierleben. Die Saugetiere – IV. Bibliographisches Institut. Leipzig.
8. Daniels M.J., Golder M.C., Jarrett O., MacDonald, D W., 1999: Feline viruses in wildcats from Scotland. Journal of Wildlife Diseases 35(1): 121-124.
9. Dobroruka L. J., Berger Z., 1998: Guide des mamíferes d'Europe. Hatier. Paris.
10. Driscoll C.A., Menotti-Raymond M., Roca A.L. Hupe K., Johnson W.E., Geffen E., Harley E.H., Delibes M., Pontier D.,

- Kitchener A.C., Yamaguchi N., O'Brien S.J., Macdonald D.W., 2007: The Near Eastern origin of cat domestication. *Science* 317: 519-523.
11. Driscoll C., Yamaguchi N., O'Brien S.J., Macdonald D.W., 2011: A suite of genetic markers useful in assessing wildcat (*Felis silvestris* ssp.)- domestic cat (*Felis silvestris catus*) admixture. *Journal of Heredity* 102 (Supplement 1): S87-S90.
 12. Gould St. J., 1991: *Les Mamiferes*. Ed. Bordas. Paris.
 13. Havass H., Peter F., 1962: *Les mamiferes du monde entier*. Nathan. Paris.
 14. Hertwig S.T., Schweizer M., Stepanow S., Jungnickel A., Bohle U.R., Fischer M.S., 2009: Regionally high rates of hybridization and introgression in German wildcat populations (*Felis silvestris*, Carnivora, Felidae). *Journal of Zoological Systematics and Evolutionary Research* 47: 283-297.
 15. Ichim R., 1988: Bazele ecologice ale gospodăririi vânatului din zona montană. Editura Ceres. București.
 16. Ionescu O., 1993: Wildcat in Romania. In Seminar on the biology and conservation of the wildcat (*Felis silvestris*), Nancy, France, 23–25 September 1992. Council of Europe, Strasbourg, 57–58.
 17. Iușan C., 2011: Monografia Parcului Național Munții Rodnei (Rezervație a Biosferei), Editura Toderico, Cluj-Napoca, pag. 335.
 18. Iușan C., Cosma A., 2013: "Ghidul mamiferelor din Parcul Național Munții Rodnei", pag. 151, Editura Exclus Publishing, București.
 19. Kitchener A.C., Yamaguchi N., Ward J.M., Macdonald, D.W., 2005: A diagnosis for the Scottish wildcat: a tool for conservation action for a critically-endangered felid. *Animal Conservation* 8: 223-237.
 20. Macdonald D.W., Daniels M.J., Driscoll C.A., Kitchener A.C., Yamaguchi N., 2004: The Scottish Wildcat: analyses for conservation and an action plan. The Wildlife Conservation Research Unit, Oxford, UK.

21. Macdonald D.W., Yamaguchi N., Kitchener A.C., Daniels M., Kilshaw K., Driscoll D., 2010: The Scottish wildcat: On the way to cryptic extinction through hybridisation: past history, present problem, and future conservation. In: D.W. Macdonald and A.J. Loveridge (eds), *Biology and Conservation of Wild Felids*, pp. 471-491. Oxford University Press, Oxford.
22. Nowell K., Jackson P., 1996: *Wild Cats. Status Survey and Conservation Action Plan*. IUCN/SSC Cat Specialist Group, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
23. Nussberger B., Wandeler P., Weber D., Keller, L.F., 2014: Monitoring introgression in European wildcats in the Swiss Jura. *Conservation Genetics* 15: 1219-1230.
24. Phelan P., Sliwa, A., 2006: Range size and den use of Gordon's wildcats in the Emirate of Sharjah, United Arab Emirates. *Cat News* 44: 16-17.
25. Say L., Devillard S., Leger F., Pontier D., Ruetten S., 2012: Distribution and spatial genetic structure of European wildcat in France. *Animal Conservation* 15: 18-27.
26. Schilling D., 1986: *Guide des Mammifères d'Europe*. Editura Delachaux et Niestle. Paris.
27. Stahl P., Artois M., Aubert, M. F. A., 1988: Organisation spatiale et déplacements des chats forestiers adultes (*Felis silvestris*, Schreber, 1777) en Lorraine. *Revue d'Écologie (La Terre et la Vie)* 43: 113-132.
28. Stahl P., Artois M., 1991: Status and conservation of the wildcat (*Felis silvestris*) in Europe and around the Mediterranean Rim. Council of Europe T-PVS (91), 62 p.
29. Stuart C., Stuart T., De Smet K.J., 2013: *Felis silvestris*. In: J. Kingdon and M. Hoffmann (eds), *The Mammals of Africa. Volume V: Carnivores, Pangolins, Equids and Rhinoceroses*, Bloomsbury Publishing, London.
30. Sunquist M., Sunquist F., 2002: *Wild Cats of the World*. University of Chicago Press.
31. Yamaguchi N., Macdonald D.W., Passanisi W.C., Harbour D.A., Hopper C.D., 1996: Parasite prevalence in free-ranging

- farm cats, *Felis silvestris catus*. Epidemiology and Infection 116: 217-223.
32. *** WWF/LCIE, 1999: Action plan for wildcat.
 33. *** Centrul Tematic European pentru Biodiversitate, 2011: Assessment and reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory Notes and Guidelines for the period 2007-2012 (Compiled by Douglas Evans and Marita Arvela).
 34. *** COUNCIL DIRECTIVE 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora.
 35. *** Comisia Europeană – Interpretation Manual of European Union Habitats, EUR27, 2007. 144 p.
 36. *** EC, 2008: Composite Report on the Conservation Status of Habitat Types and Species As Required under Article 17 of the Habitats Directive.
 37. *** Habitats Committee, DG Environment, EC, 2005: Assessment, monitoring and reporting of conservation status. Preparing the 2001-2006 report under Article 17 of the Habitats Directive (DocHab-04-03/03 rev.3).
 38. *** Ministerul Apelor, Pădurilor și Protecției Mediului, 2000, Norme tehnice pentru amenajarea pădurilor, 163 pag.

Corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman

Drd. Vasile Timur CHIȘ

Ecolog, muzeograf

Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției, Științele Naturii

Universitatea Oradea

Keywords: letter writing, Erasmus Julius Nyárády, Artur Coman, The Museum of Maramureș Sighetu Marmăției, Maramureș, Romania.

Abstract: Letter writing between academician Erasmus Julius Nyárády and botanist engineer Artur Coman. The Museum of Maramureș from Sighetu Marmăției, in the museum fund Artur Coman from the Natural Sciences section, it holds 25 documents, respectively 20 letters, 2 postcards an invitation, a certificate and an obituary. The correspondence includes a collaboration period of 19 years, between 1946-1965.

Cuvinte cheie: corespondență, Erasmus Julius Nyárády, Artur Coman, Muzeul Maramureșan Sighetu Marmăției, Maramureș, România.

Rezumat: Corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman. Muzeul Maramureșan din Sighetu Marmăției în fondul Artur Coman de la secția Științele Naturii, deține 25 de documente, respectiv 20 scrisori, 2 cărți poștale, o invitație, o adeverință și un necrolog. Corespondența cuprinde o perioadă de colaborare de 19 de ani, între anii 1946-1965.

Academicianul Erasmus Julius Nyárády

Academicianul Erasmus Julius Nyárády s-a născut în data de 7 aprilie 1881 în Ungheni (Nireșteu), județul Mureș și a decedat în data de 10 iunie 1966 în Budapesta, Ungaria.

Academicianul Erasmus Julius Nyárády a fost profesor la gimnaziul din Kežmarok, Slovacia între anii 1904–1911 și gimnaziul din Târgul Mureș, din anul 1911 până în anul 1922.

În anul 1922 se transferă la Institutul Botanic Cluj și ocupă postul de conservator (custode) al colecțiilor botanice.

În același timp lucrează ca profesor la catedra de botanică de la Academia de Înalte Studii Agronomice din Cluj.

Academicianul Erasmus Julius Nyárády, a fost un mare botanist care pe parcursul a 63 de ani a desfășurat o prestigioasă activitate științifică. A elaborat 14 cărți, 166 lucrări științifice, a descris 2 genuri de plante noi pentru știință (*Triplopetalum*, *Pietrosia*) și 1627 taxoni și infrataxoni și a fost redactor a monumentalei lucrări științifice Flora Republicii Socialiste România.

Botanistul ing. Artur Coman

Botanistul ing. Artur Coman s-a născut în data de 15 aprilie 1881 în Borșa, Maramureș (Austro-Ungaria) și a decedat în data de 6 august 1972 în Sighetu Marmăției (R. S. România), a fost cel mai mare botanist din Maramureș.

Artur Coman a fost asistent universitar la catedra de botanică a Academiei de Minerit și Silvicultură de la Selmechánya (Banská Štiavnica), inginer topograf, inginer silvic și șef de ocol silvic în Maramureș.

Pe parcursul vieții colaborează cu mari botaniști din România printre care: Alexandru Borza, Emilian Țopa, Nicolae Boșcaiu, Emil Pop, Erasmus Julius Nyárády, Gheorghe Nedici, Traian Ștefureac, Ion Resmeriță, Iuliu Morariu etc. și din Ungaria, Boros Ádám.

În perioada 1939-1967 a fost custode onorific al Rezervației Pietrosul Mare din Munții Rodnei.

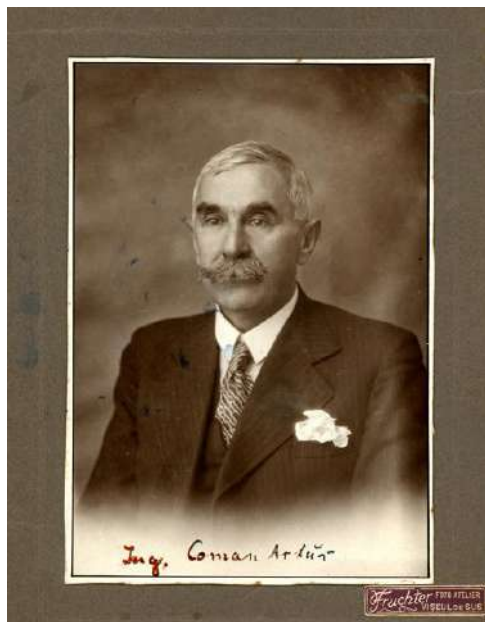
Artur Coman alcătuiește cel mai mare ierbar despre flora Maramureșului, contribuie cu material și informații la „Flora

Romaniae exsiccata” și publică articole științifice despre vegetația și flora din Maramureș.

Ierbarul „Artur Coman” a fost achiziționat de Muzeul Maramureșan și se află la secția de Științele Naturii din Sighetu Marmăției.

Fotografie cu Coman Artur, din anul 1905.

Fotografie cu Coman Artur, din anul 1937

Corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman

În arhiva muzeului, în fondul documentar Artur Coman de la secția Științele Naturii, sunt 25 de documente, respectiv 20 scrisori, 2 cărți poștale, o adeverință, o invitație care atestă corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman, precum și un necrolog trimis de familie, privind înmormântarea academicianului.

Corespondența dintre academicianul Erasmus Julius Nyárády și botanistul ing. Artur Coman, cuprinde numerele de inventar

124ACN – 148ACN. Corespondența cuprinde o perioadă de 19 ani, între anii 1946-1965.

În urma cercetării fondului documentar am constatat că 18 documente sunt trimise de academicianul Erasmus Julius Nyárády, 1 document este trimis de familia academicianului și 5 documente sunt trimise de botanistul ing. Artur Coman.

Documentele cu nr. de inv. 124ACN, 125ACN, 126ACN, 128ACN, 129ACN, 130ACN, 131ACN, 134ACN, 135ACN, 136ACN, 137ACN, 138ACN, 149ACN și 141ACN, se referă la colaborarea în domeniul botanicii. Din cele 15 documente 2 sunt în limba maghiară, respectiv nr. inv. 131ACN și 136ACN.

În documentul cu nr. inv. 127ACN din 15 iunie 1950, academicianul Erasmus Julius Nyárády cere informații despre întreprinderea care administrează Băile Ariniș.

În documentul cu nr. inv. 132ACN din 15 aprilie 1961, academicianul Erasmus Julius Nyárády îi mulțumește pentru urările transmise cu ocazia împlinirii a 80 de ani.

Documentul cu nr. inv. 133ACN din 11 august 1961, este o adeverință trimisă de academicianul Erasmus Julius Nyárády lui Artur Coman, prin care confirmă valoarea herbarului și cere ca autoritățile locale, să asigure un spațiu pentru depozitarea și consultarea lui, de către specialiști.

Documentul cu nr. inv. 142ACN din 14 aprilie 1961, este o invitație trimisă de Societatea de Științe Naturale și Geografie - Filiala Cluj, prin care îl invită pe Artur Coman la ședința festivă, închinată Academicianului Erasmus Julius Nyárády, cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la naștere și 60 de ani de activitate științifică.

Documentul cu nr. inv. 143ACN din 11 iunie 1966, este „*Necrologul*” Academicianului Erasmus Julius Nyárády, prin care Artur Coman este înștiințat de decesul acestuia.

Documentele cu nr. inv. 144ACN, 145ACN, 146ACN, 147ACN și 148ACN, sunt trimise de Artur Coman și se referă la colaborarea în domeniul botanicii. Două documente, respectiv nr. inv. 146ACN și 147ACN sunt scrise de mână și sunt în limba maghiară.

Stimatele Doamne Coman, Cluj, la 26. Mar. 1946.

La pregătirea lucrării Dvs. sub tipar, trebuie să întocmim și o hartă, care se anexează la lucrare. Trinduse niște măsurări, vă rog, să binevoiți a-ne clarifica.

Nu se află în lista Dvs. următoarele localități, care există pe hartă și vă am trimis, și pe care nu ați însemnat cu cifre. Aceste sunt: Teud, Trebuza, Ruskova, Poienile de sub munte și Poieni (opre d'U de Poieni). Poate că numai din întâmplare au rămas afară din listă. Rog să merrica lor corectă românește. Nu simțim lămuriri cu Boicoial și Boicoial mare.

Pe harta militară "Kis Boosko" se află, între dragonuri și Viseul de jos. Dar mai este pe hartă în jurul Sighetului un alt "Kis Boosko" și tot acolo "Kis Boosko". Care nu e valabil dintre aceste?

Apoi, după harta militară există un cătun fără nume spre O de la Poienile de sub munte și spre Sud de Luhi. Ce anume nume are acest cătun, să putem introduce și în hartă.

Cu respect,
E. J. Nyárády

Nr. inv. 124ACN/26 mai 1946. Carte poștală trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îl informează că la lucrarea lui trebuie să întocmească o hartă și să facă unele corecturi pentru a putea fi publicată. Cartea poștală este datată, semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády, are ștampila poștei din Cluj și Maramureș și 6 timbre.

Cluj, la 15 Mai 1948.

Mult stimatule Dr. Coman,

Fiindcă fiul meu, Dr. Anton Nyárády prof. secundar în Cluj, se ocupă cu flora Munților Rodnei, ar dori să facă studii de complectare și în partea apuseană ale acestor Munți. De aceea plănuim o excursiune de 2-4 zile pe teren. Anume am ajunge prin tren la Telciu. Apoi de aici o luăm pe jos în Valea Sălăuți până la pasul Romuli sau Pasul Prislop înalt de cca 850m. Eventual dela comuna Romuli am urca dealul Ciflie 1483m și de aici pe Muncelul 1703m, apoi am scobori pe Pasul Prislop și apoi în jos spre agasă.

Acuma îndrăznesc să mă adresez prin aceste rânduri la Dvs, rugându-Vă să-mi atrageti atenția mea asupra

unui plan practic, va să zică, - dacă
puteți binevoiti a-mi aminti un drum
sau detalii de drum, care ar fi bogat
pentru recolta botanistului.

Și mai important ar fi, dacă m'
ați putea orienta, dacă se găsesc în
acest drum, case de păritor de păduri,
sau alt așezământ omeneș, unde
am putea sta peste nopti. Harta
arată chiar pe Pasul Bislop un
„Wirtshaus”. Nu știu dacă acesta există
și astăzi, și oare e de recomandat
asemenea locuri pentru înnoptare.

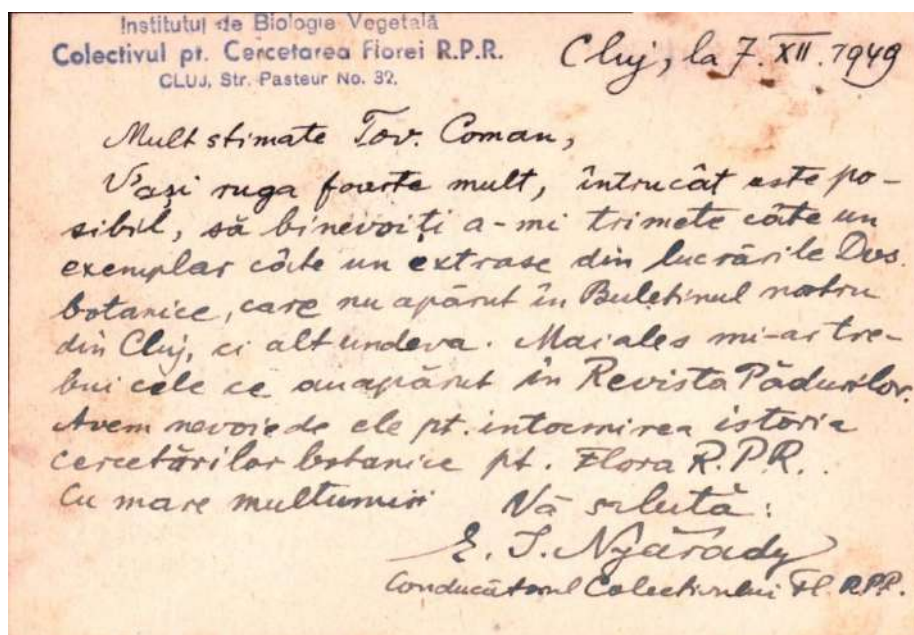
Vă rog De Coman să mă iertăți
dacă V'am deranjat prin aceste rânduri.
Vă mulțumesc foarte răspunsul Dvs
și anticipat, semnez

distinsă stima

E. J. Nyárády

Nr. inv. 125ACN/15 Mai 1948. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi cere detalii despre accesul, cât mai ușor posibil, pentru a cerceta Munții Rodnei, precum și posibilitățile de cazare. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Nr. inv. 126ACN/07 decembrie 1949. Carte poștală trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi cere extrase din lucrările botanice ale lui Artur Coman, pentru a întocmi o istorie a cercetărilor botanice. Cartea poștală este datată, semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády, are ștampila poștei din Vișeu de Sus și timbru.

Cluj, la 15 iunie 1950

Mult stimatule Dl. Coman,

Imi permit să vin cu o mare cerere, rugându-vă să binevoiți a-mi comunica numele și adresa acelei Societăți sau întreprinderi, sau Autorități, care dispune asupra Băilor superioare la Văii Ariniș.

Știu sigur, că Direcția Băii Ariniș se află în Maramureș (de unde conduce și un drum decar la Ariniș), și nu se află în păștile Rodnei.

Baia Ariniș, propriu-zis este deja demontată, însă se găsește încă acolo locuințe supravegiate, de unde s-ar putea desfășura f. bine activități botanice.

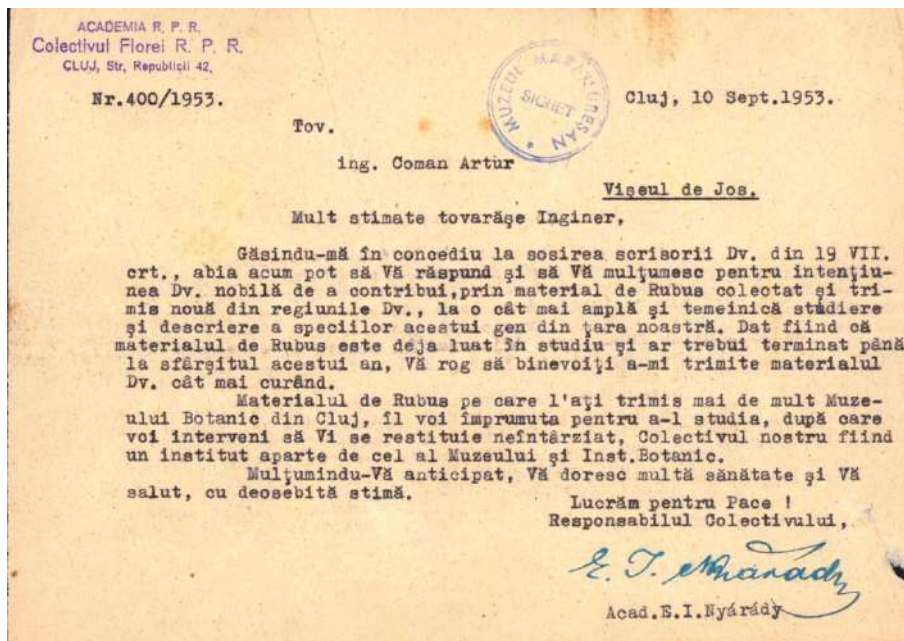
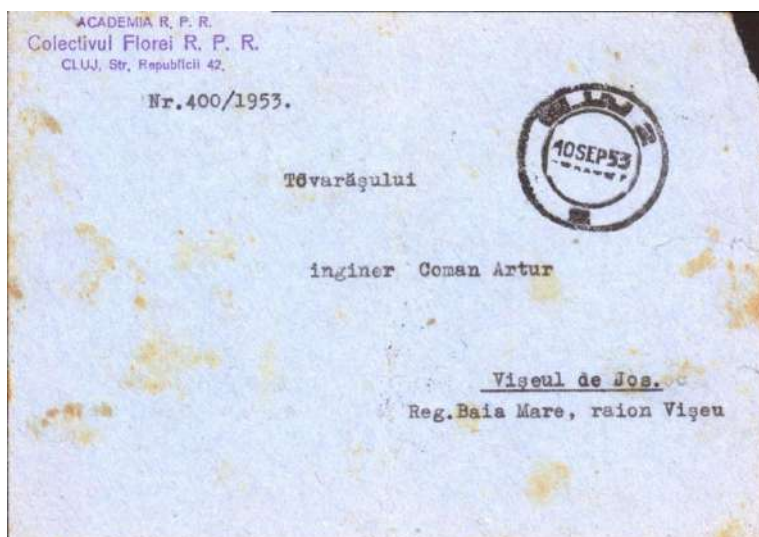
Rugându-vă pentru rezolvarea acestei cereri, ce vă mulțumesc și anticipat

și semnez cu deosebită stimă
E. J. Nyárády

Cluj, Str. Pasteur Nr. 32.

Nr. inv. 127ACN/15 iunie 1950. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care în cere informații despre întreprinderea care administrează Băile Ariniș. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Nr. inv. 128ACN/10 septembrie 1953. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care face referire la specia de plantă „*Rubus*” colectată, şi îi cere să-i trimită materialul lui. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată şi semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are antetul Academiei şi ştampila poştei din Cluj, timbrul lipseşte.

Cluj, 11 Iulie 1953.

Nr. 309/953.

Tov.

Artur Coman, inginer silvic

Stimate tov. Coman,

Viseul de Mijloc.

Pentru volumul IV al Florei R.P.R. urmează să prelucrăm genul *Rubus*. Nu dispunem însă nici de material herbaristic suficient, nici de date de literatură satisfăcătoare. Din acest motiv am fost nevoiți să plecăm cu o mașină a Academiei, pentru a colecta *Rubus* și timp de o lună am outreeră aproape întreg teritoriul țării. Am fost prin Banat, Cluj, Mii Apuseni, Moldova, Baia Mare-Năsăud, etc. Regretăm însă că nu ne-am mai putut duce în regiunea Maramureșului. Astfel, știind că *Dv.* cunoaște bine regiunea maramureșană, Vă rog foarte mult să binevoiți a ne colecta exemplare florifere sau fructifere de *Rubus* /smeura nu ne interesează/, atât speciile procumbente din păduri, cât și cele ~~scârțâie~~ din locurile deschise. Pentru a putea determina speciile colectate, avem neapărată nevoie atât de o ramură floriferă sau fructiferă, cât și o bucată cu 2 frunze din lăstarul aceluiaș individ. Pentru a se putea tăia ramurile și lăstarul e mai bine dacă puteți duce cu *Dv.* și o foarfecă de tăiat ramuri. În vederea colectării de cât mai multe specii, trebuie să avem în vedere următoarele: ghimpii pot fi scurți, subulați, drepi mai lungi, ghimpi mai lungi încovoiați, ramuri glabre, păroase sau glanduloase, dosul frunzei poate fi verde, suriu sau alb, dințatura frunzei mărunță sau dură, floarea albă sau violacee, tulpina sterilă /lăstarul erectă sau curbat aplecată, etc. etc. Desigur că speciile de *Rubus* variază și după locul lor de creștere /în pădure, pe locuri dogorite, etc./.

Am fi foarte încântați dacă pe calea acestor colectări de

Rubus - gen, pe care îl voi prelucra chiar eu după un studiu aprofundat - ați aduce o contribuție și *Dv.* pentru la cunoașterea cât mai amplă a florei din R.P.R.

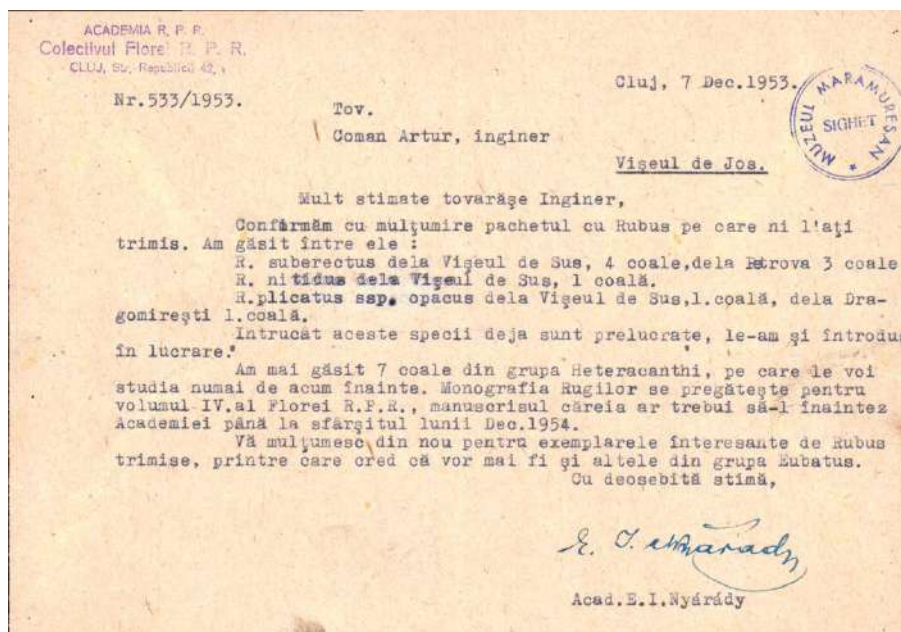
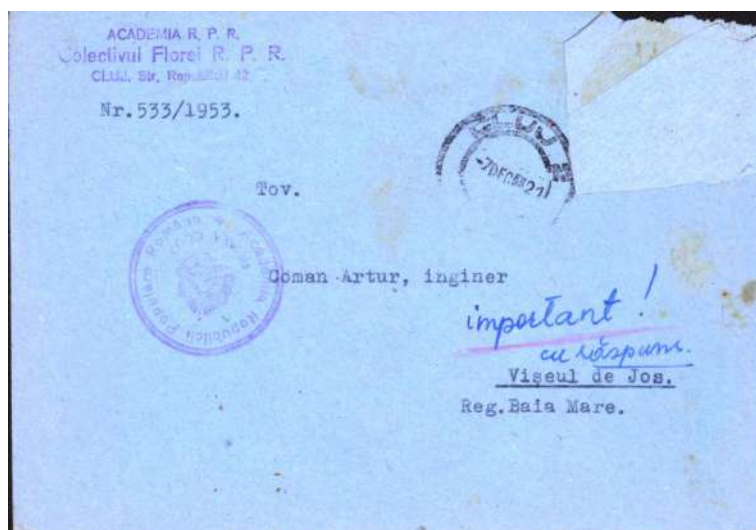
Mulțumiri anticipate și Vă salut

cu deosebită stimă,

E. J. Nyárády

Acad. E. J. Nyárády
responsabilul Colectivului,

Nr. inv. 129ACN/11 iulie 1953. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îl roagă să colecteze exemplare florifere sau fructifere de „*Rubus*”, pentru a le descrie în Flora R.P.R.. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Nr. inv. 130ACN/07 decembrie 1953. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi confirmă că a primit speciile de plante, din genul „*Rubus*”, pentru a le descrie în Flora R.P.R.. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are antetul Academiei, ștampila poștei din Cluj și Vișeu de Sus iar timbrul lipsește.

Kedves Mérék Ur !

Ma vettem kézhez dec. 11-én kelt levelét, mely hosszabb ideig vándorolt a Babeş Egyetemen, míg végre tegnap eljutott hozzám az Inst. Agronomic Cluj Növénytani Tanszékére.

Az Ön által említett kérdést ismerem. Boros Á professzor már jó néhány hónapja közölte azt velem, számítva az én azonnali segítségemre. Sajnos a kérdés bonyolultabb mint ahogy az első pillanatra látszik. Tudni kell ugyanis, hogy bármely herbárium anyag elküldésére külön engedély kell, a Minisztérium megfelelő szervétől, és ilyen magánosoknak egyáltalán nem engedélyeznek. Herbáriumok elküldésére még a Növénytani Intézetek sem mind jogosultak ma. Ilyen irányú engedéllyel pl. Kolozsváron még a Tudományos Akadémia Flóra kollektívája sem bír, tekintettel arra, hogy rendszeres külföldi anyagcserére nincs berendezkedve és így a megfelelő autorizációt sem szerezték még be.

Exsiccata cserére, és külföldre herbárium anyag küldésére Kolozsváron csak az Institutul Botanic-nak van engedélye ma, mely intézet a Flora Rom. exsicc. alapján jutott hasonló engedélyhez. Ez uton sikerült a múltban egy kisebb exsiccata moha anyagot Boros professzornak elküldetnem.

Tekintettel arra, hogy az Ön által említett anyag, óriási területű /cca 50+50 kg/, továbbá hogy nem hivatalosan kiadott exsiccataról van szó, az elküldés problematikus.

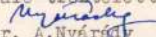
Az Ön által gyűjtött, nagy mennyiségű és természetesen óriási tudományos értékkel bíró moha anyag elküldését egyedül a kolozsvári vagy a bukaresti Növénytani Intézet tehetné meg, ha Ön velük direkt kapcsolatot vesz fel és elő tárja hogy miről van szó. Véleményem szerint aligha számítható és várható támogatásuk egyrészt mert bukarestiben Ștefureac professzor döntene a kérdés felett és ő mint ismert mohász, nem szívesen járulna -gondolom- az anyag elküldéséhez hozzá, melyet bizonyára maga is szeretne tanulmányozni; kolozsváron pedig -valószínűleg- föltennék a kérdést: ilyen óriási anyagot miért küldenek ki az országból mikor ismert mohász szakember itt is van. Fenti megfontolások miatt én a kérdést említett intézetekben nem is tettem fel mikor érdeklődtem általában herbárium-anyag külföldre küldésének lehetőségéről éppen azért, hogy az Önök más lehetőségeit ne keresztezzem.

Tekintettel arra, hogy Boros professzornak minden képpen szerettem volna segíteni és reméltem, hogy közben más lehetőség is kínálkozik, mindmáig Boros professzornak választ nem adtam. Válaszom késését Ő bizonyára hanyagságnak tekinti, bár ilyesmiről szó sincs.

A magam részéről a jelenlegi helyzetben csak azt a lehetőséget látom az említett moha-anyaggal kapcsolatban, hogy Boros prof. a nyár folyamán utlevéllel jöjjön át, tanulmányozza az anyagot és válassza ki azt az anyagot mely egy normál exsiccata terjedelmét nem haladja meg és amelyet azután, mint tanulmányozásra szánt anyagot aránylag könnyen tudnánk elküldeni. Az egész 100 kg mennyiségnek az elküldésére ~~nincs~~ lehetőséget ma nem látok.

Ezen levelemmel egyidejűleg, hasonló értelemben tájékoztatom a kérdésről Boros Á. professzort is,.

Kolozsvár, 1961.I.7.

Kiváló tisztelettel

Dr. A. Nyárády

Nr. inv. 131ACN/07 ianuarie 1961. Scrisoare trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Cluj, la 15. apr. 1961.

Mult stimat tor. Ing. Coman,

Vă mulțumesc călduros pentru bunele
urări transmise prin Societate de Șt.
Nat. și Geogr. - Filiala Cluj, care a orga-
nizat sedința festivă cu ocazia
împlinirii a 80 de ani a subsemnatului.

Vă doresc și eu sănătate și viață
fericită și mult succes activităților
Dvs.

Cu distinsă stima:

E. J. Nyárády

Nr. inv. 132ACN/15 aprilie 1961. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi mulțumește pentru urările transmise cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are ștampila poștei din Cluj și Sighet și timbru.

ACADEMIA R. P. R.
Secția Florei R. P. R.
C.U.U. Str. Republicii 42.

Nr. 307/1961

Cluj, 11 august 1961

A d e v e r i n Ț ă .

Se adeverește de noi că tov.ing. Artur Coman, dom. în Sighet, str. Gn. Coșbuc Nr. 34 posedă o colecție herbarială valoroasă, adunată de Dsa în timp de mai bine de 4 decenii și astăzi este cea mai completă colecție de plante din regiunea Maramureșului.

Din cauza importanței acestei colecții cercetătorii științifici ai Academiei R.P.R. au sarcina de a consulta acest material în cazul prelucrării științifice a plantelor din R.P.R.

Autoritățile locale sînt rugate în mod insistent de a proteja acest herbar, asigurîndu-i spațiul necesar pentru conservarea și consultarea acestuia, pentru ca acest important izvor de investigație științifică să fie menținut în cele mai bune condițiuni și să poată sta la dispoziția cercetătorilor noștri.

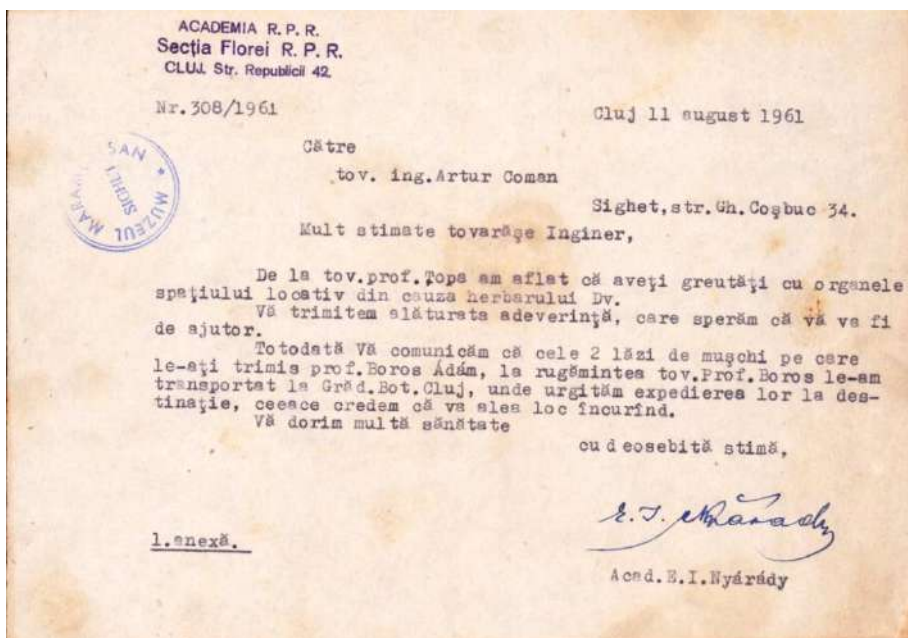
Responsabilul Secției Flore R.P.R.

E. J. Nyárády

Acad. E. I. Nyárády

Nr. inv. 133ACN/11 august 1961. Adeverința trimisă de Erasmus Julius Nyárády lui Artur Coman privind valoarea herbarului, prin care autoritățile locale, sunt rugate să asigure un spațiu pentru depozitarea și consultarea lui, de către specialiști. Adeverința are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Nr. inv. 134ACN/11 august 1961. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi confirmă că a trimis adeverința solicitată și că a primit pachetul cu „mușchi” pentru profesorul Boros Adám din Ungaria. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are antetul Academiei, ștampila poștei din Cluj și Sighet, iar timbrul lipsește.

Trichopogon pumilus (Vahl) Sch. T.
Syn. *T. atrichum* Willd.; *T. oliganthum*
(Ehrh.) Fr. *Scleropogon pumilus* Schlegel
Scleropogon. *Trinobis* in *Rivis* *Blume*
gok *Kist* *savanyu* *forados* *meatupa*
dombon, 620 m. - 1911. V. 5. N. 12

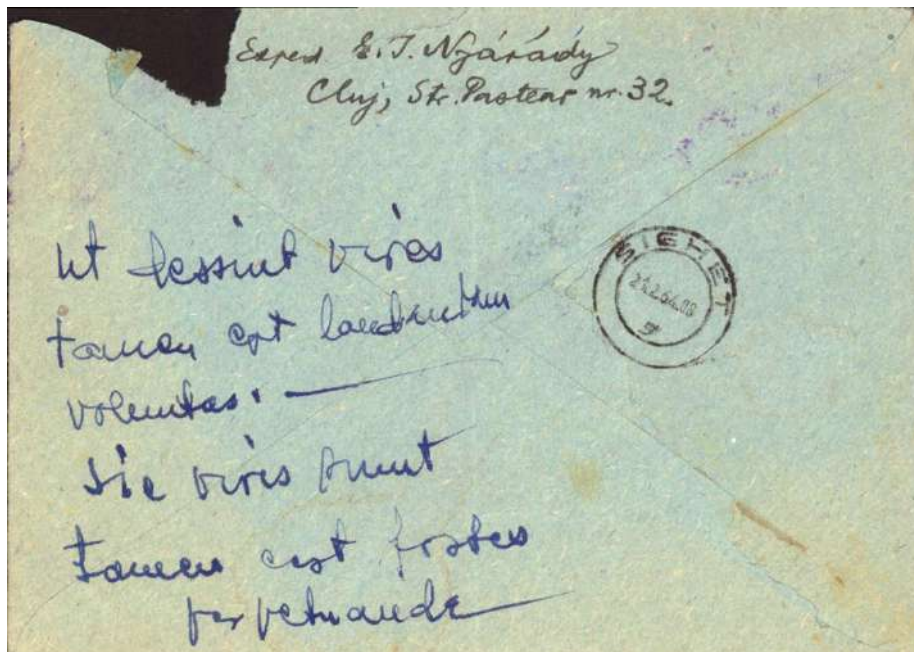
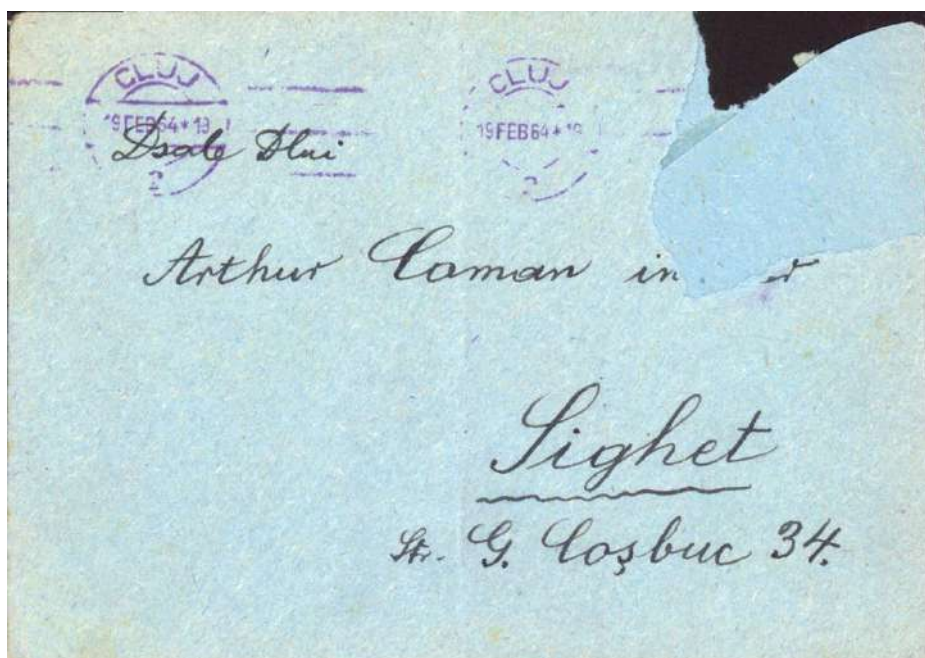
Én est a növényt nagyon jól ismerem a Tatra vidékéről és ide mellékelek egy darabkát belőle. Én semmikép sem tudom Prodanának elhinni, hogy helges az adata! Érest,

arra kérem Loman elvtársat, szíveskedjék véleményét közölni velem a nővérem névre! Ha pedig nem tudna semmit ottani vegetálásáról, szíveskedne május vége felé ezt a lelőhelyet Gízzelemmel kísérem, hogy vajon megkapná-e? Ez egyetlen és feltétlen adat volna az orrodigra névre, ha igaznak bizonyulna.

Primiți Vă rog de la Cornu, asigurarea deo-
sebitului meu respect

Add. E. T. & Maryady

Nr. inv. 135ACN/02 aprilie 1964. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, în care îi trimite specia „*Trichophorum pumilum*”, colectată în data de 5 iunie 1911, din Munții Tatra. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

Cluj, Str. Pasteur nr. 32.
la 17. febr. 1964

Prea stimată Dle Coman !

Mélyen tisztelt és Nagyrabecsült Coman Úr!

Hálásan köszönöm kedves unokáitól küldött igen érdekes *Silene rupestris* 2 példányát. Sokhelyütt jártam de sajnos Máramarosban nem volt alkalmam botanizálni, hogy ezt a ritkaságot személyesen begyűjtsem. Nekem még vannak példányaim éppen Coman urtól: Borza Hándalu satyriául Ciszla 801m. 11.VII.1938. *Autumn a Flora Rom. exs.* Nr. 2752 példány. Bain-Borza-rékléről 738-869m. 9.VIII.1941. Megvan nekem a *Flora exs. Austr.-hung.* nr. 3226 Tírolból. Továbbá személyesen gyűjtöttem az Alpeshéblen 1909-ben a „Stilfser Töchl”-nak úgy az olak mint a tirolai oldalán.

Mostanában foglalkozom a *Flora R.P.R.* XI. kötetének összeállításával, melyben a *Cypreaceae* család is befoglaltatik. Rendkívül megörvendtem, amikor Bucurestiből meg-

/

megtudtam, hogy Coman úr felfederte
a *Carex pediformis* sp. rhizinát, mely orszá-
gunkból eddig ismeretlen volt. Természe-
tesen örömmel felvettem a *Chaire* de determi-
nare-ba, és a művegbe is. Egyébként gratu-
lállok a sok szép felfedezéséért.

Kíváncok kedves Coman úrnak erőt
egészséget, kutatói kedvet, és hogy rapo-
rithassa felfedezéseit.

Maradok mely tisztelettel,
a Dr. devotat
E. J. Nyárády

Nr. inv. 136ACN/17 februarie 1964. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, privind date despre răspândirea speciei „*Silene rupestris*” în Munții Maramureșului. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are ștampila poștei din Cluj și Sighet, iar timbrul lipsește.

Cluj, la 14. IX. 1965.

Mult stimată Dle Coman!

Încă mai acum studiez articolul interesant
al Dv. intitulat: Flora pădurilor din bazinul râului
Bistrița Aurie din Revista Pădurilor vol. LXV (1947) pag.
11-22 și 165-174.

Aș dori să cunosc în mod precis acest teritor!
Dv. amintiți de acolo pe: Moștin, Lelici, Codreava,
Salhoi și Timbroslava Mare. Însă dintre aceste pe
hartă numai ultimul este semnalat, iar pe Lelici
numai pe nimerite am semnat pe schiță.

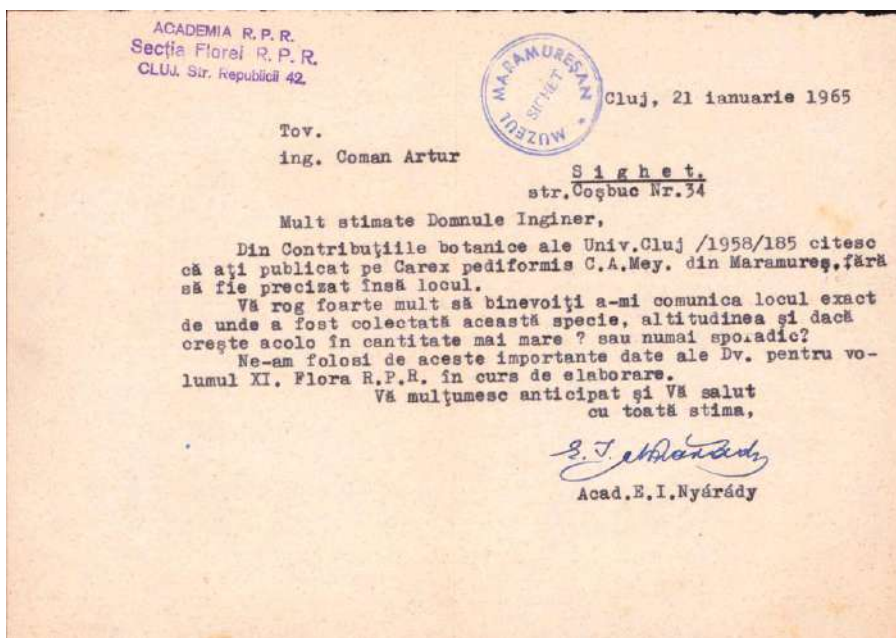
Văsi ruga foarte mult, să binevoiți a introduce
tuturor localităților amintite pe schița măturată.

Pe hartă mai sînt însemnate Calău și Muncelul
pe care Dv. nu ați pomenit în articolul citat.

Vă mulțumesc bucurătoare în înștiințare,
vă doresc sănătate

cu deosebită stimă
E. J. Nyárády
Cluj, Str. Pasteur nr. 38.

Nr. inv. 137ACN/14 septembrie 1965. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îl informează că a citit lucrarea „Flora pădurilor din bazinul râului Bistrița Aurie” și cere detalii despre anumite toponime din zonă, amintite în lucrare. Scrisoarea este datată și este semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are antetul Academiei, ștampila poștei din Cluj și Sighet și timbru.

Nr. inv. 138ACN/21 ianuarie 1965. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care în cere informații privind specia „*Carex piriformis*”, pentru a le folosi în volumul XI din Flora R.P.R.. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are ștampila poștei din Cluj și Sighet, iar timbrul lipsește.

Nr. 224/1965

Cluj 3 iulie 1965

D.

ing. Artur Coman

Sighet.

Mult stimată Doamnă Inginer,

Ocupându-mă cu vegetația alpină și subalpină a Carpaților românești, deci din zona de peste 1500 m, trebuie să stabilesc cu precizie și pe hartă teritoriile aflate deasupra nivelului de 1500 m. În legătură cu această problemă a mea Vă deranjez cu prezenta scrisoare, cunoscând că Dv. cunoașteți foarte bine regiunea din împrejurimile Sighetului.

Înainte de toate Vă rog să binevoiți a stabili dacă pe schița de hartă aici anexată am indicat bine sau nu granițele țării notate cu dungă roșie-albastră. Ați dori să știu precis că dintre Mții Maramureșului care aparțin României și care țării vecine. Pe schița de hartă zona de peste 1500 m este indicată cu o linie roșie subțire, zonă cu vegetația căreia mă preocup acum.

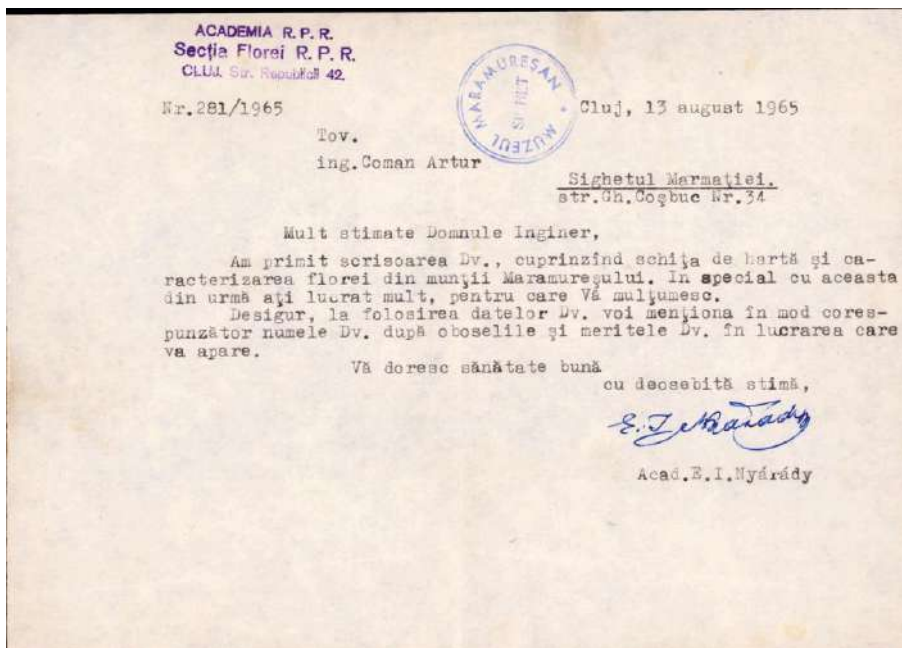
A doua mea rugămintă este să binevoiți a examina dacă din punctul de vedere al limbii române corect sînt arătate numele munților și a râurilor, apoi Vă rog să completați eventualele lipsuri.

De asemenea Vă rog ca munții pe care ați umblat deja să binevoiți a le caracteriza floristic pe scurt. Astfel de ex. pînă unde urcă Picea excelsa, în ce măsură este răspîndit Pinus mugo, Pinus cembra, Rhododendron, Leisseleuria, etc. Cum arată flora stîncărilor, a pășunilor, ce plante mai importante au acești munți, dacă crește Poa granitica, etc. Desigur, dacă voi putea obține de la Dv. datele cerute, voi menționa că acestea sînt rezultatele cercetărilor Dv. - Dacă eventual mai umblați încă pe munți mai puțin cunoscuți floristic, atunci binevoiți a-mi comunica tabloul floristic al acestora. Dacă ați putea corecta mai precis granițele țării și a mai face alte îndreptări, atunci binevoiți a-mi restitui schița de hartă ca să pot lua cunoștință de corecturile Dv.

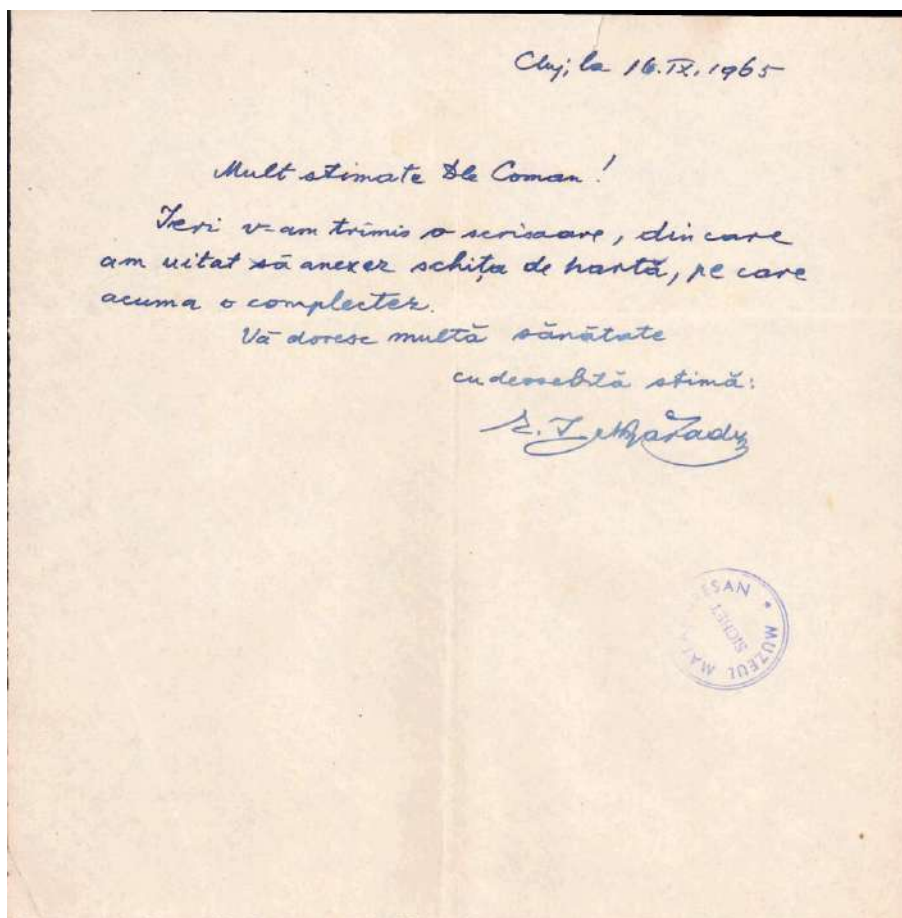
Vă mulțumesc anticipat pentru ajutor și dorindu-mă multă sănătate, Vă salut

Acad. E. I. Nyárády

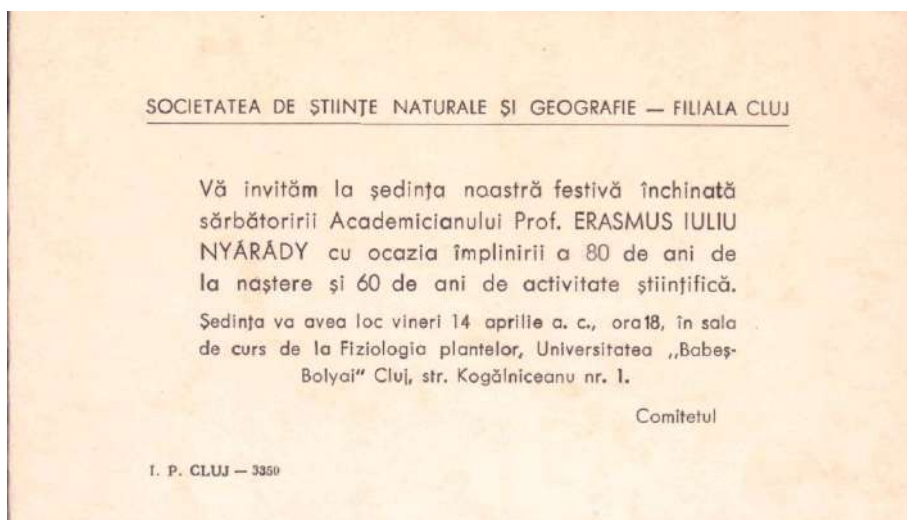
Nr. inv. 139ACN/03 iulie 1965. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îi cere date despre Munții Maramureșului, respectiv harta și detalii despre granița țării, floră și toponime. În document, menționează că în lucrare va aminti că aceste date sunt rezultatul cercetării lui Artur Coman. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády.

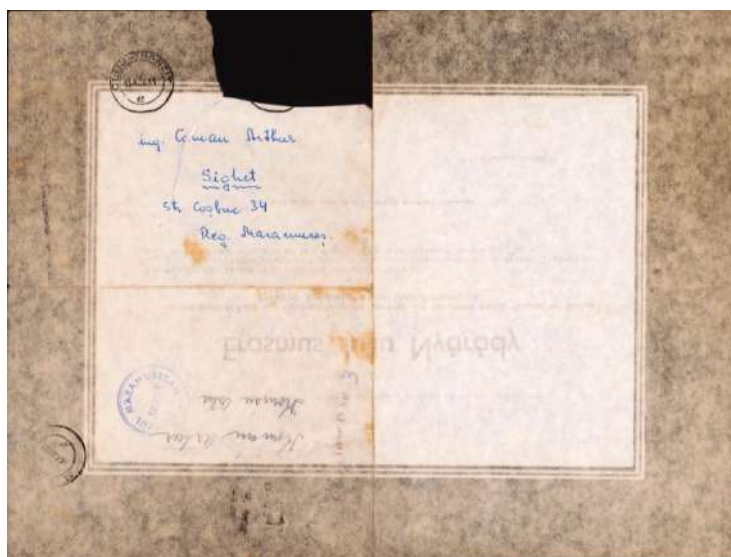
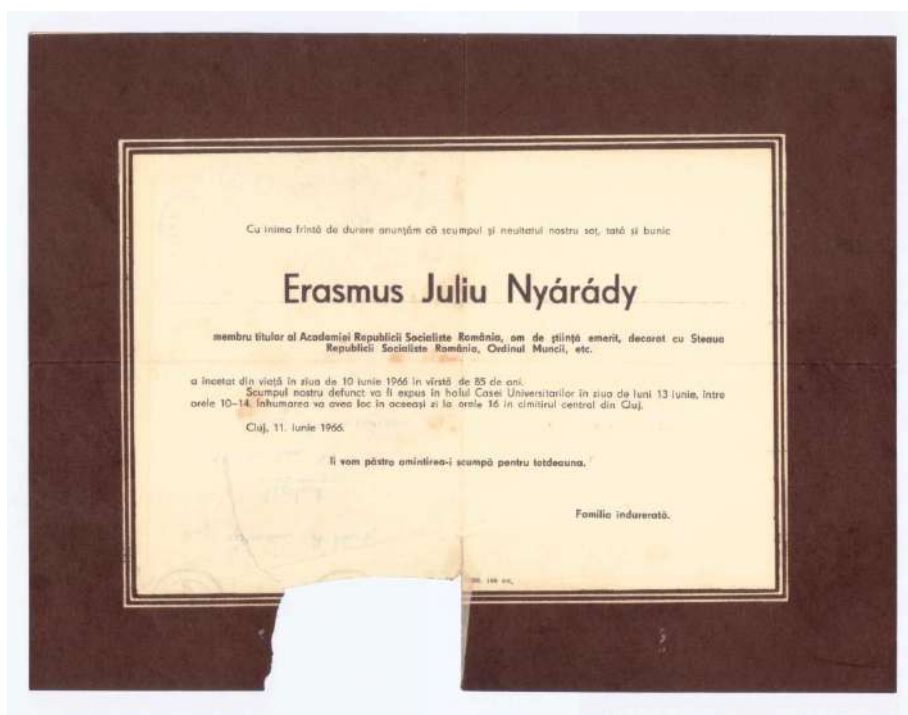
Nr. inv. 140ACN/13 august 1965. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, prin care îl informează că a primit datele solicitate despre Munții Maramureșului, harta și caracterizarea zonei și îl asigură că la folosirea datelor, va menționa, că sunt rezultatul cercetării lui Artur Coman. Scrisoarea are antetul „ACADEMIA R.P.R. Colectivul Florei R.P.R.”, este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are antetul Academiei, ștampila poștei din Cluj și Sighet și timbru.

Nr. inv. 141ACN/16 septembrie 1965. Scrisoarea trimisă de Erasmus Julius Nyárády către Artur Coman, în care îi comunică că a uitat să-i trimită schița de hartă, pe care o trimite acum. Scrisoarea este datată și semnată de profesorul Erasmus Julius Nyárády. Plicul are ștampila poștei din Cluj și Sighet și timbru.

142ACN 14 aprilie 1961. Societatea de Științe Naturale și Geografie - Filiala Cluj îl invită pe Artur Coman la ședința festivă, închinată Academicianului Erasmus Julius Nyárády, cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani de la naștere și 60 de ani de activitate științifică. Invitația este datată.

Nr. inv. 143ACN/11 iunie 1966. Necrologul Academicianului Erasmus Julius Nyárády. Necrologul este datat, iar pe verso, este adresa lui Artur Coman, ștampila poștei din Cluj și Sighet, timbrul lipsește.

Prea Stimate Doamnelor Profesoare!

Cartea postala datata la 26 V am primito si imediat raspund. Comuna Ieud, Ruscova si Poienile de sub munte, daca a ramas afara rog sa le numerotati. Pe harta militara sunt trecute cu numele Iod, Ruscova, Rusakirva, Ruszpolya. Poieni de langa Botiza de acolo nu am nici o planta. Kisbocsko sunt 2. Primul e egal cu Bacicoiel intre Visauldejos si Dragomiresti, al doilea e un catun la Nagybecsko situat astazi in Rusia sub carpatica unde nu am fost pentru ca in trecut apartinut la Cehoslovacia. Catunul spre sud de la Luhi unde se gaseste Armeria elongata e gura vail Bardi, si apartine la Poienile de sub munte.

Totodata respectuos va rog in lista plantelor sa treceti Symphyandra Vanneri /Roch/ Houff. Sacel, Fundu Izei, pe stanci calcaroase. Pana acum e unicul loc unde am gasita.

3 V 1946 Visauldejos

cu tot respectul
Ing. Coman Artur

Nr. inv. 144ACN/03 mai 1946. Scrisoarea lui Artur Coman către Erasmus Julius Nyárády, prin care îi comunică datele solicitate, despre unele localități din Maramureș. Documentul este datat.

Mult Szimata T. Nyárydy!

Cu cele cerute de Dnvtá inCartea Postala datata la 7 XII a-c. -durere- nu va pot servi,intru-eat cand am fost evacuati ,in toamna anului 1944 sa distrus cu altele mai multe.De altcum activitatea me botanica e redusa. In anul 1908 am fost observator oficial pentru adunarea datelor pentru opul Fekete-Blattay?Az Erdésségi jelentőségű Fák és cserjék elterjedése a Magyar Állam Területén".De la 1900 începând am avutun herbar care din an in an l,am marit. In anul 1914 toamna,aproape tot herbarul meu cu biblioteca a cazut prada furiei rasboiului.Ruinele a ramas si le pastrez si astiz.

Am o rugaminte catre Dnvtá.Pentru revizuire am trimis Muzeului Botanic, si Dnvtá.le ati revizuit mai multe plante ce a facut parte herbariului meu, cu ocaziunea publicarii "Enumerarea plantelor vasculare din Mramaramuresulect".I,am cerut de la Muzeu da pana astiz nu le am primit.Daca stiti despre soartealorrog sa insiintat.

13 XII 1949 Visouldejos

Cu toata cinstea
Ing. Coman Artur

Nr. inv. 145ACN/13 decembrie 1949. Scrisoarea lui Artur Coman către Erasmus Julius Nyárády, prin care îi comunică că nu îl poate servi cu datele cerute, din cauza faptului că „În anul 1914 toamna, aproape tot herbarul meu cu biblioteca au cazut prada furiei rasboiului”. Documentul este datat.

19. I 1961

Tshilohi khal
Xug. amam kelur

549

Mult Stimete Domnule Nyárády!

Carex pediformis crește în hotarul com. Borea în valea Lelici, afluențului văii Tibou. Pe malul stâng al văii Lelici sunt înscrise mai multe stânci de calcare paralel cu drumul și valea în direcția E.N. pînă ce da de o stîncărie a cărei direcție este S.N. și începe de lungă valea Lelici, adică facem drept unghi cu calea stînci. Între drum și stîncărie crește planta noastră pe o suprafață de cca. 15 ha scotind de la stîncărie S.N. în jos. Acolo unde pădurea nu s-a regenerat / binisor în jos de la stîncărie S.N. este un teren gol de circa 50 ari crește uzul lung alături formă ca tulpina cu spicul nu întrece lungimea frunzelor. Sub stînci cite I-10 buc lungi altele crește formă ca a coror tulpina cu spicul cu multe mai lung decît frunza. Natural exemplare de tranziție sunt destule. Am găsit în anul 1946. În anul 1950 am cules semente și m-am dus la Izvoru Cailor și acolo unde crește *Astragalus penduliflorus* și am strîns sement cu la grămada sement *Carex pediformis*. E drept că diferența de nivel e destul de mare. În Lelici crește la altitud. 1050 - 1163 met. pînă ce în Izvoru Cailor la 1700-1800 unde am sement. Lelici are expoziția S și E, Izvoru Cailor e la E umbra calcareasă, cum arată și plantele. Tot așa am făcut și *Saxifraga angustifolia* Din Petrova sement și am sement înste Visauldejos și mijloc pe Mociara Mare unde nu a fost nici un exemplar. Atît pe Mociara Mare atît crește ca se poate căsi. Petrova a fost la altitud 373 Mociara mare e la 473-479 m. Sementura de *Carex* nu am controlat la timp, deoarece am observat că la fine lunii iunie am cules *Carex pedi.* da nu am găsit nici un exemplar în Lelici.

În anul 1962 am găsit în hotarul Sighet unde este mult *Salix tria* dar multe exemplare de androgynia ca mi se pare la noi încă nu a fost găsit de nimeni.

Sighet 25 I 1965

cu toată cinstea

Ing. Artur Coman

Nr. inv. 148ACN/25 ianuarie 1965. Scrisoarea lui Artur Coman către Erasmus Julius Nyárády, face referire la răspândirea speciei „*Carex pediformis*” în Maramureș. Documentul este datat.

Bibliografie

Chiș V. Timur, Mihail Manole, *Artur Coman, custode onorific al Rezervației Pietrosul Rodnei*, Acta Musei Maramorosiensis, vol. IV, 2006, p. 111-117

*** Arhiva Muzeului Maramureșan din Sighetu Marmației, Maramureș, România, *fond Artur Coman* Stiințele Naturii.

***https://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_Julius_Ny%C3%A1r%C3%A1dy

Beauty and pain of Chorny Cheremosh

*Ivan ZELENCHUK
Yaroslav ZELENCHUK*

Annotation. Natural, historic and cultural aspect of natural phenomenon of Chorny Cheremosh River, which is based on fact material, collected by staff of «Hutsul office» branch of NRIUSWH during several Ukrainian studies expeditions to the source of this unique mountain river are viewed in the article. Also a very important problem question is raised about giving this river appropriate natural protected status in Ukraine with the aim of conservation of its water cleanness which is rather critical drinking water for the population of this mountain region who live in those settlements, situated in river valley.

Key words: Ukrainian studies expeditions, Ukrainian Carpathians, Hutsulshyna, Chorny Cheremosh, mountains, forests, rivers, streams, nature, ecology, history, culture, nature preservation.

РІЧКОВА СИСТЕМА ЧОРНОГО ЧЕРЕМОША

Іван ЗЕЛЕНЧУК

кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник НПП «Верховинський»

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК

кандидат історичних наук,
начальник науково-дослідного відділу НПП «Верховинський»

Анотація. В роботі наведено результати українознавчих експедицій по річці Чорний Черемош в Українських Карпатах. Розглянуто етнокультурний і етноекотичний аспекти природного феномену Чорного Черемоша. Ставиться проблемне питання про надання даній гірській річці відповідного природно заповідного статусу в Україні.

Ключові слова: українознавчі експедиції, Українські Карпати, Гуцульщина, Чорний Черемош, гори, ліси, річки, потоки, природа, екологія, історія, культура, збереження природи.

В даній статті ми досліджуємо природний, історичний і культурний аспекти річкової системи Чорного Черемоша, які ґрунтуються на фактичному матеріалі, зібраному під час кількох наукових експедицій до витоків цієї унікальної гірської річки. Розглянемо також вкрай актуальне проблемне питання про надання даній гірській річці вищого природно-заповідного статусу в Україні з метою збереження чистоти води, яка фактично є криничною питною водою для всіх жителів цього гірського краю, що живуть у тих населених пунктах, котрі розташовані у її річкових долинах.

Для кращого розуміння винятково важливої ролі Черемоша в житті та побуті гуцулів коротко розглянемо його історію і культуру. Загальновідомо, що споконвіків наші далекі предки вважали землю, вогонь і воду святими. Минали віки, змінювались сотні поколінь, але люди свято берегли мудрі етноекологічні заповіді своїх предків і передавали їх у спадок нащадкам. Відомо також, що давні гуцули поклонялися життєдайним силам гір, лісів, полонин, води, худоби і більшість своїх пісень-співанок починали із обов'язкового заспіву-прославляння бога від худоби-маржини «Сіда-Ріда» і богині від води «Дани», промовляючи такі слова: «А я собі заспіваю, Сіда-Ріда й Дана». Видатний гуцульський письменник і дослідник рідного краю Петро Шекерик-Доників в своєму романі «Дідо Иванчік» детально описує як старий гуцул Иван набирав води для лікування із дев'ятох гірських джерел-головиць: «Над головицев дідо потокмивси. Обіруч узев опередь самого рота чепелик вид граду, громовицу-тріску, гадєчу пацирку, черпак й ніби криз ні, перед видбиранєм води примов'єв над головицев: «Водице-Арданице! Миєш два береги, третю середину, четверте коріне, п'єте каміне, шесту душу на имне Иван!». А до набраної

джерельної води він промовляв такі слова: «Водичько-сетичько! Течеш з високих гір, з глибоких нір. Усе лихе обмиваєш, сама чіста пропливаєш, обмий и мене, иршеного Ивана, вид вуру, пострілу, клику, насланія й лихого чєсу» [1, 22].

На привеликий жаль, за останнє складне ХХ-те століття, із його двома жахливими Світовими війнами, багато духовних і матеріальних скарбів України безповоротного втрачено, але бережне ставлення до землі, вогню і води ще залишилось у значної частини українського народу. В цьому контексті ми хочемо познайомити вас із своїм дослідженням найбільшої річки Гуцульщини – Чорним Черемошем, яка разом із Білим Черемошем, спільно творять єдиний Черемош – «Священну Ріку» гуцулів.

В своєму дослідженні Черемошу ми будемо користуватись науковою концепцією українознавства академіка Петра Кононенка і зокрема його положенням про вирішальний вплив рідної природи на формування людської особистості: «Отже, у плані матеріально-технічному ми можемо дотеперішні покоління у тисячі разів перевищити, а в мірі духовності – на тисячі років

відстати від них. Цивілізація та культура можуть як взаємно доповнюватися, так і ворогувати. Еволюція цивілізації засвідчує: міра речей – духовна людина, а вчителем її є не тільки освіта (наука, мистецтво, культура), а й природа. Більше того: природа – передусім» [2, 153].

Черемош тече, Черемош змінюється ... Значна частина духовно-культурного світу гуцулів, який органічно відображає Карпатські гори, ліси, полонини, річки і потоки сформована унікальною природою найвищого Чорногірського хребта та найбільшої гуцульської річки Черемош. Глибоке наукове вивчення річки Чорний Черемош представляє великий інтерес не тільки для історії природи і культури Гуцульщини, але й для всієї України і варте проведення комплексного дослідження, яке може бути здійснено тільки на основі всього наявного фактографічного матеріалу, що розсіяний в різних наукових, науково-популярних і літературних виданнях, а також у його художньому відображенні в образотворчому та декоративно-ужитковому мистецтві.

Причиною такої актуальності збереження природи всього водного басейну Черемошу є те, що ще на початку XVIII століття, коли в Карпатських горах розпочались перші лісорозробки, кардинально змінився екологічний стан Українських Карпатських гір, а значить і змінився екологічний стан всіх гірських річок взагалі, та Черемошу, зокрема. За влучним застереженням французького вченого Ф. Сен-Марка *«Людина руйнує природу тому, що вона на цьому заробляє, а за збереження природи вона платить і часто багато платить»*.

Феномен Черемошу знайшов своє яскраве і багатогранне відображення в духовній культурі Гуцульщини та давав і дає творче натхнення не тільки місцевим жителям цього краю, але й багатьом іншим талановитим поетам, письменникам, композиторам, художникам, кінорежисерам України і світу.

Дослідженням річок і потоків Гуцульщини займалось багато науковців, серед них привертають увагу роботи етногеографа Марії Лаврук, яка розглядає географічні

особливості цього гірського краю: «Поверхневі води, які є дзеркалом кліматичних властивостей території, мають на Гуцульщині найгустішу в Україні сітку. Недарма гуцули, характеризуючи свій край, кажуть, що вони живуть там, де закінчується хліб і починається вода». В своїй монографії «Гуцули Українських Карпат» вона наводить конкретні дані про довжини річок Гуцульщини: «Гуцульські річки переважно дуже малі і малі. До малих (довжина русла 26-100 км) у басейні Пруту належать Черемош (80 км) та його притоки: Чорний Черемош (87 км) і Білий Черемош (51 км), Путила (42 км); притока Пруту – Пістинька (56 км)» [3, 58].

Для початку поміркуємо над походженням назви Чорний Черемош. Окремі дослідники звертають увагу на те, що першою назвою цієї багатоводної і бурхливої гірської річки була дуже проста народна назва – «Зелена Ріка». Дану назву підтверджує і колишня назва найбільшого за площею верховинського села Зелене – «Зелена Ріка», яке більш як на 50 км простягнулось вздовж берегів Чорного Черемошу, починаючи від його витоків із схилів Чивчинських гір і до Дземброні. В давні часи велична

назва – Зелена Ріка була дана цій річці тому, що для гуцулів, що народжувались, жили і помирали в Гуцульських Карпатах, всі інші країни світу асоціювався із рідною Гуцульщиною, а – всі ріки світу асоціювались із своєю Рікою.

Якщо колишня назва цієї річки – Зелена Ріка, може бути пояснена шляхом здорового глузду (стосовно природовідповідності більшості географічних назв), то сучасна назва Черемошу, не розшифровується сама по собі. Українські знавці найдревнішої нашої мови – санскриту, сходознавець Степан Наливайко (Київ), дослідник Василь Кобилух (Львів) та інші дослідники, запропонували свою версію походження назви Черемош. Вони твердять, що загадкове слово «черемош» на санскриті означає «бурхливий», «шумливий». Дуже ймовірно, що саме ця – основна характерна риса великої гірської річки – її бурхливість і шумливість, була відображена нашими предками у її сучасній назві – Черемош.

Звідки походить назва Чорний, нам видається краще зрозумілим. Історично набагато пізніше, за географічною традицією, було прийнято, щоб всі північні притоки річок

називати прикметником «Чорний» (північ – ніч – чорний) , а південні притоки – «Білий» (південь – день – білий). Тому ми притримуємось думки, що дана назва не має нічого спільного ні з кольором води в річці, а ні з кольором каміння, яким вистелено її русло. Якщо дивитись на гірські річки потоки із навколишніх гірських вершин, то можна переконатись, що їх видимий колір суттєво залежать від відображення річковою водою сонячних променів, синього неба і зелених гір. Тому видимий колір річки прямо залежить від місця розташування спостерігача та стану неба. Гірські річки і потоки найчастіше мають три кольори: сріблястий колір – коли вода блистить на сонці; синій колір – коли вода відбиває синій колір неба і зелений колір – коли вода відбиває зелений колір гірських лісів.

Таким чином ми приходимо до думки, що назва річки «Чорний Черемош» можливо означає – «північний шумливий».

Нас вразила мудра думка старожилів Гуцульщини про вірність Черемошу своєму рідному краю. Гуцули називають свій Черемош «своєю рідною рікою», яка не тільки «народжується» – витікає із гір, але й «живе» – тече між своїми горами і «помирає» – впадає в Прут – також на рідній Гуцульщині.

А тепер піднімемось до витоків Чорного Черемоша гірською дорогою, яка прокладена берегами цієї річки. Перш за все звернемо увагу на те, що на відміну від рівнинних територій, в горах більшість автомобільних доріг прокладені вздовж річкових долин і проходять берегами річки та численними мостами через неї. Тому подорожуючі мають можливість протягом автомобільної, а потім пішохідної подорожі, милуватись красою Черемошу, його берегами, порогами і плесами.

Почнемо свій опис річки Чорний Черемош від його витоків з-під гір Палениця (1750 м), Коменова (1734 м) та Комен (1724 м). Гори Комен і Коменова за своєю формою дійсно подібні до коменів гуцульських печей. Назви цих гір залишились не розгаданими для численних чужинецьких (австрійсько-польсько-російських) картографів і вони «перейменували» загадкові гуцульські гори на Коман і Команова (мабуть для них вони так краще звучали). Саме у цьому місці бере свій початок «Священна Ріка» гуцулів – (Зелена Ріка) Чорний Черемош. У місці витoku Чорного Черемошу з-під гори Коменова планується спорудження кам'яної каплички.

Зібравши разом кришталеві джерельні води десятих гірських потоків із Штевяори, Комена, Коменової і Палениці (найбільшого плоскогір'я Українських Карпат) новонароджений Чорний Черемош вільно тече по болотистій (давня назва – балта) долині до першої своєї рукотворної перешкоди – річкової греблі Балтагул. Ця найвисокогірніша (1300 м н. р. м.), в басейні Чорного Черемоша, інженерна гідротехнічна споруда, що була побудован тільки із дерева, каміння при допомозі металічних цвяхів, вправними руками гуцульських майстрів-будівельників, частково збереглась ще й до нашого часу від руйнування численними паводками. Історія спорудження, функціонування і руйнування катастрофічними паводками каскаду гребель на Чорному Черемоші належить до історії природи та гірського будівельного господарства Гуцульщини.

Рухаючись від греблі в Балтагулі, вниз за течією річки, першою притокою Чорного Черемоша є потік Чімірний (на картах Чемірний), що витікає з-під гори Пурулуй. Назва потоку Чімірний походить очевидно від народної назви рослини чімериця. Другою притокою Чорного Черемоша є потік Лустун, який витікає з-під однойменної гори Лустун. Походження назви Лустун та інших автентичних назв гірських потоків залишається загадкою для нас. В гірському урочищі Лустун діяла колись друга велика гребля, від якої залишились зараз тільки руїни. Лустунська гідротехнічна споруда мала величезні розміри і через значно більшу кількість води, набагато сильніше зруйнована частими паводками, ніж Балтагулська. Руїни потужної колись Лустунської греблі вражають своїми розмірами та розміщенням серед навколишніх гір. Вони також є живими свідками будівельної майстерності гуцулів, що зуміли без застосування бетону спорудити міцну греблю на непокірній гірській річці.

Від урочища Лустун, вниз за течією річки, води Чорного Черемошу поповнюються кришталево чистими водами багатьох

гірських потоків, більшість із яких беруть свій початок також у Чивчинських горах. Потік Мокрин, що витікає з-під гори Мокрин, потік Попадінець (на картах Попадинець), що збігає із гори Попада, потік Альбин, що витікає з-під найвищої гори Чивчинських гір – Чивчина (1766 м) та сусіднього Чивчинаша. Наступними лівими притоками Чорного Черемоша є потік Добрин, що тече з-під гори Чурус та потік Прелучний, що витікає з-під гори Ладескул та полонини Прелуки і впадає в Чорний Черемош в колишньому курортному селі Буркут. Раніше в Буркуті діяв відомий водолікувальний купелевий заклад, що до Першої світової війни рівнявся славою до курортів Трускавця та Моршина і в якому влітку 1901 року лікувалась геніальна дочка українського народу – Леся Українка.

Нижче Буркута в Чорний Черемош впадає потік Рабинець з-під гори

Фуратик і потік Керничний з-під гори Кернична, поблизу якої збереглася військова дорога до Румунії (прокладена під час Першої світової війни російськими солдатами генерала Олексія Брусилова). Багато років розглядається проект прокладання від села Шибене (назва якого походить від наявних на його гірських схилах природних ям-шиб) по дорозі через Руський Діл, найкоротшого транскордонного автомобільного шляху з України до Румунії та інших Балканських країн.

В Шибеному річка Чорний Черемош протікає через велику третю греблю, від якої залишились тільки руїни. Але навіть залишки руїни цієї унікальної гідротехнічної споруди вражають своїми гігантськими розмірами, своєю колишньою могутністю. Оскільки Шибенська гребля знаходиться набагато нижче за Балтагульську і Лустунську греблі, то вона й зазнала найбільших руйнувань частими паводками. Всі три греблі у Балтагулі, Лустуні і Шибеному, які створювали гаті-кляузи для водного сплавлення карпатських лісів, заслуговують на одержання статусу пам'яток історії і будівельної культури України, як

зразки давніх інженерних гідротехнічних споруд на гірській річці Чорний Черемош, що були зведені без використання бетону! Всі вони зазнавали повного руйнування під час історичних катастрофічних паводків, які відбулися тут 1927, 1969 і 2008 років.

Від села Шибене до села Зелене Чорний Черемош поповнюється великим потоком Шибений з притокою Погорілець, та потоком Падороватий, що витікають з південних схилів Чорногірського хребта. В урочищі Берда Чорний Черемош перший раз пробивається через тектонічний розлом між Гринявськими горами (гора Лудова) та Чорногірським хребтом (гора Шкорушний) і тече по численних кам'яних порогах, утворивши унікальний природний каскад водоспадів. Це місце черемошських порогів із гуцульською назвою Берда (назва якого походить від металічної частини ткацького верстату – бердо) належить до унікальних національних гідрогеологічних місць на Чорному Черемоші. Вирвавшись із кам'яної брами, за кам'яними річковими порогами, на широку і звивисту долину села Зелене, Чорний Черемош несе свої чисті води до протяжного гірського урочища Довгі Толоки. На цьому шляху Зелена Ріка, яка дала першу назву селу Зелене – «Зелена Ріка», забирає з собою води таких потоків: Лудовець з-під гори Лудової, Гнилець з-під Скупової та Розтіцької, Шкорушний з-під Шкорушного та Зміїнський з-під гори Зміїнська, що на хребті Кринта.

Покинувши село Зелене, площа якого рівняється з площею Снятинського району Івано-Франківської області, Чорний Черемош входить у вузьку річкову долину, забирає з собою води швидкоплинних гірських річок Дземброня і Бистрець, що зібрали цілющі джерельні води десятків потоків, котрі витікають майже з самих вершин Чорногірського хребта. Набравшись сили від джерел Чорногори, Чорний Черемош стає дійсно «Зеленою Рікою» і другий раз в урочищі Довгі Толоки пробивається через гігантський тектонічний розлом між гірськими хребтами Костричі і Кринти. Саме в цьому місці течії Чорного Черемоша

проводяться щовесни міжнародні спортивні змагання з гірського водного туризму в Україні. На десятках інтернетсайтів детально описана і зафотографована найскладніша ділянка спортивного сплаву по Чорному Черемошу.

Виринаючись через другу кам'яну браму в кінці Довгих Толік, Чорний Черемош робить крутий поворот в урочищу Грузи (сірководневий гірський плавун), саме в цьому місці річки досвідченим сплавникам-корманичам треба було проявити велику фізичну силу, спритність та відвагу, щоб різко повернути передню частину сплаву (дараби), бо в іншому випадку, сплав вдарявся в берег, його ламало, а задні ділянки (талби) складало одна на одну і в результаті затору створювалась велика загата із всіх наступних сплавів.

Після успішного подолання вузького кам'яного повороту (а всіх поворотів на Чорному Черемоші є близько сотні) річка вільно тече через село Красник (Красний Луг), забираючи з собою води Потоку з-під Костричі. В Ільцях до Чорного Черемошу приєднується річка Ільці, що бере свій початок на схилах Костричі.

У історико-етнографічній столиці Гуцульщини – селищі Верховина річка тече широкою долиною, поповнюючись трьома невеликими потоками: Кривцем з Кринти, Віпчем з Білої Кобили і Слупійкою з Магури. Дуже шкода, що саме у Верховині Чорний Черемош одержує першу найбільшу порцію неочищених стічних вод. На привеликий жаль, після Верховини пити воду із річки вже не так безпечно. Але така погана доля всіх річок Гуцульщини, які після міст і містечок стають менш чистими. Тут виступає на перший план низька екологічна свідомість місцевого населення краю. З цього зв'язку проблема спорудження в кожній туристичній садибі Верховинщини автономних очисних споруд стає вкрай актуальною. За нашими попередніми дослідженнями, забрудненість Чорного Черемошу на території Верховини збільшується.

Дальше, протікаючи територією села Криворівня (Крива Рівня), Чорний Черемош втретє заходить у вузьку кам'яну браму між прибережними Скелями Івана Франка і Михайла Грушевського, поповнює свої води потоком Бережниця, що зібрав їх з гір Ігрецького хребта. В місці впадання Бережницького потоку в річку знаходиться присілок Грушівка, на якому споруджено Музей-садибу Михайла Грушевського. В своєму щоденнику Михайло Грушевський пише про традиційні подорожі долиною Бережницького потоку на гору Біла Кобила. Навпроти присілка Грушівка в річку впадає дуже стрімкий Довбушівський потік, що бере початок біля вершини гори Довбушанка. В цьому місці Чорного Черемошу режисер Віктор Іванов 1958 року зняв епізод кінофільму «Олекса Довбуш» в якому показано зустріч ватажка опришків Довбуша з Дзвінкою-княгинією. А видатний кінорежисер Сергій Параджанов 1964 року зняв на потоці Бережниця епізод із фільму «Тіні забутих предків», в якому Марічка Гутинюк провозжала Івана Палійчука у полонину на літування.

В Криворівні Чорний Черемош, омиваючи відроги гори Довбушанка, робить крутий поворот на цілих сто вісімдесят градусів і великою срібною підковою огинає це історичне село-музей. На території центральної частини Криворівні, вище церкви Різдва Пресвятої Богородиці, в річку впадає Калинівський потік, що був описаний 1911 року Гнатом Хоткевичем в романі «Камінна душа». Нижче церкви в річку впадає Ігрецький потік, що бере свій початок на схилі гори Ігорець (1312 м), котра була описана 1912 року Михайлом Коцюбинським в його повісті «Тіні забутих предків». Ще один гірський потік Шпитеївський, що починається на схилах гори Синиці, впадає в річку Чорний Черемош на території Криворівні. Видатний український поет і письменник Іван Франко, працюючи над своїми творами у Криворівні в рідкісні хвилини відпочинку займався рибалкою і розробив етнекологічний проект будівництва на Шпитеєвому

потоці каскаду штучних водоспадів і плес для розведення струмкової форелі (стругів).

Нижче мальовничої Криворівні, на присілку Варітин у Чорний Черемош впадає дуже стрімкий потік Варітин, що одержав свою назву від свого буйного характеру. Стікаючи по стрімких схилах гори Буковець потік Варітин має дуже бистру течію і тому постійно змінює (варіює) своє русло. Повертаючи у в село Верхній Ясенів, Чорний Черемош протікає біля мальовничої Фочіної Скали, що названа в честь знаменитого гуцула Фоки Шумеєвого, одного із головних героїв тетралогії польського письменника Станіслава Вінценза «На високій полонині». На території Верхнього Ясенова в річку Чорний Черемош впадає потік Розсішний, що витікає з-під Синьої Кичіри і Муралевиці та потік Млинський, який бере свій початок на схилах гори Писаний Камінь, що багато століть була для давніх гуцулів-язичників одним із найбільших святилищ-капищ. Дальше Чорний Черемош протікає через село Рівня і в урочищі Сурдук пробивається через четвертий вузький скельний розлом між гірськими хребтами. В цьому вузькому місці сплавщикам-корманичам також приходилось прикладати багато зусиль, щоб успішно провести сплав.

Рухаючись вниз, попадаємо в село Вигода, у якому в Чорний Черемош впадає Річка, що бере свій початок під горою Скупова. В місці впадання Річки в Чорний Черемош є глибоке плесо, а біля прибережної скелі крутиться небезпечний вир (крутіж) у якому потонуло багато місцевих жителів.

Ми закінчуємо свою експедиційну подорож в селі Устеріки (Усте Рік). Саме в цьому селі Чорний Черемош зливається з Білим Черемошом і, позбувшись чисто умовної «кольорової назви», вже під гордою назвою річка Черемош потужно тече до Вижниці, а звідти до Завалля на зустріч із Прутом. Дальше Прут впадає в оспіваний гуцулами Дунай, а той

несе черемошські води з вершин Чивчина і Чорногори аж у Чорне море.

За красивою гуцульською легендою із Чорного моря можна добратись до Святої Землі Рахманів, що живуть святим життям. Тому споконвіків Черемошем пливли шкарлупки великодніх писанок до святих рахманів. В такий спосіб річка Черемош – «Священна Ріка» гуцулів – несе свої чисті води від Українських Карпат до Чорного моря, з'єднає гуцулів із Дністром і Дніпром та всією Україною [4].

Дуже шкода, що до сьогоднішнього дня річка Чорний Черемош має найнижчий в Україні заповідний статус: гідрологічний заказник місцевого значення «Ріка Чорний Черемош з прибережною смугою». З цього приводу в природоохоронній літературі про нашу славну річку написано дуже скромно: «Гідрологічний заказник місцевого начення «Ріка Чорний Черемош з прибережною смугою» займає площу 1740 га і створений з метою збереження мальовничої гірської ріки Чорний Черемош – місця нересту цінних видів риб. Чорний Черемош стікає з північних схилів Чивчинських гір. Довжина річки – 87 км, площа басейну – 856 км². Після злиття Чорного Черемоша з Білим Черемошем, що також бере початок у Чивчинах, утворюється ріка Черемош. Чорний і Білий Черемош своїм басейном охоплюють Гуцульські Карпати. У Верховинському пониженні біля прориву Покутсько-Буковинських гір Черемош входить в Передкарпаття, сильно розширює свою долину (від 2 до 8 км). Загальна площа водозбору Черемошу досягає 2565 км², а густота річкової сітки – 4,1 км/км².

Чорний і Білий Черемош – типово гірські ріки з дуже великими нахилами і значною швидкістю течії (понад 1,5 м/с), з високими скелястими берегами і мілкими перекатами та кам'янистим дном. На цих ділянках, з бурхливою течією і кам'янистим руслом водиться форель та реліктовий вид риби – дунайський лосось» [5, 137].

Створення у Верховинському районі, в кінці 2011 року, державної природно-охоронної і науково-дослідної установи – Національного природного парку «Верховинський» є важливою історичною подією для охорони природи Українських Карпат, тому що унікальний екологічний, історичний і культурний феномен дикої природи Чорногірського хребта, Чивчино-Гринявських гір і витоків Черемоша вже практично одержали вагоме державне визнання. Крім того новостворений НПП «Верховинський» в Чивчино-Гринявських горах покликаний зберегти рослинний і тваринний світ у самих витоків басейну річки Чорний Черемош та цінних пам'яток природи Верховинщини. Саме новостворений Парк на сучасній науковій основі розпочав відродження і збереження найцінніших видів карпатської флори: тису ягідного, сосни кедрової європейської, модрина польської і європейської, бука, родіоли рожевої, тирлича жовтого, а також найцінніших видів карпатської фауни: ведмедя бурого, оленя благородного, видри, беркута, глухаря, форелі струмкової, лосося дунайського.

В цьому контексті варто також нагадати, що Україна ратифікувала «Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат», яка відома нашій громадськості як «Карпатська конвенція». В даному державному документі визнається національна цінність Українських Карпатських гір: «ВИЗНАЮЧИ, що Карпати є унікальним природним скарбом визначної краси та екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, необхідним середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які заходяться під загрозою зникнення та нийбільшою в Європі територією з незайманими лісами, та УСВІДОМЛЮЮЧИ, що Карпати є важливою частиною екологічного, культурного, рекреаційного довкілля та середовища існування у серці Європи, спільного для багатьох народів та країн» [6, 79].

В «Статті 6. «Стале та інтегроване управління водними ресурсами та річковими басейнами» звернуто увагу на проблему

водокористування, зокрема в пункті б) сказано таке: «проводять політику, спрямовану на стале управління поверхневими та підземними водними ресурсами, забезпечуючи достатнє постачання поверхневих та підземних вод гарної якості, яке необхідне для сталого, збалансованого та раціонального водокористування, а також належне знезараження стічних вод» [6, 81].

Варто також звернути увагу на окремі роботи зарубіжних авторів, які досліджують виняткову роль чистої питної води для життя і здоров'я людини. Відомий японський дослідник Масару Емото пише про своє відкриття загадки води: «С физической точки зрения человек – это вода. Осознав это, я начал смотреть на мир совершенно по-иному» [7, 11]. Про воду як енергію життя сказано таке: «Вода – мать всего живого и сама энергия жизни, и все благодаря ее уникальным физическим качествам» [7, 40]. Згаданий вчений наголошує на те, що в світі нарастає проблема чистої води. «Скоро чистая вода может стать редкостью и жестокие конфликты из-за ее источников станут неизбежными» [8, 24]. Автор пише, що особливо важливою для життя людей є енергія і інформація води. «Человеку, состоящему главным образом из воды, для нормального существования требуется благоприятная информация. Она укрепляет здоровье тела и ума» [8, 23]. Масару Емото досліджує геометричну форму кристалів води, за якими видно як чутливо вода реагує не тільки на різні забруднення, але і на наші думки, слова, музику і візуальні образи. «Форма образующихся при замораживании воды кристаллов во многом определяется информацией, запечатленной в воде» [8, 20].

Відомий російський дослідник здорового способу життя Юрій Андрєєв в своїй новій книзі «Вода – намісник Бога на Землі» пише про винятково важливу роль води для здоров'я людини: «Наше тело состоит на 70-75 % из воды, желеподобное образование – наши мозги – состоят из нее, простите, на 90 % , а наша кровь – на 95 % !». Автор також звертає увагу на дуже малу

кількість ресурсів прісної води на Землі. «Пресная вода составляет всего около 3 % водных ресурсов Земли. И к тому же большая часть этой воды почти не доступна для человека! На доступные людям озера, реки и болота приходится всего-навсего 0,3 % пресной воды» [9, 10].

Виходячи із, наведених вище, основних експедиційних і літературних даних про Чорний Черемош та винятково важливу роль чистої води для всього живого, ми приходимо до висновку, що будь-яка господарська діяльність у горах і річкових долинах повинно відповідати найвищим духовно-культурним і природно-екологічним стандартам України і Європи. В цьому зв'язку особливо актуальною постала екологічна проблема, яка нещодавно виникла на Гуцульщині із початком будівництва вітчизняними приватними підприємцями дериваційних міні-ГЕС у басейні Білого і Чорного Черемошів на території Чернівецької та Івано-Франківської областей.

На завершення підкреслимо, що прекрасні гори і ріки Українських Карпат, ще з язических часів, вважалися святими, тобто на рівні народної свідомості завжди мали найвищий заповідний статус. Унікальна річкова система Чорного Черемоша із усіма своїми притоками-потоками, винятковими заплавами і терасами, прибережними скелями, кам'яними порогами, плесами, гатями-кляузами, гамованками, мостами, дамбами та багатьма іншими визначними природними і рукотворними об'єктами, належить до рідкісних гірських річок не тільки в Україні, але й у Європі. Ми переконані, що завдяки конструктивній науково-практичній діяльності мережі природно-заповідних установ Українських Карпат та активній допомозі місцевого населення гірського краю у майбутньому весь найвисокогірніший Чорногірський хребет, Чивчино-Гринявські гори і світової унікальності річка Чорний Черемош стануть місцем екологічно безпечного життя, науково обґрунтованої рекреації для всього населення України.

Сподіваємось, що висока екологічна свідомість населення поступово дійде і у найвіддаленіший гірський закуток України – Гуцульські Карпати. Тоді наукова екологічна істина неодмінно переможе і весь природний комплекс із найвищих гірських вершин та найбільших гірських річок Українських Карпат: Чорногірський хребет, Чивчинські гори, Гринявські гори і річка Чорний Черемош обов'язково одержать відповідний державний природно-екологічний захист.

Пам'ятаючи кредо геніального Івана Франка *«Вірую у силу духу»* ми готували дану статтю про річкову систему Чорного Черемоша. Маємо надію на відповідну державну, наукову і громадську підтримку природно-екологічного захисту всього річкового басейну Черемоша. Переконані, що завжди, у всі складні історичні періоди, тільки любов і висока свідомість українського народу відроджувала Україну.

Література

1. Петро Шекерик-Доників. Дідо Иванчік: Роман у трьох частинах. Редактор Дмитро Ватаманюк. – Верховина: Гуцульщина, 2007. – 495 с.
2. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
3. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 288 с.
4. Зеленчук І. М., Зеленчук Я. І. Черемош – Священна ріка гуцулів // Гуцульщина. – 2007. – Число 62. – С. 112-128.
5. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. Під редакцією М. М. Приходька. – Івано-Франківськ: Державне управління екології та природних ресурсів в Івано-Франківській області, 2000. – 272 с.

6. Карпати – «Зелене Серце» Європи. Карпатська конвенція.

Друге видання, доповнене. Упорядник А. Олешко. Науковий редактор

Ю. Шеляг-Сосонко. – К.: Мінприроди України, 2005. – 104 с.

7. Эмото Масару. Послания воды: Тайные коды кристаллов льда / Перев. с англ. – М.: ООО Издательский дом «София», 2005 – 96 с.

8. Эмото Масару. Послания воды: Энергия воды для самопознания и исцеления / Перев. с англ. – М.: ООО Издательский дом «София», 2006 – 96 с.

9. Андреев Ю. Вода – заместитель Бога на Земле. – СПб.: Питер, 2007. – 320 с.

ISSN: 1583-4476